

TESIS DOCTORAL presentada por
D. Pau Viciano Navarro
"Poder Municipal i Grup Dirigent Local
al País Valencià. La Vila de Castelló
de la Plana (1375-1500)"
CURSO 1.994-95 Tomo I

BIBLIOPEGUS

C/ Padre Alegre, 9 - Bajo. Dcha.

Tel (96) 393 49 85 Fax 393 12 23

50000316883

Geografia i Història

RH. 17.871

Bca. H.^a

T.04/308(1)

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA
Facultat de Geografia i Història

PODER MUNICIPAL I GRUP DIRIGENT LOCAL AL PAIS VALENCIÀ
LA VILA DE CASTELLÓ DE LA PLANA (1375-1500)

Tesi Doctoral
presentada per

PAU VICIANO NAVARRO

dirigida pels doctors

Paulino Iradiel Murugarren

Antoni Furió Diego

València

1994

UMI Number: U607301

All rights reserved

INFORMATION TO ALL USERS

The quality of this reproduction is dependent upon the quality of the copy submitted.

In the unlikely event that the author did not send a complete manuscript and there are missing pages, these will be noted. Also, if material had to be removed, a note will indicate the deletion.

UMI U607301

Published by ProQuest LLC 2014. Copyright in the Dissertation held by the Author.
Microform Edition © ProQuest LLC.

All rights reserved. This work is protected against
unauthorized copying under Title 17, United States Code.

ProQuest LLC
789 East Eisenhower Parkway
P.O. Box 1346
Ann Arbor, MI 48106-1346

b 11250422

i 1225129X

CB 0000316883

~~D. 316.840~~
~~L. 316.883~~

Si no sabíem el que és
i el que no és; si només
ateníem certs motius
i certs colors; si les arrels
de l'existir es trobaven en una
altra vida; si l'esperança era
poca i mal dibuixada i si
la paraula no era un acte
tampoc aquestes ratlles no
serien un poema.

Joan Brossa

INDEX

INTRODUCCIO	vii
AGRAÏMENTS	xviii
<u>PRIMERA PART: L'ENQUADRAMENT SOCIAL I JURIDIC</u>	
CAPITOL I. LA VILA I LA SOCIETAT LOCAL	1
1. Una vila en la xarxa urbana del país	3
2. Els desequilibris demogràfics	8
3. Un poblament concentrat	15
4. El paisatge urbà i les minories	22
5. Una comunitat de llauradors	29
5.1. Camperols, burgesos i menestrals	29
5.2. Els oficis dels veïns	33
6. La desigualtat econòmica	40
6.1. Rics i pobres	40
6.2. La topografia de la riquesa	45
7. Entre el món rural i l'urbà	48
7.1. Una demografia ambigua	48
7.2. La vila com centre de poder	52
7.3. Una economia agrària	57
CAPITOL II. ELS MECANISMES ELECTORALS: DE LA NORMA JURIDICA AL JOC POLITIC	62
1. Orígens del municipi castellonenc	63
1.1. De la comunitat veïnal a la universitat	63
1.2. Jurats i consellers	67
2. Cap a un consell més obert (1335)	73
2.1. Els jurats: una dominació en crisi	73
2.2. L'afirmació política dels consellers	78
3. Un consens elitista: la cooptació indirecta (1341)	81
3.1. La integració política del grup dominant	81
3.2. Una aposta per l'estabilitat	83
4. La insaculació: una solució imposada (1446)	88
4.1. Règim per a una època de crisi	88
4.2. Un redreç tutelat	99
5. La dictadura dels consellers reials (1467)	105
5.1. Buròcrates i polítics	105
5.2. Un règim oligàrquic al servei de la corona	108
6. Una insaculació domesticada (1476)	112
6.1. La reconversió d'una èlit de poder	112
6.2. Un consell jerarquitzat	115
7. Entre el domini local i les pressions exteriors	122
7.1. Definir les regles del joc polític	122
7.2. Municipi i poder central	127

SEGONA PART: L'ESTRUCTURA DEL PODER LOCAL 133

**CAPITOL III: L'OCUPACIO DELS CARRECS:
UN GRUP POLITIC DESIGUAL** 134

1. Un terreny acotat	134
2. Un grup polític ampli i jerarquitzat	140
2.1. Notables locals i prohoms menors	140
2.2. Els oficis majors: una èlit de poder	150
3. Cap la concentració del poder local	160
3.1. La reducció del grup de prohoms	160
3.2. Una societat política més homogènia	168
4. L'ascens dels grans llinatges	173
4.1. Unes trajectòries divergents	173
4.2. Hegemonia política i arrelament comunitari	180
5. De la cooptació al sorteig: el factor institucional	182
6. La definició d'una èlit de poder	187
6.1. La grandària i jerarquia del grup polític	187
6.2. Un municipi oligàrquic?	190

CAPITOL IV: LA SOCIOLOGIA DELS DIRIGENTS LOCALS 197

1. Consellers camperols, oficials burgesos	199
1.1. Els càrrecs globals: una política de llauradors	199
1.2. Un reducte burgès: els oficis majors	211
1.2.1. Una juraderia oberta	214
1.2.2. Justícies i mustassafs: una èlit local	217
2. Fluctuacions i reequilibris	222
2.1. L'erosió dels consellers camperols	223
2.2. Els oficis majors: el predomini burgès	229
3. Els llinatges dominants: unes famílies complexes	234
3.1. Una èlit poc diferenciada grup polític	234
3.2. Llauradors i burgesos: units pel parentiu	240
4. Una "república" llauradors, mercaders i notaris	243

CAPITOL V: PODER ECONOMIC I PODER POLITIC 256

1. Dels marcs jurídics a la pràctica real	259
2. Un grup polític desigual	263
2.1. La jerarquia dels patrimonis	263
2.2. Casa de veí i casa de prohom	268
3. Cap a una reducció dels desnivells econòmics	274
4. Èlit política i èlit econòmica	278
5. Els llinatges oligàrquics	284
5.1. Una minoria dominant	284
5.2. Riquesa i carrera política	289
5.3. La transmissió del patrimoni: entre l'atzar i l'estratègia	295
6. Un joc polític definit pels nivells de riquesa	300

TERCERA PART: ELS COMPORTAMENTS ECONOMICIS I POLITICS 313

CAPITOL VI: LA GESTIO DELS PATRIMONIS 314

1. Les inversions agràries	315
1.1. Una èlit de terratinents	315
1.2. La ramaderia: una opció secundària	326
1.3. Els sistemes de cultius	332
1.3.1. De la vinya a la garrofera	335
1.3.2. L'hegemonia dels cereals	342
1.4. Els prohoms i les innovacions agràries	347
1.4.1. L'arròs: una agricultura "submergida"	348
1.4.2. El safrà i la morera: unes modestes transformacions	352
1.4.3. L'avanç de la canyamel	355
2. Les formes de conducció de la terra	359
2.1. El treball assalariat	360
2.1.1. L'auradors i jornalers	360
2.1.2. Els mossos: una mà d'obra domèstica	366
2.2. Cedir l'explotació	373
2.2.1. Propietaris i mitgers	373
2.2.2. L'arrendament: un mercat secundari	379
3. El control dels intercanvis	385
3.1. Un mercat comarcal	385
3.2. Els prohoms i el mercat frumentari	393
4. Invertir en censals: un negoci de prohoms	402
4.1. Un mercat creditici fluïd	402
4.2. Les estratègies rendistes	412
5. La gestió de la fiscalitat	420
6. Mercat i dependència econòmica	428

CAPITOL VII: SOLIDARITATS I CONFLICTES EN UNA COMUNITAT LOCAL 437

1. Marcs d'enquadrament social i activitat política	438
1.1. Un espai administratiu: la parròquia	438
1.2. Oficis, confraries i almoines	445
2. La família: del grup domèstic al llinatge	451
2.1. Parenteles i llinatges	453
2.2. La transmissió del patrimoni: dots i herències	456
2.3. La política matrimonial	472
2.4. Tuteles i cures: la reduïda acció del llinatge	483
2.5. Parents contra parents	492
3. Els bàndols: entre la <u>vendetta</u> i la política	498
3.1. L'abast de les bandositats	498
3.2. Parents, amics i valedors	504
3.3. La violència solidària	511
3.4. Els bàndols i la política local	521
4. Solidaritat veïnal i ruptures internes	529
4.1. Una autoritat contestada	530
4.2. Entre el consens i la dissidència	539

CAPITOL VIII: LA FISCALITAT MUNICIPAL: ENTRE LA GESTIO PUBLICA I EL NEGOCI PRIVAT	547
1. Els problemes: un endeutament aclaparador	548
1.1. L'estructura de la hisenda local	550
1.2. Una fiscalitat lligada a la depressió econòmica	559
2. Les cises: una taxa sobre el consum	564
2.1. Reglamentació i abast	564
2.2. Els arrendataris: un negoci de mercaders	574
3. La gestió de la peita	578
3.1. Un impost sobre la terra	578
3.2. Els recaptadors: del negoci a l'obligació	594
CAPITOL IX: ITINERARIS FAMILIARS	620
1. Els Miquel: mercaders i polítics	621
1.1. Uns mercaders de comarques	628
1.2. La terra i els censals	635
1.3. El poder polític local	640
2. Els Agramunt: de la terra al mercat	647
2.1. Les bases econòmiques	654
2.2. El mercat del crèdit	664
2.3. L'activitat política	673
2.4. El poder, per fer què?	678
CONCLUSIONS	689
FONTS I BIBLIOGRAFIA	726

ABREVIATURES

BSCC	Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura
CHCA	Congrés d'Història de la Corona d'Aragó
CJ	Cort del Justícia
MR	Mestre Racional

INTRODUCCIO

Municipis i estat centralitzat

La renovació dels estudis d'història política iniciada durant la dècada dels anys vuitanta, ha tingut com a conseqüència una relectura del paper de la ciutat dins de la societat feudal. De la mateixa manera que l'interés pel mercat tornava a posar en el debat historiogràfic el problema de l'encaix del fenomen urbà en l'economia feudal, l'atenció cap l'estat modern obre de nou el tema de les relacions entre els municipis i el poder central. Bona prova de la importància d'aquesta línia de recerca són, dins de l'àmbit francès, les publicacions sorgides arran del projecte promogut pel CNRS i el volum col·lectiu, dirigit per Jacques Le Goff, L'Etat et les pouvoirs.¹ Més enllà de la "biografia" de l'estat modern, les aportacions de la historiografia anglosaxona giren al voltant de la teorització sobre la naturalesa i les funcions dels aparells estatals,² sovint en una perspectiva de molt llarga durada, que fins i tot cobreix --amb el recurs a un utilatge sociològic-- des dels orígens del feudalisme a l'ensorrada del sistema soviètic.³ Amb independència de l'heterogeneïtat de les propostes provinents dels diversos sectors, no hi ha dubte que els autors coincideixen a valorar les

¹ París, 1989. Entre les publicacions del CNRS destaquen La ville, la bourgeoisie et la genèse de l'État moderne (XIIe-XVIIIe siècles), París, 1987, i La genèse de l'Etat moderne. Prélèvement et redistribution, París, 1988.

² Una útil síntesi sobre els debats en el camp de la sociologia històrica --sovint excessivament formalitzats-- és l'article de Pablo SANCHEZ LEON, "La lógica del estado: autonomía política y naturaleza social", Zona Abierta, 61/62, 1992, pp. 29-79.

³ Vegeu l'assaig comparatiu de Charles TILLY, Coerción, capital y los Estados europeos, 990-1990, Madrid, Alianza, 1992 [1990].

ciutats com un element imprescindible de la configuració de l'estat modern. La burgesia aportava els capitals per al finançament del procés i, al mateix temps, els quadres burocràtics.⁴ Ben sovint, encara que en el cas de França caldria esperar fins entrat el segle XVI,⁵ la centralització suposava una domesticació de les oligarquies urbanes, és a dir, el reforçament del poder del príncep sobre els municipis. Tanmateix, no es retallava el control dels grups dominants sobre la societat ciutadana i el seu territori rural.⁶ El caràcter cada volta més subordinat de la inclusió del municipi en l'estructura estatal --al capdavant n'era una peça descentralitzada-- es posava de relleu en l'impost, la principal vinculació que l'unia als aparells centrals. Les reiterades demandes de la corona i de les assemblees representatives sovint condemnaven les ciutats a un endeutament crònic i, en definitiva a l'afebliment de la seua posició negociadora davant els poders exteriors.

⁴ Vegeu l'article de Wim BLOCKMANS, "Princes conquérants et bourgeois calculateurs. Le poids des réseaux urbains dans la formation des états", en La ville, la bourgeoisie et la genèse de l'État moderne (XIIe-XVIIIe siècles), París, CNRS, 1988, pp. 167-181.

⁵ Fins 1550 les ciutats franceses i els seus dirigents no van sofrir un desgast de la seua autonomia ni una asfíxia provocada per la fiscalitat reial, segons Bernard CHEVALIER, "L'État et les bonnes villes en France au temps de leur accord parfait (1450-1550)", en La ville, la bourgeoisie et la genèse de l'État moderne (XIIe-XVIIIe siècles), París, CNRS, 1988, pp. 71-85.

⁶ El mateix succeïa en l'estat venecià, on el domini del patriciat de la ciutat sobre els centres urbans subordinats respectava el control que els dirigents d'aquests llocs exercien sobre els respectius territoris rurals, vegeu de Jean-Claude HOCQUET, "Venise, les villes et les campagnes de la terrferme (XVe-XVIIe siècles)", Genèse de l'État moderne (XIIe-XVIIIe siècles), París, CNRS, 1988, pp. 211-227.

Una segona aproximació al poder polític urbà ha estat l'estudi de la composició sociològica de les institucions municipals i de les decisions --sobretot en matèria fiscal-- que n'emanaven. L'aproximació a les oligarquies ciutadanes no es redueix a l'esfera de l'activitat pública, sinó que abasta totes les relacions familiars i socials que adquirien una funcionalitat en la seua projecció cap als centres de poder públic. En aquest sentit, l'organització de llinatges i parenteles, l'assentament dins del paisatge urbà, les formes de sociabilitat o el teixit de vincles de patronatge no són exclusivament aspectes de la vida privada, sinó que tenen una clara lectura política.⁷ Tots aquests lligams familiars i clientelars tendien a articular amplis partits que condicionaven la vida municipal i, fins i tot, desembocaven en violències.⁸ Ara bé, l'acció de les relacions de parentiu en la política ciutadana es veia entrebancada pels interessos corporatius de tot el grup dominant i per la concepció del poder públic que es difonia des de les institucions. Aquest model d'oligarquia i de comportament polític reflectia sobretot la situació de les grans ciutats. No és probable, però, que el perfil dels dirigents i de la vida política dels petits municipis fos un calc a escala d'aquestes èlits urbanes.

⁷ Les principals ciutats italianes han estat l'escenari principal d'aquest tipus d'estudis; pot veure's, entre una àmplia sèrie de treballs, la configuració de dos models ben diferenciats com eren Florència i Venècia, en Carol LANSING, The florentine magnates. Lineage and faction in a medieval commune, Princeton, Princeton University Press, 1991, i Dennis ROMANO, Patrizi e popolani. La società veneziana nel Trecento, Bolonya, Il Mulino, 1993 [1987].

⁸ L'obra de Jacques HEERS, Les partis et la vie politique dans l'Occident médiéval, Paris, PUF, 1981, continua sent una referència indefugible sobre l'estudi de les bandositats.

Elits i política local als municipis menors

El fenomen municipal no es quedava dins de les muralles dels centres urbans. Des del segle XIII aquesta forma d'organització política local --amb un componen coercitiu que la diferenciava de l'associacionisme comunitari--,⁹ es difonia per bona part del món rural. Aquests petits municipis que enquadraven les comunitats camperoles tenien poc a veure amb la configuració del poder en els centres urbans de majors dimensions. D'entrada, el joc polític estava més obert que en les ciutats. Les assemblees i els càrrecs electius no estaven a l'abast dels veïns més pobres, però eren accessibles a una elevada part dels sectors mitjans de la pagesia. Els notables locals, que a més de camperols benestants eren també notaris en els llocs d'una certa importància, solien exercir el poder des d'una concepció unitària de la comunitat que facilitava el consens. Pot dir-se, així, que cap al 1300 el poder dels petits municipis no entrava en contradicció amb el teixit comunitari rural.¹⁰ Tot i que no eren desconegudes les lluites entre faccions de parents, el fenomen dels partits polítics no era comparable al que s'observa en l'escenari urbà.

Les transformacions polítiques del segle XV afectaven de manera molt diferent els municipis rurals i les ciutats destacades. L'afirmació de l'estat centralitzat, que es bastia gràcies a la col·laboració dels principals nuclis urbans, es feia en detriment de l'autonomia dels municipis rurals. Fins i tot en

⁹ Werner RÖSENER, Los campesinos en la Edad Media, Barcelona, Crítica, 1990 [1985], pp. 170-172.

¹⁰ Vegeu des d'una perspectiva antropològica, el llibre de Monique BOURIN i Robert DURAND, Vivre au village au Moyen Age. Les solidarités paysannes du 11e au 13e siècles, París, Messidor, 1984, pp. 205-219.

els llocs senyorials, els oficials del rei arribaven a controlar estrictament l'elecció dels magistrats i la comptabilitat,¹¹ és a dir, les dues manifestacions més clares del poder local. Per altra banda, la ciutat aprofitava el seu domini sobre l'entorn rural per a desviar-hi l'esforç fiscal que li exigia l'aliança amb la corona, i també l'impost centralitzat pressionava amb major decisió sobre els camperols que no sobre els ciutadans.¹² D'aquesta manera, la posició subordinada --en termes econòmics i polítics-- que tenien les poblacions rurals dins de la xarxa urbana del territori enquadrat per l'estat feia que el creixement del poder central suposàs, ben aviat, una reducció de la seua autonomia i un agreujament de l'extracció fiscal. Ara bé, entre les grans ciutats que recolzaven el procés centralitzador --i se'n beneficiaven-- i els municipis rurals que en patien les pitjors conseqüències, hi havia tot un ventall de petites ciutats d'organització social i política variable.¹³

De la mateixa manera que s'ha plantejat el tema de la naturalesa social de l'estat, pot considerar-se també si el consell municipal havia esdevingut un instrument monopolitzat per l'oligarquia urbana. Tot sembla indicar que el grau de tancament de municipi estava relacionat amb les dimensions del nucli urbà.

¹¹ Léolpold GENICOT, Comunidades rurales en el Occidente medieval, Barcelona, Crítica, 1993 [1990], pp. 116-117.

¹² Bernard CHEVALIER, "Fiscalité municipale et fiscalité d'Etat en France du XIVE a la fin du XVIIe siècle. Deux systèmes liés et concurrents", en Genèse de l'Etat moderne. Prélèvement et redistribution, París, CNRS, 1987, pp. 137-151

¹³ Vegeu les contribucions editades per Jean-Pierre, POUSSOU i Philippe LOUPES, (eds.), Les petites villes du Moyen-Age a nos jours, París, CNRS, 1987.

A les grans ciutats només una reduïda èlit burgesa i aristocràtica tenia accés als càrrecs públics, i la seua política econòmica --sobretot fiscal--, malgrat la retòrica del bé comú, afavoria els interessos classistes de les capes superiors de la societat urbana. A l'altre extrem de l'espectre municipal, el govern de les comunitats rurals estava obert a un sector ampli de la pagesia mitjana i, de fet, la gestió dels magistrats no solia contradir les expectatives de la solidaritat veïnal. El problema pendent és, doncs, definir la composició sociològica i el comportament polític dels dirigents de les ciutats menors.

Un marc d'observació

Des del moment de la conquesta catalano-aragonesa, en bona mesura per la necessitat de control del territori i dels colons, el País Valencià restava articular per una densa xarxa urbana que tenia el seu centre en la capital.¹⁴ L'urbanització no es limitava al tipus de poblament, sinó que des del segle XIII es va fer extensiu a tots els nuclis --des de les viles reials als llogarrets senyorials-- el model d'organització política de la ciutat de València. El regne quedava constituït per un mosaic de municipis jurídicament iguals, però de contingut social i polític ben diferent. La València dels segles XIV i XV es diferenciava poc de ciutats com Barcelona i d'altres grans nuclis urbans mediterranis¹⁵ des del punt de vista de l'origen de les èlits

¹⁴ Pierre GUICHARD, "Las comunidades rurales en el País Valenciano (siglos XI-XIV)", Estudio sobre historia medieval, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1987, pp. 237-264.

¹⁵ Una síntesi recent en Denis MENJOT, "La classe dominante des villes de l'Occident méditerranéen au seuil de la Modernité", en José HINOJOSA i Jesús PRADELLS, (eds.), 1490. En el umbral de la Modernidad. El Mediterráneo europeo y las ciudades en el tránsito de los siglos XV-XVI, València, Consell Valencià de

polítiques i de les seues actituds públiques i privades.¹⁶ Tanmateix, les petites ciutats i viles que seguien la capital dins de la jerarquia urbana difícilment s'ajustaven al mateix patró de sociologia i pràctiques polítiques.

La vila de Castelló, amb uns 5.000 habitants vers 1400 i la meitat un segle després, es trobava a prop del llindar que separava les petites ciutats de les grans comunitats rurals, i esdevé així un marc adequat per a estudiar els grups dirigents dels municipis de dimensions mitjanes. En primer lloc, ha calgut definir la realitat sociològica de la vila. En aquest sentit, la nota més remarcable --i que condiciona profundament la vida política local-- és el predomini de la població dedicada a les activitats agràries i l'existència d'una minoria de mercaders i notaris que constituïen el nucli més acomodat dels notables locals. A diferència de les viles amb una entitat més urbana, Castelló era una comunitat de llauradors titulars d'explotacions autònomes, amb una distribució de la riquesa --poc concentrada-- similar a la de les comunitats rurals.

Una volta definida l'estructura de la societat local, la qüestió és valorar els límits formals en què es movia la política de la vila. És a dir, es tracta de fer una relectura en clau política dels antics estudis jurídics sobre els diversos règims municipals que definien els sistemes electorals dels càrrecs. En

Cultura, 1994, v. I, pp. 181-203.

¹⁶ Sobre la política de la ciutat i les relacions amb el poder reial, vegeu l'obra d'Ernest BELENGUER CEBRIA, València en la crisi del segle XV, Barcelona, Edicions 62, 1976, i Agustín RUBIO VELA, "Ideologia buregesa i progrés material a la València del Tres-cents", L'Espill, 9, 1981, pp. 11-38.

aquest sentit, té un interès especial la substitució de la cooptació indirecta per la insaculació a mitjan segle XV. De fet, la vila de Castelló fou una de les primeres ciutats de tota la corona catalo-aragonesa que experimentà aquest controvertit canvi institucional. Deixant a banda els judicis que certa historiografia ha emès sobre el significat de la insaculació, que curiosament reproduïen els arguments de les oligarquies o dels agents reials de l'època, el cas de Castelló permet centrar millor les anàlisis. Més enllà de la pugna política entre l'autoritarisme reial i la defensa dels privilegis oligàrquics, cal considerar també el rerafons econòmic de l'enfrontament entre els dos poders --la crisi de la hisenda local-- i el paper que exercia el patriciat de València com a subministrador de capitals per al finançament de l'estat i, sobretot, com a creditors del municipi. Fou la conjunció d'interessos entre la corona i patriciat censalista el factor que permeté imposar a l'oligarquia de la vila el règim de sorteig.

Després d'establir les condicions que expliquen les transformacions dels sistemes electorals al llarg del Quatrecentes, el problema és comprovar si aquestes modificacions institucionals provocaren realment un canvi en la concentració dels oficis públics i en la composició sociològica --professional i patrimonial-- del grup dominant. Mesurar les transformacions de l'estructura del poder local vol dir quantificar. Amb un aparell estadístic senzill, s'ha tractat de seguir, a través d'un minuciós itinerari de xifres i gràfics --potser fatigós, però sense dreceres--, el ritme dels canvis polítics. La depressió demogràfica i econòmica marcava unes tendències bàsiques, però foren els sistemes electorals el factor que determinava el

tancament progressiu del consell. El joc polític, tanmateix, no es definia solament per la dimensió del grup de magistrats, sinó també per les relacions de dependència entre els principals llinatges i els prohoms secundaris. En aquest sentit, durant la segona meitat del segle XV, amb el règim d'insaculació, el consell es feia més obert als interessos de la majoria del veïnat, ja que els prohoms de menor relleu augmentaren la seua autonomia política respecte als grans llinatges oligàrquics.

Per a comprendre l'actitud dels notables respecte a la política local cal conèixer quins eren els seus interessos econòmics i fins a quin punt podien construir-se una posició hegemònica dins de la societat local a partir del seu poder privat o, per contra, si l'exercici dels oficis públics era una condició necessària per a garantir la seua posició dominant. D'altra banda, s'ha de considerar si les formes d'organització familiar dels prohoms --els llinatges-- i els marcs de solidaritat privada --el barri o les confraries-- podien esdevenir plataformes per a projectar la seua influència en el terreny polític. La resposta és més aviat negativa pel que fa a les solidaritats que se n'eixien del marc familiar. En canvi, prova de la implicació de les estratègies matrimonials i de les formes de conflictivitat en l'actuació política del grup dirigent és que tendieren a readaptar-se en funció dels canvis institucionals. D'aquesta manera, malgrat que el predomini del grup oligàrquic no fou constant al llarg del segle XV, un reduït nombre de llinatges aconseguiren perpetuar-se en el consell.

El funcionament d'un sistema fiscal que englobava els aparells centrals de l'estat i la hisenda municipal permet establir el sentit i les modificacions de la correlació de forces

entre els diferents agents polítics. En definitiva, l'època medieval es cloïa amb l'afirmació del poder central, que marcava, a través de les demandes extraordinàries, els marges en què podia moure's la gestió dels prohoms. I d'altra banda, posava de relleu com aquest sector desviava l'esforç fiscal que exigia la corona cap a les espatlles de la majoria del veïnat. Finalment, l'estudi prosopogràfic d'alguns grans llinatges locals permet integrar en una visió unitària els diferents plans de la realitat social i política que s'havien anat separant per les exigències de l'anàlisi.¹⁷ En definitiva, es tracta de comprovar que l'hegemonia política de les famílies oligàrquiques no era una realitat definida per sempre. Tot al contrari, perillava sota les pressions des de dalt -- la centralització-- i per les exigències d'un veïnat exclòs o amb escassa presència en les institucions, però que podia dur a terme una activitat política informal en defensa dels interessos comunitaris amenaçats per les tendències classistes del nucli oligàrquic. A la llarga les estratègies d'aquest sector tigueren èxit, però mai no aconseguiren monopolitzar el consell ni tancar-se en un estament jurídicament privilegiat.

¹⁷ La prosopografia ha estat revaloritzada com a mètode per a l'estudi de grups polítics, vegeu el volum monogràfic de Mélanges de l'École Française de Rome, 100, 1988.

AGRAÏMENTS

A l'hora de donar per tancat un treball de recerca que, amb els seus alts i baixos de dedicació, s'ha allargat durant cinc o sis anys és difícil expressar un agraïment a persones i institucions concretes sense arriscar-se a caure en algun oblit injust. Amb tot, vull posar de manifest que la realització d'aquesta investigació no hauria estat possible sense una beca predoctoral del Ministeri d'Educació, que no sols va finançar econòmicament el projecte, sinó que també em va permetre conviure amb els companys del departament d'Història Medieval durant un temps molt profitós des del punt de vista científic i --per què no dir-ho-- humà. D'altra banda, vull manifestar el meu reconeixement als directors de la tesi per la confiança que han dipositat en el projecte i als membres del tribunal per l'interés que han demostrat tenir per aquest treball.

En bona mesura el que pot tenir d'encertada aquesta investigació deu molt als diversos projectes col·lectius que, sota la direcció i l'estímul d'Antoni Furió, estem duent a terme l'equip format per Javier Martí, Josep Torró, Juan V. García Marsilla, Antonio J. Mira, Luis P. Martínez i Jorge Sáiz. A tots ells els dec alguna aportació concreta, però en especial voldria remarcar l'interés i l'amabilitat amb què Antonio José Mira ha seguit la redacció d'aquesta tesi, tot desitjant-li que ben aviat pugui veure enllestida la seua. És el moment també d'agrarir la generositat de tots els autors que m'han facilitat els seus treballs inèdits.

Arriba un moment en el procés d'elaboració d'una tesi doctoral que familiars i amics comencen a estar més neguitosos que el mateix autor per veure-la acabada. Vull agrair als de casa -- i especialment a ma mare-- la paciència que han tingut durant aquests darrers mesos. Espere que els camarades de Benimaclet, de Manuel i de Castelló --incrèduls a força de demores-- voldran recuperar-me per a la causa després d'aquesta temporada d'enclaustrament forçós.

Benimaclet, tardor de 1994.

PRIMERA PART

L'ENQUADRAMENT SOCIAL I JURIDIC

CAPITOL I

LA VILA I LA SOCIETAT LOCAL

A la fi de l'Edat Mitjana l'espai europeu es trobava cada volta més enquadrat per les fronteres dels estats que anaven construïnt els prínceps a colps de guerra i d'impost. Les ciutats, però, no havien perdut protagonisme. A més de centres comercials i manufacturadors que organitzaven el seu l'entorn rural, esdevenien punts de suport sobre els quals es bastien les noves estructures polítiques. L'aliança entre les oligarquies urbanes i els prínceps renovava el paper de la ciutat en el paisatge polític dels segles XIV i XV. Aquests centres de poder i d'activitat econòmica i cultural s'integraven en una xarxa jerarquitzada que tenia els seus nuclis en les grans ciutats com París, amb uns 80.000 habitants en el Trescents, Florència i Venècia, totes dues per damunt dels 50.000. Al voltant dels 30.000 habitants hi havia nuclis també destacats com Londres, Colònia, Praga o Bruges.¹ Ja durant el segle XV Barcelona, amb uns 35.000 habitants, i sobretot València, amb 45.000, s'incloïen entre les grans ciutats europees.² Castelló, que com a màxim

¹ V. V. SAMARKIN, Geografia històrica de Europa Occidental en la Edat Media, Madrid, Akal, 1980, pp. 112-113.

² Albert GARCIA I ESPUCHE i Manuel GUARDIA I BASSOLS, Espai i societat a la Barcelona pre-industrial, Barcelona, La Magrana-Institut Municipal d'Història, 1986, pp. 19-21, i Agustín RUBIO

arribà a tenir uns 5.000 habitants entre els segles XIV i XV, era un petit nucli urbà comparable a poblacions com Arles o Prato.³

1. UNA VILA EN LA XARXA URBANA DEL PAÍS

Cap a 1375 la vila de Castelló era una de les més importants del País Valencià. En efecte, els 1.100 focs que tenia en 1357 llavors havien baixat lleugerament a un miler, que es mantindria estable fins la segona dècada del segle XV. Durant el període de 1375-1418, tret de la ciutat de València, que amb 8.000 focs constituïa el cap indiscutible del regne, només hi havia tres poblacions amb unes dimensions clarament superiors a les de Castelló. Morella i les aldees del seu terme sumaven més de 3.000 focs --un miler i mig corresponien a la pròpia vila--, i mentre Xàtiva s'acostava a aquest nivell, Alzira ja se situava per sota, amb poc més de 1.600 focs. Al llindar del miler de veïns es trobaven Morvedre i Castelló i, ja al sud del País, es destacava Oriola amb un volum de població semblant.⁴ En definitiva, a

VELA, "Sobre la población de Valencia en el Cuatrocientos. (Nota demográfica)", BSCC, LVI, 1980, pp. 185-170.

³ Louis STOUFF, Arles a la fin du Moyen-Age, Ais-de-Provença, Universitat de Provença, 1986, v. II, p. 726, i David HERLIHY i Christiane KLAPISCH-ZUBER, Les Toscans et leurs familles. Une étude du catasto florentin du 1427, París, EHESS, 1978, p. 295.

⁴ Totes les dades demogràfiques, obtingudes sobretot a partir de les sèries de l'impost del morabatí, provenen de Ramón FERRER NAVARRO, "La Plana: su estructura demogràfica en el siglo XV", Cuadernos de Historia, 5, 1975, pp. 67-91 i, del mateix autor, "Las ciudades en el Reino de Valencia durante la Baja Edad Media", Concejos y ciudades en la Edad Media hispánica, 1990, pp.177-198, d'Enric GUINOT RODRIGUEZ, "Demografia medieval del nord del País Valencià", en Estudis sobre la població del País Valencià, València, 1988, pp. 229-249 i de Paulino IRADIEL MURUGARREN, "L'evolució econòmica", en Història del País

cavall entre el segle XIV i el XV, la vila de Castelló no sols podia situar-se entre les cinc o sis primeres del regne, sinó que amb un miler de focs era també una de les poblacions més destacades dels Països Catalans. De fet, en 1379, deixant a banda Barcelona i Perpinyà --amb 7.600 i 3.600 focs respectivament--, entre les ciutats del Principat només Lleida superava el miler de focs, mentre que Tortosa, Girona i Tarragona se situaven, com Castelló, al voltant d'aquesta xifra.⁵

Amb aquestes dimensions, la vila era sens dubte la més poblada de la seua comarca. A efectes demogràfics, la Plana havia deixat de ser "de Borriana" per a esdevenir "de Castelló": l'antiga capital de l'època islàmica a inicis del segle XV no arribava als 400 focs, quan el nucli castellanenc --fundat pels cristians arran de la conquesta-- s'acostava al miler. Aquest predomini, però, no equivalia a una hegemonia demogràfica aclaparadora, ja que la vila d'Onda --amb els seus llogarrets de Tales i Artesa-- voltava els 600 focs i Vila-real els 500, mentre que Almassora n'assolia uns 300. Amb tot, en la jerarquia dels nuclis de la comarca de 1415, Castelló es desmarcava clarament de la resta, i només Onda i Vila-real --al seu torn distanciades de les viles menors-- s'hi acostaven amb un volum demogràfic que suposava poc més de la meitat del centre principal. En canvi, a inicis del segle XVI aquesta jerarquització s'havia alterat, ja que en el cens de 1510 la vila més poblada era Onda, encara que

Valencià. De la conquesta a la federació hispànica, Barcelona, Edicions 62, 1989, p. 268.

⁵ Josep IGLÉSIES, "El poblament de Catalunya durant els segles XIV i XV", VI CHCA (Sardenya, 1957), Madrid, 1959, pp. 247-256.

seguida molt a prop per Castelló,⁶ que havia anat perdent pes demogràfic durant el Quatrecentes. Tret d'aquest caràcter bipolar, les distàncies entre la resta de poblacions es mantenien estables: Vila-real, amb una grandària que superava la meitat de les dues viles principals, s'allunyava dels llocs menors, que ja s'escalaven de manera més uniforme.

QUADRE 1
JERARQUIA DE LES POBLACIONS DE LA PLANA

1415

<u>rang</u>	<u>població</u>	<u>focs</u>	<u>índex</u>
1	Castelló	972	100,00
2	Onda	620	63,78
3	Vila-real	512	52,67
4	Borriana	354	36,41
5	Cabanes	287	29,52
6	Almassora	281	28,90

1510

<u>rang</u>	<u>població</u>	<u>focs</u>	<u>índex</u>
1	Onda	536	100,00
2	Castelló	514	95,89
3	Vila-real	328	61,19
4	Nules	200	37,31
5	Cabanes	198	36,94
6	Betxí	176	32,83
7	Borriana	171	31,90
8	Almassora	148	27,61
9	Almenara	144	26,86
10	Artana	132	24,62

Malgrat que a finals del segle XV va haver de compartir el primer lloc, Castelló s'havia afirmat des de la primera meitat del segle XIV com la vila més important de la comarca. I d'això en tenien plena consciència els valencians de l'època. En un

⁶ Els cens de 1510, ARV, Reial Cancelleria, 514, ha estat estudiat per Ricardo GARCIA CARCEL, "El censo de 1510 y la población valenciana de la primera mitad del siglo XVI", Saitabi, XXVI, 1976, pp. 171-188.

escrit de 1337 es reconeixia el "creximent e millorament del loch" i es manifestava que "Castelló és loch notable e una de les cinch viles majors del dit Regne" i, quaranta anys després, l'infant Joan qualificava la vila de "capitis Plane de Burriana", una lloança que, com s'ha vist, s'ajustava a la realitat demogràfica de les darreries del Tescents.⁷

Les principals viles es concentraven en la plana al·luvial, al voltant del Millars i, en el cas d'Onda, ja en l'extrem interior que afrontava amb la Serra d'Espadà. El pes demogràfic de Castelló es veia compensat sobretot al sud del riu --l'actual Plana Baixa-- perquè a més de trobar-s'hi els nuclis més grans --Onda, Vila-real i Borriana-- devia notar-se la influència de Morvedre, una població propera que també tenia un miler de focs. En canvi, al nord del Millars --en la Plana Alta-- el predomini de Castelló no tenia competència. Ací, en la plana pròpiament dita, de terra favorable a l'agricultura, només hi havia el lloc d'Almassora i més al nord, en la zona muntanyosa de sòls més pobres, les úniques destacables eren Vilafamés i Cabanes, que no arribaven als 200 focs. D'altra banda, no hi havia cap altre nucli proper que pogués enterbolir la presència de Castelló, ja que Sant Mateu --amb uns 800 focs-- i Morella en distaven més de 60 Km.

⁷ José SANCHEZ ADELL, "Castellón de la Plana bajo Pedro el ceremonioso. 1335-1387 (Aportación de documentos inéditos)", BSCC, LXIII, 1987, pp. 509-539.

QUADRE 2
PRINCIPALS POBLACIONS VALENCIANES

	<u>1373</u>	<u>1415</u>	<u>1418</u>	<u>1439</u>	<u>1451</u>	<u>1463</u>	<u>1469</u>	<u>1481</u>	<u>1487</u>	<u>1493</u>	<u>1499</u>
ència			8.000						9.000		
ella	1.539			744	508	195	254		357	438	530
iva			2.809		1.091	1.046	881	965		986	974
ira			1.652		898		675	798		762	550
vedre		982		720	532	459	464		566	450	466
stelló	970	972	1.100	694	649	677	626	499	480	479	484

VILES DE LA PLANA

	<u>1373</u>	<u>1379</u>	<u>1415</u>	<u>1427</u>	<u>1439</u>	<u>1451</u>	<u>1469</u>	<u>1481</u>	<u>1487</u>	<u>1493</u>	<u>1499</u>
stelló	970		972	883	694	649	626	499	480	479	484
la	663	666	620	457	459	397	352	390		583	457
la-real		590	512	475	380	364	279		323	350	290
riana				354	269	264	166	160	108	134	146
massora	306	260	281	216		140	108	102	105	106	117

NT: A. FURIO (1986) i E. GUINOT (1988).

QUADRE 3
DENSITAT DE LA POBLACIO DE LA PLANA

població	Km2	1415		1499	
		focs	dens.	focs	dens.
Castelló	107,3	972	9,0	484	4,5
Almassora	32,9	281	8,5	117	3,5
Cabanes	205,0	287	1,3	241	1,1
Vilafamés	152,7	169	1,1	122	0,7
Les Coves	136,7	87	0,6	94*	0,6
Vilanova	67,5	40	0,5	42*	0,6
PLANA ALTA	702,1	1.836	2,6	1.100	1,5
Onda	123,5	620	5,0	457	3,6
Vila-real	67,8	512	7,5	290	4,2
Borriana	47,2	354	7,4	146	3,0
Vall d'Uixó	68,1	468	6,8	439*	6,4
S. d'Eslida	146,6	750	5,1	501*	3,4
PLANA BAIXA	453,2	2.704	5,9	1.833	4,0

* Dades de 1493.

2. ELS DESEQUILIBRIS DEMOGRAFICS

Els registres fiscals del morabatí disponibles per als segles XIV i XV no ens permeten conèixer la població de totes les viles i llocs de la Plana. En el recompte de 1415 es detallaven un màxim de 13 unitats fiscals, que aproximadament representaven la meitat dels municipis de la comarca. Les mancances més significatives es donaven en la Plana Baixa, al sud de Vila-real i Borriana, en la franja litoral que, des de Nules a Almenara, incloïa algunes viles d'importància mitjana.

Menys transcendència tenien el grapat de llogarrets de muntanya que, al nord i al sud del Millars, escapaven també als llistats del morabatí. En conjunt, aquestes zones d'ombra cobrien un quart del territori de la Plana i, probablement, representaven una part semblant de la seua població global.⁸ Així doncs, a l'hora de comparar la distribució dels habitants es tindrà en compte només la superfície que abastaven els municipis coneguts, uns 1.155 Km², que corresponien 702 a la Plana Alta i 453 a la Baixa.⁹

Per a avaluar la repartició de la població comarcal es poden considerar dos criteris: la zona al sud i al nord del riu Millars i, per altra banda, la plana al·luvial pròpiament dita, situada

⁸ En 1510 aquests llocs desconeguts representaven el 28 % de la població de la comarca, vegeu la nota 6.

⁹ Els límits comarcals de la Plana i la seua subdivisió no corresponen a cap unitat administrativa medieval ni actual, encara que són els que s'utilitzen normalment en els estudis històrics i geogràfics. Les superfícies considerades són les dels actuals termes municipals, tenint en compte que Cabanes incloïa Bell-lloc i Torreblanca, i la vila d'Onda els llocs de Tales i Artesa. La Serra d'Eslida comprenia els actuals termes d'Eslida, Aín, l'Alcúdia de Veo, Suera, Fondegulla i Fanzara, tot i que aquest darrer lloc de 34,86 km² se situa en la comarca de l'Alt Millars, s'ha inclòs a fi d'evitar distorsions en el càlcul de les densitats demogràfiques. Vegeu el quadre 3.

La desigual distribució de població comarcal també es corresponia amb un desequilibri de les densitats demogràfiques. En 1415 la densitat de tota la comarca era d'uns 4 focs per Km². Sota aquest valor global hi havia dues realitats ben diferents: la població es concentrava sobretot al sud del Millars, amb quasi 6 focs per Km², mentre que escassejava al nord, on només s'assolien poc més de 2,5 focs. Per altra banda, la diferència entre la "plana" i la "serra" s'evidenciava una volta més si es considera que la densitat del pla litoral --7,2 focs per Km²-- triplicava la de les zones elevades del sud-oest i del nord. Aquesta disparitat de densitats es donava sobretot a la Plana Alta, ja que les zones al·luvials de Castelló i Almassora arribaven a tenir una mitjana de 9 focs per Km², mentre que a l'altiplà de Cabanes i Vilafamés es reduïen a 1 foc per Km². En canvi, a la Plana Baixa les densitats del litoral i de la Serra d'Espadà eren pràcticament iguals, ja que els llocs mudèjars assolien un valor de 5,6 focs per Km², quan les viles cristianes del pla en tenien 6,2. La major densitat de tota la comarca, però, era la de Castelló amb més de 9 focs per Km² i només Almassora s'hi acostava amb 8'5. Aquests valors eren comparables als de les viles properes com Morvedre, que arribava als 7,5 focs, i Sant Mateu, amb uns 11. En general es tractava de densitats remarcables, ja que en 1427 la mitjana per a la regió de la Toscana era de 5,5 focs per Km² i, en concret, el contado de Florència arribava als 8 --semblant a Castelló i Almassora-- incloent-hi la ciutat i a uns 6 si només es comptava la població

per sota dels 200 m. d'altura, i les terres muntanyoses que, a partir d'aquest nivell, envoltaven el pla litoral, i que comprenien dues zones fonamentals: els contraforts de la Serra d'Espadà al sud-oest i, més més al nord de la Serra de les Santes, la subcomarca interior del Pla de l'Arc.¹⁰

A inicis del segle XV, segons les dades del morabatí de 1415, la major part de la població es trobava acumulada al sud del riu Millars. En efecte, els nuclis coneguts de la Plana Baixa sumaven menys del 40 % de la superfície comarcal i, en canvi, representaven un 60 % dels 4.540 focs totals, mentre que els pobles de la Plana Alta, amb un 60 % del territori, només representaven el 40 % restant del volum demogràfic. Aquesta concentració de la població en la zona meridional encara devia ser més acusada, si tenim en compte que caldria afegir-hi un grapat de llocs de grandària mitjana situats al litoral, entre Nules i Almenara, que en 1510 encara tenien de 100 a 200 focs.

El repartiment dels efectius demogràfics entre la plana al·luvial i les serres i l'altiplà que l'encerclaven es trobava fins i tot més desequilibrat. Els municipis de la plana ocupaven només un terç de l'extensió comarcal, però acollien més del 60 %

¹⁰ De les poblacions del quadre 3, es trobaven en la zona al·luvial Castelló, Almassora, Onda, Vila-real i Borriana, mentre que la resta se situaven en les serres i altiplans. El terme de la Vall d'Uixó ocupava una situació intermitja entre la plana pròpiament dita i els estreps muntanyosos de la Serra d'Espadà, però tenint en compte que era una zona mudèjar, amb el característic poblament dispers, l'hem assimilat a l'àrea de la Serra d'Eslida. Sobre la geografia de la comarca en relació amb els aprofitaments agraris pot veure's de José SANCHO COMINS, La utilización agrícola del suelo en la provincia de Castellón de la Plana, Castelló, Caixa d'Estalvis de Castelló, 1979, i, ja des del punt de vista històric, l'obra de Concepción DOMINGO PEREZ, La Plana de Castellón. Formación de un paisaje agrario mediterráneo, Castelló, Caixa d'Estalvis, 1983.

dels focs, mentre que les zones elevades --amb el 70 % del territori-- a penes reunien l'altre 40 %. Aquesta distribució desigual de la població es donava sobretot a la Plana Alta, ja que ací la zona al·luvial --reduïda als termes de Castelló i Almassora--, la més valuosa per al conreu, només ocupava un cinquè del territori i, en canvi, agrupava quasi el 70 % dels seus 1.836 focs. L'altiplà calcari del nord, menys favorable a l'agricultura intensiva, representava el 80 % de la seua superfície, però encara que comptava amb nuclis mitjans com Cabanes i Vilafamés --entre els 150 i els 300 focs-- no arribava a reunir ni un terç de la població. La situació al sud del Millars, en canvi, estava pràcticament equilibrada. Hi havia un lleuger avantatge per a la plana pròpiament dita, que amb les viles més importants --Onda, Vila-real i Borriana-- suposava més de la meitat de l'espai i dels 2.704 focs totals. Amb tot, el més remarcable és que la Serra d'Espadà, un terreny poc favorable per al cultiu, que ocupava un 47 % de la superfície de la Plana Baixa, podia sostenir el 45 % de la seua població. A diferència de la resta de la comarca, es tractava d'una xarxa de poblament dispers, d'una trentena de llocs i alqueries mudèjars que s'englobaven dins del terme de la Vall d'Uixó --en part més aprofitable per a l'agricultura-- i de la Serra d'Eslida.¹¹

La distribució dels focs de la Plana, doncs, presenta una major concentració demogràfica al sud del riu Millars, donat que hi ha un nombre considerable de viles importants en l'àrea al·luvial i, al contrari del que succeïa a la Plana Alta, la zona muntanyosa de la Serra d'Espadà acollia també uns nivells de

¹¹ ARV, MR, 10.870 i 10.873.

població molt elevats, comparables als del pla litoral, quan les seues possibilitats agrícoles eren clarament inferiors. No és casualitat que aquest era també l'únic reducte mudèjar de la comarca i, de fet, constituïa una mena de "reserva" ètnica on havia estat arraconada aquesta minoria vençuda, tal com havia succeït en altres zones valencianes.¹² Al nord del Millars, en canvi, la zona elevada tenia un pes demogràfic feble i això reforçava l'hegemonia de Castelló, de manera que la meitat dels habitants de la Plana Alta residien en aquesta vila i, en general, pot dir-se que de cada cinc o sis veïns de la comarca un hi vivia també.

Al llarg del segle XV la població de la Plana, de la mateixa manera que altres zones del nord i del centre del País Valencià, va anar minvant en contrast amb el creixement demogràfic d'alguns nuclis meridionals i sobretot de la ciutat de València. Si en 1415 les principals viles sumaven 4.540 focs, en 1499 només arribaven a 2.933, és a dir que els seus veïns s'havien reduït en un 35 %. En conjunt, el descens global de la comarca estaria també a l'entorn d'un terç, ja que la seua població total pot estimar-se en uns 6.000 focs per a 1415 i uns 4.000 per a 1499-1510.¹³

¹² Josep TORRO, Poblament i espai rural. Transformacions històriques, València, Alfons el Magnànim, 1990, pp. 86-92.

¹³ Les dades disponibles per a 1510, que cobreixen tota la comarca a excepció dels petits llocs de Benicàssim i Orpesa, donen a la Plana una població de 4.069 focs, mentre que les de 1493 indiquen un volum demogràfic de 4.292 focs. Tenint en compte que tant en 1510 com en 1493 les deu principals poblacions (Castelló, Onda, Vila-real, Borriana, Almassora, Cabanes, Vilafamés, la Vall d'Uixó, la Serra d'Eslida i les Coves) representaven un 70 % de la demografia total de la comarca, pot calcular-se que --si es conserva aquesta proporció-- el volum de focs global de la Plana hauria estat d'uns 6.000 en 1415.

La caiguda demogràfica no va modificar sensiblement la distribució de la població entre el nord i el sud de la comarca. En tot cas, s'accentuà lleugerament el predomini de la Plana Baixa, que arribà a concentrar poc més del 60 % dels 3.000 focs globals. En canvi, el clar predomini de la població de la plana al·luvial sobre la part muntanyosa tendí a desaparèixer, fins al punt que en 1499 els 3.000 focs es repartien pràcticament meitat per meitat entre les dues zones. Els nuclis més afectats per la depressió demogràfica foren les viles grans de la plana litoral --sobretot les reials--, que van perdre més del 45 % dels seus veïns durant la centúria, mentre que les alqueries mudèjars de la Serra d'Espadà i els llocs cristians del Pla de l'Arc van resistir millor la mala conjuntura, ja que la seua població només es va reduir en una cinquena part. La vila de Castelló encara va sofrir els efectes de la recessió més que el conjunt de la comarca: entre 1415 i 1499 es va quedar sense la meitat dels focs, que baixaren de 972 a només 484. Aquesta davallada no va esborrar la seua hegemonia sobre la Plana, però es veié erosionada perquè llavors els seus focs ja no representaven la meitat de la població del nord del Millars sinó solament un 44 % i, en conjunt, dins de les seues muralles només vivia un de cada vuit veïns de la comarca. I, el que és més important, aquest predomini hagué de compartir-lo des de la dècada dels noranta amb la vila d'Onda, que amb 457 s'igualava a Castelló i fins i tot el superà en volum demogràfic en 1493 i 1510.

rural.¹⁴

La depressió demogràfica del Quatrecent, és clar, suposà una dràstica reducció de les densitats: en 1499 el conjunt de la comarca es baixà a 2,5 focs per Km², un valor equivalent al que tenia tot el País Valencià en 1510. La població continuava concentrant-se al sud del Millars i a la plana al·luvial, però la tendència era a incrementar-se el desnivell entre la Plana Baixa i l'Alta --4 i 1,5 focs per Km² respectivament-- i, per contra, a equilibrar-se la distribució entre el pla i la muntanya, encara que el valor de la zona al·luvial --4 focs per Km²-- encara duplicava el de les serres. El resultat més remarcable fou la pràctica desertització de l'altiplà calcari del nord, que no arribava a tenir ni un foc per Km², mentre que, tot al contrari, les alqueries mudèjars de la Serra d'Espadà havien resistit la depressió i presentaven les densitats més elevades de la comarca --una mitjana de 4,3 focs per Km²-- que superaven les de la plana litoral. De fet, el terme de Castelló només arribava als 4,5 focs, una valor semblant a la Serra d'Eslida i que es veia superat pels més de 6 que hi havia en un terme més favorable al cultiu com era la Vall d'Uixó.

3. UN POBLAMENT CONCENTRAT

Ja des de mitjan segle XIV tots els veïns de Castelló es trobaven agrupats a l'interior de les muralles de la vila. Es tractava d'un model de poblament concentrat que es diferenciava clarament de les alqueries disperses que s'escampaven per les

¹⁴ David HERLIHY i Christiane KLAPISCH-ZUBER, Les Toscans et leurs familles. Une étude du catasto florentin du 1427, París, EHESS, 1978, p. 225.

serres i valls mudèjars, però també era remarcable l'absència d'altres unitats menors d'assentament a l'interior del seu terme, ja que no era estrany que moltes viles, a més del nucli principal, tinguessen una part dels seus habitants repartits en petites alqueries. Sense anar més lluny, això succeïa a Borriana, que segons el morabatí de 1439 incloïa en el seu territori els llogarets de Carabona, Poblafranca i Lo Palau,¹⁵ i en 1415 els focs assignats a Vila-real comprenien també els pobladors de Bellaguarda i Bonastre.¹⁶ En el terme de Castelló també havien existit nombroses alqueries durant l'època musulmana.¹⁷ En el moment de la conquesta del segle XIII el territori estava organitzat segons el model islàmic característic: un poblat fortificat d'altura amb un ampli recinte emmurallat --el "castell vell" de la Magdalena-- i una dotzena de petites alqueries que ocupaven la plana al·luvial.¹⁸ Els primers colons cristians ocuparen el castrum de la serra, però ben aviat, estimulats també pels poders feudals, tendiren a baixar cap a les terres més fèrtils. La carta pobla de 1239 ja preveia la fundació d'una vila cristiana en l'alqueria de Benimahomet, però l'assentament

¹⁵ ARV, MR, 10.873.

¹⁶ ARV, MR, 10.870.

¹⁷ A més de Benirabe, sobre la qual es bastiria el Castelló cristià, hi havia els nuclis de Benicatol, Benihayrén, Almalafa, Benimarra, Binahut, Binaciet, Benimarhua, Beni Amargo i Taccida, segons J. SANCHEZ ADELL, Castellón de la Plana..., op. cit., p. 85, i encara caldria afegir l'alqueria de Benimahomet, vegeu la nota 17.

¹⁸ Sobre aquest model de poblament islàmic, vegeu el treball de Pierre GUICHARD, "La société rurale valencienne à l'époque musulmane", Estudis d'Història Agrària, 3, 1979, pp. 41-52, i, del mateix autor, "Les structures feudales en la València musulmana", Debats, 5, 1983, pp. 22-32, entre altres contribucions seues.

definitiu es produí en Benirabe, on s'efectuaren nombroses donacions de cases en 1248-1249, després de l'expulsió dels musulmans.¹⁹ L'autorització reial per al trasllat de la vila al pla concedida en 1251 confirmava la decadència del nucli elevat en favor del nou assentament, que en 1272 ja es trobava emmurallat. Així, des de mitjan segle XIII, l'antiga Benirabe, coneguda ja pel topònim de Castelló --"baixat" també des del castrum a la plana--, va anar absorbint els colons que inicialment s'havien instal·lat en els altres alqueries. Cap a 1320 el castell de la Magdalena estava despoblat, com probablement la resta dels petits nuclis d'origen islàmic. Castelló havia esdevingut l'únic assentament del terme, potser amb l'excepció de l'alqueria de Fadrell, que constituïa una minúscula senyoria de l'Orde de Sant Jaume aïllada dins del territori de reialenc. En 1431 s'esmentava que el seu comanador era "detenidor e posseïdor de alguns albergs, terres e possessions del terme del dit lloch",²⁰ i almenys hi havia una casa forta senyorial amb diferents bastiments. Per altra banda, en 1470 s'esmentava un conflicte sobre una carnisseria de Fadrell,²¹ però no pot assegurar-se que el lloc tingués un nombre de pobladors significatiu. De fet, en l'abundant documentació municipal de Castelló, no apareixen els veïns de Fadrell, sinó habitants d'aquesta vila que posseeixen terres en el petit terme eclesiàstic.

¹⁹ Pierre GUICHARD i José SANCHEZ ADELL, "La carta puebla de Benimahomet y el poblamiento de Castellón en el siglo XIII", BSCC, LX, 1984, pp. 352-370.

²⁰ AMC, Cort del Justicia, 1431/5/16.

²¹ AMC, Llibres de Consells, 1470/7/8.

Si per un costat pot descartar-se la pervivència dels assentaments dispersos anteriors a la conquesta, durant el segle XV tampoc no es va crear un hàbitat intercalat, format per petites alqueries de mudèjars mitgers com les que van promoure cavallers i homes de vila d'altres comarques valencianes. En aquest sentit és significatiu que la fundació de la moreria de Castelló per iniciativa del municipi no va suposar l'assentament dels mudejars nouvinguts en petites agrupacions rurals, sinó que es van integrar en un barri del nucli de població majoritàriament cristià.²² L'aljama mudèjar no era una reserva de treball que l'oligarquia local podia utilitzar per a explotar, a jornal o mitges, les seues possessions, ja que, els musulmans assentats a la vila posseïen terra pròpia com la majoria dels seus veïns cristians. D'aquesta manera, l'única població dispersa que existiria dins del terme serien els masos i "alqueries", és a dir, cases de camp situades al secà i a l'horta annexes a grans heretats compactes, però no es tractaria de petits nuclis de poblament sinó de famílies aïllades de mossos i mitgers.²³

L'alqueria de Benirabe havia estat el nucli del Castelló cristià, però del seu traçat originari no en va quedar rastre. La conquesta feudal del territori havia suposat, també en la morfologia dels assentaments, una clara ruptura. Així, en lloc d'un agregat més o menys informe de cases, la planta de la nova

²² Sobre l'aljama mudèjar, vegeu l'article d'Arcadi GARCIA SANZ, "Mudéjares y moriscos en Castellón", BSCC, XXVIII, 1952, pp. 94-114 i J. SANCHEZ ADELL, Castellón de la Plana..., op. cit., pp. 77-82.

²³ És significatiu que aquest tipus de propietats estiguessen en mans dels veïns més acomodats i que fossen aquests, precisament, els que recorrien al treball permanent de mossos i mitgers, vegeu el capítol VI.

vila tingué des del segle XIII una ordenació regular, definida pel creuament ortogonal dels eixos viaris. Aquesta disposició reticular, típica de centres de colonització feudal de tot Europa, sovint ha estat vista com el reflex d'un model urbanístic o ideològic, però sobretot responia a la necessitat pràctica de repartir solars iguals entre tots els repobladors, de la mateixa manera que es feia amb la terra de cultiu. La família nuclear, doncs, no sols condicionava la dimensió de les explotacions agràries sinó també la dels hàbitats, que a diferència de les alqueries islàmiques només haurien d'acollir la parella i els seus fills menors. Les parcel·les rectangulars, orientades perpendicularment als carrers, eren la millor forma de dividir l'espai urbà entre les famílies individuals, i aquests solars regulars constituïen la cel·lula bàsica que definia tot el pla de la vila.²⁴ La nova població ben aviat es va voltar d'unes muralles --s'esmenta la seua modificació en 1272-- que a més de la funció defensiva delimitava l'espai edificat i reforçava físicament i simbòlicament el caràcter concentrat del poblament. A finals del segle XIII la vila ja havia assolit la forma i la grandària que tindria durant la resta de l'època medieval: un recinte quadrat que ocupava 18,28 Ha.²⁵

L'espai urbà es trobava articulat per tres grans eixos: de

²⁴ J. TORRO, op. cit., pp. 76-81.

²⁵ José SANCHEZ ADELL, "Paisaje urbano de una villa valenciana bajomedieval. (Notas y datos para una topografía de Castellón de la Plana, s. XIII-XV)", BSCC, LXVI, 1990, pp. 291-332. La superfície urbana de Castelló era, així, molt superior a la d'altres viles menors com Alcoi, que a mitjan segle XIV era de 5 Ha., segons Josep TORRO, La formació d'un espai feudal. Alcoi de 1245 a 1305, València, Diputació, 1992, p. 150. Sobre la capital del regne i altres viles, vegeu l'obra col·lectiva Urbanismo medieval del País Valenciano, Madrid, Polifemo, 1993.

nord a sud s'allargaven el carrer Major i el d'Enmig, i eren tallats en angle recte per un altre que començava al portal de la Fira. La vila quedava dividida així en sis barris de forma rectangular que en la documentació s'anomenaven "parròquies", encara que es tractava d'unitats administratives civils sense cap relació amb la els marcs d'enquadrament religiosos, que en Castelló es reduïen a una única parròquia, la de Santa Maria. Els límits entre aquests barris pasaven pel mig dels carrers esmentats, de manera que cada pany de cases quedava englobat en una unitat diferent. L'excepció era el carrer d'Enmig, ja que les dues bandes pertanien a la parròquia de Sant Nicolau i a la de Sant Joan, situades al nord i al sud respectivament del carrer de la Fira. Aquesta particularitat de les dues parròquies de l'oest es devia al fet que eren una ampliació que a les darreries del segle XIII s'havia afegit al nucli fundacional. El pla primitiu de la vila, doncs, restava partit pel carrer Major i un altre perpendicular en quatre quaters que formaven les parròquies de Sant Pere al nord-oest, de Sant Agustí al nord-est, de Sant Tomàs al sud-est i de Santa Maria al sud-oest.

El veritable centre de la vila, després de l'ampliació del sector occidental, era el barri de Santa Maria. Allí es trobava l'església i davant de les seua porta principal la plaça Major. Els murs del temple i els carrers dels voltants delimitaven altres places menors on es trobaven els centres del poder públic: a la plaça de l'Herva el palau de la vila i en la de les Corts la seu del batlle, del justícia i del governador. Un lloc destacat de la vida econòmica era la plaça de la Carnisseria on es trobaven les taules per a la venda de la carn i del peix i, al

seu costat, l'almodí de la vila. Ben a prop, ja en la plaça Major, s'havia bastit el celler del bisbe i, tocant la cort del justícia, hi havia la presó. Així doncs, aquest sector de la parròquia de Santa Maria no sols era el centre geogràfic de la vila sinó també el centre religiós, comercial i polític. L'únic convent de la població, el de sant Agustí, es trobava més desplaçat cap a la perifèria, en la parròquia del mateix nom, i la resta d'edificacions que es destacaven dins del paisatge urbà --totes de significació negativa-- s'havien arraconat als límits extrems del mur: al portal nord del carrer Major, lluny del cor de la vila, s'havia construït l'hospital, un lloc que havia d'acollir la misèria i la malaltia, mentre que a l'altra banda, en l'angle de la muralla de la parròquia de Sant Tomàs, el bordell amagava les fornicacions venals. No debades, "hospitals, llocs de llebrosos, bordells e tafureries" eren assimilats com a focus infecciosos pels tractadistes coetanis.²⁶

Les minories ètnico-religioses també estaven assentades a la perifèria de la vila: els mudèjars, amb la mesquita i la seua carnisseria, es trobaven a l'extrem nord-oest, en muralla de Sant Nicolau, mentre que els jueus residien al barri de Sant Pere, a prop de l'hospital. L'espai dels vius i dels morts se superposaven: a la plaça Major, davant de l'església, hi havia el cementiri cristià, mentre que els mudèjars tenien el seu al costat nord del mur, encara a la part de dins, i ben a prop, però ja fora de la vila, estava el fossar dels jueus.

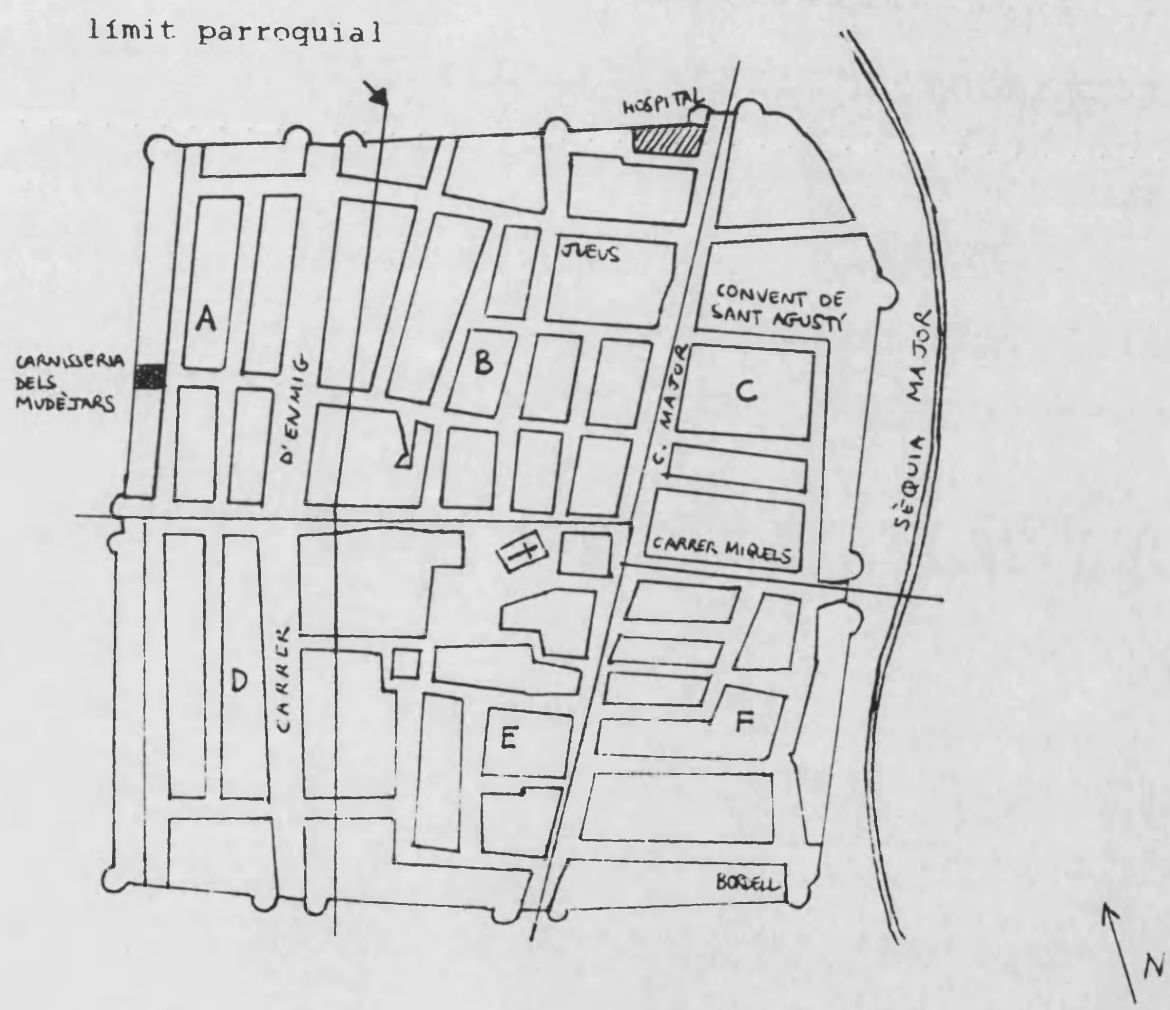
²⁶ Francesc EIXIMENIS, Lo Crestià, Barcelona, Edicions 62, 1983, p. 190, edició a cura d'Albert Hauf.

4. EL PAISATGE URBA I LES MINORIES

La població de la vila no es distribuïa igual per tots els barris. Segons els registres de la peita, les parròquies que acollien més contribuents eren la de Sant Nicolau, amb un quart del total, i les de Sant Pere i Sant Joan, que agrupaven cadascuna --amb un lleuger avantatge per a la primera-- un cinquè dels focs fiscals. Més enrere quedava la parròquia de Santa Maria, amb un 15 % dels contribuents, mentre que les de Sant Agustí i de Sant Tomàs se situaven al voltant d'una desena part. El més remarcable és l'estabilitat d'aquestes proporcions durant la segona meitat del Quatrecentes.²⁷ A grans trets el descens demogràfic afectà igual tots els barris, que de fet perderen població en termes absoluts entre 1462-1497, de manera que la distribució dels focs no va sofrir grans modificacions. L'excepció fou la parròquia de Sant Nicolau, ja que al contrari que les altres va experimentar un augment del nombre de contribuents a causa de l'increment de la moreria, que va ascendir de 31 mudèjars a 45, quan els cristians es es mantingueren estables entre 137 i 135 focs. Això es va traduir en una lleugera afirmació del predomini demogràfic d'aquest barri, però sense alterar massa les proporcions de mitjan segle XV.

²⁷ En el llibre de la peita de 1398, l'únic complet abans de 1462, no es feien constar les agrupacions parroquials.

LA VILA DE CASTELLÓ AL SEGLE XV

A	Sant Nicolau	C	Sant Agustí	E	Santa Maria
F	Sant Pere	D	Sant Joan	F	Sant Tomàs

QUADRE 4
CONTRIBUENTS PER PARROQUIES

	<u>1462</u> %	<u>1468</u> %	<u>1479</u> %	<u>1497</u> %
SM	102 14,46	109 15,09	100 14,74	99 14,93
SJ	139 19,71	142 19,66	121 17,84	124 18,70
SN	168 23,82	180 24,93	176 25,95	180 27,14
SP	150 21,27	145 20,08	151 22,27	140 21,16
SA	78 11,06	75 10,38	67 9,88	65 9,80
ST	68 9,64	70 9,69	63 9,29	55 8,29
total	705	722	678	663

De fet, l'evolució del nombre de mudèjars o jueus no podia modificar substancialment les tendències demogràfiques de la vila, en la mesura que constituïen una exigua minoria: durant la segona meitat del segle XV no passaren de representar un 7 % del total de veïns. La presència dels jueus en el terme de Castelló ja està documentada des del segle XIII fins a la seua expulsió, però la pressió antisemita que va esclatar en 1391, encara que en la vila no desembocà en violències, va fer desaparèixer l'aljama local.²⁸ Els pocs jueus castellonencs que restaren no tingueren una personalitat jurídica reconeguda fins que ja al segle XV, en 1427, es va refundar l'aljama jueva amb famílies procedents de Morvedre.²⁹ Amb una vintena de focs que es mantingueren pràcticament estables des de la fi del segle XIV, la minoria hebrea només representava un 3 % del veïnat de la vila.

²⁸ De fet en el llibre de la peita de 1398 no constava cap contribuent jueu, de manera que tota el veïnat era cristià.

²⁹ Vegeu les dades que aporta José Ramón MAGDALENA NOM DE DEU, La aljama hebrea de Castellón de la Plana en la Baja Edad Media, Castelló, SCC, 1978.

QUADRE 5
MINORIES ETNICO-RELIGIOSES*

	<u>1462</u> %	<u>1468</u> %	<u>1479</u> %	<u>1497</u> %
jueus	21 3,09	17 2,43	19 2,91	- -
musulmans	31 4,56	32 4,59	32 4,90	45 7,38
cristians	627 92,34	648 92,96	601 92,17	564 92,61
total	679	697	652	609

*Contribuents vius, sense comptar les herències i les institucions.

Els mudèjars van esdevenir un poc més importants, però la presència musulmana estigué marcada per una ruptura encara major que la dels jueus. La població originària del terme ja havia estat substituïda pels colons feudals vers 1280 i durant el segle XIV i una bona part del XV el veïnat de la vila va estar format només pels cristians i la minoria hebrea. Després de diverses temptatives frustrades de fundar una moreria, les autoritats locals aconseguiren assentar els primers mudèjars cap a 1439,³⁰ encara que no figuren als registres fiscals del municipi fins 1462 i als de la batllia reial fins l'any següent.³¹ Des d'aquest moment, a pesar que les dades de les dues fonts no coincideixen del tot, pot constatar-se un increment constant del veïnat mudèjar, que en bona mesura estava alimentat per immigrants que abandonaven les petites senyories laiques de la comarca. Així, segons els llibres de la peita, la població musulmana de Castelló va passar de 31 veïns a 45 entre 1462-1497, mentre que aquest creixement encara era més remarcable en els comptes del besant redactats pel batlle, ja que les 24 cases que s'hi registraven en

³⁰ Arcadio GARCIA SANZ, "Mudéjares y moriscos...", *cit.*, pp. 94-114 i J. SANCHEZ ADELL, Castellón de la Plana..., *op. cit.*, p. 77-82.

³¹ ARV, Mestre Racional, 2.462.

1463 s'havien duplicat en 1500.³² D'aquesta manera, els mudèjars, que no arribaven a ser un 5 % del veïnat en 1462, en el padró de 1497 superaven el 7 %, i aquesta proporció encara resulta més alta si es consideren les cases del besant en relació amb el fogatge del morabatí: llavors un de cada deu castellanencs era musulmà.

La divisió ètnico-religiosa no és l'única que registraven els padrons de riquesa. Particulars i institucions, vius i morts, homes i dones compartien la condició comuna de contribuents en els llibres de la peita municipal. El clergat local, el monestir de Sant Agustí i l'almoïna de Na Pinella eren les fundacions religioses que solien aparèixer als registres fiscals, al costat d'instal·lacions com el trapig i les carnisseries dels mudèjars i dels cristians. Tanmateix, no sempre es comptaven en cada padró totes les institucions, de manera que la seua proporció dins del conjunt dels contribuents era insignificant. Més importància tenien els morts, és a dir, les possessions de veïns desapareguts que encara restaven a nom seu o dels seus hereus, sense que s'indicàs qui eren els nous propietaris. La fórmula emprada era la de "herència", "hereus" o, simplement, "béns" de tal difunt. Ací s'han d'afegir també els orfes que tot i ser menors d'edat -- "pobills" i "pobilles"-- constaven com a titulars fiscals del patrimoni dels seus pares.³³ No pot calcular-se el nombre de veïns que s'oculten sota la denominació genèrica d'hereus ni

³² Pau VICIANO, La senyoria reial al País Valencià. Rendes i gestors de la batllia de Castelló (1366-1500), en premsa.

³³ Les herències i "hereus" eren 10 en 1462, 13 en 1468, 14 en 1479 i 30 en 1497, mentre que els pobills i pobilles suposaven, respectivament, 13, 9, 9 i 19 contribuents.

tampoc si ja constaven en els padrons com a titulars dels seus propis béns, però pot assegurar-se que, en general, les herències només representaven un 3 % dels contribuents, encara que a finals del segle XV aquesta proporció es duplicà. Aquests valors eren usuals en altres poblacions valencianes, ja que a Sueca, una petita comunitat de la Ribera del Xúquer, el nombre d'herències oscil·là entre el 3 i el 9 % durant la segona meitat del Quatrecent.³⁴

QUADRE 6
CONTRIBUENTS DE LA PEITA

	<u>1398</u> %	<u>1462</u> %	<u>1468</u> %	<u>1479</u> %	<u>1497</u> %
homes	696 77,67	612 86,80	615 85,18	565 83,33	536 80,84
dones	157 17,52	67 9,50	82 11,35	87 12,83	73 11,01
herències	40 4,46	23 3,26	22 3,04	23 3,39	49 7,39
institucions	3 0,33	3 0,42	3 0,41	3 0,52	5 0,75
total	896	705	722	678	663

La gestió de ls béns familiars era cosa dels homes i, de fet, constituïen la majoria aclaparadora dels contribuents, però no era menyspreable el nombre de dones que eren titulars del seu patrimoni, si més no a efectes fiscals. Normalment havien rebut els béns al morir un home, bé fos el marit o el pare, i és per això que solien figurar com a "muller" o "filla" d'un veí difunt. De vegades alguna dona contribuïa per les seues possessions separades de les del seu marit viu, però la immensa majoria eren

³⁴ Antoni FURIO, Camperols del País Valencià. Sueca, una comunitat rural a la tardor de l'Edat Mitjana, València, Alfons el Magnànim, 1982, pp. 55-58.

viudes, encara que no sempre es feia constar explícitament,³⁵ i en conjunt suposaven una desena part del total de subjectes fiscals, amb un màxim del 17 % en 1398. Aquesta elevada presència de viudes s'assemblava a la participació femenina de les llistes del morabatí de Borriana i Almassora en 1481 --del 13,7 i 16,6 %-- i, sobretot, de Vila-real --del 17,2 %-- segons el fogatge de 1445.³⁶ Fora de la Plana, a Sueca s'assoliren uns valors semblants en els llibres de la peita --del 10 al 16,6 %-- durant la segona meitat del segle XV. Les xifres de Castelló reflecteixen bàsicament la situació dels contribuents cristians --atès el seu pes demogràfic-- i poc es va notar que entre la minoria musulmana la presència de titulars femenines fos, en termes generals, la meitat de nombrosa que en el grup majoritari.³⁷ Els homes, doncs, controlaven la la riquesa de la vila, però el ple accés a la vida pública, la condició política de veí, quedava reservada als cristians. Els barons musulmans i jueus participaven en l'administració de les seues aljames, però eren comunitats subordinades que en molts aspectes restaven sota l'autoritat del municipi.

³⁵ En 1479, per exemple, de 87 dones que contribuïen, el 60 % s'identificaven només com a "muller" d'un veí, un 20 % duïen simplement un nom o un cognom precedit pel tractament "Na", mentre que les esmentades com a "viudes" només eren 3, menys del 4 % del total.

³⁶ R. FERRER, "La Plana...", op. cit., pp. 72-73.

³⁷ En 1462 les dones islàmiques titulars de propietats eren només el 3,2 % d'aquesta minoria, en 1468 pujaren al 6,2 %, proporció que es mantingué en 1479, per a ascendir de nou en 1497 al 8,8 %.

5. UNA COMUNITAT DE LLAURADORS

5.1. Camperols, burgesos i menestrals

Molt pocs veïns declaraven la seua professió en els padrons de la peita, però els protocols notariais i els registres del justícia --entre altres fonts-- han permès identificar l'ofici de la majoria dels caps de família i només ha restat desconeguda l'ocupació d'un quart o un cinquè dels homes cristians. Els castellonencs eren sobretot llauradors. En els quatre padrons de la segona meitat del segle XV, els oficis relacionats amb l'agricultura i la ramaderia incloent-hi també una minoria de pescadors, que sovint apareixien també com a llauradors-- era aclaparador, ja que voltava a l'entorn de la meitat dels veïns i d'un 60 % dels que tenien una professió coneguda. A més a més, si es considera que la majoria dels contribuents sense ofici serien també pagesos, la proporció caldria elevar-la fins a un 70 % dels caps de família. Al seu torn, els menestrals --sobretot del sector tèxtil i del cuir--³⁸ representaven un cinquè dels veïns i, ja més enrere, els comerciants i professionals liberals --englobats sota el concepte de "burgesos"--³⁹ no arribaven a la desena part. La resta, entre un 3 i un 5 %, eren els sector privilegiat, que reunia una quinzena de clergues i un grapat de cavallers i donzells locals. En general, el nombre de contribuents i la proporció de cada grup es va mantenir estable al llarg del segle XV, amb l'excepció --en tot cas-- de la

³⁸ S'han inclòs també en aquest grup els moliners, carnisers i forners, i alguns altres oficis subalterns molt minoritaris.

³⁹ Per la qualificació professional i el nivell de riquesa que solien tenir, s'ha considerat "burgesos" els cirurgians/barbers, els botiguers i els especiers/apotecaris.

disminució del sector menestral i l'augment de la classe cavalleresca, que era ampliada amb l'ennobliment dels burgesos més rics del veïnat.

QUADRE 7
ESTRUCTURA SOCIOPROFESSIONAL

	1462			1468			1479			1497		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C
llauradors*	253	44,9	48,9	270	47,2	51,4	242	46,5	49,3	255	51,5	53,5
menestrals	111	19,7	14,8	106	18,5	14,5	95	18,2	12,3	90	18,1	13,8
burgesos	43	7,6	15,7	40	7,0	13,5	46	8,8	18,0	41	8,2	14,9
nobles	1	0,1	0,0	1	0,1	0,5	7	1,3	3,3	8	1,6	3,9
clergues	14	2,8	1,5	16	2,8	1,8	14	2,6	1,4	18	3,6	2,8
desconegut	141	25,0	18,9	138	24,1	17,9	116	22,3	15,3	83	16,7	10,4
TOTAL**	563			571			520			495		

* Inclou pescadors i ramaders.
A: nombre B: % nombre

** Contribuents masculins cristians.
C: % riquesa fiscal

Encara que les dades més fiables corresponen a la segona meitat del Quatrecent, pot dir-se que aquesta estructura socioprofessional no seria molt diferent de la d'inicis de la mateixa centúria. En 1398 els burgesos tenien una presència similar a la dels anys seixanta, tot i que els menestrals quedaven bastant per sota dels nivells de les dècades següents. Ara bé, és molt probable que entre la immensa majoria de veïns sense ofici conegut --el 70 % dels contribuents--⁴⁰ hi hagués una proporció significativa d'artesans, encara que la majoria serien veritables llauradors. D'aquesta manera, el sector agrari

⁴⁰ Aquesta enorme zona d'ombra està motivada per l'absència de documentació de la Cort del Justícia anterior a 1416, ja que constitueix la font que més dades aporta sobre la professió dels veïns. D'un total de 696 homes registrats al padró de 1398, es desconeix l'ofici de 501, mentre que 84 eren menestrals, 45 burgesos, 9 eclesiàstics i 57 dels sector agrari, ramader i pesquer.

no superaria el 75 % dels veïns, mentre els menestrals es trobarien, com a mínim, per damunt del 15 %. La davallada demogràfica del segle XV, així doncs, no hauria provocat una ruralització de la vila ni tampoc un increment remarcable de les activitats artesanals. L'emigració cap a València, la principal causa de la disminució dels efectius laborals, no hauria estat selectiva des d'aquest punt de vista i hauria afectat de manera similar tots els sectors productius.

La distribució professional dels habitants d'una comunitat i, per tant, les seues funcions econòmiques estaven vinculades directament a la seua grandària demogràfica. La presència del sector artesanal i comercial --i en general de les activitats no agràries-- era dominant en les grans ciutats, mentre que en les mitjanes i petites els treballadors de la terra conservaven una presència considerable.⁴¹ Amb tot, els menestrals i petits comerciants constituïen la majoria de la població fins i tot en les petites ciutats de mercat.⁴² Per això és remarcable que a Castelló les ocupacions agrícoles i ramaderes fossen clarament dominants i que, com a màxim, només dos de cada cinc veïns tinguessen una professió "urbana", tot i ser una vila que, amb un volum de 2.100 a 3.000 habitants,⁴³ podia incloure's entre

⁴¹ Sobre les funcions de les ciutats en relació a la seua grandària, pot veure's la síntesi de Norman J. G. POUNDS, Historia econòmica de la Europa medieval, Barcelona, Crítica, 1981, pp. 296-326.

⁴² Rodney HILTON, Les ciutats medievals, Barcelona, L'Avenç i SCEH, 1989, pp. 20-21.

⁴³ Podem aproximar-nos al nombre d'habitants si s'aplica el coeficient 3,5-5 als 600 focs que tenia la vila, en termes mitjans, durant la segona meitat del segle XV, tant si es consideren les dades del morabatí com les de la peita.

les de grandària mitjana.⁴⁴ No cal acudir a les grans ciutats com València o Barcelona per a trobar poblacions amb una estructura socioprofessional típicament urbana.⁴⁵ La Girona dels segles XIV i XV, per exemple, tenia unes dimensions demogràfiques semblants a les de Castelló, però les seues funcions econòmiques hi tenien poc a veure. Segons el registre de la talla de 1388, els veïns dedicats al cultiu de la terra no arribaven ni a l'1 % dels que tenien un ofici conegut --el 54 % dels 1.342 contribuents totals--, mentre que pràcticament tots eren artesans --la meitat del sector tèxtil i del cuir--, mercaders o professionals liberals.⁴⁶ Amb tot, hi ha el dubte que entre els nombrosos caps de família sense ofici declarat es trobassen alguns pagesos, però no sembla que tinguessen una presència remarcable. De fet, en un cens de 1462, on s'indicava la professió de tot el veïnat, només hi havia una quinzena de pagesos entre els 873 focs cristians --menys del 2 %-- i com a

⁴⁴ Segons mostra gràficament N. POUNDS, op. cit., p. 297, en les ciutats de grandària mitjana --entre els 2.000 i els 10.000 habitants-- l'agricultura només ocupava un 10-15 % de la població, mentre que els oficis artesanals --sense comptar els serveis-- suposaven la meitat del total. Amb un nombre d'habitats situat dins d'aquesta categoria urbana, Castelló tenia una marcada presència agrària --del 60-70 % dels veïns-- i un sector artesanal que no arribava a la meitat del model general.

⁴⁵ A finals del segle XV, dos terços de la població activa de Mallorca es dedicava a activitats artesanals, un cinquè al comerç i a d'altres ocupacions terciàries i una desena part a tasques agrícoles, però, és ben significatiu que no eren tan camperols independents com bracers i conreadors de terres que devien pertànyer a propietaris burgesos, vegeu les dades en l'article de Maria BARCELO CRESPI, "Aspectes agraris d'un nucli urbà (Ciutat de Mallorca a la Baixa Edat Mitjana)", Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana, 44, 1988, pp. 195-202.

⁴⁶ Christian GUILLERE, "Aspectes de la societat gironina a finals del segle XIV (Aproximació topogràfica i professional a través de la Talla de 1388)", en Diner, poder i societat a la Girona del segle XIV, Girona, Ajuntament, 1984, pp. 121-152.

màxim, si es compten els gironins sense cap ofici declarat, la proporció s'acostaria a un 5 %.⁴⁷ Aquest decantament de l'estructura socioprofessional cap als sectors no agraris pot observar-se també en poblacions de grandària molt inferior a la de Castelló. Sense eixir del nord del Principat, en 1399 dels 137 veïns d'Olot, la manufactura i el petit comerç de productes tèxtils i de cuir ocupava el 70 % dels treballadors, sense que hi hagués cap esment d'activitats agràries. Una volta més, sols si es consideren els pocs veïns d'ofici desconegut hi hauria un 8 % de possibles camperols.⁴⁸

5.2. Els oficis dels veïns

La vila de Castelló, per la seua distribució de professions, s'assemblava més a les ciutats pròpiament dites a comunitats rurals valencianes com ara Sueca. En efecte, dels 187 veïns que tenia aquest lloc en 1453, tres quarts eren llauradors --als quals s'afegien alguns ramaders i pescadors--, mentre que les altres professions només representaven el quart restant.⁴⁹ En

⁴⁷ Santiago SOBREQUES I VIDAL, "Població i societat a la Girona de la Baixa Edat Mitjana", en Societat i estructura política de la Girona medieval, Barcelona, Curial, 1975, pp. 12-74.

⁴⁸ Xavier PUIGVERT I GURT, "Control senyorial i producció de manufactures. Notes sobre la indústria olotina en els segles XIV i XV", Vitrina (Girona), 4, 1989, pp. 37-44. D'altra banda, en un petit lloc occità com Montesquiu-Volvèstra, els agricultors només representaven un terç dels 154 veïns, segons Philippe WOLFF, "Montesquieu-Volvèstre en 1405. Notes de démographie et d'histoire sociale", en Regards sur le Midi Médiéval, Tolosa, Privat, 1978, pp. 419-424.

⁴⁹ A. FURIO, op. cit., pp. 144-146. Fins i tot en comunitats agràries més petites pot trobar-se, però, una part destacada d'artesans, tal com succeïa en el lloc occità d'Oliulas, on d'un total de 110 veïns coneguts n'hi havia un terç dedicats a activitats no agrícoles, segons Noël COULET i Louis STOUFF, Le

la vila de la Plana, amb unes dimensions demogràfiques mitjanes, el predomini agrari no era tan acusat com en una petita comunitat rural, però no deixava de ser cert i això tampoc no era un cas excepcional. A la ciutat occitana d'Arles, en 1437-1438, dels 883 veïns amb un ofici conegut --el 72 % dels 1.228 contribuents totals-- quasi el 60 % eren pagesos i altres treballadors agraris, mentre que les professions típicament urbanes sols representaven l'altre 40 %.⁵⁰ Fins i tot en una regió tan desenvolupada com la Toscana es trobava alguna ciutat on predominaven les funcions agràries. Així, en 1427 a Volterra més de la meitat dels veïns que declaraven la professió --un 50 % dels 794 contribuents-- eren agricultors, una proporció que només se superava en les petits nuclis més aviat rurals.⁵¹ Aquesta situació encara era més evident a Castella, on hi havia nombroses viles que, a l'igual que Paredes de Nava, una població de la Tierra de Campos amb uns 800 focs durant el segle XV, acollia una majoria tan decisiva de camperols que, en lloc d'una ciutat, cal considerar-la una gran comunitat rural.⁵²

village de Provence au Bas Moyen Age, Ais-de-Provença, Universitat de Provença, 1987, p. 54.

⁵⁰ Louis STOUFF, Arles a la fin du Moyen-Age, Ais-de-Provença, Universitat de Provença, 1986, v. II, pp. 725-726.

⁵¹ D. HERLIHY i Ch. KLAPISCH-ZUBER, op. cit., p. 295.

⁵² Juan Carlos MARTIN CEA, El mundo rural castellano a fines de la Edad Media. El ejemplo de Paredes de Nava en el siglo XV, Valladolid, Junta de Castilla y León, 1991.

QUADRE 8
JERARQUIA D'OFICIS

<u>1462</u>	<u>1468</u>	<u>1479</u>	<u>1497</u>
1. llaurador 227 (68,5)	llaurador 245 (71,0)	llaurador 229 (72,4)	llaurador 247 (73,0)
2. pescador 20 (6,0)	pescador 19 (5,5)	mercader 20 (6,3)	paraire 24 (7,1)
3. mercader 16 (4,8)	mercader 16 (4,6)	notari 12 (3,7)	mercader 18 (5,3)
4. paraire 16 (4,8)	paraire 12 (3,4)	sabater 11 (3,4)	notari 11 (3,2)
5. sabater 15 (4,5)	ferrer 11 (3,1)	pescador 9 (2,8)	sabater 9 (2,6)
6. notari 10 (3,0)	sabater 9 (2,6)	paraire 9 (2,8)	teixidor 9 (2,6)
7. carnisser 7 (2,1)	notari 9 (2,6)	ferrer 9 (2,8)	ferrer 7 (2,0)
8. teixidor 7 (2,1)	teixidor 9 (2,6)	sastre 6 (1,8)	sastre 5 (1,4)
9. ferrer 7 (2,1)	sastre 8 (2,3)	cirurgià 6 (1,8)	moliner 5 (1,4)
10. sastre 6 (1,8)	carnisser 7 (2,0)	hostaler 5 (1,5)	forner 5 (1,4)
331	345	316	338

El caràcter agrari de la societat local de Castelló encara es feia més palès si es té en compte que una part important dels nenestrals també posseïen algunes parcel·les de terra i, de manera més freqüent, el patrimoni dels sectors acomodats com mercaders i professionals liberals estava constituït en bona mesura per immobles rústics. Bona prova d'això és que tant en 1398 com en 1468 posseïen terra un 87 % dels contribuents de la peita.⁵³ Aquest predomini de les activitats agràries es

⁵³ Vegeu els estudis de Jose SANCHEZ ADELL, "Estructura agraria de Castellón de la Plana en 1398", Saitabi, XXIII, 1973, pp. 147-175 i de Concepción DOMINGO PEREZ, "La agricultura de Castellón de la Plana en 1468", Saitabi, XXVII, 1977, pp. 221-238. La majoria dels artesans, doncs, devien compaginar el treball del taller i del camp, fins al punt que podrien considerar-se membres de la classe camperola, tal com propugna Rodney H. HILTON, Siervos liberados. Los movimientos campesinos medievales y el levantamiento inglés de 1381, Madrid, Siglo XXI, 1978, pp. 41-44.

reflectia en la jerarquia dels oficis més freqüents. Durant la segona meitat del segle XV els llauradors encapçalaven la llista de les deu professions principals i, en general, ells sols representaven un 70 % dels veïns que s'enquadraven dins s'aquests oficis. La jerarquització era tallant, ja que la professió que ocupava el segon rang en els quatre padrons de la peita només representava un 6 % i a partir d'ací s'encetava una disminució progressiva del percentatge. S'ha de remarcar que a excepció del padró de 1497 els pescadors constituïen un dels grups professionals més nombrosos,⁵⁴ cosa que reforça la presència majoritària del sector primari. En el segon o tercer lloc, amb uns 16 membres, es trobaven els mercaders. Aquesta quantitat era semblant a la que hi havia en una població clarament urbana com Girona i en una ciutat més gran com era Arles. La vila, doncs, no era sols un centre de producció agrària, sinó també un actiu mercat --si més no local i comarcal-- on participaven de manera professional un nombre remarcable de veïns. En un lloc destacat se situaven també els oficis del sector tèxtil --paraires i teixidors-- i els del treball del cuir --sabaters--, que eren també en la resta de viles les manufactures que agrupaven més artesans. Per la seua banda, la professió liberal més freqüent era la de notari. De fet, els seus serveis --tal com mostra la nòmina de clients que pot extraure's dels protocols-- eren requerits per la majoria dels veïns per a legalitzar els seus afers privats, i constituïen una peça clau de la burocràcia municipal i reial de la vila. Amb tot, la desena de notaris que

⁵⁴ Sobre aquesta activitat pot veure's el treball de José SANCHEZ ADELL, "La pesca en el Castellón medieval", BSCC, XXXIII, 1965, pp. 264-271.

solien exercir a Castelló no representaven una proporció més elevada que en els medis rurals.⁵⁵ En la segona meitat del Quatrecentos els notaris se situaven entre el 2 i el 2,9 % dels veïns amb un ofici conegut, de manera semblant al cas d'una petita comunitat com Sueca, on arribaven al 2,1 % en 1453. Aquests valors eren molt inferiors als de les ciutats Toscanes --Florència, Pisa, Pistoia-- que acollien un contingent de notaris situat entre el 5 i el 10 % dels homes amb una professió declarada al catasto de 1427. A Girona es donava una situació semblant, ja que els professionals de l'escriptura --notaris i escrivents-- assolien un pes del 5,1 % en 1388 i del 8,4 % en 1462. Fins i tot llogarets de la Provença rural com Oliulas, amb un centenar de focs, tenien més del 5 % de notaris.⁵⁶

Les connotacions rurals del teixit social castellonenc eren evidents també si ens fixem en la distribució de la riquesa avaluada en els padrons de la peita. Els llauradors no sols constituïen el grup professional més nombrós del veïnat --més de la meitat--, sinó que controlaven també una part semblant de la riquesa de la vila. Els menestrals, en canvi, posseïen patrimonis més reduïts, ja que representaven un quart o un cinquè dels contribuents, però només els corresponia un 15 % del valor imposable. Sens dubte, més acomodats que no els llauradors eren els mercaders i professionals, que acaparaven un quint de la riquesa fiscal quan sols suposaven una desena part dels veïns.

⁵⁵ Malgrat això, en 1398 la presència de notaris era molt més remarcable que durant la segona meitat del Quatrecentos: eren 26 d'un total de 696 veïns cristians (3,7 %), mentre que en 1462 només n'hi havia 10 de 563 (1,7 %).

⁵⁶ N. COULET i L. STOUFF, op. cit., p. 54.

Ja en els sectors minoritaris, la participació de la petita noblesa en el valor imponible de la vila superava el seu pes demogràfic, mentre que els eclesiàstics que tenien possessions a títol privat es trobaven en la situació contrària. Aquesta distribució de la riquesa per grups socioprofessionals es confirma al considerar el valor mitjà dels seus patrimonis.

QUADRE 9
RIQUESA MITJANA PER GRUPS SOCIOPROFSSIONALS*

	<u>1462</u>	<u>1468</u>	<u>1479</u>	<u>1497</u>
llauradors*	2.693	2.420	2.690	2.583
menestrals	1.856	1.627	1.702	1.731
burgesos	4.990	4.615	5.174	4.490
nobles	325	7.375	6.332	6.087
clergues	1.580	1.451	1.408	1.945
desconegut	1.867	1.650	1.755	1.783
mitjana	2.472	2.222	2.535	2.486

* En sous.

**Inclou ramaders i pescadors.

En primer lloc, cal remarcar la relativa estabilitat de la riquesa imponible per contribuent --de 2.200 a 2.500 sous-- que s'observa en els llibres de la peita de la segona meitat del segle XV. I els valors que corresponen a cada nivell professional tampoc presenten grans variacions. A banda del cas atípic de 1462, la petita noblesa local apareixia com el grup més ric de la vila, amb un patrimoni mitjà de 6.000-7.000 sous, mentre que els mercaders i altres professionals burgesos ocupaven el segon lloc amb uns 5.000. Els llauradors, al seu torn, posseïen patrimonis equivalents a la mitjana global, i ja per sota dels dos milers de sous es trobaven els menestrals i els clergues.

La vila de Castelló, malgrat la presència d'una èlit econòmica formada per mercaders i notables, podia definir-se com

una "república de llauradors". En efecte, els camperols no sols eren la majoria de la població, sinó que, lluny de ser una massa empobrida i depenent de la minoria burgesa i aristocràtica, posseïen patrimonis que assolien un valor equivalent a la mitjana de tota la comunitat local. Es tractava bàsicament de petits productors que gestionaven autonomament, amb el treball familiar, les seues explotacions, i només els que comptaven amb patrimonis insuficients i els fadrins dels llauradors mitjans treballaven com a jornalers o mitgers en els camps dels terratinents més destacats i dels propietaris passius. I entre aquests veïns que recurrrien a contractar treballadors hi havia també els llauradors més acomodats de la vila, que compartien amb mercaders i notables els primers llocs de la jerarquia de patrimonis --amb més de 10.000 sous-- i les inversions en el mercat local i en la gestió de la fiscalitat.⁵⁷ En definitiva, a diferència del que succeïa a les grans ciutats, la major part de la terra del terme de Castelló pertanyia a llauradors autònoms, mentre que mercaders, homes de lleis, cavallers i eclesiàstics com a molt eren propietaris d'una cinquena part de l'espai agrari local.

⁵⁷ La sociologia dels camperols castellanencs i el comportament del seu estrat superior no es diferenciava de les realitats pròpies de les comunitats rurals d'una certa complexitat, vegeu la síntesi d'Antoni FURIO, "Les comunitats rurals de l'Horta-Sud de l'Edat Mitjana als temps moderns", Afers, 11-12, 1991, pp. 31-55.

6. LA DESIGUALTAT ECONOMICA

6.1. Rics i pobres

El Castelló del segle XV, com la resta de viles i fins i tot dels llocs rurals més petits, estava lluny de ser una societat igualitària. La riquesa mitjana dels diferents grups professionals ja palesava la diferenciació econòmica dins del veïnat, però aquesta jerarquia encara es feia més evident si considerem els patrimonis individuals dels contribuents. Llavors les diferències de fortuna esdevenien aclaparadores: en els padrons de la segona meitat del Quatrecent, el patrimoni dels veïns de Castelló oscil·lava entre 50 i més de 10.000 sous. Els gràfics que relacionen la distribució de la riquesa mostren una societat local amb una diferències econòmiques remarcables, que es van mantenir bastant estables durant les últimes dècades del segle XV. Si de cas, la tendència que s'insinua és una lleugera acumulació de la riquesa en mans dels contribuents més rics. Això s'observa millor si es reagrupen els deu nivells de fortuna --de menys de 200 a més de 10.000 sous-- en tres blocs, que fent servir la terminologia de l'època podem denominar menuts --menys de 1.000 sous--, mitjans --de 1.000 a 4.000 sous-- i majors --igual o més de 4.000 sous--, tenint en compte que aquests límits quantitativs s'han establert amb un criteri merament funcional.

En 1462 els menuts constituïen un 27 % del veïnat, però només posseïen un 6 % de la riquesa fiscal de la vila. A l'altra banda de la jerarquia local, els majors només representaven un 15 % dels contribuents i, en canvi, controlaven més del 40 % del conjunt dels patrimonis. En aquest grup es destacaven els pocs veïns que tenien béns valorats en més de

10.000 sous: un notari, 4 mercaders, 3 llauradors --un d'ells el veí més ric amb 17.500 sous--⁵⁸ i dues herències, una d'un mercader i l'altra d'un jurista. Entre aquests grups extrems, els mitjans formaven un 60 % del veïnat i posseïen poc més de la meitat de la riquesa local.

Sis anys després, en 1468, els menuts havien esdevingut més nombrosos, ja que eren més del 30 % dels contribuents, però el valor dels seus patrimonis no havia crescut tan de pressa, i només reunien el 7 % del líquid imponible. En canvi, el sector dels majors es va veure reduït a un 13 %, que controlava encara quasi el 40 % de la riquesa. Entre aquests, els que tenien més de 10.000 sous eren un notari, 4 mercaders, 3 llauradors --un era el primer contribuent amb 14.000 sous-- i les herències d'un mercader i d'un jurista. Els mitjans, al seu torn, van experimentar un lleuger descens i representaven el 55 % del veïnat i quasi una part semblant del muntant global de les fortunes.

Segons el padró de 1479, el sector dels mitjans es mantingué pràcticament estable, però la proporció de riquesa que detentaven es va reduir a la meitat del total. La base econòmica més pobra representada pels menuts va disminuir per sota del 30 % dels veïns, amb un patrimoni conjunt que suposava el 6 % del total de la vila. En canvi, el grup dels majors experimentà una

⁵⁸ En aquest sentit, per la presència remarcable de llauradors benestants entre l'èlit econòmica local, la vila de Castelló tenia uns trets més rurals que el nucli urbà d'Alzira, on els grans patrimonis pertanyien sobretot a cavallers i notaris, seguits per botiguers i, ja més enrere, per mestres artesans, vegeu d'Antoni FURIO, El camperolat valencià en l'Edat Mitjana: demografia i economia rural en la Ribera (segles XIII-XVI), València, 1986, v. II, pp. 704-712, tesi doctoral inèdita.

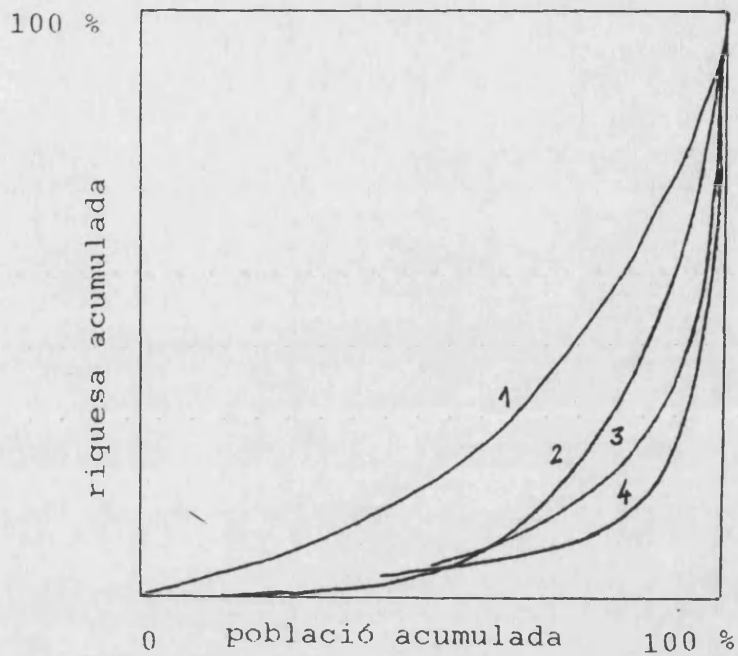
recuperació i tornà a situar-se en un 15 % que gaudia del 43 % de la riquesa. Els principals contribuents --amb més de 10.000 sous de patrimoni-- eren 4 llauradors, 3 notaris, 3 membres de la petita noblesa local i 2 mercaders, entre els quals es trobava, amb 22.850 sous, el veí més ric de la vila.

Finalment, el tall de 1497 mostra una caiguda d'un sector dels mitjans cap avall de la jerarquia econòmica, de manera que els veïns del sector intermedi baixaren fins a la meitat del total --amb una proporció equivalent de la riquesa--, mentre que els menuts esdevenien més nombrosos i representaven més d'un terç dels contribuents, tot i que sols es repartien menys del 7 % del valor imponible. Els majors, al seu torn, s'estabilitzaren tant en proporció com en la part de la riquesa que posseïen. Per damunt dels 10.000 sous hi havia 3 llauradors --un d'ells amb 20.900 sous, el patrimoni més gran de la vila--, 2 mercaders, un notari, un jurista, un cavaller i un veí d'ofici desconegut.

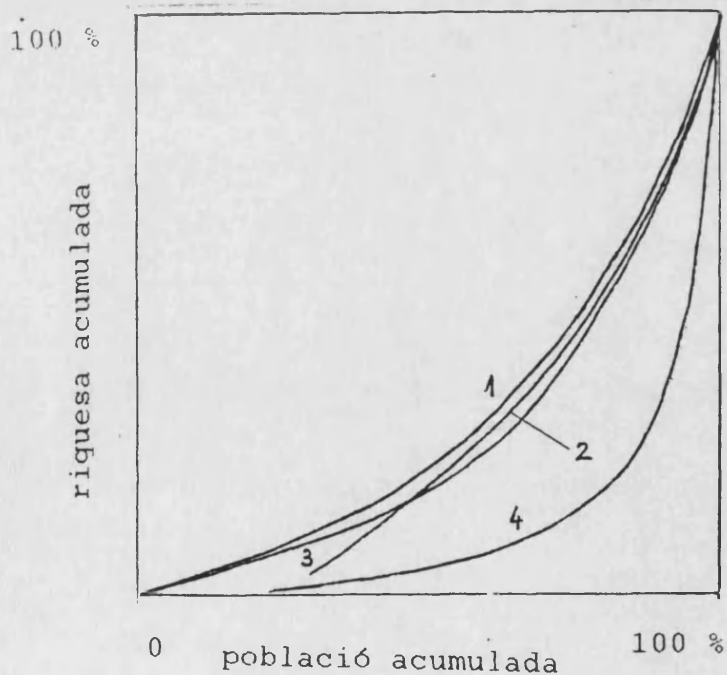
En definitiva, els diferents talls que suposen els padrons de la peita presenten un distribució de la riquesa estable durant la segona meitat del segle XV, en tot cas amb una lleugera tendència a la concentració en mans del sector més acomodat, que agrupava un setè o un sisè dels veïns, però que augmentà la seua participació en la riquesa local fins acostar-se a la meitat del total. Al mateix temps, els sectors mitjans es reduïren en favor del grup més pobre, que va créixer d'un quart a un terç del nombre de contribuents, sense que el valor dels patrimonis pujàs més enllà d'un setzè del total. Aquesta lenta concentració de la riquesa es confirma

GRAFIC 1

CONCENTRACIO DE LA RIQUESA

- 1 Castelló (riquesa 1462)
- 2 Florència (valor terra 1427)
- 3 Tolosa (riquesa 1335)
- 4 Arles (superfície terra 1437)

- 1 Castelló (riquesa 1462) i Sueca (valor terra 1453)
- 2 Culla (riquesa 1468)
- 3 Carcaixent (superfície terra 1474)
- 4 Alzira (superfície terra 1467)

per l'augment de l'índex de Gini: en 1462 era de 0,42, en 1468 de 0,43, en 1479 de 0,44 i, finalment, va pujar a 0,47 en 1497. Amb tot, la desigualtat econòmica dins de Castelló no era molt marcada si comparem la vila amb les grans ciutats occitanes i toscanes de l'època. Les corbes de Lorenz indiquen que la riquesa del padró de 1462 estava menys concentrada que la d'Arles (1437) i molt allunyada de la desigualtat que imperava a Tolosa del Llenguadoc (1335) i a Florència (1427). Per contra, la corba de Castelló coincideix amb la de grans comunitats rurals valencianes com Sueca (1453) o Culla (1468), tot i que la concentració era major que en petits llocs com Carcaixent (1474). En canvi, la desigualtat econòmica entre els castellonencs era molt menor que en la vila d'Alzira (1467), que amb uns trets més urbans s'assemblava al model de les grans ciutats. Una volta més, doncs, la societat castellonenca es trobava a mig camí entre el món rural i l'urbà.

QUADRE 10
DISTRIBUCIO DE LA RIQUESA

	1-999		1.000-1.999		2.000-3.999		+4.000	
	A	B	A	B	A	B	A	B
1398	35,37	6,91	25,11	15,66	24,55	31,01	14,95	46,40
1462	27,65	6,29	25,81	15,94	31,06	36,66	15,46	41,09
1468	31,44	7,00	28,80	19,67	26,45	34,27	13,29	39,04
1479	29,79	6,00	26,99	16,77	27,87	34,01	15,33	43,21
1497	34,53	6,71	23,68	15,38	26,54	33,80	15,23	44,09

A: % nombre B: % riquesa

La distribució de la riquesa entre els veïns no sols tenia unes implicacions socials, sinó que estava jurídicament vinculada a la seua participació en el poder municipal. En efecte, almenys des de 1446, el patrimoni mínim que s'havia de posseir per a

poder ser elegit conseller era de 2.000 sous --lleugerament inferior a la mitjana--, de manera entre un 50-60 % dels contribuents es veien privats de qualsevol accés als càrrecs municipals. El llindar encara s'elevava a 4.000 sous per a accedir als oficis majors --jurat, justícia, mustassaf--, que eren les magistratures més importants de la vila, així que només un 15 % dels veïns --els més rics-- tenien opció a ocupar les institucions que major poder tenien sobre la comunitat local.

6.2. La topografia de la riquesa

A banda de la distribució de la riquesa entre els veïns considerats individualment i per grups socioprofessionals, la manera com es repartia entre diferents barris de la vila resulta un factor significatiu per a conèixer la societat local. Una volta més, Castelló es presenta com una comunitat que distava de ser igualitària. D'entrada, s'ha de dir que les parròquies que incloïen una proporció major de la riquesa, en termes absoluts, eren les més poblades. Així, Sant Nicolau i Sant Pere foren durant la segona meitat del segle XV les que tingueren un major nombre de contribuents i, paralel·lament, agrupaven un volum de riquesa superior a la mitjana, mentre les zones que aportaven una quantitat imponible menor, Sant Tomàs i Sant Agustí, eren les que tenien meyns residents.

QUADRE 11
RIQUESA PER PARROQUIES

	1462		1468		1479		1497	
	sous	%	sous	%	sous	%	sous	%
SM	266.050	16,39	259.250	17,14	254.750	16,06	270.050	18,21
SJ	281.890	17,36	252.950	16,72	262.725	16,57	286.750	19,33
SN	371.540	22,89	358.475	23,70	417.550	26,33	378.450	25,51
SP	343.275	21,15	310.975	20,56	324.825	20,49	286.225	19,30
SA	185.025	11,40	175.925	11,63	166.325	10,49	133.050	8,97
ST	175.125	10,79	153.925	10,17	159.100	10,03	128.450	8,66
total	1.622.905		1.512.325		1.585.275		1.482.975	

En 1462 Sant Nicolau i Sant Pere constituïen els parròquies que resgistraven una quantitat imponible més alta, ja que entre els dues suposaven el 44 % de la riquesa de la vila, però eren seguides a curta distància per Sant Joan i Santa Maria. Molt per sota de la mitjana, amb només una desena part del valor del valor gravat per la peita, es trobaven Sant Tomàs i Sant Agustí. Aquesta jerarquia de les parròquies es va conservar a grans trets durant la segona meitat del Quatrecentes, amb una lleugera tendència a créixer la participació de les mitjanes --Santa Maria i Sant Nicolau-- a costa de la disminució de les menors.

Aquesta distribució de la riquesa entre els barris de la vila, al ser en valors absoluts --la suma dels patrimonis de cada contribuent que hi tenia el domicili-- és significativa sobretot per a conèixer la participació les parròquies en l'impost municipal, però no permet diferenciar quines eren les zones riques i pobres, és a dir, on vivien els prohoms més acomodats i els veïns amb menys propietats. D'aquesta manera, per a aproximar-se a aquesta jerarquització topogràfica, s'ha de considerar la riquesa mitjana que assolía cada parròquia. Així, s'obté una ordenació de la importància dels diferents barris ben distinta de la que es desprenia de la seua riquesa absoluta.

Durant la segona meitat del segle XV, Santa Maria, que aportava un volum mediocre del volum de riquesa, esdevé el barri amb una mitjana parroquial superior, mentre que Sant Tomàs i Sant Agustí, que ocupaven els llocs inferiors, se situaren normalment per damunt de la mitjana global. Aquests eren, doncs, els barris on vivien els prohoms més acomodats i on es concentraven els centres de poder local, ja que en Santa Maria es trobava el palau de la vila, la seu del justícia, del batlle i del governador, a més de l'església, mentre que en Sant Agustí es trobava l'únic convent de la vila.

QUADRE 12
RIQUESA PER CONTRIBUENT (sous)

	<u>1462</u>	<u>1468</u>	<u>1479</u>	<u>1497</u>
SM	2.608	2.378	2.547	2.728
SJ	2.028	1.781	2.171	2.312
SN	2.211	1.980	2.372	2.102
SP	2.288	2.144	2.151	2.044
SA	2.372	2.345	2.482	2.047
ST	2.575	2.198	2.525	2.335
global	2.302	2.094	2.338	2.237

A l'altre costa de la jerarquia espacial, Sant Joan fou la parròquia més pobra de la vila en 1462 i 1468 i Sant Pere en 1479 i 1497, i Sant Nicolau, la que tenia un volum de riquesa més elevat en termes absoluts, es va trobar normalment per sota de la mitjana global. Aquesta diferenciació entre zones riques i pobres, que ja es manifestava a mitjan Quatrecentes, tendiria a ampliar-se durant la resta del segle, anàlogament a la concentració de la riquesa individual, ja que en 1462 la diferència entre el valor més alt i més reduït equivalia a un 25 % de la mitjana global d'aquest any, mentre que en 1497 havia ascendit a més del 30 %.

7. ENTRE EL MON RURAL I L'URBA

La societat local d'una vila com Castelló presentava alhora trets propis dels centres urbans i altres que l'acosten a models rurals. De fet, en les reflexions sobre la distinció entre petites ciutats i grans comunitats rurals --en definitiva entre ciutat i camp-- es deixa ben clar que no hi ha un sol factor que per ell mateix definesca un centre de població com a rural o urbà, sinó que s'han de considerar diversos elements de manera integrada --sobretot la demografia, les funcions econòmiques i polítiques, la visió dels contemporanis-- que permeten considerar un llindar a partir del qual, però sempre en el seu context històric, puga identificar-se el fet urbà.⁵⁹

7.1. Una demografia ambigua

L'aproximació més simple, però també la que es considera menys fiable,⁶⁰ ha estat sovint definir un nivell població a partir del qual una localitat podria considerar-se que era una ciutat. De manera més matisada, aquest criteri no hauria de limitar-se a les dimensions demogràfiques absolutes, sinó que caldria relativitzar-lo atenent el volum de les poblacions clarament rurals i la grandària de les ciutats d'altres regions.

⁵⁹ Sobre les dificultats de distinció entre els petits centres urbans i els rurals, poden veure's els estudis aplegats en Jean-Pierre POUSSOU i Phlippe LOUPES (eds.), Les petites villes du Moyen-Age a nos jours, París, CNRS, 1987, i la densa introducció, amb una abundant bibliografia, de l'obra de Maria GINATEMPO i Lucia SANDRI, L'Italia delle città. Il popolamento urbano tra Medioevo e Rinascimento (secoli XIII-XVI), Florència, La Lettere, 1990, pp. 11-57.

⁶⁰ La insuficiència d'aquesta aproximació la remarca, entre altres, Fr. BERIAC, "Petites villes ou bourgs? Le cas du Gers", en J.-P. POUSSOU i Ph. LOUPES (eds.), op. cit., pp. 29-40.

I d'altra banda, reconeixent el lligam entre l'estructura socioeconòmica i el llindar demogràfic, s'hauria de considerar que si la societat local manifesta uns trets agraris significatius, aleshores el límit per a considerar-la urbana hauria d'eleva-se a un volum major d'habitants.⁶¹ Si es té en compte que la capacitat de mantenir un creixement demogràfic sostingut, sobretot gràcies a l'immigració, esdevé també un element definitori de la ciutat,⁶² el criteri demogràfic per a diferenciar el fet urbà del rural no es redueix al volum de població absolut, sinó que inclou també la jerarquia del poblament i la capacitat d'atracció de fluxes d'immigrants.

Els límits estrictament numèrics que s'han proposat per a aïllar els nuclis de població urbans han oscil·lat de valors certament reduïts --de 800 a 2.000 habitants--⁶³ fins als 5.000.⁶⁴ En qualsevol cas, el Castelló de les darreries del

⁶¹ M. GINATEMPO i L. SANDRI, op. cit., pp. 38-41.

⁶² Per a l'època moderna, s'ha proposat com a tret urbà el fet que un 15-20 % de la població masculina haja nascut a més de 10 Km. de la població, vegeu l'estudi d'A. CABANTOUS, "Les petites villes dans le réseau urbain de la façade littorale du Nord-Est de la France (XVIIe-XVIIIe siècles): analyse d'une évolution", en J.-P. POUSSOU i Ph. LOUPES (eds.), op. cit., pp. 401-420.

⁶³ Bernard CHEVALIER, Les bonnes villes, pp. 30-31 i D. HERLIHY i C. KLAPISCH, Les Toscans..., op. cit., p. 224. El llindar mínim de 2.000 habitants per a definir un nucli com a urbà el proposa també Wim BLOCKMANS, "Princes conquérants et bourgeois calculateurs. Le poids des réseaux urbains dans la formation des états", en La ville, la bourgeoisie et la genèse de l'Etat moderne (XIIe-XVIIIe siècles), París, CNRS, 1987, pp. 167-181.

⁶⁴ El límit de 5.000 habitants el trien, després de diverses consideracions sobre altres factors econòmics i polítics, com a criteri pràctic M. GINATEMPO i L. SANDRI, op. cit., pp. 53-54. Entre 1.500-5.000 es trobarien les petites ciutats segons A. CABANTOUS, "Les petites villes...", cit., pp. 401-420.

segle XIV i del XV es trobava en la frontera entre el món rural i l'urbà, ja que el seu volum demogràfic descendí durant aquesta època d'un a mig miler de focs, és a dir, de 3.500-4.000 habitants a només 1.750-2.000.⁶⁵ La jerarquitització del poblament en la comarca de la Plana i les dimensions de la vila respecte a la ciutat de València, el nucli urbà inqüestionable del regne, tampoc permet identificar Castelló com una localitat plenament urbana. En efecte, no hi ha dubte que des dels anys trenta del segle XIV era una de les principals viles valencianes i cap de la "Plana de Borriana", però a inicis del Quatrecent hi havia altres dues poblacions --Onda i Vila-real-- amb unes dimensions comparables, ja que entre les dues superaven el nombre de focs de Castelló. El pes de les viles secundàries encara augmentaria al llarg del segle XV, de manera que a inicis del Cinccents Onda havia arribat a superar lleugerament el volum demogràfic de Castelló, mentre que Vila-real es mantenia en el tercer lloc amb una grandària considerable. Així doncs, la relativa hegemonia que tenia Castelló a inicis del Quatrecent havia desaparegut un segle després, en benefici d'una organització bipolar del poblament comarcal. En relació a València, que pujà de 8.000 a 10.000 focs durant aquesta centúria,⁶⁶ el pes de Castelló no féu altra cosa que disminuir, ja que en 1415 representava una vuitena part del volum demogràfic d'aquesta ciutat, però en 1510 la vila

⁶⁵ Aquest nivells de població s'obtenen aplicant un coeficient de 3,5-4 habitants per foc., segons els càlculs de Francisco A. ROCA TRAVER, "Cuestiones de demografía medieval", *Hispania*, XIII, 1953, pp. 3-32, mentre que J. SANCHEZ ADELL, "Paisaje urbano...", *cit.*, p. 296 es decanta per un coeficient de 3,5.

⁶⁶ Vegeu les dades de la síntesi de Paulino IRADIEL, "L'evolució econòmica", *op. cit.*, pp. 267-270.

de la Plana era vint voltes més petita que la capital del regne. Així doncs, la davallada demogràfica del Quatrecentès va suposar una tendència cap a la ruralització de la vila en qüestionar la seua relativa hegemonia comarcal i eixamplar l'abisme que la distanciava de la primera ciutat del regne.

Durant la segona meitat del segle XV, en bona mesura com a resultat d'una política conscient del municipi, la vila de Castelló esdevingué un centre d'atracció d'immigrants, de manera que en aquesta època registrà un total de mig miler d'aveïnaments legals. Aquesta aportació demogràfica era certament important si es té en compte que durant aquests anys la vila sols tingué entre 600 i 500 focs. D'altra banda, la capacitat d'atracció d'immigrants tenia un radi considerable, ja que sols un 16 % dels nouvinguts procedia de llocs situats a menys de 10 Km. de Castelló i, en general, el 70 % procedia de poblacions situades al doble de distància, però majoritàriament de les comarques properes del regne.⁶⁷ La contrapartida a aquesta arribada de forasters era la sagnia de veïns que marxaven cap a la ciutat de València. Durant la dècada dels cinquanta s'assentaren en la vila 233 immigrants, però segons l'impost del morabatí la població de la vila es mantingué practicament estancada --649 focs en 1451 i 677 en 1463-- perquè, de fet, Castelló constituïa una estació de pas cap a la gran urbs valenciana i, en aquest sentit, és probable que la seua capacitat d'atraure immigrants --sobretot els de zones allunyades com Aragó-- no palesava tant el caràcter

⁶⁷ Les dades sobre la immigració provenen de J. SANCHEZ ADELL, Castellón de la Plana..., op. cit., pp. 60-71. Segons el llibre d'aveïnaments estudiat per aquest autor, en 1441-1450 es registraren 40 "vehïns novells", 233 en 1451-1460, 49 en 1461-1470, 60 en 1471-80, 55 en 1481-90 i 44 en 1491-1500.

urbà de la vila com la seua subordinació en una xarxa de poblament que s'organitzava sota l'hegemonia de la ciutat de València.⁶⁸ Així, la disminució de la població de Castelló durant el segle XV difícilment pot veure's com un comportament demogràfic urbà i, més aviat, caldria inscriure'l en l'afirmació de la macrocefàlia de la capital del País, que relegava a les viles del nord a unes dimensions cada volta més rurals.⁶⁹

7.2. La vila com a centre del poder

Un altre dels factors que solen proposar-se com a propis dels nuclis de població urbans són les seues funcions polítiques --militars, judicials o representatives-- i, al mateix temps, el fet de constituir el lloc de residència dels grups socials que exerceixen el poder polític, de manera que la ciutat projecta la seua dominació sobre el territori rural.⁷⁰

⁶⁸ Aquesta mobilitat constat de la població s'evidencia en la renovació dels cognoms registrats en els padrons de riquesa locals: de tots els llinatges de 1468, poc més de la meitat provenien de 1398, mentre que la resta havien aparegut en la vila posteriorment i, de manera semblant, dels registrats en 1468, més de la meitat desapareixerien de la vila abans de 1510, segons l'estudi de José SANCHEZ ADELL, "Onomástica y movilidad de población en la villa de Castellón de la Plana (siglos XIV-XVIII)", Saitabi, XXVIII, 1978, pp. 33-68.

⁶⁹ Aquesta tendència cap a la ruralització de les viles valencianes fou remarcada en la síntesi de d'Antoni FURIO i Ferran GARCIA, "Dificultats agràries en la formació i consolidació del feudalisme al País Valencià", Estudi General, 5-6, 1985-1986, pp. 291-310. Malgrat les consideracions crítiques de Paulino IRADIEL MURUGARREN, "Cristianos feudales en Valencia. Aspectos sobre la formación del territorio y la sociedad", en España. Al-Andalus. Sefarad: síntesis y nuevas perspectivas, Salamanca, 1989, pp. 49-67, no pot negar-se que molts nuclis del centre i del nord del país veieren reduït el seu volum demogràfic al llindar que pot separar el fenomen urbà del rural.

⁷⁰ La definició de la ciutat com a centre de poder real i per la seua presència en les institucions estamentals, entre altres factors econòmics, ha estat remarcada per R. SOURIAC, "Les

D'entrada, el Castelló des del segle XIII, com la majoria de les viles valencianes, constituïa un lloc fort gràcies a les seues muralles.⁷¹ Tanmateix, aquestes construccions defensives també estaven presents en altres nuclis de població que, per els seues reduïdes dimensions demogràfiques difícilment podrien considerar-se urbans,⁷² i això era evident també a Itàlia, on la majoria dels centres rurals estaven envoltats de muralles.⁷³ En canvi, la vila de Castelló es diferenciava de la resta dels nuclis de la comarca --i tota la zona septentrional del regne-- per ser des de 1335 la seu d'un òrgan territorial de l'estat central com era la governació del nord del riu d'Uixò.⁷⁴ Amb aquesta funció administrativa i judicial --el lloctinent o "governador" delegat tenia el seu tribunal en la vila-- Castelló

petites villes au XVIIe siècle", en J.-P., POUSSOU i Ph. LOUPES, op. cit., pp. 65-80, mentre que la importància de ser lloc de residència d'una èlit poderosa i la influència sobre el camp circumdant la remarca S. DONTENWILL, "Micro-villes ou villages-centres? Recherche sur quelques localités du Mâconnais-Brionnais au XVIIIe siècle", ibidem, pp. 255-282.

⁷¹ Sobre les fortificacions de la vila, pot veure's l'estudi de José SANCHEZ ADELL, "Las murallas medievales de Castellón", BSCC, XXVIII, 1952, pp. 44-77 i , del mateix autor, "Paisaje urbano...", cit., pp. 301-303.

⁷² Llocs com Penàguila, Pego o Ontinyent estaven emmurallats quan durant els segles XIV i XV mantingueren unes dimensions demogràfiques reduïdes. Per al cas concret dels nuclis valencians, vegeu la síntesi de J. TORRO, op. cit., pp. 76-81, on es rebutja el caràcter de "petites ciutats" de les viles fundades durant la colonització cristiana.

⁷³ Vegeu la síntesi de M. GINATEMPO i L. SANDRI, op. cit., pp. 18-20.

⁷⁴ Sobre aquesta institució, hi ha el treball de José SANCHEZ ADELL, "La gobernación de la Plana. Aportación al estudio de la gobernación foral del reino de Valencia", IV CHCA (mallorca, 1955), Barcelona, 1970, v. II, pp. 251-269.

s'equiparava a Xàtiva i Oriola,⁷⁵ poblacions que probablement tenien una identitat urbana més clara. Així, la vila esdevenia un centre polític amb jurisdicció sobre el nord del regne, un territori que no sols incloïa petites comunitats rurals, sinó també viles destacades com Morella o Sant Mateu, a banda de les altres més properes de la Plana. Tret d'aquesta institució reial, Castelló no disposava de cap mecanisme de dominació política sobre l'àrea rural que envoltava la vila. En efecte, la jurisdicció del consell i del justícia local --el jutge reial ordinari-- es limitava al terme municipal, com en qualsevol comunitat rural, ja que dins del seu territori --a excepció de Fadrell-- no hi havia cap llogarret camperol subordinat jurídicament a la vila, a diferència del que succeïa a Xàtiva, Alzira o, també en la comarca de la Plana, a Vila-real i Borriana.⁷⁶

D'aquesta manera, almenys a nivell formal, Castelló no podia exercir com a centre polític de les comunitats rurals dels voltants, que constituïen municipis independents --amb els seus

⁷⁵ La governació d'Oriola comprenia les comarques meridionals del regne, mentre que la major part del territori s'incloïa en la de València, que se subdividia entre la del nord del reiu d'Uixó i la del sud del Xúquer --amb seu a Xàtiva--, mentre que les comarques centrals quedaven sota la jurisdicció directa de governador general, resident a València, vegeu l'obra clàssica de Jesús LALINDE ABADIA, La Gobernación general en la Corona de Aragón, Saragoçsa, Instituto Jerónimo Zurita-Institución Fernando el Católico, 1963.

⁷⁶ Significativament, la pràctica absència de drets jurisdiccionalmentals sobre els llocs rurals dels voltants impedia que a Castelló es produïssen conflictes polítics entre la vila i amb nuclis subordinats o amb les petites senyories Manuel RUZAFÀ GARCIA, "Problemas impositivos entre Alzira y algunos señoríos colindantes (1457-1460)", Anàlisi local i història comarcal. La Ribera del Xúquer (ss. XIV-XX), València, Diputació, pp. 25-32.

propis jutges ordinaris-- enquadrades en senyories de titularitat reial, nobiliària o eclesiàstica.⁷⁷ La presència d'una administració de justícia, doncs, no era privativa de les ciutats, sinó que, d'acord amb l'ordenament foral, tots els municipis valencians, amb independència de les seues dimensions i del seu caràcter senyorial o reial, disposaven d'un justícia que exercia com a jutge ordinari.⁷⁸

Des del segle XIII Castelló participava regularment en les corts del regne i continuaria fent-ho durant els segles següents. La vila es veia representada així en les assemblees estamentals de manera regular, però una volta més aquest criteri no és suficient per a definir una població com a ciutat, ja que durant el segle XV es troben petites municipis reials --Alpont, Bocairent, Castielfabib, Lliria, Xixona-- que, amb un volum demogràfic de només un o dos centenars de focs,⁷⁹ estarien més

⁷⁷ Aquesta domini jurídic i polític de la ciutat sobre les aldees del seu terme --que no es donava en el cas de Castelló--, es veu des de la historiografia castellana com un tret definitori dels sistemes urbans, pot veure's, per exemple, la reflexió de Carlos ESTEPA DIEZ, "El alfoz y las relaciones campo-ciudad en Castilla y León durante los siglos XII y XIII", Studia Historica. Historia Medieval, II, 1984, pp. 7-26. Una altra qüestió és que un ampli sector dels medievalistes castellans identifiquen aquest domini amb un veritable "señorío urbano".

⁷⁸ Sobre els aspectes institucionals del justícia, pot veure's l'obra clàssica de Francisco A. ROCA TRAVER, El justícia de Valencia, 1238-1321, València, 1970, i la més recent de Pablo PEREZ GARCIA, El justícia criminal de Valencia (1479-1707). Una magistratura urbana valenciana ante la consolidación del Absolutismo, València, Generalitat, 1991.

⁷⁹ Alpont i Castielfabib assitiren a les corts de 1479 quan en 1481 sols tenien 123 i 145 focs respectivament, a l'igual que Lliria, que en 1487 comptava amb 229 focs, mentre que Bocairent i Xixona estigueren en les de 1417 amb només 100 i 105 focs en 1418, segons Sylvia ROMEU, Les corts valencianes, València, E. Climent, 1985, p. 67, i P. IRADIEL, "L'evolució econòmica", cit., p. 268.

pròximes de veritables comunitats rurals de dimensions semblants com Sueca o Catarroja que no als models urbans.⁸⁰ Com a lloc de residència de grups poderosos, el Castelló dels segles XIV i XV tampoc esdevenia un centre de poder polític remarcable. És cert que comptava amb un reduïda nòmina de donzells i cavallers --un màxim de set o vuit en les dues últimes dècades del segle XV--, però es tractava sobretot de mercaders o metges recentment ennoblits que normalment no eren titulars de cap senyoria de l'entorn rural i que malgrat el seu estatut jurídic, en la pràctica, no aconseguiren una posició privilegiada en l'accès al poder municipal ni en les seues responsabilitats fiscals. De fet, els patrimonis que tenien en la vila no es diferenciaven massa, ni per la seua naturalesa ni per les seues dimensions, dels que posseïen els "burgesos" i fins i tot els llauradors més rics. I a nivell religiós, el clergat de Castelló tampoc exercia cap control sobre les parròquies rurals dels voltants ni tampoc posseïa un patrimoni immoble destacat dins del terme castellonenc.

⁸⁰ Sueca i Catarroja, amb dos i un centenar de focs a finals del segle XV respectivament, eren comunitats clarament rurals, com es desprèn del llibre d'A. FURIO, Camperols del País Valencià, op. cit., i, sobre el lloc de l'Horta, dels estudis de Pau VICIANO, Catarroja: una senyoria de l'Horta de València en l'època tardomedieval, Catarroja, Ajuntament, 1989 i de Salvador VERCHER, Casa, família i comunitat veïnal a l'Horta de València. Catarroja durant el regnat de Ferran el Catòlic (1479-1516), Catarroja, Ajuntament, 1992.

7.3. Una economia agrària

Una característica fonamental de les societats urbanes medievals és que constituïen centres de consumidors de productes agrícoles i de productors de béns artesanals i de serveis.⁸¹ El pes d'aquestes funcions urbanes sol avaluar-se a partir de l'estructura socioprofessional de la comunitat --normalment prenent com a font els registres fiscals--, de manera que un factor fonamental per a poder considerar un nucli de població com a ciutat petita o mitjana és que els veïns dedicats a activitats agràries no superen un 10-15 % del total i, al mateix temps, que almenys un 25 % siguin artesans.⁸² Aquest criteri resulta més determinant que no les simples dimensions demogràfiques, fins al punt que poblacions que podrien semblar rurals per la seua grandària es consideren petites ciutats per les característiques de la seua estructura socioprofessional.⁸³ D'aquesta manera, en el cas de Castelló, una població que pel seu volum demogràfic es trobava entre el món urbà i el rural, la dedicació econòmica dels veïns assoleix un relleu decisiu per a determinar la naturalesa de la societat local. Com a mínim, durant el segle XV, la meitat dels castellonencs eren llauradors --en part també ramaders i pescadors--, però és molt probable que la majoria dels veïns

⁸¹ M. GINATEMPO i L. SANDRI, op. cit., p. 21.

⁸² A. CABANTOUS, cit., pp. 401-420 proposa un màxim del 10 % d'agricultors i un mínim del 25 % d'artesans, mentre que segons N. POUNDS, op. cit., p. 297, en ciutats de 2.000-10.000 habitants, els veïns dedicats a l'agricultura haurien de ser un 10-15 % del total i els artesans --sense comptar els serveis-- haurien de suposar un 50 %.

⁸³ Vegeu, a més de les altres aportacions citades, la intervenció de Bernard CHEVALIER, "Les petites villes à l'époque médiévale", en J.-P. POUSSOU i Ph. LOUPES (eds.), op. cit., pp. 483-494.

sense ofici conegut fossen també veritables camperols. D'aquesta manera, la proporció les activitats agràries ocuparien a un 60-70 % del veïnat, mentre que els artesans sols representarien un 20 %. Els mercaders i notables locals, al seu torn, no arribaven a una desena part i, finalment, la petita noblesa i els clergues tenien un pes molt secundari. Així doncs, l'estructura socioprofessional aproximava la vila al món rural i fa difícil considerar-la com una petita ciutat. La presència de notaris no és suficient per a identificar unes funcions exclusivament urbanes, ja que en algunes comunitats rurals --era el cas de Sueca-- la proporció de notaris per veïns era semblant a la de Castelló.

A més de ser un centre de producció artesanal, les ciutats --grans i petites-- constituïen mercats que integraven el seu entorn rural.⁸⁴ Tanmateix, la mera existència d'un mercat local no justificava el caràcter urbà del nucli de població, ja que qualsevol comunitat rural d'unes dimensions apreciables esdevenia també un petit centre d'intercanvis que solia estar regulat per concessions senyorials o reials. L'activitat comercial que es registrava a Castelló anava més enllà del petit mercat setmanal, ja que des de mitjan segle XIII havia rebut la concessió d'una primera fira i de diverses franquícies encaminades a estimular el tràfic comercial. Aquesta infraestructura per als intercanvis, tanmateix, no era exclusiva de la vila perquè, sense eixir de la comarca de la Plana, també se celebraven fires a Vila-real i Almassora, una població aquesta darrera que amb només un centenar

⁸⁴ Vegeu les intervencions de R. SOURIAC i de B. CHEVALIER en J.-P., POUSSOU i Ph. LOUPES, op. cit., pp. 71-80 i 486.

de focs durant la segona meitat del segle XV tenia ben poc d'urbà. Ara bé, Castelló es distingia de les altres poblacions de la comarca és que disposava d'un carregador marítim en el grau, que permetia als mercaders locals introduir-se en una xarxa comercial que podia anar més enllà de les fronteres del regne. Tanmateix, aquesta activitat comercial era disputada durant el segle XV per un lloc senyorial com Almassora, i des del segle XIV petites poblacions de l'Orde de Montesa --difícilment urbanes-- també participaven en aquestes activitats marítimes.⁸⁵ Així doncs, a banda del tràfic del carregador del grau, Castelló era un mercat de productes agraris de radi sobretot comarcal,⁸⁶ sens dubte d'abast més ampli que el dels simples llogarrets, però insuficient per a determinar de manera unívoca el caràcter urbà de la vila. I precisament això ho tenien clar els contemporanis. En 1459, en un memorial orientat a magnificar la importància de la vila, s'afirmava que

la dita vila de Castelló és tenguda per una bona vila que és casi un cap de aquella part, per la qual rahó vénen, convénen e conflueixen moltes gents de Morella, del Maestrat e d'altres parts per comprar... e senyaladament h vénen moltes gents de Borriol, axí christians com moros e mores ab lurs fills, e quasi tenen a la dita vila com a maestra e manera de una ciutat.⁸⁷

En efecte, malgrat la seua importància com a mercat regional, la

⁸⁵ Es tractava de Peníscola, que en 1493 tenia 106 focs, Benicarló amb 212 en 1493, Alcossebre amb només 19 en 1385 i Vinaròs, amb 118 en 1492, segons les dades de Ramón FERRER NAVARRO, "Los puertos del reino de Valencia durante el s. XIV", Saitabi, XXX, 1975, pp. 103-117 i Enric GUINOT, "Demografia medieval del nord del País Valencià", Estudis sobre la població del País Valencià, València, Universitat, 1988, pp. 229-249.

⁸⁶ Sobre aquest aspecte vegeu el capítol VI.

⁸⁷ Es tractava d'un plet de la vila contra el senyor de Borriols, citat per J. SANCHEZ ADELL, Castellón de la Plana..., op. cit., p. 127.

vila no arribava a constituir-se --el "quasi" és ben significatiu-- en "una ciutat", cosa que prova com a ulls dels contemporanis la funció comercial, deixant a banda el rang jurídic, era clau per a determinar el caràcter urbà d'una població, i que la vila de Castelló, malgrat la seua importància, no podia incloure's entre les realitats pròpiament urbanes. L'existència d'un convent de mendicants --el de Sant Agustí-- i, simètricament, d'un bordell regulat pel municipi, eren elements que s'han vist com a propis de les ciutats,⁸⁸ però tampoc poden assegurar la naturalesa urbana del teixit social castellonenc. En definitiva, amb una demografia "ambigua", sense una projecció política i econòmica hegemònica sobre les comarques veïnes i amb una estructura socioprofessional predominantment agrària, la vila de Castelló s'acostava més al model d'una gran comunitat rural que no al d'una petita ciutat manufacturera i comercial. Només tenint en compte el pes de les funcions agràries i com condicionaven la sociologia i la política local pot considerar-se que la vila de Castelló era una petita ciutat dins de la xarxa de poblament que s'organitzava al voltant de la capital del país.⁸⁹

⁸⁸ Sobre la importància dels convents per a definir els trets urbans d'una població, vegeu l'article de Jacques LE GOFF, "Ordres mendiants et urbanisation dans la France médiévale. Etat de l'enquête", Annales ESC, 1970, pp. 924-946 i, pel que fa als bordells municipals, el llibre de Leah Lydia OTIS, Prostitution in medieval society. The history of an urban institution in Languedoc, Chicago, Universitat, 1985. En el cas valencià, la identificació dels bordells regulats pel municipi amb actituds pròpies del món ciutadà ha estat suggerida per Rafael NARBONA VIZCAINO, Pueblo, poder y sexo. Valencia medieval (1306-1420), València, Diputació, 1992, pp. 160-174.

⁸⁹ En aquest sentit, hi ha autors que inclouen dins del fenomen urbà les "petites ciutats de caràcter agrícola", considerant que la majoria de les ciutats medievals, des del punt

de vista econòmic, no haurien estat altra cosa que pobles, vegeu les consideracions d'André JORIS, "La notion de "ville"", Villes, affaires, mentalités. Autour du pays mosan, Brussel·les, De Boeck, 1993, pp. 39-52.

CAPITOL II

ELS MECANISMES ELECTORALS:

DE LA NORMA JURIDICA AL JOC POLITIC

Amb el pas del segle XIV al XV el govern de la ciutat de València, i les estratègies dels seus dirigents, es veieren profundament alterades. Com a culminació del que s'ha definit com una fase ascendent de l'autonomia municipal impulsada --i feta a mida-- per les èlits burgeses, a mitjan Trescents la política local es movia dins les pautes marcades pels mecanismes electorals de la "cooptació atzarosa". En definitiva, l'oligarquia ciutadana s'havia dotat d'un règim que assegurava la seua hegemonia com a grup dominant dins d'una societat urbana en expansió i que, alhora, li donava una remarcable d'estabilitat interna. Tanmateix, les bandositats de les darreries del segle i de l'inici del Quatrecentes facilitaren el intervencionisme autoritari de la monarquia. Sense introduir grans canvis formals, amb la pràctica de la ceda per a la designació dels jurats, la corona buidava de contingut el paper dels oficis municipal i dels prohoms en l'elecció dels principals càrrecs polítics. A canvi de sotmetre's a la tutela reial, el patriciat reforçava el seu control sobre el consell i, en definitiva, sobre el conjunt de la ciutat.¹ Aquestes tendències no foren exclusives de València,

¹ Per a una síntesi del sistema polític valencià del segle XV, vegeu d'Ernest BELENGUER, "Els trets institucionals", en Història del País Valencià. De la conquesta a la federació hispànica, Barcelona, Edicions 62, 1989, v. II, pp. 352-359.

sinó que la retallada de l'autonomia municipal i la complicitat creixent entre els èlits polítiques locals i el poder central també afectava les viles del regne. Les modalitats, els ritmes i l'abast de les transformacions, però, depenien en bona mesura de la composició social de les minories dirigents i de la seua capacitat de resistir a les pressions de la corona i, al mateix, temps de reproduir pels seus propis mitjans l'hegemonia sobre la resta del veïnat. El municipi de Castelló esdevé, així, un bon punt d'observació per a seguir aquestes tendències generals.

1. ELS ORIGENS DEL MUNICIPI CASTELLONENC

1.1 De la comunitat veïnal a la universitat

Al País Valencià, com en altres territoris inicialment islàmics on s'expandí la societat feudal, l'origen de les comunitats veïnals estigué directament vinculat al procés repoblador que es desenvolupà sota el control de la monarquia i de la noblesa. La dependència comuna de la senyoria, la coresidència en un hàbitat concentrat i la l'organització del culte a través de la parròquia van ser factors que crearen entre els nouvinguts desarrelats una consciència veïnal,² que en les seues zones d'origen, com ara Catalunya, ja s'havia anat

² Vegeu el treball conjunt de Pierre BONNASSIE i Pierre GUICHARD, "Les communautés villageoises en Catalogne et dans le pays valencien (IXe-milieu XIXe siècle)", en Les communautés villageoises en Europe occidentale du Moyen Age aux Temps Modernes (Flaran, 1982), Auch, 1984, pp. 79-115. A banda d'altres aportacions incloses en aquest congrés, pot veure's la síntesi de Robert FOSSIER, Historia del campesinado en el occidente medieval, Barcelona, Crítica, 1985, i sobre el cas valencià l'estudi d'Antoni FURIO, "Les comunitats rurals de l'Horta-Sud de l'Edat Mitjana als temps moderns", Afers, 11-12, 1991, pp. 31-55.

desenvolupant més lentament entre els segles IX i XII.³ Les cartes de població que sovint atorgaven els senyors no sols definien les relacions --en primer lloc el pagament de les rendes-- que lligaven els repobladors a la senyoria, sinó que els asseguraven un àmplia autonomia per a gestionar els afers col·lectius, cosa que implícitament significava reconèixer l'existència d'una comunitat veïnal.⁴ Així, en 1239, sis anys després de la seua conquesta, els habitants de Benimahomet, una alqueria del terme de Castelló on es preveia bastir la nova vila cristiana, rebien de Nunó Sanç una carta de població que regulava alguns aspectes de la vida comunitària.⁵ Tanmateix, fins a les darreries del sege XIII la vila no va tenir una administració municipal institucionalitzada, però les necessitats organitzatives del veïnat --des de la gestió del territori al manteniment de l'església parroquial-- exigien la col·laboració de representants locals amb els oficials establerts pel titular de la senyoria, bé fos un senyor particular o el rei. Així, durant aquestes primeres dècades, el justícia i el batlle serien

³ Sobre la gestació de la consciència comunitària i la seua organització administrativa, vegeu l'aportació ja clàssica de Josep Maria FONT I RIUS, "Orígenes del régimen municipal de Cataluña", Anuario de Historia del Derecho Español, XVI, 1945, pp. 389-529, i XVII, 1947, pp. 229-585, posteriorment l'autor va publicar una síntesi actualitzada d'aquest treball amb el títol "Génesis y manifestaciones iniciales del régimen municipal en Catalunya", Miscellanea Barchinonensia, XVI, 1967, pp. 67-91, pp. 577-597, recollit en Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval, Barcelona, 1985, pp. 281-560.

⁴ Pot veure's, entre altres treballs, el recull exhaustiu d'aquests textos publicat per Enric GUINOT, Cartes de poblament medievals valencianes, València, Generalitat, 1991.

⁵ Pierre GUICHARD i José SANCHEZ ADELL, "La carta puebla de Benimahomet y el poblamiento de Castellón en el siglo XIII", BSCC, LX, 1984, pp. 352-370.

auxiliats per un grup de prohoms que, encara de manera eventual, s'encarregarien per delegació de l'autoritat senyorial d'algunes tasques de gestió.⁶ Aquest consell de prohoms presidit pel representant del rei o del senyor, que no estava obert a tots els veïns sinó només als més influents, constituïria l'organ bàsic del govern comunal o, si es vol, del municipi "rudimentari".⁷ Bona prova del funcionament d'aquesta administració local és que en 1283 el prior de Sant Vicent, que llavors senyorejava Castelló, va concedir a la vila l'elecció del sequier i una part dels ingressos de les multes que imposava.⁸ Amb tot, la comunitat veïnal no constituïa un municipi en el ple sentit del terme, perquè li mancava el reconeixement per part del poder reial de la seua personalitat jurídica.⁹ El pas de comunitat a

⁶ Els dos càrrecs reials, de fet, podien ser exercits alhora per una mateixa persona, tal com succeïa en 1277, quan Jaume Fiveller era batlle i justícia de Castelló, vegeu Jesús E. MARTINEZ FERRANDO, Catálogo de la documentación relativa al antiguo reino de Valencia contenida en los registros de la Cancillería Real, Madrid, Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos, 1934, v. II, doc. núm. 246.

⁷ Ja en les primeres dècades després de la repoblació d'Alcoi, l'administració veïnal es trobava, al costat del justícia i el batlle, en mans d'un consell de prohoms on només participaven les famílies més poderoses, segons Josep TORRO, La formació d'un espai feudal. Alcoi de 1245 a 1305, València, Diputació, 1992, pp. 117-122.

⁸ AMC, secció de pergamins (1283, agost 2), publicat per P. GUICHARD i J. SANCHEZ ADELL, "La carta puebla...", cit. Per a una síntesi sobre els canvis de la possessió de la vila de Castelló entre el rei i els senyors laics i eclesiàstics, pot veure's de Pau VICIANO, La senyoria reial al País Valencià. Rendes i gestors de la batllia de Castelló (1366-1500), en premsa.

⁹ Això no volia dir que no existissen formes d'organització comunal prèvies al reconeixement oficial, que per a autors com García de Valdeavellano i J. M. Font i Rius constituïrien ja municipis de fet, mentre que des de postures més centrades en l'aspecte jurídic i institucional aquestes comunitats no serien encara municipis, tal com propugna Aquilino IGLESIA FERREIROS, "Concejo y ciudades en Cataluña (Alta Edad Media)", Concejos y

universitat, és a dir, a col·lectivitat institucional capaç d'elegir segons una normativa fixada els seus càrrecs de govern, es va produir en 1284. En gener d'aquest any Pere el Gran féu extensius a Castelló --entre altres viles destacades--¹⁰ els privilegis de què gaudia la ciutat de València amb la condició d'adoptar els furs del regne, i en febrer el rei concedia a la vila de Castelló els mateixos privilegis de la capital per a l'elecció de justícia, jurats, notaris i sequiers.¹¹

El municipi de València, instaurat a partir de 1245, estava constituït pels jurats --els veritables càrrecs executius-- i per un consell consultiu de prohoms, que en conjunt eren les institucions de representació veïnal, a les quals se superposava el justícia com a representant de l'autoritat del rei, però amb competències reduïdes sobretot a l'àmbit judicial.¹² Poc abans de traslladar-se aquest model a les viles del regne, en 1283, el

ciudades en la Edad Media Hispánica, León, Fundación Sánchez-Albornoz, 1990, pp. 123-146.

¹⁰ Per a una síntesi recent d'aquest procés, Rafael NARBONA VIZCAINO, "Inicios de la organización político-institucional en los municipios valencianos del siglo XIII", III Congrès d'Estudis de la Marina Alta, Alacant, 1990, pp. 199-207.

¹¹ José SANCHEZ ADELL, El llibre de privilegis de Castelló de la Plana (1245-1470), Castelló, Ajuntament, 1993, docs. núm. 17 (5 de gener de 1284) i 18 (7 de febrer de 1284). Des de 1287 hi ha constància documental de l'existència de justícia i jurats a Castelló, mentre que en 1289 es delimitaren les jurisdiccions del justícia i del batlle, segons l'esmentat autor, Castellón de la Plana en la Baja Edad Media, Castelló, SCC, 1982, pp. 44-45.

¹² Cal remarcar que la instauració del règim municipal valencià no fou un simple calc del de Catalunya, sinó que en bona mesura foren les innovacions institucionals que s'introduïren al regne de València les que estimularen transformacions jurídiques al Principat i al regne Mallorca, vegeu les reflexions d'Arcadi GARCIA I SANZ, "Formació del regne de València dins de l'àrea nacional catalana", en Els valencians davant la qüestió nacional, València, E. Climent, 1983, pp. 109-141.

règim municipal va sofrir algunes modificacions que alteraren la composició i el procediment electoral dels seus òrgans,¹³ però sense que es modificassen les institucions fonamentals del municipi. Així, a grans trets, aquest model organitzatiu seria el⁹⁰⁰acabarien adoptant la resta de poblacions del regne, des de les viles reials més destacades fins els petits llocs senyorials.

1.2. Jurats i consellers

En la segona meitat del segle XIII, durant els regnats de Jaume I i Pere el Gran, va tenir lloc una àmplia organització de l'administració local, que va suposar en tots els regnes de la corona, fins i tot en els territoris recentment conquistats a l'islam, l'enquadrament el municipi dins de l'estructura general de l'estat.¹⁴ Aquesta ordenació va institucionalitzar el poder municipal en tres òrgans col·legiats. L'autoritat del municipi es delegava en un nombre reduït de magistrats elegits pels prohoms --de dos a sis-- que exercien com a comissió executiva permanent.¹⁵ En segon lloc, es definia una assemblea de consellers --d'una vintena a un centenar de membres en les grans

¹³ El nombre de jurats es reduí a quatre ciutadans, amb l'exclusió de la noblesa i dels representants dels oficis, i el consell passà a estar format per ciutadans representats de cada parròquia i per altres designats per les corporacions d'oficis. Sobre l'origen del règim municipal de València, vegeu l'estudi de Josep Maria FONT I RIUS, "Valencia y Barcelona en los orígenes de su régimen municipal", en Estudis sobre els drets..., op. cit., pp. 639-658.

¹⁴ Josep M. FONT I RIUS, Estudis sobre els drets, op. cit.

¹⁵ Aquests magistrats rebien noms diferents: jurats al País Valencià, pahers a la zona de Lleida, còsols al nord de Catalunya i consellers a Barcelona.

ciutats--, que era designada pels anteriors magistrats, com a òrgan deliberatiu i consultiu, i que en realitat constituïa una versió reduïda de la primitiva assemblea general de prohoms. Amb tot, es reconeixia encara el paper d'aquest consell general, però la seua convocatòria quedava reduïda a moments excepcionals en què s'havien de prendre decisions de gran importància. Fins aquest nivell, des de l'assemblea general als magistrats executius, el poder s'entenia com a delegació de la comunitat veïnal, encara que en la pràctica l'activitat política estigués monopolitzada pels prohoms. Tanmateix, sobre aquests òrgans comunitaris se superposava l'autoritat del senyor o del rei a través d'un oficial --el batlle, veguer o justícia en el cas valencià-- que convocava i presidia les reunions del consell i rebia el jurament dels magistrats. Aquesta tutela de la senyoria provenia del primitiu municipi altomedieval, quan la seua organització embrionària es limitava a una assemblea de prohoms presidida pel batlle. Amb tot, sense perdre el seu caràcter reial, al País Valencià el justícia esdevindria en la pràctica un ofici edilici més, que seria elegit amb el concurs decisiu dels òrgans locals.

El municipi dels Països Catalans, doncs, s'assemblava al vigent al nord d'Itàlia i a Occitània, que en part havien servit de models, mentre que es diferenciava del propi de Castella.¹⁶

¹⁶ A les ciutats reials angleses també hi havia una estructura piramidal del municipi: en la cúspide es trobava el mayor, i per sota els sheriffs/bailiffs, els chamberlains o tesorers i un o més consells de prohoms, vegeu l'article de Jennifer I. KERMODE, "Obvious observations on the formation of oligarchies in late medieval English towns", en John A. F. THOMSON (ed.), Towns and townspeople in the fifteenth century, Gloucester, A. Sutton, 1988, pp. 87-106.

En aquest regne peninsular, des de la segona meitat del segle XIII, els concejos oberts havien entrat en crisi fins que a mitjan segle XIV la introducció del regimiento va suposar el tancament del municipi en favor de les oligarquies locals.¹⁷ Els regidores esdevenien magistrats vitalicis designats pel poder reial, que amb els oficials de justícia --jueces, alcaldes, merinos-- formaven l'ayuntamiento, un òrgan reduït que assumia les funcions principals del municipi. Amb la superposició sobre aquesta estructura institucional del corregidor, un magistrat foraster designat pel rei, es va produir una remarcable erosió de l'autonomia municipal, al mateix temps que el caràcter vitalici dels oficis i la possibilitat d'heretar-los facilitava el tancament oligàrquic.¹⁸ Aquest control creixent de la monarquia i la patrimonialització dels càrrecs diferenciava el municipi castellà del català, i a l'acostava a al model caracterísitic del nord del regne de França.

Al País Valencià, el furs regulaven la composició, les funcions i els mecanismes bàsics de l'elecció dels principals òrgans municipals de la ciutat de València, que s'havia convertit en el model per a tot el regne, tant en els llocs reials com

¹⁷ Poden veure's, entre altres, els casos de Burgos i Múrcia estudiats per J. A. BONACHIA HERNANDO, El concejo de Burgos en la Baja Edad Media (1345-1426), Valladolid, 1978, i Denis MENJOT, "L'élite de pouvoir à Murciè au Bas Moyen-Age", en La ciudad hispánica durante los siglos XIII al XVI, Madrid, Universidad Complutense, 1987, pp. 535-566.

¹⁸ L'herència dels càrrecs i, en la pràctica, la seua venalitat sota la forma jurídica de renúncies ja es donava al segle XV a Burgos, segons Yolanda GUERRERO NAVARRETE, "Fórmulas de transmisión del poder en el sistema oligárquico burgalés del siglo XV", en La ciudad de Burgos. Actas del Congreso de Historia de Burgos (1984), Valladolid, Junta de Castilla y León, 1985, pp. 173-183.

senyorials. Així, el justícia era, en primer lloc, el jutge ordinari dels delictes que es cometien dins del terme municipal d'un lloc.¹⁹ Aquest oficial havia de ser un home cristià que tingués més de vint-i-cinc anys, casat o vidu. Calia que el candidat fos natural de la vila o, en cas de tenir un origen foraster, que hagués residit en la població un mínim de cinc anys si era valencià i vint si era de fora del regne. Els eclesiàstics restaven exclosos del càrrecs, que era incompatible amb l'exercici dels oficis de batlle i de jurat. El veí que havia estat justícia no podia tornar a ocupar l'ofici fins que no haguessen trascorregut dos anys, ni tampoc els seus familiars directes, "los de son alberch". S'ha de dir que no es contemplava cap exigència d'una formació jurídica o legal, sinó que simplement s'establí que l'oficial havia de ser "hom bo, útil e sufficient",²⁰ unes qualitats que semblen remetre més a consideracions socials i econòmiques que no a la preparació intel·lectual. Les disposicions forals indicaven que l'elecció del justícia es realitzava tres dies abans de Nadal pels jurats i quatre representats de les parròquies. Aquesta comissió proposava dotze noms i, per atzar, se'n triaven tres, que eren presentats al batlle perquè aquest designàs finalment un d'ells per a cobrir el càrrec. D'aquesta manera, el nomenament del

¹⁹ Sobre aquest oficial pot veure's l'estudi de Francisco A. ROCA TRAVER, El justícia de Valencia, 1238-1321, València, 1970, i els treballs més recents de Rafael NARBONA VIZCAINO, "El justícia criminal. Una corte medieval valenciana, un procedimiento judicial", Estudis Castellonencs, 3, 1986, pp. 287-370, i de Pablo PEREZ GARCIA, El justícia criminal de Valencia (1479-1707). Una magistratura urbana valenciana ante la consolidación del Absolutismo, València, Generalitat, 1991.

²⁰ Pere Jeroni TARAÇONA, Institucions dels furs i privilegis del regne de València, València, 1580, pp. 42-51.

justícia depenia del delegat reial o senyorial, però en la pràctica era el propi municipi qui tenia la facultat de mediatitzar decisivament l'elecció. Aquesta normativa general era vigent en tot el territori valencià des del segle XIV, encara que les ordinacions locals lloc, tal com succeïa en el cas de Castelló, concretaven alguns aspectes del procés electoral.

Segons els furs, els jurats havien de ser triats la vespra de Pentecostès, amb el mateix mecanisme electoral, requisits i incompatibilitats que el justícia, i juraven el seu càrrec el dia de la festa en la seu, davant el batlle reial o, si el municipi no era del monarca, del delegat senyorial. Les competències d'aquests oficials executius eren, en general, la gestió del govern local en tots els seus aspectes --excepte en l'exercici de la jurisdicció--, encara que els furs i les ordinacions locals destacaven l'administració de la hisenda local i de l'abastiment de la població.²¹ Els furs, en canvi, no eren massa explícits en els requisits per a ser elegit com a conseller, encara que segurament serien semblants als dels jurat i justícia. Sí que s'indicaven, en canvi, els oficis corporatius que tenien dret a triar consellers per al municipi de València en Pentecostès, i els que els jurats elegien per cada parròquia en la primera setmana després de Pasqua.²² Aquest sistema d'elecció no es donava en altres viles menors, on tots els jurats es triaven per "mans", és a dir, per grups socioeconòmics, o per parròquies, però sense que es reservassen conselleries a les organitzacions gremials. En general, tant a la capital com als altres municipis

²¹ P. J. TARAÇONA, op. cit., pp. 51-55.

²² P. J. TARAÇONA, op. cit., pp. 165-166.

del regne, la funció d'aquests magistrats no sols era aconsellar els jurats en la seua tasca de govern, sinó també al justícia.

Al costat d'aquests càrrecs que formaven l'estructura bàsica del municipi, l'ofici de mustassaf adquiria també un paper destacat en el poder local.²³ La seua autoritat abastava les construccions urbanes, la neteja pública, la inspecció dels mercats i dels pesos i mesures, i el control de la qualitat de les mercaderies, mentre que a les petites comunitats rurals assumia també competències en activitats agrícoles. Segons la normativa foral, el mustassaf s'elegia la vespra de Sant Miquel -el 28 de setembre--,²⁴ i encara que no s'especificava el mecanisme d'elecció, en les ordinacions de Castelló s'identificava amb el del justícia.

A banda d'aquestes magistratures principals, l'organització administrativa del municipi exigia també una burocràcia formada pels "oficis menors". Entre aquests destacava l'escrivà dels jurats, encarregat de redactar la documentació que emanava del municipi, i el síndic, clavari o tresorer, que custodiava els fons públics. Altres oficials del municipi eren el sequier, amb jurisdicció sobre el reg, el sagristà, que gestionava els fons de la fàbrica de l'església, els missatgers, els manobrers que

²³ Sobre aquest ofici pot veure's l'estudi de Francisco SEVILLANO COLOM, València urbana a través del oficio de Mustaçaf, València, 1957, i per a Castelló el de Francisco A. ROCA TRAVER, El Mustaçaf de Castelló y el "Libre de la Musataçaffia", Castelló de la Plana, SCC, 1973; per a una visió amb la bibliografia més recent, vegeu de Vicent J. ESCARTI, La Mustassafia a la Ribera. (Estudi i edició del llibre del mustassaf d'Albalat, segle XVI), València, Universitat, 1988, tesi de llicenciatura inèdita, i de Josepa CORTES, "Les actes del mustassaf de Sueca (1571-1578)", en Anàlisi local i història comarcal. La Ribera del Xúquer (segles XIV-XX), València, Diputació, 1990, pp. 33-52.

²⁴ P. J. TARAÇONA, op. cit., pp. 56-60.

supervisaven les obres municipals, i encara s'afegia una variada nòmina de personal subordinat com l'alguatzir o els guardians del terme.²⁵

Les disposicions forals constituïen un marc general que definia els magistrats i els òrgans col·legiats comuns a tots els municipis valencians, però el nombre de jurats i consellers i les pràctiques concretes de la seua elecció variaven d'una població a una altra. En el cas de Castelló, el règim municipal vigent des del segle XIII sofrí dues reformes en la següent centúria, i encara seria substituït a mitjan Quatrecentes per la insaculació. No es tractava de mers canvis administratius, sinó que darrere d'aquestes modificacions institucionals hi havia un reajust de les relacions de poder entre la vila i la corona, i entre l'oligarquia local i la resta de la comunitat.

2. CAP A UN CONSELL MES OBERT (1335)

2.1. Els jurats: una dominació en crisi

En 1335 esclatava una veritable crisi institucional al si del municipi castellonenc a causa de les tensions que havia generat la rendició de comptes d'alguns oficials i pels diners aquests devien a la vila. Segons s'indicava en el text de les noves ordinacions que es van redactar llavors: "lo regiment del dit loch e la administració de aquell s'és seguida tota vegada e tots temps en pau e en concòrdia, e no en la diversitat que ara

²⁵ J. SANCHEZ ADELL, Castellón de la Plana..., op. cit., pp. 48-49.

és començat de XV anys ençà, poch més o menys".²⁶ De ser certa aquesta apreciació, va ser a partir de 1320 quan els conflictes començarien a aflorar en el municipi de Castelló, fins que en 1335 haurien esdevingut tan insolubles que es féu necessari reclamar la intervenció de la senyoria --en mans de la reina Elionor-- per a conciliar les parts i pactar una reforma del règim municipal.²⁷ La gravetat dels fets no podia deixar indiferent el poder senyorial. En març d'aquell any la reina havia escrit al justícia, jurats i batlle de la vila que

nuch noviter, contra quandam antiquam ordinationem ibidem facta fuit congregatis consilium generale in quo admotum aliquorum fuerunt aliqua ordinata propterque fuit concitatus populus et incedunt armati sic quod magnum scandalum poterit suboriri et de presente inunet ipsi loco.²⁸

Aquesta lletra, i una altra la senyora del lloc envià també a les autoritats municipals i als prohoms castellonencs en abril del mateix any, permeten reconstruir el conflicte que va traure a la llum les lluites soterrades que oposaven diversos sectors del veïnat. Tot va començar quan una de les faccions va convocar, de manera il·legal segons la reina, el consell general de la vila, que no sols incloïa els dirigents municipals i els principals prohoms, sinó que s'ampliava a una nòmina més extensa de veïns que no necessàriament pertanyien al reduït sector que solien tenir accés al poder local. No és probable que aquest consilium generale fos una assemblea oberta a tots els veïns, inclosos els

²⁶ F. ROCA, Ordenaciones..., op. cit., p. 91.

²⁷ Sobre la senyoria de la reina Elionor hi ha el treball de José SANCHEZ ADELL, "Señores de Castellón. La reina doña Leonor", BSCC, XXIV, 1948, pp. 267-294.

²⁸ F. ROCA, Ordenaciones..., op. cit., p. 90.

més modests, però sens dubte tindria una base social més àmplia que no l'estret sector de veïns acomodats que copava els principals càrrecs i, probablement, donaria veu als sectors descontents de la gestió que duïen a terme els membres del consell reduït. De fet, el problema que tractà de resoldre el consell general era el de l'administració econòmica dels jurats, en ordenar que els comptes que aquests oficials retien en acabar el seu mandat no fossen fiscalitzats solament pels seus successors sinó també per altres persones, ja que els nous jurats solien ser negligents i remissos a l'hora de fer pagar els diners que els predecessors en el càrrec i altres prohoms devien a la vila. En definitiva, el consell general tractava de remeiar els casos de negligència i corrupció que es veïen afavorits pel sistema cooptatiu de provisió dels jurats. Les propostes sobre com s'havien de retre els comptes i els mecanismes per a recobrar les sumes que es devien a la caixa municipal enfrontaren virulentament les faccions representades en el consell general i fins i tot s'arribà a amenaces armades. Els abusos que havien comès els jurats eren tan evidents que, encara que la reina desautoritzà la convocatòria del consell general i prohibí que tornàs a reunir-se, també va ordenar que es revisassen les ordenacions municipals i la disposició que va provocar els incidents. Ara bé, la comissió encarregada de redactar la nova normativa que regiria el municipi seria el consell reduït -- justícia, jurats i consellers-- i els "prohoms de consell", és a dir, els notables que també solien ocupar càrrecs en altres anys.

El rerafons social d'aquest increment de les tensions

polítiques al si del municipi no era altre que la consolidació d'un sector oligàrquic beneficiat per l'expansió econòmica de la vila i capaç de monopolitzar els mecanismes de poder que la corona havia anat delegant al municipi. En aquest sentit, la creixent autonomia municipal significava per a la majoria del veïnat una dependència major de l'oligarquia local. Hi ha indicis clars del creixement agrari de Castelló entre el darrer quart del segle XIII i el primer terç del XIV, com foren la construcció de molins i forns i un nou impuls colonitzador sobre les marjals del terme. Tanmateix, a diferència de les primeres dècades de la repoblació, quan la majoria dels colons serien protagonistes i beneficiaris d'expansió agrària, al si d'una comunitat rural encara bastant homogènia, cap a 1320 era només una minoria, que ja s'havia destacat des de finals del segle XIII en la jerarquia econòmica local, la que participava fonamentalment en els beneficis de l'expansió. Així, els nous molins no es construïren per iniciativa de la comunitat, sinó que foren inversions privades, cosa que indica la solvència econòmica d'alguns veïns i les bones expectatives de beneficiar-se amb els drets de moltura a canvi de pagar un cens fix a la batllia reial.²⁹ De la

²⁹ Entre 1318 i 1320 es concediren autoritzacions reials per a construir un mínim de cinc molins en el terme de Castelló, ACA, regs. 216, ff. 49 i 32v-33r; req. 217, ff. 158r; req. 218, f. 41r; req. 219, ff. 265v-266r, un creixement molt accelerat si es considera que a finals del segle XIV el total no superava la dotzena d'aparells, tots censataris de la batllia reial, vegeu l'estudi de Pau VICIANO, La senyoria reial al País Valencià. Rendes i gestors de la batllia de Castelló (1366-1500), en premsa. Prova de la vinculació dels beneficiaris de les donacions amb els prohoms que controlaven el poder local és el parentiu que devia unir els hereus del difunt Bernat d'Alçamora, possessors d'un dels molins, amb Guillem i Berenguer d'Alçamora, que eren jurat i conseller en 1335, mentre que Berenguer Rodaner, que havia rebut el privilegi de construir un molí, també participà amb els altres dos en el consell convocat aquell any per a

mateixa manera, els titulars de les grans heretats establertes en 1313-1320 per Jaume II en la marjal i en el secà de Castelló eren també veïns particulars que, com succeïa amb els beneficiaris dels molins, també formarien part d'una élit municipal.³⁰

Paral·lelament a la consolidació d'aquest estrat acomodat, el municipi anà dotant-se de recursos econòmics importants per delegació del poder reial. Durant el regnat de Jaume II, la facultat d'establir les terres comunals del terme passà del batlle als jurats i, més avant, encara en el primer terç del segle XIV, es creava la base de la fiscalitat municipal amb la cessió a la vila de la col·lecta de la peita --una renda de la corona-- a canvi del pagament d'una suma fixa a la batllia local.³¹ En definitiva, els jurats havien incrementat

aprovar les noves ordenacions municipals, vegeu de F. ROCA, Ordenaciones..., op. cit., p. 81.

³⁰ En els anys 1312-1313 el batlle general del regne va repartir 110 jovades --unes 330 Ha.-- de la marjal de Castelló entre 11 destacats prohoms de la vila, que es comprometien a fer una nova sèquia per a sanejar els terrenys, però en 1320 sorgiren conflictes entre aquests terratinents i altres veïns que havien ocupat sense títol les terres millorades, segons Pierre GUICHARD, "Las transformaciones sociales y económicas", en Nuestra historia, València, Mas Ivars, 1980, v. III, p. 101. En 1320 Jaume Trulló rebia la donació del "Castelló vell del sas", és a dir, una àmplia possessió que incloïa l'empaçament originari de la vila, segons el document publicat pel P. Ramón de MARIA, "Donación del castillo y lugar de Castellón llamado el viejo del Sas a Jaime de Trulló, por Jaime II a 11 de noviembre de 1320", BSCC, XIV, 1933, pp. 201-202, mentre que en 1321 Bernat de Nadalies va rebre 10 jovades de secà, ACA, req. 219, f. 344v.

³¹ José SANCHEZ ADELL, "Estructura agraria de Castellón de la Plana en 1398", Saitabi, XXIII, 1973, pp. 147-175. Sobre l'origen de la fiscalitat municipal com un procède delegació de drets fiscals senyorials i reials, vegeu la síntesi inclosa en l'estudi d'Antonio J. MIRA JODAR, Administración económica y poder local en una comunidad campesina. Las finanzas municipales

substancialment el seu poder sobre els veïns, ja que havien de sotmetre's a la seua autoritat a l'hora de posar noves terres en cultiu i de pagar l'impost directe sobre les seues heretats. Això volia dir, certament, major autonomia del municipi respecte a la corona, però també facilitava el domini oligàrquic sobre la comunitat. De fet, la diferenciació d'un estrat de veïns enriquits i l'ampliació de les competències i dels recursos econòmics del municipi, unit a la persistència d'un sistema clarament cooptatiu de provisió dels jurats i de la resta de càrrecs, va desembocar en la consolidació d'una veritable oligarquia local que gestionà els afers públics d'una manera cada volta més contradictòria amb la resta de la comunitat, fins que en 1335 va esclatar la crisi institucional.

2.2. L'afirmació política dels consellers

L'orientació fonamental de les noves ordinacions era reduir el poder dels jurats potenciant el paper dels consellers i privant-los de la custòdia dels fons públics. En efecte, no es modificava el sistema d'elecció dels jurats ni dels consellers, que eren designats directament per aquells, però, contràriament a l'ambigüitat de la normativa instaurada en 1284, ara es fixava el nombre de consellers en trenta-sis, que a més devien repartir-se igualitàriament entre la mà major, mitjana i menor. És possible que això suposàs una augment de els dimensions del consell i una certa diversificació sociològica dels seus membres, encara que no es concretaven els requisits econòmics i

socioprofessionals que definien les tres mans i, d'altra banda, la presència dels diversos sectors no seria proporcional al seu pes dins de l'estructura sociològica de la comunitat, de manera que restaria sobrerrepresentada la mà major, d'importància demogràfica menor que les altres dues.³² I sobretot, els consellers deixaven de ser uns càrrecs merament consultius, ja que les seues decisions s'imposaven als jurats i aquests havien d'executar-les. Es tractava d'evitar que una minoria de jurats i consellers poguessen prendre decisions que obligassen tota la comunitat. En primer lloc, s'intentava combatre l'absentisme dels oficials a les reunions del consell reglamentant clarament la seua convocatòria i les multes pels incompliments, mentre que, per altra banda, el quòrum es fixava en vint consellers, és a dir, en més de la meitat del total. En qualsevol cas,

qualque cosa per los dits jurats e consellers en consell ajustat serà acordat e ordenat..., presents al dit consell de XX a ensús dels dits consellés, que ls dits jurats aquella sien tenguts de seguir e complir... e açò no puxen revocar ni mudar los dits jurats.³³

S'estipulava també que els jurats sols podien disposar dels diners de la vila per a despeses "ordenades per los dits consellés o per la major part de aquells".³⁴ De fet, l'administració tècnica de la hisenda local, l'ingrés i la custòdia efectiva dels diners, deixava de ser competència dels jurats per a passar a un tresorer --anomenat "taulatger"-- de

³² Aquesta distorsió entre el pes demogràfic de les mans i la seua representació institucional era comuna a la resta de municipis dels Països Catalans, tal com pot veure's en Josep Maria TORRAS I RIBÉ, Els municipis catalans de l'Antic Règim (1453-1808), Barcelona, Curial, 1983.

³³ F. ROCA, Ordenaciones..., op. cit., p. 94.

³⁴ Ibidem, p. 95.

nova creació, que no era elegit solament per aquests oficials sinó juntament amb els consellers. A més, el taulatger no sols responia de la seua gestió davant els jurats entrants i ixents sinó també davant una comissió de quatre prohoms elegida pels consellers entre les seues files.

Una altra competència fonamental que els jurats hagueren de compartir amb els consellers era la gestió de la peita, l'impost més important de la fiscalitat municipal. Així, la taxació de la riquesa imposable de cada contribuent havia de ser establerta per una comissió formada pels jurats i quatre prohoms elegits pels consellers. Al costat d'aquestes mesures, els capítols aprovats intentaven tallar els abusos que els dirigents locals cometien en l'administració dels diners públics a l'exigir que els ingressos que arribaven al taulatger no fossen usats en inversions privades, sinó que restassen sempre disponibles, i en reglamentar els salaris i dietes dels prohoms enviats com a missatgers de la vila o en descomptar del salari dels jurats les sumes que aquests devien al municipi per l'impost de la peita.

En definitiva, les ordinacions de 1335 recollien algunes de les mesures sanejadores que havia ordenat l'il·legal consell general, en el sentit de no deixar el control de la rendició dels comptes exclusivament en mans dels jurats entrants, però aquesta mesura quedava desvirtuada en part perquè la gestió administrativa --desviada cap al taulatger-- era controlada per una comissió on els jurats --vuit entre entrants i ixents-- tenien majoria sobre els quatre representants dels consellers. D'altra banda, el contrapès que els consellers podien significar respecte al poder dels jurats estava limitat pel fet que eren

designats directament per aquests i, en tot cas, l'incompliment per part dels jurats de les disposicions acordades pels consellers sols estava castigat amb una modesta multa de deu sous. Si a tot això s'afegeix la contrapartida d'aquestes noves ordinacions era renunciar a futures convocatòries del consell general, d'on podien sorgir veus crítiques cap a la gestió oligàrquica, s'entèn que les reformes introduïdes en 1335 serien insuficients per a apaivagar durant molt de temps el malestar dels veïns que discrepaven de l'administració del sector més acomodat de la vila.

3. UN CONSENS ELITISTA: LA COOPTACIO INDIRECTA (1341)

3.1. La integració política del grup dominant

Només sis anys després d'haver-se redactat les anteriors ordinacions, els conflictes que havien dividit el veïnat tornaren a manifestar-se amb una força que qüestionava la utilitat de la reforma de 1335. Tal com es deia llavors,

per instigació del enemich humanal sia nada e en après creeguda discòrdia e contrast entre los vehins e habitadors de la dita vila de Castelló del camp de Burriana, ço és, entre los de la mà major de una part e los de la mà migana e menor del altra.³⁵

A diferència dels avalots de 1335, en lloc d'una confussa massa de descontents enfrontada a la minoria que controlava el poder local, ara les faccions apareixien organitzades en mans, és a dir, en els estrats que segons les normes vigents definien el marc de participació dels diferents grups socials en la política

³⁵ Ibidem, p. 100.

municipal. El conflicte, però, no implicava directament al conjunt de la comunitat, sinó solament al sector dels prohoms, és a dir, als veïns que veïen reconegut el seu dret a participar en l'administració local. En aquest sentit, tant "prohoms" eren els de la mà major com els de la mitjana i la menor, però també és cert que els interessos d'aquests magistrats estarien més pròxims als de la majoria del veïnat que es veïa exclòs de la societat política.

El conflicte s'havia canalitzat en forma d'un plet jurídic que enfrontava els procuradors de la mà major als de la mitjana i menor. No era casualitat que els cinc síndics dels veïns més acomodats fossen prohoms que ja havien participat en la redacció de les ordinacions de 1335 i que dos d'ells --Domingo Copons i Ponç de Brusca-- tinguessen una professió de nivell elevat com era la de notari. Per contra, dels quatre representants de la mà mitjana i menor, només Francesc Jullac havia estat present en la redacció de la normativa anterior.

La insuficiència de les reformes introduïdes en 1335 es manifestava clarament en el fet que sis anys després s'havien reproduït els mateixos problemes. Una volta més, la qüestió fonamental era el control de la gestió econòmica dels jurats. Tal com reconeixien els jutges encarregats de resoldre el plet, els "contrasts e qüestions" s'havien produït per "rahó de la creació dels jurats e reddició dels comptes de la dita vila". A fi de resoldre un conflicte polític que podia dur "irreparabilia nocumenta" a Castelló, la reina Elionor, que encara senyorejava la vila, encarregà en juliol de 1341 a Guillem Serra, cavaller, i a Gener Rabassa, llicenciat en lleis, que jutjassen la causa

i ordenassen la "reformatió e stament pacífich de la dita vila". S'iniciava llavors una sèrie de negociacions entre les parts que culminarien finalment, el 4 de setembre de 1341, en l'aprovació per tots els sectors implicats de les noves ordinacions. Segons el text, a més del lloctinent del batlle, del justícia, dels jurats i dels procuradors de les mans s'esmenta una nombrosa nòmina de prohoms que expressaren la seua conformitat amb la reforma de les ordinacions. Així doncs, les modificacions de 1341 foren aprovades per noranta-dos veïns, mentre en 1335 sols s'esmentaven trenta-dos convocats en la reunió on es van confirmar les ordinacions. Tenint en compte que la vila arribava a un miler de focs a mitjan segle XIV,³⁶ els prohoms que acceptaren la reforma de 1341 suposarien una minoria del veïnat, però sens dubte inclourien la majoria dels que participaven habitualment en el poder municipal. Aquestes ordinacions suposaven, doncs, una normativa d'accès al joc polític local consensuada entre tot el sector dels prohoms i això facilitaria la seua vigència durant un segle sense modificacions remarcables. I per a aconseguir aquest marc acceptable per la mà mitjana i menor, els majors hagueren d'encaixar diverses disposicions encaminades a dificultar l'exercici oligàrquic del poder local.

3.2. Una aposta per l'estabilitat

La reforma de 1341 tendia a ampliar les mesures que ja

³⁶ Sobre de demografia castellonenca hi ha la síntesi d'Enric GUINOT, "Demografia medieval del nord del País Valencià", Estudis sobre la població del País Valencià, València, Universitat, 1988, pp. 229-249.

s'havien pres en 1335 per a retallar el pes dels jurats en favor d'un consell més autònom de la dependència d'aquests oficials superiors. Així, la designació dels consellers deixà de ser decidida exclusivament pels jurats per a passar a ser competència d'una comissió formada per aquests i per sis consellers --dos de cada mà--, que al seu torn havien estat elegits pels jurats nous i pels trenta-sis consellers ixents. La composició del consell continuava sent de trenta-sis consellers, repartits a parts iguals entre les tres mans. A diferència de les ordinacions anteriors, en les de 1341 s'estipulava la manera en què havien de ser elegits els diversos oficis municipals per mitjà d'un procediment indirecte. Així, es formava una comissió amb els jurats, quatre consellers --un de la ma major, dos de la mitjana i un de la menor--, el justícia i l'escrivà dels jurats, que s'encarregava de rebre les votacions de la resta dels consellers. Cadascun d'aquests proposava tres noms i la comissió en triava els sis més votats, que eren introduïts en "rodolins" i, com succeïa en l'elecció del justícia, se'n treien tres a l'atzar i, finalment, d'aquests el batlle nomenava el prohom que exerciria el càrrec.

A més reduir les competències dels jurats per a elegir els consellers, s'introduïren criteris d'incompatibilitat per a dificultar el monopoli dels càrrecs per un cercle reduït de prohoms. En primer lloc, s'estipulava que no es permetia ser conseller dos anys consecutius i que qualsevol que hagués exercit un càrrec de la vila no podria ser lloctinent d'aquest ofici durant els dos anys següents. En el cas de l'escrivà dels jurats, no havia de repetir en el càrrec, ni com a lloctinent, durant tres anys, i a més el notari que ocupava aquesta escrivania no

podia exercir en la del justícia, del batlle o del procurador. La insistència en ampliar la prohibició de repetir el càrrec com a lloctinent posa de relleu una de les maneres que tenien els prohoms per a perpetuar-se en un ofici, al exercir-lo en la pràctica com a substituïts d'un home de palla.

Una altra mesura tendent a ampliar la participació dels prohoms en el poder local va ser la recuperació del consell general, que havia estat prohibit expressament en 1335. Ara es contemplava la seua convocatòria a càrrec del justícia, jurats i consell ordinari, però sols es preveia l'assistència dels anomenats "prohoms de consell", és a dir, dels veïns destacats que altres anys participaven en el govern de la vila. El quòrum del consell i la subordinació dels jurats a les seues decisions no s'havia modificat respecte a les ordinacions anteriors, però l'obligació de complir les disposicions del consell s'ampliava també al justícia i les multes per trasgredir aquesta normativa pujaven de deu a cent sous.

Pel costat de la gestió econòmica, la innovació principal va ser la supressió del càrrec de taulatger i la recuperació de les seues competències, entre altres la custòdia dels fons públics, pels jurats. Tanmateix, el control de la gestió d'aquests oficials no depenia sols dels seus successors en el càrrec, sinó també de quatre consellers --dos de la mà mitjana i un de la major i de la menor--, de manera que els jurats nous i els consellers ixents es veien representats amb el mateix nombre de vots en la comissió. Aquest increment de la presència de consellers en les delegacions que decidien aspectes claus de la gestió econòmica era també evident en l'organització fiscal.

Així, des de 1341 els encarregats de taxar la riquesa imponible de la peita eren els jurats i sis prohoms elegits pel consell -- dos de cada mà--, una representació que, a diferència de l'establerta en 1335, superava la dels oficials majors i havia de representar els tres grups socials que governaven la vila. A fi d'evitar la perpetuació dels membres d'una comissió amb tan decisiva per al veïnat, s'estipulava que una mateixa persona no podria tornar a formar-hi part fins deu anys després. I per a arrodonir les mesures orientades a reduir les tendències oligàrquiques, s'adoptà el principi de gravar més els béns mobles --que pertanyien sobretot als veïns acomodats-- que no els immobles, que eren sobretot cases i terres, i sovint constituïen l'únic patrimoni dels veïns mitjans i més modestos, la majoria dels quals eren llauradors.

Finalment, les disposicions aprovades en 1341 establien els mecanismes per a solucionar els conflictes que havien quedat irresolts malgrat la reforma anterior: la rendició dels comptes dels jurats i la recuperació dels diners que els administradors devien d'altres exercicis. En definitiva aquestes ordinacions havien acabat per recollir les disposicions que havia promulgades per l'il·legal consell general de 1335, però cal remarcar que l'essència del sistema continuava sent la cooptació, per bé que la intervenció directa dels jurats hagués estat matisada per la participació dels consellers.

És possible que la normativa de 1341 hagués estat reformada posteriorment o bé que, sense modificar el text legal, hagués canviat pràctica del costum, ja que almenys des de 1374-1375 l'elecció dels consellers no es feia per mans sinó per

parròquies. Aquest canvi d'un marc d'enquadrament socioeconòmic a un de territorial per a triar els magistrats és difícil d'interpretar atesa la manca de dades relatives als exercicis anteriors.³⁷ Ara bé, allò que sembla clar és que la possibilitat d'elegir consellers al marge de la seua adscripció estamental no significava una apertura del consell a veïns modestos, ja que els candidats havien de posseir un patrimoni mínim estipulat en dos mil sous, un nivell proper a la riquesa mitjana.³⁸ Per una altra banda, almenys des de principis de segle XV, no sols figuraven com a consellers els trenta-sis que s'eligien, sinó que n'hi havia dos per cada parròquia --potser els membres de la comissió electora-- que repetien el seu càrrec en l'exercici següent, de la mateixa manera que els quatre jurats, l'escrivà i el síndic, que esdevenien automàticament consellers en l'any posterior al seu mandat. Això explica, que el nombre de consellers pogués assolir un màxim de cinquanta-quatre, però en la pràctica podia fluctuar per sota d'aquest nivell.³⁹ En qualsevol cas, el regiment de cooptació "atzarosa" aprovat en 1341, en els seus trets essencials, assoliria una gran estabilitat, i de fet el grup dirigent identificava aquesta normativa jurídica amb les

³⁷ Aquest canvi també es va produir en la mateixa època a Cervera i Tàrraga --en 1331 i 1342 respectivament--, però tampoc es disposa d'informació suficient per a valorar-lo, segons Jaume RIBALTA i Max TURULL, Alguns aspectes del règim municipal de Tàrraga i Cervera al segle XIV, Tàrraga, Grup de Recerques de les Terres de Ponent, 1987, pp. 12-20.

³⁸ AMC, LC (1437-38), 1437/5/24. Sobre el nivell de riquesa mitjana segons els padrons de riquesa, vegeu el capítol I.

³⁹ Per exemple, en el darrer consell elegit per les ordinations de 1341, hi havia 53 membres: 36 consellers nous, 12 provinents de l'exercici anterior, els 4 jurats ixents i un conseller més que deuria ser l'anterior escrivà o síndic, AMC, LC (1445-46).

llibertats pròpies de la vila. Haurien de passar més de cent anys i greus trasbalsos econòmics i polítics perquè la cooptació fos suprimida per una monarquia intervencionista.⁴⁰

4. LA INSACULACIO: UNA SOLUCIO IMPOSADA (1446)

4.1. Règim per a una època de crisi

Des dels anys vint del segle XV i, sobretot, a partir de la segona meitat de la dècada dels trenta, l'estabilitat de la vila de Castelló es veia amenaçada per les dificultats econòmiques i pels conflictes socials i polítics que se'n derivaven. La manifestació més evident d'aquest clima depressiu era la forta recessió demogràfica i econòmica que féu baixar la població castellonenca dels 1.100 focs que encara tenia en 1418 a només els 649 que conservava en 1451.⁴¹ Aquest declivi anava lligat a una reducció de l'activitat agrícola i del consum global que va incidir negativament en els ingressos de la fiscalitat municipal, que depenien de la peita sobre el patrimoni i de les cises que gravaven el petit comerç. Així, els arrendaments d'aquestes taxes baixaren dels 36.600 sous que assolien en 1425 a només 20.153 en

⁴⁰ De manera similar, en una ciutat com Oriola, el règim de cooptació --molt més directa que a Castelló o València-- fou aprovat en 1326 i perduraria fins la introducció de la insaculació en 1445, segons Juan Antonio BARRIO BARRIO, "La mecánica electoral en la villa de Orihuela (1308-1326)", en José HINOJOSA i Jesús PRADELLS (eds.), 1490, en el umbral de la modernidad. El mediterráneo europeo y las ciudades en el tránsito de los siglos XV-XVI, València, Consell Valencià de Cultura, 1994, v. II, pp. 3-12.

⁴¹ Segons les dades recollides per E. GUINOT, "Demografia...", cit. La davallada de la població --d'un 40 %-- també estigué acompanyada d'una disminució dels ingressos del terç delme --reflex de la depressió de la producció agrària--, que passaren de 8.981 sous en 1418 a només 6.222 en 1451, vegeu sobre les rendes de la batllia reial l'estudi de P. VICIANO, La senyoria reial..., op. cit.

1445, i encara s'afonarien a 18.360 en 1451.⁴² Els ingressos de la peita pogueren sostenir-se al voltant dels 30.000 sous, però a costa de duplicar la pressió fiscal sobre la riquesa imposable, fins al punt que en 1439 els consell local arribà a considerar que emprendre la recaptació d'aquest impost seria "total destrucció e despoblació de la dita vila".⁴³ El municipi es trobava, doncs, en una situació tan difícil que no podia fer front a les exigències fiscals de la corona i de les corts.

En 1437 els agents reials amenaçaven amb l'embargament de béns de la vila per a cobrar-se els 1.500 sous que es devien per la peita i en 1438 les corts reclamaren un subsidi per al monarca, que un any després encara no s'havia pogut reunir.⁴⁴ Tanmateix, la càrrega més pesada que havien de suportar les finances municipals era satisfer els interessos del deute públic que, sota la forma de censals, beneficiava el sector acomodat de la vila i, sobretot, el poderós patriciat de València. I resulta ben significatiu que en 1437 la insolvència en el pagament de les pensions hagués assolit un muntant tan elevat que va esdevenir

⁴² AMC, Llibre de Rebudes i Dates (1426-27); LC (1445-46), 1445/10/18; LC (1451-52), 1451/10/18.

⁴³ En 1411 la taxa de la peita era d'un sou i mig per lliura, però durant els anys vint passaria a 2 sous i 4 diners i en 1451 arribaria a 3 sous i mig, AMC, LC (1411-12), 1411/6/21; LC (1451-52), 1451/9/15; la citació en LC (1439-40), 1439/6/25; per a les dades dels anys vint, vegeu de Pau VICIANO, "Ingrès i despesa d'una vila valenciana del Quatrecentes. Les finances municipals de Castelló de la Plana (1426-1427)", BSCC, LXVI, 1990, pp. 635-664.

⁴⁴ AMC, LC (1437-38), 1437/10/22, LC, (1438-39), 1438/6/29 i LC (1439-40), 1439/6/25.

un problema polític que els creditors van plantejar a les corts.⁴⁵ Com se sanejaria la hisenda local i qui hauria de pagar el cost de la fallida, ho havia de decidir --o almenys negociar-- ho amb altres instàncies-- el consell de la vila, i això volia dir que els diversos grups de prohoms tractarien de defendre els seus interessos en una lluita que sovint es prolongava --armada i tot-- fora de les institucions municipals.

No deu ser casualitat que en la dècada dels anys vint les bandositats de la vila, sobretot les protagonitzades pels prohoms que solien accedir al govern local, arribaren a una tal virulència que els jurats van demanar la intervenció pacificadora de la monarquia. Així va succeir en 1425 i dos anys després encara es va enviar un missatger al rei "per causa de les bandositats que eren en la dita vila".⁴⁶ Prova que les tensions no es resolien només a l'interior del palau municipal és que la majoria dels implicats en els bàndols en 1429, incloent-hi els caps, ocupaven llocs en el consell d'aquest any.⁴⁷ Malgrat les pressions sobre els llinatges enfrontats per fer-los signar acords de pau, a fi d'evitar "scàndel e destruccions", les

⁴⁵ AMC, LC (1436-37), 1437/4/1, on s'informava al consell que, sobre "el fet dels ròcegues, que les corts congoxen molt lo senyor rey de Navarra que la vila pagàs als crehedós de València, e que·l dit senyor havie dit que no·y podie àls fer que los dits ròcegues se havien a pagar als crehedós".

⁴⁶ AMC, LC (1424-25), 1425/3/3 i 1425/5/26; Llibre de Rebudes i Dates (1426-1427).

⁴⁷ AMC, LC (1429-30), 1429/7/17. En la pau que el consell obligà a firmar, s'identificaven com a membres d'un bàndol Bonanat, Guillem i Domingo Capcir --aquest conseller en actiu--, mentre que per l'altre bàndol, estaven Pere Mut i els seus gendres --Pasqual Eiximeno i Jaume Gascó--, tots ells consellers d'aquell any.

amenaces de xocs violents continuaren en 1430 i 1431,⁴⁸ cosa que posa de relleu la ineficàcia de les autoritats locals per a resoldre uns conflictes que, en bona mesura, naixien del clima d'instabilitat econòmica de la vila, més que no de "distencions e discòrdies" motivades per la voluntat d'acaparar càrrecs públics. Però on encertava l'anàlisi feta des del poder reial era en això que la lluita de les faccions es palesava, en l'àmbit intitucional, a l'hora d'elegir els oficis municipals, "per les passions que en obtenir e ocupar-se los officis e regiment de aquella [vila] concorren".⁴⁹

En maig de 1437 el conflicte va esclatar en l'elecció dels jurats i dels consellers:

de la qual elecció feta és debat e qüestió e altercació que la dita elecció és stada feta de dos jurats, ço és, del discret en Pere Colomer, notari, major de dies, e d'en Johan Barbarrosa, e del discret en Miquel Eximeno, notari, conseller; aquella dita elecció ésser feta contra ordinacions e stabliments de la vila de Castelló e contra furs e privilegis de regne de València.⁵⁰

Encara que no es deia explícitament, el problema devia raure en la incompatibilitat dels càrrecs, ja que en aquell any Pere Colomer era escrivà del justícia i és molt probable que Miquel Eiximeno, també notari, s'encarregàs de l'escrivania d'algun altre oficial reial o bé que fos procurador de persones privilegiades. En tot, cas, el consell acordà consultar amb els advocats que la vila tenia a València i en juny s'acceptava, sols com a excepció, que Miquel Eiximeno ocupàs el càrrec de conseller

⁴⁸ AMC, LC (1429-30), 1430/2/26, i LC (1431-32), 1431/8/26.

⁴⁹ Vegeu el preàmbul del privilegi d'insaculació publicat per F. A. ROCA, Ordenaciones municipales..., op. cit., pp. 124-140.

⁵⁰ AMC, LC (1437-38), 1437/5/21.

malgrat els seus impediments.⁵¹ De la mateixa manera, els dos jurats que havien estat discutits exerciren el seu mandat durant aquell any. L'elecció de 1437 encara va provocar altres "debats": una part del consell pretenia vetar l'accès de Llorenç Miquel a la conselleria amb l'excusa que no posseïa béns per valor de dos mil sous, cosa que va ser negat per l'advocat de la vila, així que finalment també fou admès al si del consell.⁵²

De la mateixa manera que s'havia fet en 1437, en maig de 1445, al fer l'elecció de l'escrivà dels jurats, el consell va haver d'adoptar unes resolucions que contradien les ordinacions municipals vigents. A causa de la disminució del nombre de notaris de la vila --de vint-i-cinc en èpoques anteriors a només tres-- no era possible canviar cada any l'escrivà dels jurats i elegir-ne un que "fos feel e profitós e que sàpia los fets e negocis de la dita vila" tal com estava estipulat, i el consell optà per nomenar un escrivà que exercís l'ofici durant diversos mandats seguits.⁵³ En aquest mateix any, a l'hora de fer-se l'elecció del justícia, també s'introduïren algunes modificacions, però ara per iniciativa de la corona. Els donzells Ponç de Montpalau i Pere Galceran demanaren a l'infant Joan, rei de Navarra, ser inclosos entre els candidats a l'ofici i aconseguiren, així, d'afegir-se als sis prohoms que, seguint les ordinacions, havien estat triats pel consell. La normativa de 1341 disposava que dels sis proposats pel pels consellers havien de seleccionar-se'n tres a l'atzar, i aquests noms es presentaven

⁵¹ AMC, LC (1437-38), 1437/6/9.

⁵² AMC, LC (1437-38), 1437/5/24.

⁵³ AMC, LC (1445-46), 1445/5/28.

al batlle, que nomenava el justícia. En canvi, en 1445 els noms dels sis candidats proposats pel consell i dels dos donzells es "transmetrien al dir senyor rei e que de aquelles [eleccions] fes ço que serie sa mercè", és dir, que la designació del justícia es deixava directament a l'arbitri de l'infant, que de fet va elegir el donzell Ponç de Montpalau en lloc dels candidats proposats pel consell.⁵⁴

La tendència del poder reial a intervenir en la designació dels càrrecs --més enllà del paper assignat al batlle en les ordinacions-- ja s'havia insinuat en l'elecció de 1437, quan l'advocat de la vila advertia als consellers enfrontats que "si vosaltres aquí vos concordau, bé va la cosa e, si no·u feu, féu compte que major de vosaltres hi metrà les mans",⁵⁵ en una velada al·lusió que sols podia referir-se a una intervenció autoritària de la corona. Aquestes actuacions de la monarquia no eren iniciatives aïllades per a resoldre qüestions concretes, sinó que s'inscrivien en un projecte global de reforma de tot el règim municipal. En juny de 1444 Nicolau de Reus, surrogat del lloctinent de governador de Castelló, proposava al consell obertament l'adopció del sistema insaculatori. Les seues argumentacions deixaven clar que el cas d'aquesta vila no era excepcional, sinó que s'inscrivia en un context global de lluites polítiques que desestabilitzaven tot el país, i que només es podrien solucionar adoptant, com havien fet les poblacions principals, la insaculació per a la provisió dels càrrecs:

com regne en si divís vinga a destrucció e com en la vila

⁵⁴ AMC, LC (1445-46), 1445/12/22.

⁵⁵ AMC, LC (1437-38), 1437/5/24.

de Castelló per causa del regiment de la dita vila sien moltes zizànies, mals volers e discòrdies, e per rellevació de perills e scàndels e rellevació de totes discòrdies fos necessari que totes les eleccions fossen fetes per via de sach, axí com se fa en Exàtiva, Algezira e molts altres lochs e ciutats.⁵⁶

L'oficial reial suggeria, atès que la insaculació assegurava la "pau e repòs" de la vila, que la universitat sol·licitàs per voluntat pròpia la instauració del nou sistema electoral, però en qualsevol cas, si fallava la persuassió, sempre hi havia l'amenaça que "la senyora reina ho faria en absència de la vila", és a dir, que una actuació autoritària de la corona podia forçar el canvi de la manera menys favorable al municipi. Tanmateix, malgrat aquestes pressions, el consell rebutjà la proposta de Nicolau de Reus, posant de relleu els punt feble del règim insaculatori: els conflictes sorgirien a l'hora de decidir qui tenia dret a ser introduït en el sorteig, de manera que "açò seria total zizània e moltes discòrdies e moltes més que huy no són". I, per altra banda, significaria renunciar als furs i privilegis que la vila havia aconseguit en el passat, de manera que el consell acordà que les normes antigues "fossen servades e aquelles defenses ab tot aquell sforç que s puxen deffendre".

A l'any següent, en maig de 1445, en la designació de l'escrivà dels jurats, sorgiren dubtes en el consell sobre si s'havien d'aplicar les ordinacions de la reina Elionor --les de 1341--, encara que finalment s'acordà procedir a l'elecció

⁵⁶ AMC, LC (1443-44), 1444/6/7, text publicat per F. ROCA, Ordenaciones..., op. cit., p. 68. Val a dir que les primeres pressions a favor de la insaculació començarien uns mesos abans, ja que el 14 d'abril del mateix any el consell emprenia accions per a defendre's de la imposició d'aquest sistema, vegeu la p. 67.

"segons la forma del dit establiment".⁵⁷ Amb tot, les pressions de la monarquia anaven erosionant la posició del consell, i en desembre del mateix any, en elegir-se el justícia, l'infant Joan aconseguia modificar el procediment ordinari segons el seu criteri. La posició de l'aparell reial es veié reforçada fins al punt que en arribar l'època de designar els nous jurats i consellers, en abril de 1446, les pressions es redoblaren fins al punt que el consell hagué d'acordar

que sie supplicat lo senyor rey de Navarra que sie de sa mercè que la dita vila face ses eleccions acostumades fer ab ses ordenacions, que són bones e rahunables e ab sos furs e privilegiis, sessada de tot en tot tota matèria de sach, com no sie gens profitosa a la dita vila.⁵⁸

La determinació del consell a mantenir la seua oposició era ferma, fins al punt que si la petició a l'infant no tenia resultat, acordà protestar contra aquest contrafur en les corts que se celebraven, sense renunciar a cap mitjà de defendre els privilegis de la vila. Tanmateix, unes setmanes després, en maig de 1446, els consellers cediren a la pressió de l'infant Joan i van acordar l'acceptació del sistema insaculatori. Aquest canvi d'actitud fou motivat per la informació rebuda dels missatgers enviats a València, que remarcaven la intransigència de l'infant Joan i la seua decisió d'instaurar el nou regiment. Així, a proposta dels enviats de la vila, el consell

acord que pus lo dit senyor rey de Navarra, lochtinent general del molt alt senyor rey, volie que lo dit sach se fes, que l dit consell ni la vila no podien contravenir a la volentat del dit senyor e que l dit consell se volie

⁵⁷ AMC, LC (1445-46), 1445/5/18, publicat per R. ROCA, Ordenaciones..., op. cit., p. 69.

⁵⁸ AMC, LC (1445-46), 1446/4/25, publicat per F. ROCA, ibidem, p. 70.

conformar a la volentat del dit senyor rey.⁵⁹

La defensa aferrissada fins aleshores havia fet la universitat dels seus privilegis, de la normativa de 1341, s'havia presentat com un lluita per les llibertats de tota la vila davant el poder reial, però darrere d'aquesta motivació cívica hi havia sobretot l'interés de les famílies dominants per conservar un règim que, gràcies a la cooptació, els permetia controlar el municipi. És per això que fins i tot en el moment de plegar-se a la voluntat reial el consell aparegué dividit --"haüda entre si gran alterquació"-- entre la majoria partidària de cedir i els qui s'hi oposaven. De fet, per a poder ser acceptat per la majoria dels consellers, la vigència del nou règim hagué de presentar-se com a transitòria --durant deu anys-- tot i que amb una fòrmula ambigua, ja que una volta trascorregut aquest període la decisió de perpetuar-lo corresponia al rei. D'altra banda, les ordinacions elaborades per Gener Rabassa --les de 1341-- es reconeixien com a normativa subsidiària, sempre que "seran vistes no contradir o venir contra les presents ordinacions". En aquest sentit, per a aconseguir el consens dels prohoms i acabar de legitimar la seua intervenció, la corona va demanar la presència de representants de la vila en la comissió que va redactar el regiment insaculatori. Els vuit veïns que foren designats pel rei pertanyien a l'elit política local, ja que tots havien ocupat anteriorment algun ofici major, i prova de la imatge integradora que pretenia donar el poder reial és que tres d'ells --Bernat Reboll com a jurat, Guillem Cavaller com a justícia i Pere

⁵⁹ AMC, LC (1445-46), 1446/5/15, text publicat per F. ROCA, ibidem.

Colomer com a conseller-- havien format part del consell que en 1443-1444 s'havia oposat frontalment a les pressions de l'infant Joan.⁶⁰ La corona, doncs, no tractava de promoure personatges grisos de la vila per a crear un nou grup de prohoms addictes, cosa que encara hauria provocat més conflictes amb les famílies dominants, sinó forçar l'estabilitat del municipi amb un sistema que suposava la submissió dels grups oligàrquics constituïts a l'arbitratge del monarca.

Els interessos de les famílies que dominaven el consell, doncs, justificaven la resistència de la vila a sotmetre's al règim insaculatori, però la clau per a comprendre per què van acabar cedint a les pressions de la corona està en la posició de feblesa en què es trobava el municipi durant els anys quaranta del segle XV. No deu ser casualitat que les primeres iniciatives per a aconseguir la introducció del sistema de sorteig es produïssen en 1444, en un moment en què la vila es trobava ofegada per l'endeutament censalista. En efecte, a inicis d'aquesta dècada, després d'arrossegar nombrosos deutes, el municipi s'havia declarat insolvent per a pagar les pensions als seus creditors --la majoria membres del patriciat de València-- i en novembre de 1443 empenia gestions per a buscar un acord amb els censalistes.⁶¹ Aquestes negociacions, que buscaven una

⁶⁰ Es tractava dels mercaders Miquel Arrufat, Manuel Caixa i Joan Miquel, del notari Pere Colomer, del llaurador Bernat Reboll, i de tres prohoms més: Guillem Cavaller, Domingo Gascó i Llorenç Martorell. Cal dir també que Guillem Cavaller i Llorenç Martorell havien estat consellers en 1445-1446, quan s'acceptà el nou règim municipal.

⁶¹ AMC, LC (1443-44), 1443/11/17, resulta significatiu que pocs mesos després, en abril de 1444, començàs l'ofensiva a favor de la insaculació.

reducció dels interessos per a facilitar el sanejament de la hisenda local, difícilment podia aconseguir-lo la vila amb les seues forces davant el poder econòmic i les influències dels creditors, de manera que es feia necessari recórrer a la protecció senyorial, és a dir, de la corona. Sols la intervenció reial podia persuadir els censalistes perquè adoptassen postures flexibles i, si era necessari, contribuir pecuniàriament o amb franquícies temporals al redreç financer del municipi. Així, la vila no tenia més remei que posar-se en mans de la corona.

En desembre de 1445 --uns dies abans de la intervenció reial en l'elecció del justícia-- la vila enviava missatgers a la reina a la recerca d'ajuda per a negociar un arranament amb els seus creditors, que encara no s'havia aconseguit de manera satisfactòria per als censalistes en març de 1446.⁶² Difícilment podia resistir-se el consell a les pressions de la corona quan necessitava el seu recolzament per a poder salvar-se del col·lapse econòmic. Això ho sabien també els creditors censalistes, que des de 1437, presentant les seues demandes en les corts, pressionaven l'infant Joan perquè la vila de Castelló complís les seues obligacions censalistes.⁶³ El pes decisiu de l'endeutemnt públic en l'afonament de la resistència dels prohoms locals es palesa en el mateix preàmbul del règim d'insaculació imposat en maig de 1446. A banda presentar el nou sistema com una iniciativa reial i de la universitat, destinada a evitar de les turbulències polítiques, l'infant Joan reconeixia també les gestions dels censalistes de la capital del regne:

⁶² AMC, LC (1445-46), 1445/12/12 i 1446/3/6.

⁶³ AMC, LC (1436-37), 1437/4/1.

los habitants e ciutadans de la ciutat de València que són censalistes e creadors de la dita vila nos han de açò ab gran insistència supplicat per lo gran interés que·ls va en lo ben avenir de la dita vila, axí com és certs que pochi dies són passats que ab lur gran dan e menyscapte hagueren a donar loch a la suportació e comport de la dita vila perquè no perís, axí com stava en punt de perir e totalment despoblar.⁶⁴

La vinculació entre la imposició del sistema insaculatori i la crisi financera de la vila, doncs, es feia evident. Els creditors de la ciutat de València, per a salvar el que es pogués de les inversions censalistes, acceptaren col·laborar en el sanejament de la hisenda local, encara que aquest compromís suposava renunciar a una part dels seus ingressos. A canvi de l'acord, i com a solució autoritària que garantiria l'estabilitat política de la vila --i amb ella el cobrament de les pensions--, els creditors de València pressionaren davant l'infant a fi que s'instauràs el règim d'insaculació. Lligat de peus i mans per la gravetat de l'endeutament, el consell local no pogué resistir l'escomesa conjunta de la monarquia i dels censalistes urbans. Amb l'arranjament de 1446, la dependència econòmica de la vila obria la porta a l'autoritarisme reial.⁶⁵

4.2. Un redreç tutelat

La modificació fonamental que introduïa el sistema insaculatori era la substitució del règim de cooptació indirecta

⁶⁴ F. ROCA, Ordenaciones..., op. cit., p. 125.

⁶⁵ De fet, l'infant Joan ratificava l'acord a què havien arribat la vila i els creditors de València, "mediante, intercedente et auctorizante serenissima domina maria regina Aragonum", l'1 de juliol de 1446, és a dir, després que el consell de Castelló hagués acceptat el règim d'insaculació, ARV, Reial Cancelleria, 269, ff. 45v-46r, agraïm aquesta referència a l'amabilitat de Luis Pablo Martínez.

per la designació dels càrrecs per sorteig. Així, la clau de la provisió de les magistratures deixava de ser la tria mateixa dels oficials per a traslladar-se al moment de la "insaculació" pròpiament dita, és a dir, al mecanisme per a determinar quins veïns podien incloure's entre els candidats a ocupar els oficis i qui decidia la seua admissió. Inicialment la decisió va estar en mans de la corona, que havia aconseguit forçar l'acceptació del nou règim municipal. Tal com es deia en el text de les noves ordinacions, Vidal Castelladorit i Joan de Gallac, consellers reials, serien els encarregats de traslladar-se a Castelló per "lo col·locar e nomenar de les persones qui deuen ésser meses en los dits sacs".⁶⁶ Aquests oficials no sols havien de decidir les veïns que podrien participar en el govern municipal, sinó també "a quals officis deuen ésser diputats", de manera que la nòmina de prohoms que tindrien dret a optar a un càrrec determinat, com la resta de disposicions per a engegar el nou sistema electoral, restava a "lur arbitre", és a dir, com "los semblara expedient al servey del senyor rey e al bon regiment e pacífich stament de la dita vila".

La intervenció del representant del monarca, doncs, era clarament autoritària, ja que definia unilateralment els límits dels veïns que tindrien accés als poder local, però una volta posat en marxa el nou sistema, la inscripció de noves persones en les llistes d'insaculables o la promoció a oficis superiors adquiria un caràcter clarament cooptatiu. Així, les ordinacions diposaven

que tots aquells que volran ésser admesos novament als dits

⁶⁶ F. ROCA, Ordenaciones..., op. cit., p. 138.

oficis o algú dels qui ja seran admesos a altre offici o major grau ésser promoguts, pusca de dos en dos anys après los dits dos anys passats, dins los quals tota administració o promoció de grau és prohibida.⁶⁷

Una volta sol·licitada l'admissió pels aspirants davant el jurat primer, el dilluns de Quasimodo es convocava el consell de la vila, que decidia l'admissió en les llistes d'insaculables per mitjà d'una votació secreta dels consellers. A fi d'evitar canvis sobtats en el personal polític local, les noves admissions s'espaiaven de dos en dos anys i no podien ultrapassar un nombre màxim per cada ofici, de manera que si hi havia més aspirants que llocs disponibles, s'havien de seleccionar per sorteig els candidats que se sotmetien a l'aprovació del consell. En aquest sentit, per a evitar l'accès massa ràpid als principals càrrecs, que es veia com un fet desestabilitzador, es preveia un sistema escalonat de promoció.⁶⁸ Les noves incorporacions tenien, doncs, un caràcter restrictiu, ja que no sols es limitava el moment d'efectuar-se, sinó que el nombre de persones que podien ser acceptades cada volta era ben reduït: dues per al sac de jurat tercer i quart i només una per al tots els altres oficis superiors. D'aquesta manera, un veí no podia arribar a entrar en el sac dels principals càrrecs abans de sis anys, i encara havia de ser triat per sorteig si hi havia més aspirants dels acceptables i obtenir l'aprovació dels consellers en actiu.

⁶⁷ Ibidem, p. 129.

⁶⁸ Els veïns que complien els requisits podien optar directament al sac de consellers i al de jurats tercer i quart. Després d'haver romàs dos anys en la matrícula d'aquest càrrec, es podia sol·licitar la inclusió en el sac dels jurats segons i, després de dos anys més de permanència en aquest nivell, ja es podia accedir a les llistes dels elegibles com a jurat primer, justícia, mustassaf i els altres oficis de la vila.

La inscripció en les llistes d'elegibles no estava oberta a tot el veïnat. En primer lloc, calia posseir un mínim de riquesa, reflectida en els padrons fiscals de la vila, que s'estipulava en 2.000 sous per a accedir al càrrec de conseller i de 4.000 per a poder optar als oficis majors. Això volia dir, si s'atén el padró de la peita de 1462, que del total de veïns legals, no arribaven a la meitat els que igualaven o superaven els dos milers de sous i sols un 15 % tenia un patrimoni avaluat en el doble d'aquest valor.⁶⁹ Els mecanismes d'accès de veïns d'origen foraster encara era més restrictiu: per a arribar als oficis superiors un home que no fos natural de la vila havia de posseir un patrimoni de 10.000 sous, però l'exigència es reduïa a la meitat si s'havia casat amb una castellonenca. D'altra banda, després del matrimoni, en el primer cas calia que l'aspirant hagués contribuït en els impostos municipals durant deu anys i durant cinc en el segon. Per la seua banda, per a arribar a conseller només s'exigia "haver habitat e contribuït per la mitat del temps dessus dit". Finalment, representar la universitat com a síndic a les corts era una funció que es reservava als naturals de la vila. El municipi sempre havia estat mediatitzat per la corona, ja que era el batlle reial qui designava --entre una reduïda nòmina presentada pel consell-- els oficials majors i fins i tot rebia el jurament dels principals càrrecs executius, anomenats precisament "jurats". Tanmateix, amb el nou règim, més enllà de l'elaboració inicial dels llistats de

⁶⁹ AMC, Libre de Vàlues de la Peita (1462), d'un total de 705 contribuents n'hi havia 377 per sota dels 2.000 sous, 219 entre els 2.000 i els 4.000 i 109 amb un patrimoni igual o superior a aquest valor.

candidats, la intervenció dels agents reials en la vida municipal es va incrementar significativament. Així, la custòdia de la caixa on es guardaven els sacs i els noms dels candidats quedava compartida --amb la l'assignació d'una clau a cadascun d'ells-- pel jurat primer, el justícia, el batlle local i el lloctinent de governador o el seu surrogat en la vila, de manera que a més d'incrementar-se el paper del responsable de la batllia s'introduïa en la supervisió del municipi una altra institució reial com era la governació.

A banda de la selecció social que es derivava del llindar mínim de riquesa, la resta de situacions incompatibles amb l'exercici dels càrrecs s'orientava a assegurar la independència del municipi d'altres poders i, especialment, a evitar els conflictes interns i a sanejar la gestió econòmica. Així, tal com ja s'havia establert en 1335 i en 1341, l'escrivà dels jurats no podia ser el mateix notari de la cort del justícia, del batlle ni del procurador reial, mentre que, de la mateixa manera que en les darreres ordinacions, no podien exercir cap ofici els procuradors de barons, cavallers i prelats, ni tampoc el surrogat del governador, ni l'escrivà del justícia, de la governació o de la batllia. La pacificació de la vida municipal es pretenia aconseguir impedit ocupar càrrecs als veïns que tenien plets contra la vila, als denunciats per algun crim i, òbviament, als que participaven en un "bàndol manifest". Per altra banda, amb la negativa d'acceptar en els oficis els prohoms que fossen deutors del municipi, per la seua administració anterior o per qualsevol altre motiu, i amb la incapacitació de cisers i peiters --els col·lectors dels impostos municipals-- i dels seus fiadors

es volien evitar comportaments abusius que danyassen la hisenda local. En aquest sentit, la rendició de comptes per part del clavari i dels jurats ixents es feia davant dels entrants i de tot el consell --i no d'una comissió reduïda de prohoms-- de manera que s'ampliava la transparència de la fiscalització, on el pes dels nous jurats es veia sensiblement reduït.

El sistema insaculador es presentava sobretot com una reforma antioligàrquica, en el sentit de substituir la cooptació, que afavoria la perpetuació de certes faccions, per l'atzar a l'hora de designar els oficis. Aquesta orientació es reforçava amb mesures per a evitar l'ocupació reiterada dels càrrecs. Així, el justícia, els jurats i els altres oficials havien de vacar dos anys abans de poder tornar a exercir el mateix ofici, i durant l'any posterior al seu mandat no podien ocupar-ne cap altre, mentre que els consellers ixents no podien exercir aquest càrrec durant un any. A més s'especificaven incompatibilitats familiars a l'hora d'exercir la juraderia ja que s'ordenava que, en un mateix any, "pare e fill, ne dos germans, ne marits de dos germanes, ni sogre ni gendre no pusquen ésser jurats". En canvi, es facilitava la continuació dels principals oficials en la gestió del municipi. Així, el justícia, jurats, mustassafs i altres oficials que havien acabat el seu mandat ingressaven automàticament com a consellers en el següent període legal. Això marcava una nova tendència dins del municipi: accentuava la separació entre els consellers i els oficials majors, que tenien més facilitat per a mantenir-se en el poder local, i introduïa una jerarquitització entre els jurats, que fins aleshores havien estat un òrgan col·legiat sense diferenciació de funcions, en

atribuir-se algunes comeses al jurat primer. Així, aquest era l'únic jurat que tenia clau de la caixa on es custodiaven els sacs i el que signava les ordres de pagament aprovades pel consell.

5. LA DICTADURA DELS DELS CONSELLERS REIALS (1467)

5.1. Buròcrates i polítics

La introducció del règim insaculador a Castelló, lluny de provocar el "desinterès col·lectiu i l'abúlia general" pels afers públics, tal com sembla haver succeït a Barcelona, no va convertir els consellers i oficials de polítics a buròcrates.⁷⁰ La vida municipal tornava a alterar-se pels conflictes d'interessos que oposaven els diversos sectors dels prohoms, i de fet els que havien acceptat a contracor el sistema d'insaculació per les pressions de la corona, només com a un mal transitori, s'esforçaven ben aviat per tornar al regiment cooptatiu de 1341. En efecte, en abril de 1456, quan tot just s'acabaven els deu anys de vigència prevista per al règim insaculatori, esclatava el debat entre els partidaris dels dos sistemes:

Per ço com a Pasqua de Cinquagesima primervinent se ha de fer elecció de jurats, e com i a altercació entre molts consellers, los uns dien que la dita elecció se ha de fer segons la pràcticha antiga, volent afermar que lo temps del sach seria passat, com sien passats X anys, los altres dien que la dita elecció se deu fer segons los capítols del sach.⁷¹

En octubre del mateix any, el consell castellonenc consultava al

⁷⁰ Jaume VICENS VIVES, Els Trastàmars, Barcelona, 1983 (1a. ed. 1956), p. 229.

⁷¹ AMC, LC (1455-56), 1456/4/7, publicat per F. ROCA, Ordenaciones..., op. cit., p. 72.

seu assessor de València sobre la conveniència de discutir la oportunitat de revocar el règim d'insaculació, de modificar-lo o bé de deixar-lo tal com estava vigent. En la seua resposta aquest jurista es mostrava partidari de seguir amb el sistema de sort, tot afirmant que "vosaltres sots tenguts servir los dits capítols axí com si fossen dins lo temps dels dits X anys, e lo capítol que parla de la salvetat se entén après que serà finit lo beneplàcit del senyor rey e no abans".⁷² Ara bé, reconeixia que l'afer podia discutir-se en el consell, però que sense la unanimitat no es podria canviar el sistema vigent. No va ser fins el maig de 1458 que els partidaris de tornar a les ordinacions de micer Rabassa assoliren la majoria suficient per a imposar el seu criteri. Així, tenint en compte que "sia stat ja deliberat e clos per lo honorable consell en lo present any aquell dit sach ésser revocat", encomanà a dos destacats veïns d'anar a València per a sol·licitar a la reina la reinstauració de les ordinacions de 1341.⁷³ L'ambaixada degué resultar infructuosa, perquè en setembre del mateix any, a l'hora d'elegir el justícia es reproduïren les discussions --"com fos altercasió en lo dit consell"-- sobre si s'havia de procedir segons els antics privilegis de la vila o segons el règim insaculatori. La majoria s'inclinà, per temor a la reacció del monarca, a acatar el sistema de sorteig, però remarcant que no renunciaven a les ordinacions antigues, sobretot llavors que ja havia mort el rei Alfons el Magnànim, "a beneplàcit del qual lo dit sach ere

⁷² AMC, LC (1456-57), 1456/10/10, publicat per F. ROCA, ibidem, p. 73.

⁷³ AMC, LC (1457-58), 1458/5/14, publicat per F. ROCA, ibidem, p. 75.

durador".⁷⁴ És probable que la tenacitat del sector contrari a la insaculació aconseguís en abril de 1459 alguna modificació en la normativa vigent,⁷⁵ però no va ser fins a l'agost de 1467 que el monarca accedí a revocar el "regiment de sach".

Les argumentacions dels aferrissats detractors de la insaculació tenien una marcada empremta oligàrquica:

com durant lo regiment de orde de sach, per la multitud de persones ignorades e de poca intel·ligència mesa en los sachs del dit regiment se seguia sovent que la present vila de Castelló era regida, consellada e governada per les dites persones de baixa intel·ligència e inàbils per la major part per al regiment de la dita vila.⁷⁶

En definitiva, l'experiència demostrava --segons aquests prohoms-- que el règim d'insaculació "és molt damnós a la dita vila e per lo qual a la dita vila se segueixen molts dans e escàndels e inconvenients".⁷⁷ Es reconeixia, però, que durant un temps havia estat un regiment útil, però el problema va sorgir quan començaren a promocionar-se noves persones, ja que "reomplint-se los dits sachs, foren en aquells mesos tantes gents il·letrades e de poca intel·ligència". És a dir que el descontent d'aquest sectors de prohoms estava motivat per la infiltració en el govern municipal de veïns amb poca experiència en els afers municipals, però de riquesa mitjana, que fins llavors s'haurien vist apartats del poder local precisament per l'hegemonia que les famílies

⁷⁴ AMC, LC (1458-59), 1458/9/28, publicat per F. ROCA, ibidem, p. 76.

⁷⁵ AMC, LC (1458-59), 1459/4/15, publicat per F. ROCA, ibidem, p. 77.

⁷⁶ Ibidem, pp. 155-156, es tracta del preàmbul al regiment de 1476, on es feia una valoració dels diferents sistemes electorals provats fis aleshores.

⁷⁷ Ibidem, p. 141, preàmbul al regiment de 1467.

dominants que havien exercit gràcies al règim cooptatiu. La insaculació, doncs, lluny de desembocar en una rotació abúlica de l'oligarquia anterior hauria obert un resquill, malgrat els filtres on encara decidien els prohoms del consell, per on s'havien esmunyit veïns d'interessos contraris als dels vells llinatges dominants. I bona prova d'això és el conflicte polític que es va suscitar en 1451 al voltant dels béns que havien de ser gravats per la peita municipal.⁷⁸

5.2. Un règim oligàrquic al servei de la corona

Si l'ofensiva dels sectors dominants de la vila contra la insaculació tingué èxit en 1467 fou, probablement, perquè la monarquia es trobava llavors en una situació més difícil que en els anys cinquanta. En efecte, des de l'abril de 1467 els reialistes havien sofert greus revessos en la guerra civil catalana i Joan II no podia arriscar-se a crear-se un focus d'inestabilitat política en una vila que, al costat de Morella, era la principal població de la corona en una zona propera al Principat. Per aquest mateix motiu, hauria estat un risc tornar a la normativa de 1341, ja que podia donar lloc a la divisió dels prohoms en bandositats i, potser, afavorir resistències davant les peticions d'ajuda militar. En canvi, la corona aconseguí maniar i substituir la insaculació per un nou regiment que acontentava la minoria més influent de l'oligarquia local, i al mateix temps garantia, en sotmetre el municipi a uns consellers

⁷⁸ AMC, LC (1451-52), 1451/8/17 i 1451/8/22, on sorgí el debat sobre si s'havien de gravar amb la peita els capitals invertits en censals, possibilitat que fou rebutjada pels consellers més acomodats. Per a una aproximació més detallada al conflicte pot veure's el capítol VIII.

de designació reial, la docilitat d'una vila que hauria d'afrontar demandes econòmiques per a finançar la guerra del Principat. El municipi, doncs, esdevenia més oligàrquic i més depenent de la monarquia del que havia estat durant la vigència dels règims anteriors. En la pràctica tot el poder es deixava en mans de dotze consellers vitalicis nomenats directament pel monarca. Aquests eren, segons el text del privilegi, els "millors bons hòmens e més abonats de la dita vila",⁷⁹ és a dir, el nucli de l'oligarquia local.

QUADRE 1
CONSELLERS VITALICIS

<u>nom</u>	<u>professió</u>	<u>patrimoni*</u>	<u>oficis**</u>
Bartomeu Agramunt	mercader	10.650	
Guillem Capcir	mercader	8.250	
Miquel Eiximeno	notari	4.250	j
Gaspar Eiximeno	notari	3.950	
Gabriel Feliu	mercader	11.850	J
Bernat Gascó	notari	4.075	
Bernat Miquel	mercader	11.500	J
Guillem Moliner	notari	4.225	j
Bernat Mut	llaurador	10.400	j J m
Nicolau de Reus	mercader	9.975	j m
Pere de Reus	mercader	7.600	
Joan Valentí	notari	11.350	j J

* Valor en sous segons el padró de la peita de 1462.

** Oficis majors durant el règim d'insaculació.

J: justícia j: jurat m: mustassaf

D'entrada, segons el padró de riquesa de 1462, pràcticament tots aquests prohoms superaven el llindar dels 4.000 sous --només un estava lleugerament per sota amb 3.950--, que era el mínim exigit per a accedir als oficis majors. És més: dos de cada tres elegits possessien béns pel doble de valor i n'hi havia cinc --

⁷⁹ A. ROCA, Ordenaciones..., op. cit., p. 142.

quasi la meitat-- que superaven els 10.000 sous. Els consellers vitalicis, d'altra banda, pertanyien a medis socioprofessionals qualificats per a exercir càrrecs públics, ja que la meitat eren mercaders i la resta quasi tots notaris, és a dir, professionals capacitats per a gestionar afers comptables i legals. Així, els llauradors, que constituïen la majoria del veïnat, havien quedat al marge d'aquest nucli oligàrquic, a excepció de Bernat Mut, que era un dels veïns més rics de la vila i tenia una dilatada experiència en el govern local. De la mateixa manera, tots els seus companys havien participat en el consell durant la vigència de la insaculació i set d'ells --més de la meitat-- havien ocupat alguns dels oficis majors.

D'altra banda, la vinculació d'alguns d'aquests prohoms al servei de la monarquia era evident. D'entrada, tots els notaris havien ocupat l'escrivania del justícia, que en definitiva exercia la jurisdicció reial en la vila, i Miquel Eiximeno havia estat, a més, escrivà de la batllia en nombroses ocasions.⁸⁰ Bartomeu Agramunt, al seu torn, havia participat en les comissions de prohoms encarregades de recaptar les ajudes militars que la vila havia ofert al rei en 1455 i 1461,⁸¹ mentre que, vint anys abans, Nicolau de Reus havia estat el surrogat de governador que pressionava el consell perquè adoptàs la insaculació. En definitiva, el regiment de 1467 va constituir un pacte entre la corona i un reduït sector de l'oligarquia local

⁸⁰ Sobre els escrivans del justícia i del batlle, vegeu l'estudi de P. VICIANO, La senyoria reial..., op. cit.

⁸¹ AMC, LC (1455-56), 1455/10/18 i LC (1460-61), 1461/1/31 i 1461/2/17, en aquest darrer consell el governador demanà a la vila armes i homes per a ajudar el rei en les "novitats" de Catalunya.

a costa de la resta del veïnat i, en bona mesura, en detriment de la resta de l'èlit política local.

El nou reglament de 1467 abolia sense cap mena de dubtes el privilegi insaculatori vigent des de 1446, de manera que, encara que no es digués explícitament, l'elecció dels oficis tornava al sistema de cooptació indirecta de les ordinacions de micer Rabassa. La diferència fonamental era la designació per part del rei dels dotze consellers vitalicis que en la pràctica controlaven el poder municipal. A partir d'aquest moment, el nomenament dels nous consellers, quan un lloc quedava vacant per la mort del seu titular, o bé la seua substitució transitòria, quan un d'aquests era elegit per a exercir un ofici, eren decisions que corresponien als seus companys, de manera que la perpetuació d'aquest nucli privilegiat s'esdevenia per cooptació directa. La designació de la resta de consellers, dotze també però de mandat exclusivament anual --dos per cada parròquia-- era efectuada alhora pels vitalicis i pels jurats nous el dia de Quinquagèsima.⁸²

Una volta més, els nivells mínim de riquesa per a arribar a la conselleria s'estipulaven en 2.000 sous i en el doble per a poder exercir els oficis majors. De les incompatibilitats recollides en 1446 sols es mantenien explícitament el fet d'exercir com a procurador de baró, cavaller o prelat i es disposava que els consellers, per a tornar a ocupar el càrrec, havien de vacar durant un any. Per contra, a banda dels llocs

⁸² La nova normativa electoral està publicada per F. A. ROCA, Ordenaciones..., op. cit., pp. 141-145. Cal dir que l'exercici de 1468-1469 encara es va regir per la normativa insaculadora de 1446, com pot comprovar-se en el corresponent Llibre de Consells de l'AMC.

vitalicis, els jurats, el síndic i l'escrivà ixents accedien automàticament al càrrec de conseller en el mandat següent.

6. UNA INSACULACIO DOMESTICADA (1476)

6.1. La reconversió d'una èlit de poder

Un règim que deixava en mans d'un petit grup de consellers vitalicis el control de la vida municipal no podia deixar de ser contestat per la resta de veïns privats dels càrrecs o que hi accedien de manera subordinada. Set anys després d'instaurat el regiment dels consellers perpetus, havia sorgit obertament l'oposició d'un sector dels prohoms locals a aquesta normativa oligàrquica. En desembre de 1474 el rei i el lloctinent del regne de València, el mestre de Montesa, van haver d'intervenir en l'elecció del justícia a fi que es realitzàs de la forma acostumada, i va citar a la capital "cada huna de les parts contendents sobre lo regiment de aquexa vila" a fi de resoldre el conflicte.⁸³ El qüestionament de les conselleries vitalícies no sols havia vingut dels sectors exclosos del poder local, sinó també dels membres del consell, tal com es reconeixia en el preàmbul d'un projecte de normativa elaborada en 1475, on s'afirmava que

lo dit privilegi e o perpetuació de conselleria aparega al consell e a molts de la dita vila odiosa e dampnosa, per la dita rahó sia sdevenuda discòrdia e dissensió entre los vehins e habitants de la dita vila, per repòs de aquella seria e és expedient que aquella vila fos sots algun bon regiment posada.⁸⁴

⁸³ AMC, LC (1474-75), 1474/12/19, publicat per F. ROCA, Ordenaciones..., op. cit., pp. 78-79.

⁸⁴ Ibidem, p. 147.

Així, per a solucionar aquesta situació, en febrer de 1475 es va redactar un nou sistema electoral sota la supervisió del lloctinent del regne, que va ser aprovat per consell de la vila en març del mateix any. La innovació fonamental consistia en el retorn a la insaculació, tant per a elegir els consellers com els oficis majors, però es diferenciaven dos sacs de consellers: un inclouria els dotze vitalicis anteriors i vint prohoms més dels principals de la vila, mentre que en l'altre entrarien altres vuitanta-tres veïns aptes però de menor riquesa i experiència municipal. Com que es preveia que es traurien dotze consellers de cada sac, els més acomodats es veurien sobrerrepresentats i, a més, cada un d'aquests prohoms tindria més possibilitats de ser elegit que no un de l'altre nivell. Tanmateix, aquestes ordinacions foren rebutjades pel rei a causa --segons afirmava en maig el missatger enviat a Barcelona per la vila-- dels pocs diners que el municipi havia oferit pel privilegi. Davant d'aquesta situació, en juny del mateix any, el consell va acordar abandonar els intents d'aconseguir un nou règim i ordenà al seu representat destacat a la cort que "suplique al senyor rey que torne la vila a furs e privilegis e a les ordenacions d'en Giner Rabaça", és a dir, una volta més es demanava tornar al sistema cooptatiu de 1341, prova que els sectors dominants de la vila mai no havien acabat d'acceptar cap mena d'insaculació.⁸⁵ Finalment, però, no s'aconseguí el restabliment de les ordinacions del segle XIV, però s'arribà al compromís d'elaborar una nova normativa municipal.

⁸⁵ AMC, LC (1474-75). 1475/5/31 i 1475/6/11, publicat per F. ROCA, ibidem, pp. 82-83.

En desembre de 1475 el consell designava la comissió encarregada de redactar el nou regiment.⁸⁶ La influència dels magistrats vitalicis no sols es feia notar pel control que exercien sobre la resta de consellers, sinó que partiparen directament en aquest grup encarregat de dissenyar la normativa municipal. En efecte, la comissió estava constituïda per dotze membres --el justícia, els quatre jurats i set consellers--, i d'aquests la meitat eren magistrats vitalicis: Gaspar Eiximeno, Pere de Reus i, ocupant l'ofici de jurats en aquell any, Bartomeu Agramunt, Bernat Gascó i Mateu Miralles. És més, la influència dels consellers perpetus es reforçava si es considera que el càrrec de justícia l'ocupava un fill de Bartomeu Agramunt i que el jurista Mateu Miralles fou el missatger de la vila que negocià l'afer del canvi de règim amb la corona. En definitiva, aquesta comissió redactora difícilment sotmetria a l'aprovació reial un text que retallàs significativament el poder de l'oligarquia local. I de fet, dels dotze consellers vitalicis inicials, pràcticament tots es reincorporaren al nou sistema electoral en la llista de candidats.⁸⁷

En el preàmbul del privilegi, atorgat per Joan II en maig de 1476, es valorava negativament l'experiència de la insaculació de 1446, que havia permès que la vila fos regida per "persones

⁸⁶ AMC, LC (1475-76), 1475/12/27, publicat per F. ROCA, ibidem, pp. 85-86.

⁸⁷ Les excepcions foren Bernat Mut i Nicolau de Reus, que moriren durant el període de conselleries vitalícies, mentre que Miquel Eiximeno i Pere de Reus degueren desaparèixer de l'escena pública a causa de la seua avançada edat --ja apareixien com a consellers en els anys trenta--; tots els altres entraren en la llista dels "consellers majors", AMC, LC (1476-1477) i LC (1480-1481), 1480/6/9.

de baixa intel·ligència e inàbils", mentre que, significativament, es veia el règim de consellers vitalicis com un remei al mal govern, tot i que es reconeixia que la normativa ja devia "ésser en millor comutada", però sense al·ludir als conflictes i als "odis" que havia provocat.⁸⁸ El nou compromís entre la corona i un sector més ampliat dels prohoms fou, així, un regiment insaculador que assegurava una posició preferent als antics consellers vitalicis --i ara també a un reduït grup de l'oligarquia local-- sobre la resta dels veïns que podrien accedir al consell.

6.3. Un consell jerarquitzat

El regiment que s'aprovà en 1476 suposava una tornada a parcial la insaculació, ja que els consellers eren elegits pel sistema de sac i sort, però a diferència del projecte de 1475, els jurats, el justícia, el mustassaf i els altres oficials no es nomenaven per l'atzar, sinó que eren triats pels jurats i pel consell, tal com ordenaven els furs i privilegis de la vila. És a dir que si la insaculació regia l'accès a la conselleria, la provisió dels principals càrrecs es feia per cooptació, tal com estava estipulat des de 1341. Aquest caràcter favorable a les enteses oligàrquiques encara es reforçava amb la divisió dels candidats a consellers en dos grups que s'introduïen en sorteigs diferents. Per una banda, hi havia el sac dels "consellers majors", que eren "los hòmens de més intel·ligència o més abonats e o ja exercitats en los negocis de la dita vila" i per una altra el dels "menors", on s'acceptaven veïns de "totes condicions",

⁸⁸ Ibidem, pp. 155-156.

que acomplien els requisits mínims. Com que s'havien d'extraure dotze consellers de cada grup, el sector oligàrquic de la vila, és a dir, els més acomodats i els que ja comptaven amb experiència municipal, sempre es reservaven la meitat dels llocs de la conselleria. Això volia dir que el sector més benestant de la vila estava sobrerrepresentat, ja que comptava amb els mateixos consellers que els altres quan el seu pes demogràfic era molt més reduït. És més, el nombre de candidats a consellers majors era més gran que el dels menors, de manera que un prohom de l'èlit tenia més probabilitats d'eixir elegit que un de la resta dels veïns.

QUADRE 2
PROHOMS INSACULATS EN 1480

consellers majors

Bartomeu Agramunt*	mercader	11.675**	X
Guillem Agramunt	mercader	2.675	
Jaume Agramunt	mercader	5.200	X
Jaume Alquècer	llaurador	9.600	X
Jordi Bago	notari	3.100	
Francesc Berbegal	notari	3.650	X
Jaume Casalduch			
Guillem Castell	llaurador	6.850	X
Bartomeu Cavaller	llaurador	4.350	
Berenguer Celma (M)	llaurador	4.600	
Guillem Equal	notari	3.950	X
Gaspar Eiximeno*	notari	11.200	X
Jaume Eiximeno	ferrer	4.750	
Antoni Feliu	notari	1.175	
Gabriel Feliu*	notari	9.275	X
Pere Feliu (m)	especier	8.050	
Bartomeu Guardiola	cirurgia	1.775	
Bernat Gascó*	notari	8.800	X
Llorenç Gascó*	notari	5.675	
Andreu Jover	llaurador	19.450	X
Pere Jover	llaurador	7.400	
Dionís Manyes	notari	6.175	
Pere Manyes	mercader	1.175	X
Andreu Març		3.075	X
Joan Martí (m)	llaurador	10.775	X
Bernat Miquel*	mercader	22.850	X
Jaume Miquel	mercader	3.325	
Joan Miralles	mercader	5.725	
Mateu Miralles*	jurista	4.500	X
Jaume Miró	mercader	6.550	
Llorenç Moliner	notari		
Guillem Pasqual			
Bernat Pelegrí	llaurador	3.175	
Pere Romeu	especier	4.425	
Bernat Serra	llaurador	9.400	
Joan Valentí*	notari	11.650	X
Joan Vilarroig (M)	llaurador	4.100	X

consellers menors

Llorenç Alquècer	llaurador	4.825	X
Miquel Amiguet	llaurador	2.550	
Gaspar Arnau (M)	botiguer	5.000	
Pere Barbarrossa			
Joan Bonet	llaurador	3.000	
Nadal Bonet	llaurador	5.625	
Pere Bonet (M)	llaurador	9.450	
Pere Català		7.100	
Berenguer Celma (m)	llaurador	2.375	
Bernat Celma	carnisser	2.400	

Jaume Celma		3.025	
Miquel Celma		2.825	
Berenguer Coll (M)	llaurador	1.675	
Joan Coll (M)	llaurador	4.775	
Joan Coll (m)	llaurador	3.600	
Salvador Cortit	teixidor	1.300	
Andreu Dolç	sabater	2.175	
Bartomeu Eiximeno	llaurador	4.500	
Jaume Esteve		7.825	
Arnau Ferrer	llaurador	3.600	
Joan Ferrer	llaurador	4.325	
Guillem Forés	barber	2.050	
Bartomeu Giner	llaurador	11.000	
Joan Giner	llaurador	5.675	X
Bernat Gisbert	llaurador	5.750	
Joan Gisbert	llaurador	4.100	
Bartomeu Joan (M)	llaurador	4.900	
Miquel Joan	llaurador	2.600	
Pere Joan	llaurador	4.725	
Miquel Jover			
Pere Març	llaurador	2.550	
Antoni Mas (m)	llaurador	600	
Joan Marqués	llaurador	2.775	
Andreu Martí (m)			
Guillem Martí	llaurador	1.750	
Joan Martí (M)	llaurador	7.825	
Miquel Martí	llaurador	9.650	
Pere Martí	ferrer	4.475	X
Bernat Mas	sabater	4.575	
Bernat Mas (m)	llaurador	10.000	
Pere Mas	llaurador	3.950	X
Pere Miró	llaurador	3.950	
Martí Misança			
Guillem Mut	llaurador	6.700	X
Pere Nicolau	llaurador	5.225	
Antoni Pasqual	blanquer	3.575	
Pere Pasqual	llaurador	3.250	
Jaume Pelegrí	llaurador	1.650	
Manuel Pelegrí		3.500	
Manuel Peris	espaser	3.100	
Joan Peris	paraire	3.750	
Manuel Picó		1.050	
Miquel Rebolí	llaurador	3.850	
Jaume Rocamartí	llaurador	5.575	
Joan Rubert	llaurador	2.500	
Pere Rubert	llaurador	6.950	
Joan Santalínea	paraire	2.175	
Manuel Sanxis	llaurador	9.575	
Jaume Serra	llaurador	4.325	
Joan Valentí			
Joan Vilarroig (m)	llaurador	4.625	X

* Ex-consellers vitalicis

** sous (padró 1479)

X Oficials majors abans de 1476

Així succeïa en els llistats d'insaculables de 1480 --els primers coneguts-- quan el total de prohoms del sac dels consellers principals només era de trenta-set, mentre que els que optaven als llocs menors ascendien a seixanta-un, de manera que els primers tenien el doble de probabilitats de ser triats.⁸⁹ A més a més, la diferència socioeconòmica i política entre els dos grups d'aspirants a la conselleria es feia ben palesa si es considera el nivell professional i la riquesa dels insaculats i la seua experiència en els oficis municipals. Així, una tercera part dels inclosos en el sac dels consellers majors eren notaris i juristes i la resta es dividia pràcticament a parts iguals entre mercaders i llauradors, mentre que entre els inscrits en el sac dels menors no hi havia una part remarcable de comerciants, sinó que apareixien un 15 % de menestrals i predominaven aclaparadorament els llauradors, que arribaven a un 80 % del total. Per una altra banda, el valor mitjà dels patrimonis dels candidats a consellers majors era superior als sis mil sous --més del triple del mínim exigit--, quan en el cas dels menors arribava a uns quatre mil. I de fet, un de cada sis membres del grup principal tenien béns avaluats en més de deu mil sous, mentre que sols arribaven a aquest llindar de riquesa un de cada trenta dels candidats a consellers menors.⁹⁰ Aquesta jerarquització professional i econòmica es corresponia amb la presència prèvia en els oficis majors de la vila, que només estigueren a l'abast d'una desena part dels veïns inclosos en el

⁸⁹ AMC, LC (1480-81), 1480/6/9.

⁹⁰ AMC, Llibre de Vàlues de la Peita (1479).

sac dels menors, mentre que foren exercits per la meitat dels prohoms del grup principal. I, significativament, tots els consellers vitalicis del període anterior que continuauren la seua carrera ho feren inclosos en la llista dels majors.

En definitiva, aquestes limitacions oligàrquiques al sistema insaculador tenien com a finalitat evitar que el joc de l'atzar pogués entrebancar el control que els principals prohoms tenien sobre el govern municipal, tal com havia succeït --segons les queixes recollides en el preàmbul de les ordinacions-- durant la vigència del règim de sac i sort establert en 1446. Així, l'objectiu d'aquesta normativa era que

en los consells de aquella [vila] sempre hi haja gran part de hòms doctes e de prehemència, que ja en temps passat hajen entrevengut en los negocis de la dita vila, los quals sien lum e exemplar als altres⁹¹ de baixa intel·ligència e novells en los dits consells.

Les ordinacions establien també que els consellers havien de vacar un any abans de poder ser reelegits i els oficials majors dos abans de tornar al mateix ofici, però, per contra, els jurats i el síndic ixents tenien assegurada una plaça en el consell de l'any següent. En aquestes ordinacions continuava insistint-se en la incompatibilitat de ser procurador de barons, cavallers o prelats per a ocupar cap càrrec municipal, però s'acceptava explícitament que els escrivans del governador, del batlle o del justícia poguessen ser consellers i, de la mateixa manera, s'admetia també que els cisers i els peiters accedissen a la conselleria, tot i que en ambdós casos persistia l'impediment per a exercir els oficis majors.

Malgrat el que disposava aquest regiment, el consell aprovà

⁹¹ F. ROCA, ibidem, p. 157.

una ordinació que excloïa els escrivans dels oficials reials -- governador, batlle i justícia-- de l'accès a la conselleria, però algun notari influent com Llorenç Gascó aconseguí del batlle general en 1489 autorització per a ser elegit conseller. La posterior anul·lació del permís forçava aquest conseller a abandonar el seu càrrec, però la seua negativa motivà que "tot lo consell fos somogut e preparat a gran inconvenient". La solució al conflicte fou recórrer als representants locals de la corona --el lloctinent de governador i el batlle--, que aconseguiren que el consell revocàs la seua ordinació i acceptàs --tal com marcava la normativa de 1476-- la presència dels escrivans dels oficis reials com a consellers.⁹²

El nombre de consellers insaculats en cada caixa havia de romandre fix i sols s'admetien --a diferència de els ordinacions de 1446-- les noves incorporacions necessàries per a cobrir les baixes per defunció o per desaveïnament. La decisió de permetre l'entrada de nous veïns el el sorteig corresponia al consell, però ara no s'especificava que la votació havia de ser secreta i això esdevenia una font de conflictes. De fet, en desembre de 1497 sorgiren diferències entre els consellers a l'hora de triar prohoms per a omplir les caixes.⁹³ La pràctica habitual no devia ser la votació secreta, ja que en 1499 el consell reconeixia que solien produir-se "scàndels" perquè "de continent se sab qui dóna veus o lleva veus", de manera que s'acordà que la tria dels nous candidats "se fes ab faves significant "hoc" e ab atramuços significant "no" e açò secretament". En un principi tothom

⁹² AMC, LC (1489-90), 1489/12/20.

⁹³ AMC LC (1497-98), 1497/12/26.

estigué d'acord, però el debat va sorgir a l'hora de decidir a quin grup --consellers majors o menors-- s'havien d'incloure els veïns acceptats per a aspirar a la conselleria. I resulta significatiu que foren els consellers menors els que defenien el secret de la decisió, mentre que els majors, els prohoms amb major pes econòmic i polític, exigien que la votació fos "segons stil de consell", és a dir, de manera manifesta, circumstància que els permetia exercir pressions sobre els seus companys més febles.⁹⁴

7. ENTRE EL DOMINI LOCAL I LES PRESSIONS EXTERIORS

7.1. Definir les regles del joc polític

Les ordinacions municipals, en definir els òrgans de govern i els sistemes electorals, constituïen el marc jurídic on es desenvolupava la política local i, al mateix, temps eren resultat de les contradiccions internes de la comunitat i de les tensions entre aquesta i els poders exteriors, que sobretot es concretaven en els parells centrals de la corona. En aquest sentit, s'ha de valorar si els diferents règims municipals de la vila foren estructures institucionals que afavorien les tendències evolutives del municipi medieval durant els segles XIV i XV, és a dir, el tancament oligàrquic i la submissió política al poder de la monarquia. Així, les ordinacions municipals vigents a Castelló entre 1375 i 1500, a nivell intern, institucionalitzaven les relacions entre l'oligarquia i la resta de la comunitat veïnal en definir els requisits per a participar en el joc polític, la grandària del consell i, sobretot, els sistemes

⁹⁴ AMC, LC (1499-00), 1499/12/13.

electorals.⁹⁵ En aquest primer aspecte els diferents règims municipals no suposaren modificacions substancials. D'entrada, a diferència del que succeïa a València i a altres ciutats, no hi havia càrrecs reservats o vedats a certes professions,⁹⁶ sinó que el llindar per a ser elegit en qualsevol de les magistratures --per als veïns cristians laics-- es reduïa a un nivell mínim de riquesa que, en la segona meitat del segle XV, incloïa un remarcable 40-45 % del veïnat. D'altra banda, els òrgans de govern es van mantenir durant tota l'època, amb l'única excepció de la reducció del consell de trenta-sis membres en les ordinacions de 1341 a només 24 des de 1446. Aquesta restricció del nombre de càrrecs, però, no implicava per ella mateixa un major tancament del municipi, ja que a grans trets coincidia amb la disminució demogràfica de la vila.⁹⁷ En canvi, on més van incidir les reformes del règim municipal fou en les modalitats d'elecció dels càrrecs, de manera que la major o menor facilitat que atorgaven al control oligàrquic constitueix un dels paràmetres per a valorar l'evolució del municipi castellanenc.

⁹⁵ Aquests tres aspectes són també la clau per a analitzar el tancament oligàrquic dels municipis anglesos, segons recull Stephen RIGBY, "Urban "oligarchy" in late medieval England", en J. A. F. THOM SON (ed.), op. cit., pp. 62-86.

⁹⁶ L'única excepció era, seguint les furs, que si a Castelló i altres viles reials hi havia més de sis cavallers o generosos, un d'aquests havia d'ocupar el càrrec de justícia un any i el següent un prohoms, però si n'hi havia menys, aleshores un d'ells havia d'exercir l'ofici cada quatre anys, P. J. TARAÇONA, op. cit., p. 43. Això suposava privilegiar aquest grup social, però cal remarcar que no s'hi impedia l'accès a veïns de qualsevol altra professió, llauradors inclosos.

⁹⁷ Fins i tot considerant que, en la pràctica, el consell podia arribar a tenir mig centenar de membres en 1375-1445, aquesta reducció de la meitat dels càrrecs seria semblant a la baixada demogràfica de la vila, que passà d'un miler de focs a finals del segle XIV a només mig en la segona meitat del XV.

De manera semblant, pel que fa a la relació de la vila amb el poder exterior, era també en la provisió dels oficis on es manifestava de manera més clara l'intervencionisme reial, un altre factor que no es pot assimilar sempre amb una actitud antioligàrquica.

Des d'aquests plantejaments, el sistema de cooptació indirecta vigent des de 1341 atorgava una influència molt feble al poder reial --en la pràctica reduït a la confirmació dels oficis majors-- i, en canvi, facilitava el control del municipi per part dels grups oligàrquics en dependre l'elecció dels nous càrrecs de la voluntat dels ixents, a penes matisada per l'atzar. La instauració del sistema d'insaulació en 1446 va suposar un augment significatiu del control reial, d'una banda pel fet mateix d'haver forçat els sectors dominants de la vila a renunciar al règim amb què s'identificaven i, sobretot, perquè la corona pogué designar la llista inicial de candidats i associar els oficials seus --el batlle i el lloctinent de governador-- a la supervisió del funcionament del nou sistema electoral. D'altra banda, la insaculació suposava un retall del control oligàrquic sobre el municipi, ja que el pes decisiu de l'atzar dificultava la perpetuació de faccions polítiques, però la pervivència sociològica dels sectors dominants fou respectada des del primer moment per la corona i assegurada pel mecanisme cooptatiu de reclutament de nous candidats. En qualsevol cas, es reforçava el paper de la monarquia, que esdevenia l'àrbitre d'una rotació aleatòria de l'oligarquia en les institucions del municipi.

Amb el règim de consellers vitalicis de 1467 la intervenció

reial assolia el nivell màxim, ja que en la pràctica tot el joc polític municipal es deixava en mans d'un grup de consellers nomenats directament per la corona. Al mateix temps, aquest sistema, que en part recorda al dels regidores castellans,⁹⁸ era també el més oligàrquic, en la mesura que el municipi se subordinava a les decisions d'un reduït cercle de consellers vitalicis que es renovava per cooptació directa. La restauració del règim d'insaculació en 1476, al seu torn, suposava un retrocés del pes de la corona a un nivell semblant al de 1446, però la distinció entre consellers majors i menors i la reintroducció de fòrmules cooptatives per a elegir els oficis majors atorgava al grup dominant una posició més avantatjosa que la que havia tingut en el primer sistema de "sac i sort".

Entre 1375 i 1500, el sistema electoral que més temps estigué en vigència fou el de cooptació indirecta --quasi el 60 % del període--, mentre que, després del curt episodi de conselleries vitalícies, la resta dels exercicis es dividiren a parts iguals entre els dos règims d'insaculació. La implantació d'aquest sistema de sorteig, doncs, va ser el canvi fonamental que experimentà el règim municipal de Castelló durant aquesta època.

De les dues cares que tenia el nou sistema electoral --retallada de l'autonomia municipal i iniciativa antioligàrquica-- han sorgit les interpretacions historiogràfiques que veien la insaculació com la imposició autoritària d'una dinastia

⁹⁸ Entre l'abundant bibliografia sobre els concejos castellans, poden veure's els plantejaments més teòrics de José María MONSALVO ANTON, El sistema político concejil. El ejemplo del señorío medieval de Alba de Tormes y su concejo de villa y tierra, Salamanca, Universidad de Salamanca, 1988.

castellana que atacava les essències d'una suposada democràcia medieval i, des d'una òptica contrària, el règim de sorteig es lloava com una solució regeneracionista contra la corrupció de les oligarquies locals. Així, els historiadors romàntics de la corona d'Aragó denunciaven la insaculació com un "sistema monstruós" que atemptava contra la llibertat del municipi, un punt de vista que --més matisat-- encara pot rastrejar-se en treballs posteriors. La visió contrària, que posa l'èmfasi en la necessitat d'una reforma institucional per a pacificar la vida pública i limitar el poder de les oligarquies urbanes, també tenia precedents en el segle XIX, però va guanyar terreny sobretot a partir de les aportacions renovadores de Vicens Vives i, a grans trets, és la que predomina en la historiografia actual,⁹⁹ incloent-hi les recents aportacions sobre el municipi medieval al País Valencià.¹⁰⁰ Les dues interpretacions, però

⁹⁹ Sobre aquestes interpretacions historiogràfiques vegeu l'estudi de Josep Maria TORRAS I RIBÉ, Els municipis catalans de l'Antic Règim (1453-1808), Barcelona, Curial, 1983, especialment el capítol I, i les seues síntesis monogràfiques "El intervencionismo monárquico en los municipios de la corona de Aragón (1427-1714)", Acta curiarum regni Sardiniae. Istituzioni rappresentative nella Sardegna medievale e moderna (Atti del Seminario di Studi, Cagliari, 1984), Càller, Consiglio Regionale della Sardegna, pp. 285-298, i "El procedimiento insaculatorio en los municipios de los reinos de la corona de Aragón, entre la renovación institucional y el sometimiento a la monarquía (1427-1717)", Jerónimo Zurita. Su época y su escuela, Saragossa, 1986, pp. 341-352.

¹⁰⁰ Armando ALBEROLA ROMA, "Estudio preliminar" en Ordenanzas municipales. Alicante, 1459-1669, Alacant, Ajuntament, 1989, pp. 9-38, segueix els raonaments de J. M. Torras i Ribé citats en la nota anterior. En aquest sentit, pot veure's també la comunicació conjunta del mateix autor i de José HINOJOSA MONTALVO, "La instauración del sistema insaculatorio en los territorios meridionales del País Valenciano: Alicante, 1459", en Lluís de Santàngel i el seu temps. Congrès internacional (València, 1987), València, Ajuntament-Generalitat, 1992, pp. 477-484. Juan Antonio BARRIO BARRIO, "La organización municipal de Alicante. SS. XIV-

tenen un punt en comú: limiten el problema bàsicament a la confrontació política entre la monarquia i els dirigents municipals i, en bona mesura, es fan ressò dels arguments que els contemporanis van elaborar per a justificar els seus interessos. En efecte, el nucli del discurs romàntic eren les mateixes declaracions en favor de la llibertat municipal que provenien de les oligarquies locals, mentre que la visió redreçadora --de major rigor historiogràfic-- recull l'actitud reial que es manifestava als preàmbuls dels privilegis d'insaculació. Tanmateix, si es considera el rerafons social i econòmic d'aquest conflicte polític, la anàlisi pot guanyar complexitat i anar més enllà de l'estira-i-arrotonsa entre el rei i els dirigents municipals.

7.2. Municipi i poder central

El cas de Castelló posa de relleu com, a partir d'una microanàlisi que integre diferents factors de la realitat local, l'evolució municipal d'una vila pot traure a la llum factors significatius que havien passat pràcticament desapercebuts en visions més extensives, però limitades al terreny institucional. En primer lloc, cal considerar que la relació de dependència

XV", Historia Medieval. Anales de la Universidad de Alicante, 7, 1988-89, pp. 137-158 i, del mateix autor, "La introducción de la insaculación en el antiguo reino de Valencia. Xàtiva, 1427", en I Congrés d'administració valenciana. De la història a la modernitat, València, 1992, pp. 499-503. Un estat de la qüestió recent en Armando ALBEROLA ROMA, "Els municipis reialencs valencians durant l'època foral moderna: estructura política i funcionament", en Congrés d'administració valenciana..., op. cit. i, ja més centrat en el personal política, pot veure's de David BERBABÉ GIL, "Las oligarquías urbanas del reino de Valencia en el tránsito a la Edad Moderna", José HINOJOSA MONTALVO i Jesús PRADELLS NADAL (eds.), 1490, en el umbral de la modernidad. El mediterráneo en el tránsito de los siglos XV-XVI, València, Consell Valencià de Cultura, 1994, pp. 205-231.

política que lligava la vila a la corona es concretava bàsicament en la fiscalitat, entesa en un sentit ampli que englobe tant les rendes de la batllia com les demandes extraordinàries que efectuava el monarca, directament i a través de les corts.¹⁰¹ I en segon, que la fiscalitat municipal, de fet, actuava com una corretja de transmissió de la reial, ja que una bona part de les rendes patrimonials i la totalitat de les extraordinàries no eren exigides a cada veí pels agents de la corona, sinó que les pagava col·lectivament la vila amb els sus ingressos fiscals.¹⁰² Per tant, el fluxe de l'impost cap als òrgans centrals depenia directament de la bona salut de la hisenda local. Mentre la vila podia assegurar a la corona la percepció de l'impost el sistema rutllava i no es produïa cap iniciativa seriosa per a limitar l'autonomia municipal ni el poder de l'oligarquia. Problemes de corrupció i bandositats polítiques se n'haurien produït durant la primera meitat del segle XV, però no havien afectat la solvència fiscal del municipi. Només quan la conjunció de diversos factors --depressió demogràfica i econòmica, ofec pel deute públic, reducció dels ingressos fiscals--¹⁰³ va

¹⁰¹ En aquest sentit, pot veure's de Bernard CHEVALIER, "Fiscalité municipale et fiscalité d'Etat en France du XIVE a la fin du XVIIe siècle. Deux systèmes liés et concurrents", en Genèse de l'Etat moderne, Prélèvement et redistribution, París, CNRS, 1987, pp. 137-151, i l'assaig més teòric de Charles TILLY, Coerción, capital y los Estados europeos, 990-1990, Madrid, Alianza, 1992.

¹⁰² Entre les rendes de la batllia reial, la peita i la cena --un 40 % total-- les pagava conjuntament el municipi amb amb els seus ingressos fiscals, vegeu de Pau VICIANO, La senyoria reial al País Valencià. Rendes i gestors de la batllia de Castelló (1366-1500), en premsa.

¹⁰³ Sobre la situació de les finances municipals, vegeu el capítol VIII.

desencadenar una crisi de la hisenda local començaran les maniobres del poder reial per a introduir la insaculació.

En efecte, la insolvència del municipi no sols posava en perill la percepció de l'impost reial, sinó que amenaçava la confiança dels inversors en el crèdit públic. Aquesta amenaça era important perquè el mercat censalista havia esdevingut una peça clau en el funcionament de tot l'edifici fiscal, ja que l'única manera que tenia la vila per a reunir amb rapidesa les sumes extraordinàries que se li exigien era recórrer a aquesta modalitat del deute públic. Si la coerció estatal era la condició necessària per a l'existència de l'impost, no és menys cert que el mercat del crèdit condicionava de manera decisiva l'eficàcia de les recaptacions.¹⁰⁴ Així, la incapacitat per a fer front als interessos podia amenaçar l'estabilitat d'un element necessari per a agilitzar el procés fiscal, però l'actitud dels creditors encara adquiria major pes perquè es reclutaven entre els ciutadans i cavallers que formaven el patriciat de la capital del regne, un grup social poderós que tenia capacitat per a condicionar la resolució del conflicte entre la corona i el municipi. De fet, es produí una convergència d'interessos entre el poder reial i els creditors de València, que pressionaven el municipi perquè acceptàs una solució d'ordre que apaivagàs les tensions internes i afavorís el redreç de la hisenda local. Amb la insaculació es pretenia assegurar la percepció de l'impost reial i conservar la confiança en el mercat del crèdit que el dinamitzava. Això implicava el sanejament de la hisenda

¹⁰⁴ Sobre la importància del crèdit en el sistema fiscal, Ch. TILLY, op. cit., p. 135.

municipal, amb una reforma política que dificultàs la corrupció i, sobretot, alleugerint el deute censalista gràcies a la mediació de la corona entre la vila i els seus creditors. En definitiva, la intervenció de la monarquia no era pretenia tant la limitació del poder local de l'oligarquia com la implantació d'una solució d'ordre que asseguràs les seues bases fiscals.¹⁰⁵

En definitiva, les modificacions del règim municipal de les viles valencianes s'han de contemplar en un procés general de centralització política, que no es reduïa a un mer perfeccionament institucional, sinó que suposava una modificació de les relacions que articulaven els aparells centrals de l'estat amb les seues estructures descentralitzades com eren els municipis.¹⁰⁶ I, en bona mesura, aquestes relacions es materialitzaven en l'extracció i distribució dels recursos fiscals, imprescindibles per a finançar les guerres exteriors que definien el sistema d'estats i, al mateix temps, necessaris per a compensar --en forma de "renda feudal centralitzada"-- la crisi

¹⁰⁵ L'estreta vinculació entre l'intervencionisme reial i les dificultats de les hisendes locals per l'endeutament censalista --inclosa la mediació del rei en les concòrdies entre els creditors i els municipis-- es féu evident durant el regnat de Ferran II, i en el cas d'Ontinyent, en 1488, el monarca decidia el destí dels ingressos municipals, que significativament s'havien de reservar per a reduir el deute públic i assegurar el pagament de les rendes reials, vegeu les dades que recull Joan REGLA, "Notas sobre política municipal de Fernando el Católico en la corona de Aragón", en Homenaje a Jaume Vicens Vives, Barcelona, 1967, pp. 521-532.

¹⁰⁶ Sobre l'encaix entre municipis i poder central, són útils les reflexions de José María MONSALVO ANTON, "Poder político y aparatos de estado en la Castilla bajomedieval. Consideraciones sobre su problemática", Studia Historica. Historia Medieval, IV, 1986, pp. 100-167.

dels ingressos senyorials de la noblesa.¹⁰⁷ En aquest context, la hisenda municipal esdevenia una peça del sistema estatal i, per tant, el seu col·lapse --provocat per l'endeutament lligat a la pressió excessiva de les demandes fiscals-- suposava un perill que no va passar desapercebut a la monarquia. El conflicte era triangular: a la dependència política del municipi respecte a la corona s'afegia l'econòmica que lligava la vila als creditors residents a València, de manera que l'oligarquia local hagué de cedir davant la pressió combinada del poder reial i dels patricis ciutadans. Aquests exigien la percepció dels seus interessos i el rei no sols ordre i sanejament hisendístic, sinó també restablir la confiança d'un mercat --el del crèdit censalista-- imprescindible per mantenir el canemàs fiscal. L'oligarquia local, al seu torn, hagué de renunciar a una part de la seua autonomia política, però se li respectà --sobretot des del règim de 1467-- el domini sobre la vila, amb suficient capacitat per a desviar les exigències fiscals dels aparells centrals sobre les espatlles de la resta del veïnat.¹⁰⁸

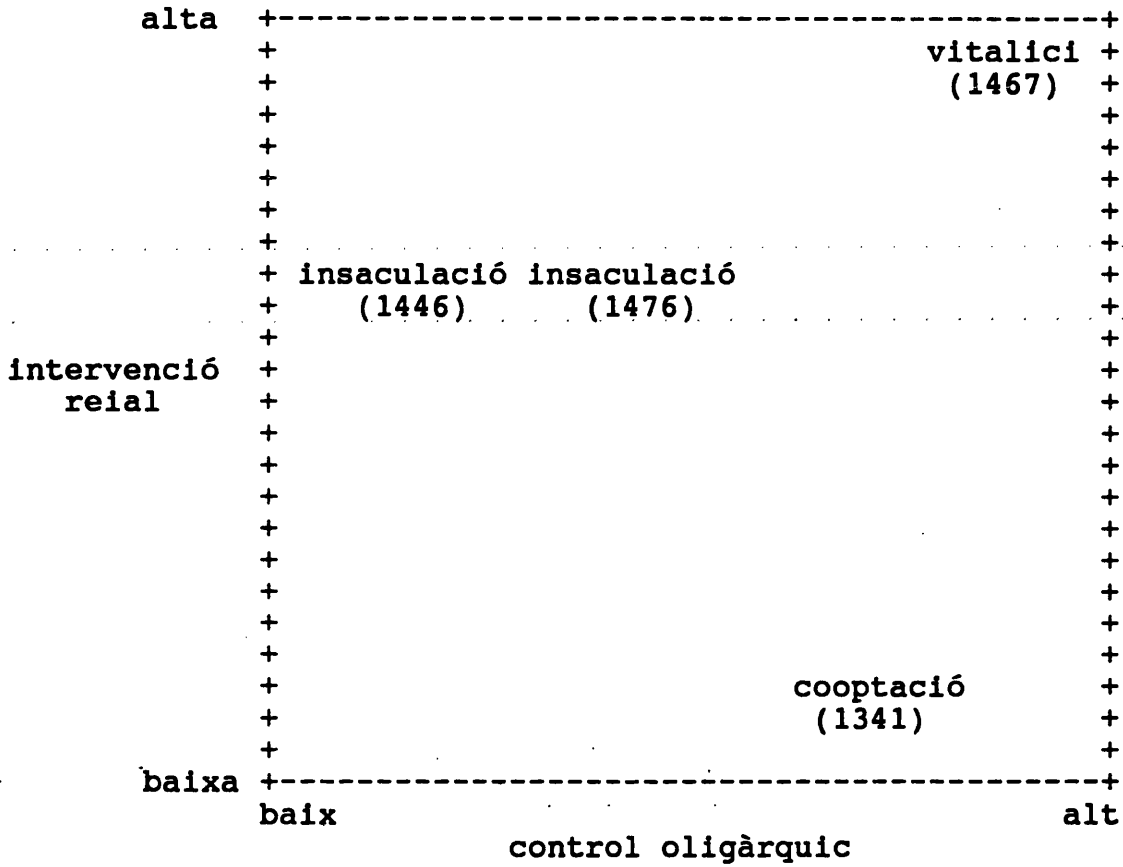
¹⁰⁷ Des d'aquest punt de vista, no resulten contradictòries les aportacions de Perry ANDERSON, El Estado absolutista, Nadrid, Siglo XXI, 1979 i de Ch. TILLY, op. cit., en remarcar, respectivament, la funció de l'estat com a distribuïdor de renda feudal centralitzada i la incidència de la guerra com a factor dinamitzador del creixement del sistema fiscal.

¹⁰⁸ Un cas similar, encara que la intervenció reial no sembla haver modificat el règim municipal, fou el de Borriana, pot veure's de Pau VICIANO, "Fiscalitat local i deute públic al País Valencià. L'administració de la vila de Borriana a mitjan segle XV", AEM, 22, 1992, pp. 513-533.

GRAFIC 1

SISTEMES ELECTORALS DE LA VILA DE CASTELLO

SEGONA PART

L'ESTRUCTURA DEL PODER LOCAL

CAPITOL III

L'OCUPACIO DELS CARRECS: UN GRUP POLITIC DESIGUAL

La normativa jurídica que regia la política municipal permet establir el marc en què s'havien de moure els seus protagonistes. Tanmateix, aporten poca informació sobre les pràctiques reals i la capacitat dels prohoms per a aprofitar les possibilitats que els oferia la legalitat o, tot al contrari, per a superar els entrebancs que s'oposaven a la seua perpetuació en el poder local. Identificar les dimensions de la societat política, les seues divisions internes i l'abast de l'hegemonia de les èlits oligàrquiques no es pot fer sense recórrer a una aproximació detallada i, forçosament, quantitativa. Només establint sobre bases sòlides les tendències en l'ocupació dels càrrecs es pot valorar l'obertura o tancament de les institucions municipals i la seua evolució al llarg del decisiu segle XV.

1. UN TERRENY ACOTAT

Les ordinacions municipals de Castelló, seguint les línies bàsiques dels furs, deixaven ben clar que la política local era un joc reservat als caps de família cristians. Això volia dir que les minories ètnico-religioses --mudèjars i jueus-- quedaven al marge de la participació en el municipi, de manera que havien d'acontentar-se amb l'administració segregada i subordinada de les respectives aljames, però també significava que les dones titulars de patrimonis --normalment viudes-- es veien privades

de qualsevol càrrec públic, encara que se'ls reconeixia la seua condició de veïnes i contribuents. Les ordinacions locals, tanmateix, encara incloïen una barrera econòmica: els candidats a ocupar oficis municipals havien de tenir béns avaluats en els padrons de la peita en un mínim de dos milers de sous, una suma que a grans trets constituïa la riquesa mitjana per contribuent. D'aquesta manera, la política local quedava en mans de la població masculina cristiana i laica --els eclesiàstics tampoc podien accedir a les magistratures-- que posseïa un patrimoni superior a la mitjana dels seus veïns.¹

QUADRE 1
VEÏNS APTES PER ALS CARRECS MUNICIPALS

any	veïns aptes	A %	B %
1462	286	50,79	40,56
1468	243	42,55	33,65
1479	237	45,57	34,95
1497	227	45,85	34,23

A: % respecte al total d'homes cristians
B: % respecte al total de contribuents

Durant la segona meitat del segle XV, els caps de família que complien els requisits per a accedir als càrrecs edilicis suposaven al voltant de la meitat dels homes cristians i entre

¹ Segons els estudis disponibles, en la resta de municipis valencians de l'època medieval i de l'inici de la moderna, no s'exigia formalment un nivell mínim de riquesa, encara que sovint l'accés al consell es limitava a unes categories socioprofessionals concretes, vegeu la síntesi de David BERBABÉ GIL, "Las oligarquías urbanas del reino de Valencia en el tránsito a la Edad Moderna", en José HINOJOSA i Jesús PRADELLS (eds.), 1490: en el umbral de la modernidad. El Mediterráneo europeo y las ciudades en el tránsito de los siglos XV-XVI, València, Consell Valencià de Cultura, 1994, v. II, pp. 205-231.

un terç i un 40 % de tots els contribuents. Aquests valors confirmen que el joc polític no estava obert a la majoria del veïnat, però tampoc pot dir-se que, en aquest sentit, Castelló fos un municipi dels més tancats de l'època. En efecte, en una vila de dimensions similars com era Alacant, els veïns aptes per a ocupar càrrecs municipals durant la segona meitat del segle XV oscil·laven entre el 30-25 %, mentre que a Oriola, una població de caràcter més urbà, aquesta proporció era menor, del 15 % a mitjan segle, i encara es reduiria dràsticament a un 5 % a inicis del Cinccents, de manera que s'acostava al model polític dels principals centres urbans.² En canvi, a les petites i mitjanes ciutats angleses, amb un volum demogràfic semblant al de la vila de la Plana, els veïns que podien optar als càrrecs municipals oscil·laven també entre el 20-50 % dels caps de família.³ Sens dubte, en les ciutats de majors dimensions la participació en els càrrecs municipals encara es veia més restringida. De fet, en 1343 a Florència al voltant d'un 20 % els ciutadans eren aptes

² Es tractava dels veïns insaculats segons D. BERNABÉ, "Las oligarquías urbanas...", *cit.*, pp. 219-223. Va a dir que a Castelló en 1480 el llistat d'insaculats representava el 20 % dels focs i el 30 % dels homes cristians.

³ Els "burgesos" que gaudien de les llibertats ciutades (*town's freedom*), una condició necessària per a exercir oficis edilicis, eren un 30 % dels 1.250 caps de família de Hull (1442), un 20 % dels 528 veïns de Exeter (1377) o el 54 % en el cas de York (1377), segons Jennifer KERMODE, "Obvious observations on the formation of oligarchies in late medieval English towns", en John A. F. THOMSON (ed.), *Towns and townspeople in the fifteenth century*, Gloucester, A. Sutton, 1988, pp. 87-106, i Maryanne KOWALESKI, "The commercial dominance of a medieval provincial oligarchy: Exeter in the late fourteenth century", en Richard HOLT i Gervase ROSSER (eds.), *The English medieval town. A reader in English urban history, 1200-1540*, Londres, Longman, 1990, pp. 184-215.

per a ocupar els càrrecs més importants,⁴ però a Venècia en 1311, després de la Serrata, només un 5 % dels caps de família tenien dret a seure al Magior Consiglio⁵ i, de manera semblant, a la ciutat de Mallorca, en 1362, sols un 6 % dels veïns eren considerats "bons e sufficients per regir e consellar la cosa pública".⁶

A més d'aquestes exigències per a l'accès a les magistratures, un altre factor que condicionava la major o menor facilitat per a ocupar els oficis municipals eren les dimensions dels òrgans de govern, sobretot la quantitat de places de conseller que calia cobrir cada any. A les ciutats importants com València, el consell podia arribar a tenir més d'un centenar de membres, però en termes relatius, relacionant el nombre de llocs que calia proveir amb les dimensions demogràfiques de la població, els grans municipis urbans eren molt més tancants que no les viles mitjanes. En el cas del País Valencià, si es compten els consellers i els oficials majors --justícia, jurats i

⁴ Hi havia 3.500 persones aptes per als "piu alte cariche" dels 75.000-80.000 habitants, mentre que en ciutats més petites com la Siena de 1497 --1.829 persones adequades d'un total de 25.000 habitants-- la proporció de ciutadans amb possibilitat d'ocupar càrrecs --considerant el coeficient de 4-5 persones per foc-- pujava a un 30 % dels veïns, més semblant a la situació castellanenca, vegeu Philop J. JONES, "Comuni a signorie: la città-stato nell'Italia del tardo Medioevo", en La crisi degli ordinamenti comunali e le origini dello stato del Rinascimento, Bolonya, Il Mulino, 1979, pp. 104-106.

⁵ En total podien participar en el consell 1.017 homes, d'una població global que voltava els 120.000 habitants, segons Dennis ROMANO, Patrizi e popolani. La società veneziana nel Trecento, Bolonya, Il Mulino, 1993, pp. 45-46, de manera que el nombre de caps de família, prenent un coeficient 4-5, estaria en uns 34.000-24.000.

⁶ El càlcul prové de les dades aportades per Pablo CATEURA BENASSER, Sociedad, jerarquía y poder en la mallorca medieval, Ciutat de Mallorca, 1988, pp. 32-33.

mustassaf--, en una legislatura durant el segle XV només entraven a ocupar magistratures el 1,5 % dels veïns de la capital,⁷ mentre que en una vila destacada com Xàtiva suposaven un 3 %, ⁸ mentre que en poblacions menors com Alacant i Onda els prohoms que accedien en un any als càrrecs ascendien a un 6-8 % del veïnat.⁹ Per la seua banda, el municipi de Castelló estava més pròxim a les petites viles que no a les grans com Xàtiva ni encara menys als municipis plenament urbans. Així, segons les ordinacions de 1341, vigents fins 1446, el consell estava format per 36 consellers, als quals s'afegien els oficis majors --un justícia, 4 jurats i un mustassaf--, de manera que els 42

⁷ En 1423 València tenia 112 consellers, 2 justícies, 6 jurats i un mustassaf, mentre que la seua població ascendiria a uns 8.000 focs, com en 1418, i en 1484 el nombre de consellers era de 138 i els oficials majors també 9, amb un volum demogràfic de 9.000 focs en 1487; sobre la composició del consell, vegeu d'Alvaro SANTAMARIA, "Estructura del consell de Valencia en el tránsito a la modernidad", Lluís de Santàngel i el seu temps (València, 1987), València, Ajuntament, 1992, pp. 241-258. Pel que fa a la demografia de la ciutat i de les viles del regne, vegeu la síntesi de Paulino IRADIEL, "L'evolució econòmica", en Ernest BELENGUER (ed.), Història del País Valencià. De la conquesta a la federació hispànica, Barcelona, Ed. 62, 1989, p. 268.

⁸ Des de 1427 a Xàtiva hi havia 25 consellers, 2 justícies, 6 jurats i un mustassaf, quan tenia una població de 1.091 focs en 1451 i 1.046 en 1463, segons el document que ha publicat Juan Antonio BARRIO BARRIO, "La introducción de la insaculación en la corona de Aragón. Xàtiva, 1427. Transcripción documental", Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval, 8, 1990-91, pp. 99-114.

⁹ En la vila d'Alacant hi havia 24 consellers, un justícia, 2 jurats i un mustassaf des de 1459, amb una població de 420 focs en 1451 i de 383 en 1463, segons el text publicat per Armando ALBEROLA i María Jesús PATERNINA, Ordenanzas municipales. Alicante, 1459-1669, Alacant, Ajuntament, 1989, pp. 43-60. A Onda el consell tenia 23 membres, 2 justícies, 3 jurats i un mustassaf en 1459, mentre que la població ascendia a 397 focs en 1451 i 352 en 1463, vegeu les dades recollides per F. Carlos FRADEJAS i Piedad GARCIA LLAMAZARES, "El régimen municipal en Onda a mediados del siglo XV", Butlletí del Centre d'Estudis d'Onda, 2, 1989, pp. 9-87.

magistrats representaven al voltant d'un 4 % dels veïns entre 1418-1427, però amb la davallada demogràfica pujaria al 6 % en 1439. Amb la insaculació, el consell s'amplià a 39 membres i des de 1467 es reduí a 24 --sense que es modificassen els oficis majors--, però en general aquesta restricció dels càrrecs es veié compensada per la davallada demogràfica, fins al punt que durant la segona meitat del segle XV un 6 % dels veïns eren reclutats cada any com a magistrats.¹⁰ Això era segons la normativa recollida en les ordinacions, però en la pràctica el nombre de persones que accedien al consell en un any solia superar amb escreix les dimensions teòriques del consell, sobretot en la primera meitat del segle XV, de manera que els magistrats d'una legislatura podien suposar entre el 6-10 % dels veïns,¹¹ una participació relativament àmplia que encara acostava més el municipi de Castelló a les viles menors que no a les més destacades.

¹⁰ Les proporcions de veïns que accedien al municipi foren: 3,81 % (1418), 4,75 % (1427), 6,05 % (1439), 6,93 % (1451), 6,20 % (1463), 4,79 % (1469), 6,01 % (1481), 6,25 % (1487), 6,26 % (1493) i 6,19 % (1499), segons les dades demogràfiques del morabatí publicades per Enric GUINOT, "Demografia medieval del nord del País Valencià", Estudis sobre la població al País Valencià, València, Universitat, 1988, pp. 229-249.

¹¹ Així, els magistrats serien el 5,90 % dels veïns (1418), 8,04 % (1427), 10,23 % (1439), 6,31 % (1451), 6,34 % (1463), 5,59 % (1469), 7,21 % (1481), 8,12 % (1487), 7,51 % (1493) i 7,43 % (1499); per a l'ocupació del consell, AMC, LC, 1417-18, 1427-28, 1438-39, 1451-52, 1463-64, 1468-69, 1481-82, 1486-87, 1492-93, 1499-00.

2. UN GRUP POLITIC AMPLI I JERARQUITZAT

2.1. Notables locals i prohoms menors

Entre l'any 1375 i el 1500 hi hagué 841 veïns de Castelló que ocuparen un total de 4.818 mandats de duració anual, incloent-hi a més del càrrec de conseller els oficis de jurat, justícia i mustassaf.¹² Això volia dir que una proporció destacada dels homes de la vila havien tingut ocasió d'accedir al govern municipal en alguna ocasió al llarg de la seua vida, ja que Castelló era una població de dimensions mitjanes que havia tingut uns mil de focs abans de 1420 i, a partir d'aleshores, havia anat descendint fins estancar-se al voltant del mig miler durant la segona meitat del segle XV.¹³ No pot assegurar-se quants veïns diferents havien viscut fins a la majoria d'edat durant tot aquest període, però a títol aproximatiu --partint de les dades dels fogatges fiscals-- podria dir-se que no superarien els 4.000,¹⁴ de manera que un de cada quatre o cada cinc veïns haurien accedit a algun càrrec municipal. Lluny de ser exagerada,

¹² A l'AMC s'han conservat 92 Llibres de Consell del període que va de l'exercici de 1374-1375 i al de 1500-01, de manera que les llacunes documentals cobreixen una quarta part de l'època estudiada, tot i que en alguns casos la repetició de certs consellers en el seu càrrec --els electors o els vitalicis-- ha permès afegir dades corresponents a anys dels quals no es conserva el llibre de consells. La gran massa d'informació disponible i el fet que les zones d'ombra no es concentren en cap moment concret, doncs, asseguren la fiabilitat de les fonts estudiades per a conèixer els comportaments polítics en tot el període 1375-1500.

¹³ Sobre l'evolució demogràfica de la vila, vegeu l'estudi de Ramón FERRER, "La Plana: su estructura demográfica en el siglo XV", Cuadernos de Historia, 5, 1975, pp. 67-91, i el més recent d'E. GUINOT, cit., pp. 229-249.

¹⁴ Suposant que des de 1375 fins 1450 s'haurien succeït 3 generacions amb un màxim de 1.000 veïns, i entre 1450-1500 dues més amb un veïnat mitjà d'uns 500 focs.

aquesta proporció es confirma amb escreix si s'atenen les valoracions més exactes que poden obtenir-se a partir dels padrons de riquesa.¹⁵ Així, els veïns inclosos en aquests registres fiscals que, en algun moment de la seua existència, havien estat consellers o magistrats superiors --jurats, justícies o mustassafs-- ja representaven entre un 20 i un 30 % dels contribuents, però si es compten només que podien optar als càrrecs --els homes cristians laics--, llavors la proporció ascendia d'un 30 a un 37 %.

QUADRE 2
PARTICIPACIO EN ELS CARRECS MUNICIPALS

any	veïns amb càrrec	% A	% B
1398	212	23,66	30,85
1462	207	29,36	37,77
1479	176	25,95	34,92
1497	135	20,36	28,30

A: % respecte al total de contribuents
B: % respecte als homes cristians laics

El fet que un de cada tres veïns --excloses les minories ètnico-religioses-- hagués arribat participar en el consell municipal almenys un any durant la seua vida, una volta més, acostava més el model social i polític de Castelló al de les comunitats rurals, que no al de les ciutats, on la representació institucional, en bona mesura reflex d'una major polarització socioeconòmica, estava molt més restringida.¹⁶ Així, durant la

¹⁵ AMC, Llibre de Vàlues de la Peita de 1398, 1462, 1479 i 1497.

¹⁶ En una petita ciutat anglesa controlada per una oligarquia de mercaders com era Exeter, en 1377 només un 12 % dels 528 veïns havien ocupat --fins a aquesta data-- algun càrrec municipal dstacat, i és probable malgrat que es considerassen també els que hi accedirien posteriorment la proporció no

primera meitat del segle XVI, en una població rural com Sueca entre un 35-45 % dels veïns havien ocupat algun càrrec municipal,¹⁷ unes proporcions encara superiors a les de Castelló.

Ara bé, ser present en les reunions del govern de la vila com a simple conseller no sempre es traduïa en una participació efectiva en el poder local. De fet, les funcions executives estaven en mans dels jurats i les judicials ordinàries en les del justícia, mentre que el mustassaf tenia jurisdicció sobre la regulació dels aspectes urbanístics i sobre diverses activitats econòmiques. Així, eren els prohoms que exercien aquestes magistratures superiors els que gestionaven de manera més directa el poder local. En total, dels 841 veïns que arribaren al govern municipal, només 227 --és a dir poc més d'una quarta part-- ocuparen els oficis de jurat, justícia o mustassaf. D'aquesta manera, les magistratures principals sols havien quedat a l'abast d'un 5-6 % dels veïns entre 1374-1500. Les dades dels padrons de riquesa confirmen aquesta participació més restrictiva, però amb marcades diferències cronològiques. Les dades de 1398 presenten un accés als càrrecs superiors --del 4 al 5 % dels veïns-- tant

arribaria a duplicar-se, restant per sota del nivell de Castelló, l'estudi de M. KOWALESKI, cit., pp. 192-193.

¹⁷ Cal dir que s'hi inclouen càrrecs menors --escrivà, clavari, síndic, sequier-- però aquesta ampliació respecte a les dades de Castelló es veu compensada pel fet que no es coneix la majoria dels consellers de Sueca, vegeu l'estudi d'Antonio J. MIRA, Administración económica y poder local en una comunidad campesina. Las finanzas municipales de Sueca (1505-1560), en premsa.

o més reduït que l'aproximació general per a 1375-1500,¹⁸ mentre que als padrons del darrer terç del període --1462, 1479 i 1497-- la proporció de contribuents que havien exercit oficis majors pujava a una desena part, i fins i tot a un 14 % si es consideren els homes cristians laics. Aquesta disparitat responia a la proporció que, dins del grup de veïns amb càrrecs municipals, havien assolit els oficials majors: en 1398, amb menys de la cinquena part, es trobava per sota del valor global del període 1375-1500 --poc més d'un quart-- i, en canvi, en la segona meitat del segle XV eren un 40 %. Seria, així, a mitjan centúria quan es modificaria la relació interna dins del grup de veïns que ocupaven els càrrecs, ja que per a explicar la reduïda proporció global dels oficials majors en 1375-1500, quan esdevingué tan elevada a partir de 1462, cal acceptar que el percentatge de 1398 pot extrapolar-se les darreries del segle XIV i a la primera meitat del XV.

QUADRE 3
PARTICIPACIO EN ELS OFICIS MAJORS

any	veïns amb oficis majors	% A	% B	% C
1398	38	17,92	4,24	5,53
1462	81	39,13	11,48	14,78
1479	71	40,34	10,47	14,08
1497	59	43,70	8,89	14,88

A: % respecte al total de veïns amb càrrec municipal

B: % respecte al total de contribuents

C: % respecte als homes cristians laics

¹⁸ Aquesta proporció és semblant a la d'una petita ciutat occitana com Sant Flor, on en 1380 un 4,4 % dels 819 contribuents havien accedit alguna volta al nivell de cònsol, equivalent als jurats valencians, segons Albert RIGAUDIERE, Saint-Flour, ville d'Auvergne au Bas Moyen Age. Etude d'histoire administrative et financière, París, PUF, 1982, p. 357.

A més de la diferència qualitativa entre simples consellers i oficials majors, la jerarquització a l'interior del grup polític també es feia evident a partir de criteris quantitius. Quasi la meitat dels veïns que havien exercit càrrecs locals no havien passat de tres, que no suposaven ni el 15 % del total de mandats de 1375-1500. A l'altre costat de la nòmina, els prohoms que havien ocupat quinze o més càrrecs, un de cada deu, havien acumulat quasi un terç dels mandats.¹⁹

QUADRE 4
CARRECS PER PERSONA

<u>càrrecs</u>	<u>persones</u>	<u>total de càrrecs</u>
1	227	227
2	107	214
3	78	234
4	64	256
5	57	285
6-10	159	1.217
11-15	82	1.057
16-20	44	786
21-25	18	403
+25	5	139
-----	---	-----
total	841	4.818

Si es té en compte que l'activitat política d'un veí començava

¹⁹ Aquesta distribució dels càrrecs era semblant a la d'una ciutat castellana com Múrcia, ja que durant 1350-1424, d'un total de 433 persones diferents i 1.403 mandats, la meitat dels magistrats --amb un o dos anys de servei-- acumulaven quasi el 20 % dels càrrecs, mentre que els més poderosos representaven poc més del 10 % de les persones i reunien el 35 % dels mandats, vegeu Denis MENJOT, "L'élite du pouvoir à Murcie au Bas Moyen-Age", en La ciudad hispánica durante los siglos XIII al XVI, Madrid, Universidad Complutense, 1987, v. III, pp. 535-566.

als 25 anys²⁰ i que, com a màxim, podria prolongar-se durant tres o quatre dècades,²¹ un prohoms que hagués exercit més de 20 càrrecs hauria mantingut una presència pràcticament continuada en el consell local. Aquesta minoria de veïns no arribaven al 3 % dels magistrats, però s'havien repartit més del 10 % dels càrrecs. A excepció de Dionís Manyes, tots els principals prohoms havien ocupat, a més de la conselleria, l'ofici de jurat i tres de cada quatre havien passat, a més a més, pel càrrec de justícia. El circuit complet de pel poder municipal, que incloïa també l'ofici de mustassaf, havia estat recorregut per quasi la meitat d'aquests destacats prohoms. Les diferents ordinacions que havien regit l'accès a les magistratures de la vila prohibien la repetir dos anys seguits en un ofici major, però es podia passar a un dels altres o reintegrar-se en el govern local com a conseller, i de fet en algunes ordinacions es preveia que els oficials majors ixents entrassen automàticament en el consell de l'any següent. Aquesta rotació, doncs, la practicaven els principals prohoms i explica com podien perpetuar-se durant la major part de la seua vida activa al si del municipi i acumular, d'aquesta manera, el nombre més elevat de càrrecs.

²⁰ La legislació foral especificava que els jurats i els justícies no podien ser menors de 25 anys, vegeu l'obra de Pere Jeroni TARAÇONA, Institucions dels furs i privilegis del regne de València, València, 1580, pp. 42 i 51.

²¹ Els magistrats de les ciutats angleses del segle XV solien morir entre els cinquanta i els seixanta anys d'edat, segons J. I., KERMODE, cit., p. 99.

QUADRE 5
PRINCIPALS MAGISTRATS LOCALS

<u>nom</u>	<u>ofici</u>	<u>c</u>	<u>j</u>	<u>J</u>	<u>m</u>	<u>total</u>
VALENTI, Joan	notari	23	6	1	1	31
AGRAMUNT, Bartomeu	mercader	20	4	3	1	28
MIRALLES, Mateu	jurista	20	4	2	2	28
COLOMER, Pere	notari	20	6			26
MUT, Pere	llaurador	18	6	1	1	26
GASCO, Domingo		16	6	3		25
PALAU, Guillem	mercader	19	6			25
CAIXA, Manuel	mercader	19	2	3		24
CASTELL, Guillem	llaurador	19	1	4		24
MIQUEL, Pere	mercader	17	6	1		24
FELIU, Gabriel	mercader	20	2	1		23
BARBAROSSA, Joan	especier	16	2	2	2	22
BOSCH, Llorenç		18	3	1		22
CABEÇA, Bernat	mercader	11	9	2		22
GASCO, Jaume		19	2	1		22
GUERAU, Joan	mercader	17	3	1	1	22
MIRO, Pasqual	sabater	16	3	1	2	22
ARRUFAT, Nicolau	mercader	15	4	1	1	21
EIXIMENO, Gaspar	notari	15	4	2		21
JOAN, Guillem		15	4	1	1	21
MANYES, Dionís	notari	21				21
MERI, Felip	botiguer	17	2		2	21
SANXIS, Pere	mercader	11	6	1	3	21

c: conseller j: jurat J: justícia m: mustassaf

Els veïns que més s'havien destacat en política municipal foren el notari Joan Valentí, amb 31 mandats, el mercader Bartomeu Agramunt i el jurista Mateu Miralles, amb 28, i el notari Pere Colomer i el llaurador Pere Mut, amb 26 cadascun. En general, aquest predomini de dels sectors mercantils i legals es donava en el conjunt dels magistrats que havien ocupat més càrrecs. D'un total de 23 veïns, dos terços eren "burgesos" --9 mercaders, un especier, un botiguer, 4 notaris i un jurista--, però també hi havia dos llauradors i un menestral. Amb tot, aquesta hegemonia de mercaders i de professionals liberals al cim de la jerarquia política municipal encara resulta més significativa si es considera que no representaven ni una desena

part de la societat local, mentre que els llauradors, minoritaris entre els principals prohoms, eren més de la meitat del veïnat.²² L'estructura professional de la vila, doncs, amb el predomini dels camperols, tenia un marcat caràcter rural, però l'èlit política es reclutava sobretot entre la minoria burgesa, tot i que no n'estaven absents els llauradors benestants. En canvi, a diferència de viles més urbanes com Alzira, a Castelló els cavallers, donzells i generosos no figuraven entre els prohoms que sovintejaven en el goven local.²³

La jerarquitització interna dins del grup polític encara es confirma si en lloc dels prohoms individuals es consideren els llinatges als quals pertanyien. Així, d'un total de 301 famílies que ocuparen algun tipus de càrrec municipal entre 1375-1500, 113 --poc més del 35 %-- tenien algun membre que, almenys una vegada, havia exercit un dels oficis majors. Aquesta proporció era superior a la referent als magistrats presos individualment --al voltant d'un quart--, però s'ha de tenir en compte que la majoria d'aquests llinatges --68 de 113-- només incloïen un oficial major. I de fet, si es compten només les famílies que tenien més d'un membre en el grup dels principals càrrecs, sols arribarien a un 15 % dels llinatges polítics, és a dir, una minoria encara més reduïda que si es consideren els individus, cosa que indica que els prohoms que ocupaven els oficis majors pertanyien ben

²² Sobre els oficis dels veïns de la vila, vegeu el capítol I.

²³ La petita noblesa, sovint d'origen burgès, els notaris i els botiguers fornien la nòmina dels principals prohoms d'Alzira, segons l'estudi d'Antoni FURIO, El camperolat valencià en l'Edat Mitjana: demografia i economia rural en la Ribera (segles XIII-XVI), València, 1986, v. II, pp. 704-712, tesi doctoral inèdita.

sovint a uns mateixos llinatges.

La desigualtat a l'hora d'accedir als càrrecs es manifestava també quantitativament. Per una banda, més del 60 % dels llinatges sols havien exercit un màxim de 10 mandats, i només agrupaven el 15 % del total de càrrecs. En canvi, les famílies més influents, les que havien tingut més de 40 mandats, només eren una desena part del grup polítics, però acumulaven més de la meitat dels càrrecs. Aquesta concentració dels mandats, com pot comprovar-se gràficament en la corba de Lorenz, era encara més acusada que entre els prohoms considerats individualment i, una volta més, això venia a indicar que els prohoms amb major experiència municipal es trobaven vinculats pel parentiu.²⁴

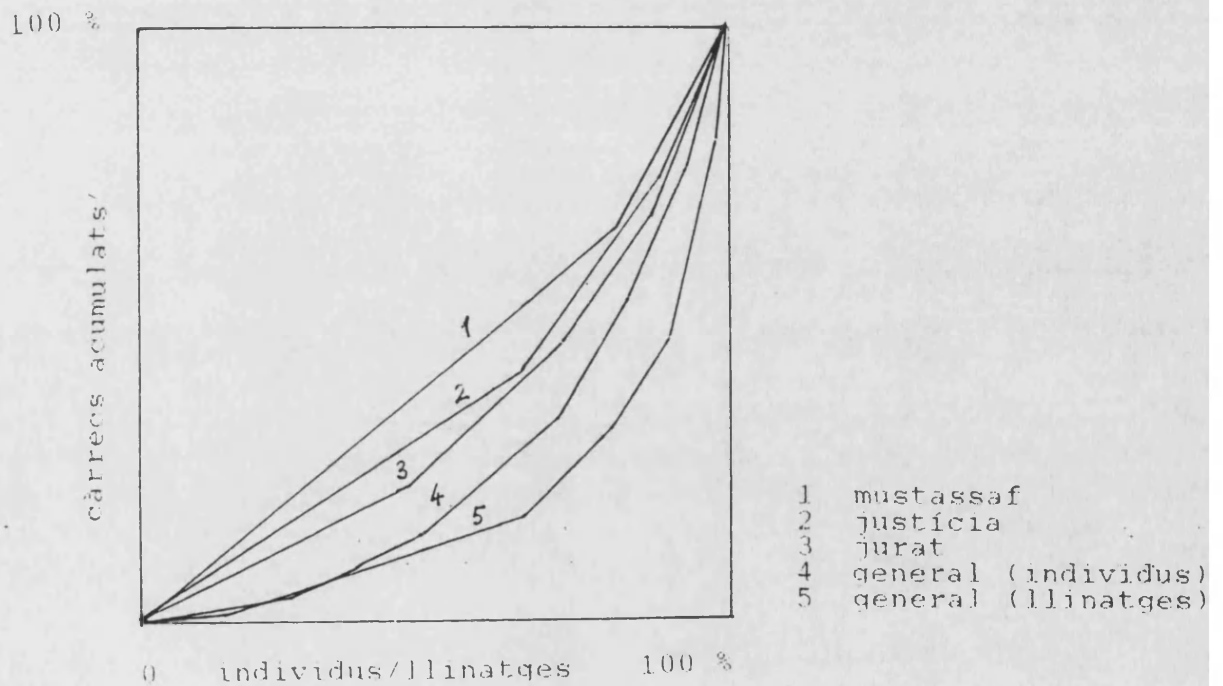
El llinatge més destacat foren els Miquel, que acumularen 146 càrrecs, seguits a prop pels Miró, amb 135, els Mut, amb 131, i els Mas, amb 129.²⁵ Per damunt del centenar de mandats encara hi havia els Agramunt, els Alquècer i els Castell. En general, els 22 llinatges que arribaren a exercir un mínim de 60 càrrecs

²⁴ La concentració de càrrecs per part dels llinatges de magistrats era superior a la que s'observa a València en 1356-1419, ja que hi hagué un total de 5.872 mandats exercits per un total de 1.270 llinatges, cosa que doanria un índex de 4,6, mentre que a Castelló, entre 1375-1500, fou de 16, vegeu les dades de la capital en Rafael NARBONA VIZCAINO, "Familias y poder municipal el Valencia", en José HINOJOSA i Jesús PRADELLS, 1490, en el umbral de la modernidad. El Mediterráneo europeo y las ciudades en el tránsito de los siglos XV-XVI, València, Consell Valencià de Cultura, 1994, p. 21.

²⁵ La concentració de càrrecs en mans d'aquests llinatges era superior a la d'alguns grans famílies del patriciat de València, ja que si es divideixen els mandats entre els 92 anys estudiats, ascendien a 1,58, 1,46, 1,42 i 1,40, per damunt dels valors calculats per als Marrades (1,38), els Suau (1,16) o els Escrivà (0,96) en 1356-1418, segons Rafael NARBONA VIZCAINO, "Gobierno político y luchas sociales: patricios y malhechores. Siglos XIV y XV", en Lluís de Santàngel i el seu temps (València, 1987), València, Ajuntament, 1992, p. 235.

representaven només un 7 % del total, però acumulaven més del 40 % dels mandats.

GRAFIC 1
CONCENTRACIO DELS CARRECS (1375-1500)

QUADRE 6
CARRECS MUNICIPALS PER LLINATGES

<u>càrrecs</u>	<u>llinatges</u>	<u>total de càrrecs</u>
1-10	190	757
11-20	50	764
21-30	18	424
31-40	10	356
41-50	7	319
51-60	5	269
61-70	7	461
71-80	2	153
81-90	2	169
91-100	3	285
+100	7	861
total	301	4.818

QUADRE 7
PRINCIPALS LLINATGES POLITICS

<u>llinatge</u>	<u>membres</u>	<u>càrrecs</u>
Miquel	15	146
Miró	21	135
Mut	17	131
Mas	22	129
Agramunt	9	109
Alquècer	10	109
Castell	11	102
Feliu	12	100
Eiximeno	9	92
Martí	15	92
Gascó	7	85
Moliner	8	84
Març	12	79
Joan	8	74
Ferrer	17	70
Reus	7	70
Miralles	7	69
Bonet	9	65
Pelegrí	11	64
Guerau	8	62
Merí	8	61
Valentí	7	60

total 22	250	1.988

2.2. Els oficials majors: una èlit de poder

Dels 4.818 càrrecs municipals que s'ocuparen entre 1475 i 1500, la immensa majoria corresponien a places de conseller, mentre que els oficis majors només representaven el 12 % restant. Malgrat les petites distorsions que introdueixen les llacunes documentals, aquesta disparitat provenia de la pròpia estructura institucional del municipi, ja que el nombre de consellers --36, 39 o 24 segons les èpoques-- era molt superior als 4 jurats i a l'únic justícia i mustassaf que s'elegien cada any. D'aquesta manera, en realitat, la distribució dels càrrecs municipals considerats globalment reflectia sobretot la situació dels consellers. La importància política que tenien els oficis majors

justifica, però, un anàlisi separada de l'ocupació d'aquests càrrecs.

QUADRE 8
DISTRIBUCIO DE L'OFICI DE JURAT

<u>càrrecs</u>	<u>persones</u>	<u>total de càrrecs</u>
1	99	99
2	52	104
3	27	81
4	13	52
5	3	15
6	9	54
9	1	9

total	204	414

D'entrada, un de cada quatre veïns que havien accedit al govern municipal havia exercit també el càrrec de jurat. Si es té en compte la relació entre les places del consell --incloent-hi consellers i oficials majors-- i de jurat que s'havien de proveir cada any aquesta proporció era elevada.²⁶ Això volia dir que la distribució de l'ofici de jurat tenia una estructura diferent de la general, ja que aquesta responia sobretot al cas de les conselleries. En efecte, el índex d'ocupació de les juraderies només era de 2 mandats per persona, molt inferior als 5,7 global,²⁷ de manera que era més difícil repetir en l'ofici

²⁶ Eren 4 jurats respecte a un total --consellers i oficis majors-- de 42 (9,52 %), 45 (8,88 %) o 30 (13,33 %), que és una proporció semblant a la de l'ocupació dels càrrecs coneguts: 414 de jurats respecte al total de 4.818 (8,59 %).

²⁷ A Cervera, una vila d'un miler de focs entre 1350-1399, l'índex de reiteració dels paers era molt similar (1,93) al dels jurats de Castelló, i el mateix succeïa el cas dels cònsols del lloc occità de Sant Flor (2,12); en canvi, la concentració general dels càrrecs municipals castellanencs superava la d'un lloc rural com Sueca, que sols arribava al 3,5, vegeu de Max TURULL I RUBINAT, La configuració jurídica del municipi baix-medieval. Règim municipal i fiscalitat a Cervera entre 1182-1430,

de jurat que no en el de simple conseller. Aquest nivell de reiteració dels jurats no sols era similar al de viles de les mateixes dimensions, sinó que també coincidia amb el de grans ciutats com València.²⁸ Les juraderies, doncs, estaven més repartides que no el conjunt dels càrrecs. Així, la meitat dels jurats castellonencs, els que sols havien arribat a l'ofici una volta, havien exercit quasi una quarta part dels mandats, mentre que els veïns que havien repetit quatre o més vegades en el càrrec --un de cada deu-- acumulaven quasi un terç dels mandats.²⁹ Aquesta polarització era remarcable, però molt inferior --com pot veure's en el gràfic-- a la que hi havia en la distribució global del conjunt dels càrrecs. En definitiva, l'accès a la juraderia era relativament freqüent i més igualitari, dins d'una jerarquització remarcable, que no la participació general en el municipi, és a dir, sobretot en les conselleries. Els veïns que havien repetit més de cinc anys com a jurats eren un 5 % del total, però havien exercit més del 15 % d'aquests càrrecs. D'altra banda, tots s'incloïen en la minoria de prohoms més destacats, ja que havien ocupat un mínim de 20 magistratures en general. El mercader Bernat Cabeça, amb una experiència de 9 anys com a jurat, encapçalava la nòmina que

Barcelona, Fundació Noguera, 1990, pp. 64-615; A. RIGAUDIERE, op. cit., p. 325, i A. J. MIRA, op. cit., p. 92.

²⁸ Entre 1480-1599 els oficials majors de València (6 jurats i 2 justícies) ocuparen una mitjana de 2,1 càrrecs, mentre que a Alacant, en 1510-1599, una vila que superava el mig miler de focs, aquest índex era de 2,3, segons D. BERNABÉ, "Las oligarquías urbanas...", cit., p. 227.

²⁹ Aquesta distribució dels càrrecs és molt semblant als resultats del citat estudi sobre Sant Flor, on es remarca la relativa obertura d'aquest ofici, p. 326.

estava formada per veïns que havien accedit en 6 ocasions a l'ofici executiu de la vila. Es tractava sobretot de mercaders i notaris, tot i que algun llaurador benestant com Pere Mut també havia participat sovint en aquest òrgan col·legiat.

QUADRE 9
PRINCIPALS JURATS

<u>nom</u>	<u>ofici</u>	<u>jurat</u>	<u>altres càrrecs</u>	<u>total</u>
CABEÇA, Bernat	mercader	9	13	22
CASTELL, Pere	mercader	6	14	20
COLOMER, Pere	notari	6	20	26
FELIU, Guillem	notari	6	14	20
GASCO, Domingo		6	19	25
MIQUEL, Pere	mercader	6	18	24
MUT, Pere	llaurador	6	20	26
PALAU, Guillem	mercader	6	19	25
SANXIS, Pere	mercader	6	15	21
VALENTI, Joan	notari	6	25	31
-----		63	177	240

El control de l'ofici de jurat pels llinatges polítics deixa veure una concentració més acusada del poder que individualment, ja que les famílies que havien ocupat d'una o dos voltes el càrrec eren la meitat del total, però no es repartien ni un de cada cinc llocs, mentre que les que superaven els deu mandats constituïen poc més d'una desena part i, en canvi, ocuparen més del 40 % de les places. Tanmateix, aquesta polarització dels llinatges de jurats era menor que la dels càrrecs municipals en general, i pot afirmar-se així que, tant en l'aspecte individual com per llinatges, els prohoms que esdevenien jurats es distribuïen de manera més homogènia els llocs que no entre el grup de consellers i altres magistratures considerades globalment.

QUADRE 10
LLINATGES DE JURATS

<u>càrrecs</u>	<u>llinatges</u>	<u>total de càrrecs</u>
1	32	32
2	23	46
3	11	33
4	10	40
5	2	10
6-10	11	83
11-15	9	113
+15	3	57
-----	---	---
total	101	414

Els llinatges que més freqüentaven l'ofici de jurat --amb més de 10 mandats-- sols representaven poc més del 10 %, però reunien més d'un terç dels prohoms que, a títol individual, havien exercit aquesta magistratura. Els Miquel, amb un total de 25 mandats, eren els veïns que juraderies havien acaparat, seguits pels Eiximeno i els Moliner, amb 16, i els Gascó amb 15. No és casualitat que els Miquel encapçalassen també la nòmina dels llinatges polítics més importants i que totes les altres famílies que dominaven les juraderies estiguessen incloses també entre les que havien ocupat més càrrecs municipals en general. El reclutament dels jurats, doncs, no tenia lloc en un circuit separat del de la resta de les magistratures, sinó que sobretot estava reservat --això sí-- a la cúspide de la jerarquitzada massa de consellers i altres oficials. De fet, la majoria dels llinatges que més juraderies havien exercit --dos de cada tres-- eren també els que amb major freqüència havien ocupat els oficis de justícia o mustassaf.

QUADRE 11
PRINCIPALS LLINATGES DE JURATS

<u>llinatge</u>	<u>membres</u>	<u>càrrecs</u>
Miquel	10	25
Eiximeno	6	16
Moliner	5	16
Gascó	5	15
Feliu	5	14
Reus	6	14
Agramunt	6	12
Mas	7	12
Miró	7	12
Mut	5	12
Castell	5	11
Valentí	3	11

total 12	70	170

La concentració dels càrrecs de justícia i de mustassaf era sensiblement menor que la dels jurats i clarament menys acusada que la del conjunt de les magistratures. D'entrada, es tractava d'uns oficis que només podien ser coberts per un veí cada any, de manera que les oportunitats de repetir mandats eren menors que en el cas de la juraderia i, per tant, l'índex d'ocupació baixava de 2 a 1,5 en els justícies i només 1,2 en els mustassafs. Aquesta disparitat també es confirma la concentració dels càrrecs per persona, ja que la meitat dels justícies només n'havia exercit un i acumulava el 44 % del total, mentre que el 12 % més destacat --de 4 a 9 mandats-- havia acumulat un quart dels oficis, una proporció que en els jurats pujava a més del 30 %. Al seu torn, la concentració dels mandats en la mustassafia no sols era menys remarcable que entre els jurats, sinó --com pot veure's gràficament-- menor que respecte als justícies. I de fet, més del 80 % dels mustassafs --que reunien dos de cada tres mandats-- mai no arribaren a repetir en el càrrec, i només n'hi

hagué dos que exerciren 3 mandats --el llaurador Bernat Mut i el mercader Pere Sanxis--, que sols representaven el 3 % dels oficials. La perpetuació dels prohoms castellonencs en aquests càrrecs, doncs, era relativament escassa i, en tot cas, menys acusada que en altres petites poblacions de trets més urbans.³⁰

QUADRE 12
JUSTICIES I MUSTASSAFS

càrrecs	justícies		mustassafs	
	nom.	tc	nom.	tc
1	48	48	52	52
2	16	32	10	20
3	7	21	2	6
4	2	8		

total	73	109	64	78

QUADRE 13
LLINATGES DE JUSTICIES I MUSTASSAFS

càrrecs	justícies		mustassafs	
	ll	tc	ll	tc
1	24	24	24	24
2	11	22	11	22
3	4	12	3	9
4	2	8	2	8
+4	6	43	3	15

total	47	109	43	78

La distribució per llinatges feia més evident la concentració dels càrrecs. Així, el cas dels justícies tendia a assimilar-se al dels jurats: la meitat de les famílies menors

³⁰ En Hull, una petita ciutat anglesa de 2.500 habitants, de dimensions comparables a Castelló, la repetició dels magistrats era més acusada: entre 1400-1509 el 53 % dels mayors --una magistratura que recorda al justícia valencià-- només ocuparen una volta aquest càrrec, un 31 % ho feren dues i el 16 % restant repetiren en tres o més ocasions, segons J. I. KERMODE, cit., p. 92.

sols reunia un cinquè dels càrrecs i, a l'altra banda, el 12 % més important acaparava el 40 % dels mandats. En canvi, els llinatges de mustassafs seguien amb una tendència de menor concentració, ja que més de la meitat de les famílies --les que només havien tingut un mandat-- exerciren un 30 % dels oficis, la mateixa proporció que el 12 % que més freqüentà la magistratura.

QUADRE 14
PRINCIPALS JUSTICIES

CASTELL, Guillem	llaurador	4	20	24
MIQUEL, Jaume	mercader	4	11	15
AGRAMUNT, Bartomeu	mercader	3	25	28
AGRAMUNT, Guillem	mercader	3	16	19
CAIXA, Manuel	mercader	3	21	24
GASCO, Domingo		3	22	25
MIQUEL, Bernat	mercader	3	13	16
MONTPALAU, Ponç de	donzell	3	12	15
MONTPALAU, Ponç de	donzell	3	5	8

		29		174

La llista de justícies l'encapçalaven el llaurador Guillem Castell i el mercader Jaume Miquel, amb 4 mandats cadascun. En general, més de la meitat dels principals justícies pertanyien al món del comerç, però a banda d'un llaurador, i havia també dos donzells locals, de manera que era en aquest ofici l'únic on la petita noblesa tenia un paper remarcable. Amb una presència demogràfica insignificant, aquest sector privilegiat tenia assegurada la seua participació en el justiciat gràcies a la normativa foral. Els llinatges que acaparaven aquest ofici, tret dels donzells Montpalau, eren els que havien estat hegemònics com a jurats i en el conjunt de les magistratures --conselleries i oficis majors--, i de fet els Miquel no sols eren la família que havia estat més voltes justícia sinó també la més destacada en

general, mentre que els Agramunt estaven entre les cinc primeres tant del justiciat com del total de càrrecs.

QUADRE 15
PRINCIPALS LLINATGES DE JUSTICIES

<u>llinatge</u>	<u>membres</u>	<u>càrrecs</u>
Miquel	6	12
Castell	3	7
Agramunt	2	6
Gascó	4	6
Moliner	4	6
Montpalau	2	6

	21	55

QUADRE 16
PRINCIPALS LLINATGES DE MUSTASSAFS

<u>llinatge</u>	<u>membres</u>	<u>càrrecs</u>
Miralles	3	5
Miró	4	5
Mut	3	5
Sanxis	2	4
Valentí	4	4

	16	23

Aquesta coincidència entre les famílies que havien destacat en l'ofici de jurat i de justícia no es donava tant respecte als mustassafs. A excepció de la família Sanxis, totes les altres figuraven entre les que més magistratures en general havien ocupat, però només tres --Miró, Mut i Valentí-- figuraven entre els llinatges més importants de jurats i no cap entre els que controlaven l'ofici de justícia. La cúspide de jurats i

justícies, doncs, es reclutava entre els mateixos llinatges,³¹ mentre que les principals famílies de mustassafs coincidien en part amb les dels jurats però no amb l'élite dels justícies.

QUADRE 17
ROTACIO EN ELS OFICIS

c + j	114
c + j + J	34
c + j + J + m	25
c + j + m	25
c + J	8
c + m	7
altres	14

total	227

c: conseller j: jurat
J: justícia m: mustassaf

Aquesta permeabilitat entre els cims dels oficis majors reflectia el model de cursum honorum predominant, a títol individual, entre els prohoms de la vila. La meitat dels veïns que havien superat el nivell de conseller sols havien tingut accés a la juraderia, mentre que, a l'altre extrem, els que havien completat el circuit de càrrecs --conseller, jurat, justícia i mustassaf-- sols representaven poc més d'una desena part. En aquesta mateixa proporció es trobaven els prohoms que, a més de consellers, també havien estat jurats i mustassafs, però els que havien ocupat la juraderia i el justiciat --un càrrec unipersonal com el de mustassaf-- pujaven a un 15 %. Un bon exemple del comportament dels prohoms més destacats de la vila

³¹ Així succeïa també en una vila destacada com Gandia, segons José Luis PASTOR ZAPATA, Gandia en la Baixa Edat Mitjana: la vila i el senyoriu dels Borja, Gandia, CEIC Alfons el Vell, 1992, p. 85.

és la trajectòria pública del notari Joan Valentí, que amb un total de 31 mandats ocupava el primer lloc dins del grup polític local. Probablement amb una vintena d'anys, s'introduí per primera volta en el municipi com a conseller en 1445, i continuà en l'activitat municipal durant 44 anys. Després d'haver retornat almenys tres vegades més al consell, en 1456 fou elegit jurat i, a l'any següent, es reintegrà al municipi com a conseller, un càrrec que va exercir de manera intermitent, però sols restant absent del municipi durant un o, excepcionalment, dos anys seguits. En 1461 va tornar a la juraderia i dos anys després fou elegit justícia, mentre que en 1471 exercí una altra volta de jurat i en 1473 de mustassaf. Encara repetiria l'ofici de jurat en 1476, 1479 i 1488, sempre amb el retorn assegurat a la vida pública com a conseller en finalitzar el seu ofici major, així que en 44 anys Joan Valentí va ocupar --com a mínim, ateses les llacunes documentals-- 23 vegades la plaça de conseller, 6 la de jurat i una la de justícia i de mustassaf. Aquest cas, que no va ser gens excepcional dins de l'estrat superior dels prohoms, confirma que els diferents oficis formaven part d'una mateixa carrera política, ja que en lloc de ser parcel·les reservades a veïns especialitzats, els diferents càrrecs municipals eren ocupats rotativament per una l'èlit local bastant homogènia.

3. CAP A LA CONCENTRACIO DEL PODER LOCAL

3.1. La reducció del grup de prohoms

Durant el període 1375-1500 un total de 841 veïns havien ocupat càrrecs municipals, però la participació no fou uniforme en tots els períodes, sinó que al llarg del segle XV el grup

polític tendí a reduir-se, i al mateix temps, a nivell intern, els prohoms i els llinatges menys rellevants es veieren desplaçats pels més poderosos. Així, en termes absoluts, les persones que exerciren algun mandat assoliren --amb alt i baixos-- un màxim d'unes 190 per dècada des de la fi del segle XIV fins els anys trenta del següent, per a minvar a només un centenar durant les tres últimes de la centúria. Aquesta reducció de quasi la meitat dels prohoms que accedien la gestió del municipi encara es fa més evident si es té en compte que totes les dècades no inclouen el mateix nombre d'anys coneguts. La màxima distorsió es donava els anys setantes i norantes del segle XIV, ja que sols hi ha dades de dues legislatures, de manera que si es divideix el valor del decenni pel nombre d'anys que realment inclou, la tendència a la baixa no deixa de manifestar-se. Tot al contrari, des de la fi del Trescents fins a les darrerries del segle XV, aquesta mitjana va descendir des d'un nivell de 30-40 a només 10,³² és a dir, que el nombre de persones que accediren a les magistratures es va reduir un mínim de dos terços.

³² Cal remarcar que hi ha un cert marge de distorsió provocat per les dècades amb pocs anys coneguts, ja que llavors resulten menys probables les repeticions de persones en els càrrecs.

QUADRE 18
EVOLUCIO DEL PERSONAL POLITIC

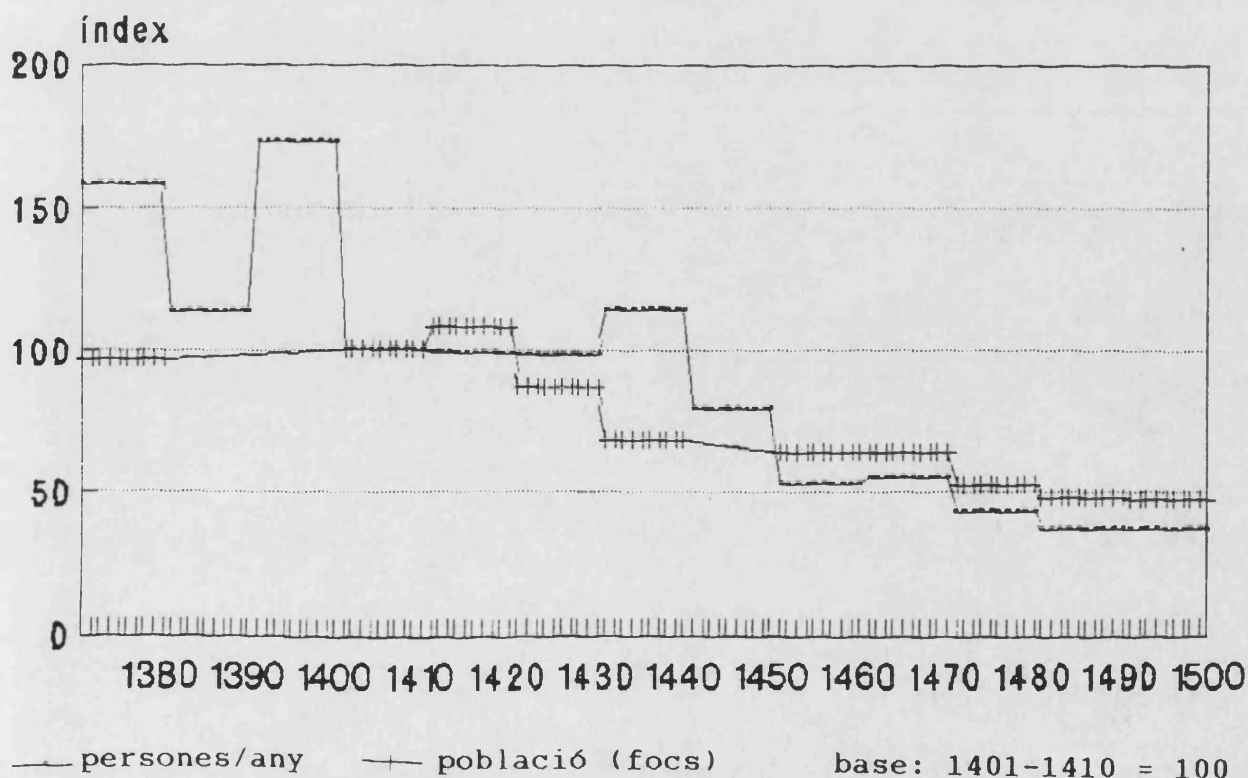
decenni	persones	anys	pers/any	índex	població*	índex
1371-80	87	2	43,50	158,18	970	97,00
1381-90	188	6	31,33	113,92		
1391-00	95	2	47,50	172,72		
1401-10	165	6	27,50	100,00	1.015	100,00
1411-20	191	7	27,28	99,20	1.100	108,37
1421-30	189	7	27,00	98,18	883	86,99
1431-40	186	6	31,00	112,72	694	68,37
1441-50	174	8	21,75	79,09		
1451-60	146	10	14,60	53,09	649	63,94
1461-70	120	8	15,00	54,54	651	64,13
1471-80	109	9	12,11	44,03	533	52,51
1481-90	102	10	10,20	37,09	489	48,17
1491-00	102	10	10,20	37,09	481	47,38

* Any 1373 (ARV, Mestre Racional, 2443, f. 44r), 1407 (AMC, LC 1478-79, 1478/9/28), 1418, 1427, 1439, 1451, mitjana de 1463 i 1469, 1478, mitjanes de 1481 i 1487, i de 1493 i 1499, segons E. GUINOT (1988), P. PÉREZ PUCHAL (1972) i F. ROCA (1953).

Base: 1401-10 = 100

GRAFIC 2

EVOLUCIO DEL PERSONAL POLITIC

Per a determinar si aquesta restricció del grup polític constituïa realment una concentració del poder local, cal valorar si era una simple conseqüència de canvis demogràfics --un descens equivalent dels focs de la vila-- o bé si reflectia també un increment de l'hegemonia política dels sectors dominants sobre la resta del veïnat. A partir de la comparació de les tendències del nombre de persones que exerciren càrrecs per dècada i el volum demogràfic de la vila --prenent com a base 1401-1410-- s'observa que, a grans trets, l'evolució de les dues sèries és paral·lela, però en l'evolució de llarga durada --durant el Quatrecent-- sols es van perdre la meitat dels focs, mentre que la presència de persones vinculades municipi va descendir quasi dos terços. Així doncs, la disminució dels veïns que acedien als càrrecs fou una realitat que va anar més enllà de l'ajust mecànic provocat per la baixada demogràfica.

Les mateixes consideracions poden fer-se si s'atèn, en lloc dels prohoms individuals, els llinatges que els agrupaven. Així, en termes absoluts, els 165 llinatges polítics identificats a inicis del segle XV, quedarien reduïts a només un centenar en la dècada dels noranta, però considerant el nombre efectiu de famílies per any, el descens seria més acusat encara: de més de 27 llinatges en la primera dècada del Quatrecent es va baixar a sols una desena en la darrera. Una volta més, la desaparició de sectors del grup polític va ser més remarcable que no el descens demogràfic. En efecte, les escasses dades disponibles indiquen que el nombre de llinatges de la vila només es va reduir a la meitat quan el de famílies amb càrrecs s'afonà quasi en dos terços.

QUADRE 19
EVOLUCIO DELS LLINATGES POLITICS

<u>dècada</u>	<u>llinatges polítics/any</u>	<u>índex</u>	<u>total de llinatges*</u>	<u>índex</u>
1401-10	20,00	100,00	332	100,00
1461-70	8,87	44,35	255	76,80
1491-00	5,90	29,50	193	58,13

* Dades de 1398, 1468 i 1510, segons J. SANCHEZ ADELL (1978).

Els canvis que va experimentar el grup polític local no sols modificaren la seua relació amb el conjunt del veïnat --en el sentit de ser cada volta més minoritari-- sinó que també van afectar la seua composició interna. D'entrada, la proporció entre famílies que accediren a oficis majors i les de simples consellers tendí a modificar-se al llarg del segle XV. En les tres primeres dècades de la centúria els dos grups es trobaven quasi igualats, però l'avantatge era per als que no havien superat el nivell de conseller. En canvi, en els anys noranta havien assolit l'hegemonia els llinatges d'oficials majors, ja que representaven més de tres quartes parts del total.

De manera anàloga, durant el Quatrecentes les famílies més poderoses acabaren reforçant la seua presència a costa de les menys influents. Els principals llinatges --amb un mínim de 60 mandats-- només suposaven un 15 % en la primera dècada del segle, mentre que els que no havien passat de 10 magistratures arribaven al 40 %. Tanmateix, en la darrera dècada del segle aquesta situació es va capgirar i, encara que el grup més important continuava essent el de nivell mitjà, els principals llinatges ascediren a un 35 %, mentre que els de menors es reduïren a poc més d'una cinquena part.

Aquesta tendència cap a una major concentració del poder municipal tingué unes fases de mitjana durada ben marcades. En primer lloc, la presència de magistrats individuals es mantingué relativament estable des de l'inici del segle XV fins els anys trenta, però després va registrar profunds descensos en les dues dècades següents i, a partir dels seixanta iniciaria --des d'un nivell que era la meitat de l'assolit en 1400-- un descens menys pronunciat fins a fonar-se en un valor que no arribava ni al 40 % del registrat a l'inici del segle. El més remarcable d'aquesta evolució és que fins a la dècada dels cinquanta l'índex de les persones que ocuparen càrrecs superava clarament el de la tendència demogràfica. És a dir, les dimensions del grup polític es mantenien relativament estables mentre el veïnat tendia a reduir-se. En canvi, des de mitjan centúria, encara que les dues sèries mantingueren tendències paral·leles, el cercle de veïns amb càrrecs es va restringir molt més que no el volum demogràfic de la vila. La mateixa evolució es pot constatar si l'anàlisi se centra en els llinatges, ja que el nivell de la primera dècada del segle XV es mantingué estable fins als anys trenta i, de manera semblant, a continuació experimentaren una brusca davallada fins quedar-se en la meitat del valor inicial durant 1451-1460. A partir d'ací el pendent a la baixa fou menys acusat, però en definitiva afonaria la presència famílies polítiques fins a menys d'un terç de les que hi havia en 1401-1410.

Al seu torn, l'estructura interna del grup de llinatges edilicis també es modificà entre els anys trenta i els cinquanta. En efecte, la majoria de les famílies que havien ocupat càrrecs fins a la dècada de 1431-40 eren les que no havien superat el

nivell de conseller, però a partir d'aleshores foren els llinatges que exercien també oficis majors els que --amb quasi un 60 %-- començaren a ser hegemònics en la vida municipal, i durant la resta del segle XV continuarien refermant la seua presència fins arribar a ser més de les tres quartes parts del total. En aquest mateix sentit d'augment de la presència dels llinatges més poderosos s'inscriví també la proporció creixent que assolien les famílies amb major nombre de càrrecs i, simultàniament, la disminució de les més febles. Així, fins els anys trenta els llinatges que no havien passat de 10 mandats suposaven entre la meitat i un terç dels que accedien al municipi en una dècada, mentre que els principals --amb un mínim de 60 càrrecs-- se situaven entre en un 15-20 %. Aquestes proporcions, però, arribaren quasi a igualar-se en 1441-50 i en la dècada següent l'equilibri es va desfer a favor dels llinatges principals, que assoliren quasi un 30 % del total mentre que els menors es fonien a la meitat d'aquest valor. Durant els anys següents aquest predomini dels llinatges més poderosos es consolidaria fins arribar a més d'un terç del total en les dues darreres dècades del segle.

QUADRE 20
EVOLUCIO QUALITATIVA DELS LLINATGES

decenni	llinatges	anys	càrrecs		nombre de càrrecs		
			A	B	I	II	III
1371-80	75	2	33	42	7	31	37
1381-90	136	6	59	77	17	52	67
1391-00	76	2	38	38	13	32	31
1401-10	120	6	59	61	19	55	46
1411-20	125	7	56	69	20	55	50
1421-30	127	7	61	66	22	59	46
1431-40	107	6	63	44	21	55	31
1441-50	100	8	65	35	23	50	27
1451-60	78	10	60	18	23	42	13
1461-70	71	8	54	17	20	37	14
1471-80	60	9	48	12	18	34	8
1481-90	58	10	47	11	21	29	8
1491-00	59	10	45	14	21	25	13

A: oficials majors

B: consellers

I: >=60

II: <60 >10

III: <=10

Al llarg del Quatrecent, doncs, es va produir un canvi del model de participació en la política municipal. Durant la primera meitat del segle hi havia una alta presència de llinatges en el conjunt dels càrrecs, però la majoria eren famílies mitjanes i menors que només apareixien esporàdicament en les conselleries, al costat del nucli reduït de cognoms --el veritable grup hegemònic-- que tenia una presència permanent en el consell i dominava els oficis majors. En canvi, a partir del 1450 es va anar restringint el nombre de persones i llinatges que participaven en les magistratures, però al mateix temps aquest grup polític es feia més homogeni, ja que les famílies menors que desapareixien no eren plenament substituïdes per altres semblants, mentre que els llinatges més poderosos de l'època anterior --tant pel que feia a l'acumulació de càrrecs com al control de les magistratures superiors-- es mantenien en l'escena política i augmentaven el seu pes relatiu. Aquesta tendència a

l'anivellament per dalt dels llinatges polítics no sols es manifestava l'eliminació de les famílies menors i en el predomini de les que tenien oficials majors, sinó també en una distribució lleugerament més igualitària dels càrrecs --dins del grup polític-- durant la segona meitat del segle XV.

3.2. Una societat política més homogènia

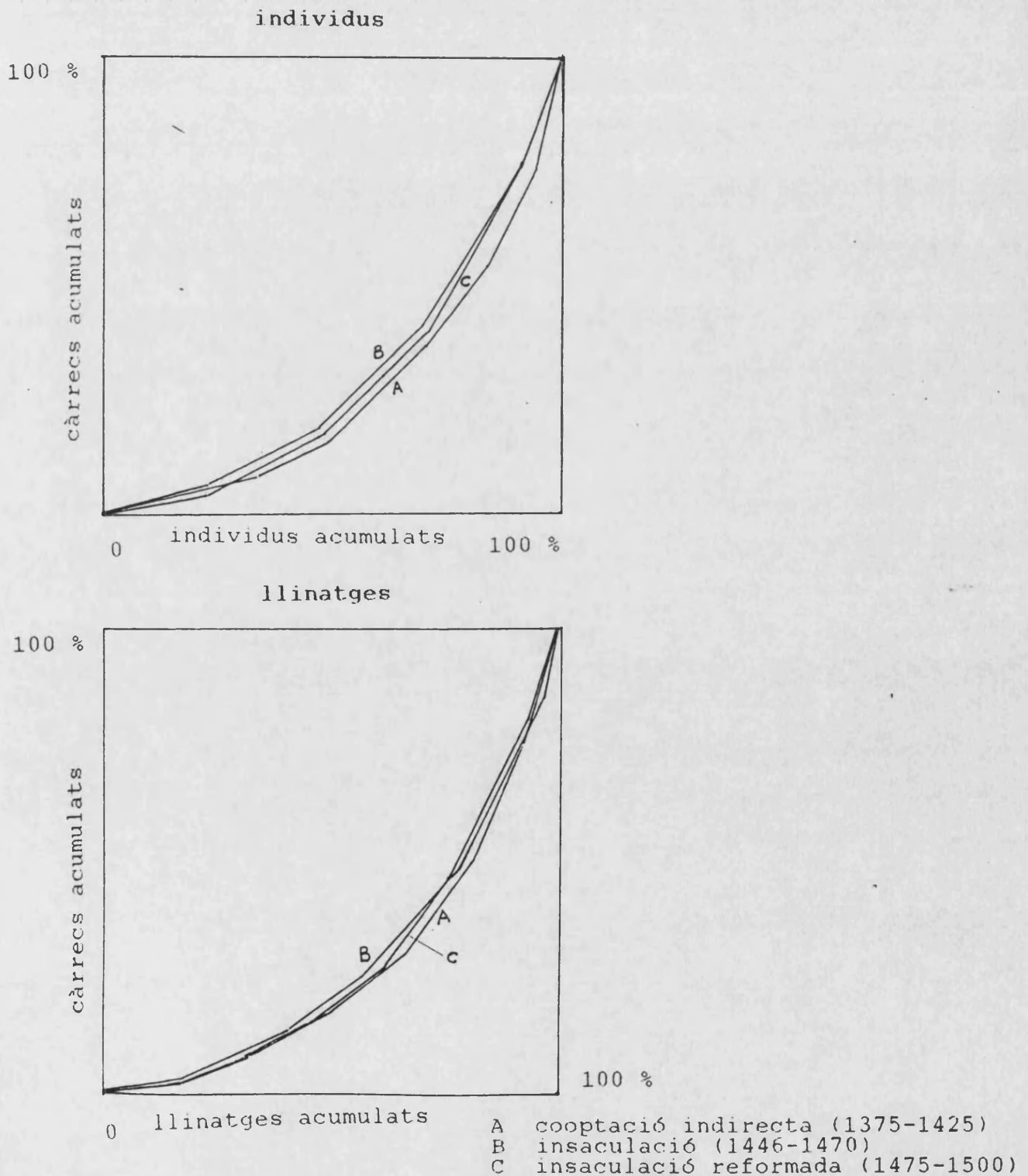
La concentració dels càrrecs globals --conselleries i oficis majors-- durant els segles XIV i XV, si s'atenen els períodes de vigència dels diferents sistemes electorals --amb una duració comparable de dues dècades--,³³ no va experimentar diferències massa grans. En general, els veïns que menys havien participat en el govern municipal --de 2 a 4 mandats segons les èpoques-- representaven la meitat dels magistrats, però no havien acumulat ni la cinquena part dels càrrecs, mentre que a l'altre costat de la jerarquia política, els personatges més sovintejaven en els oficis edilicis --en general amb un mínim de 6 mandats-- sols eren poc més del 20 %, però acaparaven la meitat dels càrrecs. Amb tot, la tendència que pot detectar-se és cap a la reducció de la jerarquia establerta dins del grup edilici, bastant acusada durant la vigència del sistema cooptatiu i més atenuada en els dos períodes en què es passà al sistema d'insaculació. En efecte, la corba de Lorenz permet constatar gràficament que la concentració dels càrrecs en els dos períodes en què estava vigent el sistema cooptatiu fou major que no durant l'aplicació

³³ A fi de comparar períodes cronològics homogenis, l'època de la cooptació --des de 1375 fins 1446-- s'ha dividit en dos parts d'una vintena d'anys cadacun; l'única excepció és el període de les conselleries vitalícies, que sols durà sis anys. Vegeu el quadre 23.

dels règims insaculatoris de 1446 i 1476. I unes constatacions equivalents es poden fer considerant en lloc de l'ocupació individual dels càrrecs l'activitat municipal dels llinatges que englobaven els prohoms.

GRAFIC 3
CONCENTRACIO DELS CARRECS PER REGIMS MUNICIPALS

Tanmateix, aquestes visions globals de la distribució dels càrrecs no permeten copsar les noves jerarquies de magistrats que es derivaven del règim municipal de conselleries vitalícies de 1469 i de la insaculació reformada de 1476. Aquesta desigualtat legal entre els veïns que accedien al poder local tingué conseqüències reals en l'ocupació dels càrrecs i, per tant, reclama una anàlisi més detallada.

Així, com era previsible, durant el període en què la provisió dels càrrecs depengué dels consellers vitalicis, entre 1469 i 1475, la majoria de les places restaren en mans d'aquests magistrats i dels membres de llurs llinatges. Dels 14 consellers permanents --la dotzena inicial i dos substituïts-- 11 aconseguiren que prohoms que duïen el seu cognom --un total de 14-- fossen elegits com a consellers i oficials majors.³⁴ El cas més destacat fou el de Gabriel Feliu i Bernat Miquel, que introduïren cadascun tres parents en les files del consell municipal, i no deixa de ser significatiu també que Llorenç Gascó, abans de ser designat com a substituït permanent del difunt Nicolau de Reus, ja havia accedit a càrrecs municipals triat pel seu parent Bernat i la resta dels consellers vitalicis. En conjunt, els llinatges dels magistrats perpetus agrupaven un terç dels prohoms presents en els sis anys documentats i ocuparen la meitat de tots els càrrecs. Aquesta proporció, tanmateix, no deixava de ser moderada en termes quantitius, ja que la

³⁴ Els prohoms elegits que pertanyien als llinatges dels consellers vitalicis foren Jaume Agramunt (2 càrrecs), Jaume Eiximeno (3), Francesc Feliu (2), Pere Feliu (1), Pere Feliu (2), Llorenç Gascó (2), Miquel Gascó (4), Gaspar Miquel (2), Pere Miquel (1), Pere Miquel (3), Guillem Mut (2), Joan Mut (1), Nicolau de Reus (2) i Joan Miralles (2).

normativa atorgava la meitat de les conselleries als magistrats vitalicis i la seua activitat en els càrrecs majors també fou remarcable, de manera que els seus llinatges haurien d'haver ocupat més de la meitat de les places. De fet, jugava un factor distorsionador: durant aquests anys a més dels 24 consellers que exigia el règim vigent, en les reunions del consell sovintejaren altres prohoms també identificats clarament com a "consellers". D'aquesta manera, fins i tot en les conselleries, la presència dels prohoms vitalicis era --en xifres-- menor que la dels consellers que s'elegien cada any, encara que el control efectiu que tenien sobre la designació dels càrrecs i la seua continuïtat en el consell els donava una hegemonia inqüestionable. En canvi, la presència dels llinatges de consellers vitalicis era aclaparadora en els oficis majors, ja que ocuparen el 70 % d'aquests càrrecs, i en concret 10 dels 14 magistrats perpetus exercí un dels oficis principals,³⁵ entre els quals va destacar Bartomeu Agramunt --3 voltes jurat i una justícia-- i Miquel Eiximeno --2 juraderies i un mandat com a mustassaf.

L'hegemonia de les famílies vitalícies en el consell, però, no tancava la porta la resta del personal edilici. Els principals llinatges --els que durant 1375-1500 van arribar als 60 mandats-- continuaren apareixent en les magistratures, amb l'única excepció dels Joan i els Guerau, i en conjunt agrupaven 18 persones que suposaven més d'un cinquè dels oficials, però només el 15 % dels mandats. És a dir, els consellers vitalicis es preocuparen que els principals llinatges polítics no es veiessen totalment

³⁵ Amb un total de 5 oficis majors hi havia els Agramunt, Eiximeno, Gascó i Reus, mentre que n'ocuparen 2 els Miquel, Miralles i Valentí, i els Feliu només un.

exclosos del municipi, però procuraren que no acumulassen un nombre significatiu de mandats. Amb tot, les famílies amb càrrec pertetu i la resta de llinatges importants incloïen més de la meitat dels magistrats i quasi dos terços de les magistratures. La resta fou per als llinatges mitjans i menors, que sols es repartiren el terç restant dels mandats. Bon indicador d'aquest diferent accés al poder local és que les famílies dels consellers vitalicis ocuparen una mitjana de 3,96 càrrecs per persona, els prohoms dels llinatges principals 1,88 i la resta 2, és a dir, la meitat que els primers.

La introducció del sistema d'insaculació desigual --la distinció entre consellers majors i menors-- va tenir com a conseqüència una jerarquitització qualitativa dels prohoms que accediren als càrrecs municipals durant el darrer quart del segle XV. Així, l'hegemonia dels consellers majors es manifestava en el seua major activitat política, ja que no arribaven a representar el 40 % dels magistrats, però controlaven més de la meitat dels càrrecs, mentre que els menors eren més del 60 % del personal polític i, en canvi, només exerciren el 47 % dels mandats. D'aquesta manera, l'índex d'ocupació dels càrrecs era de 7,67 per als consellers majors i només de 4,21 per als menors, és a dir, que un prohom classificat en el grup superior tendia a ocupar el doble de magistratures que un de l'inferior. Aquesta situació privilegiada derivava, d'una part, de la pròpia normativa electoral de 1476, que reservava la meitat de les places de consellers als majors, quan en realitat en les llistes d'insaculables aquests prohoms solien ser la meitat de nombrosos que els menors. Així, no sols tenien més probabilitats de ser

triatos en el sorteig i repetir en els càrrecs --com de fet succeïa--, sinó que en alguns anys --en la dècada dels noranta, tret de 1494-- el llistat de consellers majors aptes era inferior al de les 12 places a cobrir, i llavors aquests eren triats forçosament i els buits s'omplien amb consellers del sac menor. D'una manera o d'una altra, el sistema privilegiava els magistrats de la bossa principal, cosa que encara es feia més evident si, en lloc de considerar el conjunt dels càrrecs, s'atèn només la provisió dels oficis majors. Ací els consellers privilegiats eren la major part --quasi un 60 % dels 70 oficials superiors--, però controlaven tres de cada quatre càrrecs majors, mentre que els menors, anàlogament, eren el 40 % dels oficials i només exerciren un quart dels mandats. D'aquesta manera, es confirma una volta més la major facilitat que tenien els prohoms del sac principal per a perpetuar-se en els càrrecs --ara en els oficis majors--, ja que l'índex d'ocupació per a aquests magistrats --2,65 contra 1,31-- duplicava el dels menors.

4.1. L'ASCENS DELS GRANS LLINATGES

4.1. Unes trajectòries divergents

Les limitacions dels règims d'insaculació per a modificar substancialment la distribució del poder local es fa evident en analitzar l'evolució dels llinatges que constituïen l'èlit política local. Globalment, considerant tot el període comprès entre 1375 i 1500, els 22 llinatges principals només suposaven el 7 % del total i, en canvi, agrupaven un 30 % de les persones amb càrrecs i acaparaven més del 40 % dels mandats. Aquests valors globals eren suficient per a evidenciar el seu relleu en

la vida pública local, però si s'analitza l'evolució al llarg del segle XV pot comprovar-se que aquests llinatges tendiren a afermar una veritable hegemonia. En efecte, en la primera fase de vigència del sistema cooptatiu --fins a 1420-- les famílies principals només representaven una desena part del total i un cinquè de les persones i, en canvi, controlaren més d'un quart dels càrrecs. Aquestes proporcions s'incrementaren en la següent època --des de 1420 fins 1446--, de manera que passaren a representar més del 13 % dels llinatges, amb un terç dels prohoms i més d'un 40 % dels mandats. La provisió dels oficis amb la insaculació no frenà aquesta tendència ascendent, en termes relatius, de l'hegemonia dels llinatges més forts, sinó que encara es va veure confirmada. Així, entre 1446 i 1469, la presència d'aquestes famílies pujà a més del 20 % del total, quan englobaven el 47 % del personal polític i havien acaparat la meitat dels càrrecs d'aquest període.

Durant el règim de les conselleries vitalícies va tenir lloc un increment encara major del pes dels llinatges hegemònics --el 35 % dels actius, la meitat de les persones i més del 60 % dels mandats--, però s'ha de considerar que aquesta tendència --ben real-- estigué magnificada perquè, en tractar-se d'un període cronològic més reduït que els anteriors, el nombre global de famílies de magistrats també havia de ser menor. Tanmateix, l'increment del pes d'aquestes famílies es va fer evident en l'època del nou sistema d'insaculació. Llavors els 20 llinatges destacats que restaven van suposar un 26 % del total i reunien quasi la meitat dels veïns que accediren al municipi i una proporció superior dels mandats. En definitiva, en el pas del

segle XIV al XV els llinatges principals constituïen menys de la desena part del total i controlaven un quart dels càrrecs, però a finals del Quatrecentès ja eren un quart del total de famílies i acaparaven més de la meitat dels mandats.

QUADRE 21
PRINCIPALS LLINATGES POLITICS

llinatge	A1		A2		B		C		D		total
	P	C	P	C	P	C	P	C	P	C	
Agramunt	3	18	5	26	3	17	2	10	3	38	109
Alquècer	5	21	5	31	5	31	3	7	3	19	109
Bonet	3	4	4	32	3	4	1	1	5	24	65
Castell	3	23	8	33	4	27	1	4	2	15	102
Eiximeno	2	3	2	15	3	13	3	16	5	45	92
Feliu	4	22	3	10	4	24	4	12	6	32	100
Ferrer	4	14	6	21	7	19	1	2	3	14	70
Gascó	3	15	2	21	4	22	3	12	3	15	85
Guerau	6	25	5	25	2	12					62
Joan	2	26	4	17	3	10			3	21	74
Març	1	3	3	20	7	28	2	5	5	23	79
Martí	2	8	7	17	5	23	2	3	7	41	92
Mas	4	10	9	33	11	56	4	4	7	26	129
Miquel	6	44	3	22	5	32	4	12	4	36	146
Miralles	3	12	1	4	2	10	2	9	3	34	69
Merí	6	35	6	24	2	2					61
Miró	10	21	10	51	7	42	2	4	2	17	135
Moliner	3	27	3	17	3	12	1	6	3	22	84
Mut	8	31	7	49	7	38	3	4	2	9	131
Pelegrí	5	21	5	15	4	14	2	4	5	10	64
Reus	2	19	2	11	4	16	3	13	1	11	70
Valentí	1	9	3	11	2	13	1	7	4	20	60
total	86	411	103	505	97	465	44	135	76	472	1.988

A1: 1374-1419 A2: 1420-1445 B: 1446-1468 C: 1469-1476
P: persones C: càrrecs

La creixent hegemonia del grup de llinatges dominants i l'estabilitat del seu nombre no eren resultat d'una evolució uniforme del conjunt de les famílies. La majoria d'aquests llinatges --18 de 22-- havien tingut una trajectòria ascendent des de finals del segle XIV o inicis del XV, que en la meitat

d'ells s'havia aturat en la dècada dels anys trenta.³⁶ Només dues famílies --els Març i els Mas, les dues camperoles-- continuaren augmentant la seua presència fins els anys cinquanta, mentre que la resta --7 llinatges--, amb una pujada més primerenca, ja havien tocat sostre abans de 1430.³⁷ A partir d'aquest moment, la meitat de les famílies entraren en una depressió que, ja en la segona meitat del segle, tornaria a redreçar-se en una nova fase ascendent,³⁸ però un nombre igual de llinatges entraren en una depressió sostinguda fins el 1500,³⁹ i fins i tot dos d'ells --Guerau i Merí-- desaparegueren de la vida política en la dècada dels seixanta. Els Martí, predominantment llauradors, foren l'única família que experimentà un creixement sostingut en l'ocupació dels càrrecs des del 1400 fins el 1500. En canvi, només hi hagué una minoria de llinatges burgesos --Joan, Miralles i Reus-- que fins a mitjan Quatrecentos s'orientaren a la baixa. Aquesta evolució diferent dels principals llinatges va modificar la seua jerarquia interna, de manera que de 5 les famílies més destacades de la primera dècada del segle XV, només els Miquel --els mercaders més destacats de la vila-- aconseguiren mantenir-se en la cúspide fins als anys

³⁶ Es tracta dels Castell, Alquècer, Bonet, Agramunt, Ferrer, Gascó, Miró, Valentí i Mut.

³⁷ Fins la primera dècada del segle XV ascediren els Miquel, mentre que els Pelegrí, Feliu, Merí i Guerau acumularen mandats fins al període 1411-1420 i la família Eiximeno i Moliner fins la dècada següent.

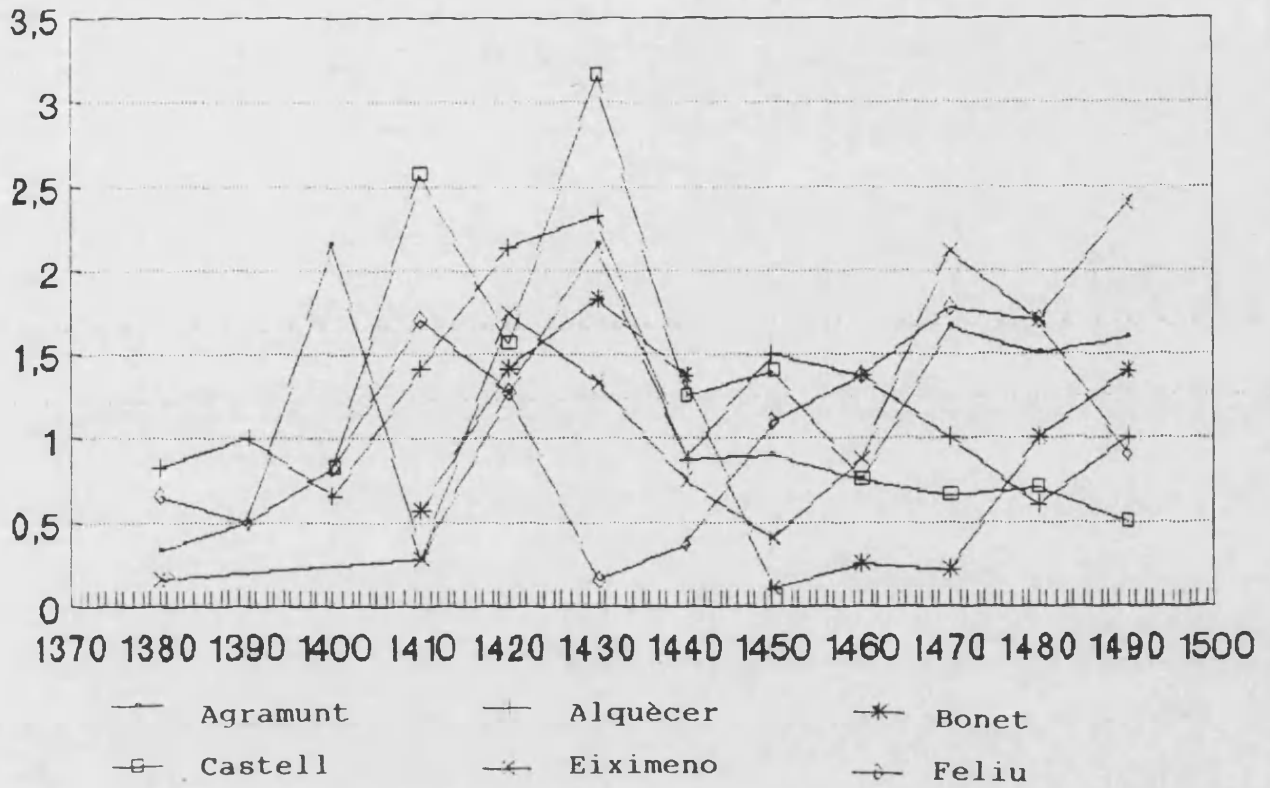
³⁸ En els anys quaranta començaren a recuperar-se els Feliu, en la dècada següent els Moliner i els Valentí, en els seixantes els Bonet i els Eiximeno, en els setantes els Agramunt i en la dècada posterior la família Mas i la Miquel.

³⁹ Es tractava dels llinatges Castell, Pelegrí, Alquècer, Gascó, Guerau, Març, Merí, Miró i Mut.

noranta --encara que desapareixent dels primers llocs durant els trenta, quaranta i seixanta--, mentre que els Agramunt, ja esdevinguts mercaders, no tornarien al cim de la jerarquia fins la dècada dels setanta. En canvi, els Joan i els Moliner quedaren fora dels llocs principals, mentre que els Miralles --tots llinatges burgesos-- sols tornaren a destacar-se a finals de la centúria. D'aquesta manera, en 1491-1500 dels 5 llinatges amb més càrrecs, n'hi havia dos --Agramunt i Miquel-- que també havien estat hegemònics en 1401-1410, però el que ocupava el primer lloc de la jerarquia --els Eiximeno, sobretot notaris-- només havia començat a destacar en els anys setantes i els altres dos --Martí i Bonet-- eren famílies llauradores que també havien aparegut esporàdicament en els primers llocs a partir de 1440.

PRESENCIA DELS PRINCIPALS LLINATGES (1)

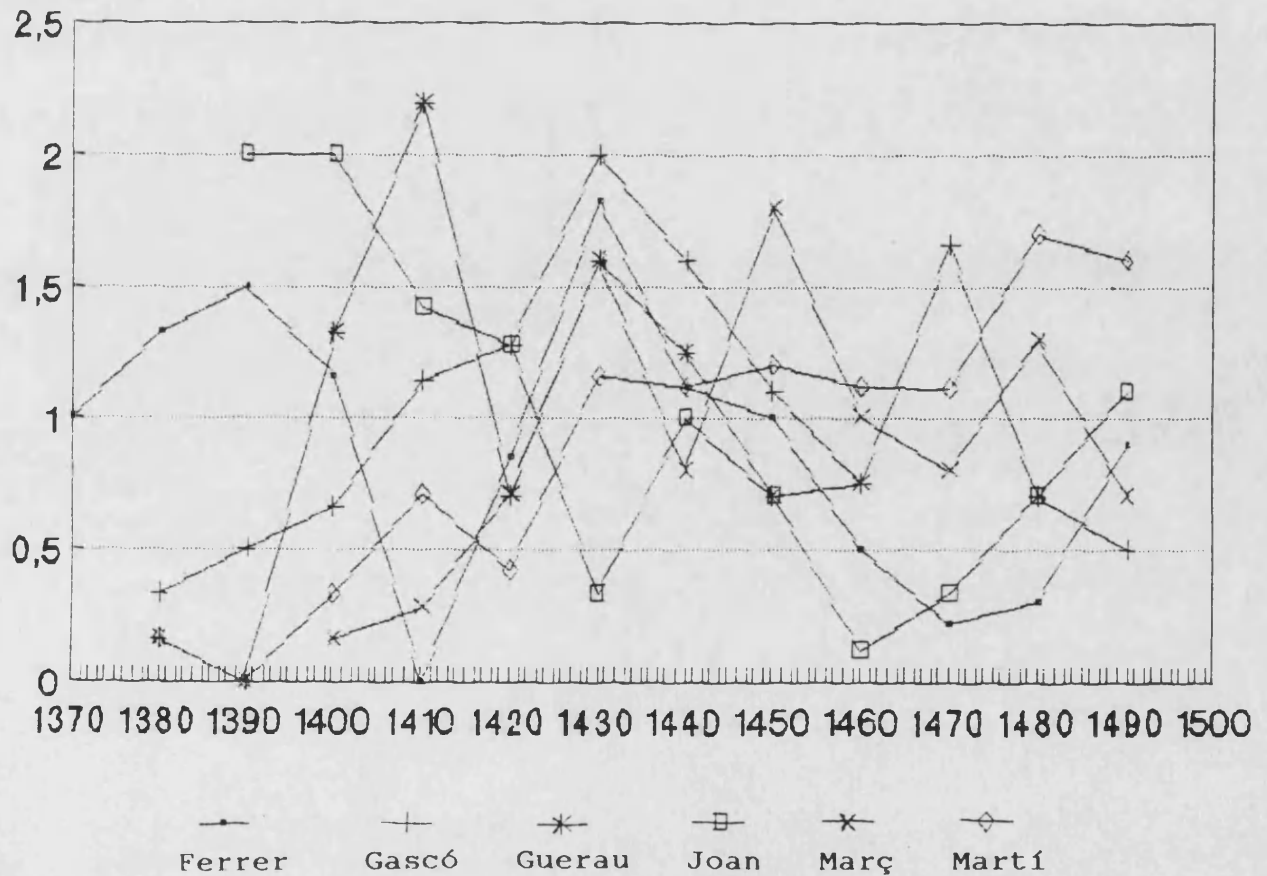
persones/any

GRAFIC 5

PRESENCIA DELS PRINCIPALS LLINATGES (2)

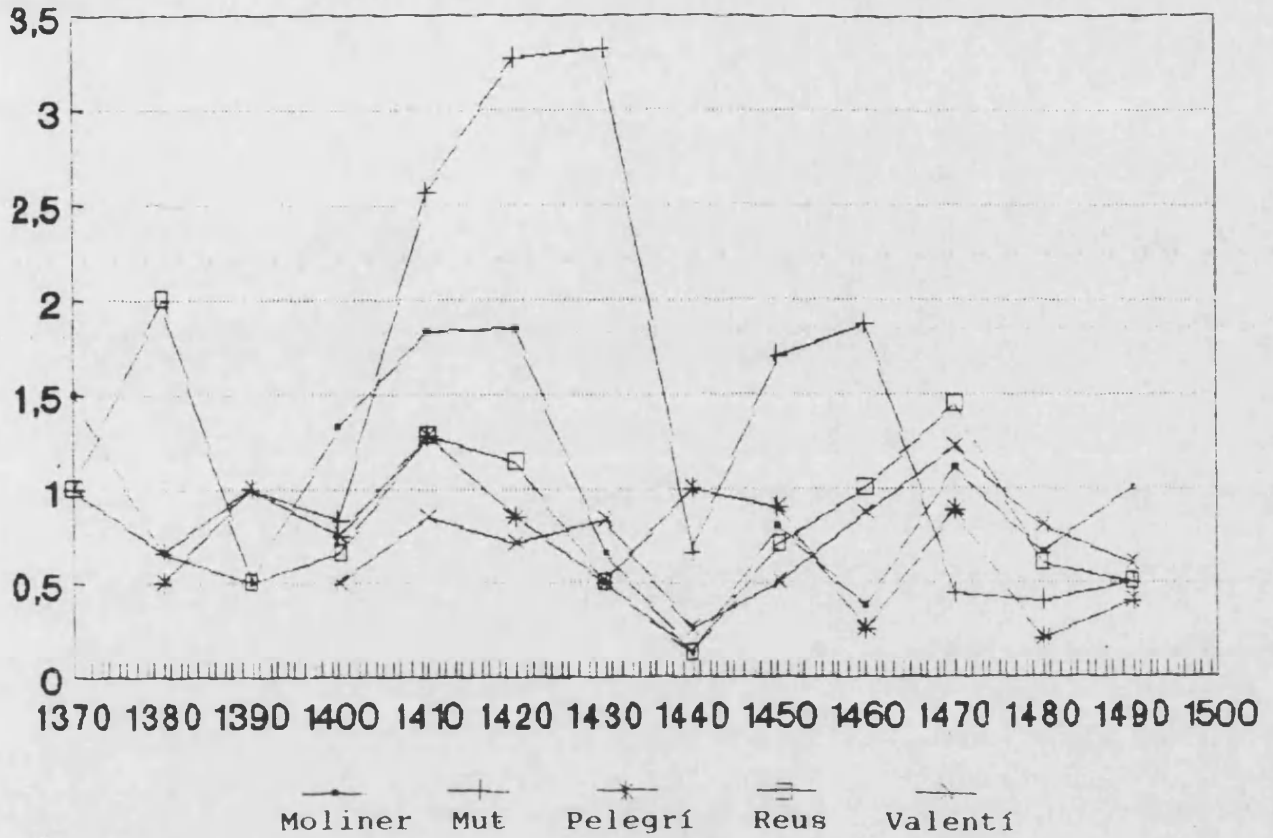
persones/any

GRAFIC 6

PRESENCIA DELS PRINCIPALS LLINATGES (3)

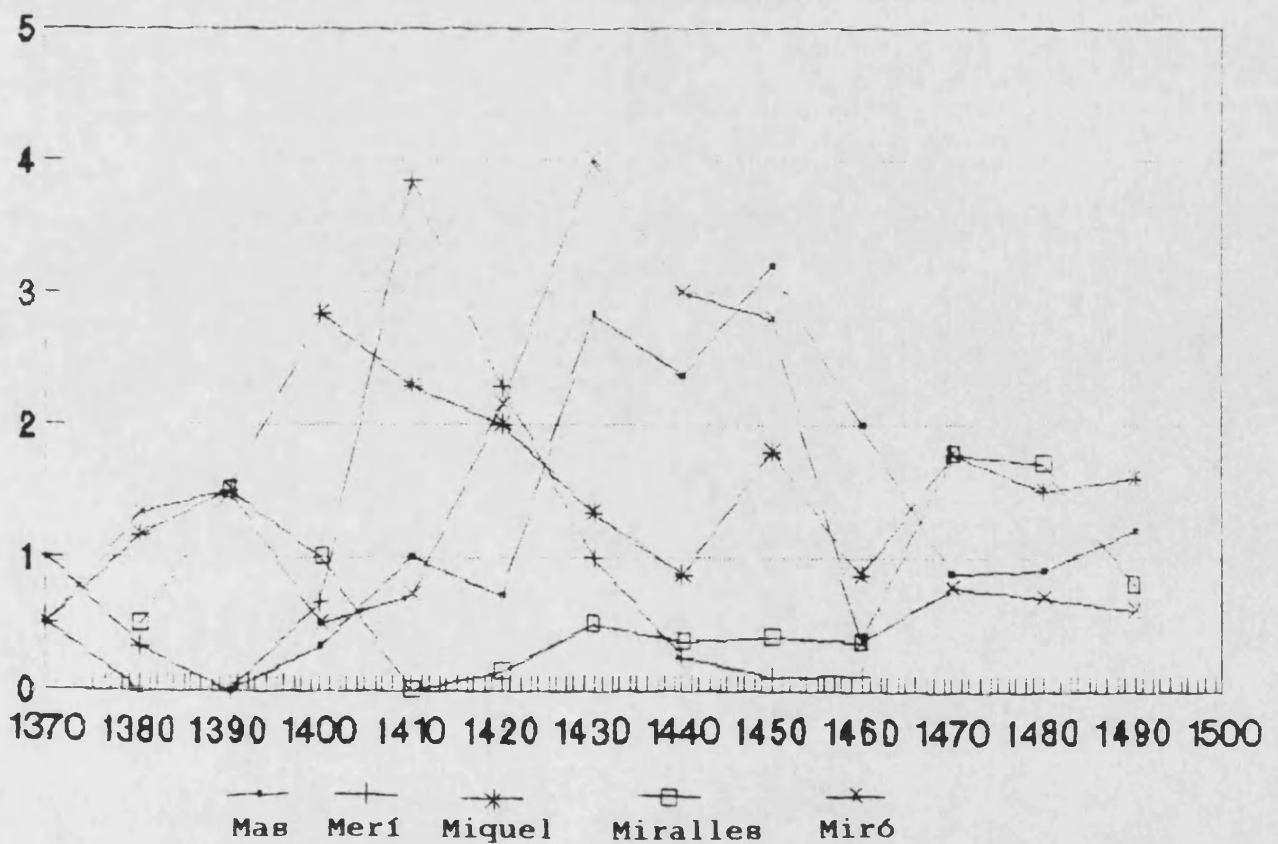
persones/any

GRAFIC 7

PRESENCIA DELS PRINCIPALS LLINATGES (4)

persones/any

4.2. Hegemonia política i arrelament comunitari

La persistència dels principals llinatges al llarg del segle XV, i el fet que tots es trobaven ja presents en el consell abans de la substitució en 1446 del règim cooptatiu per la insaculació, indica que els canvis dels sistemes electorals no retallaren decisivament a l'hegemonia d'aquestes grans famílies. Hi hagué nou llinatges --menys de la meitat-- veieren disminuir considerablement la seua presència en el pas dels als any trenta --els últims de plena cooptació-- als quaranta --que incloïen en part el sistema de sorteig--, però no està clara vinculació d'aquesta tendència depressiva al canvi institucional, i en qualsevol cas sols va afectar a menys de la meitat de les principals famílies, que de cap manera es veieren totalment excloses del poder local. De manera semblant, la recuperació de la majoria d'aquests llinatges durant la segona meitat del segle XV --molt escalonada-- tampoc pot relacionar-se directament a les transformacions del règim municipal. En general les famílies de notables locals aconseguiren maniobrar per a mantenir -- o incrementar-- la seua influència en el consell amb una relativa independència d'uns canvis institucionals que, al capdavall, no foren tan colpidors com els que van sotragar el municipi italià amb el pas de la comuna a la senyoria, i fins i tot allí pot rastrejar-se la continuïtat dels llinatges patricis.⁴⁰

El predomini dels llinatges principals es basava en l'elevada quantitat de membres que agrupaven i en el pes individual d'alguns d'aquests prohoms. En efecte, la majoria dels veïns que havien participat en la vida pública durant més de dues

⁴⁰ Ph. J. JONES, "Comuni e Signorie...", cit., pp. 99-123.

dècades pertanyien als llinatges hegemònics. I per una altra banda, aquestes famílies reunien de 7 a 22 magistrats locals, quan la mitjana general no arribava a 3. Això volia dir que els llinatges més destacats no sols s'havien pogut mantenir en el municipi durant dècades senceres, sinó que es diversificaven simultàniament en un mateix període. De fet, els llinatges de major relleu polític eren els més arrelats de la vila, tant pel nombre de famílies nuclears que havien sorgit del tronc originari com per la seua perpetuació cronològica en la societat local.

Així, dels 22 llinatges fonamentals, 17 --més de les tres quartes parts-- no sols havien estat arrelats en la societat local al llarg del segle XV, sinó que s'havien mantingut des de 1398 fins 1510, i encara n'hi havia 11 --la meitat del grup principal-- que continuarien arrelats en el veïnat almenys fins ben entrat el segle XVIII. D'altra banda, els llinatges de major pes polític eren també les que reunien un nombre major de famílies nuclears --un mínim de 5 veïns--, ja que suposaven el 35-40 % dels cognoms que més membres incloïen en 1398, 1468 i 1510. Aquesta presència, però, encara es feia més evident entre el grup --més reduït-- que aplegava més famílies nuclears. Així, en 1398 dels 6 cognoms que agrupaven un mínim de 8 veïns, la meitat eren dels que més sovintejaven en el consell municipal, i en 1468, de 9 llinatges que superaven aquest límit, més de les tres quartes parts eren també les principals famílies edilícies, mentre que en 1510, de 4 cognoms que superaven els 7 veïns, 3 s'incloïen en l'èlit política. I de fet, eren aquests els que solien reunir el màxim nombre de nuclis familiars, com fou el cas dels Martí, que amb 20 membres era el llinatge més extens de

1468, seguit pels Ferrer amb 14 i els Castell i els Miquel amb 11. I també amb aquesta quantitat, els Eiximeno i els Castell encapçalaven la llista de cognoms més diversificats en 1510.⁴¹ El vigor demogràfic dels principals llinatges polítics, en definitiva el seu arrelament en la vila, era una característica que els notables de Castelló compartien amb els dirigents de les comunitats rurals com Sueca o les poblacions de l'Horta.⁴²

5. DE LA COOPTACIO AL SORTEIG: EL FACTOR INSTITUCIONAL

Sovint s'ha vist la instauració d'un determinat règim municipal com el factor determinant que explica les tendències en l'ocupació dels càrrecs edilicis. Així, certa historiografia havia considerat els diferents sistemes cooptatius com l'època de la llibertat municipal, sense ingerències de poders externs, i per això reivindicava el seu caràcter "democràtic". Posteriorment, des d'una altra perspectiva, s'havien denunciat aquests règims com a construccions oligàrquiques, mentre que es veia en la insaculació una renovació antioligàrquica, liderada per la monarquia, que obria el municipi a una participació política més àmplia. Tanmateix, l'evolució política real del

⁴¹ Els llinatges de l'èlit política que no estigueren presents en 1398, 1468 i 1510 eren Mas, Moliner, Març, Joan i Merí, mentre que els que perduraren fins 1769 foren Miquel, Mut, Agramunt, Castell, Eiximeno (o Ximeno), Martí, Gascó, Ferrer, Reus, Miralles i Bonet. Aquests càlculs s'han elaborat a partir de les dades que aporta José SANCHEZ ADELL, "Onomástica y movilidad de población en la villa de Castellón de la Plana (siglos XIV-XVIII)", Saitabi, XXVIII, 1978, pp. 33-68.

⁴² Antoni FURIO, Camperols del País Valencià. Sueca, una comunitat rural a la tardor de l'Edat Mitjana, València, Alfons el Magnànim, 1982, i, del mateix autor, "Les comunitats rurals de l'Horta-Sud de l'Edat Mitjana als temps moderns", Afers, 11-12, 1991, pp. 31-55.

municipi castellonenc no confirma cap d'aquestes dues interpretacions. Tot al contrari, el nombre de persones i llinatges que tenien accés al municipi començà a disminuir durant el règim cooptatiu i va continuar així durant la vigència de la insaculació. De fet, va ser durant la dècada dels quaranta quan tingué lloc una remarcable reducció dels veïns i llinatges en termes absoluts i respecte a l'evolució demogràfica, tot i que en 1446 era substituït el règim cooptatiu pel de "sac i sort".

La insaculació, doncs, no va comportar un increment quantitatiu dels llinatges que accedien als oficis municipals ni una ampliació del grup polític respecte al conjunt del veïnat. De fet, durant la vigència d'aquest primer règim de sorteig --des de 1446 fins a 1469-- la incorporació de nous llinatges a l'activitat política fou ben escassa i no arribà a compensar les desaparicions d'altres més nombrosos. Així, de les 99 famílies edilícies d'aquest període sols n'hi havia 13 que arribaven per primera volta al municipi,⁴³ és a dir que la renovació del personal polític s'acostà a un 15 % dels efectius. Les noves aportacions eren escasses i encara perden relleu si es comparen amb les que es produïren entre altres períodes que no estigueren regits per sistemes electorals diferents. Això succeïa en el pas de la primera fase de cooptació i la segona, ja que els llinatges que aparegueren per primera volta en la vida política local en 1420-1446 ascendiren a 48, cosa que suposava un 30 % de tots els actius de l'època i un 13 % dels càrrecs. D'aquesta manera, l'accés al municipi de menys d'un quart de noves famílies

⁴³ Es tractava dels llinatges Amiguët, Berbegal, Bru, Caper, Esquerrer, Font, Galceran, Guardiola, Jover, Micó, Punxet, Punyet i Romeu.

difícilment pot considerar-se com un resultat "oberturista" del règim d'insaculació. És més, aquests nouvinguts a la gestió edilícia encara tingueren una importància menor des del punt de vista de l'ocupació de càrrecs, perquè en conjunt no aconseguiren fer-se ni amb el 5 % del total. Es tractava, doncs, de llinatges secundaris --mitjans i petits--, ja que no n'hi havia cap que, des de les darreries del segle XIV a l'inici dels temps moderns, hagués superat els 40 càrrecs i, en canvi, tres de cada quatre no havien passat dels 10 i la meitat no havien anat més enllà de ser simples consellers.

De manera semblant, la reintroducció modificada de la insaculació en 1476, després d'un curt període de conselleries vitalícies, tingué lloc també en una dècada marcada per la reducció del grup polític i no frenà aquesta tendència. És a dir, el règim d'insaculatori no va ampliar la base del grup polític amb una major presència de veïns, sinó que la seua reducció progressiva, iniciada durant l'època d'eleccions cooptatives, va continuar al llarg del segle XV. En aquest sentit, s'ha de remarcar també que la incorporació de nous llinatges a la vida municipal a partir de 1476 --15 de 77--⁴⁴ a penes representava un 20 % dels actius durant la vigència del segon règim de sorteig i un 6 % dels càrrecs. Una volta més, es tractava sobretot de llinatges menors, ja que tret d'un tots estaven per sota dels 10 mandats i més de la meitat no havien passat del nivell de conseller. Aquesta renovació del personal polític fou lleugerament superior a la registrada durant l'anterior règim

⁴⁴ Eren aquests: Aragonès, Bono, Caranyena, Carcasses, Casalduch, Centoll, Cortit, Lluna, Pasqual, Ros, Santalínea, Sayes, Sisternes, Turló, Vayo.

d'insaculació, però amb tot encara estava per sota de les noves incorporacions que s'havien produït durant la vigència del sistema de cooptació. De manera que la insaculació sols va resultar un règim més obert a l'accès de noves famílies que no el de conselleries vitalícies, una època pràcticament tancada a la infiltració de famílies sense experiència anterior en l'activitat municipal.⁴⁵

QUADRE 22
INDICADORS DE L'OCUPACIO DELS CARRECS

<u>règim municipal</u>	<u>període</u>	<u>anys</u>	<u>C/P</u>	<u>P/A</u>	<u>C/L</u>	<u>L/A</u>
cooptació	1375-20	23	3,73	18,21	7,04	9,65
cooptació	1421-46	17	3,84	18,70	7,63	9,41
insaculació I	1447-69	21	4,54	9,76	9,40	4,71
vitalici	1470-76	6	2,61	13,83	4,09	8,83
insaculació II	1477-01	25	5,52	6,40	11,48	3,08

C/P: càrrecs/persona C/L: càrrecs/llinatge
P/A: persones/any L/A: llinatges/any

La concentració del poder municipal cada volta en un menor nombre de prohoms --tant en sentit absolut com relatiu-- s'evidencia també si es prenen com a indicadors, durant cada període polític, la quantitat mitjana de càrrecs que exercí cada prohom i cada llinatge i, de manera semblant, les dimensions que assolía --en termes individuals i per famílies-- el grup de magistrats. En el primer sentit, l'ocupació mitjana dels càrrecs va anar creixent --amb l'excepció del parèntesi dels consellers vitalicis-- des de els períodes de vigència de la cooptació fins a la la introducció de la insaculació en 1446 --de 3,7 a 4,5 mandats--, i encara ascendiria més --a 5,5 càrrecs per persona-- amb la reintroducció

⁴⁵ Durant 1470-1476 sols aparegueren dos nous llinatges --els Gisbert i els Picó--, que suposaven només el 3'7 % de les famílies que llavors estaven en actiu i un insignificant 1,3 % dels càrrecs.

del sistema de sorteig modificat en 1476. D'aquesta manera, l'acumulació mitjana de les magistratures en mans individuals augmentà en quasi un 50 % en el pas del règim de cooptació al d'insaculació. Per llinatges, aquesta tendència encara es veia més reforçada, ja que l'ocupació mitjana ascendí de 7 mandats en la primera època a més d'11 durant el darrer període d'insaculació, és a dir, s'incrementà en més d'un 60 %.

Al mateix temps, les dimensions del grup polític descendien des d'uns 18 prohoms per any en l'època de cooptació a menys de 10 durant el primer règim de "sac i sort" i a poc més de 6 en la darrera etapa de vigència de la insaculació, de manera que la presència individual del personal polític es reduí en dos terços. I aquesta baixada encara fou lleugerament més acusada per als llinatges edilicis, que es reduïren de més de 9 a sols 3 com a mitjana anual durant el canvi d'un règim municipal a l'altre.

Durant 1469-1476 l'elecció de tots els càrrecs, en la pràctica, quedava en mans dels dotze consellers vitalicis designats per la corona. Aquesta "dictadura" facilitava, doncs, l'acumulació dels mandats en mans de pocs llinatges, però paradoxalment no fou així, sinó que el nombre de persones i de llinatges per any ascendí a nivells comparables als de l'època de la cooptació i, per tant, va disminuir l'índex d'ocupació dels càrrecs fins a valors propers als de l'inici del segle XV. Ara bé, aquestes dades es veuen distorsionades en part per l'escassa durada del període en relació als anterior, fins al punt que si es consideren els períodes decenals per llinatges es veu com els anys seixanta i setanta no constitueixen cap anomalia en el procés de reducció del nombre de famílies de prohoms.

6. LA DEFINICIO D'UNA ELIT DE PODER

6.1. La grandària del grup polític i la seua composició

Sense oblidar que les dones i les minories --mudèjars i jueus-- se'n veien excloses, la participació de la població masculina en la política local era considerable, ja que la meitat dels caps de família, amb un patrimoni superior a la mitjana, reunien les condicions mínimes per a accedir a càrrecs municipals. En la pràctica, en canvi, el grup amb experiència política es va reduir a un terç dels veïns, però amb tot la massa d'individus que entre 1375 i 1500 van passar pels oficis públics --841 en una vila que va oscilar entre els 1.000 i els 500 focs-- no permet considerar-los tots com a integrants d'una élit de poder pròpiament dita. En aquest sentit, el municipi de Castelló era relativament obert, i en bona part aquesta àmplia participació es veia afavorida perquè cada any calia proveir un nombre de magistratures que representaven una proporció elevada del total de focs --entre un 6-10 %--, molt més àmplia que no a les ciutats o grans viles urbanes.

Els veïns que es reunien en les sessions municipals estaven lluny de ser un grup igualitari. Potser no era molt difícil entrar en les institucions locals, però l'accès als càrrecs més importants --jurat, justícia, musassaf-- estava barrat a la majoria d'ells. Només si posseïen un patrimoni avaluat en el doble del que s'exigia als simples consellers podien optar als oficis majors i, de fet, sols un de cada quatre prohoms aconseguiren ocupar alguna de les magistratures superiors. Del total de caps de família que figuraven als padrons de riquesa, només el 5-14 % esdevingueren, en algun moment de la seua vida,

responsables executius de la vila, jutges ordinaris o supervisors del mercat i de l'urbanisme local. La jerarquitització del grup polític no sols es manifestava en la restricció de l'accés als oficis majors, sinó també, quantitativament, en el nombre de mandats que havia exercit cada prohoms. La meitat d'aquests no havien passat de tres càrrecs anuals i, en conjunt, només acumularen un 15 % del total, mentre que a l'altra banda de la jerarquia, els que arribaren a un mínim de 15 mandats, només eren un de cada deu, però acapararen un terç de totes les places. Aquest estrat superior sí que constituïa una veritable élite de poder, però la seua influència encara es fa més evident si es consideren no individualment sinó com a membres de llinatges.

Entre les darreries del segle XIV i la fi del següent, hi hagué una vintena de llinatges que pràcticament es perpetuaren en els primers llocs durant tota aquesta època, i de fet acumularen un mínim de seixanta càrrecs cadascun. Aquestes famílies només representaven el 7 % del total, però aconseguiren controlar el 40 % dels mandats, i més de la meitat dels oficis majors. Així, tant per la seua perpetuació en les institucions com pel nombre de prohoms que agrupaven --un 30 % dels individus-- i de la seua presència majoritària en els oficis --especialment en els més importants--, aquesta grapat de famílies controlaren decisivament la vida política local durant més d'un segle.

Si des d'un punt de vista estructural, prenent totes les dades de 1375-1500 globalment, pot assegurar-se que s'havia consolidat un nucli hegemònic dins del grup polític local, l'evolució durant el Quatrecentès confirma una tendència cap a la concentració progressiva del poder municipal en mans d'aquestes

famílies al mateix temps que es reduïa el nombre de veïns que ocupaven magistratures. Aquesta disminució del personal edilici no era un mer ajust provocat per la depressió demogràfica, sinó que assolí una major intensitat --dos terços-- que no la baixada del volum de població a la meitat, tant si es consideren els individus com els llinatges. El tancament del municipi es va fer a costa de les famílies més febles, que sols apareixien esporàdicament en els càrrecs. Així, a inicis del segle XV els llinatges que no havien passat de 10 mandats constituïen entre un 40 % del total, mentre que la vintena que superaven els 60 sols representaven un 15 %, però a finals de la centúria, en canvi, les proporcions pràcticament s'havien invertit en favor de les famílies més poderoses. De manera semblant, el predomini dels llinatges que no passaren de simples consellers també es va veure esborrat al llarg del segle, fins al punt que en les últimes dècades aquestes famílies de nivell secundari sols arribaven a ser un cinquè del personal polític. En definitiva, els llinatges que es veieren desplaçats foren els de menor relleu, tant en termes quantitativus com qualitativus.

A diferència de certes interpretacions historiogràfiques, la restricció del grup polític va ser una tendència més aviat independent dels canvis dels sistemes electorals. En concret, la introducció de la insaculació en 1446, malgrat el seu caràcter antioligàrquic, no va impedir que continuàs el tancament del municipi a la participació del veïnat, i, paral·lelament, una major perpetuació dels individus i dels llinatges en el poder local. Per contra, el sistema de sorteig per a la provisió dels càrrecs, en trencar les trames dels grups instal·lats en el poder

local, va afavorir una lleugera tendència cap a la distribució menys jerarquitzada dels càrrecs a l'interior d'un grup polític que anava minvant. A mesura que avançava el segle XV, doncs, el sector del veïnat que governava el municipi --tant els individus com els llinatges-- era cada volta més reduït, però al mateix temps, a nivell intern, es feia més homogeni per la marginació de les famílies més febles, en favor de les mitjanes i del nucli hegemònic, i per un repartiment menys jerarquitzat dels oficis que es veia afavorit pel sistema d'insaculació. La concentració del poder municipal en mans d'un nucli de famílies mitjanes i majors era una realitat durant aquesta centúria, però caldria valorar fins a quin punt s'havia en la vila consolidat una veritable oligarquia local.

6.2. Un municipi oligàrquic?

Sovint el grup polític que governava els municipis de les darreries de l'Edat Mitjana s'ha definit apriorísticament com una "oligarquia". Per descomptat, en les ciutats --i en les viles i les petites comunitats rurals-- la participació en la vida política no estava a l'abast de tothom, ni tan sols de la majoria de la població masculina cristiana, i això ja suscita seriosos dubtes sobre la utilitat d'analitzar el poder municipal amb el concepte de "democràcia medieval" prenent-lo en un sentit absolut. De manera semblant, des d'algun sector de la historiografia anglo-saxona, s'ha denunciat el concepte d'"oligarquia" com un anacronisme que dificulta la comprensió dels comportaments polítics de la societat urbana dels segles XIV i XV. Des d'aquest punt de vista, resultaria més apropiat

interpretar els canvis municipals amb els conceptes i els valors dels seus protagonistes --l'ideal d'harmonia cívica, el pecat com a arrel del conflicte, l'acceptació de la desigualtat política--, que en definitiva legitimaven el control de la ciutat pels veïns més rics, fins al punt que els contemporanis contemplaven el poder municipal com un règim "aristocràtic" --govern dels millors en benefici de la comunitat-- més que no com una "oligarquia" que s'identifica amb un sistema corrupte i egoista.⁴⁶ Sense negar la importància de conèixer la ideologia dominant d'una època i d'un grup social per a explicar els seus comportaments,⁴⁷ no és menys cert que en la pràctica els conflictes municipals giraven al voltant de realitats més concretes com l'elecció dels càrrecs i la fiscalitat, i que els grups menys poderosos --més enllà de qüestionar la moralitat personal dels dirigents-- tractaven d'evitar l'acaparament d'oficis per una minoria de prohoms, encara que no els designassen amb el terme "oligarquia". Això s'havia fet evident a Castelló quan alguns sectors denunciaren el règim de conselleries vitalícies de 1467 afirmant que la "perpetuació de conselleria aparega al consell e a molts de la dita vila odiosa e dampnosa". Així doncs, en lloc de prendre el concepte "oligarquia" com a sinònim de corrupció, cal restituir-li el seu significat etimològic --govern d'una minoria-- i avaluar, amb criteris quantitius i qualitius, si el municipi

⁴⁶ Aquest és el plantejament de Susan REYNOLDS, "Medieval urban history and the history of political thought", Urban history yearbook, 1982, pp. 14-23, citat per S. RIGBY, "Urban "oligarchy"...", cit., pp. 63-64, on es fa una encertada crítica d'aquest tipus de plantejaments.

⁴⁷ En aquest sentit són ja conegudes les concepcions i la pràctica concreta de Michel VOVELLE, Ideología y mentalidades, Barcelona, Ariel, 19XX.

de Castelló va restar controlat per un grup d'aquestes característiques en els segles XIV i XV.

D'entrada, el grup polític era relativament ampli, però hi havia un nucli reduït de llinatges --una vintena de més de tres-cents-- que acumularen quasi la meitat dels llocs de govern, especialment els més importants, tot perpetuant-se, malgrat els canvis de règim municipal, en les primeres files de la jerarquia política local. Aquests prohoms constituïen, per tant, un veritable grup oligàrquic que, en la pràctica, decidia també la incorporació de nous contingents a l'escena municipal. El seu control del joc polític es féu ben evident en els pocs anys en què les magistratures eren distribuïdes pels consellers vitalicis --reclutats entre aquesta oligarquia--, però també funcionaria de manera més matisada durant la vigència del sistema cooptatiu.

La instauració de la insaculació en 1446 no va suposar una renovació apreciable dels llinatges polítics, ja que en última instància l'admissió de nouvinguts depenia dels que controlaven el consell i ací continuava augmentant la influència dels sectors oligàrquics. Ara bé, el rebuig que els notables locals manifestaren contra el règim de sorteig indica que no fou un moment favorable als seus interessos malgrat la progressió del deu domini quantitatiu en el consell.⁴⁸ La clau estava en l'autonomia que la insaculació assegurava als prohoms secundaris respecte a l'anterior dependència de les grans famílies. Des d'aquesta perspectiva, considerant com s'elegien els oficials,

⁴⁸ Aquests criticaven el sistema d'insaculació perquè havia permès l'accès al municipi de "tantes gents il·letrades e de poca intel·ligència", vegeu Francisco A. ROCA TRAVER, Ordenaciones municipales de Castellón de la Plana durante la Baja Edad Media, València, Instituto Alfonso el Magnánimo, 1952, p. 146.

la participació d'individus i llinatges relativament àmplia d'inicis del segle XV no pot interpretar-se com un moment més "obert" que els posteriors, ja que els nombrosos llinatges menors que apareixien fugaçment en el consell tindrien un pes polític ben escàs, subordinat al nucli oligàrquic més arrelat. Tanmateix, la reintroducció --pactada amb els llinatges hegemònics-- del sistema de sorteig després del parèntesi "dictatorial" dels magistrats vitalicis, es va fer sota una fòrmula --la distinció entre consellers majors i menors-- que tornava a afavorir la perpetuació de les famílies més poderoses. Amb el progressiu desplaçament de les famílies febles, el domini dels grans llinatges no faria altra cosa que es manifestar-se de manera més clara. La qüestió és comprovar si darrere d'aquesta concentració formal del poder polític es va donar també un predomini dels grups socials identificables amb l'èlit econòmica, i si aquests van dur a terme una política també "oligàrquica", és a dir, més orientada cap als interessos privats de la minoria dirigent que al servei de tota la comunitat.

QUADRE 23
JERARQUITZACIO DEL GRUP POLITIC

CARRECS 1374-75/1419-20

<u>càrrecs</u>	<u>persones</u>	<u>total</u>	<u>llinatges</u>	<u>total</u>
1	135	135	39	39
2	77	154	31	62
3	46	138	23	69
4	46	184	20	80
5	23	115	13	65
6-10	71	538	49	387
11-15	16	202	20	252
16-20	3	52	11	200
21-25	2	46	10	219
+25			6	191

total	419	1.564	222	1.564

CARRECS 1420-21/1445-46

<u>càrrecs</u>	<u>persones</u>	<u>total</u>	<u>llinatges</u>	<u>total</u>
1	101	101	29	29
2	51	102	22	44
3	35	105	14	42
4	34	136	19	76
5	22	110	10	50
6-10	58	451	27	208
11-15	15	185	15	192
16-20	2	32	12	214
21-25			5	113
+25			7	254

total	318	1.222	160	1.222

CARRECS 1446-47/1468-69

<u>càrrecs</u>	<u>persones</u>	<u>total</u>	<u>llinatges</u>	<u>total</u>
1	47	47	12	12
2	30	60	7	14
3	25	75	7	21
4	20	80	10	40
5	14	70	5	25
6-10	56	438	29	240
11-15	16	161	15	180
16-20			3	52
21-25			4	93
+25			7	254

total	205	931	99	931

CARRECS 1469-70/1475-76

<u>càrrecs</u>	<u>persones</u>	<u>total</u>	<u>l·linatges</u>	<u>total</u>
1	29	29	13	13
2	28	56	11	22
3	6	18	4	12
4	4	16	9	36
5	5	25	5	25
6-10	11	73	6	44
11-15			4	49
+15			1	16

total	83	217	53	217

CARRECS 1476-77/1500-01

<u>càrrecs</u>	<u>persones</u>	<u>total</u>	<u>l·linatges</u>	<u>total</u>
1	34	34	11	11
2	18	36	6	12
3	11	33	5	15
4	13	52	2	8
5	18	90	6	30
6-10	41	302	17	148
11-15	20	251	7	93
16-20	5	86	11	199
21-25			4	90
+25			8	278

total	160	884	77	884

QUADRE 24
JERARQUIA DELS PRINCIPALS LLINATGES (INDEX DE CARRECS)

<u>1374-1380</u>	<u>1381-1390</u>	<u>1391-1400</u>	<u>1401-1410</u>	<u>1411-1420</u>
Moliner Ferrer Merí Reus Mut	Reus Miró Ferrer Miquel Alquècer	Joan Ferrer Miralles Miquel Miró	Miquel Agramunt Joan Moliner Miralles	Merí Castell Mut Guerau Miquel
<u>1421-1430</u>	<u>1431-1440</u>	<u>1441-1450</u>	<u>1451-1460</u>	<u>1461-1470</u>
Mut Merí Alquècer Miró Miquel	Miró Mut Castell Mas Alquècer	Miró Mas Gascó Bonet Castell Guerau	Mas Miró Miquel Març Mut Alquècer	Mas Feliu Martí Reus Març
<u>1471-1480</u>	<u>1481-1490</u>	<u>1491-1500</u>		
Eiximeno Feliu Miquel Miralles Agramunt Gascó	Eiximeno Feliu Martí Miralles Agramunt Miquel	Eiximeno Agramunt Martí Miquel Bonet		

CAPITOL IV

LA SOCIOLOGIA DELS DIRIGENTS LOCALS

A la fi de l'Edat Mitjana ja era difícil trobar asseguts en els bancs dels grans consells municipals altres dirigents cívics que no fossen ciutadans rendistes, mercaders o banquers, ben sovint difícils de distingir de la minoria de cavallers que influïa, cada volta més, en les pautes socials i culturals d'aquesta èlit urbana. L'ascens polític dels homes de llei i, en general, l'aristocratització de les antigues famílies burgeses eren tendències que marcaven el trànsit cap a l'època moderna no sols en les grans ciutats italianes sinó també en l'arc mediterrani que anava des de Marsella a Sevilla, passant per Montpeller, Barcelona i València. En els nuclis mitjans, com ara Lió, Tolosa del Llenguadoc o Burgos, i fins i tot en ciutats modestes --Arles o Múrcia-- aquests processos podien veure's retardats, però ací i allà el poder municipal era controlat per una oligarquia que havia sorgit del món dels negocis mercantils i dels afers legals.¹

Amb un pes creixent dins del sistema urbà mediterrani,

¹ Per a una útil síntesi sobre els grups dirigents en les grans ciutats, vegeu de Denis MENJOT, "La classe dominant des villes de l'Occident méditerranéen au seuil de la modernité" en José HINOJOSA i Jesús PRADELLS, 1490, en el umbral de la modernidad. El Mediterráneo europeo y las ciudades en el tránsito de los siglos XV-XVI, València, Consell Valencià de Cultura, 1994, pp. 181-203.

València també era regida, tot i la destacada presència corporativa dels menestrals en el consell, per una èlit de ciutadans i de cavallers estretament vinculats per interessos econòmics i lligams familiars.² Ara bé, aquesta extracció social dels dirigents municipals no pot generalitzar-se a totes les ciutats, viles i llocs que formaven la xarxa de poblament centrada en la capital del país. A les ciutats com Xàtiva i Oriola el poder local estava, de manera similar a València, en mans de ciutadans i de cavallers, i en viles importants com Alzira eren aquests i els notaris, seguits per alguns botiguers, els prohoms que monopolitzaven els càrrecs municipals.³ En canvi, l'origen social dels dirigents devia ser diferent en les poblacions menors. De fet, la implantació del model organitzatiu de la ciutat de València a tot el regne, fins i tot a les petites aldees senyoriales, donava al conjunt del territori unes connotacions urbanes, almenys des del punt de vista jurídic, que no es trobaven en altres territoris europeus. Per això també, en la mesura que el mateix marc jurídic s'aplicava a veritables ciutats i a petites comunitats rurals, el municipi no podia identificar-se exclusivament amb el món urbà, ni els seus dirigents exclusivament amb l'èlit burgesa i cavalleresca. La sociologia del grup que exercia el poder local en les viles

² Sobre el patriciat valencià vegeu el renovador estudi de Rafael NARBONA VIZCAINO, Gobierno patricio y luchas sociales. Estrategias de poder del patriciado urbano. La ciudad de Valencia (1356-1419), València, 1988, tesi doctoral, en premsa.

³ Sobre l'èlit política d'Alzira, vegeu d'Antoni FURIO, El camperolat valencià en l'Edat Mitjana. Demografia i economia rural en la Ribera (segles XIII-XVI), València, 1986, v. II, pp. 722-733, tesi doctoral inèdita.

mitjanes i en les veritables comunitats rurals anava més enllà d'aquests sectors clarament urbans per a incloure, amb major o menor incidència, una èlit de camperols acomodats.⁴

1. CONSELLERS CAMPEROLS, OFICIALS BURGESOS

1.1 Els càrrecs globals: una política de llauradors

Situada entre les principals viles de país, amb un màxim de cinc mil habitants a finals del Trescents i la meitat un segle després, Castelló era una petita ciutat, però a diferència d'altres poblacions de grandària major el seu teixit social tenia un marcat caràcter agrari. La presència d'una minoria burgesa i fins i tot d'alguns cavallers acostava la sociologia de la vila als models plenament urbans. Tanmateix, el fet que la gran majoria dels seus veïns fossen llauradors donava a la societat local una complexitat que també es reflectia en les files del grup dirigent.

Dels 841 veïns que exerciren algun càrrec municipal entre 1375-1500, es desconeix l'ofici d'un 45 % de les persones, però que només exerciren el 30 % de les magistratures. Aquesta zona d'ombra es concentra en les últimes dècades del segle XIV i en les primeres del XV, una època en què les fonts complementàries dels llibres de consell són molt escasses i, en conseqüència, la possibilitat d'identificar la professió dels prohoms es redueix dràsticament. Amb tot, si es té en compte que en una comunitat

⁴ Pot veure's d'Antoni FURIO, "Les comunitats rurals de l'Horta-Sud de l'Edat Mitjana als temps moderns", Afers, 11-12, 1991, pp. 31-55.

de trets rurals com Castelló es tendia a obviar la qualificació de "llaurador" --l'ocupació majoritària del veïnat--, pot considerar-se que aquesta massa de consellers inclouria sobretot persones vinculades a activitats agràries. Així, els llauradors i altres veïns amb dedicacions afins s'acostarien a un 65 % dels magistrats, una proporció semblant a la que assoliren entre el conjunt del veïnat durant la segona meitat del segle XV.⁵ En aquest sentit, els llauradors aconseguien una representació en el consell equilibrada respecte al seu pes demogràfic en la vila. En canvi, els burgesos --sobretot mercaders, botiguers i notaris--, amb un 18 % dels prohoms edilicis, duplicaven amb escreix la presència que tenien en la societat local. L'aristocràcia menor --cavallers, donzells i generosos-- també es trobava sobrerepresentada en el municipi --els petits nobles només suposaven l'1 % del veïnat--, però de manera menys acusada que el sector burgès. En canvi, els menestrals, que treballaven sobretot en el sector tèxtil i del cuir, veïen restringit el seu accés al govern de la vila, ja que s'acostaven a una cinquena part dels veïns, però només eren un 14 % del total de prohoms.

QUADRE 1
ESTRUTURA GLOBAL DEL PERSONAL POLITIC

<u>oficis</u>	<u>persones</u>	<u>%</u>	<u>càrrecs</u>	<u>%</u>
llauradors	539	64,09	2.532	52,55
burguesos	155	18,43	1.476	30,63
menestrals	120	14,26	588	12,20
nobles	14	1,66	98	2,03
dubtosos	13	1,54	121	2,51

total	841		4.818	

⁵ Vegeu el capítol I, quadre 7.

La desigualtat amb què els distints grups professionals participaven en el poder local encara es fa més evident si en lloc de considerar les persones s'atèn el nombre de càrrecs que van ocupar. Llavors, la presència dels llauradors i sobretot dels menestrals es replegava, mentre que augmentava el pes de l'aristocràcia local i, molt especialment, dels burgesos, que controlaren una proporció de càrrecs entre tres i quatre voltes superior al seu relleu demogràfic. El sistema polític vigent a Castelló entre 1375-1500, doncs, no tancava el pas al govern municipal a cap sector socioprofessional, però afavoria els grups de nivell social i econòmic més elevat, com eren els burgesos i la petita noblesa, alhora que retallava la participació dels artesans en les institucions municipals. Els llauradors aconseguien reproduir la seua hegemonia demogràfica en la composició del consell de la vila, ja que van ocupar la meitat dels càrrecs, però el seu predomini global no era tan d'evident entre els diversos nivells de la jerarquia política.

QUADRE 2
JERARQUIA DEL PERSONAL POLITIC

nombre de càrrecs

<u>oficis</u>	<u>1 - 3</u>	<u>%</u>	<u>4 - 10</u>	<u>%</u>	<u>11 +</u>	<u>%</u>
llauradors	298	72,33	175	62,50	66	44,29
burgesos	42	10,19	51	18,21	62	41,61
menestrals	65	15,77	42	15,00	13	8,72
nobles	5	1,21	5	1,78	4	0,37
dubtosos	2	0,48	7	2,50	4	0,37
total	412		280		149	

En efecte, si es consideren tres grups de veïns segons el nombre

de càrrecs que acumularen, pot comprovar-se que els llauradors predominaven aclaparadorament entre el sector havia tingut un pas més fugaç pel consell.⁶ En canvi, a l'altre costat de la jerarquia política --entre els prohoms que havien duplicat la participació mitjana--, els llauradors i veïns assimilables no arribaven a ser la meitat del total. Els burgesos tenien una presència poc remarcable en el grup dels prohoms que havien aparegut poques voltes en el consell, però el seu pes tendia a incrementar-se en l'estrat mitjà i superior, fins al punt que suposaven quasi un 40 % dels prohoms que més magistratures havien exercit. Els edils que provenien de la menestralia --sempre escassos-- tenien una presència apreciable en el sector inferior i mitjà, però descendia per sota de la desena part entre els prohoms amb més càrrecs. De manera semblant, els petits nobles de la vila, insignificants en termes quantitius, se situaven sobretot en el sector que sols havia acumulat un màxim de deu magistratures i pràcticament estaven exclosos del cim del grup polític local. En definitiva, el predomini dels veïns que es dedicaven a activitats agràries es donava en tots els estrats, però, a mesura que s'ascendia cap als superiors, la seua presència tendia a reduir-se, mentre que inversament s'incrementava la dels burgesos, fins al punt que entre els prohoms que es perpetuaven en el consell aquests dos grups socioprofessionals tingueren una importància similar.

La composició professional del consell castellonenc es diferenciava clarament de l'estructura sociològica dels grans

⁶ Tot i que el còmput global dels càrrecs incloïa també els oficis majors, les dades reflecteixen sobretot la sociologia dels consellers.

municipis urbans. Així, a la ciutat de València, durant la segona meitat del segle XV, entre un 20-36 % dels consellers eren burgesos --mercaders, ciutadans, notaris, juristes--, ⁷ una proporció que no era gaire superior al 17 o 30 % que aquest grup tenia a Castelló, si es consideren les persones o els càrrecs que ocuparen. En canvi, la presència de cavallers --entre un 4-5 % del total a València-- superava àmpliament l'escassa rellevància que tenien a Castelló, però sens dubte la major diferència estava en el pes del sector artesanal. La majoria dels consellers de la capital --d'un 60 a un 72 %-- eren menestrals quan a Castelló no arribaven ni al 15 % dels prohoms. La disparitat també era qualitativa: a València pràcticament no hi havia consellers que fossen llauradors, mentre que en el municipi castellonenc constituïen la majoria dels veïns que accedien als càrrecs. A Gandia, una vila de les mateixes dimensions que Castelló a inicis del segle XVI, l'estructura sociològica del seu consell general se situava entre el cas de les grans ciutats i el de les comunitats rurals, ja que més de la meitat dels consellers eren artesans --quatre o cinc voltes més que a Castelló--, mentre que els llauradors encara conservaven un pes més remarcable --una tercera part-- que als grans consells urbans.⁸ No hi ha dubte que, a grans trets, la composició professional dels consells

⁷ Segons les dades d'Alvaro SANTAMARIA, "Estructura del consell de Valencia en el tránsito a la modernidad", en Lluís de Santàngel i el seu temps (València, 1987), València, Ajuntament, 1992, pp. 242-258.

⁸ La composició del consell general de Gandia de 1507 en José Luis PASTOR ZAPATA, Gandia en la Baixa Edat Mitjana: la vila i el senyoriu dels Borja, Gandia, CEIC Alfons el Vell, 1992, pp. 88-89, pel que fa a Castelló les dades són les de 1500-1501, incloent-hi a més dels consellers els oficis majors.

locals reproduïa l'estructura sociològica de la comunitat, clarament urbana en el cas de València i de trets més rurals en el de Castelló, però també és cert que hi havia altres factors que filtraven l'accès dels veïns als càrrecs polítics. En la vila de la Plana, a excepció dels cavallers, que d'acord amb els furs tenien reservada una quota mínima de participació en el càrrec de justícia, no hi havia cap grup professional que institucionalment es veiés afavorit o exclòs del municipi.⁹ Fins 1446 la representació era de caràcter territorial --per parròquies-- amb una exigència que es limitava a un mínim de riquesa imponible, mentre que a partir d'aleshores, amb la instauració de la insaculació, l'únic que comptava a l'hora de ser candidat a un càrrec era el patrimoni que calia posseir. En aquest sentit s'ha de remarcar que la riquesa mitjana dels menestrals es trobava molt per sota de la mitjana global durant el segle XV, i que no apareixien en la cúspide dels veïns més rics de la vila,¹⁰ de manera que la seua escassa presència en el consell en bona mesura pot explicar-se per la feblesa de les seues bases econòmiques. Tot al contrari, els menestrals que accedien al consell de València eren els caps dels oficis més

⁹ Aquesta situació era comuna a la resta viles --Xàtiva, Alzira, Alacant, Alcoi, Ontinyent-- on fins i tot quan s'introduí la insaculació no s'exigia pertànyer a un nivell socioprofessional concret per a entrar en les bosses; en canvi, des de 1445 a Oriola el 40 % de les places del consell estaven reservades als cavallers i una proporció semblant per als "ciudadans honrats", vegeu la síntesi de David BERNABÉ GIL, "Las oligarquías urbanas del reino de valencia en el tránsito a la Edad Moderna", en 1490, en el umbral de la modernidad. El Mediterráneo europeo y las ciudades en el tránsito de los siglos XV-XVI, València, Consell Valencià de Cultura, 1994, pp. 205-231.

¹⁰ Vegeu el capítol 1, apartat 5 "Una comunitat de llauradors".

influent, que no sols es veien recolzats per la seua posició personal acomodada, sinó sobretot per pertànyer a les corporacions artesanals que tenien reservades places de consellers de manera institucional.¹¹

D'altra banda, els oficis dels menestrals que participaven en el municipi de Castelló es diferenciaven també dels que sovintejaven al consell de València, tant per la varietat com per l'especialització. Així, en la vila de la Plana els principals sectors representats eren el tèxtil --el primer en persones--, el treball del cuir --amb major nombre de càrrecs-- i, ja més enrere, el del metall. Aquest predomini reflectia l'estructura professional de la vila i el que s'ha de remarcar és que, a diferència del que succeïa a València, es tractava d'artesans que produïen articles corrents. En lloc de menestrals que manufacturaven productes especialitzats i fins i tot de luxe --velluters, seders, passamaners, calceters, brodadors-- al consell castellonenc només hi havia paraires, teixidors, sastres i algun tintorer, mentre que els artesans del cuir es reduïen a sabaters, assaonadors, blanquers, pellissers i pergaminers, amb l'absència d'oficis més especialitzats com els aluders, guanterers, corretgers o guarnicioners que apareixien al consell de la capital. De manera semblant, el sector del metall es limitava bàsicament als ferrers --amb un colteller i un espaser-- a diferència de València, on hi havia, a més a més, oficis com armers i argenters.

¹¹ Sobre les relacions entre les associacions d'oficis i el municipi de València, Paulino IRADIEL, "Corporaciones de oficio, acción política y sociedad civil en Valencia", en Cofradías, gremios, solidaridades en la Europa Medieval, Pamplona, 1993, pp. 253-284.

Els burgesos de Castelló, al seu torn, eren sobretot notaris i mercaders, ja que aquests dos oficis representaven les tres quartes parts de les persones i un 80 % dels càrrecs exercits per aquest grup. Els petits comerciants --botiguers, especiers i apotecaris-- tenien també una presència remarcable, que suposava la meitat de la dels mercaders, però que duplicava la de metges i cirurgians o barbers. En canvi, els cinc juristes, entre un centenar i mig de burgesos, constituïen una minoria que contrasta amb la importància que anaven assolint els professionals de la llei en els grans consells urbans. Dins d'aquest sector es trobaven molts dels llinatges més poderosos de la vila, com eren els Miquel i els Agramunt --bàsicament famílies de mercaders-- i altres on s'hi afegien notaris, com era el cas dels Eiximeno, Feliu, Gascó, Moliner i Reus. Era també al si d'aquests llinatges de mercaders --sobretot els Miralles-- d'on sorgien els pocs juristes de la vila que entraren al municipi.

La cavalleria local estava constituïda per personatges més aviat grisos. La majoria ni tan sols eren "cavallers" sinó donzells i generosos que pertanyien a petits llinatges aristocràtics com els Montpalau o els Galceran de la Serra, titulars d'una modesta senyoria en els límits muntanyencs de la Plana.¹² Tanmateix, la majoria dels aristòcrates castellanencs pertanyien a famílies de mercaders locals com els Arrufat, els Miquel, els Miró i els Reus, que havien vist ennoblir-se alguns

¹² Es tractava dels generosos Pere i Ponç de Montpalau, del donzell homònim d'aquest darrer i del també donzell Pere Galceran, senyor del lloc de la Serra.

dels seus membres a les darreries del segle XV.¹³

A banda dels veïns d'ofici desconegut, que majoritàriament poden assimilar-se al grup de llauradors, en aquest sector s'inclouen també altres professions minoritàries entre les quals hi havia nou pescadors, tres relacionats amb la ramaderia i un caçador. Aquest predomini aclaparador dels "llauradors" reflectia la sociologia de la vila, ja que l'escassa activitat pecuària no solia estar controlada per ramaders independents, sinó que els bestiaris pertanyien a burgesos i llauradors acomodats,¹⁴ mentre que els oficis "ramaders" --pastors, vaquers, cabrers-- solien tenir un caràcter subordinat i, per tant, no podien aspirar a entrar en el consell.

La feblesa política dels artesans de Castelló no sols es manifestava en el nombre global de persones que accedien als càrrecs o en el total de places que acumularen, sinó també en la mitjana de magistratures que exercí cada prohoms. En conjunt, l'índex va ser de 5,7 places per persona, mentre que els menestrals sols arribaven a 4,8 i esdevenien, amb els llauradors, els dos sectors que se situaven per sota del valor global. Els prohoms que aconseguien mantenir-se durant més temps en el poder eren la noblesa local --7 càrrecs per persona-- i sobretot els burgesos, que gairebé duplicaven el valor general, amb una mitjana de 9,5. Això volia dir que, a banda de la seua escassa presència global en el municipi, els cavallers i, sobretot, els

¹³ Eren els donzells Nicolau Arrufat, Guillem i Joan Miró i els cavallers Nicolau de Reus i Pere Miquel, mentre que Pere Miró apareix identificat com a mercader i donzell.

¹⁴ Sobre la dedicació ramadera dels prohoms locals, vegeu el capítol VI, apartat 1.2. "La ramaderia: una opció secundària".

burgesos eren els prohoms que tenien a exercir, a títol individual, un major nombre de càrrecs, mentre que l'hegemonia dels llauradors es basava sobretot en el seu predomini sociològic, més que no en la rellevància política personal dels veïns d'aquest l'ofici. Amb tot, entre els principals llinatges polítics de la vila hi havia famílies de llauradors com els Alquècer, Mut i Jover, i en altres com els Agramunt, Castell, Joan o Mas tenien una presència remarcable.

Considerats individualment, els oficis amb major projecció en el municipi coincidien, a grans trets, amb els més freqüents en els padrons de riquesa.¹⁵ Així, els cinc primers llocs de la jerarquia política --tant del nombre de persones com del total de càrrecs-- corresponien als llauradors, a les principals professions burgeses --notari i mercader-- i als menestrals més destacats del tèxtil i del cuir. Aquests oficis es trobaven també entre els set primers dels padrons de 1462, 1468, 1479 i 1497, tot i que els pescadors solien situar-s'hi en els llocs més avançats de la jerarquia de la vila, però en l'activitat política baixaven de nivell i fins i tot desapareixien si es considera el nombre de càrrecs. Ara bé, la jerarquització sociològica no es projectava automàticament en el municipi, ja que si bé és cert que els oficis més nombrosos de la vila eren els que més sovint apareixien en les files de magistrats, la distància entre el primer rang de la jerarquia --llaurador-- i els següents s'acurtava en el cas de la jerarquia política. És a dir, notaris, mercaders i alguns menestrals per la seua significació

¹⁵ Vegeu el capítol I, apartat 5 "Una comunitat de llauradors".

demogràfica es trobaven molt lluny dels llauradors, però a l'hora d'accedir al poder municipal i --sobretot d'acumular càrrecs-- s'hi acostaven. Això significava que es trobaven sobrerrepresentats en comparació a la realitat sociològica de la vila, encara que no podien anul·lar l'hegemonia aclaparadora dels llauradors.

QUADRE 3
JERARQUIA POLITICA DELS OFICIS

<u>persones</u>		<u>càrrecs</u>		<u>càrrecs/persona</u>	
Llaurador	139	llaurador	955	mercader	12,57
Notari	67	mercader	591	botiguer	11,14
Mercader	47	notari	578	saboner	10,00
Paraire	22	paraire	98	estrader	10,00
Sabater	18	sabater	88	blanquer	9,50
Carnisser	10	botiguer	78	notari	8,62
Especier	10	donzell	54	apotecari	8,16
Teixidor	10	especier	54	ferrer	8,16
sastre	9	carnisser	51	cavaller	8,00
Pescador	9	apotecari	49	assaonador	7,00
Donzell	8	ferrer	49	espaser	7,00
		teixidor	46		

Si en lloc d'atendre els valors absoluts, es considera la mitjana de càrrecs per persona de cada ofici, la jerarquització política es modifica sensiblement. L'ordenació de les professions no reflectia així el control del municipi pels diferents grups, sinó el relleu individual que assolía cada ofici. Els mercaders acumulaven un nombre de càrrecs que duplicava la mitjana global i, molt a prop, els seguien els botiguers. Els notaris, tot i superar àmpliament la mitjana, descendien de nivell, però en canvi es destacaven altres burgesos com els apotecaris, que no apareixien al capdavant de les jerarquies de persones i de càrrecs. De manera semblant, els menestrals més destacats --

saboner, estrader, assaonador, espaser-- tampoc no es trobaven entre els oficis amb major presència en termes absoluts. Allò més remarcable, però, és que els llauradors, el sector hegemònic de la vila i del municipi, a nivell individual no tenien un relleu considerable. Els "llauradors" identificats com a tals assolien un coeficient de 6,8 càrrecs persona, només lleugerament superior a la mitjana global, però si s'hi afegeixen els prohoms d'ofici desconegut baixaria per sota del valor general. Amb tot, hi havia llauradors com Pere Mut i Guillem Castell entre els prohoms que ocuparen més de vint càrrecs, però la majoria d'aquests notables locals eren mercaders i notaris. Així, el prohom que més magistratures va exercir, Joan Valentí, era notari, de la mateixa manera que Pere Colomer, Gaspar Eiximeno i Dionís Manyes. La professió més freqüent entre aquest grup de prohoms principals era, tanmateix, la de mercader. Mercaders eren també Bartomeu Agramunt --el segon veí que més càrrecs ocupà-- Guillem Palau, Manuel Caixa, Pere Miquel, Gabriel Feliu, Joan Guerau, Nicolau Arrufat i Pere Sanxis, tots amb una vintena de càrrecs. L'únic jurista, Mateu Miralles, ocupava el tercer lloc en la jerarquia dels dirigents locals, mentre que els menestrals es trobaven pràcticament exclosos de l'èlit política, ja que només hi havia Pasqual Miró, identificat com a sabater.¹⁶

¹⁶ Vegeu el quadre 5 del capítol III.

1.2. Un reducte burgès: els oficis majors

La jerarquització dins del grup polític no sols es definia per criteris quantitativs --el nombre global de càrrecs que havia acumulat cada individu o cada sector professional--, sinó que també es produïa entre els veïns que no havien passat de la categoria de consellers i els que exerciren algun dels oficis majors --jurat, justícia o mustassaf-- almenys en una ocasió. L'aclaparadora hegemonia agrària que es manifestava en el conjunt dels càrrecs i, per tant, en el consell, desapareixia en els oficials majors, ja que no arribaven a la meitat els qui podien identificar-se com a llauradors. Els menestrals també es veien arraconats, mentre que els burgesos augmentaven la seua participació fins igualar als llauradors i els petits nobles aconseguien una presència minoritària, però molt destacada si es considera l'insignificant pes demogràfic que tenien en la vila.

QUADRE 4
SOCIOLOGIA DELS OFICIS MAJORS

<u>oficis</u>	<u>persones %</u>		<u>càrrecs %</u>	
llauradors	95	41,85	195	32,44
burgesos	92	40,52	312	51,91
menestrals	26	11,45	49	8,15
nobles	9	3,96	31	13,65
dubtosos	5	2,20	14	2,32

total	227		601	

Aquesta disparitat entre la composició del grup polític en general i dels oficials majors encara es fa més clara si, en lloc de les persones, s'atén el total de càrrecs que va controlar cada

grup socioprofessional. D'entrada, l'hegemonia que tenien els llauradors en el consell desapareixia en els oficis majors, ja que com a màxim només ocuparen un terç d'aquestes magistratures i, seguint la mateixa tendència, els artesans, es veieren practicament desplaçats dels oficis de major responsabilitat. Sens dubte, ací l'hegemonia estava en mans dels prohoms de nivell social més elevat. En efecte, la meitat dels càrrecs foren exercits per burgesos --una volta més mercaders, notaris i botiguers-- i més de la desena part per l'aristocràcia local, quan en el conjunt de les magistratures --incloent-hi les conselleries i les majors-- sols havia ocupat el 2 % dels mandats.

A títol individual, els llauradors continuaven sent l'ofici que ocupava el primer lloc de la jerarquia política --en nombre de persones--, però eren seguits molt a prop per mercaders i notaris, mentre que els menestrals es trobaven molt enrere, ja que l'ofici que més sovint apareix --paraire-- igualava la presència d'un sector tan minoritari en la vila com eren els donzells. Ara bé, si s'atenen les magistratures que va exercir cada ofici, la jerarquia es modifica: els llauradors es veien desplaçats a un tercer lloc, mentre que els mercaders pujaven al primer rang, seguits a prop pels notaris. Per sota dels llauradors, la resta dels oficis ja es trobaven molt distanciats, ja que amb més d'una desena de càrrecs sols hi havia els donzells, botiguers i sabaters.

L'hegemonia dels sectors burgesos sobre els llauradors i menestrals també es manifestava en la mitjana de càrrecs que

havia exercit cadas sector. Així, els llauradors --tant si es consideren sols els identificats com afegint-hi els prohoms d'ofici desconegut-- i els menestrals es trobaven per sota de la mitjana general --2'6 càrrecs per persona--, mentre que els burgesos ascendien a un coeficient de 3,3 i els nobles assolien el primer lloc amb 3,4. Aquesta jerarquització dels sectors professionals es reafirmava en els oficis concrets que incloïen. De fet, els únics que es trobaven per damunt per la mitjana de tres càrrecs eren mercaders, notaris, cavallers, donzells i generosos. Els menestrals que assolien la mitjana de tres magistratures eren els sastres i saboners, mentre que s'hi acostaven els sabaters. Els llauradors veien confirmat el seu nivell secundari, ja que no arribaven ni a dos càrrecs per persona. Resulta ben significatiu que fos Guillem Palau, identificat com a botiguer i mercader, el membre del grup que assolí la mitjana més elevada --6 oficis majors--, que duplicava amb escreix el coeficient general. D'aquesta manera, la sociologia dels oficis majors, en definitiva del nucli del poder municipal, adquiria una tonalitat més urbana que la del consell, on els burgesos es veien arraconats pel predomini dels veïns d'extracció camperola. Amb tot, l'accès dels llauradors benestants als principals càrrecs públics continuava sent remarcable. Tanmateix, també hi havia diferències entre els càrrecs executius --els jurats-- i els judicials --el justícia--, de manera que aquesta darrera magistratura, que se situava en la cúspide de la piràmide del poder local, esdevenia el càrrec més elitista, pràcticament reservat a la minoria burgesa i cavalleresca de la vila.

1.2.1. Una juraderia oberta

Entre els diferents oficis majors, la juraderia era el més obert a la participació dels llauradors. Tot i amb això, com a molt arribaren a poc més del 40 % dels veïns que exerciren la magistratura, però sols van acumular una proporció lleugerament inferior dels mandats. Els burgesos van tenir una presència semblant, però ocuparen la meitat de les juraderies, mentre que menestrals i aristòcrates restaven arraconats per sota de la desena part dels càrrecs. Els jurats, doncs, solien ser sobretot burgesos i, en segon terme, llauradors. Aquesta distribució professional no reflectia exactament la sociologia de la vila, ja que la cavalleria local i sobretot els burgesos es veien sobrerrepresentats, mentre que els llauradors i els menestrals veien reduïda la seua posició. Amb tot, la remarcable presència del sector agrari donava als jurats de Castelló un caràcter rural que no pot rastrejar-se en altres municipis de naturalesa clarament urbana. A Barcelona, durant la primera meitat del segle XIV, els consellers --equivalents dels jurats valencians-- es reclutaven entre els ciutadans rendistes, mercaders, drapers, canvistes, notaris i juristes.¹⁸ No calia arribar a les grans ciutats per a trobar municipis controlats pe ls sectors burgesos. En efecte, a Girona, que a mitjan Trescents tenia unes dimensions demogràfiques no gaire superiors a les de Castelló, el 85 % de les places de jurat eren exercides per ciutadans rendistes, mercaders, juristes i canvistes. Els artesans ocuparen un 9 % dels càrrecs, és a dir, una proporció molt semblant a la de

¹⁸ Charles-Emmanuel DUFOURQ, ""Honratrs", "mercaders" et autres dans le Conseil des Cent au XIVè siècle", La ciudad Hispánica, pp. 1.361-1.395.

Castelló, però l'absència de llauradors en la juraderia gironina marcava la diferència respecte a les viles de trets rurals.¹⁹ Una volta més, la composició professional dels oficials reflectia la sociologia local, ja que tampoc hi havia un nombre apreciable de camperols en aquesta ciutat, però la distorsió jugava a favor dels burgesos i en contra dels menestrals. D'altra banda, entre els jurats de Girona hi havia "ciutadans" i canvistes --uns grups socioprofessionals associats a realitats plenament urbanes-- i nombrosos drapers, que controlaven la producció i comerç de teixits, sense equivalent en les files dels oficials castellonencs. De la mateixa manera, l'elevada participació de juristes a Girona contrasta amb la poca presència que tenien a Castelló --el 12 contra l'1 %--, encara que en la vila de la Plana es veurien suplits pels notaris --de nivell professional inferior--, ja que acaparaven un cinquè dels càrrecs, mentre que a Girona es trobaven al marge de la juraderia.

QUADRE 4
SOCIOLOGIA DELS JURATS

<u>ofici</u>	<u>persones %</u>		<u>càrrecs %</u>	
llauradors	87	42,64	64	34,54
burgesos	83	40,68	215	51,93
menestrals	25	12,25	37	8,93
nobles	5	2,45	12	2,89
dubtosos	4	1,96	7	1,69

total	204		414	

¹⁹ Un cas similar era el de Sant Flor, una petita ciutat occitana de dimensions semblants a Castelló --uns 800 contribuents en 1380--, on les places de cònsol --equivalent als jurats valencians-- estaven pràcticament monopolitzades per mercaders i juristes, sense cap participació de camperols, segons Albert RIGAUDIERE, Saint-Flour, ville d'Auvergne au Bas Moyen Ages. Étude d'histoire administrative et financière, París, PUF, 1982, v. I, pp. 344-353.

El primer lloc en la jerarquia d'oficis dels jurats castellonencs el tenien els llauradors, seguits molt a prop per mercaders i notaris.²⁰ En conjunt, aquests tres grups suposaven més de la meitat dels oficials, i afegint-hi els de professió desconeguda, que devien ser sobretot llauradors, la proporció pujaria a les tres quartes parts. I si en lloc de considerar els prohoms s'atenen les places que ocuparen, la presència d'aquests oficis encara ascendeix a més del 85 % del total, amb un lleuger avantatge dels mercaders sobre els llauradors identificats com a tals. La influència d'aquests sectors també es feia palesa en la mitjana de càrrecs que van exercir per persona. Així, els llauradors es mantenien lleugerament per sobre del coeficient general --2 magistratures per persona--, mentre que burgesos i cavallers --amb 2,4-- superaven aquest valor i, ja per sota, se situaven els artesans. De fet, els Miquel, la família que més places de jurat va acaparar eren mercaders, de la mateixa manera que els Moliner --on també hi havia notaris--, els Reus --amb un cavaller-- i els Agramunt. També notaris foren els Gascó i els Feliu que accediren a aquest càrrec, mentre que els Eiximeno es dividien entre aquesta professió i l'ofici de ferrer. Entre els llinatges de menestrals que arribaren a la juraderia --escassos-- es trobaven els Miró, on sobretot hi havia sabaters i blanquers. Els Mas i els Mut, al seu torn, eren famílies de llauradors que se situaren també entre les que més voltes exerciren com a jurats. En definitiva, l'hegemonia dels sectors burgesos no implicava un monopoli de la principal magistratura local, sinó que aquesta es trobava més oberta que no en els municipis

²⁰ Vegeu les dades detallades del quadre 11.

plenament urbans a l'accès de menestrals i --ací rauria el fet diferenciador-- a una àmplia presència de llauradors.

1.2.2. Justícies i mustassafs: una èlit local

La participació del sector agrari en la juraderia es veia sensiblement restringida en la resta dels oficis majors --justícia i mustassaf--, que a diferència dels jurats --quatre-- només eren exercits per un prohoms cada any. El càrrec de justícia, de gran importància en la comunitat local per ser el jutge reial en primera instància, no requeria cap qualificació professional i, d'altra banda, el nivell de riquesa que s'exigia era el mateix que per als jurats. Tanmateix, la sociologia dels titulars de l'ofici era diferent de l'observada en la juraderia. En primer lloc, la presència de llauradors es reduïa a un màxim que no arribava a un quart, i a només un cinquè dels càrrecs. Els menestrals --només hi hagué un sastre, un sabater i un saboner-- estaven pràcticament exclosos de l'ofici. De fet, els justícies foren sobretot burgesos --22 mercaders, 14 notaris i 3 juristes-- que suposaven més de la meitat de les persones i dels càrrecs. Al seu costat, i sovint amb vinculacions familiars, tenien un pes remarcable els petits nobles locals, que malgrat el seu exigü nombre entre el veïnat ocuparen el 15 % de les magistratures. La seua participació en aquest ofici es veia afavorida pels furs i les ordinacions municipals, ja que imposaven l'alternança d'homes de vila i de cavallers en l'ocupació del càrrec, sempre que hi hagué un mínim d'habitants ennoblits en població.

La majoria d'aquests justícies aristocràtics apareixen a finals del segle XV, quan algunes famílies de mercaders i

juristes --els Miquel, els Arrufat, els Miralles i en part els Miró-- aconseguiren ennoblir alguns dels seus membres, tot i que anteriorment ja hi hagué petits llinatges cavallerescs com els Galceran de la Serra i els Montpalau que exerciren de justícies. De fet, els Miquel i els Montpalau eren uns dels llinatges que més voltes ocuparen aquesta magistratura, als quals s'afegien mercaders com els Agramunt i notaris com els Moliner. Els llauradors tot i tenir una presència modesta, es trobaven en llinatges destacats on predominaven els mercaders --els Castell i els Gascó-- i fins i tot encapçalaven la nòmina individual dels justícies que més freqüentaren l'ofici. En efecte, amb quatre anys, hi havia el llaurador Guillem Castell, encara que igualat amb el mercader Jaume Miquel i, de fet, foren exclusivament mercaders --amb l'excepció de dos donzells-- la resta dels prohoms que ocuparen el càrrec en més de dues ocasions.

D'un total de 73 persones que exerciren com a justícies només tenien la formació de juristes Francesc Feliu, Pere Miralles i Guillem Sanç, tots en la primera meitat del segle XV, i fins i tot incloent-hi Mateu Miralles, jurista ennoblit a cavaller en la segona meitat del Quatrecent, els professionals del dret només arribarien a un 5 % del total dels magistrats. En bona mesura eren suplits pels nombrosos notaris --un 20 % dels justícies--, que tenien un cert coneixement no sols dels aspectes burocràtics sinó també del la legislació foral. De fet, alguns notaris havien adquirit experiència en aquesta administració en ocupar prèviament la plaça d'escrivà del justícia, com fou el cas de Gaspar Eiximeno, Guillem Moliner i

Joan Valentí.²¹ En qualsevol cas, juristes i notaris només jutjaven els seus veïns un de cada cinc anys, de manera que la majoria de les ocasions la jurisdicció ordinària, que abastava des d'afers civils fins crims castigats amb la pena de mort, restava en mans de prohoms certament acomodats però sense estudis legals, i de fet, foren sobretot mercaders i membres de la cavalleria local els que ocuparen la majoria d'aquestes magistratures. Ara bé, segons els furs, el tribunal no sols estava constituït pel justícia, sinó que aquest s'envoltava d'un consell de prohoms que dictava les sentències juntament amb l'oficial. I fins i tot, en els casos de major gravetat, es buscava el consens dels jurats de la vila i del procurador fiscal de la corona. Els furs previen també la figura de l'assessor del justícia, un professional del dret que aconsellava el jutge sobretot en els casos criminals castigats amb penes corporals, però a Castelló molt sovint ocupava aquesta plaça un simple notari en lloc d'un jurista, sempre escassos entre el veïnat. És més: ben sovint ni tan sols existia aquest oficial, de manera que tot l'assessorament depenia dels consellers del justícia.²² En 1439, el mercader Joan Miquel s'envoltà d'un consell on hi havia un jurista i tres notaris, que sens dubte serien una útil ajuda per a aplicar un veritable cos jurídic romanista que anava més

²¹ Gaspar Eiximeno (justícia en 1469-70) havia estat escrivà en 1467 i 1468, Guillem Moliner (1477-78) en 1450 i 1453, i Joan Valentí (1463-64) en 1452, segons l'estudi de Pau VICIANO, La senyoria reial al País Valencià. Rendes i gestors de la batllia de Castelló, en premsa.

²² Francisco A. ROCA TRAVER, Ordenaciones municipales de Castellón de la Plana durante la Baja Edad Media, València, Institució Alfons el Magnànim, 1952, p. 48.

enllà del simple dret consuetudinari. El consell, però, no era un mer recolzament tècnic, sinó un veritable organ deliberatiu que intervenia en les decisions judicials i, per tant, en 1439 també hi tinguren cabuda altres personatges influents de la comunitat --dos mercaders i dos llauradors acomodats-- encara que no gaudien de formació jurídica.²³

La mitjana de càrrecs ocupats per cada sector socioprofessional confirma l'hegemonia dels burgesos i la importància de l'estrat cavalleresc. En general, aquest coeficient era d'1,4 places per justícia, però els burgesos arribaven a 1,5 i els aristòcrates locals a 1,7, mentre que llauradors i menestrals, en canvi, se situaven per sota de la mitjana global. Individualment, els generosos i els donzells eren els que més voltes exerciren l'ofici --2 i 1,8-- , seguits molt a prop pels mercaders.

QUADRE 5
SOCIOLOGIA DE LES MAGISTRATURES UNIPERSONALS

ofici	j u s t í c i e s				m u s t a s s a f s			
	persones	%	càrrecs	%	persones	%	càrrecs	%
llauradors	18	24,65	22	20,18	21	32,81	25	32,05
burgesos	40	54,79	64	58,71	30	46,87	38	48,71
menestrals	4	5,47	4	3,66	7	10,93	8	10,25
nobles	9	12,32	16	14,67	3	4,68	3	3,84
dubtosos	2	2,73	3	2,75	3	4,68	4	5,12
total	73		109		64		78	

La mustassafia es manifestava més permeable a la participació de llauradors que no el justiciat, però amb tot la seua presència era inferior a la que assolien en la juraderia, ja que sols arribava a un terç de les persones i dels càrrecs.

²³ AMC, Cort del Justícia, 3/1/1439.

En canvi, fou l'ofici major on els menestrals --sobretot del tèxtil i del cuir-- aconseguiren una major representació amb més d'una desena part dels prohoms i de les magistratures. De fet, els artesans acomodats --amb més de 4.000 sous de patrimoni-- es veien afavorits en l'accès al càrrec perquè tenien un bon coneixement de les activitats no agràries que entraven dins de la jurisdicció del mustassaf.²⁴ Amb tot, una volta més, l'ofici restava controlat pels veïns burgesos --mercaders i notaris--, que s'acostaven a la meitat de les persones i dels mandats. Donzells i cavallers tingueren un pes menor que en l'ofici de justícia, però sensiblement superior al que assoliren com a jurats i, no cal dir-ho, a la seua rellevància demogràfica. No hi hagué grans diferències en els coeficients de càrrecs ocupats per cada sector professional. En general, cada mustassaf havia ocupat una mitjana d'1,2 places, un valor on se situaven els burgesos i els llauradors, mentre que els menestrals i la cavalleria local se situaven per sota. Per professions individuals, eren els pocs botiguers i els sabaters els que exerciren més voltes la mustassafia --1,5 de mitjana-- i, al voltant del coeficient general, els seguien els mercaders i els notaris.

Les diferències entre l'ocupació de l'ofici de justícia i de mustassaf no es reduïen a la menor concentració dels càrrecs en aquest darrer, sinó que els llinatges predominants en les dues magistratures no eren els mateixos. En la mustassafia les

²⁴ Sobre els afers relacionats amb el treball artesanal supervisats pel mustassaf pot veure's de Francisco A. ROCA TRAVER, El Mustaçaf de Castellón y el "Libre de la Mustaçaffia, Castelló de la Plana, SCC, 1973.

principals famílies foren els Miralles, amb un mercader i un jurista ennoblit, els Sanxis --mercaders i notaris--, els Valentí --sobretot notaris-- i altres on predominaven els llauradors, com els Mut, i menestrals del sector del cuir en el cas dels Miró. El control de les activitats comercials i artesanals i dels aspectes urbanístics --precisament un dels terrenys on el patriciat urbà projectava la seua imatge de la ciutat--, en un cap de comarca com Castelló, es trobà sobretot en mans de veïns burgesos, però per això mateix resulta remarcable la participació de camperols acomodats. Lluny de ser "hòrreus, vilans e abominables", tal com veïen la pagesia els intel·lectuals des de la ciutat,²⁵ alguns llauradors destacats de les viles s'integraven en l'èlit de prohoms que governava la cosa pública.

2. Fluctuacions i reequilibris

Fins ací s'ha tractat la composició socioprofessional dels diferents grups de magistrats des d'una perspectiva estructural, incloent-hi globalment totes les persones i les places conegudes del període 1375-1500. Ara bé, tan importat com això és l'aproximació conjuntural, veure com evolucionà en el temps la relació entre els diferents sectors professionals. En aquest sentit, s'han agrupat les dades disponibles per a cada dècada a fi d'establir, d'una banda, la sociologia del conjunt de persones que exerciren càrrecs durant aquests anys i, d'altra, la proporció de places que foren ocupades per cada sector professional. Encara que no s'ha conservat el mateix nombre de llibres de consells per a cada dècada, sí que poden comparar-se

²⁵ Francesc EIXIMENIS, Lo Crestià, Barcelona.

els percentatges dels diferents sectors sociològics. Amb tot, l'escassetesa de les dades de finals del segle XIV constitueix un factor distorsionador, que es veu agreujat sobretot per la manca d'informació sobre les professions de la majoria dels prohoms. En els llibres de consells sols s'indicava la professió d'un nombre molt reduït de magistrats, de manera que la font bàsica per a reconstruir aquesta informació han estat els padrons de la peita i, sobretot, els llibres del justícia, que recullen una documentació semblant a la notarial, però només des de l'inici del segle XV. D'aquesta manera, l'anàlisi de l'evolució de la distribució socioprofessional del poder local es fa més fiable en entrar al Quatrecent.

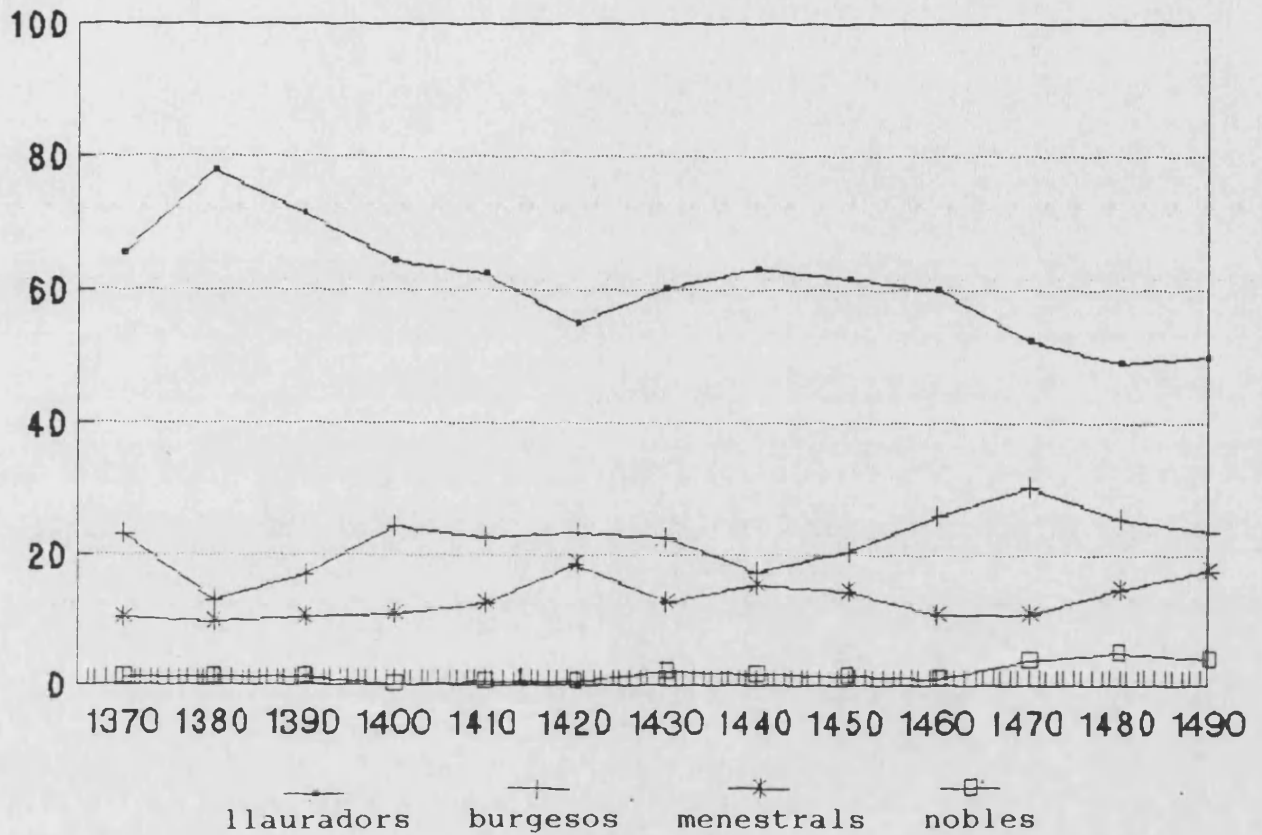
2.1. L'erosió dels consellers camperols

D'entrada, s'ha de dir que fins la dècada de 1411-1420 són majoria els prohoms d'ofici desconegut, especialment a finals del segle XIV, quan aquests representaven més del 70 % del total. Aquesta zona d'ombra va disminuir constantment durant el Quatrecent, de manera que durant els anys trenta ja era inferior a un terç i des dels seixanta baixà per sota d'un quart, fins que en les tres darreres dècades del segle se situà com a màxim en una desena part dels magistrats. És molt probable que la majoria d'aquests prohoms sense ofici conegut, tenint en compte els trets rurals de la vila, fossen veritables llauradors. La fiabilitat de les dades --per la major disponibilitat de fonts complementàries-- es fa major al llarg del segle XV, però amb les reserves esmentades pot considerar-se la tendència conjuntural des de l'inici d'aquesta centúria fins l'època moderna, assimilant el grup d'ofici desconegut al de llauradors.

GRAFIC 1

ORIGEN SOCIOPROFSSIONAL DELS PROHOMS

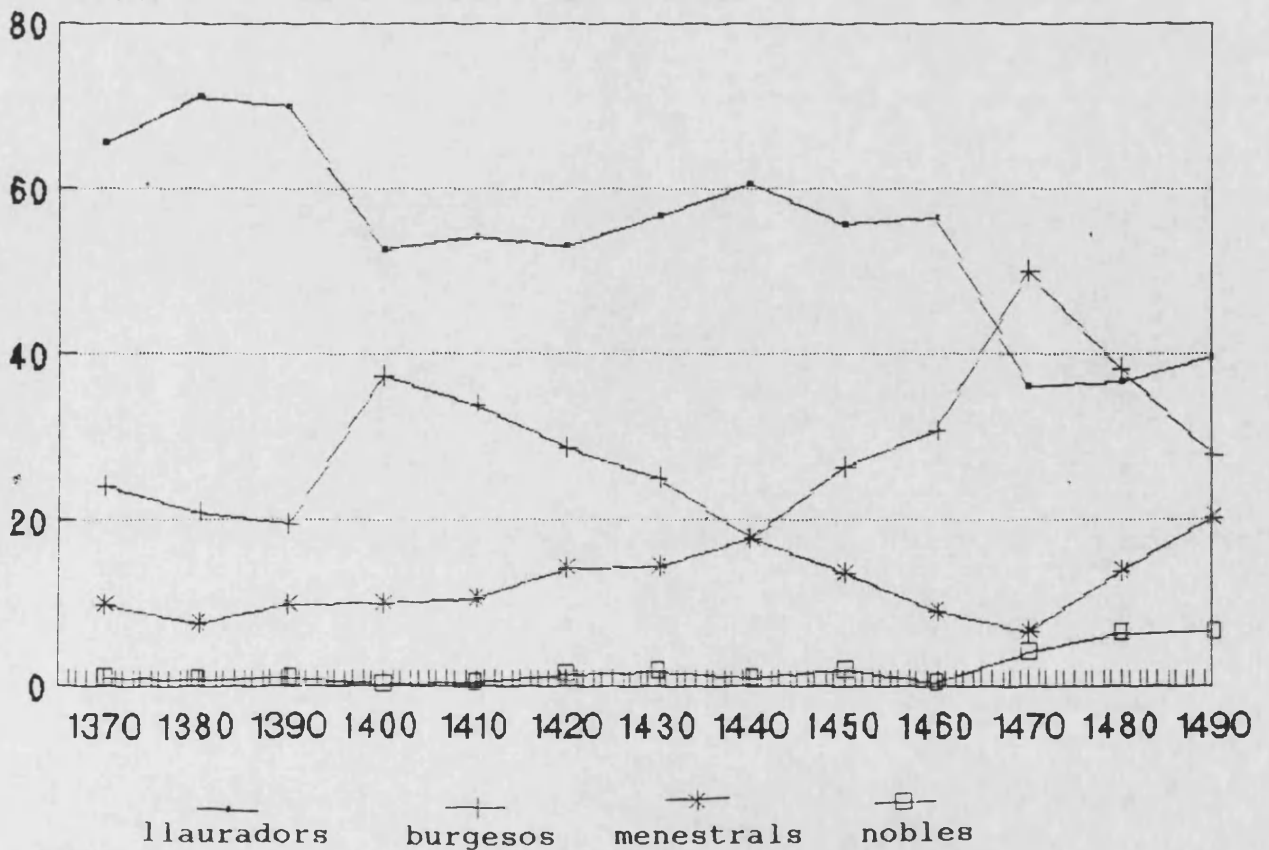
% persones

GRAFIC 2

DISTRIBUCIO DELS CARRECS PER NIVELLS SOCIOPROFSSIONALS

% càrrecs

En general, la jerarquia dels diferents sectors socioprofessionals --predomini dels llauradors seguits per burgesos, menestrals i cavallers-- era la mateixa de l'estructura global i es va mantenir estable durant tot el segle XV. Els sectors majoritaris van fluctuar durant aquesta centúria amb una lleugera tendència a la baixa en el cas dels llauradors --d'un 65 % en 1401-1410 a un 50 % en 1491-1500--; mentre que els burgesos s'estancaren en poc més del 20 % dels prohoms. En canvi, els grups minoritaris tendiren a incrementar la seua presència al llarg del Quatrecent, ja que els menestrals passaren d'una desena part a més del 15 %, i la petita noblesa, absent del consell durant la primera dècada del segle, aconseguí ocupar quasi un 5 % en els anys noranta.

Dins d'aquestes tendències seculares, que en definitiva manifesten una remarcable estabilitat, encara poden establir-se alguns moviments de mitjana durada que en bona mesura palesaven orientacions divergents entre els diferents sectors professionals. Així, els llauradors es mantingueren una presència constant fins els anys seixanta i a partir d'aleshores sofriren una davallada que els deixaria en el nivell més baix durant el darrer quart de la centúria. Els burgesos també es mantingueren estables durant la primera meitat del segle XV, però a partir dels anys quaranta iniciaren un ascens que culminà en els setanta, per a descendir posteriorment al nivell inicial. En canvi, durant la primera meitat del segle, els menestrals augmentaren la seua presència, minvaren en els cinquantes i seixantes i es recuperaren per a assolir els màxims a les darreries del Quatrecent. Fou també a partir dels anys seixanta

quan la cavalleria local començà el seu creixement més remarcable.

Aquestes tendències encara es fan més evidents si es considera la proporció de places que ocupà cada sector professional. Així, la davallada dels llauradors durant el segle XV es fa més acusada --d'un 60 a un 40 %-- i es confirma la precària estabilitat dels burgesos al voltant del 30 % dels càrrecs. De manera semblant, la proporció de places exercides per menestrals es van duplicar --de menys del 10 a un 20 %-- i la noblesa local augmentà des d'una presència nul·la a més del 6 % de les places, és a dir, aquests dos sectors augmentaren encara més en l'ocupació de càrrecs que en la presència individual de prohoms. Al mateix temps, les tendències de mitjana durada són semblants a les de la participació de persones, però amb una intensitat més acusada, sobretot en el cas dels burgesos. En efecte, l'acumulació de places d'aquest sector anà minvant fins els anys quaranta, però la represa posterior fou tan vigorosa que arribà a alterar la jerarquia general dels grups professionals, quan per única volta els burgesos esdevingueren --per damunt dels llauradors-- el grup amb major proporció de càrrecs.

Si es considera la distribució dels càrrecs entre els diferents sectors durant la vigència de cada sistema electoral, pot dir-se que la cooptació --a grans trets entre l'inici del segle XV i els anys quaranta-- va coincidir amb una relativa estabilitat dels llauradors i, sobretot, amb el descens dels burgesos i l'augment de la presència dels menestrals. En canvi, en introduir-se la insaculació --entre els anys quaranta i els seixanta, es va produir una represa del sector burgès a costa de

la davallada de menestrals i de llauradors, una tendència que encara es va fer més evident durant el període de conselleries vitalícies --en el pas de la dècada dels seixanta a la dels setanta--, fins al punt que els burgesos assoliren la meitat de les places. Posteriorment, amb la reintroducció de la insaculació corregida, s'aturà la caiguda dels llauradors, però sense que es produís una represa considerable, tal com fou el cas dels menestrals i, en menor mesura, dels nobles locals. Els burgesos també veieren retallada la seua influència en favor d'aquests altres sectors, però la seua baixada no els situà molt per sota del nivell màxim assolit a la fi del període d'insaculació.

Si es té en compte que el règim de cooptació deixava, de manera més o menys directa, la tria de les conselleries en mans de les principals famílies oligàrquiques resulta paradoxal l'afonament de la participació dels prohoms burgesos en el poder municipal. Ara bé, cal considerar també els efectes de la conjuntura econòmica sobre les èlits de la vila. De fet, la primera meitat del segle XV fou clarament depressiva, tant pel volum demogràfic com per la producció agrària i el mercat local, unes tendències negatives que degueren colpir especialment un sector tan orientat a les activitats comercials.²⁶ Bona prova de l'afebliment de les bases econòmiques de la minoria burgesa és que la seua riquesa mitjana --sobretot immoble-- va disminuir des de 1398 a 1462.²⁷ És probable que aquesta tendència afectàs la

²⁶ L'evolució dels grans indicadors demogràfics en P. VICIANO, La senyoria reial..., op. cit., i capítol VIII.

²⁷ El valor mitjà dels patrimonis del sector burgès era de 5.634 sous en 1398 i de només 4.990 en 1462; aquesta disminució es palesava també en l'índex respecte a la riquesa mitjana del padró de la peita, que baixà de 248 en 1398 a 201 en 1462.

capacitat de molts prohoms burgesos per a fer-se un lloc en les files del consell, però un altre factor de la davallada política d'aquest sector fou la disminució del nombre de notaris que residien en la vila. En 1398 n'hi havia almenys 26, i pràcticament tots participaven en els càrrecs municipals, però durant la segona meitat del segle XV s'havien reduït a la meitat, mentre que el nombre de places per a cobrir cada any en el consell es mantenia estable. En bona mesura el buit que deixaven els notaris fou omplert pels mercaders, però no aconseguien compensar les pèrdues.²⁸ En termes absoluts, cap al 1400 hi havia uns quaranta veïns d'origen burgès en el consell -- pràcticament tots els registrats en el padró de 1398-- mentre que en els anys quaranta havien baixat a només trenta. El grup de burgesos es reduïa, potser per una emigració cap a València, on professionals qualificats com els notaris podien prosperar, i al mateix temps els qui romanien en la vila, afeblits per la conjuntura depressiva, es veïen incapaços de pertuar-se més temps en els càrrecs per a compensar la davallada numèrica.²⁹ La conseqüència fou la disminució de la presència burgesa en favor dels menestrals. En canvi, amb una conjuntura demogràfica i econòmica estabilitzada en un nivell baix durant la segona meitat del Quatrecentes, els canvis en l'ocupació dels càrrecs devien estar més vinculats a les modificacions del sistema polític,

²⁸ En la primera dècada del segle XV més de la meitat de les places cobertes pels burgesos corresponien als notaris, mentre que en els anys quaranta els mercaders eren la majoria i els notaris sols ocuparen un 17 % de les conselleries burgeses.

²⁹ En 1401-1410 cada prohom burgès exercí una mitjana de 3,9 càrrecs, mentre que els seus companys de 1441-1450 sols arribaven a 2,5.

sobretot dels mecanismes electius. La insaculació va suposar un bloqueig per a l'ascens dels menestrals, que provenien sobretot del sector del cuir,³⁰ potser pel protagonisme que els principals prohoms --quasi tots burgesos-- haurien tingut en l'elaboració de les llistes d'insaculables i pel límit mínim de riquesa que s'exigia.³¹ Els sectors burgesos, doncs, es referen a costa dels menestrals i, amb el regiment de consellers vitalicis, aconseguiren també reduir la presència de llauradors, fins al punt que en els anys setanta, sense haver augmentat gaire en nombre absolut, controlaren la major part del consell. La posterior davallada, en eliminar-se el règim privilegiat amb el retorn a una forma d'insaculació, es va fer en favor dels menestrals, que llavors eren sobretot paraires que basaven l'embranchada política en la solidesa dels seu patrimoni immoble.³²

2.2. Els oficis majors: la confirmació del predomini burgès

Aquesta evolució dels oficis globals, que reflectia sobretot el cas dels consellers, no va coincidir amb la sociologia dels oficis majors. D'entrada, atenent el nombre de prohoms, la presència dels llauradors es mantingué estable, amb algunes

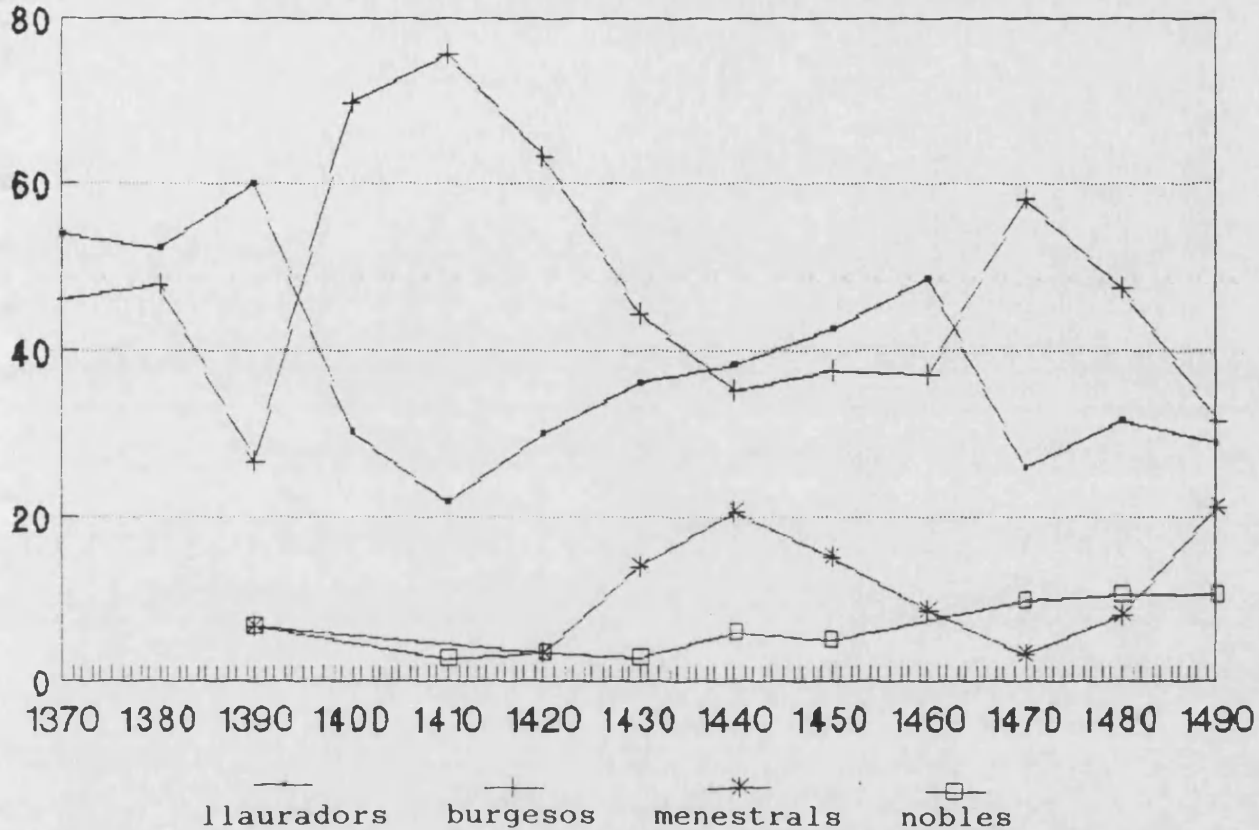
³⁰ En els anys quaranta, del total de càrrecs exercits per menestrals, els sabaters, assaonadors, pellissers i blanquers suposaven un 40 %.

³¹ Cal recordar que, en general, els artesans tingueren una riquesa mitjana inferior a la global de la vila, vegeu el capítol I, quadre 9.

³² En el padró de 1497 hi havia 24 paraires, dels quals 5 superaven els 3.000 sous de patrimoni, i un d'ells, Joan Santalínea, posseïa immobles valorats en 17.200 sous. D'aquesta manera, no resulta estrany que aquests menestrals arribassen a exercir el 40 % dels càrrecs municipals ocupats pel sector artesà.

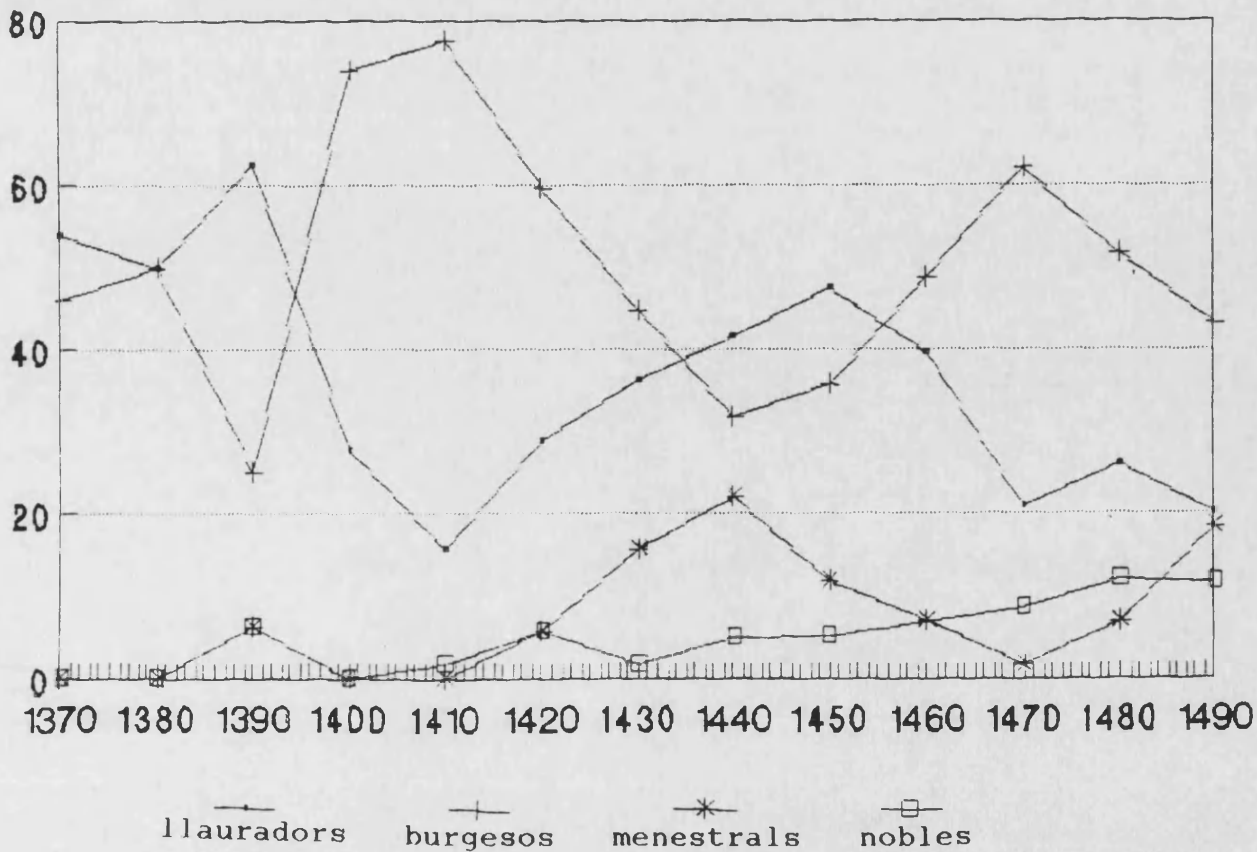
fluctuacions, al voltant d'un terç durant el segle XV. En canvi, els burgesos, que eren absolutament hegemònics a inicis de la centúria --entre el 60-70 %--, descendiren fins a un terç, en favor de menestrals i cavallers, que estant absents en la primera dècada del segle arribaren --respectivament-- a un 20 i a un 10 % en els anys noranta. Durant les tres primeres dècades del Quatrecent, els burgesos mantingueren una clara hegemonia en els oficis majors, però en els anys trenta sofriren una dràstica davallada que pràcticament els va posar al nivell dels llauradors. D'aquesta manera, pot dir-se que les últimes dècades del sistema de cooptació dels càrrecs va coincidir amb un fort retrocès de la presència de prohoms burgesos en les principals magistratures --tal com havia succeït en el conjunt del consell-- i, en canvi, havia augmentat la del sector agrari i artesanal. Aquesta tendència a la baixa dels burgesos es va frenar amb la implantació del règim d'insaculació, però als anys quaranta i cinquanta no es va produir una clara represa del seu protagonisme polític, ja que se situaren sempre per sota dels llauradors. No va ser fins els anys seixanta i setanta, amb la instauració de les conselleries vitalícies i de la posterior reforma de la insaculació en un sentit oligàrquic, quan els burgesos tornaren a recuperar la seua hegemonia, alhora que, seguint una evolució simètrica, els llauradors i els menestrals veien disminuir la seua presència en els oficis majors. Les dues darreres dècades del segle aquestes tendències s'invertiren, de manera que el sector burgès descendí fins igualar-se amb els llauradors, i els artesans ascendiren per damunt de la noblesa local.

% persones ORIGEN SOCIOPROFESSIONAL DELS OFICIALS MAJORS

GRAFIC 4

% càrrecs DISTRIBUCIO SOCIOLOGICA DELS OFICIS MAJORS

Les tendències de la presència de prohoms es confirmen a grans trets en l'ocupació dels càrrecs, però des d'aquest punt de vista el balanç secular era favorable sobretot als burgesos. En efecte, aquests prohoms veieren reduir els càrrecs que ocupaven des del 60-70 % a inicis dels segle XV fins menys de la meitat del total en els anys noranta, però així i tot es trobaven molt per damunt dels llauradors, que havien baixat des d'un 30-40 % a poc més d'una cinquena part dels oficis en la darrera dècada de la centúria. Una volta més, la trajectòria secular dels sectors minoritaris fou ascendent, ja que menestrals pujaren d'un 5 % al 15 % i els nobles de menys del 2 % a una desena part.

En les tendències de mitjana durada, la diferència més remarcable entre la presència de prohoms i les magistratures acumulades es donava en els anys de vigència de la insaculació. En efecte, aquestes foren les úniques dècades del segle XV en què els llauradors exerciren més oficis majors que els burgesos, però aquesta hegemonia ja havia començat en els anys trenta --encara de cooptació-- i va acabar en els seixanta, amb la instauració del règim oligàrquic de conselleries vitalícies. De la mateixa manera que havia succeït en el cas de les conselleries, la clau era la davallada dels burgesos per la disminució dels notaris i el context depressiu de les activitats comercials, que erosionava les seues bases econòmiques.³³ El buit que deixaven aquests prohoms era ocupat per llauradors i menestrals,³⁴ però la

³³ En 1411-1420 del total de càrrecs ocupats per burgesos, una tercera part corresponien als notaris, mentre que en els anys quaranta aquests professionals havien desaparegut dels oficis majors.

³⁴ De manera similar al consell, un 40 % dels oficis exercits per menestrals corresponien a sabaters.

instauració de la insaculació deixà fora de joc els artesans, tal com havia passat en el consell, mentre que els camperols acomodats aprofitaven l'afebliment dels burgesos i les facilitats del règim de sorteig per a acaparar --sobretot en la juraderia-- els oficis majors de la vila. Els anys quaranta i cinquanta foren així de predomini dels llauradors en el centre del poder local i, de fet, aconseguiren decantar la política fiscal del municipi en favor dels interessos agraris davant la impotència dels sectors mercantils, que fins aleshores havien fet i desfet sense gaire oposició.³⁵ Una volta més, els consellers vitalicis van tornar les coses al seu lloc: els llauradors foren desplaçats una altra vegada pels prohoms burgesos i la política fiscal tornà a orientar-se en un sentit més favorable a la riquesa mercantil. L'evolució posterior, marcada per la reintroducció de la insaculació modificada, va corregir la privilegiada posició dels burgesos, però no n'alterà l'hegemonia, ja que la seua presència duplicava la dels llauradors, afonats en un nivell baix durant les tres últimes dècades del segle. Els beneficiaris de la baixada dels burgesos foren, com en les conselleries, els paraires, un nou sector artesanal ascendent,³⁶ ben dotat de béns immobles, que pogué aprofitar els resquills que deixava oberts el règim d'insaculació modificada. No obstant això, durant el

³⁵ Vegeu el capítol VIII, 5.1 "La gestió de la peita".

³⁶ En la dècada dels anys noranta, el 60 % de les magistratures exercides per artesans estigueren en mans de paraires. Sobre l'expansió de la manufactura tèxtil i del paper dominat dels paraires durant la segona meitat del segle XV, vegeu l'estudi col·lectiu de Paulino IRADIEL, David IGUAL, Germán NAVARRO i Joaquim APARICI, Oficios artesanales y comercio en Castelló de la Plana (1371-1527), Castelló, Fundación Benéfica Dávalos-Fletcher, en premsa.

Quatrecentos els burgesos mantingueren una clara hegemonia en les principals magistratures, a excepció de la darrera dècada de vigència del règim cooptatiu i les dues següents en què s'instaurà la insaculació. I encara llavors, el predomini dels llauradors no fou, ni de lluny, tan acusat com havia estat --i continuaria sent-- el dels burgesos.

3. ELS LLINATGES DOMINANTS: UNES FAMÍLIES COMPLEXES

3.1. Una èlit poc diferenciada del grup polític

El repartiment de les quotes de poder municipal entre els diversos sectors --"estaments" si es vol-- socioprofessionals reflectia, en absència d'un sistema rígid d'accés als càrrecs públics, la vitalitat que aquests tenien en la societat civil. De la qualificació tècnica i, sobretot, de la riquesa i el prestigi associat a les diferents professions depenia en bona mesura l'èxit polític dels prohoms i, per altra banda, la composició sociològica del consell i dels principals oficis condicionava l'orientació de l'acció política del municipi. Amb tot, els grups vinculats per interessos professionals i econòmics no eren els veritables subjectes polítics. Els prohoms no entraven a les reunions del consell com a membres d'un grup formal ni com a individus aïllats, sinó que els lligams de solidaritat que els vinculaven eren, en primer lloc, els del parentiu. Això era especialment cert per als prohoms de les grans famílies locals, les que s'havien perpetuat al llarg del segle XV acaparant el major nombre de magistratures i

constituïnt-se en llinatges marcadament patrilinials.³⁷

L'estructura socioprofessional dels prohoms que pertanyien als llinatges més destacats, els que van exercir un mínim de seixanta càrrecs, no era molt diferent a la de la resta dels prohoms. La majoria dels veïns que duïen els cognoms més notables de la vila eren llauradors, encara que no amb tanta freqüència com en les famílies polítiques menors. Un de cada quatre era de professió burgesa, quan en general no arribaven a un de cada cinc, mentre que la presència de menestrals i de nobles no diferenciava gaire els llinatges principals de la resta del grup polític. Les distàncies entre els burgesos i els llauradors s'acurtaven en la distribució dels càrrecs, mentre que els menestrals i els nobles encara veïen reduïda la seua presència. Una volta més, aquesta estructura de l'ocupació dels càrrecs no diferia massa de la general, i de fet els llinatges de notables agrupaven un 30 % de tots els prohoms i més del 40 % dels càrrecs, de manera que la seua composició sociològica condicionava l'estructura professional el conjunt de la societat política de la vila.

QUADRE 6
SOCIOLOGIA DELS PRINCIPALS LLINATGES

<u>ofici</u>	<u>persones</u> %		<u>càrrecs</u> %	
llauradors	139	55,60	894	44,96
burgesos	63	25,20	742	37,32
menestrals	36	14,40	233	11,72
nobles	4	1,60	28	1,40
dubtosos	8	3,20	91	4,57
total	250		1.988	

³⁷ Sobre l'organització interna de les grans famílies de notables locals, vegeu el capítol VII, apartat 2 "L'enquadrament familiar: del nucli conjugal al llinatge".

Ara bé, hi havia una diferència significativa: la mitjana de càrrecs que havia ocupat cada prohoms era molt més elevada entre els membres dels llinatges principals que no en general -- quasi 8 places per persona contra menys de 6--, un predomini que es manifestava en tots els sectors professionals. Una volta més, eren els burgesos, amb una mitjana d'unes 12 places, els prohoms que més es destacaven, seguits, ja per sota de la mitjana global, pels nobles i els menestrals al voltant de 7. Amb un coeficient superior als 10 càrrecs per persona es trobaven burgesos com mercaders, notaris, juristes i l'únic botiguer, Felip Merí, amb el màxim de 21 places, mentre que els cavallers eren els nobles que superaven aquest nivell. Entre menestrals i sectors afins, els carnisers i blanquers també superaven la mitjana de 10 places, i s'hi destacava amb 18 Antoni Valentí, l'únic saboner. Tal com succeïa en el cas dels oficials majors, en el sector agrari no es trobaven oficis ramaders, sinó que es limitaven a llauradors que, com a mitjana, assolien 6,4 càrrecs per persona, clarament per sota de la resta dels sectors professionals. Els camperols, doncs, tenien individualment un menor pes polític que els burgesos i els menestrals, encara que, en ser més nombrosos, exerciren la majoria dels càrrecs.

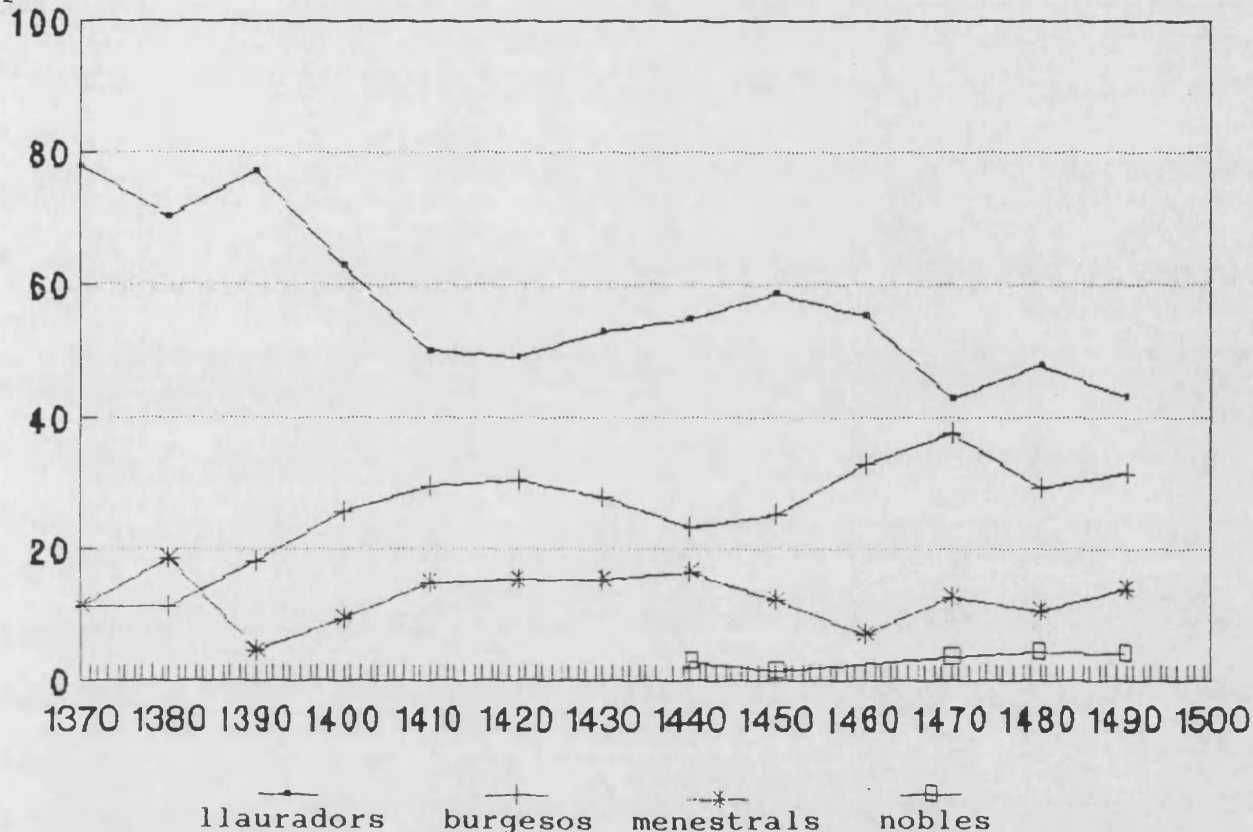
L'evolució de l'estructura socioprofessional dels prohoms integrats en els principals llinatges, a grans trets, era semblant a la del conjunt de magistrats, i això no és estrany si es té en compte que suposaven un important sector del grup polític castellonenc. De la mateixa manera que succeïa en el cas general, la jerarquia entre els diferents sectors es va mantenir al llarg de tot el Quatrecent amb un predomini dels llauradors

seguits pels burgesos. La tendència de llarga durada fou un remarcable descens dels prohoms camperols, que passaren d'un 60 % a inicis del segle XV a poc més del 40 %, mentre que els burgesos incrementaren la seua presència des d'un quart dels magistrats a més del 30 %. Els menestrals, sempre en un segon pla, passarem de menys d'una desena part a quasi un 14 %, i els prohoms ennoblits sols començaren a aparèixer en l'escena pública --per bé que minoritaris, per sota del 4 %-- en la dècada dels quaranta.

Més significatiu encara que la sociologia dels prohoms era la proporció de càrrecs que ocupà cada grup socioprofessional. En aquest sentit, s'ha de remarcar el descens dels llauradors des d'un 55 % a inicis del segle XV fins a poc més del 35 % a finals de la centúria. Els burgesos, en canvi, s'estancaven --amb una lleugera tendència a la baixa-- en passar d'un 40 % al 35 %. Foren els menestrals i els prohoms ennoblits els grups que incrementaren la seua presència en el consell durant el Quatrecent: els primers van pujar des d'un 6 al 13 % i els segons, que començaren a aparèixer a mitjan centúria, des de poc més de l'1 % al 5 %.

PROHOMS DELS PRINCIPALS LLINATGES

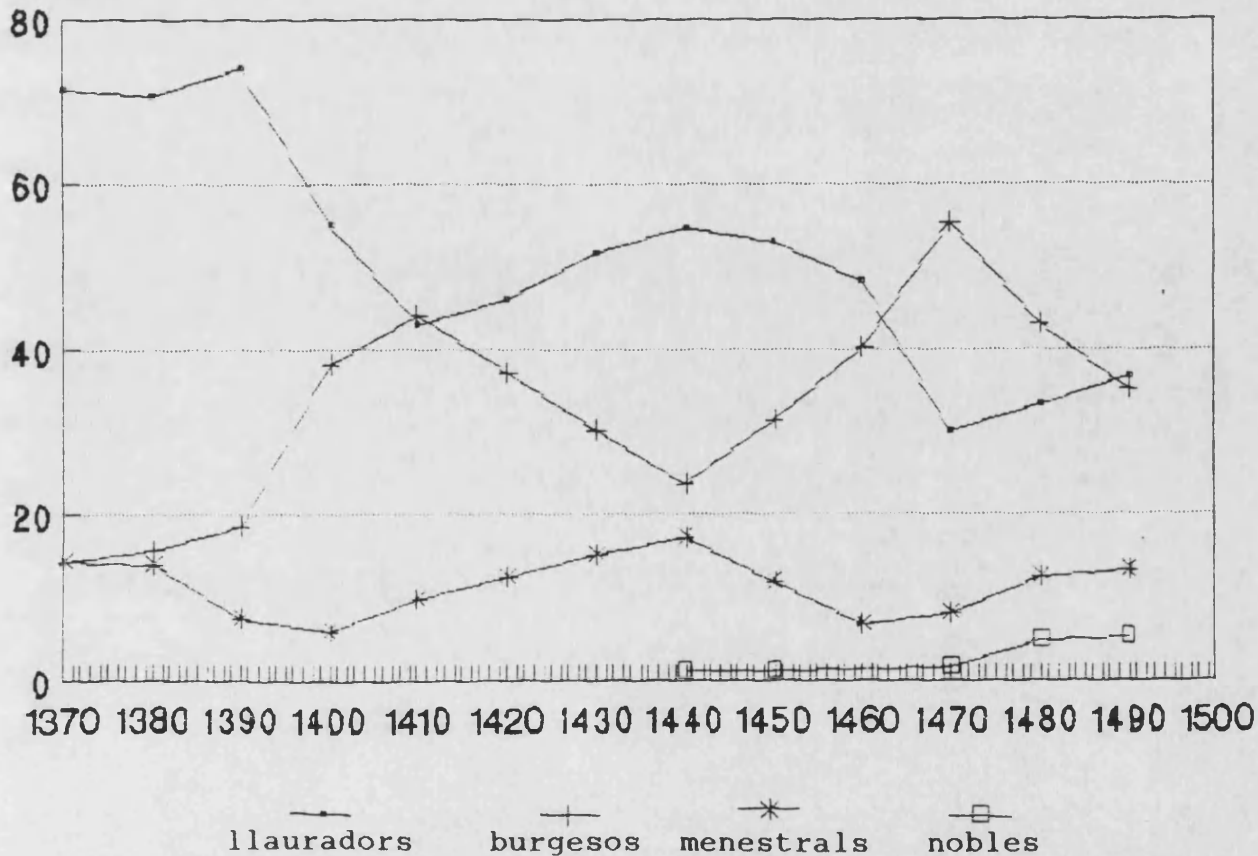
% persones

GRAFIC 6

CARRECS OCUPATS PELS LLINATGES PRINCIPALS

% càrrecs

Les tendències de mitjana durada indiquen que els camperols augmentaren el seu pes fins els anys quaranta, descendiren fins els setanta i es recuperaren lleugerament en les últimes dècades del segle. L'evolució dels menestrals, en essència, fou semblant a la dels camperols, però la participació de burgesos en el consell dibuixà una tendència simètrica a aquestes. La minoria aristocràtica es mantingé estable fins els anys setanta i, des d'aleshores, va augmentar el seu pes polític. Això volia dir, una volta més, que al segle XV el període de cooptació, marcat per la depressió econòmica i una possible emigració de les èlits locals, va coincidir amb una disminució ben clara de la presència dels prohoms burgesos, alhora que els buits eren coberts per llauradors i menestrals. Amb la introducció de la insaculació i l'estabilització de la situació econòmica, els burgesos pogueren refer-se, desplaçant els prohoms camperols i artesans, una orientació que es prolongaria fins els anys setanta, és a dir, durant la vigència del sistema de conselleries vitalícies. De fet, va ser en aquesta dècada, quan els burgesos arribaren a ocupar més càrrecs que els llauradors. Des d'aleshores, amb la reintroducció de la insaculació modificada, els burgesos hagueren de cedir parel·les d'influència en favor camperols i menestrals, però cal dir que durant els anys vuitanta notaris i mercaders encara mantingueren la seua hegemonia dins dels llinatges principals i en els noranta s'equiparaven als llauradors. Al llarg del segle XV, doncs, les principals famílies deixaven de ser representades majoritàriament per prohoms vinculats a activitats agràries per a cedir cada volta més protagonisme a mercaders i notaris.

3.2. Llauradors i burgesos: units pel parentiu

L'estructura interna dels llinatges dominants, des del punt de vista de les activitats laborals, estava lluny de ser homogènia. Només n'hi havia tres -els llauradors Març i els burgesos Miralles i Moliner-- que solament incloïen membres d'un mateix ofici, mentre que el 86 % eren "mixtos", és a dir, incloïen almenys veïns de dos sectors diferents. En general, més del 80 % dels llinatges tenien algun membre llaurador o burgès, mentre que sols dos de cada tres englobaven algun menestral. Els nobles encara eren més escassos, ja que només tres llinatges -- Miquel, Miró i Reus-- havien vist ennoblir algun dels seus membres, és a dir, menys del 15 % dels 22 cognoms principals. Bona prova de l'heterogènia composició d'aquestes xarxes familiars era que pràcticament la meitat incloïa alhora llauradors, burgesos i menestrals. El cas més remarcable eren els Miró, que a més d'aquests tres sectors, afegia també alguns membres ennoblits.

QUADRE 7
ESTRUCTURA DELS LLINATGES PRINCIPALS

<u>composició</u>	<u>nombre</u>	<u>%</u>
L	1	4,54
B	2	9,09
L + B	3	13,63
L + M	3	13,63
B + M	1	4,54
B + N	1	4,54
L + B + M	9	40,90
L + B + N	1	4,54
L + B + M + N	1	4,54

total	22	

L: llauradors B: burgesos M: menestrals N: nobles

Ara bé, aquesta diversitat d'oficis no volia dir que tots tinguessen una importància similar. Atenent la proporció de

càrrecs acumulats per cada sector, pot distingir-se entre els llinatges predominantment burgesos i menestrals, d'una banda, i els de llauradors, per l'altra. Així, les grans famílies on la majoria de les places foren exercides per prohoms d'ofici no agrari eren 11, la meitat del total, a les quals podien afegir-se'n dues més --els Ferrer i els Pelegrí-- que es trobaven lleugerament per sota. En canvi, els llinatges en què la majoria dels càrrecs foren ocupats per llauradors foren només 9, però encara poden reduir-se si es té en compte que en dos casos --els Gascó i els Merí-- els llauradors identificats com a tals no arribaren a acumular la cinquena part dels càrrecs. D'aquesta manera, les famílies extenses camperoles sols representaven un 30 % dels llinatges oligàrquics, mentre que en la gran majoria d'aquests eren sobretot de caràcter no agrari.

La composició interna dels llinatges dominants, però, no era rígida, sinó que en molts casos tendí a modificar-se al llarg del segle XV. Així, quasi el 70 % dels llinatges no agraris es mantingué estable, contra sols la meitat dels agraris. Ara bé, entre les famílies extenses que foren predominantment burgeses també s'observa un canvi de les ocupacions, en general des del comerç a activitats professionals com el notariat i la medicina --Moliner i Reus-- i fins i tot promocions a la categoria nobiliària --Reus i Miquel. En conjunt, dels 22 llinatges principals només se'n modificaren 8, i d'aquests la meitat passaren de ser predominantment llauradors a burgesos, i l'altra meitat evolucionaren en el sentit contrari. No pot assegurar-se que una d'aquestes tendències hagués afavorit la presència d'un llinatge en el municipi, ja que en els dos grups es trobaven

famílies en què el canvi socioprofessional va coincidir amb una tendència a la baixa del seu pes polític. Així, entre els llinatges que passaren del sector agrari al burgès, els Agramunt i els Joan van augmentar la seua participació en el consell durant la segona meitat del segle, mentre que els Alquècer i els Gascó veieren minvar el seu protagonisme. De manera semblant, els Ferrer foren l'únic llinatge "ruralitzat" que tendí a incrementar la seua presència en el municipi, mentre que en el cas dels Castell i Pelegrí la transformació en llauradors coincidí amb el seu declivi polític, i fins i tot amb la desaparició del consell, com succeí als Merí.

Encara que amb una diferència poc marcada, aquesta evolució sembla indicar que els llinatges agraris, a mesura que avançava el segle XV, tingueren més dificultats per a mantenir-se en una posició política destacada. Això es confirma si es considera la sociologia dominant en llinatges que s'orientaren a la baixa durant la segona meitat del Quatrecent. D'un total de 9 famílies, 5 foren bàsicament llauradors --Alquècer, Gascó, Març, Merí i Mut-- i 4 no agraris --Castell, Pelegrí, Guerau i Miró--, de manera que pot dir-se que un 55 % dels llinatges camperols veieren disminuir el seu protagonisme polític, mentre que només els succeí això a un 30 % dels no agraris, sobretot dels burgesos. I d'altra banda, és també significatiu que durant les tres últimes dècades del segle XV no hi hagué cap llinatge llaurador en els dos primers llocs de la jerarquia política --sols els Martí aparegueren com a tercers--, quan en la resta de la centúria havien ocupat posicions capdavanteres.³⁸ Així doncs,

³⁸ Vegeu el capítol 3, quadre 27.

a mesura que avançava el segle XV, el protagonisme polític dels llinatges de llauradors tendí a disminuir en favor dels no agraris --més burgesos que no menestrals--, tot i que també és cert que l'única família amb una presència creixent en el consell des del 1400 al 1500 foren els Martí, uns camperols que, a partir dels anys seixanta, figuraren sovint en els primers llocs de la jerarquia política local.

4. UNA REPUBLICA DE LLAURADORS, MERCADERS I NOTARIS

La sociologia de Castelló durant el segle XV, tal com ha pogut establir-se a partir dels padrons de riquesa i de les actes del justícia, permet considerar la vila com una comunitat de llauradors. Tanmateix, a l'hora de definir la seua societat política --la "república"-- la resposta ha de ser més matisada. En primer lloc, s'ha de diferenciar entre els veïns que accediren als càrrecs municipals i els prohoms que ocuparen els oficis majors. Entre els primers, on predominaven els veïns que no havien passat del nivell de conseller, els llauradors eren la majoria, tot i que els burgesos es trobaven sobrerepresentats respecte al seu pes sociològic. En canvi, en els oficis majors, on de fet es concentrava el poder local, la meitat dels càrrecs foren exercits per burgesos, mentre que els llauradors es veïen desplaçats i ocuparen només un terç de les magistratures. D'altra banda, la sociologia dels diferents oficis tampoc no era la mateixa. La juraderia era el càrrec més obert a l'accès de llauradors, i encara així es trobaven lleugerament per sota dels prohoms burgesos, que exerciren quasi la meitat dels mandats. Aquest predomini dels sectors de nivell socioprofessional elevat

encara es feia més remarcable en l'ofici de justícia, ja que els llauradors sols exerciren --com a màxim-- un de cada cinc mandats, mentre que els burgesos s'acostaren al 60 % i la petita noblesa un 15 %, una proporció molt remarcable si es té en compte la seua escassa presència en la societat local. En canvi, en l'ofici de mustassaf els burgesos retrocedien a poc més del 40 % dels mandats, tot i que continuaven per damunt dels llauradors i dels menestrals, que assoliren una desena part dels càrrecs, la presència més destacada en els oficis majors.

Aquesta jerarquia dels sectors socioprofessionals en el conjunt dels càrrecs i en els oficis majors en general no es va veure alterada al llarg del segle XV. Ara bé, sí que es van produir canvis en les tendències de l'ocupació dels càrrecs i fins i tot hi hagué algunes dècades aïllades en què es va capgirar la jerarquitització habitual. Per a interpretar aquestes modificacions i, en concret, la relació que tenien amb el canvi dels règims electorals, cal tenir present que en cap moment hi hagué professió que fos exigida o que restàs exclosa a l'hora d'ocupar un determinat ofici municipal. Tot al contrari, els límits que es marcaven eren de riquesa, un nivell semblant a la mitjana per a les conselleries i el doble per als oficis majors.

Tanmateix, indirectament hi havia una vinculació entre el nivell de riquesa i els sectors socioprofessionals, ja que, segons els padrons de la peita, la riquesa mitjana dels llauradors era semblant a la general, però la dels burgesos i cavallers solia ser molt superior, mentre que la dels menestrals es quedava per sota del valor global. Això és un factor que --juntament amb la seua qualificació professional-- contribuïa a

la presència majoritària de burgesos en els oficis majors.

Pel que fa a la repercussió dels canvis dels sistemes electorals en la composició sociològica del grup polític, cal dir que no hi ha una vinculació mecànica de la cooptació amb un predomini dels sectors burgesos i aristocràtics --els de major riquesa-- ni de la insaculació amb una limitació de les xarxes oligàrquiques que afavorís la presència de llauradors i artesans. Tot al contrari, precisament en les darreres dècades de vigència de la cooptació --des de l'inici del segle XV fins els anys quaranta-- els llauradors mantingueren una presència estable i els menestrals la incrementaren, mentre que, en canvi, els burgesos es veien cada volta més desplaçats del consell local. Ara bé, aquesta disminució dels càrrecs en mans del prohoms burgesos no pot identificar-se automàticament amb una reducció del poder oligàrquic. Deixant a banda que hi havia llauradors acomodats que s'equiparaven als seus veïns burgesos, la reducció de la presència d'aquest sector professional va anar acompanyada d'un reforçament del pes dels llinatges principals. En la primera dècada del segle aquestes famílies oligàrquiques ocupaven un 37 % dels càrrecs exercits per burgesos, però en els anys quaranta la participació dels llinatges dominants havia ascendit al 47 %. És a dir, que el retrocès dels sectors burgesos, en bona mesura, havia suposat l'eliminació de les famílies secundàries en favor de les principals. D'altra banda, l'estabilitat dels llauradors i l'ascens dels menestrals, en general inclosos en llinatges secundaris, suposava una obertura del municipi que acostava l'estructura professional de la "república" a la de la comunitat veïnal, però aquesta obertura sociològica no implicava

directament una obertura política del municipi. En efecte, és molt probable que durant la darrera època de cooptació --la primera meitat del segle XV-- s'hagués produït un desplaçament de les famílies burgeses més febles i la seua substitució per menestrals --i en part llauradors-- d'escassa importància política i, per tant, subordinats als grans llinatges burgesos i camperols que es mantenien que controlaven el poder local. Amb la implantació del règim d'insaculació, l'elecció per sorteig feia innecessari promocionar al consell a les clientele de menestrals i llauradors subalterns, de manera que el joc polític es reservà a les famílies més destacades i, així, els burgesos augmentaren la seua presència relativa en el consell. Aquesta recuperació de l'hegemonia quantitativa de mercaders i notaris va culminar en els anys setanta, en bona mesura gràcies al control que exercí el reduït cercle de consellers vitalicis --pràcticament tots d'aquesta extracció social-- durant el seu regiment. Finalment, amb la reintroducció de la insaculació corregida, els llauradors i els menestrals pogueren introduir-se de nou en el consell, ara amb un significat polític diferent, probablement menys lligats a les xarxes de fidelitats que bastien els grans llinatges. En el cas dels llauradors, aquesta represa no arribà als nivells que havien assolit durant l'inici de la insaculació, però els artesans aconseguiren a finals de la centúria un màxim de participació que no pot explicar-se simplement per l'obertura del sistema electoral. Tot al contrari, aquestes fluctuacions en la participació política depenien també de les modificacions en la distribució de la riquesa dels diferents sectors socioprofessionals.

QUADRE 8
SECTORS SOCIOPROFSSIONALS I RIQUESA

ofici	1401-1410		1461-1470		1471-1480		1491-1500	
	R	C	R	C	R	C	R	C
llauradors*	58,7	57,6	54,9	56,4	48,4	36,0	53,1	41,6
burgesos	31,3	33,4	34,3	30,6	35,7	50,0	22,6	27,7
menestrals	9,9	8,4	7,5	8,8	9,4	6,5	11,0	18,1
nobles	--	0,2	1,5	0,3	4,9	3,9	7,7	6,5

* Inclou els de professió desconeguda.

R: % riquesa dels magistrats als padrons de 1398, 1468, 1479 i 1497.

C: % càrrecs ocupats en cada període.

A partir dels talls que permeten efectuar els padrons riquesa disponibles, es posa de manifest que, amb unes variacions poc rellevants, la proporció de càrrecs que havien ocupat els prohoms d'un sector professional coincidia amb la part de riquesa que controlaven, segons els llibres de la peita. Hi hagué, però, distorsions significatives. Fou precisament en els anys setanta, marcats per la imposició de les conselleries vitalícies, quan els prohoms burgesos aconseguiren estar sobrerrepresentats en el municipi, no sols en comparació al pes demogràfic, sinó també respecte a la riquesa, ja que sols eren titulars d'un 35 % de les fortunes, però acapararen la meitat dels càrrecs. Posteriorment, amb la reintroducció de la insaculació modificada el seu pes polític es veié fortament retallat, tant per les diposicions legals com per la disminució de la riquesa que posseïen. I bona prova del caràcter parcialment favorable de la insaculació reformada fou que encara pogueren resistir en l'escena pública més enllà de la disminució de les seues bases patrimonials. En aquest sentit, s'ha de remarcar que la lleugera represa política dels llauradors no fou tan destacable com l'augment de les

fortunes. En general però, presència política i valor dels patrimonis estaven estretament lligats. L'ascens continuat dels menestrals i de la petita noblesa durant la segona meitat del Quatrecentes --amb l'excepció dels anys setanta, quan els artesans veieren entrebancada la traducció al terreny polític del seu reforçament patrimonial-- es va recolzar també en una ampliació de les bases materials. D'aquesta manera, tant important --o més-- que la relació entre notables i grups professionals és identificar la vinculació entre poder polític i poder econòmic a l'interior de la comunitat veïnal.

QUADRE 9
PROFESSIONS DEL PERSONAL POLITIC

	<u>persones</u>	<u>càrrecs</u>		
llaurador	139	955		
pescador	9	36		
caçador	1	2		
cabrer	1	3		
pastor	1	2		
vaquer	1	2		
-----			152	1.000
notari	67	578		
mercader	47	591		
especier	10	54		
botiguer	7	78		
apotecari	6	49		
merc./botiguer	2	41		
jurista	5	34		
metge	4	12		
cirurgià	6	25		
mestre	1	14		
-----			155	1.476
paraire	22	98		
sastre	9	30		
teixidor	10	46		
tintorer	2	2	43	178
sabater	18	88		
assaonador	5	35		
blanquer	4	38		
pellisser	3	19		
pergaminer	2	7	32	187
ferrer	6	49		
colteller	1	2		
espaser	1	7	8	58
carnisser	10	51		
moliner	7	26		
hostaler	5	5		
fuster	5	36		
corder	2	7		
piquer	2	7		
saboner	2	20		
estrader	1	10		
menescal	1	1		
obrer vila	1	1		
torner	1	3		
-----			120	588
donzell	8	54		
cavaller	3	24		
generòs	3	20		
-----			14	98
llaur./altre	10	80		
burg./no agr.	3	44		
-----			13	121
desconegut			387	1.532
total			841	4.818

QUADRE 10
PROFESSIONS DELS OFICIALS MAJORS

llaurador			43	83
mercader	38	156		
notari	35	111		
botiguer	5	11		
apotecari	3	6		
merc./botiguer	1	6		
jurista	3	7		
metge	2	3		
cirurgia	2	3		
especier	2	8		
mestre	1	1		
			92	312
paraire	6	10		
teixidor	3	5		
sastre	1	3		
ferrer	4	7		
sabater	4	11		
blanquer	3	4		
assaonador	1	1		
saboner	2	6		
carnisser	1	1		
moliner	1	1		
			26	49
donzell	5	17		
cavaller	2	7		
generòs	2	7		
			9	31
llaur./altre	3	4		
burg./no agr.	2	10		
			5	14
desconegut			52	112
total			227	601

QUADRE 11
PROFESSIONS DELS JURATS

llauradors			41	64
mercader	36	101		
notari	30	80		
botiguer	5	9		
apotecari	3	6		
jurista	2	4		
metge	2	3		
mercader/botiguer	1	6		
especier	2	4		
cirurgià	1	1		
mestre	1	1		
-----			83	215
paraire	6	8		
teixidor	3	5		
sastre	1	1		
sabater	4	7		
blanquer	3	3		
assaonador	1	1		
ferrer	4	7		
saboner	1	3		
moliner	1	1		
carnisser	1	1		
-----			25	37
donzell	2	6		
cavaller	2	3		
generòs	1	3		
-----			5	12
llaur./altre	3	3		
burg./no agrari	1	4		
-----			4	7
desconegut			46	79
total			204	414

QUADRE 12
PROFESSIONS DELS JUSTICIES

llaurador			5	6
mercader	22	40		
notari	14	19		
jurista	3	3		
especier	1	2		
-----			40	64
sabater	1	1		
saboner	1	1		
sastre	1	1		
paraire	1	1		
-----			4	4
donzell	5	9		
generòs	2	4		
cavaller	2	3		
-----			9	16
burg./no agrari			2	3
desconegut			13	16
total			73	109

QUADRE 13
PROFESSIONS DELS MUSTASSAFS

llaurador			8	9
mercader	15	19		
notari	10	12		
cirurgia	2	2		
botiguer	2	3		
especier	1	2		
-----			30	45
sabater	2	3		
saboner	2	2		
sastre	1	1		
blanquer	1	1		
paraire	1	1		
-----			7	8
donzell	2	2		
cavaller	1	1		
-----			3	3
llaur./altre	1	1		
burg./no agrari	2	3		
-----			3	4
desconegut			13	16
total			64	78

QUADRE 14
ESTRUCTURA DELS CARRECS DELS LLINATGES PRINCIPALS

No agrari > 45 %

	<u>% no agrari</u>	<u>% Burgesos</u>	<u>% menestrals</u>
Agramunt	66,05	66,05	
Castell	51,95	45,09	6,86
Eiximeno			
Feliu	95,00	94,00	1,00
Ferrer	45,70	1,42	44,28
Guerau	74,18	58,06	16,12
Miralles	57,13	42,85	
Miquel	88,34	81,50	
Miró	72,57	16,29	45,18
Moliner	89,28	89,28	
Pelegrí	48,43	26,56	21,87
Reus	100,00	100,00	
Valentí	96,66	63,33	33,33

Agrari > 50 %

	<u>% agrari/desc.</u>	<u>% llaur.</u>	<u>% desc.</u>
Alquècer	66,96	19,26	47,70
Bonet	69,22	64,61	4,61
Gascó	71,76	11,76	60,00
Joan	67,55	29,72	37,83
Març	92,39	49,36	43,03
Martí	57,60	52,17	5,43
Mas	85,26	67,44	17,82
Merí	65,57	19,67	45,09
Mut	98,47	43,51	54,96

QUADRE 15
ESTRUCTURA SOCIO-PROFESSIONAL DELS PRINCIPALS LLINATGES

	llau		burg		men		nobl		dubt		desc		total	
Agramunt	2	27	5	72							2	10	9	109
Alquècer	2	21	1	17	1	5			1	14	5	52	10	109
Bonet	6	42			1	10			1	10	1	3	9	65
Castell	5	43	3	46	1	7					2	6	11	102
Eiximeno	1	5	3	52	4	35					1	1	8	92
Feliu	1	5	10	94	1	1							12	100
Ferrer	3	14	1	1	7	31					6	24	17	70
Gascó	1	10	3	24							3	51	7	85
Guerau	2	11	2	36	3	10					1	5	8	62
Joan	3	22	1	13	1	5			1	6	2	28	8	74
Març	4	39							1	6	7	34	12	79
Martí	7	48			2	22			2	17	4	5	15	92
Mas	10	87	1	9	3	10					8	23	22	129
Merí	1	12	1	21							6	28	8	61
Miquel	1	2	10	119			1	10			3	15	15	146
Miralles			3	29					1	28	3	12	7	69
Miró	3	19	2	22	7	61	2	5	1	10	6	18	21	135
Moliner			7	75							1	9	8	84
Mut	5	57			1	2					11	72	17	131
Pelegrí	3	17	2	17	1	14					5	16	11	64
Reus			6	57			1	13					7	70
Valentí			2	38	3	20					2	2	7	60

QUADRE 16
OFICIS DELS PRINCIPALS LLINATGES

llaurador	59	479		
caçador	1	2		
			60	481
mercader	36	454		
notari	19	214		
apotecari	3	26		
jurista	2	21		
metge	2	6		
botiguer	1	21		
			63	742
sabater	13	69		
paraire	5	32		
ferrer	4	35		
moliner	3	8		
blanquer	2	24		
carnisser	2	22		
pellisser	2	12		
estrader	1	10		
saboner	1	18		
tintorer	1	1		
hostaler	1	1		
menescal	1	1		
			36	233
donzell	2	5		
cavaller	2	23		
			4	28
llaur./altre	5	47		
burg./no agr.	3	44		
			8	91
desconegut			79	413
total			250	1.988

CAPITOL V

PODER ECONOMIC I PODER POLITIC

El "regiment de la cosa pública" era un negoci que només podia confiar-se a una minoria capacitada. Almenys aquesta era l'opinió dels tractadistes que, com Eiximenis, adreçaven les seues obres a l'èlit que monopolitzava de fet el poder en les grans ciutats com la València del Trescents. La construcció teòrica del franciscà esdevenia un espill on els membres de l'oligarquia municipal es podien reconèixer --i justificar-se-- com "los pus savis e los millors de la comunitat".¹ El seny, però, no era una qualitat suficient per a garantir un bon govern. Enriquir-se ràpidament a costa de l'interés públic era una temptació que --segons els moralistes-- només podien esquivar els que ja eren rics, els "hòmens poderosos qui puxen viure del seu".² D'altra banda, sols els qui no necessitaven el treball manual "per sustentació de llur vida" podien entretenir-se en les tasques administratives i formar-se llegint "en llurs cases notables llibres que sien de regiment de la comunitat". Els artesans només havien de tenir accés als consells generals, i encara no "tota la multitud del poble", sinó "los caps dels oficis e dels mesters". Els dirigents naturals serien, així, els

¹ Francesc EIXIMENIS, Lo Crestià, Barcelona, Edicions 62, 1983, a cura d'Albert Hauf, p. 208.

² Francesc EIXIMENIS, Dotzè llibre del Crestià, Girona, Col·legi Unversitari i Diputació, 1986, a cura de Curt Wittlin et alii, p. 493.

"rics hòmens ciutadans",³ un concepte que s'ajustava sobretot als acabalats burgesos rendistes.

Els prohoms més influents de Castelló compartien aquesta concepció elitista del poder municipal. Les ordinacions aprovades per la vila durant la segona meitat del Quatrecentès pretenien deixar el control dels afers públics a "los millors bons hòmens e més abonats de la dita vila".⁴ I no hi ha gaires dubtes que per "abonat", a més de capacitat o apte, s'entenia "ric". En les ordinacions redactades en 1475 --encara que no entraren mai en vigor-- es propugnava l'hegemonia dels veïns més acomodats argumentant que els seus interessos privats coincidien amb els de la comunitat:

que sempre hi haja gran part en lo dit consell de persones dispostes e abonades, les quals és versemblant que, per conservació de llurs facultats, cercaran les comoditats de la vila e dels singulars de aquella.⁵

Amb tot, les ordinacions municipals, a diferència de les formulacions ideològiques dels tractadistes, eren la reglamentació d'un joc polític concret i, per tant, no podien allunyar-se massa de la realitat local. En aquest sentit, el teixit social d'una vila com Castelló, amb unes dimensions més aviat modestes i uns marcats trets rurals, tenia poc a veure amb la sociologia dels grans nuclis urbans. Els sectors dirigents que

³ F. EIXIMENIS, Lo Crestià, op. cit., 208 i 201.

⁴ Així es recollia en les ordinacions de 1467, mentre que en les de 1476 es reservava el lloc de "consellers principals" a "los hòmens de més intel·ligència o més abonats e o ja exercitats en los negocis de la vila", segons els textos publicats per Francisco A. ROCA TRAVER, Ordenaciones municipales de Castellón de la Plana durante la Baja Edad Media, València, Institució Alfons el Magnànim, 1952, p. 142.

⁵ F. A. ROCA, op. cit., p. 147.

havien elaborat les ordinacions no podien aspirar a monopolitzar totalment el consell, sinó sols a reservar-se una posició dominant, és a dir, que "sempre hi haja gran part de hòmens doctes e de preheminència". L'èlit local no podia barrar el pas a "l'altra gent de la vila",⁶ i de fet, el consell estigué relativament obert a la participació d'un ampli sector del veïnat més enllà del nucli oligàrquic, tant pel nombre de magistratures exercides com per l'extracció socioprofessional d'aquests prohoms menors.⁷ L'única exigència formal es reduïa a la possessió d'un patrimoni equivalent a la riquesa mitjana --dosmilers de sous-- per a entrar al consell, i el doble per a ocupar les magistratures majors. Sense ser un sistema totalment obert, la meitat dels veïns tenien dret a accedir al govern local, i així la nòmina de consellers i oficials majors no pogué limitar-se a l'escassa noblesa i a la minoria de mercaders, notaris i juristes, sinó que va incloure també menestrals i sobretot llauradors, que de fet constituïen el sector predominant de la societat local. La qüestió fonamental és esbrinar si, en la pràctica quotidiana, els veïns que s'ajustaven al mínim de riquesa legal aconseguien accedir realment als càrrecs o si, per contra, el costum establí llistons encara més elevats per a participar en el poder municipal.

⁶ Ibidem, p. 157.

⁷ Vegeu els capítols III i IV.

1. DELS MARCS JURIDICS A LA PRACTICA REAL

Encara que un de cada dos veïns estaven en situació d'exercir càrrecs municipals, els que tenien major opció a ser elegits eren els més acomodats. En la pràctica, arribaven a les magistratures els contribuents que --en termes mitjans-- posseïen un patrimoni molt superior al mínim que s'exigia en les ordinacions de la vila. De 841 veïns que ocuparen algun càrrec municipal, s'ha pogut identificar el nivell de riquesa de 588, és a dir, d'un 70 %, una mostra ben representativa, ja que les llacunes es deuen a l'atzar, bàsicament a l'absència de padrons de riquesa durant la primera meitat del segle XV.⁸ La riquesa mitjana d'aquests prohoms ascendia a 4.697 sous, de manera que duplicava el valor mitjà dels patrimonis de la peita i superava fins i tot el nivell legal exigít per a ocupar els oficis majors. En el cas dels prohoms que exerciren els càrrecs superiors -- jurat, justícia o mustassaf-- , la mitjana encara ascendia a 6.208 sous, el 50 % més del que s'estipulava legalment i quasi el triple de la riquesa mitjana del veïnat.⁹

La situació econòmica dels oficials majors no era, però, homogènia. Hi havia magistratures reservades de fet a l'èlit més rica del veïnat. Així, els justícies superaven una mitjana de vuit mil sous, mentre que els jurats i els mustassafs --amb un

⁸ S'han utilitzat el de 1398, 1462, 1468, 1479, 1497 i els incomplets de 1371, 1430 i 1473. El criteri ha estat triar el patrimoni més proper a l'exercici dels càrrecs i, si n'hi ha diverses dades, el valor més alt.

⁹ En el grup que sols havia accedit al nivell de conseller, el patrimoni mitjà baixava a 4.057 sous, però duplicava la riquesa mitjana de la peita i s'igualava al mínim legal per a ocupar els oficis majors que, en la pràctica, els foren vedats.

lleuger avantatge per a aquests-- només arribaven als sis mil.¹⁰ Aquesta desigualtat de la riquesa, sens dubte, es corresponia amb la jerarquia política dins de l'administració local. Encara que els jurats constituïen el poder executiu col·legiat, en el cim de la piràmide municipal es trobava el justícia. Aquest oficial presidia les reunions del consell i, sobretot, exercia la jurisdicció reial en la vila, de manera que concentrava en les seues mans la capacitat de jutjar i castigar qualsevol persona de la comunitat. Així no és estrany que aquest càrrec, en la pràctica, estigués reservat als més rics, i també que fos quasi monopolitzat per la minoria de mercaders, notaris i cavallers locals, és a dir, els notables amb un nivell socioprofessional superior al de la massa de llauradors.¹¹

La jerarquizació econòmica entre els diferents càrrecs va ser un fet permanent al llarg del segle XV. En efecte, en identificar la riquesa dels veïns que havien exercit qualsevol magistratura durant la dècada en què es redactà un padró de la peita, s'observa que el seu patrimoni duplicava la mitjana dels contribuents. Les dades disponibles --els llibres de la peita complets-- són escasses, però apunten cap a una estabilitat de la situació, encara que si es consideren els casos extrems --1398 i 1497-- pot apreciar-se una lleugera tendència contradictòria --al voltant d'un 10 %-- de disminució de la riquesa mitjana dels magistrats i d'augment del patrimoni mitjà dels veïns. Encara que per la feblesa de l'orientació no pot assegurar-se que, en termes

¹⁰ La riquesa mitjana dels justícies era de 8.141 sous, 6.459 en el cas dels mustassafs i de 6.156 en els jurats.

¹¹ Vegeu el capítol IV, quadre 5.

absoluts, al llarg del segle XV accedissen al poder municipal magistrats amb fortunes cada volta més reduïdes, sí que pot afirmar-se que en termes relatius --respecte al valor del patrimoni mitjà de tot el veïnat-- hi hagué un descens més significatiu del nivell econòmic dels edils.¹²

QUADRE 1
MITJANES DE RIQUESA

	<u>prohoms*</u>	<u>jurats</u>	<u>justícies</u>	<u>mustassafs</u>	<u>peita**</u>
1398	5.701	8.754	12.675	4.775	2.271
1468	4.676	6.123	5.855	3.775	2.222
1479	5.722	6.944	8.975	5.916	2.535
1497	4.986	5.496	7.021	5.072	2.486

* consellers i oficials majors

** contribuents

Dins del grup d'oficials majors, el predomini econòmic dels justícies sobre els jurats i els mustassafs es mantingué tant en termes absoluts com relatius al llarg del Quatrecent. Ara bé, a diferència del conjunt dels magistrats, sí que pot parlar-se d'una disminució significativa, en termes absoluts, de la riquesa mitjana dels oficials majors entre 1398 i 1497, que fou de més d'un terç en el cas dels jurats i superior al 40 % en els justícies, mentre que, per contra, els mustassafs tendiren a augmentar lleugerament el seu patrimoni mitjà. Paral·lelament, la jerarquia interna dels diferents oficis majors tendí a esmortir-se al llarg de segle XV, i al mateix temps es reduí també la distància que els separava del conjunt dels prohoms, incloent-hi els que no havien superat el nivell de simples

¹² En 1398 la riquesa mitjana dels magistrats era un 250 % superior a la dels contribuents de la peita, mentre que en 1497 aquesta superioritat s'havia reduït al 200 %.

consellers.¹³ Des de 1398 a 1497, doncs, es reduïren les distàncies econòmiques que separaven els magistrats del conjunt del veïnat, els oficials majors de la resta del personal polític i, finalment, dels justícies respecte a jurats i mustassafs. En conseqüència, pot dir-se que la màxima jerarquització dels magistrats --a nivell intern i extern-- es va donar a cavall dels segles XIV i XV, durant el règim de cooptació, mentre que a finals de la centúria, coincidint amb el retorn a la insaculació modificada, es va produir un anivellament de la jerarquia econòmica dels magistrats respecte al conjunt del veïnat i entre ells mateixos. La davallada més dràstica dels nivells de riquesa va tenir lloc durant la primera meitat del Quatrecentes, com a conseqüència de la disminució dels nombre de prohoms més rics, colpits per la recessió comercial i probablement emigrats cap a la ciutat de València.¹⁴ Posteriorment, amb la relativa estabilització de la situació econòmica de la vila, serien els efectes del sistema de sorteig el factor que facilitaria l'accès als oficis majors de prohoms amb patrimonis no tan abultats. El grup polític es feia així més homogeni en termes econòmics i es distanciava menys del nivell de riquesa de la massa de contribuents.

¹³ Prenent com a base la riquesa mitjana del conjunt dels prohoms --amb els simples consellers--, en 1398 els jurats tenien un índex 153,5, els justícies 222,32 i els mustassafs 83,75, mentre que en 1497 eren, respectivament, 110,2, 140,8 i 101,7.

¹⁴ En percentatge respecte al total de veïns, els contribuents amb més de 8.000 sous de patrimoni van mantenir una presència estable, però en termes absoluts van baixar de 32 en 1398 a només 16 en 1468 i, tenint en compte, que el nombre d'oficis majors es mantingué fix, s'entèn que els buits fossen omplerts per veïns, també acomodats, però de patrimonis menors.

2. UN GRUP POLITIC DESIGUAL

2.1. La jerarquia dels patrimonis

Si bé és cert que el patrimoni mitjà dels magistrats castellonencs --més de quatre mil sous-- duplicava el del conjunt dels contribuents, aquest valor global emmascarava una disparitat de situacions econòmiques que anaven des dels 200 sous assignats a Pere Garcia en el padró de 1371 als 23.540 en què es taxava la fortuna d'Huguet Espàrrec en 1398. En aquest sentit, s'ha de remarcar que quasi un centenar dels prohoms --un 15 % del total amb patrimoni conegut-- tenien béns avaluats en menys de dos mil sous, el nivell mínim legal per a accedir al govern del municipi. En bona mesura pot ser que aquesta pràctica divergent de la normativa oficial siga una il·lusió documental, ja que el nombre de padrons de riquesa resulta molt limitat --sobretot per a la primera meitat del Quatrecent--¹⁵ de manera que no és infreqüent que les dades sobre el patrimoni estiguen separades fins i tot per una dècada de l'any concret d'ocupació del càrrec. D'altra banda, les oscil·lacions sobtades dels patrimonis a causa de les herències o les donacions inter vivos no eren estranyes, i han pogut distorsionar la fortuna d'alguns prohoms. Tanmateix, no pot excloure's totalment que certs veïns accediren a les magistratures sense posseir els dos mil sous legals. Així, l'esmentat Pere Garcia havia estat conseller en 1374, quan en 1371 el seu patrimoni s'havia valorat en dos centenars de sous. Bartomeu Giner, per la seua banda, tenia només 425 sous en la

¹⁵ S'han consultat els llibres de la peita de 1371 (incomplet), 1398, 1430 (incomplet), 1462, 1468, 1479 i 1497.

peita de 1398 i dos anys després era elegit conseller.

QUADRE 2
PERSONAL POLITIC I NIVELLS DE RIQUESA

riquesa	O. M.	%	Cons.	%	prohoms	%
0-1.999	18	10,28	73	17,67	91	15,47
2.000-3.999	45	25,71	168	40,67	213	36,22
4.000-5.999	39	22,28	107	25,90	146	24,82
6.000-7.999	28	16,00	35	8,47	63	10,71
8.000-9.999	14	8,00	17	4,11	31	5,27
>= 10.000	31	17,71	13	3,14	44	7,48

	175		413		588	
O. M. oficials majors						

Es tractava de veïns amb una presència política reduïda¹⁶ i que exerciren els seus mandats sobretot durant la fi del segle XIV i les primeres dècades del següent.¹⁷ Aquest període coincidí amb el règim de cooptació, durant el qual hi ha indicis --almenys des dels anys trenta-- que s'exigia el mínim de dos milers de sous, tot i que no constava explícitament en la normativa legal.¹⁸ És possible, així, que aquests prohoms haguessen accedit al municipi sense vulnerar la legalitat, però també és cert que durant la segona meitat del Quatrecentes, quan els diferents règims electorals deixaven ben clar el mínim de riquesa exigit, també hi hagué casos en què els prohoms ocuparen els càrrecs sense tenir la riquesa estipulada. En 1479 el paraire

¹⁶ Només ocuparen una mitjana de 3,6 càrrecs per persona, quan la general se situava en 5,7, i sols un 18 % d'aquests prohoms exercí oficis majors contra el 26 % global.

¹⁷ Més de les tres quartes parts d'aquests prohoms començaren la seua curta carrera política com a consellers entre els anys setanta del segle XIV i els trenta del XV.

¹⁸ AMC, LC (1437-1438), 1437/5/24, on s'esmentava com a condició per a entrar al consell la possessió d'aquest mínim de riquesa.

Manuel Picó era conseller i segons el padró del mateix any sols posseïa 1.050 sous. De la mateixa manera, el seu col·lega Joan Capcir, amb 1.275 sous de patrimoni en 1497 ocupava un lloc en el consell. Millor documentat encara és el cas del barber Bartomeu Guardiola, que en 1462 tenia un patrimoni valorat en 1.825 sous, en 1468 en 1.425 sous i en 1479 ascendia als 1.775, clarament per sota del mínim exigít per a exercir com a conseller --cosa que féu des de 1463 a 1488-- i molt menys per a accedir als oficis majors com el de jurat i de mustassaf, tal com va fer en els anys vuitanta. En definitiva, és probable que realment hi hagués al voltant d'un 15 % dels prohoms que ocuparen diversos oficis --sobretot unes poques conselleries-- sense arribar al límit legal de riquesa. Si a aquesta minoria s'afegeixen els magistrats --més d'un terç-- que es quedaren per sota dels quatre mil sous, pot dir-se que més de la meitat del personal polític no arribava a posseir el mínim de riquesa que s'exigia als oficials majors.

A l'altra banda de la jerarquia econòmica es trobava la minoria que formava la veritable èlit econòmica de la vila. Amb un mínim de vuit mil sous hi havia un 12 % dels magistrats i, entre aquests, el reduït 7 % que arribava als deu mil sous de patrimoni. I d'aquests encara n'hi havia deu que superaven els quatorze mil, una nòmina que estava encapçalada per l'esmentat Huguet Espàrrec i per Ramon de Tous, amb 23.450 i 23.200 sous en el padró de 1398. Molt a prop, amb més de vint mil sous, es trobaven el mercader Bernat Miquel --sovint jurat i justícia--, el notari Pasqual Ferrando --un jurat que arribaria a batlle

local-- i el llaurador Miquel Jover.¹⁹ L'estrat mitjà, un 35 % del total de prohoms, estava constituït pels patrimonis que anaven dels quatre mil fins als vuit mil sous, és dir, entre el mínim legal per a accedir als oficis majors i el doble d'aquesta suma.

A més de la jerarquitització global que es desprén d'aquesta distribució de la riquesa, també hi havia una clara separació entre els prohoms que exerciren oficis superiors i la majoria que no passaren de simples consellers. La diferència ja es palesava en els patrimonis mitjans: 4.057 sous els consellers i 6.208 els oficials majors. L'elevat nivell econòmic dels principals magistrats es manifestava una volta més, ja que aquests prohoms se situaven sobretot en els estrats superiors --un quart-- i mitjans --quasi el 40 %--, mentre que sols hi havia un 35 % en el nivell inferior.²⁰ Tot al contrari, la majoria dels magistrats que sols havien aplegat a les conselleries --quasi un 60 %-- s'agrupaven en el nivell inferior, mentre que només hi havia un terç en el mitjà i un reduït 7 % en el superior. Els oficials majors, doncs, no sols provenien d'uns sectors socioprofessionals més elevats que els consellers, amb una participació més remarcable de mercaders, notaris i cavallers,²¹ sinó que posseïen patrimonis més sòlids, cosa que confirma

¹⁹ Amb més de 17.000 sous es trobaven el llaurador Jaume Alquècer, l'especier Joan Barbarrossa i Joan Santalínea, mentre que el notari Pere Moster superà els 15.000 i Joan d'Alçamora els 14.000.

²⁰ Aquesta proporció, però, era remarcable, ja que indica que una part destacada dels oficials majors estava per sota del mínim de riquesa que se'ls exigia legalment.

²¹ Vegeu el capítol IV, quadre 4.

l'estreta vinculació entre riquesa, nivell professional i pes polític en el marc local.

QUADRE 3
NIVELLS DE RIQUESA DELS OFICIS MAJORS

<u>riquesa</u>	<u>jurats</u>	<u>%</u>	<u>justícies</u>	<u>%</u>	<u>mustassafs</u>	<u>%</u>
0-3.999	58	35,80	11	18,33	12	25,53
4.000-5.999	39	24,07	10	47,61	11	23,40
6.000-7.999	25	15,43	12	20,00	12	25,53
8.000-9.999	14	8,64	6	10,00	5	6,75
>= 10.000	26	16,04	21	35,00	7	14,89

	162		60		47	

La distribució en nivells de riquesa confirma també la jerarquia interna dels oficials majors. En efecte, eren els justícies els que se situaven més sovint en l'estrat superior -- un 45 %--, mentre que els mustassafs i jurats no arribaven ni a la meitat d'aquesta proporció --un 20 % els primers i sols un 15 % els segons. De manera semblant, els justícies s'agrupaven sobretot en l'estrat de riquesa mitjà --més del 67 %--, en el cas dels mustassafs hi havia quasi la meitat, i els jurats tenien una presència inferior, per sota del 40 %. Tot al contrari, era en el nivell inferior on els jurats --amb un 35 %-- prenen l'avantatge, ja que només es trobaven en aquesta situació un quart dels mustassafs i menys d'un cinquè dels justícies. En definitiva, els justícies --l'ofici on predominaven més clarament els prohoms de nivell socioprofessional elevat-- solien ser també els més magistrats més acomodats, per damunt dels qui exercien la mustassafia i la juraderia, un càrrec aquest que es confirma com el més obert a la participació dels veïns, tant per la seua extracció professional --la més semblant a la sociologia de la

vila-- com per una distribució de la riquesa menys distanciada de la realitat local.²²

2.2. Casa de veí i casa de prohom

La desigualtat econòmica dels veïns que coincidien en les reunions del consell municipal no era sols una qüestió de tenir més o menys fanecades de terra o algun molí o forn per a explotar, sinó també de diferents nivells de vida.²³ La major o menor riquesa dels magistrats es manifestava, en primer lloc, en el seu àmbit domèstic. La casa d'un veí de patrimoni mitjà, amb una presència esporàdica en el consell, estava molt lluny de l'"alberg" d'un dels rics prohoms que es perpetuaven en el poder un any rere altre.²⁴ En el primer cas es trobava Bernat Coll, un llaurador --mort en 1445-- que havia exercit una desena de mandats durant la primera meitat del segle XV, però sense passar mai de simple conseller. Tot al contrari, el mercader Joan Miró, desaparegut en 1455, era membre d'un dels principals llinatges polítics de la vila i, de fet, ocupà el càrrec de conseller en setze ocasions i el de jurat en tres. Els inventaris post mortem

²² Amb tot, la riquesa mitjana dels jurats --6.156 sous-- continuava molt per damunt de la mitjana dels llibres de la peita, però per sota de la dels mustassafs --6.459-- i sobretot dels justícies --8.141.

²³ Sobre les jerarquies socials i els nivells de consum que s'hi associaven, pot veure's l'obra de Christopher DYER, Niveles de vida en la Baja Edad Media. Cambios sociales en Inglaterra, c. 1200-1520, Barcelona, Crítica, 1991 [1989].

²⁴ En 1398 Bernat Coll posseïa un patrimoni valorat en 2.900 sous, mentre que la viuda de Joan Miró, en 1462, encara conservava béns per un muntant de 8.125 sous. Prova de la solidesa del patrimoni de Joan Miró és que fou peiter --amb un substanciós salari de 1.220 sous-- en l'exercici de 1450-1451, un càrrec que havia d'estar respatllat pels propis béns i per fiadors solvents, vegeu el capítol VIII.

que els parents s'afanyaren a reclamar,²⁵ en detallar minuciosament els béns de les cases, permeten penetrar en l'espai privat dels dos magistrats i deixar ben clara la distància que separava un veí posat de tant en tant a conseller d'un dels "millors bons hòmens e més abonats" de la vila.

En primer lloc, les dimensions i la complexitat de l'espai domèstic ja marcava les difències.²⁶ La casa de Bernat Coll estava dividida en l'entrada, un únic dormitori --"la cambra de l'entrada"--, un pati, el celler i el corral. En canvi, la de Joan Miró constava del doble de peces. A més de tenir també l'entrada, un celler i un corral, incloïa dos patis interiors, dos dormitoris --un era "la cambra on lo deffunt finí sos dies"-- una cuina i un escriptori, uns espais específics aquests darrers que manifestaven el nivell social superior de l'habitatge. La presència d'una habitació destinada a escriptori destacava encara més la casa del mercader de sobre la del llaurador. Ací era on Joan Miró devia passar una bona part del seu temps revisant els "molts llibres de comptes" de les inversions.

D'altra banda, el fet de disposar d'una cuina diferenciada potser delimitava un lloc per als servidors separat dels amos -- s'esmentava un mosso-- i, sobretot, indicava una major atenció a la preparació dels menjars, probablement més variats i sofisticats que els de la casa del llaurador, si es té en compte

²⁵ AMC, CJ, 1445/2/15 (Bernat Coll) i 1455/9/24 (Joan Miró). Sobre l'ús dels inventaris com a font per a l'estudi dels nivells de vida, pot veure's de Maria Serena MAZZI, "Gli inventari dei beni. Storia di oggeti e storia di uomini", Società e Storia, 7, 1980, pp. 239-250.

²⁶ Vegeu, per a la Toscana, l'estudi de Maria Serena MAZZI, "Arredi e masserizie della casa rurale nelle campagne fiorentine del XV secolo", Archeologia Medievale, VII, 1980, pp. 137-152.

la gran diferència dels estris.²⁷ La família de Bernat Coll, en el moment de fer-se l'inventari, sols disposava d'una pastera i d'un taulell per a l'elaboració del pa, d'uns morters de pedra, d'uns cullers i d'una vaixela bastant nombrosa composta per una vintena d'escudelles i de plats (grecs i talladors). En la casa de Joan Miró aquestes atifells pujaven a una trentena i hi havia, a més a més, algunes culleres, tres morters, dos pasteres, un llibrell i un sedàs per a la farina, però la principal diferència estava en la varietat dels estris per a guisar: mitja dotzena de recipients --calderes i una cassola d'aram-- i vuit peces per a rostir com eren els asts, les graelles i la giradora.

Les reserves de queviures no eren massa abundants en la casa de Bernat Coll. De fet, es reduïen --a banda de la dotzena de roves de figues i algunes faves-- a dues gerres de vi i dues de forment. En canvi, Joan Miró tenia més de cinc gerres i mitja de vi, tres de forment, una i mitja d'ordi i dues barcelles de farina. I a més d'una rova de figues i tres barcelles de nous, havia emmagatzemat dues-centes roves de garrofes, que devien estar destinades a l'alimentació d'un rossí "de pèl castany" i d'una somera "de pèl pardo" que estaven tancats al corral. En canvi, els únics animals que hi havia en la casa de Bernat Coll eren un gall i quatre gallines. De manera semblant, encara que aquest era llaurador d'ofici, la seua dotació de ferramentes era bastant inferior a la de la casa del mercader. Només tenia dos llegons de cavar, una eixada i un eixartell "de entrecavar

²⁷ La importància de la cuina com a espai diferenciats i de la quantitat i qualitat de l'utilitatge és un bon indicador de la posició social, vegeu l'estudi de Juan Vicente GARCIA MARSILLA, La jerarquia de la mesa. Los sistemas alimentarios en la Valencia medieval, València, Diputació, 1993, pp. 154-169.

faves", de manera que en el moment de la seua mort no posseïa ni animals ni instruments de llaurada. En canvi, Joan Miró disposava d'un llegó, dos eixartells, una corbella, quatre pales, quatre forques i uns ganxos, unes ferramentes que devien usar els mossos del mercader per treballar algunes de les terres que posseïa pel terme. La seua casa no sols servia de magatzem de les collites, sinó que esdevenia un lloc de transformació de productes agraris. Així, al celler hi havia un "cup de fust de VI gerres, poch més o menys, ab son follador" per a xafar el raïm, probablement de les pròpies vinyes. Hi tenia encara una desena de gerres olieres i "una scudella de mesurar oli" a més d'altres gerres vinaderes i bladeres buides. En canvi, el celler de Bernat Coll només contenia dues gerres de vi, una de les quals ni tan sols era seua sinó llogada.

El moblatge no feia altra cosa que confirmar el desnivell de riquesa entre els dos magistrats. El llaurador sols posseïa tres artibancs --un d'ells "dolent"-- que feien la funció de seients i de calaixera alhora, i dos cofres on es guardava la roba. Sense taules, cadires o llit --encara que sí que hi havia el matalàs--, és possible que part de les peces haguessen estat retirades de la casa abans de fer l'inventari, però no hi ha dubte de la superioritat dels mobles de Joan Miró, tant en quantitat com en varietat. En lloc dels escarits cinc objectes del llaurador, el mercader tenia vint-i-sis peces: sis taules --una d'ells "gran plegadiça ab sos petges"--, dos bancs i dues cadires, una també plegable. A banda, hi havia set caixes i sis cofres que contenien indumentària i roba de casa.

En conjunt, Bernat Coll tenia quasi mig centenar de peces

de vestir casa, de les quals la meitat eren tovallons i tovalloles, i la resta roba de llit --quatre flassades, un llençol, un matalàs vermell i un travesser-- i mitja dotzena de recolzadors blaus i coixins "ab floquers". A més, en la casa hi havia vuit peces de d'indumentària masculina i sobretot femenina: un gramalló blau i una gonella d'home negra i --ja de dona-- una cota, un cot, un mantó i una manteta negres i dues camises, "la una bona e l'altra dolenta, squinzada". Alguna peça era de tela de llana basta --bruneta--, però també és cert que el folre de les mànegues del cot i la manteta eren de terçanell, un teixit de seda de major qualitat. Tot i que aquesta roba devia ser més costosa que la dels camperols més modests, seria bastant inferior a la dels Miró, que malgrat tenir un caputxó de saial --també un teixit bast de llana--, una gonella d'home burella i un gonell negre "sotils", comptava amb peces de colors més rics --una gonella vermella i una de verda, unes calces vermelles-- i algunes parts de pell, com era el cas d'una cota negra folrada de pell blanca. A més hi havia també un "passatemp" folrat, una cota de dona, dos gipons i altres peces que duplicaven el vestuari de la família del llaurador. Pel que fa a la roba de casa, era molt més nombrosa que en el cas de Bernat Coll, ja que constava d'unes setanta peces --tovalles, tovallons, coixins, cortines-- entre les quals destacava el llit principal, ben fornit per un matalàs, el travesser, dos llençols, una fassada "burella ab listes blaves", una vànova i un cobertor blanc, tancat per un cortinatge negre decorat "ab donzelles". Aquest acurat parament no sols contrastava amb l'escarida roba del dormitori del llaurador, sinó també amb el llit més modest de

l'altra cambra --amb una màrfega en lloc de matalàs-- i, sobretot, respecte al llit del mosso, fornit amb una pobra "borraça de cànem".

Uns altres objectes també aclaridors de la diferent posició que tingueren Bernat Coll i Joan Miró en la vida política local, que sovint eixia del palau de la vila per a continuar-se al carrer en violentes lluites de bàndols, era la seua desigual dotació d'armes. La llança, el dart, l'espasa i el broquer que tenia el llaurador en la seua casa no superaven massa l'equipament usual de la majoria dels veïns. En canvi, el mercader tenia un veritable arsenal amb el qual es podia armar un petit grup de partidaris, fins i tot amb ginys tant mortífers com les ballestes. Les armes ofensives incloïen set llances --entre elles dues de Xerès i dos gollandarts--, una espasa --mandret-- i altres especialment letals com un arc i, sobretot, cinc ballestes, una d'elles d'acer i les altres de fusta. Per a la defensa dels combatents es disposava de nou escuts --set pavesos i dues dargues-- i d'algunes peces soltes d'armadura: dues cervelleres per a protegir el cap, dues cuirasses i uns avantbraços.

Finalment, tampoc faltaven els objectes sumptuaris en cap de les dues cases, encara que eren més nombrosos en la llar del mercader. Així, Bernat Coll tenia una corretja d'argent "ab huit platons e quatre chics, ab lo patge morat de seda", una peça del vestuari que també posseïa el mercader --"una corretga d'argent ab lo patge vert, blanch e negre, ab quatre platons, cap e civella"--, però aquest posseïa joies --un "anell de argent ab una turquesa"-- i una cullereta i altres petits objectes del

mateix metall. D'altra banda, en la casa de Bernat Coll no es van trobar diners, mentre que Joan Miró guardava un centenar de sous en reals de plata. En definitiva, tot i que no hi havia magistrats "pobres", el desnivell de riquesa entre els titulars de patrimonis modestos i els prohoms més acomodats era suficientment marcat com per a definir condicions de vida material ben diferents. Amb tot, l'ambient domèstic d'un mercader castellanenc com Joan Miró tenia més a veure amb les cases dels llauradors rics de comunitats rurals com Sueca o Catarroja²⁸ que no amb el luxe dels palaus dels ciutadans i donzells de València.²⁹ I, de fet, les grans distàncies econòmiques que separaven els membres del grup polític local tendiren a mitigar-se durant el segle XV.

3. CAP A UNA REDUCCIÓ DELS DESNIVELLS ECONÒMICS

L'estratificació dels magistrats --considerant globalment consellers i oficials majors-- no es va capgirar al llarg del Quatrecentos, malgrat els canvis econòmics i demogràfics que experimentà la vila i la successió de règims municipals.³⁰ Pot apuntar-se una lleugera tendència a l'esmortiment de la seua

²⁸ Les cases de llauradors acomodats poden veure's en els estudis d'Antoni FURIO, Camperols del País Valencià. Sueca, una comunitat rural a la tardor de l'Edat Mitjana, València, Institució Alfols el Magnànim, 1982, pp. 141-144, i de Salvador VERCHER, Casa, família i comunitat veïnal a l'Horta de València. Catarroja durant el regnat de Ferran el Catòlic (1479-1516), Catarroja, Ajuntament, 1992, pp. 36-47.

²⁹ Tant les residències urbanes com rurals dels ciutadans i de la petita noblesa eren molt més àmplies i amb mobles i altres objectes més nombrosos i luxosos que els béns del mercader castellanenc, segons Pau VICIANO, Catarroja: una senyoria de l'Horta de València en l'època tardomedieval, Catarroja, 1989, pp. 81-96.

³⁰ Sobre els canvis demogràfics i econòmics, vegeu el capítol I.

jerarquia interna, però aquestes oscil·lacions no assoliren uns valors significatius.³¹ Així, els patrimonis dels prohoms que ocuparen càrrecs durant la primera dècada del segle XV --segons el padró de 1398-- eren pràcticament equivalents als de les darreries de la centúria. En efecte, l'estrat mitjà --de quatre a vuit mil sous-- només agrupava un terç dels magistrats, mentre que, contràriament, els prohoms més acomodats, els que superaven aquest nivell, assoliren més de la cinquena part del total, i el 45 % dels magistrats es trobava en el nivell inferior. El balanç en arribar a la darrera dècada del segle XV, era d'una lleugera reducció dels magistrats més rics --no assolien el 15 % del total-- i d'una estabilitat dels titulars de patrimonis mitjans. I si es té en compte que també augmentà la presència del nivell inferior fins acostar-se a la meitat, pot concloure's que aquesta tímida tendència a fer més homogeni el grup polític va suposar un descens general cap als sectors mitjans i inferiors. Els magistrats, doncs, tendien a igualar-se per sota, de manera que cada volta els seus patrimonis eren menys elevats que a principis de segle. Ara bé, els marges de diferència eren tan estrets --com a màxim un 5 %-- que en realitat ha de parlar-se d'una marcada estabilitat de la jerarquia econòmica a l'interior del grup polític.

La tendència a la disminució dels desnivells econòmics, en canvi, sí que es feia palesa en els oficis majors.³² Des de la primera dècada del segle fins a la darrera, la presència d'oficials de nivell econòmic superior descendí des de més del

³¹ Vegeu el quadre 9.

³² Vegeu el quadre 10.

40 % a un cinquè, mentre que els de patrimonis menors augmentaven de poc més d'un quart a un 40 %. Alhora s'incrementava també l'amplària de l'estrat mitjà des d'un 30 % a un 40 %. Fins al punt que aquest transvasament des del sector més ric cap al mitjà i l'inferior tendí a reduir la distància que separava els oficials majors dels consellers, tot i que aquests sempre tingueren menys representants provinents l'estrat de patrimonis majors. Si s'atenen els diferents oficis, pot confirmar-se aquesta orientació descendent de les fortunes, que es va donar sobretot en els jurats i els justícies. Els prohoms que arribaren a la juraderia en 1401-1410 es concentraven sobretot en l'estrat superior --quasi la meitat-- i mitjà --un 30 %-- de la jerarquia econòmica, mentre que en el nivell inferior, no hi havia ni un quart del total. Una volta més, durant la resta de la centúria es produí un desplaçament cap avall, fins al punt que en els anys noranta els patrimonis dels jurats situats en la franja superior s'havien afonat per sota del 15 % alhora que s'ampliava l'estrat mitjà i l'inferior.

L'evolució dels justícies fou molt semblant a la dels jurats, encara que sempre hi hagué una major proporció de patrimonis en el sector del justiciat superior als vuit milers de sous, és a dir, que els justícies es reclutaven amb més freqüència que la resta dels oficis majors entre els prohoms més acomodats de la vila. A inicis del segle XV dos terços d'aquests oficials s'incloïen en l'estrat més acomodat, i el terç restant en el nivell mitjà, sense que n'hi hagués cap per sota dels quatre milers de sous. En canvi, a finals del segle XV l'estrat més ric havia baixat a menys de la meitat del total en favor del

mitjà i de l'inferior, que assoliren proporcions d'un 40 i un 14 % respectivament.

Els mustassafs, per contra, tendiren a desplaçar-se cap al nivell superior de la jerarquia de la riquesa. Així, en la primera dècada del segle XV no hi havia cap d'aquests oficials que posseís un patrimoni superior als vuit mil sous, i la majoria --dos terços-- es trobaven en el nivell mitjà, però a les darreries del Quatrecent una cinquena part --sempre en menor proporció que els jurats i els justícies-- es col·locava en l'estrat superior i el mitjà es reduïa a només un terç. És a dir, grup de veïns que exercien la mustassafia, des del punt de vista dels seus patrimonis, es va anar polaritzant en augmentar els extrems i disminuir el sector intermedi.

En definitiva, l'evolució de la riquesa dels magistrats durant el segle XV va ser congruent amb els canvis de l'ocupació dels càrrecs i de l'extracció socioprofessional. En primer lloc, la tendència a reduir-se la jerarquització econòmica dins del grup polític --sobretot dels oficials majors-- coincidia amb una major homogeneïtat en la distribució dels càrrecs municipals. I, d'altra banda, la progressiva disminució de la riquesa mitjana dels jurats i justícies manifestava una certa obertura d'aquests càrrecs elitistes a una franja més àmplia de prohoms, al mateix temps que baixava la presència del sector burgès --el de major riquesa-- en benefici dels menestrals, normalment amb patrimonis més modestos. D'aquesta manera, durant el règim de cooptació --en el pas del Trescents al Quatrecent-- podien accedir al consell nombrosos veïns, però els oficis majors es trobaven pràcticament monopolitzats per una minoria de burgesos rics, mentre que a les

darrerries del segle XV, en l'època de la insaculació reformada, la proporció de persones que ocupaven càrrecs era menor, però les principals magistratures es feien més accessibles als veïns d'extracció social menys elevada i de patrimonis mitjans. Lluny de ser realitats separades, la política local es trobava, en aquest sentit, estretament lligada a l'estratificació econòmica de la comunitat.

4. ELIT POLITICA I ELIT ECONOMICA

No hi ha dubte que els consellers i sobretot els oficials majors es reclutaven majoritàriament entre el sector benestant de la societat local. De fet, els magistrats municipals en actiu durant la vigència d'un llibre de la peita eren l'11-15 % dels contribuents, però posseïren un 30 % de la riquesa del veïnat.³³ Aquesta vinculació entre els sectors acomodats de la vila i el grup edilici es feia més evident encara en l'estreta franja que posseïa el majors patrimonis, és a dir, en l'èlit econòmica local. Així, de tots els prohoms que posseïen béns valorats en un mínim de vuit mil sous, el 70-90 % exerciren algun càrrec municipal durant la dècada en què es redactà el padró de riquesa.

³³ En 1398 els magistrats eren l'11,38 % i posseïen el 28,57 de la riquesa, en 1468 els percentatges eren --respectivament-- 14,54 i 32,47, en 1479 13,42 i 32,84 i en 1497 13,42 i 29,92. En petites ciutats occitanes de dimensions semblants a Castelló la concentració de la riquesa en mans dels edils --considerant sols els immobles urbans-- era encara més remarcable, ja que en 1380 els consulaires només eren el 4,4 % dels 819 contribuents, però acumulaven el 36 % del valor immobiliari, vegeu l'estudi d'Albert RIGAUDIERE, Saint-Flour, ville d'Auvergne au Bas Mouen Age. Etude d'histoire administrative et financière, París, PUF, 1982, pp. 357-366.

I en la cúspide de la jerarquia econòmica local --amb deu mil sous o més-- aquesta proporció pujava, en oscil·lar --com a mínim-- entre les tres quartes parts i la totalitat. És a dir, no sols pot veure's que els magistrats eren de nivell econòmic destacat, sinó que hi havia pocs dels majors contribuents --com a màxim un de cada tres-- que no haguessen ocupat algun càrrec municipal en els anys més pròxims a la redacció del corresponent padró de riquesa.

QUADRE 4
PERSONAL POLITIC DE L'ELIT ECONOMICA

	<u>>= 10.000 %</u>	<u>8.000-9.999 %</u>	<u>>=8.000 %</u>
1398	14 73,68	10 90,90	24 80,00
1468	8 100,00	5 83,33	13 92,85
1479	10 83,33	6 54,54	16 69,95
1497	7 87,50	6 54,54	13 68,42

% respecte al nombre de veïns del grup de riquesa.

Aquesta identificació entre èlit econòmica i grup polític encara es fa major si es considera que pràcticament tots els prohoms que no ocuparen cap càrrec en la dècada de confecció del llibre de la peita sí que havien passat pel poder municipal uns anys abans. Així, dels sis veïns del padró de 1398 amb més de vuit mil sous que no exerciren cap magistratura en 1401-1410, n'hi havia cinc --el metge Pere Castellot, el llaurador Bernat Mut, Guillem Pineda, Ramon de Tous i el carnisser Mateu Espàrrec-- que havien exercit càrrecs en els anys vuitanta del segle XIV, i el moliner Domingo Dolç ho faria en els anys deu del XV. És a dir, que no hi hagué ni un sol dels grans contribuents que no participàs en el poder municipal durant els anys més o menys propers a la data del padró.

De manera semblant, l'únic titular d'un gran patrimoni del padró de 1468 que no havia accedit a cap càrrec en els anys seixanta --el jurista Nicolau Batle-- els havia tingut en la dècada anterior. Dels set majors contribuents de 1479 sense magistratures en aquesta dècada, quatre --els notaris Gabriel Feliu i Guillem Moliner, el moliner Jaume Mut i el llaurador Manuel Sanxis-- ocuparen algun càrrec en els anys seixanta, vuitanta o noranta. I pel que fa a la resta --el cavaller Bernat Miralles, i els llauradors Antoni Roig i Guillem Rubert--, no hi ha constància que mai ocuparen cap ofici, però pertanyien a llinatges que estigueren presents en la vida municipal durant aquests anys. Finalment, dels sis grans contribuents sense càrrecs en la dècada del padró de 1497, el notari Antoni Feliu i el mercader Joan Martí havien estat magistrats en els anys vuitanta, el jurista Bernat Gascó i el llaurador Pere Sanxis en els setanta i el llaurador Miquel Castell i el mercader Llorenç Miquel --ja molt més allunyats-- en la dècada dels seixanta.³⁴ Pot dir-se així que pràcticament tots els majors contribuents entraven en el govern municipal i els pocs que no ho feren personalment pertanyien també a llinatges que hi van accedir. Una altra qüestió és si aquests veïns acomodats no sols formaven part del grup polític sinó que eren els que més càrrecs --i més destacats-- van arribar a exercir. En definitiva fins a quin punt

³⁴ La presència de llauradors rics entre l'èlit política local, encara que minoritària respecte als sectors burgesos, marca una diferència qualitativa respecte a ciutats com Múrcia, on la vinculació entre elit econòmica i política era una realitat evident, però els artesans i sobretot els camperols estaven exclosos dels càrrecs municipals, segons Denis MENJOT, "L'élite du pouvoir à Murcie au Bas Moyen-Age", La ciudad hispánica durante los siglos XIII al XVI, Madrid, Universidad Complutense, 1987, III, pp. 535-566.

coincidia l'èlit econòmica amb l'èlit política.

D'entrada hi ha una evidència: els prohoms que acumulaven més càrrecs eren els que posseïen un patrimoni mitjà més gran. Així, els que no havien passat de cinc càrrecs tenien una riquesa mitjana de 3.835 sous, els que execiren de sis a deu magistratures de 5.023, els d'onze a 15 càrrecs 5.883 i els pocs que superaren la quinzena de mandats gaudien, en termes mitjans, de béns valorats en 7.516 sous, és a dir, el doble que els seus companys de menor relleu polític. Aquesta estreta relació entre fortuna i poder polític es veu plenament confirmada en distribuir els prohoms d'un determinat nivell d'acumulació de càrrecs segons el muntant dels seus patrimonis. Així, dins del grup que havia tingut una participació política menor, quasi dos terços del total es trobaven per sota dels quatre mil sous, mentre que a l'altre extrem de la jerarquia econòmica --amb un mínim de vuit mil-- només hi havia un exigu 7,5 %, i el sector de riquesa mitjana, molt feble, estava la voltant d'un quart. Tot al contrari, la veritable èlit política, els prohoms amb més de quinze magistratures, eren sobretot veïns acomodats i francament rics, ja que quasi la meitat se situaven en la franja de riquesa mitjana --de quatre a vuit mil sous-- i el --el que és més significatiu-- un 35 % gaudia dels majors patrimonis. Era el cas del notari Joan Valentí i del mercader Bartomeu Agramunt, que ocupaven els dos primers llocs de la jerarquia política i tenien, en 1479, patrimonis valorats en més 11.600 sous. D'aquesta manera, només un escàs 15 % es reclutava entre el sector inferior dels contribuents amb càrrecs municipals.

QUADRE 5
CARRECS I RIQUESA (%)*

càrrecs	0 1.999	2.000 3.999	4.000 5.999	6.000 7.999	8.000 9.999	>= 10.000	nombre
1-5	21,79	42,38	22,08	6,56	3,58	3,58	335
6-10	7,20	35,20	29,60	16,00	6,40	5,60	125
11-15	10,14	27,53	26,08	14,49	7,24	14,49	69
> 15	3,38	13,55	28,81	18,64	10,16	25,42	59

* respecte al nombre total de cada grup de càrrecs.

En general, en els oficis majors --sobretot en el justiciat-- els patrimonis tendien a concentrar-se en els estrats de riquesa mitjans i superiors.³⁵ Entre els prohoms que sols havien estat jurats una o dues voltes un 40 % tenien menys de quatre mil sous de patrimoni, mentre que els que duplicaven aquest valor no arribaven a una quinzena part, i els de riquesa mitjana s'acostaven també al 40 %. Per contra, els que havien assolit més de cinc d'aquestes magistratures, es desplaçaven cap als sectors de patrimonis mitjans i, sobretot, superiors, ja que per sota dels quatre mil sous n'hi havia menys d'una cinquena part, mentre que per damunt dels vuit mil --de fet tots amb un mínim de deu mil sous-- se situava el 36 % dels jurats. Així, amb cinc mandats cadascun, hi havia el notari Guillem Feliu --catorze mil sous en el llibre de la peita de 1398-- i, amb més d'onze mil, el mercader Pere Castell en el mateix padró i l'esmentat Joan Valentí. El mateix pot dir-se dels oficis unipersonals, amb la matisació que els justícies que repetiren en el càrrec solien ser els magistrats més rics, per damunt dels jurats amb més mandats i dels mustassafs, ja que més de la meitat tenien patrimonis

³⁵ Vegeu el quadre 11.

superiors als vuit mil sous. Fou el cas de --tots amb tres magistratures-- dels mercaders Bernat Miquel --22.850 sous en 1479--, Manuel Caixa --quasi tretze mil en 1462--, i del donzell Ponç de Montpalau i de l'esmentat Bartomeu Agramunt, que tenien més d'onze mil sous registrats al padró de 1479. En canvi, entre els prohoms que ocuparen més d'una vegada la mustassafia, sols 30 % posseïen grans patrimonis, cosa que confirma la menor consideració que tenia aquesta magistratura respecte al justiciat. Entre aquests es va destacar Bernat Mut, membre d'un llinatge de llauradors, que exercí tres mandats tenint un patrimoni superior als deu mil sous en 1462. En qualsevol cas, però, la tendència predominant, tant en el conjunt dels magistrats com entre tots els oficials majors, era ben evident: els prohoms més rics eren els que tingueren una presència política més destacada. Una volta més poder econòmic i poder polític s'identificaven en el marc de la societat local, però s'ha de remarcar que amb algunes fluctuacions molt vinculades als sistemes electius. En efecte, fou durant els anys seixanta, en sentir-se el pes del règim de conselleries vitalícies, quan la identificació entre èlit econòmica i èlit política pràcticament no tingué fissures --un 80-100 % dels veïns més rics participaren en el consell--, mentre que la reintroducció de la insaculació, per bé que atenuada, en donar participació a l'atzar, reduí sensiblement la proporció de grans contribuents que accediren al poder municipal, tot i que sempre fou superior al 50 %.

5. ELS LLINATGES OLIGARQUICS

5.1. Una minoria dominant

Els prohoms més acomodats --i de major relleu polític-- no emergien com a figures individuals dins de la societat local i del municipi, sinó que en bona mesura la seua elevada posició havia estat heretada dels seus pares i ells mateixos tendien a llegar-la als seus descendents. És a dir, els principals magistrats solien pertànyer a les poques famílies que es mantingueren actives en la vida pública durant tot el Quatrecentes. Aquesta hegemonia tenia unes bases ben materials. Els vint-i-dos llinatges dominants --els que més càrrecs acumularen-- posseïen una riquesa per persona --5.300 sous-- que superava la mitjana general. Ara bé, les famílies que incloïen els prohoms més acomodats eren les que s'orientaven sobretot a activitats no agràries, ja que en aquests llinatges la mitjana de riquesa pujava a 5.669 sous, mentre que en les famílies de llauradors baixava a 4.912, tot i que encara estaven per damunt de la mitjana del veïnat.³⁶ Aquesta diferència també es feia evident en la distribució del patrimoni mitjà de cada llinatge en els diferents nivells de riquesa. En general, quasi la meitat de les grans famílies se situaven entre els quatre i els sis mil sous, mentre que els valors extrems, amb menys de quatre mil sous i més de vuit mil respectivament, n'agrupaven un de cada cinc. És ben significatiu que tots els de major riquesa --els Miralles,

³⁶ De fet, del total de riquesa que les grans famílies polítiques tenien als padrons de 1398, 1468, 1479 i 1497, els llinatges burgesos i menestrals en controlaven un 52-55 %, una hegemonia matisable, ja que representaven el 60 % d'aquestes llinatges dominants.

Reus, Miquel, Moliner i Valentí-- agrupaven prohoms burgesos, sobretot mercaders, notaris i juristes. En canvi, de les famílies menys acomodades, n'hi havia dues --els Joan i els Merí-- que agrupaven sobretot llauradors, mentre que les altres eren una de menestrals --els Ferrer--, una burgesa --els Guerau-- i una altra --els Pelegrí-- que agrupava menestrals i burgesos. En general, les famílies camperoles tendien a situar-se en els estrats inferiors de riquesa, mentre que les no agràries --sobretot burgeses-- predominaven en els nivells superiors. Així, per sota dels sis mil sous, es trobava quasi el 90 % dels llinatges de llauradors, mentre que només hi havia la meitat dels no agraris. Poc més de la desena part dels llinatges camperols superaven els sis mil sous i no n'hi havia cap per damunt dels vuit mil. Tot al contrari, quasi el 40 % dels no agraris assoliren aquest nivell superior.

QUADRE 6
LLINATGES DOMINANTS I NIVELL DE RIQUESA*

	<u>no agrari</u>	<u>agrari</u>	<u>total</u>	<u>càrrecs</u>
<4.000	23,07	22,22	5	6,90
4.000-5.999	30,76	66,66	10	8,36
6.000-7.999	7,69	11,11	2	9,61
>=8.000	38,46		5	9,73

* Segons les mitjanes de riquesa del quadre 7.

La vinculació entre riquesa i nivell socioprofessional es palesava també entre els llinatges polítics més destacats, ja que els mercaders, notaris i juristes que pertanyien a les famílies burgeses tendien a posseir patrimonis més sòlids que els seus veïns llauradors, tot i que aquests també se situaven per damunt de la mitjana general dels patrimonis.

L'acumulació de la riquesa de la vila en mans de les

famílies que dominaven el municipi va tendir a incrementar-se al llarg del segle XV. Així, en 1398 els principals llinatges no arribaven a posseir un cinquè de la riquesa local, però en la segona meitat del Quatrecentos controlaven al voltant d'un terç del valor dels patrimonis, amb una lleugera tendència a disminuir en les dues darreres dècades de la centúria. Aquesta proporció era molt remarcable, si es considera que, en general, la vintena de llinatges principals no arribava a representar ni una desena part dels registrats els padrons de la peita. La concentració de la riquesa en mans de les grans famílies polítiques es palesa també en considerar quants llinatges acomodats --que igualaven la riquesa mitjana dels vint-i-dos principals-- hi havia fora del grup dominant. A finals del segle XIV, segons el padró de 1398, l'hegemonia econòmica del nucli oligàrquic no estava plenament establerta, ja que hi havia també una vintena de llinatges més amb un mínim de setze mil sous de patrimoni.³⁷ En canvi, en la segona meitat del segle XV el predomini econòmic de les principals famílies polítiques es va fer inqüestionable. En 1468 sols hi havia un llinatge de riquesa comparable --els Jover, amb més de vint-i-dos mil sous-- a la mitjana del nucli oligàrquic, encara que en 1479 en serien dos i ja en 1497, potser l'inici d'un relleu dins de l'èlit econòmica, pujarien a set.³⁸ En

³⁷ Es tractava dels Alçamora, Barbarrossa, Bataller, Borràs, Bosch, Celma, Dolç, Espàrrec, Ferrando, Gomar, Marbusca, Marco, Marqués, Moster, Peris, Pineda, Sala, Serra, Solà i Tous. A més de ser llavors uns llinatges destacats econòmicament, també pertanyien al grup polític, ja que dos de cada tres accediren a algun càrrec durant 1401-1410.

³⁸ Amb més de 25.000 sous, la mitjana dels principals llinatges polítics, en 1479 sols hi havia els Jover i els Giner. En 1497 a aquestes dues famílies s'afegiren els Amiguè, Català, Coll, Gisbert i Sanxis, tots amb més de 21.000 sous.

qualsevol cas, durant la segona meitat del Quatrecent, hi hagué molt poques famílies acomodades que no estiguessen incloses en la vintena que controlava el poder local. Aquest reforçament del control de la riquesa de la vila pels llinatges de prohoms més importants es confirma també en considerar quants dels contribuents que arribaven als deu mil sous de patrimoni no s'identificaven amb la vintena de cognoms principals. En 1398 eren la immensa majoria --més del 70 %--, però en 1468 havien baixat a un cinquè, en 1479 eren la quarta part i en 1497, en canvi, tornaren a ascendir a més del 60 %. D'aquesta manera la riquesa global dels llinatges que dominaren l'escena política va descriure un arc ascendent durant les primeres dècades de la centúria i començà a eclipsar-se a ja la fi del segle.

En bona mesura el gran volum de riquesa que posseïen les famílies oligàrquiques depenia del nombre de patrimonis individuals --de cada família nuclear-- que s'integraven sota un mateix cognom, ja que, de fet, els llinatges dominants tenien el doble o el triple de membres que el conjunt del veïnat.³⁹ El poder econòmic de les grans famílies polítiques estava lligat, així, al seu arrelament en la comunitat local, a la xarxa de solidaritats familiars i veïnals que podien teixir uns llinatges tan ramificats. Amb tot, no es tractava d'una agregació de patrimonis mediocres, sinó que la riquesa mitjana dels membres d'aquestes famílies superava àmpliament el patrimoni de la massa

³⁹ En 1398 assolien una mitjana de 5,68 membres per llinatge, i en 1468 de 7,36, quan els valors generals eren, respectivament, 1,96 i 2,41 contribuents per cognom, segons José SANCHEZ ADELL, "Onomástica y movilidad de población en la villa de Castellón de la Plana (siglos XIV-XVIII)", Saitabi, XXVII, 1978, pp. 33-68.

de contribuents.⁴⁰ Els prohoms dels grans llinatges polítics, a més de nombrosos, eren també acomodats.

Això encara és més evident si es té en compte que en un mateix llibre de la peita contribuïen membres del llinatge que es trobaven en diferents moments del seu cicle vital, amb les variacions del patrimoni lligades a cada edat i estat civil. Per exemple, el jove Antoni Pelegrí en 1479 sols tenia un patrimoni de 1.250 sous, però una vintena d'anys després, gràcies a donacions familiars o a adquisicions personals, ja l'havia augmentat a 3.675. En altres casos, en morir el titular del patrimoni, era la seua viuda la que el substituïa com a contribuent, però amb un volum de riquesa reduït als escassos immobles que havia rebut en herència, usdefruit o bé en concepte de restitució de la dot. En qualsevol cas, aquestes dones s'incloïen en el llinatge del difunt, però amb un patrimoni modest, tal com fou el cas de la viuda de Berenguer Castell, que en 1468 sols tenia assignats béns valorats en 150 sous. Tampoc no era estrany que un menor --"pobill"-- constàs com a titular d'un esquifit patrimoni, ja que l'herència la gestionaven els curadors i, molt sovint, els béns immobles eren venuts per a invertir en censals, una forma de riquesa que no solia registrar-se als padrons de la peita. Així, encara que l'orfe de Jaume Alquècer sols tenia un patrimoni de 50 sous en 1468 no pot considerar-se "pobre", ja que es trobava ben recolzat pels seus parents adults, tots taxats amb més de quatre mil sous i un

⁴⁰ La riquesa mitjana dels contribuents de la peita va oscil·lar entre els 2.200-2.500 sous, i la dels llinatges principals fou de 2.932 sous en 1398, 3.075 en 1468, 3.610 en 1479 i 3.284 en 1497.

d'ells, anomenat també Jaume, amb catorze mil.

5.2. Riquesa i carrera política

La vinculació entre poder polític i riquesa encara pot posar-se millor de relleu si, a més d'atendre els llinatges principals en bloc, s'analitzen de manera individualitzada i se segueix la seua evolució al llarg del segle XV. Així, pot constatar-se que, dins d'aquest grup de famílies dominants, les que destacaven en l'acumulació de patrimoni eren també les de major pes en la vida municipal. En termes mitjans, els llinatges amb menys de quatre mil sous de riquesa només assoliren uns 7 càrrecs per persona, mentre que els que superaven els vuit mil sous arribaren a quasi 10. Hi havia alguna excepció a aquesta tendència, com era el cas dels Agramunt, els Eiximeno i els Gascó, que superaven la desena de càrrecs per persona, però en canvi aquest remarcable pes polític no es corresponia amb una fortuna mitjana especialment elevada, ja que es quedaven al voltant dels cinc mil sous per persona. La vinculació entre patrimoni i poder local, doncs, no era mecànica, i de fet també pesaven altres condicionants com la qualificació professional -- mercaders i notaris coneixien bé les tècniques de la gestió econòmica i burocràtica-- i l'èxit de les estratègies familiars de promoció dins de l'entramat municipal. No resulta sorprenent, així, que els Agramunt fossen una família de mercaders i els principals prohoms del cognom Eiximeno fossen notaris. I de manera semblant, durant la segona meitat del segle XV, els Gascó havien deixat les ocupacions agràries per les notariales. D'altra banda, aquests tres llinatges van aconseguir introduir-se en

l'estreta minoria de prohoms vitalicis dels anys seixanta, i des d'aquesta posició privilegiada pogueren reforçar la seua presència en el consell en ser elegits com a consellers majors en substituir-se aquest règim pel de la insaculació modificada a partir de 1475.⁴¹

QUADRE 7

FORTUNA I CARRECS DELS LLINATGES DOMINANTS

<u>llinatge</u>	mitjana per persona	
	<u>riquesa</u>	<u>càrrecs</u>
Miralles	9.312	9,85
Reus	8.570	10,00
Miquel	8.533	9,73
Moliner	8.285	10,50
Valentí	8.037	8,57
Alquècer	7.471	10,90
Feliu	6.072	8,33
Eiximeno	5.809	10,22
Mut	5.695	7,70
Agramunt	5.621	12,11
Castell	5.538	9,27
Gascó	5.492	12,14
Martí	5.053	6,13
Bonet	4.825	7,22
Mas	4.453	5,86
Març	4.422	6,58
Miró	4.067	6,42
Joan	3.909	9,25
Ferrer	3.722	4,11
Pelegrí	2.850	5,81
Guerau	2.829	7,75
Merí	2.760	7,62

La fluctuació de les dimensions del patrimoni que posseïen

⁴¹ Es tractava del mercader Bartomeu Agramunt i dels notaris Miquel i Gaspar Eiximeno i Bernat i Llorenç Gascó, tots els quals foren consellers vitalicis i després majors, a excepció de Miquel Eiximeno, que degué morir vers 1475. Amb tot, la inclusió en la llista dels candidats a consellers majors havia d'estar repatlada per una fortuna superior a la dels consellers menors, tot i que no s'indicava en les ordinacions, ja que la riquesa mitjana dels primers era de 6.784 sous i la dels segons només de 4.396, vegeu el capítol II, apartat 5 "L'hegemonia dels consellers reials (1467), i AMC, LC (1480-81), 1480/6/9.

els membres d'un llinatge era un factor que condicionava la seua presència en els càrrecs municipals. De fet, si es compara l'evolució ascendent o descendent de la riquesa de cada família --segons els llibres de la peita de 1398, 1468, 1479 i 1497-- amb els índexs d'ocupació de càrrecs de cada dècada, pot comprovar-se que les dues tendències coincideixen en quasi dos de cada tres casos.⁴² Tot i ser ja significativa, aquesta vinculació es fa més evident si es considera l'evolució de la riquesa i de la presència política dels principals llinatges de manera global. Segons els índexs, hi hagué un marcat paral·lelisme en l'evolució de les dues variables, que durant la primera meitat del segle XV es van incrementar fins duplicar-se als anys setanta, per a entrar en una lleugera recessió durant les últimes dècades de la centúria, però sempre conservant uns valors molt superiors als de l'inici del Quatrecent. En tot cas --i com a manifestació dels factors extrapatrimonials que influïen en l'hegemonia política-- pot remarcar-se que els llinatges dominants mantingueren millor la seua presència política que no l'acumulació de riquesa. I en bona mesura aquest arrelament en l'entramat municipal s'explica per la consideració dels seus membres com a "consellers majors", un grup relativament privilegiat que tenia més possibilitats de ser reelegit en els càrrecs que no la resta dels veïns.⁴³ D'aquesta manera, tot i que la supressió de les conselleries vitalícies reobrí el

⁴² Les dades dels llibres de la peita permeten definir 3 fases d'evolució per a cadascun dels 22 llinatges, i d'aquests 66 intervals, la coincidència entre l'orientació del patrimoni i de l'ocupació de càrrecs es donà en dos terços dels casos.

⁴³ Vegeu el capítol I, apartat 6 "La insaculació desigual (1476)".

municipi a altres sectors socials més amplis, el règim d'insaculació rectificada, en jerarquitzar en dos grups els consellers, va permetre a les famílies principals d'aferrar-se a la seua hegemonia política.

QUADRE 8
EVOLUCIO DELS LLINATGES PRINCIPALS

període	r i q u e s a		c à r r e c s	
	%	índex	%	índex
1401-1410	18,00	100,00	28,22	100,00
1461-1470	32,94	183,00	46,59	165,09
1471-1480	34,37	190,94	57,10	202,53
1491-1500	30,11	167,27	55,80	197,73

La mediació entre nivell de riquesa i relleu polític, doncs, tot i no ser mecànica era una realitat subjacent que es manifestava sobretot en l'evolució dels llinatges considerats globalment. Tanmateix, n'hi hagué algunes d'aquestes grans famílies --concretament quatre-- en què tota l'evolució del seu patrimoni al llarg del segle XV va ser congruent amb l'acumulació de càrrecs. Fou el cas d'una família de llauradors com els Març, però també es va donar en burgesos com els Miralles, els Agramunt i els Eiximeno. Aquests darrers foren precisament el llinatge que protagonitzà la major escalada política al mateix temps que ampliaven les seues bases patrimonials.

En efecte, en 1398 els béns de tots els membres de la família --els ferrers Guillem i Jaume, i el notari Miquel-- només estaven valorats en uns quatre mil sous, i només el primer d'ells posseïa un patrimoni remarcable, taxat en tres mil sous, encara que durant aquesta dècada i la següent no aconseguí accedir al govern municipal. Els anys següents, però, foren ben aprofitats

pels Eiximeno. Mig segle després, en el llibre de la peita de 1468, el patrimoni del llinatge s'havia triplicat fins assolir els dotze mil sous. El membre més ric de la família --amb 4.800 sous-- era una dona, N'Eiximena, la viuda d'un dels prohoms que degueren protagonitzar l'expansió econòmica de la família durant la primera meitat del Quatrecent. Ben a prop, i sens dubte com a caps del llinatge, es trobaven els notaris Miquel --amb 4.225 sous-- i Gaspar --3.950--, precisament els únics que durant aquesta dècada ocuparen càrrecs municipals.⁴⁴ Miquel fou conseller i jurat, mentre que Gaspar a més d'aquestes magistratures també arribà a exercir la de justícia. Mort Miquel cap a 1476, en el padró de 1479 la seua viuda sols posseïa uns modestos béns valorats en dos-cents sous, ja que la major part de les possessions del difunt havien passat a mans dels seus hereus, entre els quals es trobaria Gaspar, que veié augmentada la seua fortuna fins els 11.200 sous. Al seu costat, es trobaven --probablement més joves-- el ferrer Jaume i el llaurador Bartomeu, que havien aconseguit duplicar els seus patrimonis de 1468, més aviat escassos, fins assolir els 4.750 i 4.500 sous respectivament.⁴⁵ Ara, amb una base econòmica més sòlida, aconseguiren entrar com a consellers en el poder municipal, mentre que el parent més ric, Gaspar, arribava també a la juraderia. Una vintena d'anys després, al llibre de 1497 el major contribuent del llinatge era el mercader Joan --fill de Gaspar,

⁴⁴ En aquest padró es trobaven registrats també el llaurador Bartomeu (1.425 sous), el ferrer Jaume (2.350) i Joan (400).

⁴⁵ També en aquest padró es trobaven el llaurador Jaume, menor, (1.150 sous), el moliner Miquel (2.175), la viuda del notari Miquel (200) i l'eclésiàstic Pere (700).

mort vers 1495--, que posseïa béns valorats en 8.725 sous, en bona part provinents de l'herència paterna. El seguia el ferrer Jaume, que havia augmentat el seu patrimoni a 5.675 sous, i el llaurador Bartomeu, estabilitzat en el mateix nivell de riquesa de 1479. A més a més, s'hi afegia Pere, un altre ferrer, amb 3.425 sous de patrimoni. Foren aquests quatre prohoms els únics de la família que ocuparen càrrecs municipals durant la darrera dècada del segle. De manera proporcional a la seua riquesa, Bartomeu no passà de conseller, mentre que Jaume arribà també a jurat --com Pere-- i Joan, el que tenia un patrimoni més sòlid, exercí com a conseller, jurat, mustassaf i justícia.⁴⁶

D'aquesta manera, els Eiximeno, amb un reduït patrimoni global de quatre mil sous, es trobaven al marge dels càrrecs municipals en els anys noranta del segle XIV, però durant la primera meitat del XV aconseguiren triplicar la seua riquesa, al mateix temps que començava la seua escalada en el govern local, i ja en la dècada dels seixanta --com a mitjana-- hi hagué pràcticament un Eiximeno en cada legislatura. En deu anys més el patrimoni del llinatge es va duplicar --més de vint-i-quatre mil sous en 1479--, de la mateixa manera que la seua participació en el poder local, ja que llavors la mitjana superà els dos mandats per any. Finalment, en la dècada dels noranta va continuar l'acumulació patrimonial --més de trenta-vuit mil sous en 1497-- al mateix temps que es consolidava la participació del llinatge

⁴⁶ Els altres membres del llinatge registrats al padró de 1497 eren el ferrer Jaume, menor, (1.350 sous), un llaurador del mateix nom (1.925), el moliner Miquel (7.725), el ferrer Pasqual (2.950) i l'eclésiàstic Pere (1.700).

en el poder municipal.⁴⁷

5.3. La transmissió del patrimoni: entre l'atzar i l'estratègia

Si ampliació del patrimoni familiar reflectia l'èxit de les estratègies econòmiques i de les aliances d'un llinatge, en bona mesura la seua distribució interna --les modificacions de la riquesa que posseïa cada contribuent-- depenia de les transmissions intrafamiliars del patrimoni lligades al seu cicle vital, sobretot a les herències. Així, era freqüent que l'augment més important de la riquesa d'un prohoms, que li permetia l'entrada en el municipi o la seua promoció als oficis majors, fos conseqüència de l'herència paterna. En 1468 el jove notari Guillem Equal sols posseïa un patrimoni de mil sous i així, en aquesta dècada, la seua presència en el municipi s'havia limitat a algunes conselleries. De fet, en aquesta època el cap del llinatge era el seu pare, l'especier Miquel Equal, que tot i tenir només dos milers de sous de patrimoni en l'esmentat padró, havia pogut accedir a l'ofici de jurat. Deu anys després, en 1479, una volta desaparegut el seu pare, Guillem Equal havia augmentat sobtadament la seua fortuna --sens dubte amb el concurs decisiu de l'herència paterna-- fins assolir uns quatre mil sous, que li permeteren ser elegit jurat en aquesta època.

De manera semblant, els llauradors Arnau Ferrer i el seu fill --del mateix nom-- en 1468 sols posseïen un patrimoni de 1.850 i 1.575 sous respectivament, un nivell de riquesa

⁴⁷ El llinatge acumulà 4.150 sous en 1398, 12.350 en 1468, 24.675 en 1479 i 38.550 en 1497. Pel que fa als càrrecs, estigueren absents del consell fins que en 1411-1420 assoliren una mitjana de 0,28 mandats per any, en 1461-1470 fou de 0,87, en 1471-1480 de 2,11 i en 1491-1500 de 2,10.

insuficient --segons la normativa legal-- per a ocupar cap càrrec municipal. I, en efecte, ni el pare ni el fill participaren en el poder local durant els anys seixanta. Una dècada després, al padró de 1479, només figurava un Arnau Ferrer --el menor-- que havia reunit uns béns valorats en 3.600 sous, pràcticament la suma dels dos patrimonis registrats en 1468. L'herència paterna, doncs, va permetre l'acumulació de riquesa necessària per a introduir-se a partir dels anys vuitanta en el govern municipal.

En general, l'inici de la vida pública independent, l'accés a la condició de veí, estava lligat al matrimoni i a la possessió d'un patrimoni propi --almenys a efectes fiscals--, que no sols era el suport material de la nova família, sinó que integrava els joves, en tant que contribuents, com a membres de ple dret en la comunitat veïnal. Normalment, aquesta aportació de béns immobles no depenia del dot, ja que solia limitar-se a la roba de la casa i diners líquids o inversions censalistes, sinó de les donacions paternes --propter nupcias o intervivos-- en una mena d'herència anticipada.⁴⁸ Per als veïns integrats en els principals llinatges polítics, no era suficient proveir els joves que accedien al matrimoni dels mitjans materials mínims, sinó que calia posar-los en condicions per a participar, al costat dels seus parents, en el poder municipal. I això, durant la major part del Quatrecent, volia dir que en arribar al voltant dels vint-i-

⁴⁸ Sobre la transmissió familiar del patrimoni en entre els camperols valencians, vegeu l'estudi d'Antoni FURIO, "Tierra, familia y transmisión de la propiedad en el País Valenciano durante la Baja Edad Media", en Reyna PASTOR (ed.), Relaciones de poder, de producción y parentesco en la Edad Media y Moderna, Madrid, CSIC, 1990, pp. 305-328, i la síntesi de Ferran GARCIA-OLIVER, Terra de feudals. El País Valencià en la tardor de l'edat Mitjana, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1991, pp. 101-105.

cinc anys aquests joves prohoms havien de ser titulars d'un patrimoni respectable --almenys dos mil sous-- que la meitat dels veïns adults, membres de famílies més modestes, no arribaven a posseir en tota la seua vida.

Les actituds dels Agramunt, un dels cinc llinatges amb més presència en el municipi, resulten ben significatives. En 1479 el mercader Bartomeu Agramunt amb més d'onze mil sous de patrimoni era el cap indiscutible del llinatge, però els seus fills Jaume i Guillem --també mercaders-- posseïen béns valorats en 5.200 i 2.675 respectivament. Aquests patrimonis eren destacats, si es té en compte que aquets joves llavors tindrien com a molt una trentena anys. Amb un recolzament tan sòlid, i el terreny polític que els havia preparat el seu pare, Jaume havia pogut iniciar en 1475 la seua carrera al si del municipi accedint a l'ofici de justícia, el més prestigiós de l'administració local. Aquest important patrimoni amb què Jaume començà la seua vida pública, doncs, difícilment podia provenir d'un altre lloc que no fossen les donacions inter vivos del seu pare. El destí de l'herència de Bartomeu, mort vers 1488, confirma aquestes donacions, ja que sobretot beneficià Guillem, el fill menor, i així en el padró de 1497 el seu patrimoni s'havia ampliat gràcies a aquesta aportació fins 5.725 sous, és a dir, va assolir unes dimensions semblants a les de la riquesa del seu germà Jaume. Des d'aleshores, amb unes bases immobles més sòlides, Guillem va poder ampliar la seua carrera política en les dècades dels vuitanta i noranta accedint a la juraderia, a l'hora que el seu germà arribava, a més a més, als oficis de justícia i de mustassaf. En definitiva, les donacions efectuades en vida havien

representat una herència anticipada en el cas del fill major, de manera que a la fi el patrimoni patern es va repartir a parts iguals entre els dos fills barons.

L'acumulació d'un sòlida fortuna --bàsicament de terra i cases-- i la seua transmissió a l'interior del llinatge era una condició indispensable per a assegurar la continuïtat de les grans famílies en l'escena política local. Tanmateix, aquestes agrupacions de parents, en tenir un marcat caràcter patrilinial que es manifestava en la seua identificació pel cognom patern, restaven a mercè de l'atzar biològic. En absència de fills barons supervivents, el patrimoni d'un destacat prohoms acabava passant a les filles, i a la fi es disgregava quan aquestes s'integraven com a esposes en uns altres llinatges. Fou el cas de Manuel Caixa, un notari que entre 1420 i 1460 exercí vint-i-quatre magistratures, entre elles dos mandats de jurat i tres de justícia. L'activitat política d'aquest prohoms, però, no es reduí a l'àmbit municipal, ja que fou administrador de la batllia local --lloctinent del batlle-- durant 1438-1462. A la seua mort, esdevinguda en aquest darrer any, el seu patrimoni assolí els 12.975 sous, i incloïa, a més de terra i cases, un molí fariner, una almàssera i una taula de carnisseria. Amb un patrimoni tan destacat i el seu pas per l'administració municipal i reial, i vinculat per matrimoni amb els Mas --una altra de les grans famílies locals--, no li hauria estat difícil promocionar el seu fill Miquel cap a l'activitat política, però mort aquest abans de 1456, només el van sobreviure quatre filles. Una d'elles, Saurina, la va casar amb Lluís Casalduc, un membre de la petita

noblesa que era titular de la batllia d'Onda.⁴⁹ D'aquesta manera, bona part del patrimoni de Manuel Caixa va passar a aquest llinatge foraster trasplantat a Castelló. Prova del seu arrelament és que el donzell Nicolau Casalduc, fill de Lluís i nét de Manuel Caixa, començà a freqüentar els càrrecs del consell des dels anys vuitanta del segle XV. Aquesta destacada presència --arribà a jurat i justícia-- tenia les bases materials en un sòlid patrimoni valorat en més d'onze mil sous en 1497, que en bona mesura provindria de l'herència de Manuel Caixa.

De la mateixa manera que l'expansió política d'un llinatge es recolzava en la seua acumulació patrimonial, també es pot constatar que la desaparició d'algunes grans famílies de l'escena municipal estigué vinculada a l'afonament de les seues bases materials. En el cas dels Merí, que deixaren d'accedir als consell local en els anys seixanta, probablement es tractava d'una extinció biològica del llinatge, ja que no hi ha dades sobre cap veí d'aquest cognom en les dècades següents.⁵⁰ En canvi, els Guerau romangueren com a contribuents en els padrons de la segona meitat del segle, però des dels anys cinquanta foren desplaçats del poder local. L'atzar jugava el seu paper en el nou sistema d'insaculació, però dins d'un marge de constriccions determinades pel nombre de membres d'un llinatge amb riquesa suficient per a optar als càrrecs. En aquest sentit, amb onze membres i un patrimoni global de vint-i-set mil sous en 1398, els Guerau foren el un dels llinatges que més càrrecs van acaparar

⁴⁹ AMC, CJ, 1456/5/10, 1462/6/20 i 1466/4/18.

⁵⁰ Els Merí posseïen un total de 10.000 sous en 1398 i en 1468, però ja no figuraven en el padró de 1479.

a inicis del segle XV --durant l'època de cooptació--, però ben aviat entraren en una fase descendent de la seua participació política, que va coincidir amb una dràstica reducció del seu patrimoni i del nombre de veïns que englobava el cognom. De fet, en el padró de 1468 sols hi havia tres Guerau que reunien un patrimoni valorat en set mil sous, unes quatre voltes inferior al de les darreries del Trescents. El llinatge mai no pogué refer-se d'aquest sotrac i, encara que en segona meitat del segle XV la seua riquesa oscil·là entre els set i els deu mil sous, ja no pogueren reincorporar-se a la vida política local.

6. UN JOC POLITIC DEFINIT PELS NIVELLS DE RIQUESA

La vinculació entre l'ocupació dels càrrecs municipals i la possessió d'un determinat nivell de patrimoni era una realitat ben clara en una vila com Castelló durant el segle XV. En primer lloc, la desigualtat econòmica dins de la comunitat, que es palesava sobretot en el diferent grau d'accès a la possessió de béns immobles, era l'element que determinava les dimensions del grup que podia participar activament en la política formal. Almenys des dels anys trenta del Quatrecentos --i probablement des de molt abans-- l'única exigència per a accedir al consell era posseir un determinat nivell de riquesa --bàsicament terra i cases-- als padrons de la peita. Així, el conjunt del veïnat, des del punt de vista la política municipal, no quedava escindit en sectors professionals o en altres jerarquies que no fossen els nivells de riquesa patrimonial. Aquestes disposicions legals diferenciaven el municipi de Castelló de les altres ciutats i viles valencianes, on en adoptar-se la insaculació no s'establien

explícitament nivells mínim de riquesa, i en alguns casos fins i tot es delimitaven les quotes de participació d'estaments concrets.⁵¹ De fet, caldria esperar fins ben entrada l'època moderna, per a veure com, una volta superats els llindars de riquesa, l'accès al consell i a la juraderia de Castelló tenia lloc a través de noves definicions estamentals.⁵²

Les ordinacions municipals del segle XV confirmen també que la jerarquitització interna dels càrrecs públics no era merament tècnica, sinó que tenia un contingut social, ja que els oficis majors estaven reservats als veïns que duplicaven el nivell mínim exigít per a optar a les conselleries. Amb tot, la riquesa per a accedir al consell era la mitjana de la vila, de manera que -- sobre el paper-- el grup amb plens drets polítics era molt ampli, un de cada dos veïns. En la pràctica, però, el llistó econòmic era molt més elevat. El patrimoni mitjà dels simples consellers equivalia a l'exigít als oficials majors i aquests encara solien tenir un nivell econòmic clarament superior i, en conseqüència, el grup de magistrats es veïa més reduït. La piràmide dels càrrecs municipals, doncs, no era recorreguda progressivament per tots els membres de la comunitat ni del grup polític, sinó que la cúspide sols era permeable als veïns més rics.⁵³ De la

⁵¹ Vegeu la síntesi de David BERNABÉ GIL, "Las oligarquías urbanas del reino de Valencia en el tránsito a la Edad Moderna", en José HINOJOSA i Jesús PRADELLS (eds.), 1490, en el umbral de la modernidad. El mediterráneo europeo y las ciudades en el tránsito de los siglos XV-XVI, València, Consell Valencià de Cultura, 1994, v. II, pp. 205-231.

⁵² Magín ARROYAS SERRANO, El consell de Castellón en el siglo XVII, Castelló, Diputació, 1989, pp. 12-70.

⁵³ Tot al contrari, en petits ciutats americanes, organitzades segons el model municipal castellà, l'igualitarisme latent de la comunitat pagesa es manifestava en el fet que tots

mateixa manera, les jerarquies legals que s'introduïren en la segona meitat del segle XV --les conselleries vitalícies primer i la distinció entre consellers majors i menors després-- tenien també un contingut econòmic, ja que, tot i que no es marcava un límit de riquesa legal, de fet els consellers vitalicis i els majors posseïen patrimonis mitjans molt més elevats que els de la resta dels consellers.⁵⁴

Les jerarquies econòmiques que s'establien a l'interior del govern local i entre el conjunt de magistrats i la resta de veïns no desaparegueren durant el Quatrecentes, però en bona mesura tendiren a afeblir-se. L'anivellament es feia per sota. La riquesa mitjana dels diferents oficis es va anar reduint tant en termes absoluts com respecte a la riquesa mitjana dels padrons de la peita. Cada volta més, les principals magistratures deixaven de ser monopoli dels prohoms més rics i, de fet, s'obrien a altres veïns --sempre benestants-- de patrimoni no tant elevat. Al mateix temps, s'esborraven les grans distàncies

els membres recorrien l'escala que anava dels càrrecs menors als majors, vegeu les consideracions de Pedro CARRASCO, "La jerarquía cívico-religiosa en las comunidades de mesoamérica: antecedentes precolombinos y desarrollo colonial", en José R. LLOBERA (Comp.), Antropología política, Barcelona, Anagama, 1985, pp. 323-340.

⁵⁴ La divisió dels prohoms en dos grups jerarquitats políticament i econòmicament es donava també en les petites ciutats angleses, vegeu l'estudi de Maryanne KOWALESKI, "The commercial dominance of a medieval provincial oligarchy: Exeter in the late fourteenth century", en Richard HOLT i ROSSER, Gervase (eds.), The English medieval town. A reader in English urban history, 1200-1540, Londres, Longman, 1990, pp. 184-215. L'estratificació dels patrimonis dels magistrats municipals, congruent amb la seua adscripció a les tres mans, era una realitat en les poblacions occitanes, segons Philippe WOLFF, "Consuls des riches et consuls des pauvres à Castres au Moyen Age", en Regards sur le Midi Médiéval, Tolosa, Privat, 1978, pp. 385-392.

que separaven els jurats i mustassafs dels justícies, de manera que aquesta magistratura fonamental esdevenia també més accessible als prohoms dotats de patrimonis, certament considerables, però no tant diferents dels usuals en la resta d'oficis majors. En definitiva els temps medievals s'eclipsaven amb una suavització de les jerarquies econòmiques associades a l'exercici dels oficis municipals. Ara bé, aquesta tendència no pot interpretar-se com un afebliment del domini oligàrquic.

Tot al contrari, l'hegemonia dels principals llinatges polítics va anar afermant-se durant el segle XV, fins al punt que des dels anys seixanta ja controlaven més de la meitat dels càrrecs municipals. Aquest predomini encara es feia més aclaparador en els oficis majors, donat que a les darreries del Quatrecent, els prohoms d'aquests llinatges acaparaven, com a mínim, tres de cada quatre places de jurats i de justícia. Les dues tendències --reducció de la riquesa mitjana i ascens de l'oligarquia-- no eren contradictòries, si es té en compte que la definició del nucli oligàrquic no s'ha fet en funció del nivell dels patrimonis ni de les ocupacions professionals, sinó del relleu polític dels llinatges. D'aquesta manera, encara que la riquesa mitjana dels prohoms que pertanyien a les principals famílies era superior a la general del grup polític, també hi havia marcades diferències entre els patrimonis a l'interior d'un llinatge i entre aquestes famílies. Al llarg del segle XV, doncs, es produïrien readaptacions dins de l'èlit política que permeteren l'accès als oficis majors de membres mitjans dels grans llinatges. En qualsevol cas, la tendència més remarcable fou l'anivellament de les jerarquies econòmiques dins del grup

polític, és a dir, la minoria oligàrquica esdevenia cada volta més homogènia i, alhora, es repartia de manera més igualitària els càrrecs polítics.

* * *

L'evolució dels municipis durant el segle XV va estar marcada a l'Europa mediterrània per un tancament oligàrquic que encara es faria més evident durant els temps moderns. Les transformacions polítiques que donarien lloc a l'estat absolutista, amb el predomini de la monarquia sobre la noblesa i les ciutats, començarien a manifestar-se almenys des del Quatrecent. Al País Valencià, i en general a tota la Corona d'Aragó, els estudis més recents posen de relleu la progressiva hegemonia de les minories oligàrquiques sobre els municipis d'arrel medieval i, alhora, una creixent intervenció del poder reial que s'orientava a retallar l'autonomia dels poders locals. El cas de Castelló, una de les viles més importants del regne, no sols permet mesurar el ritme d'aquest predomini de l'èlit política sinó que també les transformacions internes que sofrí aquest nucli dominant per a assegurar-se el control del municipi davant els canvis socials i institucionals que l'afectaren al llarg del segle XV.

A l'hora d'estudiar el municipi castellonenc, s'ha partit d'una definició política del nucli oligàrquic, de manera que s'identifica amb una vintena de llinatges --d'un total de tres-cents cognoms de magistrats-- que acapararen un nombre elevat de càrrecs, especialment en els oficis majors, i es mantingueren actius durant tot el segle XV. Això vol dir que tots els prohoms

que participaren esporàdicament en el consell i fins i tot els que assoliren magistratures superiors formaven part de la societat política local però no de la minoria que s'ha definit com a oligarquia. El consell i els oficis majors, doncs, no eren un simple instrument de l'oligarquia per a exercir la dominació sobre la resta de la comunitat. El municipi, almenys, des del punt de vista legal, estava obert a la participació d'una àmplia base del veïnat, ja que l'únic requisit era disposar d'un patrimoni mitjà. De fet, en la pràctica real la base de reclutament dels prohoms era més reduïda, però encara accediren al consell i als càrrecs principals un sector de veïns més ampli que a les ciutats mitjanes i grans. D'aquesta manera, tant per la condició socioprofessional com per la riquesa, la composició del grup polític local, encara que no representava proporcionalment tots els sectors de la comunitat, oferia una marcada pluralitat. El control de l'oligarquia sobre els seus companys del consell municipal, sovint més nombrosos i amb interessos no sempre coincidents amb els de la veritable èlit política, no pot donar-se com un fet absolut i invariable. En realitat, el consell era un espai per a la lluita política, on oligarquia tractava d'imposar la seua hegemonia davant la resistència dels altres sectors de la societat local.

L'èxit de les estratègies oligàrquiques per al control del municipi es manifestava, de manera més evident, en l'exercici d'un nombre creixent de magistratures. En aquest sentit, el Quatrecentès va ser una època d'afirmació progressiva del poder de l'oligarquia. D'una banda, cada volta es feia més difícil entrar al consell municipal. El nombre de llinatges que

participaven en els càrrecs es reduí dràsticament durant el segle XV, en una proporció més aguda que la davallada de la població, de manera que es tractava s'un veritable tancament polític i no d'un mer reajust demogràfic. Aquesta tendència cap a la reducció de la societat política local era un fenomen general que també es donava a la ciutat de València i en altres viles que veieren com es retallaven les llistes de veïns aptes per a ocupar els càrrecs per insaculació. Aquesta reducció del personal polític es feia en favor de les famílies oligàrquiques, que arribaren a controlar més de la meitat de les conselleries i pràcticament la totalitat de les juraderies i de les places de justícia.

El tancament progressiu del consell castellonenc també va anar lligat a una modificació dels sectors socioprofessionals on es reclutava la societat política. A inicis del segle XV, més de la meitat dels càrrecs eren ocupats per llauradors i els burgesos s'acostaven a un terç, mentre que els menestrals restaven al voltant d'una desena part. L'escassa presència política dels artesans era un fet comú a d'altres viles del país, i que les diferenciava de la ciutat de València, on la realitat social i la força corporativa dels oficis permetia als menestrals ocupar una bona part de les places del consell. En canvi, la moderada participació dels sectors "burgesos" --ciutadans i artistes segons la terminologia de l'època-- en el municipi de Castelló i, per contra, l'hegemonia dels llauradors no sols traduïa la importància de la pagesia en la societat local sinó la relativa obertura del consell a inicis del segle XV. La situació, tanmateix, era diferent en els oficis majors, reservats als veïns de major riquesa i, en la pràctica, als professionals no agraris,

tot i que els llauradors també aconseguïen exercir un terç de les magistratures, sobretot com a jurats. Al llarg de la centúria, a mesura que s'afiançava la influència oligàrquica, tingué lloc una forta reducció de la participació dels camperols locals en el consell, fins quedar per sota de la meitat de les places, però els prohoms burgesos, que mantingueren una presència estable, no aconseguiren superar els magistrats camperols. En canvi, els cavallers i, sobretot, els menestrals aconseguiren millorar la seua representació, encara que a gran distància dels sectors anteriors. L'evolució fou similar en els oficis majors, però amb el predomini dels magistrats burgesos. La marginació progressiva d'una part dels llauradors --membres dels llinatges menys acomodats i de menor relleu polític-- i alhora l'enquistament de mercaders, notaris i juristes en el govern de la vila eren canvis congruents amb un tancament oligàrquic del municipi, ja que, de fet, entre aquests llinatges dominants el nombre de llauradors i burgesos es trobava equilibrat. La tímida promoció de cavallers i donzells en bona part era conseqüència de l'ennobliment de prohoms burgesos. En canvi, l'ascens dels menestrals, que en general solien tenir uns patrimonis i una activitat política inferior a la mitjana, pot semblar contradictori amb l'expansió de l'hegemonia oligàrquica. Ara bé, s'ha de tenir en compte que la composició socioprofessional dels llinatges dominants era complexa, i també incloïen, sobretot a les darreries del segle, menestrals --ferrers, paraires, blanquers-- de nivell acomodat, encara que normalment inferior als seus parents notaris i mercaders.

Cap a la fi del segle XV, doncs, la societat política de la vila

es feia més oberta des del punt de vista de la seua tonalitat socioprofessional, però darrere d'aquesta diversificació s'amagava una concentració del poder local en mans dels grans llinatges.

QUADRE 9
PERSONAL POLITIC I RIQUESA

1401-1410

<u>riquesa 1398</u>	<u>Oficis</u>	<u>%</u>	<u>Cons.</u>	<u>%</u>	<u>global</u>	
0-1.999			7	8,43	7	6,86
2.000-3.999	5	26,31	34	40,96	39	38,23
4.000-5.999	3	15,78	19	22,89	22	21,56
6.000-7.999	3	15,78	9	10,84	12	11,76
8.000-9.999	2	10,52	7	8,43	9	8,82
>= 10.000	6	31,57	7	8,43	13	12,74

	19		83		102	

1461-1470

<u>riquesa 1468</u>	<u>Oficis</u>	<u>%</u>	<u>Cons.</u>	<u>%</u>	<u>global</u>	
0-1.999	4	12,90	12	16,21	16	15,23
2.000-3.999	8	25,80	25	33,78	33	31,42
4.000-5.999	7	22,58	26	35,13	33	31,42
6.000-7.999	4	12,90	6	8,10	10	9,52
8.000-9.999	3	9,67	2	2,70	5	4,76
>= 10.000	5	16,12	3	4,05	8	7,61

	31		74		105	

1471-1480

<u>riquesa 1479</u>	<u>Oficis</u>	<u>%</u>	<u>Cons.</u>	<u>%</u>	<u>global</u>	
0-1.999	1	3,70	7	10,93	8	8,79
2.000-3.999	7	25,92	18	28,12	25	27,47
4.000-5.999	6	22,22	23	35,93	29	31,86
6.000-7.999	4	14,81	8	12,50	12	13,18
8.000-9.999	3	11,11	3	4,68	6	6,59
>= 10.000	6	22,22	5	7,81	11	12,08

	27		64		91	

1491-1500

<u>riquesa 1497</u>	<u>Oficis</u>	<u>%</u>	<u>Cons.</u>	<u>%</u>	<u>global</u>	
0-1.999	2	6,06	9	16,07	11	12,35
2.000-3.999	11	33,33	22	39,28	33	37,07
4.000-5.999	7	21,21	10	17,85	17	19,10
6.000-7.999	7	21,21	8	14,28	15	16,85
8.000-9.999	2	6,06	3	5,35	5	5,61
>= 10.000	4	12,12	4	7,14	8	8,98

	33		56		89	

QUADRE 10
OFICIALS MAJORS I RIQUESA

1401-1410

<u>riquesa 1398</u>	<u>jurats</u>	<u>%</u>	<u>justícies</u>	<u>%</u>	<u>mustassafs</u>	<u>%</u>
0-3.999	4	23,52			1	33,33
4.000-5.999	3	17,64			1	33,33
6.000-7.999	2	11,76	1	33,33	1	33,33
8.000-9.999	2	11,76	1	33,33		
>= 10.000	6	35,29	1	33,33		
<hr/>						
	17		3		3	

1461-1470

<u>riquesa 1468</u>	<u>jurats</u>	<u>%</u>	<u>justícies</u>	<u>%</u>	<u>mustassafs</u>	<u>%</u>
0-3.999	10	37,03	2	22,22	1	100,00
4.000-5.999	5	18,51	4	44,44		
6.000-7.999	4	14,81	1	11,11		
8.000-9.999	3	11,11				
>= 10.000	5	18,51	2	22,22		
<hr/>						
	27		9		1	

1471-1480

<u>riquesa 1479</u>	<u>jurats</u>	<u>%</u>	<u>justícies</u>	<u>%</u>	<u>mustassafs</u>	<u>%</u>
0-3.999	6	26,08	2	22,22	1	33,33
4.000-5.999	6	26,08	1	11,11	1	33,33
6.000-7.999	4	17,39	2	22,22		
8.000-9.999	2	8,69			1	33,33
>= 10.000	5	21,73	4	44,44		
<hr/>						
	23		9		3	

1491-1500

<u>riquesa 1497</u>	<u>jurats</u>	<u>%</u>	<u>justícies</u>	<u>%</u>	<u>mustassafs</u>	<u>%</u>
0-3.999	12	42,85	1	14,28	4	44,44
4.000-5.999	6	21,42	1	14,28	2	22,22
6.000-7.999	6	21,42	2	28,57	1	11,11
8.000-9.999	2	7,14	2	28,57	1	11,11
>= 10.000	2	7,14	1	14,28	1	11,11
<hr/>						
	28		7		9	

QUADRE 11
JERARQUIA ECONOMICA I POLITICA DELS OFICIALS MAJORS (%)*

JURATS

<u>càrrecs</u>	<u>0</u> <u>3.999</u>	<u>4.000</u> <u>5.999</u>	<u>6.000</u> <u>7.999</u>	<u>8.000</u> <u>9.999</u>	<u>>=</u> <u>10.000</u>	<u>nombre</u>
1-2	41,02	23,93	14,52	7,69	12,82	117
3-4	23,52	23,52	17,64	14,70	20,58	34
>=5	18,18	27,27	18,18		36,36	11

JUSTICIES

<u>càrrecs</u>	<u>0</u> <u>3.999</u>	<u>4.000</u> <u>5.999</u>	<u>6.000</u> <u>7.999</u>	<u>8.000</u> <u>9.999</u>	<u>>=</u> <u>10.000</u>	<u>nombre</u>
1	21,62	24,32	13,51	10,81	29,72	37
>1	13,04	4,34	30,43	8,69	43,47	23

MUSTASSAFS

<u>càrrecs</u>	<u>0</u> <u>3.999</u>	<u>4.000</u> <u>5.999</u>	<u>6.000</u> <u>7.999</u>	<u>8.000</u> <u>9.999</u>	<u>>=</u> <u>10.000</u>	<u>nombre</u>
1	27,02	21,62	27,02	10,81	13,51	37
>1	20,00	30,00	20,00	10,00	20,00	10

* respecte al nombre inclòs en el mateix grup de càrrecs.

QUADRE 12
PRINCIPALS LLINATGES POLITICS I ACUMULACIO DE RIQUESA

	1398		1468		1479		1497	
	<u>N riquesa</u>		<u>N riquesa</u>		<u>N riquesa</u>		<u>N riquesa</u>	
Agramunt	3	12.300	3	16.450	3	19.550	4	14.700
Alquècer	2	8.750	5	31.750	4	20.250	3	12.950
Bonet	4	11.850	10	24.550	11	31.225	11	30.625
Castell	11	29.925	12	26.650	10	26.175	10	24.150
Eiximeno	3	4.150	5	12.350	7	24.675	9	38.550
Feliu	3	18.200	3	22.725	6	29.750	7	36.325
Ferrer	12	22.575	14	27.375	8	21.975	8	25.650
Gascó	2	11.175	6	16.000	5	20.850	4	20.400
Guerau	11	26.975	3	7.025	6	10.975	3	7.075
Joan	4	20.125	10	25.175	10	29.500	7	21.200
Març	9	16.100	8	17.525	3	11.750	2	10.475
Martí	16	20.525	20	33.300	12	50.950	12	42.075
Mas	10	21.100	15	38.025	17	48.275	15	43.925
Miquel	7	21.700	10	43.575	11	55.725	12	32.000
Miralles	2	14.925	4	14.175	6	23.275	5	18.850
Merí	6	10.775	4	10.875				
Miró	5	23.150	9	32.800	9	25.100	6	9.525
Moliner	1	950	2	10.600	3	15.900	3	14.825
Mut	9	48.850	9	39.700	8	37.375	6	17.225
Pelegrí	3	8.000	4	12.025	6	13.075	4	7.075
Reus	1	10.525	2	17.575	3	14.500	2	11.800
Valentí	1	3.875	4	17.975	2	14.025	3	7.225

125 366.500 162 498.200 150 544.875 136 446.625

N: nombre de contribuents del mateix cognom.

TESIS DOCTORAL presentada por
D. Pau Viciano Navarro
"Poder Municipal i Grup Dirigent Local
al País Valencià. La Vila de Castelló
de la Plana (1.375-1.500)"
CURSO 1.994-95 Tomo II

0000316883

Biblioteca Depòsit

T. 849

C/ Padre Alegre, 9 - Bajo. Dcha.

Tel. (96) 393 49 85 . Fax 393 12 23

46020 VALENCIA (Spain)

R.H. 17.871

Bla. H^o

T.04/308 (2)

TERCERA PART
ELS COMPORTAMENTS ECONOMICIS
I POLITICS

b11250422

L 23645362

CB 0002314923

D. 316.840
L. 316.883

CAPITOL VI

LA GESTIO DELS PATRIMONIS

La societat política local reunia els personatges més acomodats del veïnat i, de fet, els notables que es perpetuaven en el consell eren, amb tots els significats de la paraula, "els rics" de la vila. L'accès a les conselleries, malgrat tot, restava obert a un ampli ventall de fortunes i d'ocupacions laborals. La complexitat sociològica del grup polític, fins i tot dins de l'èlit de poder, es manifestava en la naturalesa dels seus patrimonis. Tots els prohoms eren, com a mínim, benestants, però havien invertit les seues fortunes en sectors diversos, més enllà de la pròpia activitat professional, que anaven des de les explotacions agràries a l'especulació comercial o el rendisme censalista. Les xarxes de dependència econòmica teixides en favor dels principals prohoms facilitaven la seua hegemonia en la societat civil de la vila, i aquesta posició dominant era la base sobre la qual s'assentava la influència en el consell municipal. Conèixer com estava constituït el patrimoni del grup dirigent i de quina manera es gestionava és acostar-se als mecanismes i als límits de la seua hegemonia i, alhora, permet identificar les fractures internes, derivades de la divergència dels interessos econòmics, que alimentarien el debat polític a l'interior del consell durant el segle XV.

1. LES INVERSIONS AGRARIES

1.1. Una èlit de terratinents

Els castellonencs de la fi de l'Edat Mitjana vivien abocats a la terra. Malgrat la presència d'un sector artesanal i comercial d'una rellevància difícil de mesurar¹ --i que aportava uns innegables trets urbans a la vila-- no pot negar-se que l'economia local era sobretot agrària. Això era una realitat òbvia per als llauradors locals, que constituïen la majoria del veïnat, però també per als menestrals i la minoria burgesa, ja que tot i ser identificats amb professions no agràries ben sovint posseïen heretats de dimensions considerables. De fet, els llauradors suposaven entre un seixanta i un setanta per cent dels veïns, però quasi el 90 % dels contribuents tenien almenys alguns tros de terra.² Mitjà bàsic de subsistència o inversió complementària, les possessions agràries formaven part del patrimoni dels contribuents més acomodats i, entre aquests hi havia, sens dubte, els prohoms que accedien al poder municipal.

Els magistrats en actiu eren ben sovint llauradors rics o

¹ Dades soltes sobre aquestes activitats no en manquen, però encara no es disposa d'un estudi suficientment aprofundit, vegeu, per exemple, el llibre de José SANCHEZ ADELL, Castellón de la Plana en la Baja Edad Media, Castelló, SCC, 1982, pp. 125-156. De major abast és la recerca col·lectiva sobre prosopografies d'artesans i professionals urbans de Paulino, IRADIEL, David IGUAL, Geramán NAVARRO i Joaquim APARICI, Oficios artesanales y comercio en Castelló de la Plana (1371-1527), Castelló, Fundación Benéfica Dávalos-Fletcher, en premsa.

² Vegeu de José SANCHEZ ADELL, "Estructura agraria de Castellón de la Plana en 1398", Saitabi, XXIII, 1973, pp. 147-175, i de Concepción DOMIGO PEREZ, "La agricultura de Castellón de la Plana en 1468", Saitabi, XXVII, 1977, pp. 221-238.

"terratinents" burgesos --amb menor freqüència menestrals--, entenent aquest concepte en el marc d'una vila mitjana on la major part de l'espai cultivat es trobava atomitzat en petites possessions camperoles. En termes mitjans, en 1398 els magistrats municipals tenien unes 75 fanecades (6,2 Ha) i durant la segona meitat del segle XV --atenent els padrons de 1468, 1479 i 1497-- encara s'ampliaria a un centenar (més de 8 Ha).³ Es tractava d'heretats mitjanes --o fins i tot grans-- que duplicaven l'extensió mitjana de terra del conjunt dels contribuents de la peita. En efecte, en 1398 aquesta superfície sols arribava a les 42'6 fanecades (3,5 Ha) i en 1468 a mig centenar (4,3 Ha). De fet, els prohoms que exerciren càrrecs en els anys noranta del segle XIV i en els seixanta del XV concentraven un terç de l'espai conreat de la vila.⁴ La manera com es gestionaven aquestes explotacions, doncs, no sols repercutia en l'economia particular dels magistrats, amb les implicacions que això podia tenir per a la seua influència política, sinó també que afectava una part significativa de l'agricultura local. Les decisions privades dels prohoms, precisament els llauradors i "terratinents" que es trobaven en millors condicions per a introduir innovacions agrícoles, condicionaven així un sector bàsic de l'economia de la vila. Ara bé, no tots els magistrats tenien el mateix relleu com a titulars de patrimonis agraris.

En els principals nuclis urbans, la majoria de les terres

³ Les xifres indiquen una gran estabilitat dels patrimonis dels prohoms: 8,4 Ha en 1468, 8,8 en 1479 i 8,2 en 1497.

⁴ En 1398 la superfície del patrimoni dels prohoms sumava 750 Ha. de les 2.227 cultivades del terme, i en 1468 864 d'un total de 3.056 Ha.

del terme, especialment les de millor qualitat, pertanyien als burgesos i aristòcrates, mentre que els escassos llauradors aveïnats en les ciutat tenien una posició eminent subalterna. Sovint es trobaven exclosos de la possessió d'heretats remarcables i, en la pràctica, constituïen una força de treball que, sobretot a través de la parceria, estava al servei de les explotacions burgeses.⁵ Aquesta no era la situació a Castelló. Tot i que els sectors no agraris --bàsicament la minoria burgesa i cavalleresca-- acumulaven una proporció de terra destacada, en conjunt es trobava al voltant d'un quart del total,⁶ de manera que la major part del terme cultivat d'aquesta vila pertanyia --

⁵ A la ciutat de Mallorca els escassos pagesos eren, més que propietaris autònoms, barcers i jornalers, segons l'estudi de Maria BARCELO CRESPI, "Aspectes agraris d'un nucli urbà (Ciutat de Mallorca a la Baixa Edat Mitjana)", Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana, 44, 1988, pp. 195-202. De manera semblant, a les ciutats castellanques, eren els nobles, els mercaders i altres burgesos residents en el nucli urbà els que tendien a acaparar la propietat de les terres del terme, vegeu l'estudi d'Hilario CASADO ALONSO, Señores, mercaderes y campesinos. La comarca de Burgos a fines de la Edad Media, Valladolid, Junta de Castilla y León, 1987, pp. 480-501. Més remarcable encara, per l'abast de les innovacions de gestió que introduïen els propietaris burgesos, era la mezzadria toscana, vegeu les síntesis de Philip JONES, Economia e società nell'Italia medievale, Torí, Einaudi, 1980, i de Giuliano PINTO, La Toscana nel Tardo medioevo. Ambiente, economia rurale, società, Florència, Sansoni, 1982.

⁶ En el padró de la peita de 1468 els sectors no agraris posseïen un 30 % de la riquesa fiscal --la meitat d'aquest percentatge corresponia a burgesos i nobles--, mentre que en 1497 havia pujat a un 35 % --quasi un 20 % en mans burgesos i nobles. Si es té en compte que, a més de les heretats, també s'hi incloïen cases, monopolis de la batllia i alguns tipus de béns mobles, que assolien una valoració important en el cas dels burgesos, pot dir-se que la terra que pertanyia als veïns d'ocupació no agrària oscil·laria entre un quart i un terç del total del terme.

com a propietaris i en menor mesura emfiteutes-- als llauradors locals.⁷ Dins del grup de veïns que accedien al govern municipal, la terra es trobava també en mans de prohoms dedicats al sector agrari. En 1398 el vuitanta per cent de la superfície cultivada que pertanyia als magistrats s'integrava en els patrimonis camperols, i durant la segona meitat del Quatrecent, encara que els prohoms de professions no agràries tendiren a augmentar la seua participació, els llauradors benestants van continuar sent els titulars d'almenys un seixanta per cent d'aquesta extensió de terra.⁸

El predomini dels magistrats d'extracció pagesa no responia a una acumulació de patrimonis mediocres, sinó que la grandària mitjana de les heretats dels llauradors superava --sobretot en la segona meitat del segle XV-- la de les possessions de burgesos, cavallers i menestrals. En efecte, els prohoms del sector agrari arribaren a tenir, com a mitjana, més de 130 fanecades (10,8 Ha), mentre que els d'ofici no agrari a penes

⁷ A Castelló, com a la resta de viles de reialenc, almenys des del segle XIV, la terra no estava cedida per la senyoria --és a dir, pel rei-- en emfiteusi, sinó en plena propietat. Ara bé, aquests propietaris --llauradors, burgesos o institucions religioses-- podien cedir al seu torn les heretats en emfiteusi a altres veïns. En els padrons de la peita municipal, constaven com a titulars de la terra els possessors efectius, bé fossen propietaris --el cas més freqüent-- o emfiteutes, vegeu l'estudi de Pau VICIANO, La senyoria reial al País Valencià. Rendes i gestors de la batllia de Castelló (1366-1500, en premsa, i les consideracions metodològiques sobre els padrons de riquesa que fa Antoni FURIO, Camperols del País Valencià. Sueca, una comunitat rural a la tardor de l'Edat Mitjana, València, Institució Alfons el Magnànim, 1982, pp. 178-185.

⁸ Els prohoms llauradors controlaven el 78,19 % de la terra posseïda pel grup polític en 1398, el 66,28 % en 1468, el 60,06 % en 1479 i el 63,01 % en 1497.

superaren el límit de les 80 (6'6 Ha).⁹ De la mateixa manera, el valor mitjà que tenien assignades les heretats dels llauradors en els padrons de riquesa --entre tres i quatre mil sous-- era superior al dels burgesos i altres magistrats d'ofici no agrari.¹⁰ Només fou en 1398 quan el patrimoni rústic d'aquests prohoms assolí una valoració major que la dels llauradors, ja que llavors, d'acord amb el comportament polític característic del sistema cooptatiu --l'accès als càrrecs de veïns modestos subordinats al nucli de notables--, hi hagué un nombre considerable de consellers camperols amb heretats petites. Així i tot, globalment, els llauradors posseïen --com en la segona meitat del segle XV-- la majoria de la riquesa agrària que pertanyia al grup polític. En definitiva, a major part de la superfície i del valor de la terra dels magistrats estava en mans dels llauradors, un sector social que, a títol individual també tendia a gaudir de patrimonis més amplis i valuosos que els seus companys burgesos i menestrals.

Les dimensions de les heretats, en ser la terra una de les bases més sòlides de la riquesa dels prohoms, constituïen un bon criteri per a establir la jerarquia econòmica del grup polític. Ara bé, més important que definir una gradació formal és tractar de determinar quina proporció de les explotacions tenien una grandària mitjana --de 5 a 10 Ha-- que permetia a una família

⁹ La grandària de les heretats dels prohoms camperols era de 6,4 Ha en 1398, 9,7 en 1468, 10,9 en 1479 i 9,9 en 1497, mentre que l'extensió de les possessions de magistrats no agraris fou, respectivament, de 5,6, 6,7, 6,9 i 6,4 Ha.

¹⁰ El valor mitjà de la terra dels prohoms camperols fou de 3.107 sous en 1398, 3.687 en 1468, 4.480 en 1479 i 4.418 en 1497; per als consellers no agraris les xifres eren, respectivament, 3.799, 3.310, 3.819 i 3.098 sous.

camperola acostar-se a l'ideal d'autosuficiència i quants patrimonis superaven o no arribaven a aquest nivell. A grans trets, pot establir-se que les explotacions inferiors a les 5 Ha estarien lluny de ser autosuficients, mentre que les heretats que superaven les 10 Ha --els "grans" patrimonis dins de l'atomitzat marc local-- eren les que, a més d'assegurar-se l'automomia, aportaven bona part de la seua producció al mercat.

QUADRE 1
EXPLORACIONS AGRARIES DELS PROHOMS (%)*

Ha	<u>1398</u>	<u>1468</u>	<u>1479</u>	<u>1497</u>
0-4	62,06	25,74	17,77	35,36
5-9	24,13	38,61	47,77	30,48
+10	13,79	35,64	34,44	34,14

* respecte al total d'explotacions de prohoms del mateix padró de riquesa

L'estratificació dels patrimonis agraris es va modificar sensiblement durant la primera meitat del segle XV. En 1398 més de la meitat dels magistrats posseïen heretats petites i els titulars de grans patrimonis venien a ser un de cada deu. En canvi, durant la segona meitat del Quatrecentes es va reduir dràsticament la proporció de petites heretats en favor de les mitjanes i, sobretot, de les grans, que superaven un terç dels patrimonis edilicis. Aquesta modificació no responia a una transformació semblant de l'estructura de la propietat en el conjunt dels veïns. De fet, la distribució dels patrimonis agraris entre els tres nivells de grandària no es va modificar sensiblement entre 1398 i 1468. En els dos padrons de riquesa hi havia més de la meitat d'heretats petites, un quart de mitjanes i poc més d'una desena part de grans patrimonis, és a dir, una

estructura molt similar a la d'altres comarques com la Ribera del Xúquer i l'Horta de València en els segles XV i XVI.¹¹ Això volia dir que a Castelló la jerarquia de les heretats s'havia mantingut bastant estable, però els titulars de petites extensions de terra havien vist molt restringit el seu accés al consell local. El canvi, doncs, no s'ha de buscar en la dinàmica econòmica sinó en factors institucionals, concretament en la substitució del règim cooptatiu per la insaculació. El primer sistema, encara que políticament deixava el municipi en mans de les famílies oligàrquiques, era més obert sociològicament, ja que els llauradors i altres veïns amb patrimonis agraris modestos podien accedir als càrrecs encara que fos com a subordinats dels llinatges de notables. Això explica que la jerarquia de les heretats edilícies de la fi del segle XIV i de la primera dècada del XV fos molt similar a l'estructura global de la propietat.

Amb tot, la presència de magistrats titulars de patrimonis petits encara va ser remarcable durant la segona meitat del Quatrecentos. No sembla probable que els llauradors modestos, que sovint havien de llogar-se com a jornalers per a subsistir, poguessen aspirar ni tan sols a una plaça en el consell. En efecte, aquests prohoms amb poca terra no solien dedicar-se a activitats agràries, sinó que eren més aviat burgesos i menestrals, per als quals la terra constituïa una inversió complementària. Malgrat això, no pot negar-se que una part

¹¹ Vegeu els estudis d'Antoni FURIO, "Tierra, familia y transmisión de la propiedad en el País Valenciano durante la Baja Edad Media", en Reyna PASTOR (comp.), Relaciones de poder, de producción y parentesco en la Edad Media, Madrid, CSIC, 1990, pp. 305-328, i "Les comunitats rurals de l'Horta-Sud de l'Edat Mitjana als temps moderns", Afers, 11/12, 1991, pp. 31-55.

remarcable dels llauradors que entraven al consell tenien patrimonis més aviat insuficients. En 1398 un 40 % dels edils camperols estaven en aquesta situació,¹² però si es té en compte els que iniciaven llavors la seua carrera política --joves que encara no havien rebut l'herència ni donacions paternes-- i els casos en què sols es coneix el patrimoni de les viudes --probablement inferior al que explotaven els seus marits en vida-- , pot dir-se que els consellers llauradors amb heretats no autosuficients es reduiria a un quart.¹³ De manera semblant, durant la segona meitat del Quatrecentès la proporció real de magistrats camperols amb patrimonis reduïts no va passar d'una desena part.

En el bloc dels prohoms d'oficis no agraris l'hegemonia era per als burgesos, que predominaven clarament en l'estrat de patrimonis mitjans i superiors, mentre que els menestrals tendien a posseir heretats més petites. Els escassos representants de la cavalleria local --ben sovint mercaders ennoblits-- sols assoliren patrimonis destacats fins a finals del segle XV.¹⁴ En general, els burgesos que major quantitat de terra acumulaven eren els mercaders i els notaris. I de fet, aquests professionals

¹² En el cas dels prohoms no agraris, però, la proporció dels que tenien menys de 5 Ha pujava per damunt del 60 %.

¹³ De 37 consellers camperols amb menys de 5 Ha, 11 eren joves i en 3 casos només es coneix l'herència, de manera que solament serien 23 els de nivell modest que accediren al consell, d'un total de 81 prohoms llauradors.

¹⁴ Durant la segona meitat del segle XV, els burgesos suposaven entre un 60-75 % dels prohoms no agraris de patrimoni mitjà i gran; els artesans només representaven entre un terç i un cinquè de l'estrat mitjà i, com a màxim, un quart del superior; els nobles no tingueren un pes significatiu fins 1497, quan foren un terç dels magistrats no agraris amb més de 6 Ha.

eren els únics del seu sector que apareixien en la nòmina dels magistrats amb patrimonis més grans, on destacaren el notari Pasqual Ferrando i el mercader Gabriel Feliu, amb 19,3 i 22,5 Ha en 1398 i 1468 respectivament. Entre els prohoms millor dotats de terra, sols hi hagué dos menestrals: el sabater Pasqual Miró --16,8 Ha en 1468-- i el paraire Joan Martí --16 Ha en 1479.

Amb tot, l'evidència que s'imposa és la presència predominant dels llauradors entre els titulars dels principals patrimonis, que fins i tot arribaren a ser vuit dels deu terratinents més destacats dels padrons de 1398, 1479 i 1497. Llauradors foren Pasqual Franch, Pere Fuster, Jaume Alquècer i Miquel Jover, que encapçalaven --amb més de 23 Ha-- la nòmina dels prohoms amb heretats més extenses. L'explotació de Miquel Jover, a més de ser la més gran en superfície, ocupava també --amb més de disset mil sous-- el primer lloc en la valoració dels patrimonis, però en la resta de padrons aquesta coincidència entre grandària i rendabilitat de la terra --mesurada a partir de la taxació fiscal-- no resultava tan exacta. Així, al padró de 1398 l'heretat de Pasqual Franch, la més gran de les posseïdes pels prohoms, ocupava el vuitè lloc en valor, mentre l'explotació del notari Pasqual Ferrando --taxada en més de quinze mil sous-- esdevenia la més valuosa. I el mateix succeïa en el padró de 1468 i 1479, ja que els patrimonis més extensos baixaven al desè i tretzè rang de les taxacions, mentre que les heretats més valuoses --per damunt dels deu mil sous-- eren les dels també llauradors Jaume Alquècer i Andreu Jover. En canvi, els prohoms d'ofici no agrari tendien a escalar posicions en la nòmina dels patrimonis agraris quan es considera, en lloc de la superfície,

el valor de la terra. Això volia dir que els burgesos i menestrals acomodats solien explotar parcel·les de major qualitat o dedicades a cultius més rendibles que els llauradors rics, i de fet el valor mitjà de la fanecada que posseïen els magistrats no agraris superava els quaranta sous de valoració fiscal, mentre que en el cas dels camperols baixava a uns trenta. Els prohoms que no basaven els seus ingressos en l'explotació de les heretats, doncs, tenien patrimonis més reduïts que els llauradors d'ofici, però podien permetre's de rebutjar els camps menys rendibles en favor d'un nucli de terres de major qualitat.

QUADRE 2
PRINCIPALS TITULARS DE TERRA

1398

<u>nom</u>	<u>ofici</u>	<u>Ha</u>	<u>sous</u>
FRANCH, Pasqual		23,8	7.050
FERRANDO, Pasqual	notari	19,3	15.750
BOSCH, Bartomeu		17,1	5.750
ROCAMARTI, Guillem		16,1	2.600
BOSCH, Bernat		15,3	3.325
TOUS, Ramon de		14,6	8.600
RUBERT, Guillem		14,6	4.400
MOSTER, Pere	notari	13,8	9.075
ESCODER, Jaume		13,8	1.650
GILABERT, Berenguer		12,6	4.800

mitjana global dels prohoms 6,2 3.275
1468

FUSTER, Pere	llaurador	23,9	6.525
ALQUECER, Jaume	llaurador	22,8	10.350
FELIU, Gabriel	mercader	22,5	8.445
MIQUEL, Pere	mercader	19,2	8.800
VALENTI, Joan	notari	18,3	6.500
GINER, Joan	llaurador	17,9	5.275
CASTELL, Guillem	llaurador	17,2	4.900
FERRIOL, Antoni	llaurador	17	3.850
MIRO, Pasqual	sabater	16,8	7.550
MAS, Antoni	llaurador	15,1	4.025

mitjana global dels prohoms 8,4 3.527

1479

ALQUECER, Jaume	llaurador	24,6	7.025
GINER, Bartomeu	llaurador	21,7	10.450
JOVER, Andreu	llaurador	21,4	15.125
BONET, Pere	llaurador	21,1	8.725
MAS, Bernat	llaurador	19	8.185
MARÇ, Andreu	llaurador	18,7	5.425
GINER, Joan	llaurador	18,2	5.275
CASTELL, Guillem	llaurador	17,8	5.675
VALENTI, Joan	notari	16,5	7.050
MARTI, Joan	paraire	16	9.775

mitjana global dels prohoms 8,8 4.142

1497

JOVER, Miquel	llaurador	29,7	17.075
ALQUECER, Llorenç	llaur/merc	22,9	5.300
MAS, Pere	llaurador	19,4	6.250
FERRER, Joan	llaurador	19,3	6.225
EIXIMENO, Bartomeu	llaurador	18,3	4.080
MAS, Bernat	llaurador	17	6.025
MARÇ, Domingo		16,7	4.650
GISBERT, Joan	llaurador	16,4	7.025
GINER, Joan	llaurador	16,3	6.375
MANYES, Dionís	notari	16,3	10.200

mitjana global dels prohoms 8,2 3.790

1.2. La ramaderia: una opció secundària

Durant el segle XV l'economia castel·lonenca es trobava clarament decantada cap a la producció agrícola, fins al punt que el desequilibri entre agricultura i ramaderia, amb la insuficiència d'adobs que duia aparellat, seria un dels condicionants estructurals de l'estancament de la fertilitat dels camps.¹⁵ Una tupida xarxa d'establiments municipals dificultava les activitats pecuàries, sobretot en restringir o vedar el pas del ramats per les zones d'horta.¹⁶ Els interessos agrícoles de la majoria del veïnat --format per llauradors amb pocs animals-- es veien reforçats així per la legislació municipal. Amb tot, hi ha indicis innegables que durant el Trescents, com a la resta de les comarques septentrionals del país, la ramaderia llanar, estimulada per la demana italiana, havia assolit un creixement remarcable. Els bestiaris de Castelló --no sense conflictes-- pasturaven pels termes veïns de Borriol, Montornés, Onda i Almassora, i fins i tot s'arribà a reglamentar la transhumància recíproca entre la comunitat de Terol, Vila-real i Castelló.¹⁷

¹⁵ Sobre el cas de Castelló i la seua comarca, pot veure's la tesi de Concepción DOMINGO PÉREZ, La Plana de Castellón. Formación de un paisaje agrario mediterráneo, Castelló, Caixa d'Estalvis, 1983, pp. 69-76. Aquest desequilibri fou una constant durant l'època medieval, vegeu la síntesi de Ferran GARCIA-OLIVER, Terra de feudals. El País Valencià en la tardor de l'Edat Mitjana, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1991, p. 108.

¹⁶ Vegeu el textos publicats per Lluís REVEST CORZO (ed.), Libre de ordinacions de la vila de Caastelló de la Plana, Castelló, SCC, 1957.

¹⁷ Sobre la ramaderia local, J. SANCHEZ ADELL, Castellón de la Plana..., op. cit., pp. 113-125, i "La ganaderia transhumante de Castellón en la Baja Edad Media", en I Congrés d'Història del País Valencià, València, 1976.

Aquest impuls beneficiava sobretot una minoria de propietaris acomodats, com fou el cas de Guillem Jaquès, un prohoms local que en 1371 posseïa 500 caps d'ovelles i moltons, a més de 60 vaques, 10 egües, 5 mules i 300 caps de cabrum.¹⁸ Grans ramaders com aquest, però, ja no se'n trobaven durant el Quatrecentes. La dràstica davallada de la ramaderia llanar que s'ha palesat en el Maestrat no degué deixar d'afectar a Castelló.¹⁹ De fet, segons el padró de la peita de 1398, el valor de tot tipus de bestiar només representava un 1,7 % de la riquesa de la vila i un 2,6 % respecte a l'estimació fiscal de la terra. I en el cas del ramat llanar la situació no era diferent: els propietaris eren 20 -- un 2,7 % dels contribuents-- que es repartien uns 1.700 caps valorats en 10.000 sous,²⁰ és a dir, una suma molt inferior a la que podia assolir un sol molí fariner.²¹ Per bé que els mobles estiguessen menys gravats que no els immobles --sobretot terra i cases-- i que fos més difícil perseguir-ne l'ocultació, no pot

¹⁸ José SANCHEZ ADELL, "Un patricio castellonense del trescientos", BSCC, XLVII, 1971, pp. 246-263.

¹⁹ La pèrdua d'importància de la riquesa ramaderia durant el segle XV en favor de la propietat rústica ha estat estudiat per al cas de Culla per Carles RABASSA VAQUER, Riquesa de siti i riquesa de moble. Culla segles XV-XVI. Conjuntura i societat, València, Universitat, 1986, tesi de llicenciatura inèdita.

²⁰ No pot dir-se que fos una quantitat elevada: el consum local de moltó podria establir-se en uns 3.700 caps anuals, si es té en compte que els 724 contribuents equivalien, com a mínim, a 2.500 habitants, que consumirien un moltó i mig per any, segons s'ha establert per a Barcelona i València, vegeu de C. CARRERE, Barcelona 1380-1462, un centre econòmic en època de crisi, Barcelona, 1977, pp. 320-321, i Juan Vicente GARCIA MARSILLA, La jerarquia de la mesa. los sistemas alimentarios en la Valencia bajomedieval, València, Diputació, 1993, pp. 28-29.

²¹ Al padró de 1398 hi havia un molí taxat en 13.000 sous, segons les dades de J. SANCHEZ ADELL, "Estructura agraria de Castellón...", cit.

negar-se que a les portes del segle XV la ramaderia tenia un relleu ben escàs en l'economia local. És més: la propietat pecuària ni tan sols va ser una estratègia productiva remarcable per als prohoms locals, l'unic grup de veïns que, de fet, havia invertit part de la seua riquesa en els animals.²²

QUADRE 3
VALOR DE LA PROPIETAT RAMADERA DELS PROHOMS

<u>típus</u>	<u>1398</u>	<u>1468</u>	<u>1479</u>	<u>1497</u>
cabrum	1.175	1.075	1.875	
oví	9.350	2.525		2.050
boví	5.300	3.605	9.375	2.000
equí	1.200	2.200	4.250	100
porcí	500	3.350	2.375	6.050
-----	-----	-----	-----	-----
total ramat	17.525	12.755	17.875	10.200
total terra	82.200	94.800	108.460	137.205

D'entrada, els prohoms d'una determinada època que optaven pel ramat eren una clara minoria, que se situava entre un cinquè i un terç del total de veïns amb càrrecs municipals inscrits en un determinat padró de riquesa.²³ Aquest petit nucli estava lluny d'estar format per grans ramaders. En general, la propietat pecuària dels prohoms només arribava a un 3-5 % del valor de la terra que posseïa el conjunt dels prohoms. Fins i tot com a estratègia individual, la cria d'animals fou una opció secundària sempre per darrere de les inversions en terra. En 1398 el valor de la propietat pecuària dels prohoms ramaders ascendia a un 20

²² Els 15 prohoms ramaders del padró de 1398 posseïen el 70 % de la riquesa pecuària, però aquesta només representava un 8,7 % del valor de les seues terres.

²³ Dels prohoms registrats com a contribuents en 1398, el 25 % posseïen animals, en 1468 eren el 23 %, en 1479 el 20 % i en 1497 el 33 %.

% del valor de les seues heretats, i encara baixaria a un 13-16 % en 1468 i 1479 i es reduïria a la meitat d'aquesta proporció en 1497.

Aquest descens de les inversions pecuàries respecte a les agrícoles estava lligat a la pèrdua d'importància del ramat oví, que havia estat clau en l'expansió ramadera del Trescents. Així, al llindar del segle XV, les ovelles i moltons encara suposaven més de la meitat de la riquesa pecuària dels prohoms, però durant la primera meitat de la centúria el seu pes anà davallant fins estancar-se en només un 20 % del valor ramader a partir de 1468. L'alternativa al bestiar llanar fou, encara en una proporció equivalent en 1468, el boví i el porcí, que predominaren --amb més de la meitat de la riquesa pecuària-- en 1479 i 1497 respectivament. Ara bé, més que no un canvi d'estratègia individual, el relleu que assoliren aquests animals estava molt vinculat a la procedència sociològica dels prohoms ramaders. En efecte, les grans raberes d'ovelles eren propietat sobretot de notaris com Pasqual Ferrando i Guillem Feliu, que en 1398 posseïen ramats valorats en 1.800 i 1.700 sous, aquest darrer format per 200 moltons i 40 ovelles. En 1468 i 1497, en canvi, la propietat ovina es va dividir en raberes molt més reduïdes --valorades en mig miler de sous--, i deixaren d'estar majoritàriament en mans de prohoms burgesos per a repartir-se també entre els llauradors. De fet, en 1398 els principals prohoms ramaders --amb més d'un miler de sous de propietat pecuària-- eren els dos notaris esmentats, el jurista Guillem Sanç --amb 1.200 sous en egües-- i el carnisser Huguet Espàrrec -9.600 entre ovins i bovins--, mentre que no hi havia cap

llaurador. Els prohoms d'extracció pagesa, que en conjunt no arribaven a posseir ni un 20 % de la riquesa ramadera, es dedicaven sobretot a la cria de cabres i porcs. En 1468, coincidint amb la contracció de la producció llanar, la situació es va alterar a favor dels llauradors, entre els quals hi havia Francesc Museros i Miquel Pinell, que se situaven, juntament amb el mercader Nicolau de Reus, entre els principals propietaris de vaques amb més de mil sous de patrimoni pecuari. L'altre gran ramader de l'època fou el mercader Pere Miquel, que havia diversificat unes inversions --9 egües, 120 cabres i 37 porcs-- que globalment sumaven 2.700 sous. En canvi, en el padró de 1479, amb un clar predomini del ramat boví, tornà a situar els prohoms burgesos en el primer lloc de la propietat pecuària. El notari Joan Valentí posseïa animals --51 vaques, 5 jònegues i un toro-- valorats en 3.300 sous i el seguia, amb una trentena de caps valorats en uns 2.100 sous, el mercader Joan Miralles, encara que també s'hi afegien el llaurador Bernat Serra i el blanquer Pere Palau amb una quantitat similar de vaques i jònegues. El principal propietari pecuari, però, era el mercader Bernat Miquel, que tenia 36 egües i dues potranques valorades en 4.000 sous. En canvi, en 1497, els únics grans titulars de ramats eren el llaurador Bartomeu Sanxis i la muller del mercader Joan Miralles, que tenien taxades vaques per un valor d'un miler de sous.²⁴ La resta dels prohoms, havien defugit inversions pecuàries de major abast, de manera que globalment s'imposava

²⁴ Al padró s'indicava que es tractava d'un mateix ramat que tenien a mitges els dos contribuents. De manera semblant, els 500 sous en què es va taxar el bestiar del mercader Francesc Feliu en 1468 era "per la sua part, tolta la del miger".

l'hegemonia dels nombrosos llauradors que tenien porcs valorats en uns pocs centenars de sous.

QUADRE 4
SOCIOLOGIA DELS PROHOMS RAMADERS

<u>ofici</u>	<u>1398</u>	<u>1468</u>	<u>1479</u>	<u>1497</u>
llaurador	2.925	7.675	6.375	6.100
notari	3.800	650	3.300	
mercader		4.430	6.150	1.800
jurista	1.200			
carnisser	9.600			
blanquer			1.800	
cirurgià				100
noble			250	2.200
-----	-----	-----	-----	-----
total	17.525	12.755	17.875	10.200

En termes generals, més que prohoms ramaders caldria parlar de prohoms terratinents que, de manera complementària, es dedicaven a la cria d'animals. De fet, fins i tot els propietaris dels majors ramats tenien més diners invertits en terres que no en les activitats pecuàries. Només el carnisser Huguet Espàrrec --propietari en 1398 de 560 moltons i de 50 vaques-- tenia una riquesa ramadera (9.600 sous) que superava el valor de les seues heretats (7.500). La resta de prohoms, com a molt, tenien uns ramats taxats en unes sumes que s'acostaven a la valoració de la terra. Era el cas del blanquer Pere Palua, que en 1479 posseïa bovins per un valor quasi semblant al de les seues heretats. Per altra banda, les vaques del llaurador Miquel Pinell (1468) i les del mercader Joan Miralles (1479) suposaven un 70 % del valor de les seues heretats, i el ramat boví de Bernat Serra, també llaurador, suposava un 60 % de l'estimació de les parcel·les en 1479. Tanmateix, tret d'aquests casos, la

riquesa pecuària dels principals prohoms no arribava ni a la meitat del valor estimat per a la terra. Abans que ramaders, fins i tot els mercaders i notaris eren terratinents, encara que eren els veïns d'extracció burgesa els qui es dedicaven sobretot a la cria de bestiar major --equí i boví-- per a abastir en part la demanda d'animals de treball.²⁵ En qualsevol cas, per la reduïda dimensió que assolía tant en el patrimoni conjunt dels prohoms com en les seues estratègies individuals, la ramaderia fou, durant el segle XV, una opció secundària en comparació a les inversions agrícoles.

1.3. Els sistemes de cultius

Els prohoms que controlaven el poder local estaven molt millor dotats de patrimonis agraris que la resta dels seus veïns, tant per l'extensió com per la qualitat de les explotacions, però la qüestió fonamental és si aquesta hegemonia es traduïa en una actitud de gestió --sobretot en la seua relació amb el mercat-- diferenciada de la resta dels camperols. I si poden establir-se també estratègies productives divergents entre els prohoms que

²⁵ Els prohoms burgesos tenien sobretot femelles de "bestiar major" --vaques i egües-- i les corresponents cries, mentre que els llauradors solien ser propietaris de truges i porcells, que potser es venien a altres camperols de menys acomodats. Val a dir que en els padrons de riquesa que s'han pres com a font no constaven els animals de treball que tenien els llauradors, per estar exempts de l'impost de la peita.

eren llauradors d'ofici i els seus companys d'extracció burgesa o menestral, especialment els mercaders, que per les implicacions de la seua activitat comercial podien aprofitar millor els estímuls del mercat de productes agraris. Una decisió de gestió fonamental era, així, la tria i distribució dels cultius en les diferents parcel·les que integraven una explotació.

Des d'aquest punt de vista, considerant globalment la terra dels magistrats, no poden establir-se diferències marcades entre la utilització de la superfície agrària que feien els prohoms i la resta dels veïns, que en general titulars de patrimonis menors. En efecte, en 1398 els prohoms destinaven a la sembra -- entre "terra", horts i marjals-- més de la meitat de les seues heretats, la vinya ocupava un terç, mentre que els cultius arboris --bàsicament garroferes i oliveres-- tenien una presència insignificant. Més remarcable eren la resta d'usos del terreny, però es tractava sobretot de "botjar", és a dir, terra no cultivada que potser es dedicava a la ramaderia, on podien créixer alguns arbres aïllats. Durant la primera meitat del segle XV els prohoms locals modificaren la distribució dels cultius, sobretot en favor dels arboris. En 1468, la proporció que destinaven a terra de sembra va continuar sent més de la meitat del total, però la vinya va recular per sota d'una cinquena part i, paral·lelament, l'olivera i sobretot el garrofer augmentaren fins assolir en conjunt aquest remarcable nivell. Aquesta tendència, però, no fou exclusiva dels sectors dominants de la vila, sinó que es reflecteix amb el mateix abast, per a tot l'espai agrari del terme, en els padrons de 1398 i 1468, els

únics que s'han estudiat globalment.²⁶ Al llarg de la segona meitat del Quatrecentes aquesta tendència, almenys pel que fa a les heretats dels prohoms, no va fer altra cosa que aprofundir-se. Així, en 1497 la terra de sembra es mantingué en un nivell semblant --potser amb un lleuger retrocès-- que en les dècades anteriors, mentre que la vinya s'afonà a menys del 15 % i, per contra, els garroferars i els olivars ocupaven un terç de la superfície.

QUADRE 5
SUPERFÍCIE DELS PATRIMONIS DELS PROHOMS (%)

<u>cultiu</u>	<u>1398</u>	<u>1468</u>	<u>1479</u>	<u>1497</u>
terra	52,69	44,29	47,55	43,41
vinya	33,19	18,00	15,76	14,83
horts	3,19	0,61	0,87	1,73
garroferar	1,75	18,55	22,71	26,45
olivar	0,07	3,81	4,35	6,86
marjal	1,06	6,49	2,49	0,35
altres	8,02	8,23	6,23	6,33

Tanmateix, no tots els membres del grup polític adoptaven una estratègia productiva semblant a la dels camperols. Els prohoms d'ofici no agrari preferien reservar menys quantitat de terra per a conreus anuals --bàsicament cereals-- i apostar més decididament per la vinya que els seus companys llauradors. Aquests sempre destinaren més de la meitat de les heretats a la sembra, mentre que burgesos, menestrals i cavallers com a molt arribaven a un 40 % i encara tendiren a reduir aquesta proporció durant la segona meitat del Quatrecentes, fins al punt que en 1497

²⁶ En 1398, d'un total de 2.227 Ha cultivades, el 46 % era terra de sembra, el 34 % vinya, el 2 % horts, el 2 % garroferar, el 3 % marjal i el 13 % d'altres usos; en 1468, de les 3.056 Ha agrícoles, el 42 % era terra campa, el 15 % vinya, quasi l'1 % horts, el 19 % garroferar, el 5 % olivar, el 9 % marjal i el 9 % es destinava a altres aprofitaments, segons els càlculs fets a partir de les dades de J. SANCHEZ ADELL, "Estructura agrària...", cit. i de C. DOMINGO, "La agricultura...", cit.

la "terra" i els horts sols suposaven poc més d'una quarta part dels patrimonis. A diferència dels veritables llauradors, els prohoms que no tenien l'explotació agrària com la seua activitat principal anaren perdent interès per la terra de sembra. Els horts, però, van ser una excepció. Aquestes parcel·les de terra, ben regades i situades a prop del nucli de població, que assolien rendiments superiors fins i tot als dels trossos d'horta, estaven sobretot en mans dels sectors burgesos de la vila, ja que tenien una presència molt més rellevant en els patrimonis dels prohoms d'ofici no agrari que en les heretats dels llauradors.

1.3.1. De la vinya a la garrofera

La substitució de la vinya pels cultius arboris fou una actitud compartida pels dos sectors de prohoms. La proporció de garroferar i olivar va tendir a augmentar de manera semblant en les heretats camperoles i burgeses, tot i que en les dues últimes dècades del Quatrecentos foren aquests darrers els que duguren més enllà l'ampliació, fins i tot a costa de les parcel·les de "terra". Ara bé, el retrocès de l'espai plantat de ceps --un 60 % al llarg del segle XV-- no va alterar el fet que els burgesos i menestrals sempre destinassen a aquest cultiu el doble de superfície que els prohoms llauradors. I prova de l'atractiu d'aquest conreu per als magistrats no agraris és que en 1398 reservaven més terra a la vinya --la meitat de tot el patrimoni-- que no a la sembra, encara que durant el segle XV aquesta hegemonia va anar desapareixent.

QUADRE 6
EVOLUCIO DE LA SUPERFICIE DELS PATRIMONIS DELS PROHOMS (%)

cultiu	1398		1468		1479		1497	
	llaur.	no A	llaur.	no A	llaur.	no A	llaur.	no A
terra	56,94	38,22	48,36	36,28	55,20	36,06	54,19	24,83
vinya	28,27	49,95	12,60	28,61	9,80	24,73	10,86	21,40
horts	2,78	4,58	0,33	1,15	0,43	1,54	0,56	3,69
garroferal	1,55	2,42	19,53	16,61	22,43	23,14	19,77	37,53
olivar		0,34	3,37	4,67	3,95	4,95	7,91	5,03
marjal	1,24	0,44	6,68	6,10	3,21	1,41	0,35	0,36
altres	5,31	4,02	9,09	6,54	4,95	8,15	6,32	7,12

La gestió dels patrimonis agraris que feien els prohoms locals, des del punt de vista de la tria dels cultius, va presentar durant el segle XV una situació estructural --l'opció més decidida per la vinya dels sectors burgesos-- i una profunda transformació general com fou el creixement del garrofer. La qüestió és determinar fins a quin punt aquestes decisions responien a l'estímul del mercat de productes agraris --i si els burgesos hi eren més sensibles que no els llauradors rics--, o bé eren resultat d'un reajustament d'altres factors com podien ser la relació entre la dimensió del grup domèstic i la terra que explotava, al seu torn conseqüència de la marcada recessió demogràfica de la vila al llarg del Quatrecent. En general, la grandària mitjana de les explotacions va augmentar en un 23 % entre 1398 i 1468, i en el cas dels prohoms, que aconseguen fer-se amb una bona part de les terres dels veïns modestes que emigraven cap a València, aquest augment arribà a ser del 35 % i encara es consolidà en la dècada següent.²⁷ Al mateix temps, la

²⁷ El motiu d'aquest augment de l'explotació mitjana no es devia a una expansió del terreny cultivat, encara que la superfície agrària de 1468 fos major que la de 1398: si es considera la riquesa gravada per la peita --bàsicament la terra-- el balanç del segle XV seria descendent: 73.620 lliures (1398), 134.000 (1426), 81.140 (1462), 75.610 (1468), 79.260 (1479) i 76.000 (1497), AMC, Llibre de Vàlues de la Peita, 1462, 1468 i

població de la vila es reduí a la meitat,²⁸ amb el previsible increment del cost del treball assalariat a causa de la disminució de jornalers i de llauradors amb poca terra.²⁹

L'opció per la vinya no volia dir, d'entrada, que una explotació s'orientàs al mercat. De la mateixa manera que succeïa amb els cereals, el vi constituïa un aliment bàsic de tots els grups socials de l'època, de manera que sovint es produïa per a l'autoconsum. A grans trets, la dimensió d'una explotació era allò que marcava el límit entre els excedents comercialitzables i el consum domèstic. Si es considera que una hectàrea de vinya --com a molt-- tindria un rendiment de 10 Hl de vi,³⁰ que aproximadament equivalia al consum anual d'una família,³¹ aquesta

1479; Rebudes i Dates, 1426-1427 i 1499-1500; J. SANCHEZ ADELL, "Eastructura agraria...", cit.

²⁸ La vila tenia 972 focs en 1415, que s'havien reduït a 484 en 1499, segons els fogatges fiscals del morabatí estudiats per Ramón FERRER NAVARRO, "La Plana: su estructura demográfica en el siglo XV", Cuadernos de Historia, 5, 1975, pp. 67-91. La clau de l'increment de la terra disponible per foc durant el Quatrecentes seria producte de l'ajust entre aquesta forta davallada demogràfica --a la meitat-- i un retrocès menys acusat de l'espai cultivat. Un procés similar es va tingué lloc les comarques del Maestrat i la Ribera del Xúquer, zones afectades per una marcada depressió demogràfica i agrària durant el segle XV, vegeu els estudis de C. RABASSA, Riquesa de siti..., op. cit., i d'A. FURIO, El camperolat valencià..., op. cit.

²⁹ Aquests processos han estat identificats com a característics de les fases de crisi de l'economia agrària feudal, segons Guy BOIS, Crise du féodalisme. Economie rurale et démographie en Normandie orientale du début du 14e siècle au milieu du 16e siècle, París, EHESS, 1976.

³⁰ Segons les dades de Concepción DOMINGO PEREZ, La Plana de Castell'on..., op. cit., p. 84, que estima que la major part de la producció local era per al consum domèstic i, com a molt, s'orientava al mercat local.

³¹ El consum de vi en les cases burgeses estava al voltant de tres quarts de litre per persona i dia, segons Juan Vicente GARCIA MARSILLA, La jerarquia de la mesa. Los sistemas alimentarios en la Valencia bajomedieval, València, Diputació,

extensió és la que pot atendre's per a diferenciar les explotacions que tenien capacitat per a vendre excedents al mercat de les destinades preferentment a l'autoconsum.

En termes mitjans, les vinyes dels prohoms locals podien produir vi per al comerç, ja que en 1398 duplicaven el límit de l'autoconsum i, malgrat la tendència de reduir la seua grandària, en 1497 encara estaven per damunt d'una hectàrea.³² Ara bé, els burgesos i altres magistrats d'ofici no agrari sempre mantingueren una major orientació potencial cap al mercat que no els llauradors, i de fet, aquests a finals del segle XV, arribaren a caure molt a prop del nivell teòric d'autoconsum. D'aquesta manera, les explotacions vinícoles que es trobaven per damunt d'una hectàrea sempre foren més nombroses entre els sector de titulars no agraris --fins a un 80 %-- que en les heretats camperoles.³³

1993, pp. 246-247. Si es compta un coeficient de 3,5 persones per família, el consum seria d'uns 900 litres anuals, equivalents als 10 Hl, una volta descomptat el delme. Aquest volum que no sembla desmesurat si es considera que el grup domèstic dels prohoms --sobretot burgesos i camperols rics-- encara devia tenir unes dimensions majors en incloure més fills i alguns treballadors depenents.

³² L'evolució fou aquesta: 2,2 Ha (1398), 1,7 Ha (1468), 1,8 Ha (1479) i 1,4 Ha (1497).

³³ Les explotacions de vinya superiors a 1 Ha en mans de titulars no agraris eren el 75 % (1398), 68 % (1468), 77 % (1479) i 79 % (1497), mentre que les posseïdes per llauradors foren el 71 % (1398), 61 % (1468), 51 % (1479) i 52 % (1497).

QUADRE 7
 SUPERFICIE MITJANA DE VINYA DE
 LES HERETATS DE PROHOMS (Ha)

	<u>global</u>	<u>no agr</u>	<u>llaur</u>
1398	2,2	3,1	1,9
1468	1,7	2,1	1,4
1479	1,8	2,1	1,4
1497	1,4	1,8	1,2

En 1398 els grans productors de vi, amb més de 5 Ha dedicades a la vinya, foren notaris, entre els quals destacava Pasqual Ferrando amb 5,7 Ha. En canvi, des de mitjan segle XV, en plena recessió del cultiu, destacaven els mercaders com Gabriel Feliu (9 Ha) en 1468 i Bernat Miquel (5,8 Ha) en 1479. Aquesta disminució de la grandària de les grans explotacions vinícoles fou constant durant tot el segle, fins al punt que en 1497 el major propietari de vinya, el mercader Jaume Agramunt, no arribava a les 5 Ha, i ni en aquest padró ni en el de 1479 tampoc hi havia cap llaurador amb una superfície semblant.

La producció de les vinyes dels prohoms es venia sobretot al mercat local i comarcal. No hi ha dades que permeten pensar en vins castellanencs de qualitat especial --més aviat eren joves, per a consumir-se en la mateixa anyada-- que justificàs la seua comercialització en àrees més àmplies i molt menys l'exportació fora del regne. En general, les ordinacions municipals de les diverses viles solien ser proteccionistes, de manera que no responien tant als interessos dels consumidors com dels productors d'excedents locals, precisament els prohoms que controlaven els consells. Els sectors dominants s'acotaven així uns mercats atomitzats que dificultaven la circulació dels vins fora del terme municipal. A Castelló, durant el segle XV,

l'hegemonia del mercat local encara s'imposava amb major nitidesa, ja que la producció de la vila --entre la de consum domèstic i la destinada a la venda-- a dures penes podria cobrir la demanda interna. De fet, tenint en compte que una hectàrea de vinya a penes podia ultrapassar les necessitats d'una llar, la producció de tot el terme en 1398 i 1468 --amb una superfície plantada de 760 i 474 Ha-- podia col·locar-se fàcilment en un mercat local constituït per un miler de famílies consumidores a finals del segle XIV o sis-cents a mitjan segle XV. Així, en 1448 els compradors del vi del mercader Miquel Arrufat --segurament de la seua collita-- eren llauradors de la vila, mentre que els clients del botiguer Guillem Palau, en 1447, provenien d'Almassora.³⁴

L'estreta dependència de la producció de vi per al mercat local explica el gran retrocès de la vinya durant el Quatrecent, ja que la baixada demogràfica de la vila suposà un descens paral·lel del consum global. En efecte, la reducció de de l'espai plantat de ceps des de 1398 a 1468 --aproximadament d'un 40 %-- va ser similar a la disminució del nombre de focs de la vila, i aquesta tendència paral·lela encara degué continuar durant la resta del Quatrecent. Per als prohoms que produïen excedents --cada volta més difícils de vendre-- el problema era buscar un cultiu per a substituir la vinya de secà --al regadiu va resistir millor-- en un moment en què el treball s'encaria per l'escassetat de jornalers: els més modests tendien a emigrar a València,

³⁴ AMC, Cort del Justícia, 1448/2/21, 1448/6/12, 1448/11/12 i 1447/1/26, en els dos casos el valor de les operacions ascendia a una seixantena de sous; les dades més properes indiquen que aquests dos prohoms encara posseïen 2 Ha de vinya en 1468.

mentre que d'altres aconseguirien accedir a la possessió de la terra. El cereal no semblava una bona opció, atesos els migrats rendiments que podien obtenir-se en les heretats del secà, l'exigència del guaret i la mà d'obra que exigien, sobretot a l'època de la sega. La millor solució, certament, fou plantar garroferes, entre altres cultius arboris menors, encara que no començarien a donar fruit fins deu anys després i que no assolirien la plena producció fins al cap de trenta. La producció del garrofer es destinava a l'alimentació del bestiar equí, però no pot dir-se que el decantament cap a aquesta lleguminosa hagués estat provocat per la substitució dels bous de llaurada per rossins i mules, que ja eren predominants en la documentació a inicis del segle XV. De fet, l'herba i el farratge --ordi i altres cereals segats tendres-- es cultivaven a les parcel·les de "terra" per a l'alimentació de les bèsties de treball abans de l'augment del garroferar. D'altra banda, a Vila-real i Nules, poblacions sacsejades també per una baixada de la població, l'arbre que substituï la vinya fou l'olivera,³⁵ i a la Ribera del Xúquer el cereal de regadiu,³⁶ quan en aquestes zones el predomini dels equins sobre els bous era tan evident com a Castelló. Així doncs, la substitució de la vinya per la garrofera no fou motivada principalment per la demanda d'aquesta lleguminosa, sinó més aviat fou conseqüència de la depressió demogràfica, que va suposar una contracció de l'autoconsum i del mercat vinícola local, però no un abandó paral·lel de la terra

³⁵ C. DOMINGO, La Plana de Castellón..., op. cit.

³⁶ Vegeu l'estudi d'A. FURIO, El camperolat valencià..., op. cit., v. II, pp. 571-573

cultivada.

Entre els prohoms locals, tant camperols com d'oficis no agraris, una part de la collita de garrofes podia destinar-se a la venda. El notari Gaspar Eiximeno en 1484 i el botiguer Jaume Gombau en 1499 venien unes quantitats de fruits, valorades en una quarantena de sous, a llauradors de Vila-real i Almassora.³⁷ Possiblement serien part de la producció dels seus garroferars, ja que cadascun posseïa una extensió de 3,7 Ha en 1479 i 1491 respectivament. De la mateixa manera, segons les obligacions de 1455, el llaurador Guillem Castell, no debades el titular de la major extensió de garrofers en 1468 --quasi 10 Ha--, podia vendre cent roves de fruits a Joan Aragonés, un mercader de la vila que potser revenia aquest producte per la comarca.³⁸

1.3.2. L'hegemonia dels cereals

Malgrat la importància d'aquestes transformacions, a l'hora d'acostar-se a la gestió que els prohoms feien de les seues heretats i de valorar la seua resposta als estímuls del mercat es fa indefugible esbrinar quins eren els cultius que se sembraven en les parcel·les de "terra". No hi ha gaires dubtes que, per al conjunt del terme, la majoria d'aquests trossos es dedicaven a la producció cerealista. Segons un capbreu de les rendes de la batllia redactat a inicis del segle XV, els fruits que s'incloïen al terç delme eren el "pa", el vi, i l'"ortaliça e altres

³⁷ AMC, CJ, 1484/11/29 i 1499/2/25.

³⁸ AMC, 1465/2/19, segons aquesta obligació, un cafís de forment (200 litres) equivalia en preu a 66 roves de garrofes.

ccses".³⁹ Un segle després, en 1519, la llista de productes es feia més detallada: "forment, ordi, civades, cànem, herbes e ortaliça" a més del vi.⁴⁰ Les varietats de cereals recollides en les ordinacions del consell⁴¹ i en les multes i plets de la documentació del justícia eren nombroses --forment, ordi, avena o civada, espelta, dacsa, panís, mill--, però les més abundants, les que solien consumir-se en forma de pa, eren el forment i l'ordi. De fet, en els inventaris de béns dels veïns endeutats, és a dir, en les cases de llauradors i d'alguns artesans modestos, les reserves principals d'aliments eren aclaparadorament les gerres i orons plens de forment i, en un lloc molt secundari, l'ordi i altres cereals menors.⁴² D'altra banda, les petites compres per al consum o la sembra que es registraven davant el justícia en forma d'obligacions eren bàsicament de forment i, ja en menor quantitat, d'ordi.⁴³

A diferència de les grans ciutats com València, que per definició tenien un dèficit crònic de cereals,⁴⁴ la vila de

³⁹ ARV, Batllia, apèndix 61, f. 3lv.

⁴⁰ AMC, Protocol de Gaspar Francesc Conill, 1519/1/1.

⁴¹ AMC, LC (1374-75), 1374/9/17 i 1374/12/5, i LC (1424-25), 1425/3/8.

⁴² AMC, Cort del Justícia (1438-1448), dels 30 casos d'aquesta dècada, poden comptar-se 24 gerres de forment, davant una d'ordi, dues de civada i dues d'espelta; a abanda d'aquestes referències, amb un volum concret, hi havia 41 cafissos de forment, mentre que l'ordi i l'espelta es reduïen a dos cafissos cadascun, i l'arròs a només tres.

⁴³ Vegeu el quadre 9.

⁴⁴ La capital del regne hagué de crear un sistema d'ajudes a la importació de cereals per a abastir la seua població en constant creixement, vegeu d'Ernest BELENGUER CEBRIA, València en la crisi del segle XV, Barcelona, Eds. 62, 1976, i els

Castelló no va adoptar una estratègia permanent de subvencions per atraure excedents forasters. És cert que en èpoques de males collites es prohibia la treta de grans i fins i tot el municipi havia d'organitzar o incentivar la importació de cereal,⁴⁵ però normalment la producció local cobria el consum del veïnat, tot i que és difícil que hi hagués excedents considerables per a vendre fora del mercat local i comarcal, almenys fins la segona meitat del segle XV, quan es produí un increment significatiu de la relació entre terra campa i població local. Les 13.600 fanecades de terra de 1398 i les 19.000 de 1468, podien sostenir una població que oscil·lava entre les 700-800 famílies. Tenint en compte que el consum cerealista a València se situava en uns 13 cafissos per foc i any,⁴⁶ el volum de cereals necessari per a abastir la vila aniria de 9.000 a 10.000 cafissos anuals. No era

articles "El problema cerealista durante la época del rey Católico (1380-1490)", Cuadernos de Historia, 1975, pp. 168-213, i "Importación de trigo por ayuda en Valencia durante el último cuarto del siglo XV (1475-1500)", Estudios, 2, 1973, pp. 79-95. El problema ha estat estudiat també per Jacqueline GUIRAL-HADDIOSSIF, València, puerto mediterráneo en el siglo XV (1410-1525), València, Institució Alfons el Magnànim, 1989, pp. 327-380 i per J. V. GARCIA-MARSILLA, La jerarquia de la mesa, op. cit., pp. 23-65.

⁴⁵ Això succeí, per exemple, en les greus escasses de 1374 i 1424, vegeu les dades que aporten José SANCHEZ ADELL, Castellón de la Plana en la Baja Edad Media, Castelló, SCCC, 1983, pp. 93-95.

⁴⁶ El consum anual de València era de 106.846 cafissos en 1412-1414, per a una població aproximada de 8.000 focs, segons J. GUIRAL-HADDIOSSIF, op. cit., p. 327 i Francisco A. ROCA TRAVER, "Cuestiones de demografía medieval", Hispania, L, 1953, pp. 158-170. Aquest consum --1,5-1,9 litres de cereal diaris per persona-- era elevat en comparació als 1,1 de la provisió d'una monja de Xàtiva, segons les dades de Ferran GARCIA-OLIVER, Terra de feudals. EL País Valencià en la tardor de l'Edad Mitjana, València, Institució Alfons el Magnànim, 1991, p. 106; aquest valor era més similar als 1-1,65 litres calculats per a Provença per L. STOUFF, Ravitaillement et alimentation en Provence aux XIVe et XVe siècles, París i La Haia, 1970, p. 229.

difícil que aquesta producció cerealista --encara que es desconeix l'abast dels guarets i la superfície de sembra destinada a altres cultius-- s'assolís amb uns rendiments de mig cafís per fanecada, que excepcionalment podien pujar a 1 en les terres millor regades.⁴⁷ De fet, Castelló era considerat des de la capital del regne com una plaça amb excedents cerealistes. En gener de 1424, en un moment de gran escassetat, els jurats de la vila informaven que la ciutat de València tenia previst enviar un comissari per a endur-se blat de Castelló, per la qual cosa decidiren ocultar les reserves que el consell comprava als prohoms locals.⁴⁸

Amb tot, no pot aventurar-se si el terme de Castelló aportava un volum regular de cereal al mercat regional, però sembla que una part significativa de la producció que es trauria de la vila seria el delme --la part del rei fins i tot es

⁴⁷ El rendiment de mig cafís per fanecada en terres d'horta era l'estimat al terme de Sueca per la senyoria a mitjan segle XVIII, i equival als 14 Qm/Ha que podien obtenir-se de les millors terres de la Normandia oriental a finals del segle XV, vegeu l'estudi d'A. FURIO, El camperolat valencià..., op. cit., v. II, pp. 614-619. En canvi, F. GARCIA-OLIER, Terra de feudals..., op. cit., p. 106 proposa uns rendiments mitjans d'1-2 cafissos per fanecada en les zones regades.

⁴⁸ Set destacats veïns es comprometien a vendre a la vila 216 cafissos de blat per un valor global de 9.200 sous, "però que açò fahia la vila secret e cautelós, e tots los consellers ho tenen ab sagrament de no dir-ho per ço que comissari de València, que s diu que y ve, que no·l se'n puxe portar", AMC, LC (1423-24), 1424/1/23. Sobre els privilegis que havia aconseguit la ciutat de València per a tenir preferència en l'abstiment cerealista sobre la resta de viles del regne, i els conflictes que això provocava, vegeu l'estudi d'Agustín RUBIO VELA, "El abastecimiento cerealista de una gran urbe bajomedieval. Aproximación al problema campo-ciudad en el País Valenciano", L'escenari històric del Xúquer. Actes de la IV Assemblea d'història de la Ribera (l'Alcúdia, 1986), l'Alcúdia, ajuntament, 1988, pp. 55-68.

comercialitzava pels arrendataris a València--,⁴⁹ mentre la producció de les explotacions més grans, en mans de burgesos i llauradors acomodats, es venia en petites quantitats a camperols modestos de la vila i d'altres llogarets de la Plana.⁵⁰ En definitiva, globalment els excedents del terme no serien molt abundants i s'esgotarien sobretot en el mercat local i comarcal, tot i que les majors explotacions, considerades individualment, podien superar el cercle de l'autoconsum i comercialitzar una part destacada de la collita. Aquest era el cas del llaurador Guillem Mut, que en 1466 va vendre 26 cafissos de forment per a les corts de Sant Mateu per un miler de sous. El mateix any, Joan Giner, també llaurador, efectuava una vintena de vendes de forment a veïns de la vila per un volum global d'uns 17 cafissos que li reportaren uns set-cents sous. L'existència d'aquests excedents no resulta estranya si es té en compte que en 1468 Guillem Mut tenia quasi 5 Ha de terra de sembra i Joan Giner més de 8 Ha. Els llauradors, però, no eren els únics prohoms que produïen cereals per al mercat. En 1499, el cavaller Nicolau de Reus, titular de 2 Ha de terra i d'alguns horts al padró de 1497, va vendre diverses quantitats de forment i ordi a llauradors locals per un preu global superior al dos-cents sous, equivalents a cinc o sis cafissos de cereal.⁵¹

⁴⁹ Inclús en un moment de gran carestia com 1374 els arrendataris del terç delme tenien el privilegi de "traure los blats de les rendes per portar a València", AMC, LC (1374-75), 1374/12/5.

⁵⁰ Vegeu, en aquest capítol, l'apartat de la venda a crèdit sota forma d'obligacions.

⁵¹ Encara que no hi ha padrons de riquesa per a avaluar la grandària de les seues explotacions, cal remarcar l'important volum de cereal que alguns prohoms veneren a la vila en 1424, com

Des del moment que la majoria de les explotacions agràries de la vila es trobaven per sota del llindar de l'autosuficiència, es creaven les condicions per a l'existència d'un mercat cerealista local. El costat de l'oferta corresponia, així, als titulars --burgesos i llauradors-- de grans heretats i als camperols mitjans, mentre que la massa de llauradors pobres --en realitat jornalers-- i la menestralia local se situaven sobretot en el pol de la demanda. El cultiu de cereals, doncs, no equivalia a l'autoconsum, sinó que una part remarcable de la producció frumentària es comercialitzava, encara que fos en un mercat de curt radi. En aquest sentit, sense necessitar els estímuls de la demanda exterior, la fragmentació de la propietat no sols activava el mercat de la terra sinó també el frumentari. La persistència dels cultius "tradicionals" com eren els cereals no volia dir que l'agricultura local estigués encallada en el cicle tancat de l'autoconsum.

1.4. Els prohoms i les innovacions agràries

L'hegemonia dels cereals al regadiu i de la vinya --deprés del garroferar-- a les terres de secà no deixava l'agricultura de la vila al marge de les transformacions que, des de les últimes dècades del Trescents, afavorien el creixement de la producció per al mercat regional, centrat en bona mesura en la capital del país, i fins i tot d'àmbit mediterrani. La demanda dels mercaders

el llaurador Guillet Mut (6 cafissos), el notari Pere de Begues (60 cafissos) i, sobretot, els mercaders Ambert Moliner (30), Manuel Caixa (30), Berenguer Castell (20), Llorenç Miquel (30) i Pere de Monçó (40); és probable que aquests mercaders, a més de la collita de les seues heretats, tinguessen emmagatzemat cereal comprat als llauradors locals poc després de la sega, AMC, LC (1423-24), 1424/1/23.

italians i la penetració dels capitals urbans en les comarques rurals estimulava altres cultius més comercials, com eren l'arròs, la canyamel, el safrà i la morera.⁵² La presència d'aquests productes al terme de Castelló és inqüestionable, però resulta més difícil valorar la seua incidència real i, sobretot, valorar quina fou l'actitud dels prohoms locals --llauradors i birgesos-- davant els estímuls d'aquest mercat agrari cada volta més especialitzat, en la seua doble implicació com a titulars de grans explotacions i propietaris de capitals que podien invertir-se en el comerç dels nous productes agraris.

1.4.1. L'arròs: una agricultura "submergida"

La imatge predominant que suggereix la documentació oficial sobre el cultiu de l'arròs a Castelló és la d'un conflicte latent entre l'interés dels llauradors per expandir el seu cultiu i l'oposició de les autoritats locals, preocupades pel perill que suposava per a la salut pública.⁵³ En absència de dades significatives sobre la superfície plantada, el volum de la producció o els canals de comercialització --més enllà de les vagues referències a una genèrica demanda italiana--, el xoc d'interessos dels diferents protagonistes permet suposar quins sectors del veïnat optaven més decididament per fer avançar els límits de l'arrossar. L'atractiu d'aquesta gramínia estava en els

⁵² Vegeu la síntesi de Paulino IRADIEL, "L'evolució econòmica", en Historia del País Valencià, Barcelona, Eds. 62, 1989, pp. 275-284.

⁵³ J. SANCHEZ ADELL, op. cit., pp. 97-103.

seus alts rendiments --el doble o el triple que el forment--⁵⁴ i en la possibilitat de fer-la créixer en les marjals, que en definitiva, si s'atèn la seua escassa valoració fiscal, podien considerar-se terres marginals.⁵⁵ La contrapartida era el perill de les malalties que les aigües més o menys estancades podien afavorir. Aquesta era precisament l'argumentació del consell local per a prohibir els arrossars en el seu terme i maldar per aconseguir fer-ho també en el de Fadrell, una petita senyoria de l'Orde de Sant Jaume enclavada dins del districte castellonenc. A favor del cultiu hi havia, significativament, els sectors que podien beneficiar-se de la producció, és a dir, els llauradors i "terratiments" de Castelló que tenien heretats a Fadrell i el comanador del lloc, en la mesura que aquest producte engrossia les seues rendes senyorials. Així doncs, la bel·ligerància del consell contra la sembra d'arròs en el terme suggereix que els prohoms que dominaven el poder local --terratiments d'ofici no agrari i llauradors rics-- no tenien interessos privats en aquest cultiu. Els principals arrossers serien, més aviat, llauradors mitjans i petits que s'arriscaven a les multes per a poder aprofitar les parcel·les de la franja de terra més allunyada de la vila --entre l'horta més productiva i la marjal-- i de les

⁵⁴ Vegeu l'estudi sobre la Ribera del Xúquer d'A. FURIO, El camperolat valencià..., op. cit., pp. 555-556.

⁵⁵ En 1398, per exemple, la fanecada d'hort es valorava en 139 sous, la d'horta en 51 i la terra campa en 44, mentre que la marjal sols assolia 7 sous, la taxació més baixa després del botjar (5 sous), que era terreny sense cultivar dedicat a l'aprofitament ramader, segons J. SANCHEZ ADELL, "Estructura agrària...", cit. També es plantava arròs en les parcel·les d'horta, com féu Bernat Seguí, menor, que hi tenia un tros de terra sembrat "e per sembrar" d'aquesta gramínia, AMC, Llibre del Corredor del Justícia, 1435/7/20.

zones pantanoses que anaven sanejant-se.⁵⁶ En 1445 el batlle local reconeixia que havia fet imposar les multes per l'arròs, "e après per lo dit honrat justícia executades, e açò no obstant les gens se volien sforçar fer escorrenties".⁵⁷ I de fet, eren els llauradors que difícilment arribaven a l'autosuficiència --o que es quedaven per sota-- els que tenien més proporció de marjal en les seues heretats que no els prohoms que prohibien el cultiu.⁵⁸

Amb períodes alternats de tolerància legal i altres d'escassa repressió pecuniària, l'arrossar degué tenir una relativa importància, si es considera que l'extensió de les marjals es va multiplicar per quatre entre 1398 i 1468, passant de 62 a 269 Ha, és a dir, d'un 3 a un 8 % de l'espai cultivat del terme. Això explica que durant la primera meitat del segle XV estigués en funcionament un molí arrosser integrat dins de les propietats de la batllia reial.⁵⁹ Amb tot, les escasses al·lusions sobre el cultiu que es troben en les actes del justícia --embargaments de collites, obligacions, clams-- en

⁵⁶ En 1448, a petició del comanador de Fadrell i dels "heretats i terratinents" del lloc, el rei autoritzà a sembrar arròs a escorrenties durant cinc anys en tot el terme de Fadrell i en les zones marginals de Castelló: "solament del camí antich appellat Caminaç avall vers les marjals e del camí que parteix del olivar hapellat d'en Aguiló e se dreça o va al molí appellat d'en Alçamora enllà vers lo terme del dit lloch de Fadrell, e de la senda que parteix de la església de Santa Maria del Lledó e pasa per la alqueria d'en Francesch Serra e va dreta via vers lo molí appellat Migà e de alí dreta via tro a la canal de Coscollosa anllà fins al terme de Benicàcim", AMC, CJ, 1448/2/1.

⁵⁷ AMC, Cort del Justícia, 1445/11/23.

⁵⁸ P. IRADIEL, op. cit., p. 283. Entre els acusats de fer escorrenties en 1465 hi havia Pere Sangola, Vicent Bosch, Joan Guerau i Andreu Castell, major, que eren llauradors mitjans amb una patrimoni valorat en 2.300-2.800 sous en el padró de la peita de 1468, AMC, CJ, 1465/4/19.

⁵⁹ P. VICIANO, La senyoria reial..., op. cit.

comparació amb el forment i l'ordi, i el fet que al costat d'un sol molí arrosser n'hi havia nou de fariners, sembla indicar que, en el conjunt de l'agricultura local, seria un producte d'escàs relleu. Les seues perspectives durant la segona meitat del Quatrecentes no degueren millorar. En el context d'una forta depressió demogràfica, es produiria un replegament cap a les millors terres, amb l'abandó de zones marginals com eren les marjals on es feien els arrossars. En efecte, des de 1468 a 1497 la superfície i la proporció que representaven els aiguamolls dessecats en el patrimoni dels prohoms es va reduir dràsticament, i el mateix succeiria en el conjunt del terme. Si mai havia tingut alguna importància en les explotacions dels magistrats, des d'aleshores l'arròs seria negligible. Aquesta disminució generalitzada del cultiu de la gramínia explicaria l'abandó del molí arrosser en 1439 per part dels emfiteutes que l'explotaven.⁶⁰ En aquestes condicions, l'opció per l'arròs difícilment podia ser de manera unívoca una aposta per l'agricultura comercial. En tractar-se d'un aliment bàsic com el forment, els llauradors sempre tenien la possibilitat de "desenganxar-se" de l'hipotètic mercat i tornar a pràctiques d'autoconsum, encara que fos amb un aliment diferent del blat. Aquest fou el cas de Miquel Roures, que en 1448, en un moment de tolerància, havia plantat arròs a Fadrell seguint la lògica de la subsistència, per a fer front a una possible situació escassetat:

⁶⁰ A les darreries del segle XV encara es van denunciar un total de 92 persones per fer arròs, cosa que representava un 13 % dels veïns registrats als padró de la peita de 1479, AMC, CJ, 1480/7/18.

havia sembrats los dits III camps de arroj e senyaladament en lo present any per causa o perill que és de la guerra que·s diu o·s nomena, per poder-se sostenir ab lo dit arroj ab sa muller, fills e família si la guerra se seguia.⁶¹

En definitiva, els prohoms de la vila, ni com a titulars de les majors explotacions, ni com a dirigents municipals, no s'havien decantat cap a l'ampliació de l'arrossar. Això no volia dir, però, que els veïns acomodats s'haguessen desentès d'aquest nou cultiu. Però més que productors, alguns prohoms locals podien fer-se amb una part de les collites a través de petites inversions en forma de préstecs,⁶² i dels cànon que els llauradors mitjans i modestos --els veritables arrossers--, pagaven per a blanquejar el gra en el molí, unes rendes que no ingressava la batllia sinó els emfiteutes que gestionaven aquestes instal·lacions a canvi d'un cens fix.

1.3.2. El safrà i la morera: unes modestes transformacions

El safrà, a diferència de l'arros, no era un cultiu que respongués a una estratègia subsistència, sinó que s'orientava clarament en funció de la demanda forastera, sobretot als estímuls del mercat mediterrani. A finals del segle XIV els mercaders italians exportaven la llana del Maestrat i el safrà de la zona de Morella, entre altres "ports" --Peníscola, Orpesa,

⁶¹ AMC, CJ, 1448/7/19.

⁶² Pere Boix, un llaurador amb un reduït patrimoni de 850 sous en el padró de 1497, s'obligà a tornar en espècie els 10 sous que el donzell Nicolau Casalduc, amb una riquesa valorada en 11.025, li havia prestat "per comprar lavor de arros", AMC, CJ, 1499/4/5. En altres ocasions els prohoms com el llaurador Bartomeu Agramunt venien "llaor de arroj" a camperols més modestos, AMC, 1448/11/7.

Borriana, Almassora-- pel carregador del grau de Castelló,⁶³ de manera que és probable que aquesta circulació incentivàs la producció local de safrà. Tanmateix, durant el segle XV el cultiu degué anar desapareixent, a mesura que disminuïa l'activitat dels factors italians pel Maestrat i els Ports de Morella. De fet, les ordinations municipals que esmentaven el safrà --pràcticament les úniques dades sobre aquest conreu-- s'allargaven des de 1360 fins 1418, però des dels anys quaranta, en els establiments que esmentaven una àmplia gama de cultius, el safrà no tornà a aparèixer.⁶⁴ D'aquesta manera, si en algun moment havia estat cultivat en les grans explotacions, durant Quatrecentos ni els prohoms ni la resta del veïnat dedicarien una superfície remarcable a aquesta planta tintòria.

Vinculada a la indústria de la seda, l'expansió de la morera ha estat també una de les innovacions que apuntaven cap a una agricultura comercial. Tanmateix, a Castelló no va assolir un nivell remarcable durant el segle XV. A diferència de les plantes sembrades en la terra campa, que no solen especificar-se als padrons de riquesa, els cultius arbustius --vinya-- i arboris --garroferes, oliveres, figueres--, en ser més permanents, sí que s'identificaven com a tals. D'aquesta manera, el llibres de la peita són molt més fiables a l'hora de valorar l'extensió de la

⁶³ Federigo MELIS, "La llana de l'Espanya mediterrània i de la Bereberia occidental en els segles XIV-XV", en Antoni FURIO (ed.), València, un mercat medieval, València, Diputació, pp. 61-80.

⁶⁴ Lluís REVEST CORZO (ed.), Libre de ordinations de la vila de Castelló de la Plana, Castelló, SCC, 1957, ordinations núm. 3 (1360), 52 (v. 1403), 90 (v. 1399), 101 (v. 1404) i 160 (1418), en canvi no s'esmenta el safrà en les núm. 117 (1443) i 152 (1475).

morera. Així, la morera fou pràcticament inexistent durant la primera meitat del segle XV, ja que en 1398 no s'hi registrava ni una fanecada dedicada a aquest conreu i en 1468 sols n'hi havia vuit. Alguns propietaris individuals, però, com el notari Joan Valentí, arribaren a tenir més de tres-cents arbres.⁶⁵

En termes globals es tractava d'un cultiu marginal, però és significatiu que es concentràs en mans de burgesos i, en segon terme, de menestrals i cavallers, sense cap participació notable de llauradors. En 1468, de les quatre úniques parcel·les de morerar, tres pertanyien a destacats mercaders, membres de les famílies polítiques més importants.⁶⁶ En 1479, els magistrats que tenien terra dedicada a aquest cultiu eren un metge, un blanquer i el notari Joan Valentí,⁶⁷ i ja en 1497 els titulars d'aquests arbres eren dos mercaders, un botiguer, tres nobles i dos menestrals.⁶⁸ D'aquesta manera, la morera tendí a difondre's entre la minoria de prohoms, ja que a mitjan segle XV només hi havia un 3 % dels magistrats que optaven per aquest cultiu, i en la darrera dècada havien pujat a una desena part. Ara bé, la difusió creixent del cultiu entre el grup dirigent no va donar

⁶⁵ AMC, CJ, 1448/7/8, Joan Valentí denuncià la tala que havia fet cert bestiar en les seues moreres.

⁶⁶ Es tractava --amb una parcel·la cadascun-- dels mercaders Gabriel Feliu, Nicolau de Reus i Pere Miquel, tots titulars de grans patrimonis --22,5, 8,4 i 19,2 Ha-- agraris dedicats a altres cultius.

⁶⁷ El blanquer Pere Palau tenia una fanecada de morera entre les 70 d'altres cultius que formaven el seu patrimoni agrari; el metge era Nicolau de Reus (amb una heretat de 6,4 Ha); Joan Valentí era un terratinent destacat (16,5 Ha).

⁶⁸ Eren els mercaders Llorenç Moliner i Guillem Agramunt, el botiguer Francesc Sisternes, els donzells Nicolau Casalduc i Nicolau Arrufat i el cavaller Nicolau de Reus, l'espaser Manuel Peris, el paraire Joan Capcir i el blanquer Jaume Miró.

lloc a una especialització productiva, sinó que la morera sempre va ocupar una part molt reduïda de les heretats dels prohoms. Les parcel·les de morerar ocupaven entre una i dues fanecades i mitja d'unes explotacions que oscil·laven entre les cent i dues-centes. Només en algun cas excepcional aquest cultiu podia arribar a un màxim del 10 % de les propietats agràries d'un prohom.⁶⁹ En definitiva, el morerar tendí a expandir-se durant la segona meitat del Quatrecent, sobretot entre els prohoms burgesos i menestrals acomodats, però no arribà a assolir una proporció remarcable de la superfície cultivada del terme. En aquest sentit, encara que amb menys superfície, els camps de morera serien similars al horts: petites parcel·les d'alt valor que, tot i estar en mans dels veïns més acomodats de la vila i tenir una orientació comercial, no arribaren a constituir explotacions especialitzades.

1.3.3. L'avanç de la canyamel

L'impacte de l'expansió de la canyamel anava més enllà de les transformacions associades a la resta de cultius comercials. D'entrada, el producte brut s'havia de transformar en unes instal·lacions --els ginys o trapigs-- on es duïen a terme processos més complexos que la moltura de cereals. En comarques com la Safor, on durant el segle XV, assolí una gran importància la canyamel, la producció de sucre adquiria un caràcter industrial i arribava a ocupar estacionalment una quantitat

⁶⁹ Al padró de 1497 destacaven, en aquest sentit, l'espaser Manuel Peris i el botiguer Francesc Sisternes. Més importància tenia el valor fiscal --150 sous per fanecada, superior al dels horts--, de manera que el morerar suposava un 25 % de la riquesa de l'espaser i un 30 % de la del botiguer.

remarcable de treballadors assalariats.⁷⁰ La construcció d'un trapig, doncs, no sols requeria fortes inversions i unes expectatives comercials segures, sinó també l'acord amb els poders feudals --bé fossen senyors particulars o el rei-- per a bastir unes instal·lacions que s'assimilaven als monopolis banals.

Segons unes ordinacions de 1415, orientades a protegir els cultius de canya dels danys causats pel bestiar i per les persones, s'afirmava que fins aleshores "en terme de la dita vila jamás fon feta canyamel".⁷¹ En el padró de 1398, tanmateix, s'esmentava "lo corral del gin",⁷² però tot sembla indicar que si hi hagué precedents del cultiu en el segle XIV no degueren tenir continuïtat. Durant el segle XV el nou conreu va tendir a expandir-se. De fet, en 1456 les autoritats de la vila escrivien a Morvedre per a tractar sobre la construcció d'instal·lacions per a la transformació de la canyamel.⁷³ Segurament es volia millorar-ne els bastiments, ja que almenys des de 1455 hi havia un trapig en actiu.⁷⁴ Aquest procés d'inversions en la producció sucrera local va continuar a les darreries del segle, quan en 1498 se signaven els capítols per a la construcció d'un trapig,⁷⁵

⁷⁰ F. GARCIA-OLIVER, Terra de feudals..., op. cit., pp. 116-117.

⁷¹ L. REVEST, op. cit., núms. 156 i 157, és significatiu que fos un mercader, Bernat Moliner, el prohom que proposà al consell l'adopció de mesures per a protegir la canyamel.

⁷² J. SANCHEZ ADELL, Castellón de la Plana..., op. cit., p. 96.

⁷³ AMC, CJ, 1456/11/26.

⁷⁴ AMC, CJ (1455-56), 1455/12/31.

⁷⁵ AMC, LC (1498-99), 1498/12/26.

encara que es possible que fos una remodelació del que ja funcionava en 1485.⁷⁶ Aquestes iniciatives comptaven amb el recolzament del consell, de manera que, a diferència de l'arròs, el cultiu de la canyamel era estimulat pel poder públic, és a dir, pels prohoms que dominaven la política local. Per als llauradors l'interés que podia tenir el nou cultiu no era massa evident. L'expansió de la canya de sucre no sembla haver estat espontània, sinó estimulada pels mercaders que probablement havien participat en la construcció del trapig. Així, en 1455 era el mercader Nicolau de Reus qui gestionava aquesta instal·lació,⁷⁷ i 1467 el seu parent Pere de Reus, també mercader, apareixia com a "factor" del trapig.⁷⁸ La vinculació d'aquest últim com a agent del sucrer de València Joan Cristià, fa pensar en l'aportació de capitals urbans --de la capital del regne-- en l'expansió de la producció de canyamel pel terme de Castelló. De fet, les úniques dades concretes sobre aquest cultiu són les petites inversions que el sucrer de València va fer en forma de préstecs a llauradors locals amb la condició de plantar canyamel. En 1464 i 1465 Joan Cristià va efectuar sis operacions, per un muntant global d'uns tres-cents sous, que afectaven un total de 2 Ha de terra. En general els llauradors --de nivell econòmic mitjà i fins i tot acomodats-- rebien mig centenar de sous a canvi del compromís de plantar una mitjana de 4 fanecades

⁷⁶ AMC, LC (1485-86), 1485/11/24 i 1486/1/22.

⁷⁷ AMC, LC (1455-56), 1455/12/31.

⁷⁸ AMC, CJ, 1467/12/16 i 24.

de canyamel i de satisfer el deute en espècie.⁷⁹

La tendència ascendent del cultiu de la canyamel durant el Quatrecentes sembla una realitat que comptà amb el suport dels mercaders locals, potser vinculats a sucres de València, tant a títol privat com des del consell municipal. No hi ha dades que els prohoms locals haguessen participat en aquest procés com a plantadors, és a dir, destinant una part remarcable de les seues terres a aquest nou cultiu. En canvi, tot i l'escassetat de la documentació, sembla que serien els llauradors mitjans i alguns dotats d'heretats majors els que optarien, sota l'estímul del capital comercial, per plantar canyamel. És a dir, els camperols amb una provisió suficient de terra de cereal eren els que destinaven alguns trossos de petites dimensions a aquest conreu comercial. Amb tot, Castelló no era Gandia. El cultiu pràcticament estava absent dels embargaments de collites o les multes per danys imposades pel justícia, i tampoc no hi ha referències a conflictes amb el bisbat o la batllia per la inclusió d'aquest nou producte en el delme, cosa que, al contrari del que havia succeït amb les garrofes, indicaria que el volum de la producció no tindria gaire relleu econòmic. D'aquesta manera, malgrat la seua tendència expansiva, durant el segle XV la canyamel no degué arribar a condicionar de manera decisiva ni les explotacions familiars ni l'economia o el paisatge agrari del terme.

⁷⁹ AMC, CJ, 1465/9/24, 1465/9/30, 1466/1/3, 1466/2/21, 1466/2/22 i 1466/12/20; entre els cultivadors es trobaven llauradors acomodats com Joan Lluna (4.150 sous al padró de 1468) i altres de nivell mitjà --al voltant dels 2.000 sous-- com Juame i Joan Ferrer i Andreu Castell.

2. LES FORMES DE CONDUCCIO DE LA TERRA

A Castelló, com a la resta de viles reials, pràcticament tota la terra era propietat alodial dels seus titulars. La majoria del veïnat eren pagesos que treballaven les seues heretats, però entre els prohoms hi havia també llauradors benestants i, sobretot, propietaris burgesos i menestrals que havien de recórrer a altres formes de conducció de la terra. Cedir un camp a cens sota la forma jurídica de l'emfiteusi era una sistema de gestió indirecta que, almenys des de les darreries del segle XIV, havia deixat de tenir atractiu per als veïns que optaven per no cultivar amb el treball familiar les seues terres. Encara que en 1398 més del 80 % dels contribuents de la peita pagaven censos per la possessió d'alguna parcel·la,⁸⁰ no pot dir-se que fossen emfiteutes d'altres veïns o forasters heretats en el terme.⁸¹ La majoria d'aquests censos eren en realitat pensions de censals --una forma de préstec-- consignats sobre una determinada parcel·la, tot i que la mateixa terminologia de les fonts, en identificar "cens" emfitèutic i "censal", no permet precisar la incidència real d'aquell tipus de tinença de la terra. De fet, l'emfiteusi només ofería l'avantatge d'un ingrés segur, d'un muntant fix, però que per això mateix podia veure's

⁸⁰ J. SANCHEZ ADELL, "Estructura agraria...", cit., pp. 163-167.

⁸¹ Cal remarcar que no es tractava d'emfiteutes del rei, és a dir, del senyor de la vila --com sí que succeïa en les senyories laiques o eclesiàstiques--, ja que la corona havia cedit quasi totes les terres del terme en plena propietat, de manera que la relació emfitèutica, quan es produïa, relacionava un titular alodial amb un altre veí de la vila a qui cedia el domini útil de la terra.

erosionat amb el canvi de la conjuntura econòmica. Això explica que els titulars del domini directe fossen, més que prohoms o altres propietaris acomodats, institucions religioses --el monestir de Sant Agustí, el de Sant Domènec de València, capellanies-- i assistencials, com l'hospital i les almoines, que havien anat acumulant el seu patrimoni a través de donacions en un moment en què era més usual l'emfiteusi. És a dir, aquestes tinences a cens representaven una situació fossilitzada, ja que durant el segle XV els propietaris particulars es decantaren per altres formes de cessió de la terra més flexibles com l'arrendament a curt termini i la parceria, o bé van recórrer al treball assalariat. Bona prova d'aquesta tria és que alguns prohoms eren emfiteutes d'institucions religioses però, al seu torn, cedien la terra que posseïen sota formes de conducció més avançades.⁸²

2.1. El treball assalariat

2.1.1. L'auradors i jornalers

A Castelló no faltaven els braços per a llogar. A més d'existir un sector, segurament no massa important, de jornalers sense terra, durant el segle XV la majoria de les explotacions camperoles no estaven en condicions d'assegurar l'autosuficiència familiar, i això volia dir que aquestes famílies havien de buscar ingressos alternatius oferint els seus membres com a treballadors assalariats. És molt probable que la majoria dels jornalers en

⁸² Per exemple, Pere Mas tenia a mitges un camp de blat de Miquel Borrany, i aquest, al seu torn, tenia la terra a cens del prevere Jaume Miquel, AMC, CJ, 1465/6/18.

realitat fossen llauradors pobres i fills fadrins dels titulars d'explotacions mitjanes. Identificats en les ordinacions municipals com a "llogaders", "bracers" o "tornajornals", els jornalers locals solien associar-se a feines --cavar, podar, batre⁸³ o llaurar i segar en altres fonts--⁸⁴ que formaven part del cicle de cultiu de la vinya i els cereals, no debades la principal producció agrícola del terme.

Els prohoms que necessitaven llogar treballadors sabien on acudir. La plaça major era el lloc on vagarejaven els qui oferien els seus braços. Les autoritats municipals, sempre disposades a facilitar als propietaris l'accès a la mà d'obra, tractaven de fixar en aquest lloc la munió de gent sense feina --on no faltaven els joves desficiosos-- encara que fos permetent-los entretenir-se en els jocs d'atzar, sempre d'una moralitat suspecta:

alcuns de la dita vila havents mester alguns logaders que per llur vici prenen plaer en jugar per alguna hora del jorn sien en cert lloch col·locats e allí atrobats per aquells qui mester los hauran.⁸⁵

La intervenció del poder local en el mercat de treball agrari no es limitava a establir l'espai físic de la transacció, sinó que --molt més important-- les ordinacions municipals definien el marc jurídic que regulava les relacions entre els amos i els

⁸³ Sobre les ordinacions que regulaven el treball dels jornalers, L. REVEST, op. cit., núms. 8, 9, 10, 11, 12 i 13.

⁸⁴ AMC, Cort del Justícia, 1448/6/7, Guillem Sala demanà un présec a Samuel Azarilla, jueu de Castelló, "per a obs de segar", i en 1484/9/20 el llaurador Antoni Jover devia a Francesc Morató 3 sous per "jornal de segar"; en 1440/10/8 la muller d'Antoni Bago devia a Antoni Salvador 11 sous "per rahó de cavar e laurar e altres".

⁸⁵ AMC, LC (1403-04), 1404/4/6, publicat per L. REVEST, op. cit., p. 196.

jornalers. Val a dir que de manera més favorable als propietaris, un decantament que no resulta estrany si es té en compte que els llauradors rics i els sectors burgesos que freqüentaven el consell eren els qui recorrien sovint al treball assalariat per a explotar les seues heretats. Així, els homes o dones que es llogaven i després no efectuaven el treball, havien de pagar al propietari el doble del jornal, mentre que l'amo que contractava algú i després es desdeia, només havia de pagar-li el salari acordat.⁸⁶ D'altra banda, des del poder municipal, els propietaris de grans explotacions -- "grans" en el context de la vila-- també s'havien afanyat a reglamentar la durada de la jornada de treball. Així, "tot hom qui s logarà a cavar o altra faena, que sie exit de la vila de continent que hoyran sonar la esquella de missa major e ans que toque lo seny".⁸⁷ Qualsevol retard en emprendre la marxa cap a les diferents partides del terme es castigava amb una multa d'un sou --pràcticament la tercera part del jornal-- a repartir entre el propietari i els cofres reials. La mateixa pena amenaçava als jornalers que es retardaven pels camins abans d'arribar al tros: "que vagen spatxadament al loch o heretat hon hauran anar obrar". Les ordinacions prohibien als amos completar el salari amb menjar -- donar "vitualles" als bracers i sopar als batedors-- sota penes elevades que afectaven tant els jornalers com els propietaris.⁸⁸

⁸⁶ "Capítol dels logaders", *ibidem*, núm. 8.

⁸⁷ "Altre capítol de logaders", *ibidem*, núm. 9. El temps dels jornalers, doncs, encara era el temps de l'Església.

⁸⁸ "Capítol que no sien donades vituales a bracés" i "Capítol de no donar a sopar als batedors", *ibidem*, núms. 12 i 13.

Les autoritats locals, doncs, tractaven de suprimir els ingressos en espècie dels treballadors, una pràctica que estava ben arrelada en altres llocs.

Els llauradors i terratinents que solien recórrer a treballadors assalariats, des de les files del consell, no sols reglamentaven la duració de la jornada i la retribució, sinó que també volien assegurar-se la qualitat del treball. En aquest sentit, les ordinacions municipals prohibien que un jornalер pogués llogar un substitut --potser no tant hàbil-- per a realitzar la feina per la qual havia estat contractat.⁸⁹ Aquesta pràctica no devia ser estranya, sobretot quan el treballador es llogava per un període de temps relativament llarg però fallava algun dia. Així, en 1467 el mercader Nicolau de Reus havia contractat Pere Torres per a llaurar amb el rossí de l'amo durant un mes, però en una ocasió aquest preferí anar a la plaça per a llogar-se a un altre propietari, i buscà un jove per a substituir-lo, probablement per un jornal menor. El fadrí resultà tenir poca traça per a llaurar, de manera que va acabar danyant nombrosos ceps per a indignació de l'amo de la vinya.⁹⁰

Amb el retrocès demogràfic de la vila des de la dècada dels anys trenta i la major facilitat d'accès a la possessió de terra --si més no en la segona meitat del segle va augmentar l'extensió

⁸⁹ "Capítol de no loguar hòmens", ibidem, núm. 11.

⁹⁰ AMC, Cort del Justícia, 1467/6/23, segons el testimoniatge de Joan Belsa, Pere Torres "havia promès menar lo rocí del dit en Nicolau de Reus totes les meses, e axí lo dit Pere, per logar-se a plaça, logà lo fill d'en Bertran, misatge, per menar lo rocí, e aquell no sabent bé de laurar ne destre, ha squallades moltes brocades de la dita vinya, però tant bé és veritat que la vinya era molt braçada, e no massa bé se'n podia hom guardar".

mitjana de les heretats--, és probable que els prohoms tinguessen més dificultats per a aconseguir braços en condicions favorables.⁹¹ Els llauradors petits i mitjans, amb una relació entre la força de treball i grandària de l'explotació més equilibrada, potser estaven menys disposats a oferir-se com a jornalers, però els propietaris destacats tenien altres recursos per a proveir-se de treballadors. Els assalariats no sols es trobaven a la plaça com a bracers desocupats sinó també en la cort del justícia com a deutors. Aprofitant la falta de liquidesa dels llauradors, els seus creditors podien pressionar-los per a fer-los pagar el deute en treball. Capellans, frares i col·lectors d'almoines podien commutar els censos que els devien els seus emfiteutes per diverses tasques en les heretats que explotaven directament.⁹² Per a valorar el treball es prenia com a referència el preu dels jornals acordats en la plaça, però el deutor quedava sempre a disposició del creditor --el censalista--, que podia exigir-li la prestació quan més falta feia el treball en l'explotació familiar del deutor. En 1447, per exemple, el

⁹¹ Exemples de treballadors assalariats durant la primera meitat del segle foren el fill de Ponç de Tena, vidrer, que havia fet jornals per valor d'11 sous i 4 diners a Arnau Esquerre, i Pere Ribes, que devia cobrar 16 sous i un diner de Jaume Abelló, "per rahó de treballs", AMC, CJ, 1430/11/22 i 1432/7/24.

⁹² El prevere Guillem Giner es cobrà els 9 sous de cens que li devia el llaurador Guillem Batle en forma de diverses feines: "confessà ésser content de la dita quantitat en compensació de X jornals de fahena del dit Batle e de son fill", AMC, CJ, 1455/7/10. De manera semblant, el llaurador Vicent Bueno havia fet alguns jornals al prevere Esteve Ros en paga del cens que li devia, AMC, CJ, 1484/11/16, i Pere Sangola, llaurador, pagà una part del cens que devia a l'almoina de Na Maians en forma de jornals, ibidem, 1484/11/16. Joan Bonet, al seu torn, havia fet jornals a Jaume Barberà, també prevere, AMC, CJ, 1448/10/16.

frare Antoni estipulava que si els deutors no acudien a treballar quan els ho demanàs, haurien de fer-se càrrec dels jornals dels cavadors que contractaria el monestir per a cavar la seua vinya.⁹³ Ara bé, els eclesiàstics no eren els únics que recorrien a aquesta pràctica. En 1484, Miquel Tripó va satisfer en diversos jornals els censos de sis anys que devia a la viuda de Bernat Bosch, un antic conseller de la vila.⁹⁴

En aquests casos l'interés dels titulars del domini directe, doncs, no era cobrar els diners dels censos retardats --hauria bastat embargar alguns mobles dels deutors-- sinó aconseguir braços per a les seues explotacions. Hi havia encara altres formes de deute que podien suposar exigències de prestacions laborals per als llauradors mancats de liquidesa. Amb uns ingressos que depenien del ritme estacional de les collites, l'endeutament per l'adquisició de productes de consum era també indefugible per a la majoria dels veïns. Mercaders i botiguers com el conseller Antoni Català aconseguien treball per a les seues heretats quan els llauradors que compraven a crèdit en les

⁹³ AMC, Cort del Justícia, 1447/1/26, Joan Comes, Antoni Comes i Nicolau Mostaro "se obligaren en cavar dotze fanecades de vinya en l'orta del honorable frare mestre Anthoni, enaixí que lo dit mestre Anthoni sie tengut de pendre en compte al for que pendran en la plaça en paga... del cens que deu en Pere Comes al dit monestir. Enaixí matex, que si los sobredits no voldran anar a cavar quant lo dit mestre los demanarà, que lo dit mestre Anthoni puxa logar hòmens per cavar les dites dotze fanecades a tot dan dels sobredits".

⁹⁴ AMC, Cort del Justícia, 1484/12/10, Miquel Tripó (m) es nega a pagar els censos de 6 anys que li reclama el tutor i curador del fill del difunt Joan Bosch, "com hages fet certs jornals a la muller quondam d'en Bernat Bosch de voluntat del dit tutor", cosa que es va demostrar.

botigues saldaven els comptes amb jornals.⁹⁵ En altres ocasions, es tractava d'inversions productives, com la compra d'un garroferar feta per Guillem Tarragó a Joan Castell, els dos llauradors. Almenys una part del preu s'havia de pagar en treball, sempre que el venedor ho demanàs al comprador amb un dia d'anticipació.⁹⁶

2.1.1. Els mossos: una mà d'obra domèstica

De manera semblant als jornalers, els prohoms locals havien regulat la relació entre mossos i amos a través de les ordinacions municipals. En general, es castiga amb la mateixa multa --la remarcable suma de tres-cents sous-- els mossos i altres servents que abandonaven el seu amo abans d'acabar l'"afermament" i els patrons que despedien els seus mossos sense motiu.⁹⁷ Ara bé, lluny de ser igualitària, la pena tenia un significat ben diferent per a l'amo i el mosso, si es té en compte la distància econòmica i social que els separava. En sentit genèric els mossos eren criats, treballadors depenents que s'integraven de manera més o menys subalterna dins del grup domèstic de l'"amo". A diferència dels jornalers, no cobraven un

⁹⁵ AMC, Cort del Justícia, 1484/9/1, el botiguer Antoni Català --llavors conseller-- ajustava els comptes per la roba i coses de la seua botiga que li devia el llaurador Berenguer Marcó amb els jornals que aquest li havia fet.

⁹⁶ AMC, Cort del Justícia, 1484/11/20, els diners eren "pagadors en fahenes de ací a la festa de Sent Johan primervinent, ennaxí que l haja a demanar hun dia abans e si li ajudarà dos dies arreu, que lo dit en Castell li'n pague la hun". Per la seua banda, Joan Museros havia de pagar a Na Pausa 22 sous, uan volta "deduïts certs jornals fets en la casa", CJ, 1491/1/19.

⁹⁷ "Dels misatgés o servents o serventes", publicat per L. REVEST, op. cit., núm. 73 i p. 192.

salari pel treball de cada dia, sinó que rebien alimentació i vestuari a càrrec de l'amo, i a la fi d'un període --alguns anys en els adolescents "afermats"-- rebien una quantitat d'uns centenars de sous.⁹⁸ El patró esdevenia responsable de la persona i del comportament del seu mosso. De fet, els fadrins solien ser arrestats en casa de l'amo --i no en la dels seus pares-- quan participaven en altercats,⁹⁹ els patrons es feien càrrec de pagar les despeses per l'assistència sanitària,¹⁰⁰ i els representen en els judicis.¹⁰¹ Sovint es tractava d'adolescents i joves fills de llauradors pobres i mitjans. Era el cas dels fills de Pere Marcó --un llaurador que en 1479 tenia un patrimoni molt inferior a la mitjana--,¹⁰² i de Pere Navarro en 1422,¹⁰³ i

⁹⁸ Aquests contractes eren semblants als dels mossos urbans, vegeu de Paulino IRADIEL MURUGARREN, "Familia y función económica de la mujer en actividades no agrarias", en La condición de la mujer en la Edad Media, Madrid, Universidad Complutense, 1986, pp. 223-259, i sobre la preocupació de les autoritats per afermar xiquets i adolescents pobres, l'estudi d'Agustín RUBIO VELA, "Infancia y marginación. En torno a las instituciones trecentistas valencianas para el socorro de los huérfanos", Revista d'Història Medieval, pp. 111-153.

⁹⁹ AMC, Cort del Justícia, 1495/1/2, el llaurador Bartomeu Mestre fou arrestat en casa del seu "amo" Pere Rubert, també llaurador.

¹⁰⁰ AMC, Cort del Justícia, 1448/9/24, Jaume Mateu devia al cirurgià Jaume Guadiola 66 sous "per lo curament e vesitar de Alfonso, moço que era seu".

¹⁰¹ AMC, Cort del Justícia, 1448/9/24.

¹⁰² AMC, Cort del Justícia, 1484/1/15, el llaurador Joan Turlo, --conseller en els anys noranta-- amb un patrimoni de 4.300 sous en 1479, devia 22 sous i mig per la resta d'una soldada al fill de Pere Marcó. Al padró de la peita de 1479 figuren dos Pere Marcó, un amb 500 sous de patrimoni i l'altre amb 1.000, en qualsevol cas per sota dels 2.000 que eren la mitjana global.

d'altres mossos que, significativament, s'identificaven per diminutius com Miquelet o Dolcet.¹⁰⁴ Per a aquests adolescents, el treball sota la disciplina del patró representaria un període d'aprenentatge de l'ofici de llaurador, fins al punt que el mosso --a través d'una dependència paternalista-- podia ocupar el lloc d'un fill jove en el marc del treball familiar. Ara bé, aquesta disciplina podia adquirir un caràcter violent, brutal fins i tot a ulls d'uns veïns que no s'escandalitzaven de veure com els pares colpejaven els fills i els marits les seues mullers.¹⁰⁵

Així, en 1467 el llaurador Jaume Cerdà fou condemnat per maltractar i fer "desmoderament" la seua mossa, filla del sabater Pere Marquinet. Encara que les xiques afermades solien ocupar-se de les feines domèstiques sota la supervisió de la mestressa,¹⁰⁶ en les cases camperoles el treball femení també abastava les tasques del camp. En aquest cas, segons un dels testimonis, la

¹⁰³ AMC, Cort del Justícia, 1422/2/18, Joan Castell devia a Pere Navarro 22 sous per la soldada del fill d'aquest.

¹⁰⁴ AMC, Cort del Justícia, 1460, 1480 i 1495.

¹⁰⁵ Els mossos i els aprenents d'artesans sols eren un 2 % dels agressors en les bregues registrades a la vila durant el segle XV, però un 13 % de les víctimes, vegeu l'estudi de Pau VICIANO, Al marge de la llei. Delinqüència i justícia al Castyelló del segle XV, p. 129, en premsa.

¹⁰⁶ Aldonça, viuda del mercader Bartomeu Agramunt, devia a Guillem Andreu, tutor i curador dels orfes de Pere Bort, 93 sous i 2 diners "per la soldada de Barcelona, filla d'en Pere Bort, axí de soldada com de robes", i 19 sous i 6 diners "per funeràlies, mises e mortalla de la dita defunta ha pres en compte", AMC, CJ, 1491/1/28. El llaurador Pere Segarra devia a la muller de Miquel Igual 55 sous de soldada, AMC, CJ, 1466/9/17. Una fadrina, filla d'un pescador, era afermada al servei d'un ferrer durant cinc anys per una soldada de 200 sous i la roba, AMC, CJ, 1484/8/30; aquestes sumes, en acabar l'afermament, solien formar el dot de la jove, vegeu l'estudi de Paulino IRADIEL, "Familia y función económica de la mujer en actividades no agrarias", en La condición de la mujer en la Edad Media, Madrid, Universidad Complutense, 1986, pp. 223-259.

mossa es trobava feinejant en l'era mentre el seu amo --fou al mes de juliol-- batia la collita de cereal:

vèu que la dita moça plegava palla per la era, e vèu que lo dit en Jacme Cerdà donà una gran punyada a la ditafadrina entre cap e coll, e lançà-la en terra e après ab la punta del peu li dava, e la dita fadrina cridava e per tota la partida la podien hoyr.¹⁰⁷

Aquesta violència sobre una jove criada excedia el que podia ser una severa correcció paternalista, i de fet el testimoni va recriminar la conducta de l'amo dient-li: "No haveu vergonya? Si fos vostra filla no la maltractaríeu axí". No es tractava d'una violència pròpia del món de la marginació. Jaume Cerdà no era un mediocre llaurador, sinó un dels principals propietaris al padró de 1468 (9,1 Ha de terra), amb un patrimoni valorat en 5.850 sous, mentre que el pare de la seua mossa, Pere Marquinet, era un pobre sabater que sols posseïa béns taxats en 75 sous. I allò més significatiu: aquest violent personatge era un destacat dirigent "cívic", un prohóm que havia ocupat deu voltes la plaça de conseller i que fins i tot havia estat jurat --la principal magistratura municipal-- poc abans d'aquests fets, en la legislatura de 1465-1466. De fet, la immoralitat del comportament del prohóm no estava en l'ús la violència, sinó d'exercir-la sobre el personal femení, quan aquesta funció corresponia a la seua muller.¹⁰⁸ La coerció física esdevenia així un mitjà dels amos per a assegurar-se la laboriositat i l'obediència dels joves subalterns.

Tanmateix, no tots els mossos es reclutaven entre els

¹⁰⁷ AMC, Cort del Justícia, 1467/8/22.

¹⁰⁸ Iolant, muller de Bernat Coll, afirmava que "no s conexia de batre axí la fadrina, car lo batre de la fadrina devia fer sa muller, e que ell no li devia dar tant desmoderament", ibidem.

adolescents, sinó que n'hi havia també alguns que eren veritables llauradors, caps de família que gestionen un patrimoni propi. Normalment, es tractava de titulars d'explotacions menors --d'una autosuficiència impossible-- com era el cas de Gabriel Aimar¹⁰⁹ i Pere Calbo.¹¹⁰ Sota la denominació de "moço", doncs, hi havia treballadors depenents de condició molt diversa. Al costat d'adolescents i joves fills de veïns de ple dret --encara que els pares fossen llauradors modestos-- hi havia altres personatges més aviat marginals, de vegades d'origen foraster, que sols s'identificaven amb un nom de fonts castellà o aragonès --Garcia, Alfonso--,¹¹¹ sense cap cognom conegut. I encara poden trobar-se llauradors adults, caps de família, que eren mossos d'altres veïns més acomodats. El nivell de dependència respecte als amos, doncs, devia ser també diferent. Els fadrins solien viure sota l'autoritat del patró, en la mateixa casa, mentre que això és més dubtós per als llauradors casats. És probable que aquests mossos adults, membres de ple dret del veïnat, habitassen en les alqueries i els masos que els amos tenien a l'horta i al secà del terme, tot alternant les feines en les terres alienes amb el treball en les seues heretats. En aquest sentit, és significatiu

¹⁰⁹ AMC, Cort del Justícia, 1495/8/3 Gabriel Aimar, mosso del llaurador Bernat Gisbert --un prohoms que havia ocupat oficis majors-- sols posseïa béns valorats en 900 sous al padró de 1497.

¹¹⁰ AMC, Cort del Justícia, 1455/2/7, Pere Calbo --amb un patrimoni de 1.200 sous en 1468-- reclamava al mercader Joan Miró, un prohoms del consell, 77 sous per la seua soldada. En 1467 cert Nicolau Amiguet era mosso del llaurador Jaume Alguècer --un dels principals terratinents de la vila--, però posseïa un patrimoni valorat en 3.550 sous, molt superior a la mitjana de 1468, encara que potser el mosso fos realment el fill d'aquest llaurador.

¹¹¹ AMC, Cort del Justícia, en 1480 Garcia era mosso d'en Fortesa i en 1448 Alfonso de Jaume Mateu.

que els amos d'aquests mossos --els llauradors Jaume Alquècer en el padró de 1468 i Bernat Gisbert en el de 1497-- tinguessen entre les seues possessions alqueries amb terres annexes.

En general, els llauradors titulars d'explotacions autosuficients o excedentàries eren els que solien recórrer als mossos com a complement de la mà d'obra familiar.¹¹² Al voltant de les 5 Ha de patrimoni es trobaven prohoms camperols com Pere Jover i Bernat Gisbert en 1497 --amos de Dolcet i Gabriel Aimar respectivament--,¹¹³ mentre que per a Pere Rubert (8 Ha en 1497)¹¹⁴ i, sobretot, Jaume Alquècer (22,8 Ha en 1468) encara es feia més necessari el treball addicional.¹¹⁵

Si per als llauradors benestants que cultivaven les seues heretats els mossos suposaven uns braços complementaris, per als artesans i sobretot els burgesos locals suposaven, juntament amb els jornalers eventuais, la principal mà d'obra disponible per a

¹¹² A banda de ser treballadors agrícoles poc qualificats, sovint es contractaven mossos per a encarregar-se dels animals: Antoni Pujol, ciutadà de València, devia a Pasqual Ribalta 18 sous i mig com a part de la soldada per guardar els seus porcs, AMC, CJ, 1455/11/12, i el cavaller Nicolau de Reus havia de pagar a Jaume Tro, llaurador i pastor, 52 sous per encarregar-se de les seues egües, AMC, CJ, 1484/4/22. En aquest sentit, hi havia una divisió sexual del treball entre els adolescents masculins, que duïen a pasturar bestiar major, com ara egües, i les fadrines, que solien tenir cura de porcs i altres animals menors, AMC, CJ, 1466/3/20.

¹¹³ AMC, Cort del Justícia, 1495/8/3.

¹¹⁴ AMC, Cort del Justícia, 1495/1/2, el mosso era el llaurador Bartomeu Mestre.

¹¹⁵ AMC, Cort del Justícia, 1467; altres prohoms llauradors que tenien mossos foren Bernat Mas (amb un patrimoni de 4.200 sous en 1468), Nicolau Amiguè, major, (3.875 s. en 1479) i Miquel Lluna (3.300 sous en 1497), que era amo de Joan Boix, ibidem, 1467, 1491/1/18 i 1495/1/2. probablement llauradors també eren en Miró i Pere Gomar, que figuren com a amos de mossos en 1447.

explotar directament el seu patrimoni agrari. Això era ben cert en els prohoms titulars de grans explotacions, com el donzell Nicolau Casalduch (8,6 Ha)¹¹⁶ o el sabater Pasqual Miró (16,8 Ha),¹¹⁷ però fins i tot els propietaris de poca terra -- bàsicament vinya-- havien de contractar personal depenent. Era el cas del notari Antoni Feliu, que només tenia 1,5 Ha de terra en 1479, però havia de recórrer a un mosso anomenat Miquelet,¹¹⁸ i del mercader Joan Miró (3,1 Ha. en 1468).¹¹⁹ En canvi, els propietaris passius --eclesiàstics, viudes i tuteles-- no semblaven decantar-se cap a aquesta forma de treball assalariat.

Per als prohoms més rics encara hi havia una altra condició de treballadors permanents. Els "esclaus" i "captius" no foren un fenomen reduït a l'àmbit de les grans ciutats, sinó que es trobaven en les viles menors i fins i tot en les comunitats rurals.¹²⁰ Més que no treballadors agrícoles, solien ser

¹¹⁶ AMC, Cort del Justícia, 1492/6/9, Nicolau Casalduch era amo de Ferrando Guerau; el patrimoni agrari és el del padró de 1497.

¹¹⁷ AMC, Cort del Justícia, 1466, en aquest any Pasqual Miró tenia un mosso anomenat Miquelet; les dades sobre la terra són del padró de 1468.

¹¹⁸ AMC, Cort del Justícia, 1480.

¹¹⁹ AMC, Cort del Justícia, 1455/2/7. Amb més motiu, un ferrer com Jaume Eiximeno --amb quasi 5 Ha en 1497-- també havia de contractar un mosso, ibidem, 1491/7/29. Altres prohoms burgesos que explotaven les seues terres amb mosos foren els juristes Pere Miralles i Nicolau Batle, i el mercader Llorenç Miquel, ibidem, 1442/5/29, 1447 i 1441/4/28. Menestrals amb mossos eren també mestre Bernat i el tintorer en Fortesa, encara que potser es tractava de treballadors no agraris, ibidem, 1491/7/28 i 1495.

¹²⁰ Pot veure's de Charles VERLINDEN, "Aspects quantitatifs de l'esclavage méditerranéen au Bas Moyen Age", Anuario de Estudios Medievales, 10, 1980, pp. 769-789, i, més general, el

servents domèstics, tot i que entre aquestes activitats podia estar el cultiu dels petits horts situats en patis urbans o en les proximitats del nucli de població. A Castelló el treball servil degué ser una anècdota, potser més vinculat a qüestions de prestigi social que de rendabilitat econòmica. Els esclaus, doncs, eren un luxe que podien permetre's pocs mercaders locals -Bartomeu Agramunt,¹²¹ la mare de Guillem Miquel¹²²--, però també algun llaurador ric com Pere Joan, que en 1495 era amo de Pere, un esclau negre.¹²³

2.2. Cedir l'explotació

2.2.1. Propietaris i mitgers

Alguns aspectes de la relació entre els propietaris de la terra i els parcers havien estat regulats pels prohoms a través de les ordinacions municipals. Aquest establiment posava de relleu quina era la partició de la collita més freqüent: "lo llaurador tindrà algunes terres a miges o certa part de fruyts".

llibre de Jacques HEERS, Esclavos y sirvientes en las sociedades mediterráneas durante la Edad Media, València, Alfons el Magnànim, 1989. Sobre els esclaus al món rural, A. FURIO, Camperols del País Valencià..., op. cit.

¹²¹ AMC, Cort del Justícia, 1485/1/29, Diego era "esclau" del mercader Bartomeu Agramunt, un mercader amb un patrimoni agrari d'11,7 Ha en 1479.

¹²² AMC, Cort del Justícia, 1440/11/26, Pere Merí havia de pagar a Guillem Miquel, procurador de la seua mare, 40 sous "per ço com atorguà en juhí aver promès al dit Guillem Miquel, en lo dit nom, los dits quaranta sous donar ultra la composició que fou feta entre ells per la mort del seu esclau".

¹²³ AMC, Cort del Justícia, 1495/8/22, "lo negre" de Pere Joan fou arrestat a casa de "son amo".

Això justifica la denominació de "mitger" per als parcers,¹²⁴ encara que en solien identificar-se com a "llauradors" o "agricultors", i el contracte com a terres "donades a llauró".¹²⁵ A diferència dels jornalers, els mitgers de Castelló no es reclutaven majoritàriament entre els sectors més pobres de la pagesia. D'una vintena de contractes coneguts,¹²⁶ hi havia set o vuit en què els mitgers pertanyien al grup polític, és a dir, que devien tenir un patrimoni proper als 2.000 sous. Entre aquests prohoms es trobaven Bartomeu Joan i Pere Dolç, que foren mitgers del notari Francesc Agramunt en 1445, alhora que ocupaven un lloc en el consell local,¹²⁷ i el mateix càrrec ocupava Bartomeu Mostaro, que tenia "a llauró" o "a miges" uns horts de Joan Llombart.¹²⁸ I de la resta de parcers, encara n'hi havia cinc més que tenien béns per valor de dos milers de sous, de manera que, com a mínim, més de la meitat d'aquests "llauradors" eren veïns amb uns patrimonis mitjans.¹²⁹ Fins i tot es donava

¹²⁴ Amb tot, hi havia algun propietari que cedia la terra a un "quartoner", AMC, CJ, 1445/6/5.

¹²⁵ "De les terres que seran donades a llauró", aquest establiment regulava els drets dels parcers a presentar clams pels danys soferts en les terres cultivades, publicat per L. REVEST, op. cit., núm. 55.

¹²⁶ AMC, CJ, 1416 (1 contracte), 1439 (2), 1442 (2), 1445 (6), 1454 (1), 1456 (1), 1465 (4), 1466 (1), 1484 (1) i 1495 (1).

¹²⁷ AMC, CJ, 1445/9/1, el propietari havia cedit unes vinyes a cada "miger o agricultor".

¹²⁸ AMC, CJ, 1445/7/17, Bartomeu Mostaro fou conseller en 1444-1445 i 1445-1446. Els altres mitgers que, en un moment o altre de la seua vida havien estat consellers, eren Miquel Tripó (parcer en 1456), Pere Ferriol (1442), Joan Llobató (1442), Joan Roig (1445) i potser cert Pere Mas (1465).

¹²⁹ La proporció devia ser més elevada, ja que no s'ha pogut establir la riquesa dels mitgers de la primera meitat del segle XV per la manca de padrons de la peita.

el cas que el parcer tingué un major patrimoni que el propietari, tal com li succeïa a Pere Rebooster, un llaurador que en 1484 tenia una riquesa taxada en 1.175 sous, quan el veí que li cedí la terra sols posseïa béns estimats en 800.¹³⁰ De manera semblant, Joan Giner, amb un patrimoni de 2.725 sous, en 1465 explotava a mitges unes terres dels pobills d'Andreu Dolç, titulars de propietats que no ultrapassaven els 1.600,¹³¹ i en 1466 Miquel Tripó (2.250 sous) treballava una heretat de Na Dolça, una viuda que sols tenia béns valorats en 100 sous.¹³²

En general, els mitgers, com a treballadors directes de la terra, eren llauradors d'ofici, però tampoc no mancaven alguns menestrals com el ferrer Bernat Peirats i el corder Bartomeu Mostaro, és a dir, que els veïns dedicats a ocupacions artesanals no sols solien treballar les terres pròpies, sinó que fins i tot arrodonien les seues explotacions incorporant-hi trossos cedits a mitges per altres veïns.¹³³ En canvi, entre els propietaris deixaven part de les seues heretats en parceria no hi havia gaires llauradors, ja que com a màxim els camperols eren un terç

¹³⁰ AMC, CJ, 1484/11/10; les dades sobre el patrimoni provenen del padró de 1479.

¹³¹ AMC, CJ, 1465/5/13. Les dades sobre la riquesa són dels padrons de 1468 i 1462. Pere Mas posseïa un patrimoni mínim de 2.350 sous al llibre de la peita de 1462, quan el titular de la terra, el pescador Miquel Borrany, no hi apareixia. D'altra banda, Bernat Peirats, amb un patrimoni de 3.650 sous en 1462, havia explotat una tros de terra com a mitger en 1454.

¹³² AMC, CJ, 1466/5/12; el patrimoni del mitger prové del padró de 1468 i el de la propietària de 1462.

¹³³ De 20 contractes, els mitgers eren 16 llauradors, un ferrer, un corder, un possible hostaler i un mudèjar de Borriol, que també devia ser camperol.

--Joan Roig, Guillem Miró, el pare de Jaume Mut--¹³⁴. La majoria dels propietaris eren, doncs, d'ofici no agrari: un 15 % pescadors, la mateixa proporció burgesos --notaris i mercaders-- i un cinquè artesans.¹³⁵ Els sectors passius --una viuda i els pobills d'un sabater i d'un mercader-- només representaven un 15 % dels contractes de parceria.¹³⁶

Encara que les dades no són gaire nombroses, pot dir-se que l'opció per la parceria no suposava un allunyament del propietari respecte a l'explotació de la terra.¹³⁷ De fet, els sectors passius que hi recorrien, entre els quals no devien tenir una presència remarcable els eclesiàstics, eren una minoria respecte als veïns d'ocupació no agrària. L'interés dels terratinents era posar una part de les seues terres, que oscil·lava de 2 a 20 fanecades, en mans de llauradors qualificats i suficientment dotats d'animals i d'instruments de treball per a obtenir cereal --forment, ordi o civada-- i, en menor mesura, garrofes i vi.¹³⁸

¹³⁴ AMC, CJ, 1484/11/10, 1442/8/28 i 1445/4/28. Podien assimilar-s'hi els d'ofici desconegut, ibidem, 1416/6/6, 1445/7/17, 1454/9/4 i 1495/6/3.

¹³⁵ Hi havia 3 pescadors, 1 mercader, 2 notaris, 1 ferrer, 1 sabater i 2 forners, AMC, CJ, 1442/6/23, 1445/5/31, 1465/6/18, 1456/10/4, 1445/9/1 (2 contractes), 1439/11/4, 1445/4/22 i 1465/2/27 i 1465/5/13.

¹³⁶ AMC, CJ, 1466/5/12, 1465/5/13 i 1439/9/24.

¹³⁷ Així, el mercader Joan Miquel denuncià el seu mitger, Bernat Bot, per negligència en regar la terra, sembrada de forment, que li havia cedit: "En Bonanat Johan e en Berenguer Gilabert, vehedors ellets per lo honorable en Johan Miquel e en Bernat Bot sobre certa qüestió de un troç de terra del dit en Johan Miquel, la qual per lo dit en Bot era stada regada e mal procurada com a miger de aquella", AMC, CJ, 1456/10/4.

¹³⁸ Les superfícies conegudes són: 2, 4, 10 i 20 fanecades, i els cultius esmentats el forment (7 casos), l'ordi (2), la civada (1), la vinya (3), les garrofes (2) i el lli (1), és a

Això explicaria perquè no triaven com a mitgers joves poc experts o llauradors modests, segurament mal equipats per a explotar satisfactòriament les heretats. Per als camperols mitjans fer-se parcers esdevenia una manera d'arrodonir les seues explotacions --sense haver de recórrer a una inversió tan feixuga com la compra de terra-- a fi d'aprofitar el treball familiar excedent.

Un exemple de les condicions econòmiques en què tenia lloc la parceria és el contracte que en 1445 lligava Bartomeu Mostaro, corder d'ofici, al propietari Joan Llombart.¹³⁹ El mitger havia cultivat forment "a llauró" en les 20 fanecades (1,6 Ha) d'horts que li havia cedit el terratinent i, una volta "lo hagués batud e fet bell e stigués net en la era", la meitat que corresponia al propietari ascendia a poc més de 5 cafissos i mig (uns 1.100 litres). Tenint en compte que en 1447 el preu mitjà del forment era d'uns 37 sous per cafís,¹⁴⁰ els ingressos de les parts podien valorar-se en uns 200 sous. Això volia dir que els guanys del propietari respecte al valor fiscal de la terra --els horts eren les de millor qualitat-- podien arribar al 8 %, ¹⁴¹ és a

dir, sobretot productes "tradicionals" amb un clar predomini del cereal.

¹³⁹ AMC, CJ, 1445/7/17, les dades sobre la partició dels fruits, el volum de la collita i la superfície cultivada no ofereixen cap dubte, ja que en morir el propietari, el mitger s'havia presentat davant el justícia local per a explicar les condicions en què explotava la terra i la part que corresponia a cadascú: "no sabés a qui donàs la meytat del dit forment, com fos V cafís VII barcelles e IIIIe barcelles de balegs, com tant ne restàs a ell per sa part".

¹⁴⁰ AMC, CJ, 1447, sèrie "obligacions", el preus oscil·laren de 44 a 28 sous per cafís.

¹⁴¹ En 1468 la valoració fiscal d'una fanecada d'hort era de 124 sous, segons C. DOMINGO, cit. p. 237, de manera que les 20 que tenia Joan Llombart podien haver-se taxat per 2.480 sous.

dir, un percentatge lleugerament inferior al que s'aconseguia a la Toscana amb sistemes de conducció de la terra avançats com la mezzadria,¹⁴² però similar a taxa d'interés del préstec censalista en el mercat valencià.¹⁴³

Els prohoms participaven activament en aquestes cessions de terra com a terratinents, ja que de vint contractes n'hi hagué nou en què els propietaris havia ocupat algun càrrec municipal. Aquesta presència no era molt superior a la que assolien com a mitgers, però és significatiu que els cultivadors sols arribaven a consellers, mentre que entre els amos hi havia alguns oficials majors.¹⁴⁴ La jerarquia que dividia el grup polític, doncs, no sols es corresponia a un diferent nivell dels patrimonis, sinó que també condicionava la posició dels prohoms en el mercat de la cessió de terres.

¹⁴² A finals del segle XIV el benefici d'aquests arrendaments de terra, oberts a les innovacions tècniques, era de l'11 %, segons G. CHERUBINI, Signori, contadini, borghesi. Ricerche sulla società italiana del Basso Medioevo, Florència, La Nuova Italia, 1977, pp. 313-392, i el cas de Castelló encara seria més semblant a les dades de Ph. JONES, Economia e società nell'Italia medievale, Torí, Einaudi, 1980, pp. 345-376, que dóna per al Trescents un rèdit del 8 % per a la gestió de les propietats territorials.

¹⁴³ Sobre els interessos del préstec censalista, Antoni FURIO, "Crédito y endeudamiento: el censal en la sociedad rural valenciana (siglos XIV-XV)", en Esteban SARASA i Eliseo SERRANO (eds.), Señorío y feudalismo en la península ibérica (ss. XII-XIX), Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1993, pp. 501-534.

¹⁴⁴ Foren oficials majors Paqual Eiximeno (1439), Pasqual Miró (1445), Pere Castell (1439) i Joan Miquel (1456), tots membres dels llinatges oligàrquics, mentre que no passaren de consellers Francesc Maimó (1442), Francesc Agramunt (dos contractes en 1445), Jaume Mut (1445) i Antoni Moster (1416).

2.2.2. L'arrendament: un mercat secundari

L'arrendament no era un recurs limitat als sectors passius de la comunitat local. De 95 contractes identificats per al segle XV,¹⁴⁵ més d'una quarta part foren realitzats per eclesiàstics, viudes i tuteles,¹⁴⁶ però la majoria dels propietaris que optaven per aquest sistema de gestió eren --a parts iguals-- llauradors en actiu i professionals no agraris. Tenint en compte que la majoria de la terra del terme estava en mans de llauradors, l'elevada participació de burgesos i cavallers en el mercat d'arrendaments posa de relleu una actitud de gestió diferent de la massa de camperols locals. En efecte, els sectors no agraris tendien a cedir part de les seues heretats en arrendaments a curt termini amb major freqüència que els llauradors d'ofici. Aquesta orientació encara es feia més evident entre els veïns que solien accedir al poder local. Del mig centenar d'arrendaments efectuats pels prohoms, el 70 % dels propietaris eren d'extracció no agrària. Els veïns burgesos --mercaders, apotecaris i notaris-- feien la majoria de les cessions de terra, seguits per la petita noblesa local i alguns menestrals.¹⁴⁷

Tot i la seua activa participació, els arrendaments no

¹⁴⁵ AMC, Cort del Justícia, 1416 (4 casos), 1422 (2), 1430 (4), 1432 (3), 1440 (6), 1442 (6), 1445 (1), 1447 (15), 1448 (6), 1455 (2), 1465 (1), 1466 (2), 1467 (1), 1484 (15), 1491 (8), 1492 (8) i 1499 (11).

¹⁴⁶ Dels 95 arrendaments, hi havia 16 fets per tutors, 5 per viudes i 5 per eclesiàstics.

¹⁴⁷ Els 47 arrendaments foren efectuats per mercaders (8), especiers (5), notaris (5), paraires (4), juristes (1), sabaters (1), sastres (1), donzells i cavallers (7), al costat de llauradors (15).

semblen haver estat l'opció principal dels propietaris en actiu a l'hora d'explotar les seues terres. Bona prova d'això és que no se cedien explotacions senceres, sinó parcel·les soltes -- inferiors a una hectàrea-- per les quals només es rebien una vintena de sous a l'any.¹⁴⁸ Tenint en compte que les dades provenen de les obligacions i les reclamacions realitzades davant el justícia, i que gran part dels contractes els redactarien els notaris o inclús serien verbals, no hi ha dubte que un mateix propietari podia realitzar molts més arrendaments dels coneguts en una mateixa temporada, de manera que podia gestionar així la majoria del seu patrimoni. Tanmateix, sí que pot assegurar-se que no eren gens freqüents els arrendaments d'explotacions completes, autosuficients, que podien interessar a veritables empresaris agraris. Tot al contrari, els trossos que els prohoms aporten al mercat eren arrendats per llauradors modestos i mitjans, que els integraven en les seues explotacions de dubtosa autosuficiència. De fet, pràcticament tots els arrendataris coneguts eren llauradors, encara que en alguns casos --un de cada cinc-- havien arribat a ocupar algun càrrec municipal. Ara bé, la mateixa presència de prohoms entre els arrendataris --fins i tot hi havia Francesc Museros, un llaurador amb 11,6 Ha de terra--,¹⁴⁹ fa pensar que no solien ser dels sectors més pobres del camperolat local. Aquests, els jornalers i els llauradors amb patrimonis

¹⁴⁸ El preu mitjà dels arrendaments fets pels prohoms era de 26 sous --amb un màxim de 60--, un valor semblant a la mitjana general, que arribava als 28. Un tros de 10 fanecades (0,8 Ha) s'arrendava per 21 sous i mig anuals, AMC, Cort del Justícia, 1440/1/9.

¹⁴⁹ AMC, Cort del Justícia, 1455/5/12, el propietari era el mercader Guillem Palau; les dades sobre el patrimoni de l'arrendatari són del padró de 1468.

irrisoris, sovint embargats pel justícia davant la seua insolvència crònica, no eren els millors candidats perquè els prohoms els arrendassen cap tros, si volien tenir alguna seguretat de cobrar-ne el preu. D'altra banda, el tipus de terra que s'arrendava no sembla haver-se destinat a l'autoconsum, ja que només un terç dels contractes es referien a "terra" que podia dedicar-se al cereal. La majoria de les parcel·les cedides, en canvi, eren camps d'alfals i una minoria de garroferar i moreres,¹⁵⁰ és a dir, cultius per a l'alimentació del bestiar, que fins i tot podien tenir eixida comercial.

Entre els prohoms que cedien terra en arrendament es trobaven els principals terratinents de la vila. Així, en 1499 el llaurador Joan Giner, amb 16,3 Ha de patrimoni en 1497, arrendava un tros de terra,¹⁵¹ i el mateix feren en 1491 el cavaller Pere Miquel (12,9 Ha en 1497) i el notari Llorenç Gascó (14,4 Ha).¹⁵² També hi havia prohoms amb patrimonis mitjans --de 5 a 10 Ha-- que preferien desentendre's de la gestió directa d'algunes parcel·les. Era el cas del mercader Miquel Arrufat, de l'especier Pere Feliu, del donzell Ponç de Montpalau, del notari Dionís Manyes --tots propietaris de trossos d'alfals--¹⁵³ o del

¹⁵⁰ De 47 arrendaments fets per prohoms, 27 eren d'alfals, 16 de "terra", 2 garroferars, 1 de farratge i 1 de moreres. En conjunt, incloent-hi les cessions de propietaris que no accediren al consell --un total de 95 contractes--, hi havia una proporció major de "terra" (46 %), mentre que l'alfals baixava (42 %).

¹⁵¹ AMC, Cort del Justícia, 1499/9/16, l'arrendatari era Gabriel Aimar, que també fou mosso d'un altre llaurador, ibidem, 1495/8/3.

¹⁵² AMC, Cort del Justícia, 1491/1/27 i 1491/1/28.

¹⁵³ AMC, Cort del Justícia, 1465/3/21, 1484/8/7, 1484/4/23 i 1484/5/19.

llarador Bartomeu Cavaller, que cedí un camp de moreres.¹⁵⁴ Més destacable encara era que prohoms amb poca terra --menys de 5 Ha-- també optassen per cedir-ne algun tros --sempre alfals-- en arrendament, com feren el sastre Joan Bru i el mercader Joan Miró.¹⁵⁵ Ara bé, els llauradors d'ofici amb poca terra se la reservarien tota per la l'exploració directa. I de fet, eren aquests els que solien situar-se a l'altra banda del mercat, acom a arrendataris dels prohoms burgesos i camperols rics.¹⁵⁶ Hi havia, però, alguns prohoms que, inversament, arrendaven terres dels seus veïns camperols. En 1447 el mercader Manuel Caixa, un dels veïns amb major pes polític, arrendà un garroferar de Pere Joan,¹⁵⁷ un llarador benestant que també freqüentà el consell local. Ara bé, realment el que s'arrendava no seria tant la terra --plantada ja d'un cultiu arbori que requeria poc de treball-- com els fruits, de manera que el mercader sols hauria de contractar jornalers per a la collita d'un producte de fàcil comercialització.

* * *

Els prohoms locals, en tant que llauradors acomodats i terratinents de professions no agràries, havien de recórrer a

¹⁵⁴ AMC, Cort del Justícia, 1484/10/7, l'arrendatari era el blanquer Joan Català.

¹⁵⁵ AMC, Cort del Justícia, 1484/4/9 i 1492/11/20.

¹⁵⁶ Hi hagué una minoria d'arrendataris artesans: moliners (2), blanquer (1), sabater (1), obrer de vila (1), cofrener (1) i candeler (1), que potser treballaven personalment aquestes parcel·les.

¹⁵⁷ AMC, Cort del Justícia, 1447/8/2, Manuel Caixa protestà de l'embargament dels fruits a causa dels deutes del propietari al·legant que era "arrendador del dit garroferal e fos posehidor de bona fe".

formes de gestió dels seus patrimonis que anaven més enllà del treball domèstic. Per als llauradors la qüestió es podia resoldre ampliant la família amb la incorporació --encara que de manera subalterna-- de mossos, bé fossen joves o camperols pobres. D'aquesta manera, les feines quotidianes de l'explotació no estarien a càrrec de jornalers, sinó que aquests servirien sobretot per a reforçar el nucli domèstic en èpoques del cicle agrícola que requerien més braços. Tot al contrari, els assalaritats, tenien major importància en les explotacions dels eclesiàstics i dels prohoms burgesos, que fins i tot aprofitaven l'endeutament dels camperols modestos per a assegurar-se el seu treball com a jornalers. Aquests mercaders i notaris, immersos en una societat de trets rurals, podien dirigir l'explotació agrària i integrar-hi, com feien els llauradors, el treball permanent de mossos.

Una altra opció que no rebutjaven llauradors i terratinents era la gestió indirecta a través de mitgers i arrendataris, però no d'emfiteutes, un sistema de cessió de la terra que durant el segle XV es limitava a propietaris poc flexibles com eren les institucions religioses. Realment, amb la parceria, no es tractava tant de desfer-se de la gestió de terra excedentària com d'aconseguir treball qualificat. En efecte, a diferència dels bracers i mossos, els mitgers es reclutaven entre sectors mitjans de la pagesia, dotats d'animals i d'instruments adequats. De manera semblant, els arrendataris tampoc no provenien de les capes més depauperades de la pagesia, sinó que eren llauradors mitjans i modestos, és a dir, que els propietaris cedien la terra a veïns dels quals podien esperar una mínima solvència. Tant

entre els mitgers com entre els arrendataris hi havia, cosa que no succeïa amb els jornalers i mossos, una presència remarcable de prohoms menors --entre un cinquè i un terç--, però entre els propietaris aquestes proporcions arribaven a duplicar-se, incloent-hi fins i tot oficials majors. La jerarquia econòmica, encara que menys acusada que en el cas del treball assalariat, es corresponia també amb la jerarquia política local.

Amb tot, ni la parceria ni l'arrendament semblen haver estat opcions per a gestionar el conjunt dels patrimonis agraris, ni tan sols els dels prohoms burgesos. En efecte, les dades fan referència a petites parcel·les --com les que alimentaven el mercat local de la terra--,¹⁵⁸ mentre que no s'esmenten cessions d'explotacions integrades. D'altra banda, tampoc sembla que els propietaris aprofitassen aquestes formes de gestió per a imposar cultius innovadors, ja que la majoria de les parcel·les cultivades a mitges eren de forment i les arrendades de farratge. Ara bé, el predomini cerealista en les explotacions dels prohoms no era sinònim d'autoconsum. L'abastiment domèstic era, sens dubte, una motivació dels propietaris per a optar per la producció bladera, però en bona mesura aquests excedents es comercialitzaven també en el mercat local i comarcal.

¹⁵⁸ El cas de la Ribera del Xúquer, que no seria molt diferent al de Castelló, ha estat abordat per Antoni FURIO, "Tierra, familia y transmisión de la propiedad en el País Valenciano durante la Baja Edad Media", en Reyna PASTOR (comp.), Relaciones de poder, de producción y parentesco en la Edad Media y Moderna. Aproximación a su estudio, Madrid, CSIC, 1990, pp. 303-328.

3. EL CONTROL DELS INTERCANVIS

3.1. Un mercat comarcal

Els prohoms no basaven sols la seua riquesa --i al capdavall la seua projecció política-- en la possessió de terra. Titulars d'explotacions agràries que produïen excedents i dedicats molts d'ells a professions comercials --mercaders, botiguers, apotecaris--, els dirigents polítics també trobaven en el mercat un espai per a la seua activitat econòmica. En aquest sentit, la vila de Castelló, durant el segle XIV, fou un dels punts d'embarcament de la llana del Maestrat cap a les ciutats italianes,¹⁵⁹ i hi ha constància que els mercaders locals, a ja inicis del Quatrecent, exportaven "coses vedades" cap a Catalunya i excepcionalment a ciutats com Narbona i Gènova.¹⁶⁰ Amb tot, no sembla que la vila hagués estat, almenys ja al segle XV, una plaça comercial destacada. Els manaments executoris instats pel justícia de Castelló en els anys quaranta del segle XV posen de relleu que els mercaders de la vila compraven pega i bestiar de treball del Maestrat,¹⁶¹ pells de l'Alcalatén¹⁶² o

¹⁵⁹ F. MELIS, "La llana de l'Espanya mediterrània...", *cit.*, a més dels primers estudis d'Ezio LEVI, "I fiorentini nel Maestrazgo al tramonto del Medio Evo", *BSCC*, X, 1929, pp. 17-29 i "Pittori e mercanti in terra de pastori", *BSCC*, XIII, 1932, pp. 39-48.

¹⁶⁰ Pedro LOPEZ ELUM, "Contribución al estudio de las relaciones comerciales marítimas de Castellón de la Plana durante los años 1412 a 1418 i 1422", *EEMCA*, IX, 1973, pp. 211-266.

¹⁶¹ AMC, *CJ*, 1445/1/12, la viuda d'Ambert Moliner comprà 10 quintars de pega a Pasqual Cantavella (Vistabella); *ibidem*, 1445/12/15, Berenguer Castell comprà per 121 sous un bou de Bernat Torra (Albocàsser).

¹⁶² AMC, *CJ*, 1447/6/5, Joan Miró comprà 9 dotzenes de pell de bestiar cabrum de Pere Tolsà (l'Alcora).

ovelles, pells i oli de poblacions de la Plana.¹⁶³ Encara que les dades són escasses, és probable que el major volum del comerç castellonenc fos de curt radi, limitat sobretot a l'àmbit local i a les comarques veïnes. De fet, en un memorial apologètic redactat per les autoritats municipals en 1459, s'afirmava que a Castelló "conflueixen moltes gents de Morella, del Maestrat e de altres parts per comprar salses, mercaderies, gingibre, pebre, çafrà, clavells, calces, çabates, capells, correges e altes mercaderies", és a dir, que la vila seria com a molt un centre distribuïdor d'espècies i productes artesanals per les comarques properes.¹⁶⁴ La concessió d'una fira des de mitjan segle XIII, i l'ampliació de la seua durada durant el Trescents, havia afavorit una activitat comercial que, tanmateix, va perdre empenta a mitjan segle XV.¹⁶⁵ En qualsevol cas, és en terreny local --més que no en una hipotètica integració regional o mediterrània-- on pot constatar-se com els prohoms teixien una xarxa de dependències que, a través dels intercanvis comercials, els permetien reforçar la seua hegemonia sobre una comunitat de petits productors camperols.

La font més rendible per a traçar una imatge del comportament del mercat local són les sèries d'"obligacions" de

¹⁶³ AMC, CJ, 1447/7/14, Guillem Capcir comprà ovelles de Bartomeu Guimerà (Cabanès) per 372 sous; ibidem, 1445/4/12, Guillem Miquel comprà greix i pells per valor de 400 sous a Joan Saragossà i Bernat Fabregat (Borriol); ibidem, 1445/4/30, les filles d'Ambert Moliner reclamaven 15 roves d'oli venudes per Andreu Pastor (Vilafamés).

¹⁶⁴ Publicat per J. SANCHEZ ADELL, Castellón de la Plana..., op. cit. p. 127.

¹⁶⁵ Sobre la reglamentació del mercat de la vila, vegeu de J. SANCHEZ ADELL, Castellón de la Plana..., pp. 125-134.

la cort del justícia.¹⁶⁶ Davant l'escassetat de protocols notariais conservats,¹⁶⁷ les obligacions són una font alternativa que, a més, al seu caràcter seriat afegeix l'avantatge de reflectir un petit comerç que potser no solia registrar-se en els protocols notariais.¹⁶⁸ Les operacions que es legalitzaven davant el justícia eren de petit volum --per una valor mitjà de mig centenar de sous-- que, a banda dels préstecs a curt termini i de les reclamacions de censos, eren sobretot vendes a crèdit. Així, sota la forma jurídica d'obligacions, es recullen transaccions quotidianes que aporten informació sobre la persona i l'ofici del comprador i del venedor --deutor i creditor respectivament--, l'objecte, el preu i el termini en què s'havia de fer efectiu el pagament.

Les vendes que es registraven davant el justícia --al voltant de tres-centes anuals-- estaven lluny d'aproximar-se al volum real de transaccions, ja que moltes es pagarien en efectiu,

¹⁶⁶ Per a una descripció d'aquesta font des d'un punt de vista jurídic, vegeu de José Ramón MAGDALENA NOM DE DÉU, Judíos y cristianos ante la "Cort del Justícia" de Castellón, Castelló, Diputació, 1988, pp. 39-67.

¹⁶⁷ A l'Arxiu Municipal de Castelló sols hi ha protocols a partir del segle XVI, vegeu la Guia del Archivo Histórico municipal de Castellón, Castelló, Ajuntament, 1984, publicada per Elena SANCHEZ ALMELA. Tampoc se'n conserven per als segles XIV i XV a l'Arxiu del Regne de València, i només uns pocs a l'arxiu de protocols de Col·legi del Patriarca, segons l'Inventario de fondos notariales del Real Colegio Seminario de Corpus Christi de Valencia, València, Generalitat, 1990, publicat per Fernando ANDRES ROBRES i altres.

¹⁶⁸ És possible també que en els protocols notaris es troben un tipus d'activitats comercials de major abast, que no es reflectien en les obligacions del justícia. Així, en el protocol del notari Joan Erau es registrava que els mercaders Joan Bru i Joan Miquel noliejaven un llaüd de farina des de Castelló a Eivissa, que era assegurat a València per uns 2.000 sous, APPV, Protocol 24.677, 1458/8/6.

d'altres les legalitzaven els notaris o a través d'acords verbals. Amb tot, la quantitat d'obligacions no era gens insignificant. D'entrada, una gran sector del petit comerç es faria a crèdit, si es té en compte la manca de liquidesa crònica que afectava els llauradors --la majoria dels veïns-- entre dues collites. I d'altra, en una vila que sols tenia uns cinc-cents focs en la segona meitat del segle XV, les tres-centes obligacions anuals implicaven --com a compradors i venders-- un sector molt ampli del veïnat, i assolien un valor global superior a les rendes que la corona obtenia de la batllia local.¹⁶⁹ Aquesta font ofereix així una visió de les tendències generals del mercat local --malgrat subvalor alguns sectors com el de la terra, potser millor reflectit en els protocols notariais--, i sobretot posa de relleu quines eren les actituds comercials dels prohoms de la vila.

Per a Castelló, sols hi ha sèries d'obligacions conservades des de 1416, de manera que --malgrat estar incomplet--¹⁷⁰ s'ha pres aquest any i dos més --1466 i 1499-- per a efectuar tres talls que permeten acostar-se al funcionament del mercat local durant el segle XV a través d'un total de 803 obligacions.

¹⁶⁹ En 1466 i 1499 el muntant del valor de les obligacions superava els 15.000 sous, qun en els mateixos anys les rendes reials assolien els 14.000 i 13.000 sous respectivament, segons Pau VICIANO, La senyoria reial al País Valencià. Rendes i gestors de la batllia de Castelló (1366-1500), en premsa.

¹⁷⁰ AMC, Cort del Justícia, 1416, sols recull les obligacions dels mesos d'octubre, novembre i desembre. S'ha triat aquesta sèrie perquè les posteriors ja es troben massa allunyades de l'inici del segle XV.

QUADRE 8
OBLIGACIONS DE CREDITORS DEL GRUP POLITIC

<u>motiu</u>	<u>1416*</u> <u>valor núm.</u>		<u>1466</u> <u>valor núm.</u>		<u>1499</u> <u>valor núm.</u>	
prod. agrícoles	1.321	30	2.865	78	1.456	50
animals	1.061	11	2.016	19	2.025	21
terra	617	8	677	12	1.798	21
censos	125	11	156	12	73	5
cases	1.200	2	763	11	185	3
préstecs	238	3	618	10	54	4
teixits	424	7	58	2	471	17
mat. primeres	739	3	691	10	677	7
altres	675	21	679	17	903	33

total prohoms	6.400	96	8.523	171	7.642	161
total obligacions	9.215	162	15.578	320	15.189	321

* Sèrie incompleta (inclou només 3 mesos)

D'entrada, cal dir que els prohoms locals es trobaven tant en el costat de l'oferta com en el de la demanda, però amb un decantament ben significatiu cap al primer sector. És a dir, els veïns que havien estat magistrats alguna volta acudien al mercat sobretot per a vendre. Els prohoms eren creditors en més de la meitat de les obligacions --fins i tot el 60 % en 1416--, però només apareixien com a deutors en un 15 % del total. Així, el sector dirigent de la vila ofertava béns a la resta del veïnat, però no pot dir-se que la seua immersió en el mercat local tingués un caràcter monopolístic. No ho era pel nombre d'operacions ni tampoc pel seu valor, ja que si bé en 1416 controlaven un 70 % del comerç local, en 1466 i 1499 es reduïa a la meitat del conjunt.

L'activitat dels prohoms --incloent-hi els sectors burgesos i aristocràtics-- se centrava sobretot en el mercat agrari, una prova addicional del caràcter marcadament rural de l'economia de

la vila. En efecte, més de la meitat de les obligacions eren vendes de productes agrícoles, d'animals i arrendaments o vendes de terra. En termes monetaris, aquesta quota encara va tendir a augmentar des de la meitat del valor global en 1416 a dos terços en 1466 i, finalment, a un 70 % en 1499. I encara podrien afegir-se a aquest bloc d'obligacions agràries els censos, que bàsicament eren reclamacions de cànon emfitèutics sobre trossos de terra. En canvi, els productes artesanals eren més escassos. Només els teixits --draps o peces de roba corrent com caputxons i calces-- assolien una presència constant i remarcable --al voltant d'un 6 % del valor global--, encara que en alguns anys apareixien armes o ferramentes escadusseres. Més relleu tenia l'abastiment de matèries primeres per a la producció artesanal, tot i que no solia superar una desena part del valor de les obligacions. Es tractava de llana, cuir i ferro, però també hi havia pagaments per processos parcials de producció com eren el tintat de draps crus. Amb una importància desigual segons l'època, però sempre per sota del 20 %, les vendes i lloguers de cases i els préstecs de petites quantitats a curt termini --eufemísticament qualificats de "graciosos", sense interès-- eren la resta de les operacions en què els prohoms eren creditors o venedors. En el terreny del crèdit --i en els altres-- competien amb els jueus locals.

Les obligacions reflecteixen un mercat orientat sobretot al consum de productes bàsics com aliments i, en menor mesura, els teixits, però també per a cobrir les necessitats de les cèl·lules

productives artesanals --tèxtils, del cuir,¹⁷¹ ferreries-- i, especialment, de les petites explotacions camperoles, sovint cirtes de cereals per a llavor i amb una necessitat periòdica de renovar el bestiar de llaurada. En aquest sentit, s'ha de remarcar que ja a inicis del segle XV el predomini dels equins era aclaparador --sobretot els rossins, seguits per mules i someres-- i de fet no es va registrar cap venda de bovins.¹⁷² Finalment, les modestes sumes que es prestaven subvenien també la demanda de les empreses familiars --artesanies i sobretot camperoles-- d'una autosuficiència sovint precària.

Aquesta configuració del mercat es confirma clarament en la sociologia dels compradors-deutors. Els llauradors, entre els quals hi havia una minoria mudèjar durant la segona meitat del segle, eren majoritaris amb un 70-80 % de les obligacions efectuades a favor dels prohoms. En segon lloc, entre un 10-20 % es trobaven els artesans, mentre que significativament els burgesos no apareixien com a deutors ni a un 5 % dels casos i la petita noblesa se'n trobava absent. Aquesta distribució dels sectors professionals no s'ajustava a l'estructura global de la vila, on els camperols eren predominants, però amb una presència menor, i menys encara en el cas dels burgesos, que tenien una pes demogràfic que duplicava la seua implicació com a deutors. Això

¹⁷¹ AMC, Cort del Justícia, 1466/2/26, el blanquer Antoni Navarro venia cuir al sabater Pere Ferrer.

¹⁷² En conjunt, es registrà la venda de 23 rossins (2.687 sous), 8 someres (302), 3 mules (309), 2 muls (451), 1 egua (144) i 1 potro (100), és a dir que una bèstia de treball assolia un preu superior al centenar de sous, incloent-hi les someres, encara que de vegades en l'obligació sols constava la resta del preu de venda.

volia dir que els llauradors titulars d'explotacions precàries acudien més sovint que la resta del veïnat als prohoms per a comprar a crèdit articles de subsistència, llavors i bestiar de treball. D'aquesta manera, l'afluència dels prohoms al mercat local aprofitava les dificultats cròniques de la majoria de les famílies camperoles per a teixir una xarxa de dependència econòmica que no deixaria de tenir repercussions polítiques. Els lligams de l'endeutament encara podien adquirir un altre significat en condicionar les actituds dels prohoms que coinciden --com a creditors i deutors-- en el consell municipal.¹⁷³

El mercat on intervenien els prohoms de la vila era de radi local i --com a molt-- comarcal. Un 90 % de les obligacions foren efectuades per compradors de la vila i la resta --en total una cinquantena-- per habitants de La Plana i altres comarques veïnes. Destacava el llogarret de Borriol --amb compradors cristians i musulmans--, Cabanes i La Pobla, és a dir, petits nuclis senyorials situats en els marges muntanyosos, al nord del terme de Castelló. En la plana al·luvial pròpiament dita, els compradors provenien de poblacions més importants com Vila-real i Almassora. De fora de La Plana --una dotzena de les vuit-centes obligacions-- pràcticament no afluïen compradors. Els pocs clients dels prohoms de Castelló eren habitants de l'Alcalatén --on destacava l'Alcora--, i ja en molta menor mesura del Maestrat.

¹⁷³ Entre els prohoms que estaven relacionats en les obligacions de 1499, n'hi havia que foren consellers en el mateix any: en la legislatura de 1498-1499 coincidiren Jaume Feliu i Guillem Martí, quan el primer era deutor del segon, i en la de 1499-1500 participaren Jaume Eiximeno i els seus creditors Joan Marqués i Berenguer Coll. Ara bé, no pot assegurar-se que es tractàs del domini dels consellers amb major pes polític sobre els menys destacats, ja que en aquests casos els "consellers majors" eren els deutors i els "menors" els creditors.

3.2. Els prohoms i el mercat frumentari

Un dels mercats més significatius per a analitzar el comportament dels prohoms és, sens dubte, el dels cereals. El forment i l'ordi, a més d'altres grans, eren l'aliment bàsic de la població i, per tant, malgrat la importància de l'autoconsum, devien suposar una part molt remarcable dels intercanvis locals. Això es confirma també si es té en compte que el principal cultiu del terme eren els cereals, de manera que la producció i el comerç cerealista constituïa un sector clau de l'economia local.¹⁷⁴

Les obligacions que formalitzaven la venda de cereal a crèdit pels prohoms no assoliren un volum remarcable en termes absoluts. De fet oscil·laven entre els 40-60 cafissos anuals --uns 80-120 Hl-- si es té en compte que una persona solia consumir-se dos a l'any. Tanmateix, el valor global de les obligacions frumentàries no era insignificant comparat al de l'arrendament del terç delme, que gravava sobretot la producció cerealista del terme de la vila. De fet, en 1416 s'arrendà per uns 8.000 sous, en 1466 per 6.700 i en 1499 per 5.200, mentre que el valor de les vendes efectuades pels prohoms foren, respectivament d'uns 4.600 --valor estimat--, 2.200 i 1.300 sous.¹⁷⁵ Ara bé, encara que aquestes xifres suggereixen una activitat comercial gens menyspreable, els intercanvis registrats a les obligacions no mostren la realitat

¹⁷⁴ Això no vol dir necessàriament que Castelló fos un centre que produís un gran volum d'excedents per a traure del terme, cap a València o exportar-se fora del regne.

¹⁷⁵ Les dades sobr els arrendaments en P. VICIANO, La senyoria reial..., op. cit.; l'estimació de 1416 s'ha fet a partir del total de 1.150 sous corresponents als tres mesos coneguts.

predominant del mercat cerealista. Les vendes a crèdit foren efectuades sobretot per prohoms burgesos i camperols rics durant les èpoques d'escassetesa entre dues collites, mentre que el major volum de cereals l'introduïen al mercat el conjunt dels camperols --tant els grans com els mitjans i fins a cert punt també els que no eren autosuficients--¹⁷⁶ durant l'estiu, en el moment de la sega. D'aquesta manera, les obligacions il·luminen un sector del mercat menor en termes de volum però clau a l'hora d'obtenir beneficis, dominat per l'actitud especuladora dels prohoms locals, disposats a fer valdre la seua superioritat econòmica --la capacitat d'emmagatzemar excedents propis o adquirits-- per a beneficiar-se de les dificultats dels seus veïns més febles. El predomini dels prohoms en aquest mercat especulatiu era aclaparador a inicis del segle XV --el 90 % del valor en 1416-- , però tendí a disminuir al llarg de la centúria, de manera que en 1499 només arribava a un 60 %.

¹⁷⁶ És possible que, per a saldar els deutes acumulats durant l'anyada i obtenir diners en metàl·lic per a pagar impostos o altres despeses indefugibles, fins i tot els camperols amb escassos excedents es veiessen forçats a vendre bona part de la seua collita, encara que després haguessen de comprar cereal a crèdit per a sembrar o alimentar-se a l'hivern i la primavera. En aquest sentit, fins i tot els estrats més baixos de la pagesia haurien de produir per al mercat encara que no fossen autosuficients.

QUADRE 9
VENDES DE CEREALS EFECTUADES PER PROHOMS

<u>cereal</u>	<u>1416</u> <u>valor núm.</u>		<u>1466</u> <u>valor núm.</u>		<u>1499</u> <u>valor núm.</u>	
forment	977	17	2.146	60	1.244	41
ordi	143	4	53	8	55	3
civada	30	1				
espelta			14	1		
total prohoms	1.150	22	2.213	69	1.299	44
total oblig.	1.174	28	2.822	80	2.115	68

A banda que la venda de cereal a crèdit pogués incloure un interès no declarat --com succeïa en els préstecs "graciosos"--, els venedors aprofitaven les variacions estacionals dels preus locals per a assegurar-se un marge de guanys. La cronologia de les vendes i del termini del pagament ajornat és molt significativa. En 1416 les obligacions es registraven a l'hivern --novembre i desembre-- i les tres quartes parts dels pagaments havien d'efectuar-se en Sant Joan de juny i en Santa Maria d'agost. En 1466 hi havia un buit entre juny i octubre, mentre les vendes es concentraven en els períodes de soldadura, sobretot en març i abril, amb un 60 % del total.¹⁷⁷ Les dates en què s'havia de fer efectiu el pagament es repartien també entre Sant Joan i Santa Maria --54 casos-- i, en general, el 85 % es concentrava entre juny i setembre. Finalment, en 1499 hi hagué una activitat més remarcable de vendes entre juny i octubre, però la majoria es concentrà en l'època de soldadura, quasi la meitat

¹⁷⁷ En 1466 d'un total de 69, la distribució següent: gener 9, febrer 3, març 16, abril 9, maig 16, juny 1, juliol 0, agost 1, setembre 0, octubre 1, novembre 6, desembre 7.

del total entre març i abril.¹⁷⁸ Una volta més, un 60 % dels terminis de pagament eren en Sant Joan i Santa Maria, però gran part de la resta també vencien a l'estiu.¹⁷⁹ En definitiva, els prohoms venien quan el cereal escassejava --a l'hivern i a la primavera--, en època de preus alts fixats en metàl·lic. En canvi, els llauradors havien de vendre la seua producció en Sant Joan de juny i Santa Maria d'agost, el moment de preus baixos, a fi obtenir els diners per a pagar el deute. Així doncs, si adquirien un cafís havien de vendre un volum major de cereal per a poder pagar el deute als prohoms. El caràcter especulatiu d'aquesta immersió en el mercat encara es feia més cru quan el cereal que venien els prohoms no prov enia sols de la producció pròpia, sinó que el compraven a baix preu als llauradors en l'època de la collita.

En 1466 un dels principals venedors de forment a crèdit era l'especier Pere Feliu, major. En aquest any registrà vuit obligacions frumentàries per un volum de cereal d'uns sis cafissos de forment, que va vendre per més de dos-cents sous. Fou en els mesos de major escassetesa --sobretot en maig i en menor mesura en abril i a principis de juny-- quan els llauradors locals --sols n'hi havia dos foraters, un de Les Useres i un d'Atzaneta-- acudien a l'especier per a proveir-se de forment,

¹⁷⁸ En 1499, el total de 44 vendes es distribuïen d'aquesta manera: gener 3, febrer 6, març 5, abril 10, maig 4, juny 1, juliol 2, agost 7, setembre 1, octubre 1, novembre 2 i desembre 2.

¹⁷⁹ Preus més elevats (1466 mitjana 35 s.), però en gener (37/6), febrer (36), març (39/6) abril (36), probl. en juny, juliol, agost molt més baixos, és el moment de la collita i gran oferta dels llauradors.

per un preu que voltava els 33-36 sous per cafís. En canvi, el termini de devolució s'estipulava en juny, juliol i agost, en una època de preus molt més baixos. No pot descartar-se que Pere Feliu venés una part de la seua producció bladera,¹⁸⁰ però la major part de l'excedent que introduïa al mercat el comprava a llauradors locals i de la comarca en el moment de la sega. Així, en juliol de 1467 feia pregonar per Castelló i per Vila-real que comprava forment a 30 sous per cafís, un preu bastant inferior al de les vendes que havia efectuat en la primavera de l'any anterior. Ara bé, el més remarcable és que aquest prohom aprofità la influència política per a afavorir els seus negocis privats, ja que l'oferta fou feta oficialment per l'agutzir municipal per manament de dos jurats, però sense l'autorització dels altres ni del justícia:

Johan Malbruscha, corredor, féu relació ell de manament dels honorables en Guillem Capcir e Berenguer Celma, jurats de la vila de Castelló, haver preconizada ab veu de trompeta crida que tot hom que vulla vendre forment que vaja a casa d'en Pere Feliu, que aquell lo comprarà a XXX sous lo cafís".¹⁸¹

El comportament econòmic d'aquest especier no devia ser una excepció. De fet, el mercat especulatiu de cereal estava controlat pels veïns que podien emmagatzemar reserves per a vendre a l'hivern i la primavera, és a dir, llauradors acomodats i burgesos locals, amb un clar avantatge per a aquests darrers, que efectuaren dos terços de les vendes especulatives atribuïdes

¹⁸⁰ Al padró de la peita de 1468 tenia un patrimoni global de 5,9 Ha, però sols 1 Ha era de terra de sembra, una escassa superfície que no devia proporcionar un volum d'excedents remarcable.

¹⁸¹ AMC, Cort del Justícia, 1467/7/6. Pere Feliu oferia als veïns de Castelló 30 sous per cafís, un preu superior als 24-28 que assolía llavors al mercat local, però als venedors de Vila-real se'ls oferia només 26 sous per cafís.

als prohoms. Entre els llauradors destacaren Domingo Coves en 1416, que va vendre cereal per un valor de 294 sous, i en 1466 Joan Giner, un dels llauradors més rics de la vila, registrà 18 obligacions que suposaven la venda d'una vintena de cafissos per un muntant global de 736 sous.¹⁸² En 1499 l'oferta es trobava menys concentrada --una mitjana per venedor que voltava el mig centenar de sous--, però també destacaven els llauradors amb més terra com Miquel Jover (29,7 Ha en 1497), Guillem Martí (12,9 Ha) i Pere Mas (19,4 Ha).

Amb tot, els qui més cereal venien eren els prohoms burgesos, encara que en 1499 el sector no agrari es va diversificar, amb una presència també important de cavallers --val a dir que d'origen burgès-- i de menestrals, que assoliren un cinquè de les vendes. En general, més que no mercaders, els burgesos eren notaris. Així, en 1416 fou Pere de Begues el venedor més destacat de cereal --11 operacions per un valor total de 586 sous--, i encara assoliren un volum major les vendes de Gaspar Eiximeno en 1466, amb 35 obligacions per un preu global de 1.193 sous. Ja a les darreries del segle, tingueren una presència remarcable, amb mitja dotzena de vendes cadascun, el cavaller Nicolau de Reus (per un valor de 215 sous), el mercader Jaume Agramunt (185) i el paraire Joan Santalínea (110).

¹⁸² Domingo Coves tenia 7'8 Ha de terra al padró de 1398, però sols 3,5 eren terra de sembra; més destacat era Joan Giner, que en 1468 posseïa un patrimoni de 17,9 Ha.

QUADRE 10
VENEDORS DE CEREALS

<u>ofici</u>	<u>1416</u>	<u>1466</u>	<u>1499</u>
llauradors	8	23	16
burgesos	14	46	12
menestrals			9
cavallers			7

total	22	69	44

Molts d'aquests prohoms de professions no agràries podien obtenir les reserves de forment de les seues pròpies explotacions. En efecte, alguns tenien grans extensions de terra --per damunt de les 10 Ha.-- que podien oferir excedents al mercat, com Nicolau de Reus, amb 14'1 Ha en 1497, i Jaume Agramunt, que s'hi acostava amb 9,5 Ha. Però hi havia altres casos en què els cereal no podia provenir tan fàcilment de les pròpies heretats. Pere de Begues sols tenia 5,6 Ha, però amb quasi 5 Ha de terra de sembra, podia produir la quinzena de cafissos que va vendre.¹⁸³ Més difícil ho tenia Joan Santalínea, que sols posseïa 0,7 Ha --només 4 fanecades de terra campa-- i vené uns 3 cafissos a crèdit. Sens dubte, tal com feia l'especier Pere Feliu, aquests prohom compraven cereal als llauradors per a revendre'l en els moments d'escassetat,¹⁸⁴ però és probable que els majors volums de gra que comercialitzaven els veïns burgesos

¹⁸³ Entre "terra" i horts, 57 fanecades, que --sense tenir en compte els guarets-- podien produir fins a un màxim de 28 cafissos, amb uns rendiments usuals de poc més de mig cafís de forment per fanecada.

¹⁸⁴ Aquest comportament coincidia amb el dels jueus acomodats de la vila, que venien forment als llauradors en dificultats sense tenir explotacions cerealistes pròpies, segons Antonio J. MIRA JODAR, "Els diners dels jueus. Activitats econòmiques d'una família hebrea al món rural valencià", Revista d'Història Medieval, 4, 1993, pp. 101-126.

provinguessen d'altres negocis. Aquest fou el cas de Gaspar Eiximeno, el notari que en 1466 venia als llauradors locals cereal obtingut per l'arrendament del terç delme de 1465, la renda més important de la batllia reial. La recaptació d'aquesta regalia, doncs, no sols permetia acumular un gran volum de cereal, sinó que posava en mans del venedor a crèdit un instrument coercitiu addicional per a forçar els compradors-deutors a complir l'obligació. Així, Gaspar Eiximeno reclamava que en cas de morositat, "que sia procedit contra ell e sos béns com de deutes reials, com sien de les rendes del senyor rey".¹⁸⁵ Resulta significatiu de les dificultats d'acumular quantitats importants de cereal per a comercialitzar --bé fos de l'explotació pròpia o adquirit a petits productors-- el fet que el major volum venut per un prohoms fos, en essència, la gestió d'una part de la renda feudal.

A partir de les dades de les obligacions també pot establir-se qui eren els clients dels prohoms de la vila, en definitiva qui es veia obligat a comprar a crèdit el cereal en els moments més desfavorables. En general, més del 80 % dels compradors --incloent-hi els camperols mudèjars-- eren veritables llauradors, mentre que la resta provenien bàsicament de medis artesans i, en menor mesura, altres sectors identificats sols com a minories ètnico-religioses i càrrecs administratius. El fet que eren massivament els llauradors --per tant en major o menor escala productors de cereals-- els qui acudien amb major freqüència als prohoms de la vila per a comprar cereal pot semblar, d'entrada, paradoxal. Tanmateix, si es té en compte que la majoria de les

¹⁸⁵ AMC, Cort del Justícia, 1466/3/28.

explotacions camperoles devien situar-se per sota del llindar de l'autosuficiència, s'explica la formació d'una demanda centrada en el moment més allunyat de la collita, quan ja s'havien esgotat els escassos excedents i calia manllevar --comprar a crèdit-- blat per a llavor o fins i tot per al consum. Era la precarietat de la petita explotació camperola --i no tant l'expropiació de la terra en benefici dels prohoms a través del mercat-- el fet que dinamitzava un remarcable sector del mercat frumentari local.

QUADRE 11
COMPRADORS DE CEREALS

llauradors	19	47	36
menestrals	3	8	3
altres		14	5

total	22	69	44

Tal com succeïa amb la resta d'obligacions, la penetració dels prohoms locals en el mercat frumentari era de radi ben curt. Els llauradors i altres clients que acudien a Castelló per a proveir-se de cereal eren sobretot de la mateixa vila. En 1416 sols el 7 % dels compradors eren forasters --sobretot de Cabanes--, una proporció que s'havia ampliat en 1466, però els deutors de fora de la vila continuaren sent una minoria, un 14 % provinent sobretot de Borriol, Almassora, Atzaneta i altres llogarrets de la zona muntanyosa que encerclava el terme de Castelló. De manera semblant, en 1499 sols un 14 % dels compradors eren forasters de Borriol i altres llocs de La Plana, de comarques properes com

l'Alcalatén i el Maestrat.¹⁸⁶

4. INVERTIR EN CENSALS: UN NEGOCI DE PROHOMS

4.1. Un mercat creditici fluïd

El mercat del crèdit censalista privat era bàsicament local, tant en el pol de l'oferta com en el de la demanda. D'un total de 522 manaments executoris que s'han conservat en els registres del justícia local per al període 1416-1495,¹⁸⁷ nou de cada deu foren enviats des de Castelló, és a dir, que pràcticament tots els creditors identificats eren veïns de la vila. De manera semblant, els destinataris de les reclamacions --els deutors morosos-- habitaven majoritàriament en la mateixa vila i en la comarca de La Plana. De fet, els creditors forasters es localitzaven sobretot en poblacions destacades i properes com Vila-real (15 manaments) i Onda (5) i en altres menors com

¹⁸⁶ Pel que fa a les dificultats d'articulació d'un mercat cerealista regional centrat a València, que no podia aconseguir-se només a través de la demanda, sinó que necessitava també una legislació coactiva en favor dels interessos urbans, vegeu d'Agustín RUBIO VELA, "El abastecimiento cerealista de una gran urbe bajomedieval. Aproximación al problema campo-ciudad en el País Valenciano", en L'escenari històric del Xúquer. Actes de la IV Assemblea d'Història de la Ribera (1986), L'Alcúdia, Ajuntament, 1988, pp. 55-68.

¹⁸⁷ AMC, Cort del Justícia, 1416 (15 manaments), 1420 (5), 1422 (5), 1434 (2), 1438 (5), 1439 (6), 1441 (1), 1445 (10), 1446 (20), 1447 (8), 1448 (70), 1453 (16), 1454 (5), 1455 (15), 1456 (23), 1462 (16), 1465 (14), 1466 (15), 1467 (6), 1480 (68), 1483 (6), 1485 (25), 1488 (55), 1491 (20), 1492 (9) i 1495 (82). De les 511 reclamacions sols n'hi havia 36 en què el deutor era una institució pública, de manera que les dades reflecteixen el funcionament del mercat del crèdit privat. Del total de manaments 238 eren des del justícia de Castelló a veïns de la vila (sèrie "manaments executoris"), mentre que els 284 restants provenien de fora o anaven dirigits des de Castelló a altres llocs (sèrie "lletres").

Cabanes (5).¹⁸⁸ Més enllà d'aquest curt radi d'uns 20 Km., l'única població d'on es van enviar manaments contra els deutors de Castelló fou la ciutat de València i en segon terme la vila de Morvedre. La resta --només mitja dotzena de reclamacions-- provenien de poblacions situades en les comarques muntanyoses que envoltaven la plana al·luvial, sobretot del Maestrat i de l'Alcalatén.¹⁸⁹ Els creditors forasters, doncs, tenien poca incidència en els censals privats. Fins i tot els ciutadans de València, que en altres sectors com el crèdit públic, tendien a conquistar l'hegemonia en el mercat censalista, es veien desplaçats pels creditors locals i comarcals a l'hora de percebre les pensions. Normalment, aquests préstecs havien estat efectuats pels mateixos creditors que reclamaven les pensions impagades, però també és cert que sovint els títols censalistes eren alienats pels prestamistes originals, de manera que un endeutament en principi local tendia a convergir en la vila de Castelló, que es presentava així com un centre comarcal --probablement no l'únic-- on els camperols necessitats de diners podien acudir a la recerca de capitals i també un lloc on els creditors forasters podien vendre els seus títols per a obtenir diners líquids. En altres ocasions, però, eren els creditors forasters, com ara els Vaio --uns mercaders de Sogorb-- els qui s'aveïnaven a Castelló portant-ni tots els títols censalistes. Aquesta situació era diferent a la d'un lloc més rural com Sueca, on la contractació inicial del crèdit tenia també un abast local,

¹⁸⁸ Altres llocs de La Plana des d'on eixiren manaments executoris foren Almassora (1), Bell-lloc (2) i Nules (1).

¹⁸⁹ Eren Llucena (3), Sant Mateu (1), Cervera (1) i El Portell (1).

però a la llarga els títols anaren passant a censalistes de València.¹⁹⁰ D'aquesta manera l'hegemonia de la capital del regne també es feia sentir en el mercat del crèdit privat,¹⁹¹ cosa que no succeïa en la vila de la Plana.

QUADRE 12
RECLAMACIONS DE CENSALS

	<u>origen</u>		<u>destí</u>	
		%		%
Castelló	475	90,99	285	54,59
València	10	1,91	2	0,38
Morvedre	2	0,38	5	0,95
La Plana	29	5,55	159	30,45
L'Alcalatén	3	0,57	25	4,78
El Maestrat	2	0,38	5	0,95
Els Ports	1	0,19	3	0,57
Alt Palància			25	4,78
altres			13	2,49

total	522		522	

Els veïns de Castelló no sols no havien caigut en la dependència de creditors forasters, sinó que eren ells els qui projectaven la seua influència financera sobre les comarques properes. En efecte, els censalistes locals reclamaren 238 pensions a deutors del veïnat, però també una quantitat quasi

¹⁹⁰ Els títols censalistes es concentraven a València per l'aveïnament dels notables suecans i per les relacions que aquests mantenien amb els ciutadans de la capital, vegeu l'estudi col·lectiu d'Antoni FURIO, Juan V. GARCIA MARSILLA, Antonio J. MIRA, Salvador VERCHER i Pau VICIANO, "Endeutament i morositat en una comunitat rural. El censal a Sueca a finals del segle XV", en Actes de la V Assemblea d'Història de la Ribera (Almussafes, 1988), Almussaffes, Ajuntament, 1993, pp. 119-165.

¹⁹¹ Sobre les inversions censalistes privades i públiques del patriciat de València --un donzelli un ciutadà--, poden veure's els estudis de Pau VICIANO, Catarroja: una senyoria de l'horta de València en l'època tardomedieval, Catarroja, Ajuntament, pp. 97-114, i "L'estratègia rendista del patriciat valencià: el censal i la terra en les inversions d'un mercader del segle XV", Afers, 11/12, 1991, pp. 127-136.

equivalent a censataris forasters. Donat que no sempre s'han conservat per a un mateix any els registres on constaven els manaments enviats a l'exterior i els que recollien les reclamacions efectuades dins de la vila, aquestes quantitats poden sofrir una certa distorsió, però pot afirmar-se sense cap dubte l'aïllament de la vila respecte als creditors forasters i, per contra, la penetració dels capitals castellanencs en les comarques properes, sobretot en els llogarrets senyorials de les zones muntanyoses.

Una volta més, els deutors dels censalistes de Castelló es trobaven en la comarca de La Plana. Sobretot els manaments es dirigien a petites poblacions senyorials com Vilafamés (40), Borriol (37) i La Pobla (18) que es trobaven en les muntanyes que envoltaven pel nord terme de Castelló, dins d'un radi inferior als 15 km. Per la zona de la plana pròpiament dita, pel territori de les viles més importants, la iniciativa dels creditors castellanencs es veia bloquejada. Només Almassora, un lloc del bisbat de Tortosa, es trobava dins de la influència financera de Castelló (36 manaments), però les viles més destacades com Vila-real, Borriana i Onda escapaven a la xarxa censalista centrada en la capital de la comarca.¹⁹² Amb una importància secundària, hi havia deutors que habitaven a l'Alcalatén --on destacava l'Alcora (19)-- i en l'Alt Palància, sobretot en Sogorb (11),¹⁹³ una

¹⁹² De fet el nombre de manaments fou molt reduït: Vila-real (3), Borriana (3) i Onda (2). La resta de poblacions de La Plana, la majoria situades per la zona escarpada del nord, foren Cabanes (10), Benicàssim (1), Betxí (3), Les Coves (3), Bell-lloc (1), la Serra d'en Garceran (1) i la Vilanova (1).

¹⁹³ Els altres llocs d'aquesta comarca eren Xèrica (6), Caudiel (3), El Toro (2), Almedíxer (1), Altura (1) i Castellnovo (1). A més de l'Alcora, dins de l'Alcalatén s'incloïa Atzaneta

destacada població situada a uns 40 Km. de Castelló. Fora d'aquestes zones, la penetració dels capitals castellonencs --ja poc remarcable-- s'anava esvaint a mesura que s'allunyava cap al Maestrat i els Ports,¹⁹⁴ on segurament es feia sentir el pes econòmic de Sant Mateu i sobretot de Morella.

La inversió en el crèdit censalista no estava a l'abast de la majoria del veïnat, sinó que es reduïa als sectors més rics de la vila, que precisament coincidien amb els prohoms que participaven en el poder local. Amb tot, una part significativa del mercat --un terç % de les reclamacions locals-- estava en mans de censalistes passius, sobretot preveres i institucions religioses¹⁹⁵ i assistencials, al costat d'una àmplia nòmina de viudes i algunes tuteles. Dins d'aquest sector passiu, el clero de Castelló i els frares de Sant Agustí efectuaren un 40 % de les reclamacions censalistes, seguits per les viudes, tuteles i marmessories --més d'un terç de total-- i finalment s'hi afegien --amb una cinquena part-- les institucions assistencials, on destacava l'almoïna de Llorenç Martorell i l'hospital de Guillem Trullols. Aquest remarcable sector de censalistes passius, però, no estava desvinculat dels prohoms locals. Tot al contrari, bona part dels clergues i de les viudes que percebien pensions eren

(4) i Les Useres (2).

¹⁹⁴ Del Maestrat hi havia Alcalà de Xivert (2), Benassal (1), Torre Besora (1) i Vilafranca (1), i d'Els Ports només Sorita (2).

¹⁹⁵ A la capital del regne, les pensions dels censals arribaven a superar les rendes agràries fins i tot en els ingressos dels convents de monges, vegeu l'estudi de Pau VICIANO, "La gestió econòmica d'un monestir cistercenc femení: la Saïdia de València a finals del segle XV", Revista d'Història Medieval, 1991, pp. 111-132.

membres de destacats llinatges polítics, i les principals institucions caritatives foren fundades i eren administrades per destacats prohoms de la vila. Ara bé, lluny de reduir-se a una funció religiosa o assistencial,¹⁹⁶ els censals constituïen sobretot una inversió econòmica --de caràcter rendista-- per als prohoms que es trobaven en plena activitat pública.

QUADRE 13
CREDITORS PASSIUS CASTELLONENCs

		<u>reclamacions %</u>
clero	53	34,64
Sant Agustí	9	5,88
almoines	25	16,33
hospital	8	5,22
viudes	53	34,64
tuteles	3	1,96
marmessories	2	1,30

total passius	153	
total de Castelló	475	

Els censalistes en actiu que adquirien un major protagonisme en el mercat del crèdit eren bàsicament prohoms que participaven en el poder municipal. Un 85 % d'aquestes reclamacions foren

¹⁹⁶ El cas de Castelló i el de Sueca, estudiats a partir de les reclamacions de pensions instades davant la cort del justícia, permeten afirmar que sols una minoria dels censals es destinava a les fundacions religioses, de manera que no pot acceptar-se la tesi que aquesta forma de crèdit tenia com a principal funció la "contractació de serveis religiosos a molt llarg termini", tal com proposa Tomàs PERIS ALBENTOSA, "Censos i censals a la Ribera del Xúquer, segles XIV-XVI: entitat, distribució i funció socio-econòmica", Actes de la V Assemblea d'Història de la Ribera (Almussafes, 1988), Almussafes, Ajuntament, 1993, pp. 209-229. Sens dubte, aquesta discrepància es deu al fet que els padrons de riquesa que s'han pres com a font en aquest estudi ofereixen una imatge distorsionada i molt incompleta del mercat del crèdit censalista, i tendeixen a confondre els censos emfitèutics amb els censals de carta de gràcia.

efectuades per veïns que accediren alguna volta als càrrecs públics. Es tractava sobretot de prohoms burgesos --la meitat del total--, però els llauradors acomodats assolien també una posició molt remarcable. Menys presència en aquest mercat tenien els petits nobles locals i els menestrals. Resulta significatiu que la sociologia dels creditors censalistes --des del punt de vista dels manaments executoris-- no sols hi hagués una major presència de burgesos i aristòcrates que en la demografia de la vila, sinó que fins i tot assolien un major relleu que en l'ocupació dels càrrecs polítics. Els llauradors benestants tenien accés al consell local i figuraven entre els majors contribuents de la peita, però no solien disposar de capitals líquids per a prestar en forma de censals als seus veïns o als camperols de la comarca. Almenys no tant com els seus companys de professions liberals i comerciants. Hi havia, però excepcions significatives.

QUADRE 14
CENSALS RECLAMATS PER PROHOMS

	<u>creditors</u> %		<u>deutors</u> %	
llauradors	94	33,69	217	77,77
burgesos	138	49,46	9	3,22
menestrals	16	5,73	23	8,24
nobles	31	11,11		
altres			11	3,94
públics			19	6,81

total	279		279	

En efecte, el prohom que efectuà un major nombre de reclamacions --73 en tres anys-- era el llaurador Francesc Agramunt, i n'hi hagué altres com Bernat Mut que també tingueren un pes remarcable. Tanmateix, deixant a banda el cas

d'especialització censalista --més aviat excepcional-- d'Agramunt, la quota del llauradors baixaria a una desena part de les reclamacions i, paral·lelament, els burgesos suposarien dos terços del total. Entre aquests prohoms destacaven els notaris. Guillem Equal, Gaspar Eiximeno i Guillem Moliner encapçalaven la nòmina de creditors burgesos amb més de deu reclamacions. Mercaders com Joan Miralles assoliren un relleu semblant, però era el metge ennoblit Nicolau de Reus qui, amb 30 manaments, va ser el segon creditor de la vila en nombre de reclamacions.

Els prohoms castellonencs no havien limitat la seua activitat al mercat estrictament local --un 40 % de les reclamacions--, sinó que tenien entrampats en la xarxa censalista algunes comunitats rurals i, sobretot, camperols dels voltants a títol privat. Aquestes pensions que afluïen cap a Castelló venien de llocs ben propers, sobretot de la mateixa comarca de La Plana, però una volta més no tant de les grans viles --a Vila-real i Borriana sols s'envià una reclamació-- sinó de petites poblacions com Almassora (29) i sobretot llogarrets senyoriais escampats per la muntanya: Borriol (32), Vilafamés (26) o La Pobla (15).¹⁹⁷ Més enllà d'aquest curt radi només destacaven l'Alcalatén --amb Alcora (13)-- i la comarca, ja més allunyada, de l'Alt Palància, on s'incloïen Sogorb (10) i Xèrica (6).

¹⁹⁷ La resta de poblacions de La Plana foren: Cabanes (6), Benicàssim (1), Betxí (1), La Serra d'Engarceran (1) i Vilanova (1).

QUADRE 15
DESTINACIO DELS CENSALS RECLAMATS PER PROHOMS

Castelló	108	38,70
València	2	0,71
Morvedre	3	1,07
La Plana	114	40,86
Alcalatén	16	5,73
El Maestrat	2	0,71
Els Ports	3	1,07
Alt Palància	23	8,24
altres	8	2,86

total	279	

En definitiva, la geografia del crèdit dels prohoms en actiu coincidí amb la del conjunt dels censalistes de Castelló, on participava també el sector passiu. Tanmateix, hi havia una certa especialització entre els dos tipus de creditors. En els casos predominaven les petites inversions en el mercat privat, però mentre els eclesiàstics i les viudes es limitaven a aquest tipus de préstec, els prohoms castellonencs en actiu intervenien també en el mercat públic, sobretot projectant els seus capitals cap a les poblacions dels voltants.¹⁹⁸ Ara bé, no pot dir-se que la vila de Castelló fos un gran centre financer, ni tan sols a nivell regional. És significatiu que els municipis que, segons les reclamacions, pagaven pensions a veïns de Castelló no fossin les grans viles del nord --Morella, Vila-real, Borriana,¹⁹⁹ Sant

¹⁹⁸ el clergat públic (2) viudes (7) i marmessories (2), prohoms (19) altres en actiu (6). Predomini del públic en els prohoms.

¹⁹⁹ És possible que les comptabilitats municipals d'aquestes viles traguen a la llum la participació --sempre minoritària respecte a l'hegemonia dels censalises de València-- d'algun creditor de Castelló, com fou el cas de Llorenç Alquècer, el mercader Miquel Arrufat i jurista Pere Miralles, segons Pau VICIANO, "Fiscalitat local i deute públic al País Valencià. L'administració de la vila de Borriana a mitjan segle XV", Anuario de Estudios Medievales, 22, 1992, pp. 513-533.

Mateu--, sinó llogarrets camperols d'escasses dimensions demogràfiques, on era difícil que existís una èlite local amb capitals líquids per a subvenir les necessitats financeres de la seua comunitat.²⁰⁰ Els prohoms castellonencs, doncs, aprofitaven les dificultats financeres dels petits municipis pròxims per a fer inversions rendistes. Malgrat això, no pot parlar-se d'un mercat regional del nord del regne centrat a Castelló, ja que els capitals d'aquesta vila contribuïen a finançar les hisendes d'altres poblacions, però no pot assegurar-se que la seua presència fos hegemònica. Menys encara quan ni tan sols aconseguïen satisfer la demanda del seu propi municipi, on el major volum del crèdit provenia de censalistes residents a la ciutat de València. Cap a 1425, més de les tres quartes parts de les pensions que pagava el municipi de Castelló anaven a les bosses de ciutadans i aristòcrates de la capital del regne, mentre que la resta es repartia entre una reduïda nòmina de mercaders, juristes, notaris i algun llaurador acomodat, en conjunt una vintena de creditors locals que solien accedir als càrrecs polítics de la vila.²⁰¹

En general, no es tractava de grans inversions, sinó de capitals modests, fins i tot en el cas dels censals públics

²⁰⁰ A banda de Castelló (2 reclamacions), hi havia Xèrica (5), l'Alcora (3), Caudiel (2), El Toro (2), Alcalà de Xivert (1), Almassora (1), Borriol (1), Castellnovo (1) i La Serra d'Engarceran (1). Les dades sobre el conjunt dels censalistes, incloent-hi els sectors passius, eren aquestes: Castelló (13), hi havia l'Alcora (5), Xèrica (5), Alcalà de Xivert (2), Les Coves (2), El Toro (2), Caudiel (2), Almassora (1), Almedíxer (1), Borriol (1), Castellnovo (1) i La Serra d'Engarceran (1).

²⁰¹ Vegeu l'estudi de Pau VICIANO, "Ingrès i despesa d'una vila valenciana del Quatrecent. Les finances municipals de Castelló de la Plana (1426-1427)", BSCC, LXVI, 1990, pp. 635-664.

pagats per les petites comunitats rurals. En termes mitjans, les pensions que satisfieien els deutors privats estaven al voltant dels 30 sous, de manera que a un interès dominant del 8,33 % els capitals prestats devien oscil·lar al voltant dels tres-cents sous, una suma equivalent al preu d'un bon rossí de llaurada o a la dot de la filla d'un llaurador. En el terreny públic el muntant de la inversió augmentava, ja que la pensió mitjana estava al voltant dels 200 sous, que a un interès usual del 6,66 % suposava un capital de tres mil sous. Aquest volum era ja considerable, sobretot comparat amb l'atomitzada distribució de l'endeutament privat de les famílies camperoles, però estava lluny dels deu mil sous que, en termes mitjans, invertien els censalistes residents a València en la vila de Castelló.²⁰² Més enllà d'aquestes magnituds i de la que tenia el censal des del punt de vista macroeconòmic --sobretot en el finançament públic-- es planteja la qüestió des de la perspectiva dels creditors, és a dir, com a estratègia inversora alternativa --o complementària-- a l'explotació de la terra i a l'activitat comercial.

4.2. Les estratègies rendistes

La majoria dels censalistes locals eren els prohoms que ocupaven els càrrecs municipals. Tanmateix, aquesta opció inversora no devia estar relacionada amb la seua activitat política sinó més aviat amb el fet que els prohoms eren també els veïns de major riquesa i els que podien acumular capitals líquids per a prestar. El grup polític, però, distava molt de ser

²⁰² A Borriana els censals públics quitats podien arribar als 7.000 sous, vegeu P. VICIANO, "Fiscalitat local...", cit.

uniforme, de manera que s'hauria de precisar quina proporció dels prohoms en actiu d'una època triaven la inversió censalista com una forma de gestió del seu patrimoni. En aquest sentit s'ha de reconèixer que les dades disponibles subvaloren l'abast real del crèdit censalista. Sols es coneixen una part de les reclamacions contra els deutors morosos --s'escapen així els censals pagats amb puntualitat-- i els préstecs registrats en els padrons de riquesa en certes èpoques, encara que només s'hi incloïen els censals privats que pagaven els veïns de la vila, i per tant queden també en l'ombra les inversions dels prohoms en altres localitats i el crèdit públic. Malgrat aquestes limitacions, pot afirmar-se que dels 90 prohoms que consten al 1479 amb el seu patrimoni detallat, 32 eren censalistes i, de manera semblant, en 1497 els prohoms que havien invertit en censals eren 37 d'un total de 82. Això vol dir que, amb plena seguretat, a finals dels segle XV entre un 35-45 % dels membres del grup polític s'havia incorporat al mercat censalista com a creditor, però tenint en compte les mancances de les fonts, no seria exagerat considerar que un de cada dos prohoms invertia en aquest tipus de crèdit. Les situacions, però, eren molt diferents, i de fet anaven des de prohoms que sols havien carregat esporàdicament algun censal fins a veritables rendistes especialitzats.

D'entrada, no es d'estranyar que fossen els burgesos, ben fornits de capitals líquids i bons coneixedors del funcionament del mercat, els prohoms més dedicats a la inversió creditícia. Els principals censalistes identificats eren notaris que, a banda de tenir diners, coneixien perfectament la dinàmica del mercat censalista, ja que solien redactar els contractes i sovint

actuaven com a procuradors de creditors privats o d'institucions que invertien en censals. Fora de les seues activitats professionals, Guillem Equal i Guillem Moliner no participaven en negocis arriscats com l'arrendament d'imposts o l'explotació de monopolis reials. La seua opció era marcadament rendista en el cas del crèdit, i la mateixa lògica devia guiar l'explotació de les seues propietats agràries. Cap dels dos no apareixen en les obligacions de 1466 i 1499 com a especuladors cerealistes o venedors d'altres mercaderies, i de fet Guillem Equal només figurava com a perceptor de rendes sobre terra.²⁰³ En canvi, Gaspar Eiximeno no sols exercia com a notari, sinó que gestionà rendes importants de la batllia com el terç delme i participà activament en el comerç cerealista d'abast local. Tant aquest notari com el seu col·lega Guillem Equal augmentaren les seues inversions censalistes durant la dècada dels vuitanta, consolidant la seua opció pel mercat del crèdit en detriment de la possessió de terra. Així, en 1479 Gaspar Eiximeno ja havia invertit uns 5.100 sous en censals,²⁰⁴ però el valor del seu patrimoni agrari encara s'hi acostava, amb 7,4 Ha valorades en 4.425 sous. En canvi, en 1495 havia carregat un mínim de 2.200 sous més, de manera que el ritme de les seues inversions censalistes degué créixer, en termes mitjans, en un centenar de sous a l'any. De manera semblant, en 1479 Guillem Equal posseïa

²⁰³ AMC, Cort del Justícia, 1499/1/9, el llaurador Miquel Guerau s'obligà a pagar 35 sous per censos retardats sobre una tros de terra a aquest notari.

²⁰⁴ Al padró de riquesa de 1479 constaven inversions censalistes per un capital global de 4.140 sous, als quals s'afegien els 1.000 --88 sous de pensions al 8,33 %-- en què pot estimar-se el muntant dels 2 censals reclamats abans d'aquest any, vegeu el quadre 21.

un capital censalista de 1.425 sous,²⁰⁵ que igualava el valor de la seua terra, però en els anys vuitanta i noranta les inversions en el crèdit s'incrementaren en més de 1.000 sous.

QUADRE 16
L'ESTRATEGIA RENDISTA DELS PROHOMS

<u>nom</u>	<u>ofici</u>	<u>censals</u>	<u>terra</u>	<u>total</u>
Francesc Agramunt	llaurador	18.500	1.650	20.150
Guillem Igual	notari	2.500	1.450	3.950
Gaspar Eiximeno	notari	7.300	4.425	11.725
Joan Miralles	mercader	3.100	2.925	6.025
Guillem Moliner	notari	2.600	4.700	7.300
Nicolau de Reus	cavaller	27.800	7.025	34.825

Per la seua banda, el mercader Joan Miralles no s'havia decantat tan clarament pel rendisme censalista com els anteriors notaris. Els capitals invertits en el crèdit no eren molt superiors al valor de la seua terra. De fet, en la última dècada de la seua vida havia anat decantant-se cap a l'acumulació d'heretats més que no cap al préstec censalista. En 1479 ja havia carregat més de tres mil sous,²⁰⁶ de manera que des d'aleshores fins als anys noranta no degué fer noves inversions significatives en aquest mercat, però en canvi les seues possessions de terra augmentaren de 5,6 Ha en 1479 (2.925 sous) a 12 en 1497 (4.225). El negoci especulatiu on Joan Miralles esmerçava els seus capitals durant els anys vuitanta no fou el

²⁰⁵ Es tractava de 7 censals registrats en el padró de 1479; sobre el capital dels censals carregats posteriorment --estimats al 8,33 %--, vegeu el quadre 21.

²⁰⁶ A més dels 1.900 sous de capital dels 7 censals declarats al Llibre de Vàlues de la Peita de 1479, n'hi havia un altre de deutor local carregat en 1478 i un més reclamat en 1467 que potser estava encara vigent, AMC, Cort del Justícia, 1480/7/8 i 1467/11/3.

del crèdit, sinó el de l'arrendament dels impostos municipals, una operació més arriscada que el rendisme censalista,²⁰⁷ però amb major expectativa de beneficis, sobretot per a un mercader que estava ben integrat en els cercles del poder local.

El cas de Francesc Agramunt posa de relleu com el mercat dels censals era una alternativa a l'adquisició de terra. En 1462, aquest llaurador només posseïa 2 Ha de terra, valorades en 1.650 sous, i en canvi les seues inversions censalistes ascendien a més de 18.000 sous. En conjunt, aquest prohoms havia carregat un mínim de quaranta-vuit censals entre els anys trenta i els seixanta del segle XV. La majoria li aportaven pensions en metàl·lic --un miler de sous vers 1462--, però hi havia altres que suposaven una quinzena de cafissos de forment --uns 3.000 litres--, que equivalien al consum anual de set persones o bé, si es venien al mercat local, podien assolir mig miler de sous.²⁰⁸ És significatiu que la immersió del llaurador en el mercat del crèdit s'hagués iniciat en els anys trenta, quan la pressió fiscal sobre la terra --a través de l'impost municipal-- va començar a augmentar per a fer front a l'endeutament públic.²⁰⁹ Bona prova de la decisió de l'estratègia censalista és que en 1447 Francesc Agramunt va invertir 1.100 sous en tres censals i encara efectuà un mínim de sis préstecs a curt termini --

²⁰⁷ D'altra banda, el volum dels capitals inherents en l'arrendament d'imposts superava els pocs centenars de sous dels censals privats: en 1484-1485 obtingué les cises per 12.940 sous, una gran suma que superava també els 7.725 en què s'havia taxat el seu patrimoni al padró de 1479, AMC, LC (1484-85), 1484/10/18.

²⁰⁸ En efecte, els 3.000 litres eren 15 cafissos, que en les obligacions registrades davant la cort del justícia solien oscil·lar al voltant dels 30 sous per cafís.

²⁰⁹ Vegeu el capítol VIII.

registrats en les obligacions del justícia-- per un volum de 700 sous,²¹⁰ de manera que els capitals destinats al crèdit en un sol any superaven el valor de les terres que encara tenia al padró de 1462. D'aquesta manera, aquest prohoms sorgit del camperolat local va anar transferint la seua riquesa des del sector agrari al mercat del crèdit.²¹¹

Els prohoms que optaren de manera més decidida per la inversió censalista es limitaren sobretot a una clientela local. De Castelló eren tots els deutors de Guillem Moliner i de Joan Miralles, mentre que Guillem Equal sols en tenia un de foraster --de Cabanes-- i Gaspar Eiximeno havia ampliat un poc més el radi de la xarxa amb cinc de fora --tres de La Plana i dos de Morvedre. Només els censalistes més destacats havien projectat la seua activitat més enllà dels límits del terme municipal. Així, Francesc Agramunt havia prestat diners a llauradors modests de la comarca. Només dos d'una trentena de deutors eren de Castelló, mentre que dos terços habitaven a Borriol i Almassora, i la resta eren de Vilafamés, La Pobla, l'Alcora, Vila-real, Borriana i Cabanes, és dir, de viles reials de la plana al·luvial i sobretot de les petites senyories de els muntanyes dels voltants. Al seu torn, Nicolau de Reus només tenia una quarta part dels deutors de la vila, mentre que la majoria no sols eren forasters, sinó que residien sobretot a les comarques de l'Alcalatén --on destacava l'Alcora-- i de l'Alt Palància, amb llocs com Sogorb, Xèrica, Caudiel, Barraques i El Toro. En general, doncs, l'espai

²¹⁰ AMC, CJ, sèries d'"obligacions" de 1447.

²¹¹ Sobre les inversions de Francesc Agramunt, vegeu el quadre 21 i el capítol IX.

d'actuació dels prohoms censalistes coincidia amb el de les seues actuacions en les vendes a termini registrades com a obligacions. I de fet, les incursions cap a llocs més allunyats --Morvedre i les poblacions de l'Alt Palància-- eren més aviat excepcionals, i no responien tant als contactes econòmics previs que els creditors tenien amb aquestes comarques com a la política d'aliances matrimonials. Els censals que Gaspar Eiximeno tenia carregats sobre uns deutors de Morvedre, els havia adquirit en 1460 en nom de la seua muller, en la cort del justícia d'aquesta vila.²¹² De la mateixa manera, el censal que pagava el municipi de Xèrica a Nicolau de Reus havia estat carregat originalment a favor de Joan Navarro, un ciutadà de Soborb que devia ser el pare de la seua muller, Joana Navarro.²¹³ És molt probable, així, que la resta de censals que posseïa en tota la comarca de l'Alt Palància --tots formalitzats per notaris de Sogorb-- fossen part de la dot aportada per la seua muller.

En general, les inversions dels principals censalistes de la vila produïen un mínim de dos o tres-cents sous de pensions anuals, una suma que si bé no era exorbitant --el salari dels peiters oscil·lava entre els mil i dos mil sous--²¹⁴ tampoc era menyspreable, més encara si es considera que podien haver altres censals que no havien estat reclamats i que, per tant, no es coneixen. De tota manera, dos-cents o tres-cents sous equivalien

²¹² Els censals, carregats originalment en 1408 i 1446, foren venuts en la cort del justícia de Morvedre per manament del governador a Gaspar Eiximeno, com a procurador de la seua muller, Ursula, viuda del metge Joan Ferrer, AMC, CJ, 1466/4/24.

²¹³ AMC, CJ, 1480/1/7, reclamació on es fa constar que el carregament original fou el 6 de gener de 1430.

²¹⁴ Vegeu el capítol VIII.

al preu d'un animal de llaurada o a 10 cafissos de forment, és a dir, a la producció d'una vintena de fanecades de bona terra. La inversió en censals esdevenia així una operació d'un lucre moderat --el 8,33 % en la majoria dels carregaments privats-- però més segura i amb uns ingressos més regulars que les aventures especulatives. En aquest sentit, el mercat censalista competia amb el de la terra, que també permetia una orientació rendista, però el crèdit tenia l'avantatge addicional que, tret d'algun moment excepcional, restava lliure de càrregues fiscals.

La inversió censalista tenia una motivació clarament econòmica, però més enllà de la percepció de les pensions, la xarxa censalista tenia també una "utilitat marginal" per als prohoms de la vila. El control del mercat local del crèdit privat --el públic estava en mans dels ciutadans de València-- reforçava l'hegemonia econòmica i política dels prohoms sobre el conjunt del veïnat. Els prohoms que disposaven de capitals líquids no sols podien decidir si concedien el crèdit a un llaurador o menestral en dificultats, sinó que una volta establert el lligam de l'endeutament, en una època en què la morositat era un fet pràcticament estructural, podien mostrar-se més o menys exigents a l'hora de reclamar les pensions impagades i, sobretot, d'exigir el pagament íntegre de les penes, que sovint eren tan feixugues com les mateixes pensions. D'aquesta manera, la incapacitat de bona part dels creditors per a respondre puntualment les pensions els posava en una situació de dependència estructural respecte als creditors. Els prohoms arrodonien així el seu poder informal sobre la comunitat, però aquesta influència esdevenia clarament

política quan l'endeutament lligava alguns consellers en actiu als prohoms de major pes polític. Així, Guillem Moliner accedí al consell --a voltes com a jurat-- en nombroses ocasions en què també foren consellers els seus deutors Bartomeu Nadalies, Joan Coll i Bernat Mas.²¹⁵ Per la seua banda, Gaspar Eximeno fou conseller en les mateixes legislatures que Francesc Museros i Bartomeu Joan, dos llauradors que eren deutors seus,²¹⁶ i el mateix succeí amb Pere Dolç respecte a Guillem Equal i Pere Ros pel que feia a Nicolau de Reus.²¹⁷ D'aquesta manera, si els mercaders, notaris i cavallers, atesa la seua riquesa i prestigi social, podien mediatitzar les decisions que prenien els consellers de menor relleu --sobretot llauradors i menestrals--, el deute censalista els posava en una situació de dependència directa respecte als principals prohoms de la vila i esdevenia així, un factor més de restricció de la seua autonomia política al si de la institució municipal.

5. LA GESTIO DE LA FISCALITAT

A banda del mercat del crèdit, un dels negocis més importants que podien fer-se en la vila estava en el terreny de la fiscalitat, ja fos la recaptació dels impostos municipals --com

²¹⁵ Guillem moliner coincidí en el consell amb Bartomeu Nadalies en 1451-1452 i 1454-1455 (jurat); amb Joan Coll en 1459-1460, 1464-1465 (jurat), 1468-1469 (jurat), 1470-1471, 1472-1473 i 1474-1475, i amb Bernat Mas en 1449-1450 i 1479-1480.

²¹⁶ Gaspar Eiximeno fou conseller al mateix temps que Francesc Museros en 1468-1469, 1470-1471 i 1473-1474; i coincidí també amb Bartomeu Joan en 1485-1486 i 1487-1488.

²¹⁷ Guillem Equal, Pere Dolç, Nicolau de Reus i Pere Ros foren consellers en 1482-1483.

a arrendataris o col·lectors assalariats--²¹⁸ o la gestió de les rendes de la batllia local. En efecte, el batlle era l'oficial reial encarregat de recaptar els drets que el monarca havia de rebre com a senyor de la vila, però ja des de finals del segle XIV no s'encarregava d'efectuar el cobrament de manera directa, sinó que els principals ingressos eren arrendats (terç delme) o bé s'havia traspassat aquesta responsabilitat al municipi (peita). Entre la resta de rendes, només els monopolis senyorials --en aquest cas "regalies" com molins, forns, carnisseries, escrivanies-- tenien un pes significatiu, però no solien arrendar-se anualment --tret de l'escrivania del justícia-- sinó que la seua explotació s'havia cedit en emfiteusi a beneficiaris particulars. D'aquesta manera, a canvi d'un reduït cens en metàl·lic o en espècie, una llarga nòmina de personatges benestants podien explotar els monopolis de la batllia, en definitiva de les taxes que els seus veïns havien de pagar per l'ús d'aquestes instal·lacions bàsiques per a l'economia local.²¹⁹

El negoci era atractiu, però no estava obert a tothom. D'entrada, calia comptar amb el capital suficient per a comprar els monopolis als seus titulars --quan no es posseïen per herència o altre tipus de transmissió-- un preu que podia ascendir a alguns centenars de sous en el cas dels forns i les carnisseries i a milers si es tractava de molins. L'arrendament

²¹⁸ La participació dels prohoms en la fiscalitat municipal s'estudia al capítol VIII.

²¹⁹ Sobre la batllia local, vegeu l'estudi de Pau VICIANO, La senyoria reial al País Valencià. Rendes i gestors de la batllia de Castelló, en premsa.

de l'escrivania del justícia --reservada als notaris-- exigia també uns centenars de sous i el del terç delme oscil·lava de cinc a deu milers. A més a més, el nombre de molins i altres instal·lacions era limitat²²⁰ i els drets que s'arrendaven només eren dos cada any. Així, encara que la possessió dels monopolis podia ser compartida per diversos titulars i que a vegades s'associaven dos o més arrendataris, el nombre de persones que podien introduir-se en la gestió fiscal no era molt elevat. I això es feia més evident en el cas dels monopolis, ja que no s'arrendaven anualment, sinó que pertanyien als seus titulars fins que aquests no volien alienar-los, i sovint s'heretaven dins d'un mateix llinatge. Així doncs, aquestes restriccions expliquen que el negoci fiscal només fos assequible a una reduïda l'èlit dels prohoms.

En conjunt, entre arrendataris i emfiteutes de drets de la batllia, només hi hagué 128 prohoms per al període 1366-1500. Això volia dir que només un 15 % dels 841 veïns que havien ocupat algun càrrec municipal havien pogut introduir-se en aquests negocis. Ara bé, els prohoms no eren els únics que participaven en l'explotació de les rendes reials. De fet, només representaven poc més del 40 % de les quasi tres-cents persones --incloent-hi una desena part de forasters-- que havien invertit capitals en aquest terreny. La resta eren veïns que no havien passat pel consell local, però eren suficientment solvents per arrendar els drets reials i adquirir --o conservar-- la possessió dels monopolis. Els castellonencs, doncs, es reservaven el negoci

²²⁰ Com a màxim, la batllia tingué una dotzena de molins cedits en emfiteusi, vuit o nou forns, onze taules de carnisseria, un tint i una scrivania.

fiscal, barrant el pas a infiltracions forasteres, però no pot dir-se que els prohoms tinguessen una hegemonia absoluta en tots aquests sectors.

En canvi, la presència dels magistrats era aclaparadora en l'arrendament del terç delme i de l'escrivania del justícia. Només un 5 % dels prohoms foren delmers (47), però suposaven el 70 % de tots els arrendataris.²²¹ Els prohoms que exerciren d'escrivans, per la seua banda, representaven menys del 3 % del total de magistrats, però quasi el 90 % dels titulars de l'escrivania. I aquesta presència dels prohoms com a arrendataris encara es reforçava en considerar que foren ells, a títol personal, els qui més voltes aconseguiren l'adjudicació de les recaptacions. Així, el paraire Miquel Joan (11 arrendaments), i els mercaders Manuel Caixa (8) i Bernat Moliner (8) no sols van ser els principals inversors en la col·lecta decimal, sinó també uns dels prohoms més destacats en la vida política local. El terç delme, doncs, estava acotat pels personatges més influents de la vila, fins al punt que més de la meitat dels magistrats que l'arrendaren pertanyien als principals llinatges polítics, on destacaven els Miquel (12 arrendaments), que no debades ocupaven també el primer lloc en la jerarquia política local. Bona prova de la importància dels capitals que s'arriscaven és el seu volum en relació amb el patrimoni dels recaptadors. Així, hi havia arrendataris com el mercader Manuel Caixa que podien afrontar l'operació en solitari, ja que en 1433 invertí 7.100 sous quan el

²²¹ Aquesta presència encara pujava al 85 % si es consideraven els arrendataris que havien recaptat el terç delme més de quatre anys.

seu patrimoni assolia uns 13.000 en 1462.²²² De manera semblant, el metge Pere Castellot, amb 11.300 sous al padró de 1398, podia comprometre'n 7.500 en 1397, tot i que preferí associar-se amb altres arrendataris.²²³ Aquesta opció es feia necessària per als prohoms amb patrimonis menors com els mercaders Jaume Miquel (3.325 sous en el padró de 1479) i Miquel Joan (3.525 en 1497) o el llaurador Guillem Mut (3.350 en 1462), que invertiren unes sumes que oscil·laven entre els 5.500 i els 6.500 sous en 1470, 1491 i 1462 respectivament.²²⁴ Per a gestionar l'escrivania no calia oferir tants diners com per a recaptar el terç delme, però s'exigia la qualificació professional, ja que només els notaris podien competir per l'adjudicació de l'escrivania. Tenint en compte que aquests tenien facilitat per a entrar al consell, s'explica que quasi el 90 % dels escrivans fossen prohoms, i que un de cada tres notaris que ocuparen càrrecs municipals hagués gestionat l'esmentada escrivania. Prova d'aquesta vinculació és que Guillem Equal, que ocupà l'escrivania sis anys, era també un dels prohoms més destacats del municipi, de la mateixa manera que llinatges de notaris com els Gascó, Feliu i Eiximeno.

²²² ARV, MR, 2456.

²²³ ARV, MR, 2447.

²²⁴ ARV, MR, 2465, 2479 i 2461.

QUADRE 17
LLINATGES DE PROHOMS TITULARS DE MONOPOLIS

<u>monopoli</u>	<u>llinatges</u>	<u>% A</u>	<u>% B</u>
molins	26	44,06	8,63
forns	36	50,00	11,96
carnisseries	16	48,48	5,31

A: % respecte al total de llinatges titulars.

B: % respecte al total de llinatges de prohoms.

El predomini dels prohoms ja no era tan rotund en els altres monopolis. Els llinatges d'emfiteutes que havien participat en el consell com a màxim representaven la meitat dels titulars de molins, forns i carnisseries, tot i que aquest tipus d'inversió estava més obert que no l'arrendament del terç delme o de l'escrivania, ja que una de cada deu famílies de magistrats havia participat en l'explotació d'un molí o d'un forn. Ara bé, si es té en compte que eren els llinatges de prohoms els que solien perpetuar-se en la possessió dels monopolis, la presència dels magistrats augmenta significativament. Així, entre les famílies que controlaren durant més de vint anys l'explotació dels molins i les carnisseries, el 80 % eren llinatges de prohoms, i en el cas dels forns s'acostaven al 70 %.

Com a estratègia inversora, els monopolis podien assolir una proporció destacada del patrimoni dels prohoms. Per als moliners d'ofici com Jaume Català un d'aquests ginys --el molí Primer, valorat en 5.625 sous-- podia suposar fins les tres quartes parts de la seua riquesa. Per al llaurador Arnau Ferrer l'almàssera (2.125 sous) i la meitat del molí d'en Cerdà (725) assolien un valor superior al de la terra i, en conjunt, suposaven més de la meitat del seu patrimoni. El pare Joan Santalínea, a més d'un

molí fariner en tenia un de draper, on es duia a terme una de les fases de la producció tèxtil, que estaven valorats en 10.000 sous i suposaven així un 60 % del conjunt dels seus béns.

L'elevat preu dels molins --per damunt del miler de sous-- feia que una o dues d'aquestes instal·lacions constituïssen una inversió de gran abast en el patrimoni total d'un prohóm. No succeïa tant en el cas dels forns, ja que només excepcionalment arribaven a vendre's per una suma semblant als molins. Així, els llauradors Bartomeu Forés i Guillem Joan tenien una quarta part de la seua riquesa invertida en els seus forns --valorats en 1.000 i 2.700 sous respectivament--, i el cavaller Nicolau de Reus n'explotava un taxat en 1.700 sous, que representava el 18 % del seu destacat patrimoni. Les taules de carnisseria, situades en la plaça de la vila, tampoc tenien una valoració tan elevada com els molins. Normalment sols valien uns centenars de sous, però les parades del mercader Bernat Miquel i del notari Pasqual Ferrando estaven valorades en un miler de sous, tot i que, en comparació amb els seus nombrosos béns immobles, quedaven per sota del 5 % dels seus patrimonis. En canvi, per als pocs carnisseres d'ofici com els germans Bernat i Joan Celma les carnisseries --dues taules que valien 1.300 sous-- constituïen una part fonamental de les seues inversions, en aquest cas més de la meitat dels béns taxats en 1398.

Els ingressos que aquests monopolis aportaven als seus titulars depenien de la conjuntura econòmica i demogràfica. Els drets de moltura i del fornatge eren proporcionals a la producció i al consum cerealista i, al seu torn, l'activitat de les carnisseries també depenia de la demanda local. Tots aquests

indicadors s'orientaren a la baixa durant el segle XV, de manera que la rendibilitat dels monopolis va tendir a disminuir i, de fet, hi hagué instal·lacions que quedaren vacants perquè els ingressos no compensaven les càrregues fiscals del municipi i la renda que pagaven a la batllia. Amb tot, aquests censos eren més aviat moderats, fins al punt que l'explotació dels molins, forns i carnisseries normalment era un bon negoci per als prohoms locals. Tret dels escassos emfiteutes de l'ofici --sobretot moliners i carnisseres-- els titulars dels monopolis no treballaven personalment en les instal·lacions. Notaris, mercaders, donzells i algun llaurador ric, que controlaven la majoria d'aquests aparells, més que recórrer al treball assalariat solien cedir la seua explotació, a canvi d'un arrendament en diners o per una part dels guanys. Com a emfiteutes de la batllia, els prohoms pagaven un cens fix i més aviat lleuger, mentre que al seu torn cedien l'explotació del monopoli a tercers, per unes sumes --quan es tractava d'arrendaments curts-- que s'elevaven a centenars de sous i eren revisables segons la tendència del mercat local. D'aquesta manera la major part del volum de les rendes que el veïnat pagava a la batllia --sobretot pels drets de moltura i fornatge-- no anava a parar als cofres reials, sinó que es desviava cap a la bossa dels titulars dels monopolis, és a dir, esdevenien ingressos privats dels prohoms de la vila.²²⁵

²²⁵ Sobre la gestió dels monopolis, P. VICIANO, La senyoria reial..., cit.

6. MERCAT I DEPENDENCIA ECONOMICA

En general, els prohoms de la vila, és a dir, els veïns que accedien al govern del municipi, solien tenir un patrimoni major que la resta dels membres de la comunitat local. Ara bé, el problema és establir si la diferència entre aquests notables i la resta del veïnat era simplement quantitativa --els magistrats serien els primers dins d'una petita societat estratificada en funció dels nivells de riquesa-- o, per contra, si aquest grup polític ocupava una posició privilegiada dins de la producció i dels intercanvis que els permetia condicionar els comportaments econòmics dels veïns en benefici propi. En definitiva, caldria analitzar si l'hegemonia dels prohoms era un problema d'escala o de dominació econòmica.

D'entrada s'ha de dir que la propietat de la terra no constituïa la base més sòlida per a l'hegemonia del grup polític. Els magistrats, que solien ser un 15 % dels contribuents, eren titulars d'explotacions que tendien a l'autosuficiència i inclús a la producció d'excedents, però en realitat no disposaven de grans propietats, de manera que només arribaven a controlar, com a col·lectiu, un terç de les terres del terme. Això volia dir que el teixit productiu estava format sobretot per les explotacions dels camperols mitjans i petits aliens a la política local. Tampoc pot assegurar-se que fossen les empreses agràries dels prohoms les que aportaven la major part d'excedents al mercat local, ja que tant els pagesos que aconseguien l'autosuficiència com alguns dels que restaven sota aquest llindar havien de vendre

part de la seua producció a fi d'aconseguir diners en metàl·lic.²²⁶ La demanda de mà d'obra per a cultivar les propietats dels magistrats --molts dels quals eren d'ofici no agrari-- i l'absència de veritables jornalers, tenia com a conseqüència que el mercat de treball local, en lloc de reforçar el predomini del grup polític, facilitava la supervivència de la petita explotació camperola. En efecte, eren els llauradors modests i els fills dels mitjans els qui trobaven en el treball assalariat una font ingressos complementària, que els permetia equilibrar la gestió domèstica i, en definitiva, evitar l'expropiació del patrimoni, a través del mercat de la terra, en favor dels prohoms més acomodats. De manera semblant, la parceria i els arrendaments es limitaven a posar en circulació lots reduïts de terra que s'integraven en les explotacions de la pagesia local i n'afavorien la supervivència. La gestió de les "grans propietats" dels prohoms burgesos, doncs, en lloc d'erosionar el predomini camperol en la producció agrària, tendia a mantenir-lo.

Si les dimensions de les explotacions i la seua participació en el mercat de treball o del lloguer de terra no assegurava als dirigents locals el domini econòmic sobre la resta dels cultivadors, tampoc pot afirmar-se que els prohoms haguessen aconseguit avantatges significatius optant per nous conreus o estimulants la seua difusió pel terme. De fet, els dirigents de la vila continuaren decantant-se per la producció cerealista, la

²²⁶ De fet autoconsum i comercialització no eren dues realitats excloents, vegeu els consideracions teòriques de Paulino IRADIEL, "Economía y sociedad feudo-reñorial: cuestiones de método y de historiografía medieval", en E. SARASA i E. SERRANO, Señorío y feudalismo..., op. cit., pp. 17-50.

vinya i, més avant, el garrofer, sense que hi hagués una diferència excessiva respecte a les estratègies productives dels llauradors acomodats. D'altra banda, la pervivència d'una agricultura cerealista entre la pagesia jugava en contra del domini dels mercaders i d'altres prohoms, ja que els cultivadors de forment podien triar, segons els convenia, per vendre al mercat local o resevar una major part de la collita a l'autoconsum, una opció que hauria estat més difícil si els llauradors s'haguessen decantat per productes --canyamel, plantes industrials-- abocats a una comercialització forçosa en benefici dels prohoms, que normalment feien d'intermediaris amb la demanda forastera.

De tota manera, era en l'àmbit dels intercanvis, més que no en el de la propietat, on els dirigents locals podien bastir unes estratègies que subordinaven una part dels camperols als seus interessos. Així, aprofitant la manca de liquidesa estacional del veïnat, controlaven més de la meitat de les vendes a crèdit efectuades sota la forma d'obligacions. El caràcter especulatiu d'aquestes operacions es feia evident sobretot en el cas del cereal, ja que arribaven a realitzar el 80 % de les vendes. Els llauradors pobres de la vila acudien als prohoms, que disposaven d'excedents emmagatzemats, per a adquirir forment en els moments de carestia, mentre que havien de pagar-lo en metàl·lic en l'època de la sega, quan els preus --els més baixos-- els eren desfavorables. Ara bé, encara que tots els prohoms tenien terra, només una minoria --menys del 10 % dels registrats en un padró de riquesa-- apareixien com a beneficiaris d'aquest negoci. D'altra banda, els compradors-deutors identificats en les obligacions

tampoc passaven del 10 % dels contribuents, però és probable que les operacions documentades només siguin una mostra d'aquesta dependència dels llauradors insolvents respecte als magistrats, ja que almenys la meitat de les explotacions es trobaven sota el llindar de l'autosuficiència i, per tant, podien ser deficitàries de cereal, tot i que aquesta demanda també podia ser coberta pels llauradors mitjans aliens al grup polític.

En canvi, era en el mercat del crèdit censalista on els prohoms locals --pràcticament els únics que disposaven de capitals líquids-- assolien un predomini inqüestionable. Deixant a banda els inversors passius --viudes i fundacions dels principals llinatges polítics--, el 85 % de les reclamacions de pensions era efectuat per prohoms burgesos i, en segon terme, llauradors acomodats. El control d'aquesta modalitat de préstec, necessari ben sovint per a comprar un animal de treball, un tros de terra o dotar una filla, atorgava als creditors una influència decisiva sobre la reproducció de la petita explotació camperola. I, des del punt de vista de l'inversor, aquest mercat tenia el suficient interès com per a especialitzar-se

D'aquesta manera, els prohoms locals actuaven en uns espais econòmics fortament jerarquitzats. El petit comerç local, però també la gestió fiscal i el mercat del crèdit privat, tendia a ser controlat pels mercaders, notaris, botiguers i alguns llauradors acomodats de la vila. Sobretot els notables burgesos aconseguien projectar els seus negocis creditidís cap a les petites poblacions senyorials de les muntanyes veïnes, entrampant els vilatjans en la xarxa del deute privat i, fins i tot, prestant importants sumes als petits municipis pagesos. Castelló

exercia, des d'aquesta perspectiva, unes clares funcions urbanes sobre el seu entron rural, però al mateix temps la vila, i les seues èlits, ocupaven un lloc subordinat respecte a la poderosa ciutat de València. El patriciat del cap i casal del regne penetrava fàcilment en aquells terrenys que oferien inversions més atractives, com era el finançament públic de la vila, on els prohoms locals, en canvi, només aconseguien una plaça secundària. A cavall entre les realitats rurals i les urbanes, i sense una hegemonia econòmica sòlida sobre la producció agrària, els prohoms de Castelló havien de buscar el reforçament de la seua posició dins de la comunitat a través del control de la política municipal.

QUADRE 18
DISTRIBUCIO DE L'ESPAI CULTIVAT

	1398		1468	
	<u>fanecades</u>	<u>%</u>	<u>fanecades</u>	<u>%</u>
terra	12.242	45,79	15.468,5	42,18
vinya	9.130	34,15	5.693,5	15,52
horts	620	2,31	304	0,82
garrof.	602	2,25	6.831	18,62
olivar	25,5	0,09	1.723,5	4,69
marjal	746,5	2,79	3.225,5	8,79
altres	3.366,5	12,59	3.425,5	9,34
total	26.732,5		36.671,5	

QUADRE 19
VALOR DELS PATRIMONIS DELS PROHOMS (%)

<u>cultiu</u>	<u>1398</u>	<u>1468</u>	<u>1479</u>	<u>1497</u>
terra	50,60	57,98	35,84	26,23
desconegut	2,38	2,37	28,31	32,03
vinya	27,82	15,25	11,55	11,03
horts	13,72	2,68	4,09	6,24
garroferal	1,46	12,92	13,78	16,48
olivar	0,33	3,42	4,15	5,26
marjal	0,19	2,09	0,37	0,08
altres	3,46	3,24	1,86	2,61

QUADRE 20
ESTRUCTURA DELS PATRIMONIS DELS PROHOMS (% valor)

<u>cultiu</u>	1398		1468		1479		1497	
	<u>A</u>	<u>no A</u>	<u>A</u>	<u>no A</u>	<u>A</u>	<u>no A</u>	<u>A</u>	<u>no A</u>
terra	55,2	38,7	61,7	52,3	35,0	36,7	28,2	23,0
desconegut	3,0	0,7	2,0	2,8	35,7	20,0	42,6	15,3
vinya	25,4	33,9	12,1	19,9	8,0	15,4	8,1	15,5
horts	12,2	17,5	1,2	4,7	1,7	6,6	1,4	13,8
garroferal	1,2	0,0	13,5	11,9	12,9	14,6	12,2	23,1
olivar		1,1	3,2	3,6	4,4	3,8	5,6	4,6
marjal	0,2	0,0	2,8	0,9	0,5	0,1	0,0	0,1
altres	2,5	0,7	3,1	3,4	1,3	2,4	1,5	15,3

QUADRE 21
PATRIMONIS CENSALISTES

NICOLAU DE REUS

<u>carregament</u>	<u>deutor</u>	<u>lloc</u>	<u>pensió</u>	<u>reclamació</u>
1396/8/26	PORCAR, Bernat*	Alcora	33/4	1495/11/26
1397/11/18	FLOR, Joan (m)	Alcora	16/8	1495/12/10
1402/12/11	FERRADA, Pasqual	Alcora	10	1480/11/16
1403/-/22	ESTEVE, Bartomeu	Alcora	8/4	1495/12/10
1404/8/24	SABATER, Ramon	Alcora	33/4	1488/1/12
1430/6/6	XERICA		1.000	1480/1/7
1431/1/5	EIXIMENO, Mateu	Sogorb	14/7	1480/2/26
1445/12/21	QUINTANA, Joan	Almassora	10	1480/1/4
1446/1/17	XARCH, Pere	Barraques	20	1480/9/30
1446/1/31	ESCUDEU, Jaume	Almassora	15	1480/1/25
1446/9/7	MESTRE, Francesc	La Pobla	8 barc	1480/9/30
1449/10/25	EL TORO		121/5	1480/10/30
1450/7/9	COSTUR, Pere	Alcora	16/8	1495/12/10
1452/9/19	CUTANDA, Jaume	Xèrica	12/6	1480/9/30
1457/9/18	CAUDIEL		149/8	1495/1/2
1470/9/13	NAVARRO, Domingo	Caudiel	8/4	1480/9/30
--	PARDO, Pere	Alcora	10	1480/6/27
--	ALCORA		360	1480/12/14
--	NAVARRO, Antoni	Castelló	18	1485/1/10
--	ROS, Pere	Castelló	42	1485/2/8
--	JOAN, Bernat	Castelló	54	1495/9/4
--	ROSSELLO, Joan	Castelló	70	1495/6/12
--	MUSEROS, Guillem	Castelló	21/8	1485/1/11

JOAN MIRALLES

1478/1/24	MIQUEL, Joan	Castelló	28/6	1480/7/8
--	RIBALTA, Guillem	Castelló	21/8 LP	1485/3/5
--	ROMEU, Francesca	Castelló	7/6	1485/3/5
--	VICENT, Pere, viuda	Castelló	10/6 LP	1480/1/14
--	PELEJA, Joan	Castelló	69/6	1467/11/3
--	SERRA, Joan de la	Castelló	25	LP 1479
--	SEGARRA, Guillem (M)	Castelló	25	LP 1479
--	CASTELL, Joan	Castelló	30	LP 1479
--	MARCO, Alí	Castelló	15	LP 1479
--	MARCO, Berenguer	Castelló	25	LP 1479

GUILLEM MOLINER

1428/7/5	JORDA, Bernat	Castelló	15	1465/1/14
--	MUT, Jaume	Castelló	15	1465/1/14
--	ADSUARA, Martí	Castelló	90	1465/1/15
--	AIMAR, Gabriel	Castelló	45	1465/1/17
--	COLL, Joan	Castelló	10	1465/3/28
--	NADALIES, Bartomeu	Castelló	24	1465/3/28
--	MAS, Bernat	Castelló	15	1467/7/16

GASPAR EIXIMENO

1408/11/18	TORRALBA, Francesc	Morvedre	46/8	1466/4/24
1446/12/20	SORIA, Nicolau	Morvedre	41/8	1466/4/24
1452/11/7	PAHONER, Guillem	Vilafamés	15	1480/10/9
1484/9/9	ROVIO, Jaume	La Pobla	10	1495/1/12
1484/9/16	MESTRE, Guillem	La Pobla	10	1488/8/11
1487/12/20	ESTEVE, Gràcia	Castelló	28	1491/3/6
--	CASTELL, Andreu	Castelló	18/4	1480/7/14
--	ROIG, Joan	Castelló	18/4	1480/5/16a
--	MUSEROS, Francesc	Castelló	30	1485/3/11
--	MARCO, Miquel	Castelló	20	1495/3/29
--	MUSEROS, Joan (M)	Castelló	28	1492/11/7
--	TIBIA, Alim	Castelló	27/6	1492/11/7
--	BOSCH, Vicent	Castelló	16/8	LP 1479
--	AGRAMUNT, Jaume	Castelló	66/8	LP 1479
--	MAS, Joan	Castelló	16/8	LP 1479
--	JOAN, Bartomeu (M)	Castelló	50	LP 1479
--	MAS, Bernat	Castelló	16/8	LP 1479
--	FELIU, Pere (m)	Castelló	12/6	LP 1479
--	CONQUES, Macià	Castelló	20	LP 1479
--	ABORROÇ, Mahomat	Castelló	25	LP 1479
--	ESCO, Miquel	Castelló	16/8	LP 1479
--	CLARAMUNT, Bartomeu	Castelló	4/2	LP 1479
--	ROIG, Antoni	Castelló	16/8	LP 1479
--	JOAN, Bartomeu (m)*	Castelló	50	LP 1479

GUILLEM EGUAL

1459/4/24	HUGUET, Nicolau	Cabanes	8/4	1480/3/17
--	RUBERT, Pere (M)	Castelló	20	1480/2/18
--	GUIMERA, Joan	Castelló	20	1480/2/29
--	BARLAÇOT, Jaume	Castelló	20	1480/3/16
--	MARCO, Berenguer	Castelló	11	1483/2/15
--	CELMA	Castelló	8/3	1491/7/12
--	VICENT, Antoni	Castelló	9/2	1495/10/7
--	BORRAS, Miquel	Castelló	9/2	1495/10/7
--	CASTELLOT, Jaume	Castelló	22/4	1495/10/7
--	BLANQUER, Joan	Castelló	20	1495/6/30
--	TEIXIDOR, Manuel	Castelló	20	LP 1479
--	DOLÇ, Pere	Castelló	18/4	LP 1479
--	MARQUES, Berenguer	Castelló	10	LP 1479
--	GOMAR, Bernat	Castelló	10	LP 1479

FRANCESC AGRAMUNT

1430/11/1	PERIS, Joan	Almassora	16/8	1445/1/11a
1430/11/23	PERIS, Francesc	Borriol	25	1448/1/10
1432/2/25	PERIS, Pere	Castelló	25/2	1439/7/6
1434/11/4	MONIM, Jucef	Castelló	16/8	1438/9/22
1436/4/16	JOVER, Francesc	Borriol	25	1448/6/12
1436/5/5	CALAFORRA, Joan	Almassora	16/8	1448/6/12
1436/11/17	SARAGOSSA, Joan	Borriol	16/8	1448/6/12
1437/1/10	LLANÇOLA, Bartomeu	La Pobla	20	1448/1/10
1440/1/6	SERRANO, Abrafim	Borriol	16/8	1448/11/8
1440/11/28	MAESTRE, Guillem	La Pobla	25	1448/12/19
1441/10/20	PAHONER, Joan	Vilafamés	1 cf	1448/12/9
1441/10/28	VALENTI, Llorenç	Vilafamés	2 cf	1448/2/28
1442/1/10	LLANÇOLA, Pere	Borriol	12/6	1448/4/18
1442/9/24	INFANTA, Antoni d'	Borriol	12/6	1448/1/10
1442/11/12	MAQUINIZ	Borriol	12/6	1448/1/10
1442/12/9	ATRIGENE, Monim	Borriol	16/8	1448/12/9
1442/12/9	ESCAS, Jaume	Vilafamés	1 cf	1448/12/9
1442/12/9	PAHONER, Arnau	Vilafamés	1/2 cf	1453/4/10
1443/12/28	ARABIB, Mahomat	Borriol	12/6	1448/1/10
1444/2/5	PALLARES, Domingo(M)	Vilafamés	7 br	1448/4/18
1444/4/2	MONFERRER, Bernat	La Pobla	20/10	1448/6/12
1444/11/25	TOLDRA, Mateu	Almassora	20	1448/10/23
1445/11/23	LLEDO, Jaume	Almassora	23/4	1448/1/10
1445/12/21	PUIG, Antoni	Almassora	10	1448/1/25
1446/2/14	GAVALDA, Arnau	Borriol	16/8	1448/1/10
1446/2/21	SERRANO, Mahomat	Borriol	33/4	1448/4/26
1446/8/5	BORT, Bernat	Vilafamés	1/2 cf 2 al	1448/12/19
1446/9/7	MESTRE, Bartomeu	La Pobla	8 br	1448/10/30
1446/10/26	RENAU, Joan	Vilafamés	1 cf	1462/5/5
1446/10/30	MALLASSEN, Pasqual	Vilafamés	4 br	1448/12/19
1447/4/29	PENYAFEL, Francesc	Vila-real	50	1448/6/12
1447/9/6	SORIA, Martí	Borriana	25/4	1453/2/6
1447/11/4	FANDO, Mahomat	Borriol	18/6	1448/12/19
1448/10/23	VILAMAJOR, Guillem	Almassora	8/4	1448/10/23
1449/2/26	MASQUEFA, Bertran	Cabanes	20/2	1455/3/3
1449/9/1	RIBES, Antoni	Alcora	88	1453/9/11
1451/4/27	MARTINEZ, Pere	Alcora	22/11	1462/5/19
1451/11/6	PALLARES, Antoni	Vilafamés	1 cf 1 1/2 al	1456/5/13
1453/10/30	FULLEDA, Guillem	Vilafamés	1/2 cf	1462/1/25
1456/5/7	SAERA, Bernat	Cabanes	1 cf	1462/5/19
1458/3/24	ALMASSORA		70	1462/1/25
1458/5/8	RENAU, Jaume	Vilafamés	1/2 cf	1462/5/8
1459/7/5	LA SERRA D'ENGALCERAN		170	1462/7/9
1460/1/29	ROVIO, Pere	Vilafamés	4 br	1462/2/4
1461/8/9	PLANES, Joan	Almassora	11/8	1462/5/19
--	VALENTI, Llorenç	Vilafamés	4 cf	1448/9/2
--	JOVER, Francesc	Borriol	23/4	1448/4/4
--	CASTELL, Caterina	Castelló	133/4	1480/4/6

cf: cafís

br: barcella

al: almut

CAPITOL VII SOLIDARITATS I CONFLICTES EN UNA COMUNITAT LOCAL

A banda de la universitat, és a dir, de la plasmació jurídica de la comunitat, només existia com a institució política formalitzada el consell municipal i els seus membres. Des d'aquesta perspectiva, la política local es reduïa a les actuacions dels consellers i dels oficials majors, uns magistrats que accedien i exercien el seu càrrec a títol individual, sense cap mediació de partits, faccions o altres associacions reconegudes legalment. Aquesta imatge de la vida pública protagonitzada per individus aïllats no es corresponia amb l'existència dels nombrosos lligams de solidaritat --i de relacions conflictives-- que, a diferents nivells, relacionaven els veïns de la comunitat local en la seua realitat quotidiana. D'aquesta manera, la qüestió és valorar fins a quin punt l'acció d'aquests agrupaments de la societat civil es projectaven també a l'interior del consell, i si adquirien una funcionalitat en l'activitat política dels prohoms. A banda dels vincles familiars, era el veïnatge en sentit restringit --de barri-- i la pertinença a un mateix medi professional els lligams que solien tenir repercussions en la política municipal.

1. MARCS D'ENQUADRAMENT SOCIAL I ACTIVITAT POLITICA

1.1. Un espai administratiu: la parròquia

Durant una bona part dels segles XIV i XV, els consellers eren elegits de manera paritària per cadascuna de les sis parròquies en què es dividia el nucli habitat de Castelló. Aquesta distribució territorial de les magistratures n'havia substituït una altra de caràcter sociològic --per mans-- en algun moment entre els anys quaranta i els setanta del Trescents. Segons les ordinacions de 1341, havia d'elegir-se un nombre igual de consellers per la mà major, mitjana i menor, encara que no es definia quins oficis o quins nivells de fortuna delimitaven la pertinença a cada un d'aquests estrats socials.¹ La pràctica real, però, ja havia canviat en 1375 --data del primer llibre de consells disponible--, donat que, des d'aleshores fins la instauració del règim d'insaculació en 1446, l'elecció dels consellers passà a efectuar-se per parròquies. Així, aquest districte va ser l'únic marc d'enquadrament reconegut que repercutia en la vida política local. La qüestió és esbrinar si darrere de l'adscripció territorial hi havia també uns lligams de solidaritat que podien traslladar-se al si del consell, és a dir, si la parròquia a més d'un districte administratiu era també un espai de sociabilitat capaç de crear vincles comunitaris que poguessen tenir una projecció política.

A les grans ciutats baixmedievals els diferents barris

¹ Text publicat per Francisco A. ROCA TRAVER, Ordenaciones municipales de Castellón de la Plana durante la Baja Edad Media, València, Institució Alfons el Magnànim, 1952, p. 106; Vegeu el capítol I.

arribaven a assolir una individualitat tan marcada que un ciutadà era considerat foraster quan eixia del seu. Aquesta consciència estava originada per la pròpia individualitat topogràfica dels barris --sovint nuclis que havien crescut sota senyories i condicions econòmiques diferents-- i per la tonalitat social que els donava la localització dins l'espai urbà de determinades activitats productives. L'existència d'esglésies, mercats, places i fins i tot confraries particulars convertia el barri en un marc de sociabilitat autònom dins dels murs de la ciutat.²

Res d'això es donava al Castelló dels segles XIV i XV. En primer lloc, l'espai tancat pels murs de la vila era relativament reduït --menys de 20 Ha--,³ és a dir, vint o vint-i-cinc voltes menor que París o Florència.⁴ Aquesta dada ja resulta significativa: Castelló venia a ser equivalent --en superfície i en volum demogràfic-- a un dels barris que formaven les grans ciutats de l'època. El problema no era sols d'escala. Les parròquies castellonenques no arribaven a constituir petits barris, espais diferenciats dins del paisatge social i topogràfic de la vila, sinó que sempre van restar com a simples demarcacions

² La importància dels lligams de veïnatge com a base per a l'acció dels partits ha estat remarcada per Jacques HEERS, Les partis et la vie politique dans l'Occident médiéval, París, PUF, 1981, pp. 86-89. Aquesta vinculació ha estat estudiada amb major detall per Noël COULET, "Quartiers et communauté urbaine en Provence (XIIIe-XVe siècles)", en Villes, bonne villes, cités et capitales. Études d'histoire urbaine (XIe-XVIIIe siècle) offertes à Bernard Chevalier, Caen, Paradigme, 1993, pp. 351-361.

³ José SANCHEZ ADELL, "Paisaje urbano de una villa valenciana bajomedieval. (Notas y datos para una topografía de Castellón de la Plana, s. XIII-XV)", BSCC, LXVI, 1990, pp. 291-332.

⁴ París ocupava unes 380 Ha i Florència 500 Ha., segons V. V. SAMARKIN, Geografía histórica de Europa Occidental en la Edad Media, Madrid, Akal, 1980, p. 112.

administratives, encara que en alguna època tingueren alguna funció dins de l'organització política local.

El conjunt de la vila es va mantenir com un espai de sociabilitat relativament homogeni, sense veure's segmentat en unitats topogràfiques autònomes coincidents amb els límits parroquials. Tots els veïns acudien a l'única església que hi havia, al mateix mercat i es trobaven en la plaça major, que esdevenia per a tothom el centre religiós i administratiu indiscutible de la vila. Les parròquies no disposaven d'aquests marcs de sociabilitat particular ni d'associacions assistencials o professionals arrelades exclusivament dins del seu petit territori.⁵ De fet, tampoc hi havia una concentració significativa de certs oficis en una parròquia, fins al punt de condicionar formes de sociabilitat vinculades a una activitat professional determinada. Només la presència de les minories ètnico-religioses --jueus a Sant Pere i mudèjars a Sant Nicolau-- donava un caràcter particular a la sociologia d'aquestes parròquies, però sense que pogués tenir repercussions en la vida política del municipi, reservada als veïns cristians.

La delimitació de les parròquies tampoc no responia a una diferenciació urbanística, ja que la vila --fundada a partir de la conquesta del segle XIII-- havia estat dissenyada com una quadrícula que va esborrar el traçat primitiu de l'alqueria islàmica de Benirabe. La primerenca ampliació del sector oest en 1272, que va crear dues parròquies addicionals --Sant Joan i Sant Nicolau--, es va integrar en el pla preexistent sense donar lloc

⁵ Per contra, aquest era el cas d'algunes ciutats porvençals, segons N. COULET, "Quartiers...", cit., p. 353.

a un nou espai individualitzat. I bona prova de l'homogeneïtat del paisatge urbà local --centrat en la plaça major-- és que els límits de les parròquies, amb una forma i una grandària similar, estaven dibuixats seguint els principals eixos viaris de la vila.⁶

A les parròquies, doncs, no sols els mancaven els elements on hauria pogut recolzar-se una sociabilitat autònoma, sinó que trencaven altres espais de convivència més reals. En efecte, els límits d'aquests districtes passaven pel mig dels principals carrers de la vila, de manera que cada pany quedava integrat en una parròquia distinta. Això, sens dubte, fragmentava aquest marc de sociabilitat, fins al punt que els veïns del carrer Major --per exemple-- pertanyien a quatre parròquies distintes.⁷ És ben dubtós, així, que la coresidència en la parròquia creàs uns lligams més sòlids que no els del veïnatge de carrer. De fet, quan els castellonencs de l'època parlaven de "veïnat" no es referien al conjunt dels habitants de la vila, ni tampoc als de la parròquia, sinó a als que vivien en el mateix carrer. Eren aquests veïns --i no els residents en el districte parroquial-- els qui es mobilitzaven per a mantenir el que entenien per moralitat pública o per a resistir solidàriament les exaccions

⁶ Les parròquies d'una gran ciutat com Barcelona tampoc s'ajustaven als límits de barris coherents, sinó que tractaven l'espai urbà de manera indiferenciada, dibuixant els límits administratius en funció dels carrers més importants, vegeu l'estudi d'Albert GARCIA I ESPUCHE i Manuel GUARDIA I BASSOLS, Espai i societat a la Barcelona pre-industrial, Barcelona, La Magrana-Ajuntament, 1986, p. 23.

⁷ Sobre el traçat de les parròquies i alguns aspectes de l'evolució urbanística de la vila, es troben dades útils en el treball de Vicente TRAVER TOMAS, Antigüedades de Castellón de la Plana, Castelló, Armengot, 1959.

fiscals.⁸ Si hi havia alguna consciència col·lectiva per sota de la pertinença a la mateixa comunitat local, no era la de barri sinó més aviat la de carrer.

Buida d'un contingut social, la parròquia, en no ser un marc de sociabilitat autònom, difícilment podia esdevenir un plataforma per a l'acció política. És cert que durant el règim d'insaculació tingué un funcionalitat com fou la designació territorial dels consellers. Tanmateix, cal remarcar que no sembla haver existit un cos electoral de base parroquial --com sí que succeïa en altres municipis--,⁹ és a dir, que els consellers d'una parròquia no serien elegits pels prohoms del mateix districte en assemblees independents. Si s'atèn el reglament de 1341, però substituint la funció de les mans per les parròquies, la comissió electora seria única, formada pels quatre jurats i dos consellers ixents de cada parròquia. D'aquesta manera, la designació dels nous consellers no dependria només dels magistrats del mateix districte, sinó que es faria conjuntament. La parròquia, així, no era un cos polític que enviava els seus representants al consell, sinó més aviat una fòrmula per a la distribució territorial dels càrrecs públics.

L'escassa solidesa dels lligams que creava la corresponsabilitat

⁸ Vegeu, en aquest capítol, l'apartat "Entre el consens i la dissidència".

⁹ A València hi havia comissions electores formades pels prohoms d'una parròquia per a proposar els candidats a conseller, segons Rafael NARBONA VIZCAINO, "Gobierno político y luchas sociales: patricios y malhechores. Siglos XIV y XV", Lluís de Santàngel i el seu temps (València, 1987), València, Ajuntament, 1992, pp. 229-240; a Cervera els prohoms d'un quarter elegien un paer i un nombre determinat de consellers, vegeu l'estudi de Max TURULL I RUBINAT, La configuració jurídica del municipi baix-medieval. Règim municipal i fiscalitat a Cervera entre 1182-1430, Barcelona, Fundació Noguera, 1990, pp. 171-189.

en una parròquia difícilment podia suposar una base sòlida per a la promoció política dels llinatges de prohoms. Això explica que, considerant les deu famílies amb major presència en el consell, cap d'elles no es concentrava en una única parròquia, tret dels Eiximeno, potser pel reduït nombre --només tres-- de prohoms que duïen aquest cognom. D'aquesta manera, durant el període de vigència de les ordinacions de 1341, les que atorgaven una paper a les parròquies, la nota predominant fou la dispersió dels membres dels principals llinatges per tot l'espai de la vila. Els Mas, com a cas extrem, es trobaven assentats per totes les parròquies, i els Miró, els Mut i els Castells en cinc d'aquestes sis demarcacions. Per contra, només una minoria de les grans famílies es concentrava en poques parròquies: els Eiximeno en una i els Agramunt en dues. Això volia dir que, en un període de setanta anys, cap districte es veié privat del veïnatge de prohoms de les famílies oligàrquiques, tot i que en aquest sentit destacaven les parròquies de Sant Nicolau i Sant Tomàs.¹⁰

QUADRE 1
EXTRACCIO DELS PROHOMS PER PARROQUIES (1375-1445)

<u>llinatge</u>	<u>SM</u>	<u>SJ</u>	<u>SN</u>	<u>SP</u>	<u>SA</u>	<u>ST</u>
Miquel	x				x	XX
Miró	XX	x	x		x	x
Mut	x	XX	x	x		x
Mas	x	x	XX	x	XX	x
Agramunt		XX				x
Alquècer		XX	x	x	x	
Castell	x	x	x	x		x
Feliu	x		x	XX		
Eiximeno			XX			
Martí			XX		XX	x

¹⁰ No pot assegurar-se que aquest predomini tingués una relació directa amb la riquesa mitjana per contribuent: en 1462, el padró de riquesa més proper conservat, la parròquia de Sant Tomàs tenia una riquesa superior a la mitjana global, però la de Sant Nicolau estava per sota.

x: presència aïllada

XX: concentració

És poc probable que la dispersió dels principals llinatges per tots els barris de la vila respongués a una estratègia política. A la ciutat de València l'existència d'assemblees electorals de prohoms per cada parròquia i les incompatibilitats que afectaven als membres de la mateixa família afavorien l'expansió d'un llinatge pels diferents districtes urbans.¹¹ Per contra, a Castelló les parròquies no constituïen un cos electoral i, sobretot, no hi havia cap restricció al fet que fossen designats simultàniament diversos membres d'una família pel mateix districte. Així, en 1422-1423 Llorenç i Pere Miquel foren elegits consellers per la parròquia de Sant Tomàs, Bernat i Guillem Mut havien ocupat els mateixos càrrecs per Sant Joan en 1416-1417, i Bartomeu i Guillem Agramunt també foren consellers per aquest districte en 1408-1409. Entre molts altres casos, cal remarcar que en 1415-1416 fins i tot arribaren a ocupar un lloc en el consell simultàniament tres Bonets --Bartomeu, Guillem i Romeu-- per la parròquia de Sant Tomàs. Finalment, una prova addicional que la dispersió topogràfica no obeïa a cap estratègia política és que en suprimir-se els districtes com a base de distribució dels consellers, des de la insaculació de 1446, no es va produir cap tendència significativa cap a una concentració dels assentaments dels principals llinatges. Tot al contrari, segons els padrons de riquesa de la segona meitat del segle XV, les grans famílies polítiques continuaren escampades per tota la vila.

¹¹ R. NARBONA, "Gobierno político...", cit.

L'enquadrament de la població en parròquies, doncs, no va crear lligams de veïnatge susceptibles de ser aprofitats pels llinatges oligàrquics per a reforçar la seua influència en un petit territori del paisatge urbà.¹² I a partir de 1446, en quedar relegades les parròquies a un simple marc administratiu, per a certes tasques fiscals o veïnals, es va acabar de dissoldre la seua escassa significació en la vida política local, una tendència no fou exclusiva d'aquesta vila, sinó que també es va produir en els ciutats provençals al llarg del segle XV.¹³

1.2. Oficis, confraries i almoines

En ciutats destacades com València, les corporacions d'oficis esdevenien una plataforma per a participar en el poder polític municipal, ja que des de finals del segle XIII els oficis més importants havien aconseguit designar representants corporatius per a ocupar algunes conselleries. D'aquesta manera, pertànyer a una d'aquestes organitzacions professionals podia ser

¹² Ni encara menys per a assegurar-se el domini de la parròquia per mitjans coactius o de patronatge, una hegemonia que fins i tot resultava difícil d'assolir als magnats de ciutats com Florència, sòlidament agrupats al voltant de les cases fortes del llinatge, segons Carol LANSING, The florentine magnates. Lineage and faction in a medieval commune, Princenton, Princenton University Press, 1991, pp. 168-176.

¹³ El cas de Marsella és paral·lel al de Castelló: a mitjans segle XIV la "sizain" --districte equivalent a la parròquia-- té un paper, encara que no decisiu, en l'elecció dels consellers, però des de 1426, amb la introducció de la insaculació, restà com un simple instrument de gestió municipal, segons N. COLET, "Quartiers...", cit., pp. 355-357.

una via per a accedir al govern de la ciutat.¹⁴ Aquest, però, no era el cas del municipi castellonenc. En primer lloc, el sector artesanal no tingué un pes comparable al dels veritables centres urbans, ni per la seua importància demogràfica, ni pel nombre i atribucions de les corporacions. En efecte, la menestralia de Castelló a penes suposava un quart del veïnat i, d'altra banda, no solia agrupar els contribuents més rics de la vila.¹⁵ Aquesta modesta presència sociològica es corresponia amb un escàs desenvolupament de l'activitat pública de les corporacions. La documentació del mustassaf, el magistrat que regulava la majoria dels aspectes no agraris de la vida local, només deixa veure l'existència dos oficis amb ordinacions sancionades pel consell: el que agrupava els blanquers, sabaters, assaonadors i aluders, i el dels tintorers. A banda, hi havia també els oficis del sector tèxtil --teixidors, paraires i sastres-- i els carnissers, que tenien dret a designar representants per a col·laborar amb les autoritats municipals.¹⁶ Però ací acabava la participació corporativa en el govern local. Els representants dels oficis no tenien accés directe al consell, sinó que eren simples assessors

¹⁴ Ara bé, malgrat la seua presència política, els oficis de la ciutat de València --com els de la resta del regne-- no tenien una organització administrativa pròpia, sinó que eren les almoines o confraries vinculades les associacions que tenien una plena personalitat jurídica, segons Paulino IRADIEL, "Corporaciones de oficio, acción política y sociedad civil en València", en Cofradías, gremios, solidaridades en la Europa Medieval, Pamplona, 1993, pp. 253-284.

¹⁵ Vegeu el capítol I, "Una comunitat de llauradors".

¹⁶ Vegeu de Francisco A. ROCA TRAVER, El Mustaçaf de Castellón y el "Libre de la Mustaçaffía", Castelló, SCC, 1973. A banda d'aquests oficis artesans, ja a finals del segle XV, s'esmentava un "art dels notaris" amb els prohoms Jordi Bago i Gaspar Eiximeno com a majorals, AMC, CJ, 1491/3/12.

--"veedors"-- d'un mustassaf que, d'altra banda, no solia ser menestral, sinó més aviat mercader o notari i, fins i tot, llaurador.¹⁷

Tot i la seua funció subordinada, entre els "veedors" de 1470 i 1474 la meitat eren veritables prohoms que, en un altre moment, havien exercit o exercirien a títol personal com a consellers. Fins i tot n'hi havia algun, com el blanquer Antoni Pasqual o el paraire Joan Santalínea, que anys després arribaren a ser jurats. En general, però, les corporacions professionals no comptaven en la política formal del municipi i poca influència devien exercir la pràctica real si es té en compte que la proporció de menestrals que exerciren càrrecs, encara que tendí a augmentar a finals del segle XV, fou inferior al seu relleu sociològic. Així, no és estrany que fins i tot en el terreny simbòlic, en la representació de les jerarquies que es manifestava en l'ordenació de la processó del Corpus Christi, els menestrals es veien relegats pels llauradors. Aquests, que s'agrupaven en la confraria de Sant Miquel, ocupaven a inicis del segle XV el lloc més honorable, mentre que la dels sabaters i les de la resta d'oficis havien de conformar-se amb un posició secundària.¹⁸

El paper de les confraries anava més enllà de les representacions simbòliques o dels serveis religiosos que

¹⁷ Vegeu el capítol IV.

¹⁸ J. SANCHEZ ADELL, Castellón de la Plana, op. cit., pp. 183-184. A València, la disminució de la consideració social dels llauradors es manifestava, des de finals del segle XIV a mitjan Quatrecentes, pel seu desplaçament cap a llocs de menor importància dins de la processó del Corpus, vegeu el citat estudi de P. IRADIEL, "Cofradías...", p. 283.

oferien. L'agermanament moral que lligava els "confreres" també tenia unes repercussions materials, ja que aquestes associacions --conegudes també com a "almoines"-- tenien un marcat caràcter assistencial o, almenys, mutualista. Així, no sols s'atenien les necessitats rituals --sobretot a l'hora dels funerals--¹⁹ sinó que els confreres també podien obtenir préstecs --potser sense interès-- per a defugir la dependència usurària.²⁰ D'altra banda, les confraries elitistes, que només admitien els prohoms més destacats d'una població, a banda dels seus aspectes devocionals, eren sobretot institucions que cohesionaven el grup dirigent local i l'individualitzaven de la resta del veïnat. No hi ha dades sobre l'existència d'aquestes confraries a Castelló, però malgrat això no poden negar-se les vinculacions entre els dirigents polítics i aquestes fundacions civils, en la mesura que els seus administradors pertanyien al grup de prohoms que participaven en el consell.²¹

Ser elegit majoral d'una confraria era un reconeixement honorífic que no sols servia per a reforçar la influència sobre els membres de l'associació, sinó també sobre el conjunt del veïnat. En efecte, a banda de beneficiar-se del prestigi lligat a l'exercici d'aquests càrrecs, els majorals i clavaris de confraries i almoines eren els gestors d'unes institucions d'un remarcable pes econòmic. En efecte, les almoines eren veritables

¹⁹ AMC, CJ, 1432/7/18 Francesc Marco s'obligà a pagar als majorals de l'almoina dels llauradors 15 sous "per rahó de la sepultura de sa muller".

²⁰ AMC, CJ, 1432/10/3, Bernat Seguí s'obligà a tornar a Pere Mas, majoral de la confraria de Sant Miquel, els 10 sous que li havia prestat.

²¹ Vegeu el quadre 6.

propietaris rendistes que havien escampat les seues xarxes per tot el terme de la vila. Les donacions pietoses havien dotat a aquestes associacions d'un patrimoni constituït sobretot per terres i cases establertes en emfiteusi i per inversions en el crèdit censalista, de manera que una àmplia nòmina de llauradors i artesans locals havien de pagar puntualment censos i pensions als col·lectors de les almoines.²² En canvi, la morositat --tal com demostren les nombroses reclamacions presentades davant la cort del justícia-- era freqüent i exposava els emfiteutes i deutors insolvents a l'embargament dels seus béns. Concedir una rebaixa del deute, una pròrroga o, almenys, renunciar a executar les penes que planaven sobre els morosos o bé, tot al contrari, exigir inflexiblement el pagament, arribant fins i tot a la subhasta dels béns del deutor, eren decisions que estaven en mans dels col·lectors i dels clavaris de les almoines. Això, en el context d'una economia domèstica més aviat precària, donava a aquests administradors una quota de poder informal sobre un ampli sector dels veïns, fins al punt que esdevenir majoral d'una confraria o clavari d'una almoina podia resultar una plataforma interessant per a reforçar la carrera política d'un prohoms.

La vinculació entre aquest teixit associatiu civil i la

²² Ara bé, podia succeir que, en un moment de greus dificultats agràries, els fruits, fadigues i lluïsmes donats fossen més una càrrega que no una font sanejada d'ingressos. Així, Antoni Ferriols i Manuel Sanxis, majorals de la confraria de Sant Miquel, renunciaren a la marmessoria de l'almoina de Bernat Belda, que havia estat assignada a l'esmentada confraria, afirmant que "ells sobre lo dit feyt havien haüt acort e consell ab lo capítol e consellers de la dita confraria de Sent Miquel, vist que no·y ha gens de almoyna, que tota és destrohida ne·n podien haver fruyt algú, ne hi havia alguna administració ne may ne havien usat que renunciaven als drets de la dita almoyna d'en Belda, axí de collir fadigues e loïsmes com de stablir, com los fos més dampnós que profitós", AMC, CJ, 1454/11/26.

participació en la societat política, en les institucions municipals, era una realitat per als prohoms castellonencs. Pràcticament tots els majorals de l'almoina de Sant Miquel identificats eren llauradors acomodats que accediren al càrrec de conseller, i n'hi hagué algun --fou el cas de Bartomeu Agramunt-- que ocupà simultàniament un lloc en el consell i en l'administració de la confraria. Aquest prohom arribà a exercir també els oficis majors, però els personatges polítics més influents s'agrupaven sobretot en l'almoina fundada per Llorenç Martorell --ell mateix un prohom destacat-- a inicis del segle XV. Ací els càrrecs dirigents eren acaparats per notaris, juristes, mercaders --un d'ells, Gabriel Feliu, fou majoral més d'una volta-- i fins i tot per cavallers com Nicolau de Reus, tots els quals havien freqüentat els principals oficis municipals. Amb tot, alguns d'aquests prohoms, com ara Pere Jover --clavari en 1489 i col·lector en 1495-- eren llauradors acomodats. En l'administració de l'hospital, fundat a finals del segle XIV per Guillem Trullols, i que devia ser la institució assistencial amb major patrimoni, el càrrec de majoral fou compartit per llauradors i burgesos. Una volta més, aquests administradors es reclutaven entre les files dels prohoms locals, i incloïen membres destacats de l'elit política com els mercaders Pere Castell i Jaume Mas, el botiguer Antoni Català --majoral en 1491 i en 1499-- o el llaurador Guillem Castell, que fou jurat alhora que gestor de l'hospital. Aquesta compatibilitat entre els oficis municipals i l'administració de les almoines i de l'hospital reforçava la vinculació entre poder local i assistència benèfica. De fet, el municipi devia exercir alguna

forma de tutela sobre aquestes institucions, ja que el llaurador Pere Jover fou jurat al mateix temps que administrava l'almoïna d'en Martorell, i el mateix cas fou el del cavaller Nicolau de Reus.²³

2. LA FAMILIA: DEL NUCLI CONJUGAL AL LLINATGE

En la societat valenciana dels segles XIV i XV, el paper central de la família nuclear era reconegut per les pràctiques administratives de municipis i senyories, que limitaven la responsabilitat fiscal i cívica al marc estrictament conjugal.²⁴ De fet, els titulars dels patrimonis eren els caps de família i per sota de la comunitat local --constituïda jurídicament en universitat-- només hi havia com a subjectes polítics els veïns, és a dir, els homes casats amb un arrelament reconegut en la vila. Ni en els furs ni en les ordinacions particulars que regien el municipi de Castelló, no es reconeixia el dret de substituir o succeir un parent en l'ocupació dels càrrecs públics.²⁵ A nivell formal, els lligams familiars que tenien repercussions en el consell només eren els de primer grau dels consanguinis i els

²³ AMC, CJ, 1491/2/28 i 1495/1/29.

²⁴ Vegeu la síntesi de Ferran GARCIA-OLIVER, Terra de feudals. El País Valencià en la tardor de l'Edat Mitjana, València, Alfons El Magnànim, 1991, pp. 60-65.

²⁵ Contràriament, la patrimonialització dels càrrecs era una realitat legal a Castella, vegeu l'estudi de Yolanda GUERRERO NAVARRETE, "Fórmulas de transmisión del poder en el sistema oligárquico burgalés del siglo XV", en La ciudad de Burgos. Actas del Congreso de Historia de Burgos (1984), Valladolid, Junta de Castilla y León, 1985, pp. 173-183.

més pròxims dels afins. En efecte, en les ordinacions de 1446 -- les que van instaurar el règim d'insaculació-- les úniques incompatibilitats que s'esmentaven per raó de parentiu eren la presència simultània en el consell de pare i fill, de dos germans, dels marits de dues germanes o de sogre i gendre.²⁶ Això volia dir que d'aquests parents s'esperava una solidaritat política "natural" que calia impedir en un moment d'orientació antioligàrquica. No es deia res, però, dels lligams entre cosins o entre oncle i nebot, unes relacions col·laterals que eren fonamentals per a articular la parentela del mateix cognom com un llinatge capaç d'accions solidàries. Si es considerava només l'abast d'aquestes prohibicions, la imatge del joc polític al si del consell es veuria fortament atomitzada. Abans de 1446, la combinació de lligams curts entre els parents més propers encara podia haver teixit aliances relativament àmplies, però l'acció dels llinatges patrilinials quedava molt desdibuixada. Amb la instauració de les incompatibilitats, el mapa polític encara es feia més pla, ja que --des del punt de vista normatiu-- el consell aplegava veïns desvinculats de relacions de parentiu que poguessen provocar una concentració excessiva de poder. Era previsible que, tot i respectar-se les incompatibilitats, hi hauria nombrosos consellers lligats per altres relacions de parentiu, de manera que la qüestió és si aquestes parenteles més àmplies --en contra del que suggereixen les ordinacions-- podien esdevenir plataformes per a una acció política solidària.

²⁶ Vegeu el text publicat per Francisco A. ROCA TRAVER, Ordenaciones municipales de Castellón de la Plana durante la Baja Edad Media, València, Institució Alfons el Magnànim, 1952, pp. 124-140.

2.1. Parenteles i llinatges

El lloc hegemònic que ocupava la família nuclear en la societat feudal no anul·lava l'acció de les xarxes de parentiu més extenses.²⁷ Esbrinar la naturalesa d'aquests lligams i els aspectes de la vida civil on es feia sentir la seua influència és un pas necessari per a calibrar la seua capacitat de projecció en les activitats polítiques dels veïns. Fins ací, quan es parlava de "llinatge" es feia referència --de manera pragmàtica-- al grup de parents que duïen el mateix cognom. En un sentit més rigorós, des d'una perspectiva antropològica, aquest terme té unes implicacions, lligades sobretot a la transmissió del patrimoni, que exigeix algunes precisions. Tal com l'han definit certs historiadors a l'hora d'enfrontar-se a l'estudi de les famílies urbanes medievals, el "llinatge" seria un grup de descendència patrilinial identificat per un cognom, és a dir, en realitat estaria format pels germans, oncles i cosins que es consideraven units per un avantpassat comú per línia masculina, tot i que en la pràctica aquest punt de partida genealògic fos més aviat boirós. La primogenitura i l'herència indivisible, amb la restricció del matrimoni dels fadrísters, eren

²⁷ Aquesta centralitat del nucli conjugal fou posat ja de relleu des dels primers col·loquis sobre el parentiu medieval, vegeu de Georges DUBY i Jacques LE GOFF (eds.), Famille et parenté dans l'Occident médiéval, Roma, École Française de Rome, 1977. Sobre la importància dels lligams familiars extensos, Jacques HEERS, El clan familiar en la Edad Media, Barcelona, Labor, 1978 [1974].

característiques dels llinatges "dinàstics" de la noblesa,²⁸ però no es donaven en altres tipus de llinatges com els dels magnats florentins del segle XIII. La divisió de l'herència -- fins i tot si era igualitària-- no impedia que una xarxa de parentiu pogués estructurar-se com a llinatge, a condició d'excloure la línia femenina de l'herència i concebre aquest grup familiar com una institució permanent en el temps, més enllà de la vida d'un individu concret. Lluny de buscar l'eliminació de possibles branques col·laterals, que tenia sentit en funció de la transmissió íntegra del patrimoni, l'estratègia d'aquests llinatges urbans era diversificar-se en una extensa xarxa de parents que afavoria la cooperació. Aquests llinatges no tenien una organització formal ni una activitat constant, sinó que la seua incidència en la vida quotidiana dels seus membres es limitava a la copossessió alguns béns familiars --fortaleses, palaus o drets sobre esglésies en el cas de la noblesa urbana-- i a l'activitat política.²⁹

²⁸ Aquest seria el model de la noblesa rural de Màcon estudiada per Georges DUBY, "Estructuras de parentesco y nobleza en Francia del norte en los siglos XII...", en Hombres y estructuras de la Edad Media, Madrid, Siglo XXI, 1973. La distinció entre els dos tipus de llinatge ha estat suggerida per Jack GOODY, The development of the family and marriage in Europe, Cambridge, 1983, pp. 222-239, segons Carol LANSING, The Florentine magnats. Lineage and faction in a medieval commune, Princenton, Princenton University Press, 1991, p. 33.

²⁹ Sobre aquesta definició del "llinatge", adaptada a la realitat de la societat medieval, vegeu les consideracions de C. LANSING, op. cit., pp. 29-45. Per a unes visió crítica sobre l'ús dels conceptes antropològics en estudis sobre el parentiu medieval, vegeu les reflexions d'Anita GUERREAU-JALABERT, "Sobre las estructuras de parentesco en la Europa medieval", en Amor, familia, sexualidad, pp. 59-89; tot i que l'autora proposa, amb arguments seriosos, el rebuig del terme "familia" per ambigu, hem optat per mantenir-lo sempre que resulte suficientment contextualitzat.

Des d'aquesta perspectiva, no resulta abusiu considerar que les principals famílies polítiques de Castelló --i potser un sector encara més ampli del veïnat-- s'organitzaven durant el segle XIV i XV en veritables llinatges que s'assemblaven, en els trets bàsics, als de les ciutats italianes. En primer lloc, la identificació per un cognom plenament fixat que es transmetia per línia paterna i que les dones perdien en casar-se, adoptant el del marit, resulta un fet ben significatiu. És més: hi havia casos en què la viuda renunciava al cognom del llinatge del cònjuge difunt per a recuperar el de fadrina.³⁰ Aquesta exclusió de les dones casades del seu llinatge originari i de l'herència confirma l'orientació patrilinial d'aquestes xarxes familiars. La consciència genealògica del grup de descendència, mancada de punts d'ancoratge fermes, podia resultar menys clara. En efecte, el llinatge com a tal no posseïa béns comuns, a excepció d'algunes famílies que conservaven en indivís, al llarg de diverses generacions, algun molí³¹ o, potser, havien fundat una almoïna o bé compartien un lloc de sepultura en l'església. Amb tot, la consciència que l'arrelament patrilinial en la vila atorgava prestigi i certs drets sobre els nouvinguts era reconeguda per les autoritats locals. En 1420, el justícia afavorí el llinatge de l'Espasa sobre un habitant d'origen foraster, que fou expulsat de la vila, atès els primers eren veïns de Castelló, "e no tant solament los dits Johan de la Spasa

³⁰ Fou el cas d'Ursula, filla de Bartomeu Agramunt i muller de Miquel Castell, del qual es va separar en 1467, vegeu el capítol IX.

³¹ Tampoc no es tractava d'un cas freqüent, vegeu l'estudi de Pau VICIANO, La senyoria reial al País Valencià. Rendes i gestors de la batllia de Castelló (1366-1500), en premsa.

e Pere de la Spasa, més encara llur pare e llur avi de aquells".³² De fet, els prohoms tenien al seu abast documentació privada --sobretot notarial-- que permetia conèixer la pròpia genealogia i, a més a més, els que accedien al poder local tindrien accés a l'arxiu municipal, que conservava padrons de riquesa, llibres de comptes i de sessions del consell, on constaven els noms dels oficials de generacions anteriors. D'aquesta manera, els notables locals podien justificar la seua pròpia posició dominant en identificar-se amb els antics prohoms del seu mateix cognom.³³

Ara bẽ, tot i que almenys les famílies poderoses, les que s'havien ramificat en més branques, s'estructuraven com a llinatges, els lligams patrilinials no excloïen l'acció del conjunt de la parentela. De fet, era sobretot a l'hora de transmetre el patrimoni i, en menor mesura, si calia tutelar els orfes quan l'acció del llinatge es manifestava més clarament. En canvi, del conjunt de la parentela paterna i materna podia esperar-se cooperació en altres terrenys de la vida privada i pública, per la qual cosa atorgava una especial importància a les aliances matrimonials.

2.2. La transmissió del patrimoni: dots i herències

³² AMC, CJ, 1420/2/17.

³³ Aquestes eren precisament les fonts, a més de les ricordanze, que feien servir els llinatges polítics florentins per a redactar genealogies que justificaven la seua hegemonia en el govern de la ciutat, segons d'estudi de Christiane KLAPISCH-ZUBER, "Les généalogies florentines du XIVE et du XVE siècle", en Le modèle familial Européen. Normes, déviances, contrôle du pouvoir, Roma, École Française de Rome, 1986, pp. 101-131.

El matrimoni creava una nova cel·lula autònoma que s'insertava en el teixit social de la comunitat. La parella casada i els seus descendents menors constituïen una unitat fiscal independent i, en la mesura que el marit era contribuent autònom en les càrregues col·lectives, esdevenia un veí de ple dret. De fet, ser casat, com a mostra d'arrelament i de maduresa personal, era una condició indispensable per a poder ocupar càrrecs municipals i integrar-se així en la vida política local. Ara bé, el matrimoni no sols representava l'autonomia respecte a la família d'origen, sinó que també l'ampliació de la parentela amb els familiars del cònjuge.³⁴

Aquest doble sentit d'independència del nou nucli conjugal i d'aliança de les famílies que emparentaven es reflectia en el rerafons material del matrimoni. Una vida autònoma dels pares exigia que els joves casats poguessen disposar de terra i d'altres propietats que garantissen la seua subsistència i la posició del marit com a veí de ple dret. Els béns que la família de cada cònjuge aportava al matrimoni, doncs, havien d'assegurar l'autonomia econòmica de la parella, però al mateix temps aquesta circulació de recursos segellava els vicles d'aliança que es teixien entre els dos llinatges. En les famílies de llauradors, però també entre altres sectors terratinents, el fill que es casava rebia del pare una primera aportació d'heretats que podia completar-se amb altres donacions inter vivos, que constituïen una part anticipada de l'herència. Per la seua banda, la família de l'esposa aportava un dot que solia consistir en diners i béns

³⁴ Per al cas peninsular són rellevants les reflexions de Francisco CHACON JIMENEZ, "La familia en España: una historia por hacer", en La familia en la España mediterránea, pp. 13-35.

mobles, ja que la terra es reservava per als fills barons.³⁵

Per a les famílies que participaven en el consell, dotar els fills acabats de casar amb un patrimoni important --en tot cas superior a la mitjana-- era una prioritat per a facilitar-los l'accès a la política municipal. Aquestes donacions, tenint en compte el sistema local de valoració de la riquesa, basat en els béns immobles, consistien en cases i sobretot terres cedides pel llinatge del marit.³⁶ La muller normalment aportava, en forma de dot, diners en metàl·lic, roba i altres béns mobles, uns recursos que facilitaven la viabilitat de la nova cèl·lula familiar.³⁷ Entre les principals famílies de la vila, tal com succeïa en el cas dels llinatges ciutadans i aristocràtics de la capital del regne,³⁸ aquestes sumes pecuniàries sovint es lliuraven en forma de capitals invertits en el crèdit censalista, ben sovint prestats al municipi castellonenc. D'aquesta manera, tot i que

³⁵ Sobre els aspectes jurídics del règim matrimonial foral pot veure's l'estudi de María Angeles BELDA SOLER, El régimen matrimonial de bienes en los "Furs de Valencia". Contribución al estudio de las instituciones del derecho histórico valenciano, València, 1965. Per a una visió de les pràctiques quotidianes en viles similars a Castelló i en petits llocs rurals, vegeu l'estudi d'Antoni FURIO, "Tierra, familia y transmisión de la propiedad en el País Valenciano durante la Baja Edad Media", en PASTOR, Reyna (ed.), Relaciones de poder, de producción y parentesco en la Edad Media y Moderna, Madrid, CSIC, 1990, pp. 305-328.

³⁶ Vegeu el capítol V.

³⁷ Sobre els aspectes jurídics del règim de béns matrimonial basat en el dot o en altres fòrmules, poden veure's els treballs d'Honori GARCIA GARCIA, "El exovar o exovar", BSCC, III, 1922, pp. 237-238; "De los bienes de la mujer", BSCC, V, 1924, pp. 324-326; "Personas a quienes se ha de restituir el exovar", BSCC, XX, 1944, pp. 177-182.

³⁸ Els dots del patriciat de la capital han estat estudiats per Rafael NARBONA VIZCAINO, Gobierno patricio y luchas sociales. Estrategias de poder del patriciado urbano. La ciudad de Valencia (1356-1419), tesi doctoral, en premsa.

en menor escala que en les principals ciutats italianes, també al País Valencià la constitució de dots dels sectors dirigents anava lligada a la hisenda municipal, de manera que es reforçaven els lligams entre la vida privada de l'èlit local i la seua actuació pública. Així, els 4.000 sous que Caterina, la muller de mercader Berenguer Castell, havia aportat "en temps de son matrimoni", en 1416, eren un dels capitals censalistes prestats per al finançament de la vila. I, ja viuda, ella mateixa cedí en 1466 una part d'aquest censal a la seua filla Caterina "en contemplació de matrimoni" que féu amb el notari Guillem Igual.⁴⁰ Una transmissió semblant d'un capital censalista carregat sobre el municipi per a servir de dot es va donar entre els Gascó, els Moliner i els Miralles, tots llinatges oligàrquics de la vila relacionats amb el món notarial i jurídic.⁴¹ En efecte, Domingo Gascó constituí un dot de 2.000 sous en casar la seua filla Elionor amb el notari Guillem Moliner en 1441, i anys després aquest va fer servir el mateix censal per a dotar la seua filla Clara, que contragué matrimoni amb el jurista Mateu Miralles.⁴² Assimilat jurídicament a una compra de rendes, el censal esdevenia una inversió sòlida equiparable a la propietat de la terra, però amb l'avantatge que podia acumular-se sense minvar el patrimoni immoble del llinatge patern.

De fet, les úniques que solien incloure terres en les seues dotes eren les viudes que s'incorporaven al mercat matrimonial,

⁴⁰ AMC, Pagament de Censals, 1444, ff. 74r i 83r.

⁴¹ AMC, Pagament de Censals, 1444 i 1472.

⁴² AMC, Pagament de Censals, 1444, f. 89r i 1472, f. 90 r.

ja que de vegades es beneficiaven de l'herència d'algun tros escadusser. En 1443 Ursula, viuda del llaurador i conseller Jaume Coll, aportava en dot al matrimoni amb Bernat Miró, veí de Nules, una part d'una alqueria i 13 fanecades de terra campa situades a la partida del Censal de Na Galina, un altre tros de terra campa a Santa Bàrbera i un garroferal a l'Aljub, tot dins del terme de Castelló. A més d'aquesta destacada dotació d'heretats, la viuda afegia "raubas et jocalia" per valor de 1.100 sous, que completaven els 6.000 en què es valorava el muntant global de la seua aportació a les noces.⁴³

En general, encara que es limitaven a béns mobles, el muntant dels dots estava estretament vinculat a la importància política dels llinatges que es lligaven a través del matrimoni. En efecte, per a aquestes famílies no sols era una aportació material a la nova economia domèstica sinó també --i potser en primer lloc-- un signe que reforçava el prestigi dels llinatges en la comunitat local.⁴⁴ Així, entre la èlit dels prohoms --Agramunt, Alquècer, Castell, Feliu, Gascó, Moliner--, la mitjana de les dots s'acostava als 4.000 sous, encara que oscil·laven entre els 800 de la muller del llaurador Llorenç Alquècer i els 10.000 que havia rebut Resplàndia, filla del mercader Llorenç Miquel, per a casar-se amb Jaume Muntull, batlle de Vila-real.⁴⁵

⁴³ APPV, Protocol 24.680 (Joan Erau), 1443/10/15, full solt.

⁴⁴ D'aquesta manera, més que un sistema de transmissió de béns, els dots servien per a afirmar l'estatus de la família, en proveir les filles de manera "honorable", segons Diane HUGHES, "From brideprice to dowry in mediterranean Europe", Journal of Family History, 3, 1978, pp. 262-296.

⁴⁵ En conjunt sols es coneix el muntant de 9 dots d'aquests llinatges oligàrquics, que provenen de l'APPV, Protocol 16.133 (notari Miquel Valero), 1508/9/30 (muller de Llorenç Alquècer,

Un valor semblant assolien les donacions matrimonials d'altres prohoms destacats de la vila --tots oficials majors o consellers sovintejats-- que no pertanyien als grans llinatges locals. Un dels casos més remarcables era el del mercader Manuel Caixa -- dues voltes jurat i tres justícia-- que oferí 3.000 sous per a la dot de la seua filla Joana.⁴⁶ Un suma semblant (3.400 sous) havia rebut l'apotecari Pere Romeu de la família de la seua esposa, i ell mateix l'havia augmentada amb 1.700 sous en concepte de creix.⁴⁷ Una germana del botiguer Antoni Català -- jurat en dues ocasions-- havia aportat una dot d'uns 2.400 sous,⁴⁸ i el notari Joan Monçó, que també fou jurat, en va assignar 1.000 per a matrimoni de la seua filla Joana.⁴⁹ Aquestes donacions matrimonials, que corresponien sobretot a filles o esposes de notaris i de mercaders, estaven molt lluny de les que aportaven els seus col·legues de València.⁵⁰ A finals

800 sous) i AMC, Pagament de Censals, 1444, f. 64r-65r (filla de Francesc Feliu, 1.000); f. 73r (muller de Berenguer Castell, 4.000); f. 89r (muller de Guillem Moliner, 2.000); Pagament de Censals, 1472, f. 90r (muller de Mateu Miralles, 2.000); f. 104r (muller de Llorenç Gascó, 3.000); f. 117r (filla de Llorenç Miquel, 10.000); AMC, CJ, 1442/9/24 (muller de Guillem Agramunt, 4.100); 1438/8/23 (muller de Berenguer Moliner, 6.000).

⁴⁶ AMC, Pagaments de Censals, 1444, f. 71r; Joana Caixa es casà amb el ciutadà de València Pere Vicent. La resta de dots as4.100 sous (muller de Guillem Agramunt),

⁴⁷ AMC, CJ, 1484/11/10, en què Joan Romeu s'obligava a restituir el dot a la viuda.

⁴⁸ AMC, CJ, 1488/12/3.

⁴⁹ AMC, Pagaments de Censals, 1444, f. 86r.

⁵⁰ Malgrat això, s'ha de remarcar que els dots dels llinatges oligàrquics de Castelló duplicaven el valor dels patrimonis mitjans de la vila i equivalien a la riquesa exigida per a poder accedir als oficis majors, vegeu el capítol V.

del segle XV, les dots de les filles del burgesos d'aquesta ciutat estaven entre els 16.000 i 40.000 sous, una diferència que palesa la distància econòmica que separava el patriciat de la principal ciutat del regne dels dirigents locals de les viles que s'escampaven pel país rural.⁵¹ Ara bé, els prohoms que governaven aquests municipis menors estaven molt lluny de ser un grup homogeni. Tot al contrari, la marcada estratificació política al si del consell, la que hi havia entre els simples consellers i els veritables prohoms que monopolitzaven els oficis majors, tenia la seua traducció en el muntant dels dots. Si entre els llinatges que ocupaven els principals càrrecs aquestes donacions es comptaven per milers de sous, entre els prohoms que no passaven de consellers es reduïen a uns pocs centenars. Així, el pescador Macià Conques --dues voltes conseller-- va constituir un dot de 200 sous per a la seua néta,⁵² mentre que les filles del llaurador Nicolau Castell, que tot i dur el cognom d'un llinatge destacat només fou conseller en una ocasió, foren dotades per la seua mare amb 500 sous.⁵³ De fet, aquestes eren

⁵¹ Jacqueline GUIRAL-HADIIOSSIF, Valencia, puerto mediterráneo en el siglo XV (1410-1525), València, Institució Alfons el Magnànim, 1989, p. 583. En canvi, els dots de l'oligarquia de Castelló estaven molt per damunt de les aportacions als matrimonis de famílies camperoles de Catarroja --algunes acomodades--, ja que en termes mitjans assolien un miler de sous, segons les dades de Salvador VERCHER I LLETÍ, Casa, família i comunitat veïnal a l'Horta de València. Catarroja durant el regnat de Ferran el Catòlic (1479-1516), Catarroja, Ajuntament, 1992, p. 58.

⁵² AMC, CJ, 1467/12/17.

⁵³ APPV, Protocol 16.133 (notari Miquel Valero), 1508/7/8. Menor fou encara el dot de 100 sous i una flassada promès per Joan Andreu --conseller i jurat-- per a la seua germana Joana, AMC, CJ, 1492/1275.

les quantitats usuals entre els llauradors mitjans i modests,⁵⁴ es posaven de relleu les desigualtats econòmiques que subjeien darrere la jerarquitzaació del grup polític.

El sistema dotal, que suposava la separació de béns entre els cònjuges, per bé que majoritari entre tots els grups socials no fou l'únic règim matrimonial a què podien acollir-se les parelles que iniciaven la seua vida independent. En efecte, la legislació foral preveia la possibilitat d'establir una "germania" entre els cònjuges, de manera que el nou matrimoni es regia per la comunitat de béns entre els esposos.⁵⁵ Si a més de les implicacions jurídiques de cada modalitat es considera la pràctica real, pot afirmar-se que l'opció de la germania reforçava sobretot els lligams solidaris entre els cònjuges, fins al punt que cada un podia disposar lliurement de la seua meitat per a transmetre-la en herència. En canvi, en el sistema dotal la muller, normalment exclosa d'altres donacions de la seua família d'origen, només tenia drets inalienables sobre la dot --i eventualment el creix aportat pel marit--, però aquesta solia ser d'un muntant molt inferior al valor global de les propietats del marit.

Tot i l'escassetesa de les dades, el contracte de germania,

⁵⁴ De fet, el muntant dels dots de les filles dels llauradors de la comarca de la Ribera oscil·lava al voltant dels 600 sous, segons A. FURIO, op. cit.

⁵⁵ Des d'un punt de vista jurídic, encara són útils els treballs de Vicente CASTAÑEDA-ALCOVER, "Organización familiar en el derecho valenciano", Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos, XVIII, 1908, pp. 257-282, i d'Honorí GARCIA GARCIA, "La Germania", IX, 1928, pp. 170-173; "Más sobre la "Germania"", BSCC, X, 1929, pp. 76-79, i "La Germania", BSCC, XXI, 1945, pp. 23-30.

per bé que sempre minoritari,⁵⁶ sembla haver estat més freqüent entre les famílies de menor arrelament social i polític en la comunitat local.⁵⁷ De fet, el sistema dotal, en excloure de l'herència de les filles, encaixava millor en una concepció patrilinial de la família com era el llinatge. Per contra, les parelles que tenien pocs parents en la vila i escassament cohesionats, no podien confiar en solidaritats familiars àmplies, que solien tenir un caràcter agnàtic, sinó més aviat en la cooperació conjugal a través de la comunitat de béns.⁵⁸ A Castelló, la majoria dels contractes de germania identificats corresponien a veïns que no havien ocupat cap càrrec municipal i, de fet, pertanyien a llinatges secundaris de la vila com els Avinent, Porcar, Gisbert, Marcó, Sala o Cardona.⁵⁹ Només s'han

⁵⁶ En una comunitat rural com Catarroja, a les darreries del segle XV, de 33 contractes matrimonials identificats en fonts notariales només un era de germania, vegeu l'estudi de S. VERCHER, Casa, família i comunitat veïnal..., op. cit., pp. 63-65.

⁵⁷ A la ciutat de València, la germania era preferida pels camperols provinents de l'Horta i per foresters d'altres regnes, vegeu l'article de Paulino IRADIEL MURUGARREN, "Familia y función económica de la mujer en las actividades no agrarias", en La condición de la mujer en la Edad Media, Madrid, Universidad Complutense, 1986, pp. 223-259. Aquest predomini del sistema dotal també es donava al món rural durant el segle XV, segons Antoni FURIO, "Tierra, familia y transmisión de la propiedad...", cit. En canvi, en les nuclis de colonització de finals del segle XIII, on l'arrelament de les famílies era més precari, predominaria el règim de fraternitat o germania, tal com ha constatat Josep TORRO, La formació d'un espai feudal. Alcoi de 1245 a 1305, València, Diputació, 1992, pp. 116-117.

⁵⁸ Un motiu addicional per a optar per la germania era defensar el patrimoni domèstic contra les reclamacions dels creditors, segons suggereixen Antoni FURIO, "Les comunitats rurals de l'Horta-Sud de l'Edat Mitjana als temps moderns", Afers, 11/12, 1991, pp. 31-55, i F. GARCIA-OLIVER, Terra de feudals..., op. cit., pp. 62-63.

⁵⁹ En total s'han identificat 9 germanies --o particions de béns comuns entre els cònjuges--, de les quals 7 es contractaren entre llinatges absents del grup polític, AMC, CJ, 1422/1719,

identificant com a prohoms en germania el notari Pere Capcir i Miquel i Pere Castell,⁶⁰ aquests darrers casats amb dones del llinatge Agramunt, un dels més destacats de l'oligarquia local.

Els prohoms de la vila triaven majoritàriament el règim dotal, és a dir, de separació de béns, a l'hora d'organitzar la seua economia domèstica, però si aquesta pràctica era compartida amb la resta del veïnat, el muntant dels dots --set o vuit voltes superior a l'habitual en les famílies camperoles-- diferenciava l'èlit política de la majoria de la comunitat i també dels prohoms menors que sols ocuparen de tant en tant alguna plaça de conseller. El dot reafirmava així l'estatus del grup dirigent dins de la comunitat local, però al mateix temps anava associat a unes determinades estratègies de transmissió del patrimoni familiar a través de l'herència, de l'èxit de les quals depenia en bona mesura el manteniment de la riquesa i del prestigi familiar i, en conseqüència, del nivell de la seua participació política.

La normativa foral atorgava al testador una gran llibertat per a decidir la transmissió dels seus béns, fins al punt que, tret de la llegítima reservada als fills, no hi havia cap obligació legal de cedir els béns dins del mateix llinatge. Hi havia persones que optaven per deixar tota l'herència en mans del cònjuge, reafirmant així el vincle autònom i solidari del matrimoni. Ara bé, aquesta pràctica testamentària era més

1445/4/23, 1454/10/29, 1467/9/4, 1480/5/30, 1491/8/18 i 1495/7/1.

⁶⁰ AMC, CJ, 1446/11/15 i [falta Miquel Castell] 1420/9/9. D'aquesta manera, dels 21 matrimonis identificats de prohoms que participaren en el poder local, el predomini del sistema dotal era aclaparador: 18 contractes amb dot contra només 3 germanies.

freqüent entre les dones, que solien designar com a hereus universals els respectius marits. En juliol de 1508, Isabel, muller de Nicolau Castell --un llaurador que havia estat conseller en 1500--, sentint-se "malalta de cors emperò ab mon bon seny e paraula íntegra e manifesta" nomenava hereu de tots els béns --tret dels llegats particulars-- el seu marit "sense cap vincle ni condició".⁶² De manera semblant, en 1422 s'esmentava el prohom Domingo Gascó com a hereu de la seua primera muller --Jaumeta, filla d'Arnau Agramunt-- i en 1467 Pasqual Miró posseïa l'herència de la seua esposa.⁶³ El cas contrari devia ser menys freqüent, ja que el marit solia deixar la seua herència als fills, i com a molt la viuda podia beneficiar-se d'algun llegat particular, encara que normalment havia de contentar-se amb recuperar la seua dot.⁶⁴ L'absència de fills que poguessen ser els destinataris de l'herència paterna o materna era un factor que podia induir a confiar els béns al cònjuge. Ara bé, en cas de morir sense testar, la legislació donava preferència --per aquest ordre-- als descendents, ascendents i col·laterals del difunt, de manera que la muller --o el marit en el seu cas-- només podia heretar els béns del cònjuge

⁶² APPV, Protocol 16.133 (Miquel Valero), 1508/7/8.

⁶³ AMC, CJ, 1422/10/20 i 1467/10/19.

⁶⁴ Hi havia casos com el de Gracieta, viuda i hereva del difunt Joan Castell, AMC, CJ, 1480/7/14.

en total absència de parents.⁶⁵

Aquestes situacions no eren les més habituals, ja que normalment el difunt deixava fills i filles que eren els destinataris de la seua herència. Una bona mostra d'aquest comportament general és el testament de Miquel Dolç. El 8 d'octubre de 1420, el conseller Domingo Dolç, un ric moliner de la vila, convocà diversos testimonis a la casa del seu fill Miquel per a donar fe del testament que aquest, en greu perill de mort, va dictar de paraula. Els hereus foren "per eguals parts" els dos fills del testador, Minguet i Mingueta, confiats a la tutela de l'avi.⁶⁶ La muller no s'esmenta com a hereva particular, i de fet només devia tenir dret a la devolució de la dot. Aquesta pràctica de designar els fills com a hereus universals a parts iguals era la predominant, però els hereus --tret d'alguna llegat particular, sovint per a la constitució de dots a les filles-- solien ser exclusivament els fills barons a parts iguals.⁶⁷

Aquest costum de dividir l'herència entre tots els fills es donava també en les principals famílies oligàrquiques de la vila.

⁶⁵ Vegeu la síntesi de Pere Jeroni TARAÇONA, Institucions del furs i privilegis del regne de València, València, 1580, pp. 270-272.

⁶⁶ AMC, CJ, 1420/10/16.

⁶⁷ Aquesta pràctica era la predominant al País Valencià durant l'època medieval, vegeu el treball d'A. FURIO, "Tierra, familia y transmisión de la propiedad...", cit., i el cas concret d'una comunitat rural de l'Horta, on a pesar de la diversitat de la composició del grup domèstic --testadors sense fills, fills únics o només filles-- predomina l'herència igualitària entre els fills barons, encara que --d'un total de 31 testaments-- hi ha alguna millora d'un dels fills (2) i una presència important de casos en què l'hereu és el cònjuge (11), segons S. VERCHER, Casa, família i comunitat veïnal..., op. cit., pp. 84-91.

Així, Guillem Miquel féu hereus els seus fills Jaume, Miquel i Bernat, mentre que un altre prohoms del mateix llinatge, Pere Miquel, casat amb Elinor, deixà l'herència als seus fills Joan i Francesc.⁶⁸ De manera semblant, els hereus de Pere Miró, casat amb Ramona, foren Francesc --mercader afincat a València--, Guillem i Gabriel.⁶⁹ Ara bé, tal com havia fet Miquel Dolç, les grans famílies polítiques no sempre descartaven les filles a l'hora d'heretar. De fet, l'exclusió de la descendència femenina no era una obligació sinó una estratègia, ja que, si el cap de família moria sense testar, la llei preveia un repartiment de l'herència a parts iguals entre els fills i les filles.⁷⁰ Així, Bernat Mut va optar per llegar l'herència a les seues filles Elicsèn --muller del notari Pere Monçó-- i Violant --casada amb Jaume Gombau-- i al seu fill Bernat.⁷¹ Que un llaurador acomodat com aquest prohoms cedís una part dels seus béns --formats sobretot per terres-- a les filles casades sembla contradir la tendència general. Ara bé, en aquest cas no es tractava de béns immobles, sinó d'un censal carregat sobre la vila de Castelló, així que és molt possible que les filles de Bernat Mut només fossen hereves particulars de béns immobles, mentre que el fill seria l'únic hereu universal i, per tant, de tota la terra.

Amb tot, hi havia ocasions en què no hi ha dubte que les

⁶⁸ AMC, Pagaments de Censals, 1444, ff. 63r i 68r.

⁶⁹ AMC, Pagaments de Censals, 1444, f. 67r.

⁷⁰ Els furs ordenaven que "los béns del mort intestat sien partits per iguals parts entre sos fills i filles", vegeu el manual de P. J. TARAÇONA, op. cit., p. 270.

⁷¹ AMC, Pagaments de Censals, 1444, f. 86r.

filles eren hereves universals juntament amb els seus germans.⁷² Fou el cas de l'herència de Bernat Amigué, un veí que no pertanyia al grup de prohoms, que es va repartir entre la seua filla Guillamona --muller del sastre Joan Rodrigo-- i els germans d'aquesta, Bernat i Ramon.⁷³ De la mateixa manera, Blandina --muller del notari Pasqual Bataller-- era filla i hereva del ferrer Domingo Sala, juntament amb els seus germans Domingo i Mateuet.⁷⁴ Les dones, al seu torn, també podien deixar en herència els seus béns a filles i fills, tal com va fer Caterina, viuda de Guillem Pegueroles, en el seu darrer testament.⁷⁵ Ara bé, tots aquets casos es referien a famílies de segona fila dins de la comunitat local, que no arribaren a introduir-se en el consell de la vila. De fet, els casos en què les filles de prohoms destacats --i per tant amb sòlids patrimonis-- esdevenien hereves universals solia ser per l'absència de germans barons.

⁷² Més sovint, les dones podien ser hereves particulars dels seus germans, i fins i tot reclamaven el conjunt de l'herència si el difunt moria sense descendència. Així, Dolcina, muller de Bartomeu Palacià, constava com a hereva particular del seu germà Lluís Ferrando, i, per altra banda, Sibília, filla de Pere Segarra, reclama l'herència de la seua germana Isabel, que havia desaparegut sense deixar descendents, AMC, CJ, 1422/2/14 i 1466/1/10.

⁷³ Amb tot, la divisió de l'herència no estigué exempta de complicacions: Guillamona, casada amb el sastre Joan Rodrigo, pledejava contra els seus germans per aquest motiu, AMC, CJ, 1431/7/11.

⁷⁴ AMC, CJ, 1431/6/27 i 1431/9/6.

⁷⁵ AMC, CJ, 1491/2/4.

Fou el cas de l'herència dels notaris Bernat Hostalers i Pere de Begues⁷⁶ o del mercader Manuel Caixa. Aquest destacat prohoms havia tingut almenys quatre filles --Saurina, Beatriu, Elionor i Joana-- i un fill anomenat Miquel.⁷⁷ Ara bé, aquest va morir en 1449 deixant una òrfena menor,⁷⁸ de manera que en desaparèixer el pare en 1462 l'herència pervingué a les filles, que restaren sota la tutela de Saurina --probablement la de major edat-- llavors casada amb Lluís Casalduch.⁷⁹ I probablement, seria semblant el cas d'Orfressa i Constança --muller de Jaume Març--, identificades com a filles i hereves del mercader Pere Castell, casat amb Iolant i membre d'un dels principals llinatges polítics de la vila.⁸⁰ La tònica general entre aquest sector dirigent, però, era heretar els fills barons a parts iguals, bé fos a través de les donacions testamentàries o de les aportacions inter vivos, que s'iniciaven en el moment del seu casament.⁸¹

⁷⁶ AMC, CJ, 1416/3/2 i 1442/5/5, Pere de Begues havia estat tutor i curador de les filles i hereves de Bernat Hostalers i, posteriorment, les seues filles i hereves foren tutelades per Nicolau de Reus.

⁷⁷ AMC, CJ, 1456/5/10 i 1492, llibre que conté un document de 1583 sobre la genealogia dels fills de Lluís Casalduch i néts de Manuel Caixa.

⁷⁸ AMC, 1448/12/9, nota de 1449 en el text d'aquesta obligació.

⁷⁹ ARV, Mestre Racional (Batllia de Castelló), 2463, corresponent al quadern de comptes de 1466, on apareixen les hereves com a titulars de l'almàssera reial.

⁸⁰ AMC, CJ, 1455/9/24.

⁸¹ Sobre aquesta pràctica comuna en les viles i llocs rurals del país, vegeu els estudis d'A. FURIO, "Tierra, familia y transmisión de la propiedad...", cit., i de S. VERCHER, Casa, familia i comunitat veïnal..., op. cit., pp. 59-61. Un cas de donacions paternes de terra en una família de l'èlit castellanenca --els Agramunt-- s'estudia al capítol IX. .

En els matrimonis que havien optat per la comunitat de béns a través de la germania, la mort d'un dels cònjuges i, per tant, la transmissió de les seues propietats, implicava el problema addicional de la separació dels béns del cònjuge supervivent de l'herència que llegava el difunt, que normalment tenia com a beneficiari els fills del matrimoni. Així, en 1446 es duia a terme la partició dels béns comuns de Lluçana, viuda del notari Pere Capcir, i de l'hereva d'aquest, Felipa Capcir, filla dels cònjuges.⁸² No era necessari el marit hagués desaparegut per a procedir a la divisió de béns del matrimoni. En 1467, Ursula, filla del prohoms Francesc Agramunt, aconseguia separar-se del seu marit, el paraire Miquel Castell, a causa de maltractaments, i ben aviat es va procedir a la separació dels béns que fins aleshores havien estat comuns.⁸³

En general, doncs, el patrimoni immoble dels de prohoms --i en això no es diferenciaven de la resta dels veïns-- es transmetia, a través de les donacions i de l'herència, als fills barons, és a dir, que circulaven a l'interior del llinatge patern. Les filles, que tenien com a destí integrar-se en un llinatge aliè a través del matrimoni, es veien excloses de l'herència i només rebien el dot, que en general es limitava a béns mobles. Així i tot, entre les famílies dominants la constitució d'aquestes elevades aportacions matrimonials podien afeblir les bases econòmiques del llinatge. Una resposta a

⁸² AMC, CJ, 1446/11/15, la viuda s'havia tornat a casar amb Francesc Salzadella, i Felipa Capcir era representada pel prevere Bonanat Capcir, germà del seu pare.

⁸³ AMC, CJ, 1467/11/28 i 1467/12/7. Aquest cas, d'altra banda, posa de relleu com la germania no sempre aconseguia cohesionar el nucli domèstic.

aquesta amenaça de disgregació era una estratègia matrimonial que tendia a enllaçar un reduït cercle de llinatges, dins dels quals circulaven les dots formades per censals públics.⁸⁴ Aquestes aliances no tenien una funcionalitat estrictament privada, sinó que creaven una espessa xarxa d'afinitat entre els llinatges que dominaven el consell local.

2.3. La política matrimonial

S'han pogut identificar 107 matrimonis que vinculaven, com a sogres o gendres, almenys un llinatge de prohoms locals.⁸⁵ Aquestes unions, un 80 % de les quals corresponen a la segona meitat del segle XV, estaven lluny d'acostar-se a una xifra exhaustiva de l'activitat matrimonial dels dirigents municipals, si tenim en compte que n'hi hagué més de vuit-cents prohoms en el període estudiat i que alguns d'ells van contraure segones noces. Amb tot, aquests casaments implicaven 98 llinatges polítics dels 201 que participaren en el poder municipal, de manera que permeten assajar una aproximació a les estratègies matrimonials del grup polític local.

A l'hora de contractar el matrimoni dels seus fills els

⁸⁴ F. CHACON, "La familia en Esapaña...", cit., p. 29-31, aquest autor fa referència a les dots que incloïen immobles, però la reflexió sembla vàlida també per a les grans inversions censalistas.

⁸⁵ Les dades es distribueixen així: 1371 (1), 1398 (1), 1416 (1), 1435 (2), 1439 (2), 1441 (4), 1444 (6), 1445 (1), 1447 (6), 1448 (3), 1454 (4), 1455 (3), 1462 (3), 1465 (6), 1466 (10), 1467 (8), 1468 (1), 1472 (4), 1479 (1), 1480 (9), 1483 (2), 1488 (3), 1491 (6), 1492 (4) i 1495 (16); les notícies de 1371, 1398, 1468 i 1479 provenen dels Llibres de Vàlues de la Peita, i les de 1444 i 1472 dels Pagaments de Censals, la resta de la Cort del Justícia.

prohoms de la vila evitaven emparentar amb famílies adventícies, de les forasteres o de les locals --normalment d'inferior nivell econòmic-- que estaven al marge de la vida política. Del centenar de matrimonis documentats només n'hi havia 21 en què un dels cònjuges no pertanyia a les famílies de magistrats,⁸⁶ mentre que la immensa majoria, més del 80 %, dels enllaços tenien lloc dins del grup polític local. L'endogàmia geogràfica era inqüestionable,⁸⁷ però s'ha de remarcar que la tendència a casar-se dins del propi grup variava si es considera la divisió que jerarquitzava les famílies de prohoms entre les principals --la veritable èlit que accedia als oficis majors-- i les de simples consellers. Així, de les 107 unions, 46 tingueren lloc dins de l'estrat de llinatges més destacats i 10 entre famílies de consellers, de manera que la resta, quasi la meitat del total, eren enllaços entre diferents sectors del grup polític o fora d'aquest medi social. En aquest sentit, els comportaments endogàmics es donaven sobretot entre les famílies més poderoses. D'un total de 83 matrimonis en què participava algun llinatge d'oficials majors, més de la meitat es contractà dins del mateix grup polític, menys d'un quart entre una d'aquestes famílies i una de consellers, i només un de cada sis amb forasters o sectors

⁸⁶ Val a dir que una minoria dels llinatges forasters eren de nivell social destacat, com era el cas de dues nobles --una Boil i una Centelles-- casades amb prohoms de la vila, i de Pere Vicent (ciudadà de València), Antoni Cubells (donzell de Morella) i Jaume Muntull (batlle de Vila-real), casats amb filles de destacats magistrats locals.

⁸⁷ Amb total seguretat, d'aquests 21 llinatges absents del poder municipal, només n'hi havia 7 de forasters: dos de Morells, un de Vila-real, un de Bell-lloc, un de València i dos d'origen desconegut.

aliens a la política local.⁸⁸ Un bon exemple d'aquest comportament endogàmic --vegeu el gràfic -- són les aliances que es teixiren entre els Feliu, els Gascó, els Miralles i els Moliner durant la segona meitat del segle XV, uns llinatges que es trobaven en l'èlit de les famílies d'oficials majors.

En canvi, entre els llinatges que només arribaven al càrrec de conseller l'endogàmia era menor. Poc més de la meitat dels 44 enllaços documentats no tenien lloc dins de l'estrat de consellers, sinó entre aquestes famílies menors i les més poderoses. Fou el cas de l'hostaler Bernat Campos, que casà una filla amb el pellisser Pere Ferrer --membre d'un destacat llinatge polític-- vers 1454, i d'Antoni Roig, que va ser sogre de Joan Coll, un prohoms que ocupà diverses vegades el càrrec de conseller i aconseguí exercir també com a jurat.⁸⁹ Les unions endogàmiques, per contra, no arribaven a la quarta part, i amb una freqüència molt semblant aquests llinatges secundaris enllaçaven amb famílies situades fora del grup polític local.⁹⁰ Així, cap a 1465, Joan Roig, un prohoms que havia estat conseller, casava una filla seua amb Bernat Aimar, un veí que pertanyia també a una família edilícia menor, i tres anys després el seu parent Jaume Aimar, un ferrer amb una considerable presència en el consell, esdevenia sogre de Miquel Valls, un personatge

⁸⁸ Del total de 83 enllaços, 46 foren dins de llinatges d'oficials majors, 24 amb famílies de consellers i 13 amb forasters o veïns que no pertanyien al grup polític.

⁸⁹ AMC, CJ, 1454/12/11 i 1492/11/7.

⁹⁰ Dels 44 enllaços, 10 foren entre llinatges de consellers, 24 amb famílies d'oficials majors i 10 amb forasters o veïns sense participació política.

desconegut en l'àmbit del poder local.⁹¹

En general, deixant a banda els forasters, quasi la meitat de les unions tenien lloc entre famílies de diferents estrats polítics, i entre aquests enllaços predominaven àmpliament els prohoms que casaven les seues filles amb famílies d'un nivell superior (26) sobre els casos en què se cedia una filla a un llinatge menor (14).⁹² Sense conèixer amb profunditat l'estructura interna de les famílies --en especial el nombre, l'edat i el sexe dels fills-- és difícil valorar si aquest comportament obeïa a unes estratègies matrimonials planificades. Les dades semblen indicar, però, que des del punt de vista dels llinatges més poderosos, en definitiva els que estaven en posició de triar dins del mercat matrimonial, l'interés de l'aliança estava en proveir-se de gendres de famílies que també podien jugar un paper destacat en el consell local, de manera que la seua acció política podia reforçar la dels propis fills barons. Així, quan es tenien fills i filles en edat de casar-se, les dones tendirien a reservar-se per a enllaçar amb llinatges importants, mentre que els homes podien unir-se a famílies de menor relleu dins de la vida política local, sense que la unió fes disminuir el pes social i polític del llinatge.⁹³ Un exemple

⁹¹ AMC, CJ, 1465/2/9 i Llibre de Vàlues de la Peita, 1468.

⁹² Aquest 40 enllaços són els 51 entre llinatges de nivell diferent, descomptant els 7 matrimonis amb forasters i 4 més amb dades insuficients.

⁹³ De manera semblant, a la Venècia del segle XIV quan les famílies patrícies enllaçaven amb les de popolani rics, solia ser el fill d'origen patrici el qui es casava amb una filla de menor nivell social, però que aportava un dot atractiu i socis comercials, vegeu de Dennis ROMANO, Patrizi e popolani. La società veneziana nel Trecento, Bolonya, Il Mulino, 1993 [1987], pp. 75-80. D'altra banda, la cessió de filles cap avall de la

d'aquesta actitud es troba en els matrimonis que el notari Joan Valentí contractà per al seu fill Antoni i per a una filla de nom desconegut. En casar aquesta amb el blanquer Jaume Miró aconseguia aliar-se amb un dels grans llinatges de la vila, i, en concret, el gendre reforçava la influència política del seu sogre en el consell municipal. Poc després, cap a 1495, Joan Valentí podia casar el fill, també notari, amb una filla de Bartomeu Adalill, probablement un foraster i amb tota seguretat sense cap presència en el consell de Castelló. Aquest enllaç, doncs, no augmentava la influència local dels Valentí, però al capdavant era el marit, el fill de Joan, el qui tenia pràcticament assegurada la seua participació en el govern de la vila.⁹⁴

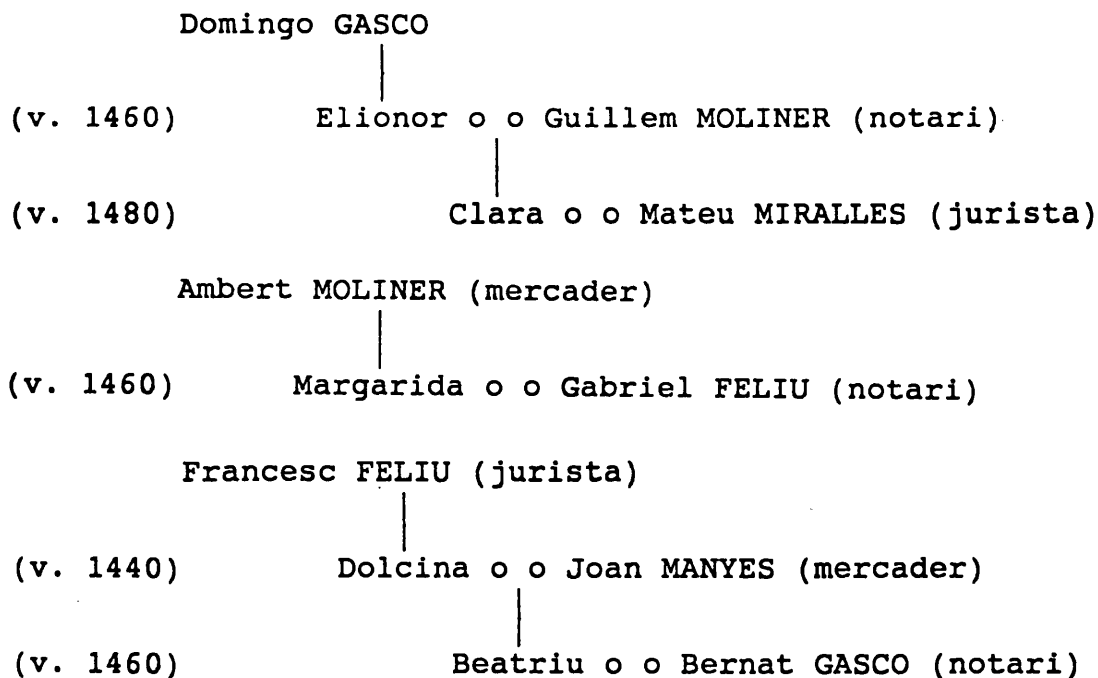
Per als llinatges polítics menors, els enllaços amb famílies més poderoses podien esdevenir un mecanisme de promoció social i política. El predomini de les aliances verticals --amb l'estrat d'oficials majors o amb famílies que no tenien accés al poder local-- sobre les endogàmiques potser es troba exagerat pel limitat abast de la documentació, però en qualsevol cas devia ser superior al dels grans llinatges, sobretot pel que fa a les unions amb filles de forasters o de veïns marginats del poder

jerarquia social tenia una funcionalitat orientada a articular aliances verticals entre el sogre i els gendres de nivell inferior, tal com exposa, per a una època anterior, J. E. RUIZ-DOMENEC, L'estructura feudal. Sistema de parentiu i teoria de l'aliança en la societat catalana (c. 980-c. 1220), Barcelona, Edicions del Mall, 1985, pp. 23-29.

⁹⁴ AMC, CJ, 1480 i 1495. Entre els casos contraris, en què el llinatge principal cedia una filla al secundari --tot i que sense eixir del grup polític--, hi havia el del moliner Pere Dolç, conseller i jurat, que esdevingué sogre de Pere Fuster, un llaurador que no passà de simple conseller, AMC, CJ, 1448/4/10.

local. Un exemple d'aquesta doble orientació de les famílies secundàries és el matrimoni de les filles de Bartomeu Nadalies, un llaurador que havia arribat a conseller. Una d'elles la casà, en sentit ascendent, amb Manuel Sanxis, també llaurador, però que aconseguí en una ocasió la juraderia, mentre que l'altra va contraure matrimoni amb Jaume Rovio, un veí que mai no exercí cap càrrec.⁹⁵ En canvi, els grans llinatges tendien a unir-se entre ells, formant aliances horitzonals reforçades, en segon terme, per lligams verticals que els unien a famílies secundàries del món polític local.

GRAFIC 1
ALIANCES DINS DEL GRUP SUPERIOR DE PROHOMS

⁹⁵ AMC, CJ, 1466/3/24.

Manuel CAIXA o o Polisenà MAS
(mercader)

Beatriu oo
Pere NAVARRO
(notari)

Saurina o o Lluís CASALDUC
(batlle d'Onda)

Elionor oo
Ponç de MONTPALAU
(donzell)

Joana oo
Pere VICENT
(València)

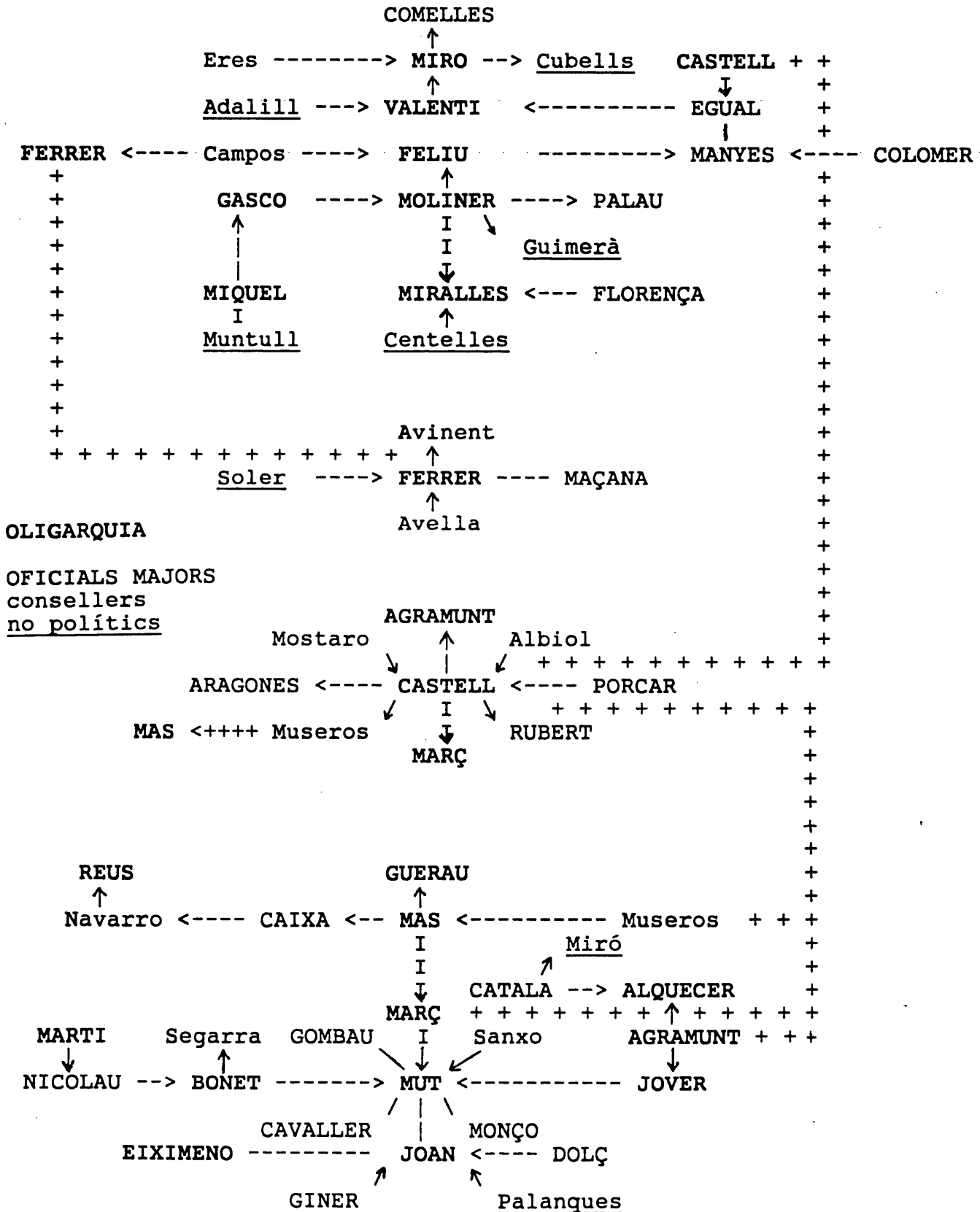
Miquel
(+1449)

Nicolau
(donzell)

Manuel
(+ a. 1492)

filla

GRAFIC 2
 ALIANCES MATRIMONIALS DELS LLINATGES POLITICS
 (SEGONA MEITAT DEL SEGLE XV)

(les fletxes indiquen la cessió de les dones)

Les aliances familiars entre la vintena de llinatges oligàrquics, els que s'havien mantingut en el poder al llarg del Quatrecent, eren molt estretes. Tot i les dades no són abundants, pot afirmar-se que durant el segle XV, és a dir, al llarg de quatre generacions, almenys vint de les vint-i-dues famílies de l'èlit local es trobaven directament emparentades entre elles. De fet, dels 59 matrimonis documentats amb participació --com a sogres o gendres-- de prohoms de l'oligarquia local, un terç s'havia contractat dins d'aquest nucli polític i en una proporció lleugerament menor havien enllaçat amb altres famílies destacades, com eren les que ocupaven els oficis majors. En canvi, no arribaven a una quarta part les unions que els sectors oligàrquics formalitzaven amb famílies polítiques menors --les de consellers-- i només una de cada deu les aliances amb forasters i, en menor mesura, amb veïns exclosos del poder municipal.⁹⁶ I, de fet, les aliances de l'oligarquia fora de la societat política local es dirigien sobretot cap altres viles properes, que podien reforçar el prestigi familiar en emparentar amb llinatges cavallerescs. Així, en la cruïlla dels segles XIV i XV Orfressa Miró havia estat casada amb Antoni Cubells, un donzell de Morella, i en la segona meitat del Quatrecent el mercader Joan Miralles era el marit de la noble Beatriu Centelles.⁹⁷

Els lligams endogàmics de les grans famílies dominants no

⁹⁶ De les 59 unions, 19 s'efectuaren dins de l'èlit, 16 amb llinatges de magistrats majors, 13 amb famílies de consellers, 5 amb forasters i 2 amb famílies de veïns que no participaven en la política local.

⁹⁷ AMC, CJ, 1416/3/16 i 1495/2/12.

creaven una xarxa indiferenciada, sinó que tendien a individualitzar dos grans sectors de parents. Per una banda, hi havia el nucli format pels llinatges burgesos més destacats, que agrupava famílies com els Miquel --integrades sobretot per mercaders i algun cavaller--, els Gascó --bàsicament notaris--, els Moliner --mercaders, juristes i cavallers-- i els Feliu --notaris, apotecaris i mercaders. Aquest centre oligàrquic, amb uns lligams directes ben documentats, es vinculava a través dels Manyes i els Equal --també unes famílies importants de mercaders i notaris-- amb la família Valentí i Miró, llinatges de l'oligarquia local constituïts per notaris, mercaders i donzells. L'altra gran xarxa de parentela agrupava sobretot els principals llinatges polítics de llauradors acomodats. A voltant dels Mut --la tercera família de l'oligarquia local-- s'articlaven llinatges camperols com els Bonet, els Jover i els Març, i altres --els Joan-- que a més del nucli de llauradors tenien membres dedicats al notariat i al comerç. Aquestes famílies, al seu torn, estaven directament lligades a d'altres de l'èlit política que, sense deixar de tenir una presència notable de llauradors en les seues files --els Martí i els Mas eren encara bàsicament camperols-- s'havien orientat també cap a activitats no agràries. Així, hi havia els Agramunt, que havien passat de ser llauradors a botiguers i mercaders, els Alquècer i els Guerau, per la seua banda, eren també llauradors, mercaders i menestrals, mentre que els Eximeno, sense trencar les seues vinculacions amb el camperolat, es decantaven sobretot cap a la professió notarial

i l'artesanat.⁹⁸

Aquestes dues xarxes de llinatges emparentats pel matrimoni no estaven, però, totalment aïllades, sinó que existia alguna família destacada que les unia, encara que fos indirectament, i és molt probable que encara hi hauria altres lligams que no s'han pogut documentar. En efecte, els Castell estaven sòlidament vinculats a les famílies del sector camperol com els Març i els Agramunt,⁹⁹ i al mateix temps enllaçaven --a través dels Equal-- amb els grans llinatges de notaris i mercaders. Si es té en compte que els principals prohoms tendien a casar-se dins del seu medi socio-professional, pot pensar-se que aquest paper de pont es veia afavorit per les relacions que els Castell, a través d'alguns membres de la família que continuaven sent llauradors, mantenien amb els sectors camperols de la vila. Dins del llinatge hi havia sobretot llauradors i mercaders, encara que no faltava algun menestral com el pare Miquel Castell, que precisament es casà amb Ursula Agramunt, filla de mercader i néta de llaurador. De manera semblant, Constança, filla del mercader Pere Castell, en 1455 estava casada amb Jaume Març, que probablement era llaurador com la resta dels seus parents.¹⁰⁰ Per la banda dels llinatges clarament burgesos, Caterina, filla del difunt mercader Berenguer Castell, en 1480 era la muller del notari

⁹⁸ Sobre les professions dels membres dels llinatges oligàrquics, vegeu el capítol IV.

⁹⁹ Aquest llinatge va passar de les activitats agrícoles a les comercials durant la segona meitat del segle XV, vegeu del capítol IX.

¹⁰⁰ AMC, CJ, 1455/9/24.

Guillem Equal,¹⁰¹ una família que, al seu torn, estava emparentada amb els Manyes i els Valentí.

D'aquesta manera, durant la segona meitat del segle XV, la vintena de llinatges oligàrquics es trobaven emparentats entre si, fins al punt que aquesta àmplia xarxa de lligams afins tendia a cohesionar els sectors dirigents enfront de la resta del veïnat. I no devia ser casualitat que això es produís precisament en una època en què la substitució de la cooptació pel sorteig havia esmortit les rivalitats entre clans poderosos i, en canvi, aguditzava l'enfrontament vertical, entre l'èlit política i els consellers d'origen més modest que accedien, amb major independència que en el règim anterior, al govern local. La manca de dades sobre els enllaços matrimonials anteriors a 1446 --una quinzena-- no permet fer afirmacions tallants, però l'absència de notícies sobre unions entre aquests grans llinatges suggereix que no devien estar tan travats com en la segona meitat de la centúria. De ser així, es posaria de relleu que la modificació del joc polític derivada de la insaculació va provocar un canvi en les estratègies matrimonials dels llinatges oligàrquics.¹⁰²

2.4. Tuteles i cures: la reduïda acció del llinatge

A la mort del pare, veritable cap del grup domèstic, la família es disgregava. D'entrada, si no hi havia cap disposició

¹⁰¹ AMC, CJ, 1480/4/6.

¹⁰² Aquesta vinculació entre política i família encara era més palesa en les actituds de la noblesa florentina, on les condicions polítiques podien provocar modificacions més profundes de l'estructura interna dels llinatges i de les xarxes de parentela, vegeu de Christiane KLAPISCH-ZUBER, "Ruptures de parenté et changements d'identité chez les magnats florentins du XIV siècle", Annales E.S.C., 43, 1988, 1.205-1240.

testamentària, la mare no tenia cap dret sobre els seus fills. Els menors de quinze anys --els "pobills"-- havien de col·locar-se novament sota l'autoritat d'un home, és a dir, calia proveir-los de tutor i de curador dels béns, unes funcions que normalment s'assignaven a una mateixa persona. En l'elecció d'aquest substitut del pare, que havia de ser major de vint anys i ben capacitat, pesaven sobretot els lligams familiars. En cas de no existir un tutor i curador testamentari --designat pel pare difunt--, era el justícia local qui, a instància de "parents prohisimes e amics", l'havia de nomenar, triant preferentment entre els parents paterns, en segon lloc entre els materns i, només si no n'hi havia d'aptes, entre amics o veïns.¹⁰³ Així, els furs, en designar com a tutor preferent un "parent de aquells paterno", sense precisar si de la línia masculina o femenina, no atorgava un paper determinant al llinatge patern --als familiars que compartinen el mateix cognom--, sinó a tota la seua parentela. Ara bé, això era la normativa legal --i segurament l'ideal familiar--, però no sempre coincidïa amb les pràctiques reals. A partir de les 105 tuteles i cures identificades que implicaven algun dels 840 prohoms locals --com a tutor o difunt pare dels pupils--, pot fer-se una aproximació fiable al seu comportament.¹⁰⁴ D'entrada, s'ha de remarcar que, malgrat les disposicions forals, només un terç dels tutors --els qui tenien el mateix cognom del difunt-- poden identificar-se amb plena

¹⁰³ P. J. TARAÇONA, op. cit., p. 178.

¹⁰⁴ Pràcticament totes les dades provenen dels registres de la Cort del Justícia.

seguretat com a parents paterns.¹⁰⁵ És cert que un nombre difícil de precisar de la resta també serien familiars del pare, tot i que no duien el mateix cognom.¹⁰⁶ A falta de dades precises sobre la identitat de la muller del difunt, no pot indicar-se quants d'aquests tutors de cognom diferent al dels orfes serien familiars materns, però si tenim en compte la prioritat recollida en els furs no devien ser més nombrosos que els tutors paterns. D'aquesta manera, pot suggerir-se que els lligams familiars --paterns o materns-- no assegurarien de manera aclaparadora la provisió de tutors. Si la parentela de la mare s'acostava al pes del llinatge patern, en conjunt els familiars serien tutors en la meitat dels casos, de manera que una proporció similar de les tuteles haurien recaigut sobre veïns de fora de la xarxa familiar.

En general, el parentiu esdevenia un vincle solidari -- reforçat per l'imperatiu legal-- a l'hora de designar el substitut del pare mort, però no pot dir-se que el llinatge d'aquest tingués en la pràctica un paper determinant. Amb tot, pot rastrejar-se un comportament diferent per part de les famílies més poderoses de la vila, que aconseguien mantenir les tuteles més sovint que les altres --incloses les de prohoms menors-- dins del grup de descendència patriniial. La meitat dels orfes que deixaven els prohoms dels principals llinatges polítics restaven, així, sota l'autoritat de tutors del mateix

¹⁰⁵ Dels 105 tutors, 34 duien el mateix cognom que el pupil, 63 un de diferent i en 8 casos el càrrec l'exercia la mare.

¹⁰⁶ Per exemple, el tutor Bernat Ferriols era "parent prohisime de part del dit Pere Mataix, pare de aquell dit Guillem [el pupil]", AMC, CJ, 1420/11/19.

cognom, mentre que això només succeïa en un 30 % de la resta de tuteles.¹⁰⁷ En aquest sentit, el llinatge patern de les famílies de menor relleu era feble, però més que una relaxació dels lligams solidaris això reflectia la precarietat de les seues estructures demogràfiques. En efecte, només els llinatges més arrelats i més poderosos de la comunitat s'havien multiplicat en un nombre destacat de cèl·lules conjugals, però la majoria dels cognoms --entre ells la massa de prohoms de segona fila-- només els duien un o dos veïns. En 1468, per exemple, la mitjana general de caps de família per cognom només era de 2,41, però en el cas dels principals llinatges polítics pujava a 5,95 i en la resta baixava a només 2,07.¹⁰⁸ Això volia dir que els orfes dels grans llinatges tenien el triple de probabilitats de comptar amb un parent patern que no la resta dels pobills. I de fet, la meitat dels veïns eren els únics adults que duien el seu cognom, de manera que si es presentava el cas no podien designar un tutor del mateix llinatge. D'aquesta manera, no pot afirmar-se que l'èlit local tingués una concepció de la solidaritat patrilinial més marcada que els altres veïns, però sí que podia exercir-la de manera més efectiva, perquè les seues estructures demogràfiques, més robustes que les de la resta de les famílies, així els ho

¹⁰⁷ Deixant a banda les tuteles assignades a la mare, d'un total de 97 casos, 20 corresponien als 22 grans llinatges polítics (10 a tutors del cognom patern) i 77 a la resta (24 amb tutors del cognom patern).

¹⁰⁸ Aquests càlculs s'han fet a partir de els dades que aporta José SANCHEZ ADELL, "Onomástica y movilidad de la población en la villa de Castellón de la Plana (siglos XIV-XVIII)", *Saitabi*, XXVIII, 1978, pp. 33-68. L'arrelament dels principals llinatges en les comunitats rurals es manifestava també en multiplicació de les unitats domèstiques que duien el mateix cognom, vegeu la síntesi d'Antoni FURIO, "Les comunitats rurals...", *cit.*, p. 48.

permetia.

De fet, en els casos en què es coneixen millor les circumstàncies de la designació del tutor hi havia una clara preferència pels parents del marit difunt.¹⁰⁹ Així, en 1420, en morir Berenguer Serra, els seus parents Joan i Arnau Rabades, Antoni Valentí i Berenguer Masquefa proposaren al justícia --i aquest el designà-- com a tutor i curador de les filles del difunt Francesc Serra, oncle patern de les pobilles.¹¹⁰ De manera semblant, en 1436 Ramon i Pere Amiguè, Guillem Març, Jaume Mut i Guillem Bellido, tots parents del difunt Bernat Amiguè, demanaren al justícia que nomenàs curador dels béns de Nicolau, orfe de l'esmentat Bernat, un càrrec que va ser assignat a Ramon Amiguè, també oncle patern de l'orfe.¹¹¹ De fet, aquest parentiu era el lligam més freqüent que unia tutor i pupil. Dels 15 casos en què es coneix el parentiu del tutor de cognom patern, 8 eren oncles de l'orfe, 3 avis i 3 germans.¹¹² En canvi, pràcticament no es coneix el parentiu que devia vincular els pupils i tutors de cognom diferent, però pot assegurar-se que

¹⁰⁹ Amb tot, hi havia excepcions: Pere Gomar fou designat pel justícia tutor dels fills de Guillem Cirera, quan entre els sol·licitants de la provisió de la tutela es trobaven parents paterns més propers com Pere i Miquel Cirera, AMC, CJ, 1420/12/7.

¹¹⁰ AMC, CJ, 1420/12/23.

¹¹¹ AMC, CJ, 1436/6/8, en aquest cas es necessitava un curador perquè l'orfe era menor de vint anys, però devia tenir-ne més de quinze, ja que no calia assignar-li tutor.

¹¹² Aquest parentiu es veia afavorit en les tuteles per la normativa foral, que designava automàticament el fill major de vint anys com a tutor dels seus germans menors, un cas documentat en 1420, quan Guillem Morell es féu càrrec de la tutela de Bernat, Mateu i Francesca, tots fills del difunt Mateu Morell, AMC, CJ, 1420/11/20.

molts serien orfes deixats sota la tutela d'un germà de la mare.¹¹³ La tria preferent pel germà del pare o de la mare no era establerta pels furs, on s'indicava expressament que no s'havia d'atendre el grau de parentiu dins del llinatge,¹¹⁴ però una volta més la realitat demogràfica s'imposava. No seria molt freqüent que el pare del difunt encara visqués, o tingués plenes facultats, per a fer-se càrrec dels néts, però, en canvi, era més fàcil que els orfes tinguessen un oncle en edat de substituir el pare desaparegut. D'altra banda, encara que no ho prescrigués la legislació, socialment el germà devia veure's com el substitut més natural del cap de família desaparegut. Així, més que producte d'una "mentalitat" concreta, la designació del tutor estava determinada en bona mesura per realitats materials com eren el grau d'arrelament del llinatge, estretament lligat al patrimoni i al prestigi social, que implicava l'existència d'una xarxa de suficient de parents.

La força del llinatge patern a l'hora de fer-se càrrec de la tutela dels orfes, fins i tot passant d'uns titulars a uns altres, es posa de relleu en el cas dels hereus de Miquel Dolç. En morir aquest veí en 1420, deixà com a tutor i curador dels seus fills --Minguet i Mingueta-- el seu pare, el conseller Domingo Dolç.¹¹⁵ A la mort de l'avi, esdevinguda en 1432, els néts quedaren a càrrec de l'àvia Ramona, viuda de Domingo, encara que aquesta no tenia la tutela legal dels adolescents. Això es va

¹¹³ Només s'han pogut identificar dos avis materns i un cunyat d'una òrfena. També hi havia un tutor oncle del pupil, però no pot precisar-se si era pel costat patern o matern.

¹¹⁴ P. J. TARAÇONA, op. cit., p. 178.

¹¹⁵ AMC, CJ, 1420/10/16.

fer palès tres anys després, quan la dona va morir i els parents més propers proposaren al justícia la designació de Pere Dolç, oncle dels orfes, com a tutor, cosa que així es va fer.¹¹⁶ En tot aquest joc de família, Alamanda, la mare dels orfes no havia tingut cap paper. El seu destí més normal, tal com li havia suggerit el sogre mentre Miquel agonitzava --"vós sou de edat de pendre marit"-- era tornar-se a casar i deslligar-se així del llinatge dels Dolç. Els pobills eren --més clarament que mai-- de la família del pare.

En efecte, amb la institució de la tutela es pretenia posar de nou els pobills sota l'autoritat d'un home. Les dones es veien explícitament excloses d'aquesta funció, de manera que només s'admetia que una mare o una àvia es fes càrrec dels orfes si així ho havia establert el difunt en el seu testament.¹¹⁷ Això explica que d'un centenar de tuteles que impliaven als prohoms locals, només n'hi ha vuit en què la mare dels orfes fos designada com a tudriu i curadriu. En la majoria dels casos es tractava de viudes de personatges que havien tingut una important trajectòria política i que pertanyien a famílies de gran arrelament. Així, pot destacar-se Saurina, filla del mercader Manuel Caixa i viuda de Lluís Casalduch, que esdevingué tudriu dels fills del seu matrimoni.¹¹⁸ De la mateixa manera, Iolant, viuda del notari Joan Valentí --un prohom que havia estat conseller una vintena de vegades i havia sovintejat també els

¹¹⁶ AMC, CJ, 1435/9/26 i 1439/6/15.

¹¹⁷ P. J. TARAÇONA, op. cit., pp. 177-178.

¹¹⁸ AMC, CJ, 1462/4/10.

oficis majors-- aconseguí la tutela dels seus fills,¹¹⁹ i Caterina, viuda del mercader Berenguer Castell, fou designada també tudriu dels fills del matrimoni.¹²⁰ En altres ocasions, la mare sols arribava a tenir al tutela de les filles --potser no hi havia descendents barons--, com succeí en el cas de la noble Aldonça Boil, muller del difunt justícia Nicolau Orlando, o de Lluçana, viuda del notari Pere Capcir.¹²¹ En qualsevol cas, va a dir que les dones només accedien a la tutela per disposició expressa dels seus marits, la qual cosa indica un reforçament de la cèl·lula conjugal per damunt d'altres lligams familiars, ja que testadors com Berenguer Castell eren membres de llinatges extensos, on no faltarien parents paterns. La mare que esdevenia tudriu solia anar associada a la condició de "dona poderosa", és a dir, usufructària dels béns heretats pels seus fills. Tanmateix, normalment la viuda havia d'optar per deixar els orfes sota un altre tutor i tractar de refer la seua vida arrançant un nou matrimoni --freqüent per la diferència d'edat dels cònjuges--,¹²² que era incompatible amb una possible tutela dels fills de l'anterior marit. Aquesta separació dels xiquets no sempre era acceptada de bon grat per les mares, i de fet, en 1467, la viuda de Macià Conques s'oposà --sense èxit-- que fos

¹¹⁹ AMC, CJ, 1495/9/12.

¹²⁰ AMC, CJ, 1465.

¹²¹ AMC, CJ, 1416/1/31 i 1440/7/11.

¹²² Tant a la ciutat com a les comarques rurals valencianes, l'edat del matrimoni solia ser entre els 17 i els 20 anys per a les dones i d'uns 25 anys per als homes, segons les aproximacions indirectes efectuades per P. IRADIEL, "Familia y función económica...", cit., p. 167 i A. FURIO, "Tierra, familia y transmisión de la propiedad...", cit., pp. 321-322.

designat el pare del difunt com a tutor de la seua filla.¹²³

La tutela de pobills orfes posava de relleu com, a l'igual que en l'herència, l'acció del llinatge patern, sense ser totalment hegemònica, anava més enllà del que disposava la legalitat. Tot i deixar al pare plena llibertat per a triar el tutor dels seus fills i el paper preferent que, en cas de no haver-se designat, atorgaven els furs a tota la seua parentela, les principals famílies polítiques aconseguien col·locar la meitat dels pobills sota la tutela d'un home del cognom patern. El llinatge, per bé que amb una acció limitada, esdevenia així un marc efectiu de solidaritat. Ara bé, la tutela podia acabar sent una arma de doble tall, ja que les friccions al voltant de la gestió dels tutors podia esdevenir l'origen d'un conflicte intrafamiliar.¹²⁴

¹²³ AMC, CJ, 1467/12/17.

¹²⁴ De manera semblant, la gestió del patrimoni compartit per un llinatge de la noblesa florentina era una font seriosa de conflictes, vegeu de C. LANSING, op. cit., pp. 46-63.

2.5. Parents contra parents

Per més que les disposicions testamentàries i, en la seua absència, l'ordenament legal marcassen unes pautes clares per a la transmissió de les herències, no era estrany que una part dels parents se sentissen agraviats fins la punt d'iniciar un conflicte que sovint arribava a la cort del justícia local. Molt sovint, la pugna s'entaulava entre la muller del difunt --moltes vegades casada de nou-- i els hereus d'aquest. Així, en 1447, la viuda de Pere Castell --unida en segones noces al mercader Joan Miró-- disputava als hereus del primer marit la possessió d'un censal.¹²⁵ Encara que aquestes desavinences entre la viuda i els hereus --normalment els seus fills--, atès el parentiu que el lligava, podien semblar un conflicte domèstic, en sentit estricte no era un problema "familiar", ja que la muller --si no hi havia cap indicació testamentària-- quedava totalment deslligada de la parentela del seu difunt marit, inclosos també els fills comuns. Aquesta dissolució dels lligams de parentiu que encara era més efectiva si la dona, com no era estrany, tornava a casar-se i s'incorporava així al llinatge del seu nou marit.¹²⁶ Amb tot, el cas més freqüent --i el que motivava la majoria de les reclamacions-- era que les viudes només tinguessen dret a la

¹²⁵ AMC, CJ, 1447/2/25, aquests, però, no eren els únics que pledejaven pel censal, sinó que també s'hi afegien, cadascun pel seu compte, Ramon Segarra i Pere Berenguer, veí de Morvedre.

¹²⁶ En aquest sentit, ha estat assenyalat que, tot i que les dones prenen el cognom del pare o del marit, en realitat eren "hostes de pas" en cases formades per homes, segons l'expressió de Christiane KLAPISCH-ZUBER, "La "madre crudele". Maternità, vedovanza e dote nella Firenze dei secoli XIV e XV", La famiglia e le donne nel Rinascimento a Firenze, Bari, Laterza, 1988, pp. 285-304.

devolució de la dot i, eventualment, del creix aportat pel marit. D'acord amb els furs, no hi havia cap dubte que la viuda tenia preferència, sobre els hereus o el creditors del marit, a cobrar el muntant del dot, però fer efectiu aquest dret molt sovint podia significar haver de vendre terra o altres immobles per manca de liquidesa, i, en qualsevol cas, l'interés dels fills o d'altres parents del difunt era continuar gaudint d'aquests béns.¹²⁷ D'aquesta manera, hereus --fins i tot els propis fills-- no sempre es mostraven disposats a complir la seua obligació, de manera que la viuda havia de recórrer sovint a la via judicial. Així, fou necessària una sentència reial perquè Bartomeu Agramunt i altres hereus del notari Guillem Agramunt s'obligassen en 1442 a restituir a Clària, la viuda, els 4.100 sous que li corresponien de dot.¹²⁸ De manera similar, en 1438 Guillamona, viuda de Berenguer Moliner, reclamava davant el justícia la devolució dels 6.000 sous de dot a Guillem Moliner, procurador de l'hereu del seu marit --probablement el fill-- anomenat també Berenguer Moliner.¹²⁹

També dins del grup domèstic desarticulat, però ja entre membres del mateix llinatge, es produïen les disputes per l'herència paterna entre germans. Així, en 1431 Guillamona Amiguet --casada de nou amb el sastre Joan Rodrigo-- pledejava contra els seus germans Bernat i Ramon per a reclamar la part que

¹²⁷ A Florència, el llinatge de la viuda solia pressionar-la perquè concertàs un nou matrimoni, mentre que el del marit difunt preferia que la dona no tornàs a casar-se i deixàs l'usdefruit del dot en mans dels seus fills o dels seus representants, segons Ch. KLAPISCH-ZUBER, "La "madre crudele"...", cit.

¹²⁸ AMC, CJ, 1442/9/24.

¹²⁹ AMC, CJ, 1438/8/23.

li corresponia com a hereva universal --juntament amb aquests-- dels béns del seu pare, Bernat Amiguè.¹³⁰ Més sovint, però, tenint en compte la pràctica d'excloure les dones de l'herència, les reclamacions de les germanes feien referència a la satisfacció del dot llegada pel pare en el seu testament. En aquest sentit, en 1492, Joan Florença, com a marit de Joana, filla del difunt Jaume Andreu, demanava davant el justícia el dot que li havia promès Joan Andreu com a tutor i curador dels fills de l'esmentat Jaume.¹³¹

Els conflictes també sorgien entre parents --normalment col·laterals-- del mateix llinatge, fins i tot en famílies tan destacades com els Miquel. En 1467, per exemple, el mercader Bernat Miquel, en nom propi i com a tutor i curador dels fills i hereus del seu germà Guillem --Lluís, Perot i Jaumot-- s'enfrontava davant de la cort del justícia al seu parent Francesc Miquel, també mercader i curador de l'heretat jacent de Beatriu, mare de Bernat i àvia dels menors que havia mort sense testar. La disputa per la possessió dels béns de la difunta no pogué arranjar-se dins de la família, sinó que Bernat i els seus pupils van haver d'obtenir una sentència favorable del justícia --que lliurava la meitat de l'herència a l'oncle i l'altra meitat als nebots-- per a veure confirmats els seus drets davant l'oposició d'altres membres del llinatge.¹³² Per altra banda, en 1490 tornava a sorgir la discòrdia, llavors entre Francesc Miquel i Beatriu, filla del seu difunt germà Gaspar tutelada pel

¹³⁰ AMC, CJ, 1431/3/11.

¹³¹ AMC, CJ, 1492/12/5.

¹³² AMC, CJ, 1467/12/24.

cavaller Nicolau de Reus, sobre els 4.000 sous que la donzella havia de rebre de l'herència de la seua àvia Beatriu, mare d'aquests mercaders.¹³³

La reclamació de la llegítima per part de les filles casades o --cas menys freqüent-- que havien quedat sota la tutela de la mare en casar-se aquesta de nou, eren motiu de friccions entre els parents del difunt que tutelaven els seus fills menors. Així, en 1440 Pere Martí, tutor i curador dels pobills de Joan Martí, fou condemnat pel justícia a satisfer a Pasqual Porcar, un veí d'Almassora casat amb Caterina, filla del difunt Joan, els 411 sous que li corresponien "per causa de legítima".¹³⁴ I el mateix any, Bernat Bosch, tutor i curador dels fills de Guillem Bosch, també fou obligat judicialment a pagar a Bernat Abat, padastre de Guillamona --filla del difunt Guillem-- la llegítima de 60 sous.¹³⁵

En els conflictes anteriors els tutors i pupils, tal com podia esperar-se del lligam legal i sovint familiar que els unia, actuaven solidàriament en defensa dels seus drets, fins i tot quan aquells s'enfrontaven als germans emancipats dels seus pupils. Tanmateix, l'administració que feia el tutor dels béns de l'orfe no estava lliure de sospita, per més que els furs reglamentassen estrictament la gestió i la rendició de comptes. Prova d'aquesta desconfiança és que alguns menors, en arribar a l'edat de 15 anys --d'acord amb la llei-- podien demanar la

¹³³ AMC, CJ, 1491/1/2 (carta del governador al justícia local datada el 24 de novembre de 1490).

¹³⁴ AMC, CJ, 1440/2/28.

¹³⁵ AMC, CJ, 1440/2/13.

revocació del tutor que havien tingut fins aleshores.¹³⁶ Aquest tipus de reclamacions, però, es donaven sobretot quan la pupila concertava el seu matrimoni. Llavors, el marit podia exigir els comptes de la tutela que solia ser exercida per un parent de la jove. En 1466, el notari Bernat Gascó, com a procurador de la seua muller, Beatriu, filla i hereva del mercader Joan Manyes, reclamà davant el justícia a Dionís Manyes la rendició dels comptes de la tutela dels fills i hereus de l'esmentat Joan.¹³⁷ De manera semblant, en 1445 Gràcia, filla de Bernat Gatell i encartada de Nicolau Mostaro, havia exigit judicialment al seu parent Berenguer Gatell que respongués de l'administració de la seua tutela.¹³⁸ El mateix any, Miquel Giner, en ser major de 15 anys, podia presentar-se davant el justícia per a demanar jutges comptadors que aclarissen la gestió de Bartomeu Giner, tutor i curador inicial del pobill, que havia estat substituït en 1444 per Nicolau Miró.¹³⁹ Més excepcional devia ser la substitució del tutor i curador per la mare dels orfes, tal com succeí en 1466, quan la viuda de Miquel Alcover es féu càrrec de la tutela i cura dels sus fills i exigí, en la cort del justícia, la rendició de comptes del pare Joan Peris, el seu predecessor.¹⁴⁰ Fins i tot podia donar-se la circumstància que

¹³⁶ La tutela acabava en complir el pupil els 15 anys, però fins els 20 no tenia plena capacitat jurídica, vegeu la síntesi de P. J. TARAÇONA, op. cit., pp. 180.

¹³⁷ AMC, CJ, 1466/1/11.

¹³⁸ AMC, CJ, 1445/4/13.

¹³⁹ AMC, CJ, 1445/1/18.

¹⁴⁰ AMC, CJ, 1466/5/14.

una tutela provocàs l'enfrontament dels dos llinatges units fins aleshores pel matrimoni dissolt per la mort del marit. Així, en 1466, els fills del desaparegut Joan Manyes i de Dolcina Feliu estaven tutelats per Dionís Manyes, però tenien assignat també Francesc Feliu com a tutor i curador "maternal". Les friccions es manifestaren quan Dionís Manyes reclamà davant el justícia un llibre de comptes --de "deu e deg"-- del seu parent difunt que estava en poder de Francesc Feliu.¹⁴¹

La conflictivitat que alterava els lligams solidaris del llinatge --o les aliances que els unien-- tenia com a factor comú el protagonisme de les dones. De fet, era l'exclusió de la línia femenina de l'herència i el mateix sistema dotal, que posava en mans dels homes la gestió de les úniques propietats de l'esposa, mare o germana, l'origen de les tensions que es produïen a l'interior de la família. L'estratègia patrilinial, triada precisament per a reforçar la cohesió del llinatge, implicava al mateix temps fortes friccions que, amb tot, solien resoldre's per la via judicial i l'arbitratge. No hi ha dades que les disputes per la devolució de dots, per reclamacions de parts de l'herència fetes per les filles o la rendició de comptes de les tuteles de pobilles arribassen a provocar enfrontaments violents que requerissen la intervenció del poder públic. Tot al contrari, els conflictes més greus que es produïen en la vila --les lluites de bàndols-- no solien esquerdar la solidesa del llinatge, sinó que, tot al contrari, posaven de relleu la capacitat aglutinadora d'aquests lligams de parentiu.

¹⁴¹ AMC, CJ, 1466/2/15.

3. ELS BANDOLS: ENTRE LA VENDETTA I LA POLITICA

El 17 de febrer de 1420 el justícia de Castelló convocava el lloctinent de governador, els jurats i consellers a una reunió per a decidir quines mesures s'havien de prendre per a "tenir la vila en pau e sosech" davant l'amenaça que representava l'esclat de les hostilitats entre Domingo Peris i Pere de l'Espasa i els seus respectius "parents, amichs e valedors". Tal com exposava el justícia, "les dites treves entre aquells fetes e preses, per trespassament de temps, són passades e los desús dits romanen en guerra uberta".¹⁴² Aquesta "guerra" de bàndols, doncs, no era un fet excepcional, ni tampoc la preocupació amb què les autoritats públiques tractaven de desactivar aquests conflictes. La qüestió és esbrinar si aquestes bandositats eren equiparables a les faccions que s'enfrontaven en els grans ciutats de la mateixa època, tant pel que fa a la seua estructura i reclutament com a la funció política que exercien. En definitiva, es tracta de determinar si aquests bàndols constituïen veritables "partits polítics", més o menys vinculats a l'acció pública de l'oligarquia local.

3.1. L'abast de les bandositats

A part de les deliberacions del consell i de les denúncies que es presentaven davant el justícia, la major part de les dades sobre els conflictes de bàndols provenen dels acords de "pau i treva" que les autoritats a conseguïen imposar amb la intenció de

¹⁴² AMC, CJ, 1420/2/14 i 17.

fer cessar les hostilitats entre dues faccions. Amb aquest compromís, signat davant el justícia local i, els caps dels bàndols i els respectius "parents, amics i valedors" s'obligaven a respectar "pau final e treva duradora a CI any sobre qualsevol qüestions e bregues" i prometien "no fer-se mal ni dan en alguna manera" sota pena de traïció i de cent florins de multa.¹⁴³ Aquests documents, inclosos en els llibres del justícia, encara que sense formar una sèrie independent, constitueixen un font útil per a conèixer la composició i l'abast que assoliren les bandositats a Castelló durant el segle XV.

En conjunt, s'han identificat 208 paus distribuïdes en 16 anys des de 1439 a 1495,¹⁴⁴ que implicaven un total de 426 homes, pràcticament tots veïns de la vila. Això vol dir que, com a mitjana, hi hagué un mínim de 26 persones diferents unides en algun bàndol cada any, una xifra remarcable si es té en compte que la vila tenia menys de 700 focs en 1439 i no arribava tampoc als 500 en 1493. La proporció encara pujava en èpoques concretes si es consideren tots els veïns que signaren paus en un període curt de temps respecte a les dimensions demogràfiques de la vila. Així, en només tres anys de anys de la dècada dels seixanta --i en un període semblant dels noranta-- el nombre de persones implicades en els bàndols ultrapassà el centenar, quan la vila

¹⁴³ AMC, CJ, 1439/6/26, pau entre Berant Rocamartí i Bernat Reboll, per auna banda, i Domingo, Pere i Joan Gaçó, de l'altra.

¹⁴⁴ AMC, CJ, 1439 (8 paus), 1441 (12), 1442 (3), 1447 (9), 1454 (10), 1455 (10), 1456 (12), 1465 (5), 1466 (17), 1467 (29), 1480 (13), 1483 (10), 1485 (4), 1491 (10), 1492 (5) i 1495 (37).

tenia uns 677 focs en 1463 i 479 en 1493.¹⁴⁵ D'aquesta manera, pot dir-se que al voltant d'un 15 % dels veïns de Castelló estaven implicats en bandositats en aquells moments.¹⁴⁶ La participació real en les lluites de faccions, tanmateix, encara devia haver estat major. En primer lloc, hi havia veïns registrats en els esmentats padrons que també havien participat en paus signades en altres anys propers, que no s'han conservat, i, en segon terme, en la majoria de les paus conegudes només s'esmenta el nom d'un membre del bàndol --segurament el cap--, sense que es faça explícita la identitat de tots els "parents, amics e valedors". D'aquesta manera, no hi ha dubte que el fenòmen de les bandositats tingué un ampli abast dins de la comunitat local durant la segona meitat del segle XV, un fet que es confirma per la seua incidència en tots els sectors professionals i en tots els nivells de fortuna.

¹⁴⁵ Les dades de població --focs fiscals segons el morabtí-- provenen de Ramón FERRER NAVARRO, "La Plana: su estructura demográfica en el siglo XV", Cuadernos de Historia, 5, 1975, pp. 67-91.

¹⁴⁶ Aquesta proporció, però, s'hauria de matisar descomptant els forasters --a penes una desena part-- i els habitants de la vila que no tenien la condició de veí o bé vivien sota l'autoritat paterna. En concret, de les 120 persones identificades en les 52 paus de 1465, 1466 i 1467, 46 no figuren al llibre de la peita de 1468. Una part eren forasters i altres haurien mort o bé haurien cedit el seu patrimoni abans de 1468, però la majoria eren habitants no aveïnats i joves que encara no disposaven de béns propis. En qualsevol cas, els 74 veïns amb plens drets enrolats en algun bàndol suposaven el 10 % dels registrats al padró.

QUADRE 2
PROFESSIONS DELS MEMBRES DELS BANDOLS

llauradors	248	58,21
menestrals	127	29,81
burgesos	34	7,90
nobles	1	0,23
eclesiàstics	5	1,17
subalterns	6	1,40
minories	6	1,40

total	426	

En efecte, les ocupacions dels veïns agrupats en els bàndols reproduïen l'estructura sòcio-professional de la vila durant la segona meitat del segle XV. El predomini dels llauradors era aclaparador entre els membres de les faccions, tot i que lleugerament inferior a la realitat sociològica local, on aquests veïns arribaven fins a un 70 % del total.¹⁴⁷ Així, entre els llauradors que havien signat més paus es trobava Bartomeu Joan, que en 1455 estava enemistat amb els pescador Joan Sabater i amb Roís Fos, en 1465 s'enfrontava el seu parent Guillem Joan, i en 1467 formava part de l'ampli bàndol que lluitava contra el que encapçalava el ferrer Macià Guerola.¹⁴⁸ Els prohoms burgesos -- sobretot mercaders, botiguers i algun notari-- participaven en aquestes lluites en la mateixa proporció que assolien en la demografia de la vila. Fou el cas del mercader Gabriel Feliu, que en 1439 s'enfrontava al carnisser Antoni Pelegrí i als seus fills, la majoria llauradors, tal com feia en 1456 el seu col·lega Joan Manyes, però aquesta vegada contra un notari destacat com era Joan Eiximeno.¹⁴⁹ Només els menestrals --

¹⁴⁷ Vegeu el capítol I.

¹⁴⁸ AMC, CJ, 1455/8/3, 1455/8/3 i 1465/9/5.

¹⁴⁹ AMC, CJ, 1439/10/16 i 1456/8/3.

bàsicament del sector tèxtil i del cuir i alguns ferrers-- semblen haver estat especialment conflictius, ja que respresentaven un 30 % dels enfrontats en bàndols, quan no arribaven a ser un 20 % del veïnat. En aquest sentit, un dels casos més remarcables era el del paraire Antoni Sabater, que en un sol any, en 1467, arribà a signar tres paus: dues amb el mercader Francesc Feliu, i una altra amb el sabater Pasqual Miró.¹⁵⁰ Amb tot, malgrat aquesta lleugera distorsió, pot afirmar-se que els bàndols no reclutaven preferentment els seus homes entre capes ben diferenciades de la població local -- sectors dominants recolzats en clienteleles de menor relleu social--¹⁵¹ sinó que qualsevol veí de la vila podia veure's involucrat en les lluites de faccions.

El reclutament dels bàndols entre tots els sectors socials de la comunitat es confirma també si es considera l'estrat econòmic d'on provenien els seus membres. Així, prenent un període limitat, del centenar de veïns que apareixen enquadrats en faccions en les paus signades en els anys seixanta, es coneix el patrimoni dels 75 que consten en el padró de riquesa de 1468.¹⁵²

¹⁵⁰ AMC, CJ, 1467/9/22, 1467/11/23 i 1467/8/21.

¹⁵¹ Aquest model de partit, format per grans clans familiars, aliats i clients de tota condició social, seria el predominant en a les ciutats italianes, segons Jacques HEERS, Les partis et la vie politique dans l'Occident médiéval, París, PUF, 1981, pp. 101-106. El cas de la ciutat de València era similar, vegeu l'estudi de Rafael NARBONA VIZCAINO, Malhechores, violencia y justicia ciudadana en Valencia bajomedieval (1360-1399), València, Ajuntament, 1990, pp. 87-91.

¹⁵² AMC, Llibre de Vàlues de la Peita, 1468.

QUADRE 3
PATRIMONI DELS MEMBRES DELS BANDOLS (1468)

	<u>nivell de riquesa</u>	<u>nombre</u>	<u>%</u>
D	1-999	20	26,66
C	1.000-1.999	23	30,66
B	2.000-3.999	25	33,33
A	4.000 +	7	9,33

	total	75	

Globalment, els bàndols dels anys seixanta es reclutaven entre veïns que posseïen un patrimoni mitjà --1.943 sous-- lleugerament inferior a la mitjana del conjunt dels contribuents. De fet, més de la meitat dels identificats en les paus no arribaven als dos mil sous, un llindar per sota del qual no podia optar-se a participar en el consell. En aquest bloc hi havia des de veïns que poden considerar-se pobres com els llauradors Antoni Renau (400 sous) i Guillem Ribalta (450) a d'altres de nivell mitjà com el sastre Domingo Ciurana (1.250) o el llaurador Pasqual Bosch (1.925). La proporció d'aquest estrat en les bandositats era similar a la que assolia en el conjunt del veïnat,¹⁵³ en canvi, la diferència estava en la distribució dels contribuents amb major riquesa. Un terç dels membres dels bàndols es trobaven entre els dos mil i els quatre mil sous, mentre que els que superaven aquest nivell no arribaven a la desena part. En la base del primer grup se situaven sobretot els llauradors mitjans --era el cas de Guillem Joan (2.775), Llorenç Roig (2.800) o Joan Viciano (2.325), entre altres--, mentre que els artesans es trobaven en els nivells superiors: era el cas del paraires Joan Peris (3.050) i del sabater Pasqual Miró (3.150). Això volia dir

¹⁵³ Els nivells de riquesa del veïnat s'han tractat al capítol I.

que els prohoms més rics --en realitat eren prop del 15 % dels veïns-- tendien a no implicar-se en aquestes faccions. De fet, els contribuents més acabalats que signaren paus en aquesta època foren el llaurador Joan Giner (6.425), el mercader Francesc Feliu (5.475) i l'apotecari Pere Feliu, quan en realitat hi havia vuit veïns en actiu que superaven els deu mil sous de patrimoni. Tot al contrari, els veïns situats directament per sota de l'estrat més ric --entre els dos mil i els quatre mil sous-- participaven en les bandositats en una proporció superior al seu relleu sociològic, que estava al voltant d'una quarta part. De qualsevol manera, els veïns implicats en els bàndols es reclutaven en tots els nivells de riquesa, sense molta diferència amb la jerarquia dels patrimonis general.

3.2. Parents, amics i valedors

La signatura de nombroses "paus i treves" durant el segle XV palesa l'abast de les bandositats en la societat local, però no aporten tanta informació sobre la composició interna d'aquestes faccions. D'entrada, la immensa majoria dels quatre-cents bàndols apareixen identificats amb el nom d'una sola persona, de manera que només el 17 % restant permet penetrar en les solidaritats que vinculaven els membres d'un bàndol. Els lligams familiars tenien un paper destacat en el reclutament de la facció, però estaven lluny de ser hegemònics, almenys els patrilinials. Només un 35 % dels bàndols amb més d'un valedor estaven integrats per membres del mateix cognom i una minoria --al voltant del 15 %-- agrupava alguns parents agnaticis amb altres veïns. L'altra meitat de les faccions, en canvi, estaven constituïdes per persones de diferent

cognom, de manera que, tot i que hi hauria una part de parents afins, d'entrada poden considerar-se vinculades preferentment per lligams de veïnatge o d'altres relacions extrafamiliars.¹⁵⁴ Amb tot, en els bàndols més nombrosos, els que agrupaven cinc o més membres, les solidaritats familiars eren les que constituïen el nucli aglutinador. Així, en 1466 Pere Martí encapçalava un bàndol en què participaven els seus germans Joan i Miquel i els seus fills Guillem, Joan i Pere, per a enfrontar-se a Joan Vilarroig i al seu fill, del mateix nom. Un any després, els germans Macià i Joan Guerola encapçalaven la nòmina de cinc partidaris més, enfrontats al bàndol format per Pere i Mateu Balaguer --veïns d'Alcalà-- i Antoni i Miquel Ivanyes --de la Vilanova--, que estaven units a sis valedors de Castelló.¹⁵⁵ Altres bàndols de dimensions remarcables integrats per la parentela paterna foren el d'Antoni Pelegrí, que en 1439 s'enfrontava al mercader Gabriel Feliu amb l'ajuda del seu parent Joan i dels seus fills Antoni i Bernat o, ja en 1441, el de Berenguer Miró, que recolzat pels seus fills Pasqual i Joan, es trobava enemistat amb el seu parent Pasqual Miró, fill de Bartomeu.¹⁵⁶

En general, els parents eren sobretot pares i fills, i germans, mentre que tenien menor relleu els lligams col·laterals entre oncle i nebot.¹⁵⁷ Així, a part dels bàndols esmentats, els

¹⁵⁴ De 70 bàndols amb més d'un membre, 34 eren de diferent cognom, 25 del mateix cognom i 11 mixtes.

¹⁵⁵ AMC, CJ, 1466/1/24 i 1467/9/17.

¹⁵⁶ AMC, CJ, 1439/10/16 i 1441/2/20.

¹⁵⁷ De 36 parents del mateix cognom, 7 eren pares i fills, 5 germans, 2 oncle i nebot, aquesta distribució, tanmateix, podria matisar-se, atès que es desconeix el vincle que unia a 22 dels parents.

més nombrosos en què participaven pares i fills, n'hi havia faccions formades exclusivament per germans, com fou el cas de Francesc, Guillem i Jaume Miquel, uns llauradors que en 1467 s'enfrontaven a Pere Segarra, o també el bàndol de Bernat, Jaume i Pasqual Roca, que en 1454 s'havia oposat a Bernat Cirera.¹⁵⁸ Els lligams familiars tendien a ser un factor cohesionador del bàndol, però tampoc no era estrany que les tensions arribassen a clivellar la solidesa de la parentela fins al punt de fer-la esclatar en dues faccions hostils. Aquests conflictes entre veïns del mateix cognom, tanmateix, no eren freqüents --menys del 5 % de les paus--, tot i que afectaren llinatges polítics destacats de la vila com els Feliu, Martí i Miró.¹⁵⁹

Els vincles que unien els valedors de cognom diferent -- deixant a banda els que devien ser parents-- no es reduïen sempre al simple veïnatge, sinó que en alguns casos hi havia la solidaritat derivada de compartir una mateixa professió. Deixant a banda les agrupacions de llauradors, donat que reflectien més aviat la pròpia realitat demogràfica de la vila, eren els artesans els veïns que més sovint s'unien en un bàndol. Així, dins del ram tèxtil, un dels de major importància local, hi havia faccions formades per teixidors com Bernat Miralles i Guillem Tarragó, enfrontats en 1467 amb el ferrer Miquel Ramon, o els

¹⁵⁸ AMC, CJ, 1467/8/17 i 1454/10/14.

¹⁵⁹ Hi ha constància del conflicte entre els notaris Guillem i Pere Feliu, entre Guillem i Pere Martí, i entre Berenguer Miró i els seus fills contra Pasqual Miró, AMC, CJ, 1495/10/8, 1491/7/10 i 1441/2/20. D'altres famílies que es veïeren dividides foren els Andreu (veïns de Vilafamés), els Conques, els Marco, els Tarassona i els germans d'Egipto; un cas especial fou l'enfrontament entre Pere Mas, fill de Jaume, contra el mosso del seu parent anomenat també Pere Mas, 1467/11/4.

paraires Joan Martí i Martí López, que en 1492 estaven enemistats amb el poderós mercader Nicolau Casalduch.¹⁶⁰ No hi ha dubte, que l'exercici d'una mateixa professió integrava aquests veïns en un marc de sociabilitat comuna, que podia traslladar-se al terreny de la lluita de bàndols. Però aquests lligams encara podien anar més enllà: l'enfrontament entre faccions constituïdes per artesans del mateix sector suggereix que la formació dels bàndols obeïa a la defensa d'interessos professionals. Aquest seria el cas dels sastres com Bernat de Sant Pere i Jaume Pujol, que en 1483 es trobaven en conflicte obert contra el paraire Berenguer Balaguer.¹⁶¹ De manera semblant, la pau que signaren en 1467 els carnisers Bernat Fabregat i Joan Marrades amb el seu col·lega Gabriel Celma tractava de tancar l'enfrontament que probablement havia sorgit per alguna qüestió relativa a les taules de carnisseria que explotaven Fabregat i Celma.¹⁶²

Els lligams familiars, d'ofici o de veïnatge articulaven els bàndols, però una qüestió rellevant per a comprendre la seua naturalesa és establir si es tractava de faccions amb una jerarquia interna o eren més aviat agrupacions horitzontals. En el cas dels bàndols familiars, més que la puixança econòmica i social d'algun dels valedors, serien les pròpies relacions de parentiu --sobretot l'autoritat paterna o dels oncles-- les donarien una cohesió vertical al grup. La qüestió era més

¹⁶⁰ AMC, CJ, 1467/6/30 i 1492/6/9.

¹⁶¹ AMC, CJ, 1483/2/25.

¹⁶² AMC, CJ, 1467/6/30; es tractava de taules de carnisseria adscrites a la batllia reial, vegeu l'estudi de Pau VICIANO, La senyoria reial al País Valencià. Rendes i gestors de la batllia de Castelló (1366-1500), en premsa.

complexa en les faccions integrades per valedors que no estaven necessàriament vinculats per lligams familiars. Si es considera el desnivell de les fortunes dels membres de la facció, de 45 bàndols formats per persones que no estaven unides exclusivament per relacions de parentiu, n'hi havia només 8 en què un dels integrants destacava clarament sobre els altres per la seua riquesa.¹⁶³ En aquests casos --menys del 20 %-- podria haver-se donat una dependència clientelar dels valedors respecte al notable que formava part de la facció, encara que en la signatura de la pau no figuràs com a cap del bàndol. Així, el mercader Guillem Palau, amb una patrimoni valorat en 4.500 sous, comptava amb l'ajuda d'Ariès Sorribes, un modest sastre que només posseïa béns valorats en 350 sous, de la mateixa manera que el mercader Francesc Feliu (5.475 sous) formava part del mateix bàndol que el modest sastre Gabriel Salvador (100).¹⁶⁴ També es fa difícil pensar que, tot i pertànyer al camperolat local, l'aliança entre un llaurador acomodat com Joan Giner (6.425 sous) i un altre, més aviat mitjà, com Pere Segarra (2.825) no dugués aparellada alguna relació de dependència,¹⁶⁵ com la que devia unir el blanquer Mateu Fabregat (100 sous) a l'assaonador Antoni Pasqual (2.825),¹⁶⁶ o el carnisser Jaume Marrades, sense cap patrimoni propi segons el padró de 1468, al seu col·lega Bernat Fabregat,

¹⁶³ S'han considerat diferències significatives la presència de valedors de nivell A --vegeu el quadre 3-- i d'altres inferiors, o la unió entre partidaris del nivell B i altres del D o absents del padró de riquesa.

¹⁶⁴ AMC, CJ, 1467/11/14 i 1455/4/11, les dades sobre els patrimonis provenen del padró de la peita de 1468.

¹⁶⁵ AMC, CJ, 1465/3/20.

¹⁶⁶ AMC, CJ, 1491/2/18.

que posseïa béns --entre ells una carnisseria-- valorats en 4.800 sous.¹⁶⁷ El cas més clar de com les solidaritats verticals podien cohesionar un bàndol és el de Nicolau Casalduch, un ric mercader, amb més d'onze mil sous de patrimoni, que participava en la lluita de bàndols recolzat pel seu mosso, Ferrando Guerau.¹⁶⁸

Aquesta jerarquitització interna es palesava també en les faccions que agrupaven un major nombre de valedors. En 1466, signava una pau un bàndol constituït per l'assaonador Antoni Navarro (3.175 sous) i el sabater Bernat Mas (2.275), uns prohoms relativament acomodats que estaven bastant per damunt del llaurador Joan Vilarroig (1.400) i, sobretot, d'un modest sastre com Jaume Arquer (825).¹⁶⁹ Les solidaritats verticals, entre veïns de diferent nivell de fortuna, articulaven els dos bàndols més extensos que es registraren en les paus identificades. Un d'ells estava integrat pel paraire Jaume Joan, dotat amb un patrimoni de 4.750 sous, i per altres valedors de menor relleu econòmic com el llaurador Francesc Llobet (1.475) i personatges encara més modestos com els ferrers Macià Guerola (400) i el seu germà Joan (375). A més, encara hi havia uns altres valedors que ni tan sols constaven al padró de riquesa de 1468 per no posseir cap patrimoni o ser encara joves. En 1467, aquest bàndol estava en conflicte amb el que integraven els llauradors Joan Ferrer (3.500 sous) i Andreu Castell (2.575), als quals s'afegien el

¹⁶⁷ AMC, CJ, 1467/11/2.

¹⁶⁸ AMC, CJ, 1492/6/9, el valor del patrimoni prové del padró de la peita de 1497.

¹⁶⁹ AMC, CJ, 1466/4/14.

pescador Pere Balaguer i Joan Palet --amb un patrimoni valorat en 1.125 sous cadascun-- i valedors encara de menor fortuna com el llaurador Antoni Torres (450) i altres que no constaven a l'esmentat padró de riquesa.¹⁷⁰

En general, doncs, els bàndols tendien a agrupar partidaris d'un nivell econòmic i social similar, encara que entre els que no responien exclusivament a les solidaritats familiars podia haver-ne alguns --un de cada cinc-- amb una marcada jerarquia interna. Aquest predomini de la cohesió horitzontal es donava també a l'hora dels enfrontaments. En efecte, si es consideren les 51 paus signades en els anys seixanta, els conflictes entre bàndols de prohoms acomodats contra altres faccions de veïns més modestos només representaven un 30 % del total. El mercader Francesc Feliu, per exemple, titular d'un patrimoni superior als cinc mil sous, s'havia enfrontat al paraire Antoni Sabater, un veí que se situava en l'estrat mitjà, amb béns valorats en 2.425 sous, mentre que un altre contribuent destacat com Miquel Sorio (3.250) es trobaven enemistat amb Guillem Esteve, un modest llaurador que només posseïa un patrimoni inferior als mil sous.¹⁷¹ Amb tot, aquests casos eren l'excepció. La majoria de les lluites oposaven grups de partidaris que es reclutaven entre uns nivells de fortuna no gaire diferents, de manera que, a la llum de les paus identificades, les bandositats reflectien tensions horitzontals, enfrontaments entre faccions situades en el mateix estrat dins de la jerarquia econòmica de la comunitat

¹⁷⁰ AMC, CJ, 1467/9/17.

¹⁷¹ AMC, CJ, 1467/9/22 i 1467/8/21.

veinal.

3.3. La violència solidària

La hostilitat entre els bàndols, més tard o més d'hora, derivava en esclats violents, que podien anar des d'un aldarull - "altercació e remor"--¹⁷³ que solia saldar-se amb "paraules injurioses" i algun contusionat, fins a bregues en què s'esgrimien els coltells i podia vessar-se la sang.¹⁷⁴ Aquests incidents eren les manifestacions més freqüents de les lluites de faccions, i de fet es reflectien en les fòrmules de les paus, on els veïns hostils havien de renunciar a "qualsevol qüestions, debats, brega e colps entre ells enseguits".¹⁷⁵ Normalment es tractava d'esclats espontanis, que sorgien en trobar-se els contendents en llocs públics de la vila. Aquest fou el cas de Ramon Mallassén i d'Antoni Safont, que en 1441, a partir d'una forta discussió sobre cert joc, acabaren tirant mà dels punyals.¹⁷⁶ Aquests esclats violents, però, no devien ser manifestacions accidentals d'una pretesa "sociabilitat violenta", sinó episodis derivats de conflictes latents entre alguns veïns. El mateix any, els joves Guillem Sastre, mosso d'en Rovio, d'una banda, i Pere Segarra, fill de Miquel, i altres fadrins, per

¹⁷³ AMC, CJ, 1448/6/20.

¹⁷⁴ AMC, CJ, 1465/5/6, 1467/9/17, 1467/10/5 i 1491/1/13, són bons exemples dels enfrontaments que provocaren "nafres".

¹⁷⁵ AMC, CJ, 1439/1/3.

¹⁷⁶ AMC, CJ, 1441/7/12, segons un testimoni, Antoni Safont "aranchà lo punyal contra lo dit Ramon, e que axí matex aranchà lo dit en Ramon"; la pau es va signar el mateix dia.

l'altra, protagonitzaren una baralla durant la qual aquest darrer "lançà mà al punyal". Tal com reconeixia un testimoni, l'hostilitat dels joves era previsible, donat que "y ha agut e haüdes altres noves entre ells".¹⁷⁷ De manera semblant, l'agressió de Joan Aparici contra Joan Agramunt, esdevinguda a la porta de l'església també en 1441, es produïa, segons un testimoni, perquè "havie agut noves" entre tots dos. L'incident era greu, en la mesura que Aparici "aranchà lo punyal e mogué de bregua lo dit Johan Agramunt" quan aquest era conduït sota arrest a casa seua.¹⁷⁸

Bona prova de la importància que les autoritats municipals atorgaven a aquests enfrontaments és que el mateix dia que es produïen forçaven les parts a signar la pau. No es tractava de rauxes passatgeres, ja que una simple baralla en què es treien els coltells solia acabar amb la separació dels contendents i una multa pecuniària per la "treta d'armes". En canvi, en el cas d'aquestes bregues, el poder públic es preocupava d'imposar un compromís formal de no agressió entre les parts --el mateix que es feia servir per a pacificar les bandositats--, cosa que posa de relleu que aquests episodis violents no eren fets aïllats. Tot al contrari, s'inscrivien en unes hostilitats de faccions més o menys obertes, i podien desencadenar una espiral de venjances que implicava una xarxa més àmplia de parents i partidaris. Això es palesa clarament en el cas dels germans Miquel. El 15 d'agost de 1467, es produí una baralla entre Jaume Miquel i els seus germans

¹⁷⁷ 1441/5/26; la pau es va signar el mateix dia.

¹⁷⁸ AMC, CJ, 1441/3/21.

contra Guillem Segarra i Miquel Igual. En la confusió de la lluita, un testimoni va veure "lo dit Miquel Igual ab lo coltell arancat, e volia donar a Johan Miquel, e lo dir Johan Miquel abaixà·s a una pedra per tirar-la·y". L'episodi, però, va acabar amb els germans Jaume, Guillem i Francesc Miquel tancats en la presó de la vila, d'on foren trets sota fiança el dia següent. Lluny respectar l'arrest que els havia imposat el justícia, els tres germans anaren aquest mateix dia, probablement ja de nit, "mà armada, a combatre la casa" de Pere Segarra, segons denunciava aquest a l'endemà. El conflicte, doncs, corria el perill de reproduir-se implicant més membres de la família Segarra i, per a tractar de desactivar-lo, el justícia aconseguí que el mateix dia 17 els germans Miquel i el denunciant signassen una pau.¹⁷⁹

Si en un context d'hostilitat de faccions qualsevol fricció podia provocar una brega, amb majors o menors conseqüències, la violència d'aquestes les bandositats encara anava més enllà. Les agressions deixaven de ser esclats ocasionals per a esdevenir atemptats premeditats, en què els atacants actuaven en condicions de superioritat contra la seua víctima, és a dir, amb armes més letals i per sorpresa, amb intenció homicida --segons es denunciava-- o almenys de causar greus lesions. En 1456, Guillem Capcir denuncià davant el justícia que Joan Peris "li era vengut

¹⁷⁹ AMC, CJ, 1467/8/17 i 1467/9/28.

en la plaça major de la vila de Castelló, acordadament e mà armada, ab armes per matar-lo, e li tirà una gran coltellada, e sinó com se retragué, l'aguera dagnificat".¹⁸⁰ Un camp solitari era, més sovint, l'escenari que els agressors triaven per a sorprendre un valedor del bàndol contrari. Així, en 1455 Francesc Feliu acusà Joan Tomàs, moliner de Borriol, d'haver anat, "cas acordat, en sa eretat per matar aquell ab spasa, broquer, punyal e lança..., sense dir res, li donà hun colp ab la lança en lo cap e altre en lo braç".¹⁸¹ De la mateixa manera, Guillem Tarragó denunciava en 1492 Joan de Lluna i Miquel Morató --tots llauradors-- "perquè li són venguts a la eretat sua a mort acordada, ab armes, li an pegat de coltellades en lo cap". Lluna fou empresonat, però, una volta més, les solidaritats familiars es posaven en marxa per a aconseguir l'alliberament de l'acusat, de manera que, gràcies a la fermança del seu sogre, Llorenç Roig, pogué eixir de la presó per a romandre arrestat en el seu domicili.¹⁸² En altres ocasions, el bàndol agressor fins i tot s'atrevia a atacar la casa d'un contrari aprofitant la foscor i la disponibilitat d'armes ofensives com darts i fins i tot ballestes.¹⁸³ En 1456 Joan Barta es clamava que,

¹⁸⁰ AMC, CJ, 1456/10/22; la pau es va signar en 1456/11/1.

¹⁸¹ AMC, CJ, 1455/3/21; la pau es va firmar en 1455/4/11, on constava que Francesc Feliu estava aliat amb Gabriel i Salvador Salvador.

¹⁸² AMC, CJ, 1492/9/10.

¹⁸³ L'accès dels veïns a veritables armes de guerra no era excepcional: en els 92 inventaris de béns, parcials o exhaustius, que s'han conservat en els llibres de la Cort del Justícia de 1438, 1439, 1441, 1442, 1445, 1447, 1448, 1454 i 1456, hi ha constància de 123 llances, 37 espases, 26 ballestes i 16 darts, però només de 6 punyals i 2 coltells, encara que aquesta devia

de nit, li sien venguts a sa casa lo dit Luís Blasquo e dos altres, e li havien dit "obriu" e que ell obrí la porta, e que li tiraren hun dart... e axí mateix li tiraren dos passadós, e si no com se saltà, lo cos li hagueren mort.¹⁸⁴

El desig de venjança podia impulsar el bàndol que es considerava agraviat a preparar fins i tot una emboscada en un camí solitari per a matar l'enemic. En 1441, el sastre Pere de l'Espasa, un prohoms que havia estat justícia en 1439-1440, pogué lliurar-se d'aquest perill durant el viatge que pensava fer a València, gràcies a Francesc Maimó, un veí de bona voluntat que l'avisà:

--Yo venint de Nul·les, e trobat aquí prop lo moló de Nul·les quatre hòmens, los quals han dit que vós devíeu pasar anit o huy, que huy vos speren, e que han jurat a Déu que si vos passau, que no plegareu a València"

Després dels primers moments de desconcert, Pere de l'Espasa demanava conèixer la identitat del bàndol que pretenia agredir-lo:

--En Francés, yo us prech vós me aviseu qui són aquests hòmens, car yo no sé huy de qui m quart --e ell diu que li respòs e li dix:

--Voleu que us digua un bon mot? Tot vos ve per lo fet dels Marquesos, e no m façau pus dir que mal més farie, que si u deya no caldrie sinó que ls penjaren.¹⁸⁵

Francesc Maimó, doncs, s'havia decidit a advertir del perill a la víctima, però, mogut per algun vincle de solidaritat o per la por, no va gosar no revelar la identitat dels atacants. No obstant això, l'advertència deixava clar que el motiu de la vendetta era un conflicte anterior amb la família Marquès, un

ser l'arma més freqüent, ja que servia tant per a usos quotidians com per a lluitar.

¹⁸⁴ AMC, CJ, 1456/11/8; el mateix dia retirà la denúncia "per honor e reverència de Déu e per amor e intercessió de algunes persones" i tot seguit les parts signaren una pau.

¹⁸⁵ AMC, CJ, 1441/1/2.

llinatge de consellers locals.

Per a fer front a les bandositats, les autoritats municipals, més que recórrer a la simple repressió, intentaven conciliar les faccions amb la signatura de paus, que duïen aparellada la retirada dels "clams" i la renúncia a accions judicials. Aquesta actitud no sols posava de relleu les limitacions del poder públic per a imposar la legalitat, sinó també el fet que, per a les faccions enfrontades, el recurs a la via judicial no era tant la recerca d'una solució justa com un acte hostil que s'inscrivia en la mateixa estratègia que les actuacions violentes.¹⁸⁶ El paper del consell municipal sovint es reduïa a designar mediadors neutrals que s'encarregaven de tractar les condicions de les parts enfrontades. Així, en 1453 el consell nomenava dos prestigiosos prohoms per a fer que s'avinguessen els Granyana i els Marco, però no era estrany que esclatàs la violència arruinant les gestions de la pau, com va succeir en 1467 entre el bàndol de Macià Guerola i el d'Antoni Balaguer, que reobriren les hostilitats davant la impotència dels mediadors Jaume Miquel i Bernat Pelegrí.¹⁸⁷

Però fins i tot quan aconseguia de firmar-se, la pau era un recurs fràgil que no sempre assegurava la desactivació de les hostilitats. L'esmentat l'atac de Joan de Lluna contra Guillem Tarragó tingué lloc cinc mesos després que hagessen signat una pau. En aquest sentit, l'agressió del bàndol dels mercaders Joan

¹⁸⁶ Sobre la integració de combats rituals, arbitratge i coerció judicial com a formes de resolució de conflictes en la societat medieval, pot veure's de Chris WICKHAM, "Comprendere il quotidiano: antropologia sociale e storia sociale", Quaderni Storici, 60, 1985, pp. 839-857.

¹⁸⁷ AMC, CJ, 1467/9/8.

i Francesc Miquel contra el pescador Joan Belsa, segons denunciava aquest, significava que "li haurien trenquada la pau que és stada feta entre lo dit en Belsa e lo dit en Johan Miquel, com aquella agués feta per ell e per tots sos parents, amichs e valedors".¹⁸⁸ Aquest cas, però, té un interès addicional, ja que posa de relleu com els bàndols formats per famílies poderoses de la vila --els Miquel-- podien entrebancar el funcionament de la justícia i, en definitiva escapar, de l'acció del poder públic. Els engranatges de l'aparell judicial es posaven en marxa el 26 d'abril de 1455, arran de la denúncia que Joan Belsa féu contra el bàndol contrari,

per ço com lo dit en Pere Çanou en lo present dia lo havia nafrat de dos colps en la cara dient que los dits en Johan Miquel e en Francesch Miquel serien stats consents en les dites nafres.

La resposta del justícia local davant aquest episodi violent fou, com era habitual, impedir la circulació dels membres de les faccions hostils pels carrers de la vila a fi d'evitar la reproducció dels incidents. D'aquesta manera, el mateix dia, tant Francesc com Joan Miquel i la víctima de l'agressió foren arrestats en els seus domicilis. Ara bé, Joan Belsa, a causa dels conflictes produïts en febrer, havia estat empresonat i posteriorment havia pogut sortir capllevat --és a dir, sota fiança-- per un grup de prohoms destacats com Antoni Valentí, Andreu Jover, Guillem Morell i Bartomeu Joan. Sens dubte, aquests veïns serien protectors de Joan Belsa, un pescador de fortuna

¹⁸⁸ AMC, CJ, 1455/4/26, es tracta de la denúncia per agressió posada per Joan Belsa, davant el surrogat de governador i del justícia, contra Pere Sanou, fill de Bernat, i contra els mercaders Joan i Francesc Miquel, com a consentidors del fet. El conflicte entre aquests veïns ja havia esclatat, però, en 1455/2/14.

mitjana, que havia participat en el govern municipal com a simple conseller. En canvi, els Miquel se situaven en l'èlit política i econòmica de la vila. Francesc, a més de conseller, havia estat jurat en 1451-1452 i Joan també havia exercit aquest càrrec en 1448-1449 i l'ofici de justícia en 1450-1451. Aquest pes polític no sols es recolzava en la pertinença al llinatge edilici més important del segle XV, sinó que es veia reforçat per la seua riquesa: Francesc --segons el padró de 1462-- posseïa un patrimoni valorat en 9.625 sous, mentre que Joan, amb 13.825, era el prohoms més ric de la vila. Tot al contrari, l'autor material de l'agressió, Pere Sanou, provenia d'una família menor, que no havia tingut cap participació recent en el consell local. Es tractava, així, d'un bàndol clarament jerarquitzat, on valedors com Sanou serien més aviat esbirros dels caps de la facció.

Les ferides que havia sofert Joan Belsa foren greus, fins al punt que dues setmanes després de l'atac es notificava a les autoritats que havia "mort e pasat de aquesta present vida en l'altra". Uns dies abans d'aquest desenllaç, Dolça, la seua muller, i Saurina, viuda de n'Andreu i germana de Joan Belsa, s'havien presentat davant el justícia per a reiterar la denúncia contra els Miquel i Pere Sanou, però ampliant-la també a Aldonça, muller de Joan Miquel,¹⁸⁹ i a tots "aquells qui han tengut mà e giny en les nafres", acusant explícitament els dos germans i la dona d'haver "stats ginyadors e consentidors en los dits colps de

¹⁸⁹ Les mullers també participaven en aquestes hostilitats al costat dels marits: al mateix temps que signaven la pau el ferrer Miquel Ramon, per una banda, i Bernat Miralles i Guillem Tarragó, teixidors, per l'altra, es manava a les respectives mullers que no es diguessen paraules injurioses ni que s'agredissen, AMC, CJ, 1467/6/30.

les dites nafres", tot insistint en el fet que l'agressió s'havia produït malgrat que els dos bàndols es trobaven formalment en pau. Arran d'aquesta nova denúncia, segurament per a tenir-los millor custodiats, el justícia ordenà que els Miquel fossen arrestats al palau de la vila, i allí continuaren després de saber-se la mort de l'agredit.¹⁹⁰

Sobre el desenvolupament posterior dels fets no hi ha més dades fins un any després. En agost de 1456 Dolça, a través d'un procurador, demanava al justícia la documentació relativa al procés iniciat amb la denúncia, una petició que havia repetit diverses vegades sense èxit. Segons exposava la viuda, aquests papers li eren necessaris per a demostrar davant el fisc reial que ella havia perseguit judicialment la mort del seu marit, ja que en cas contrari es veuria privada de l'herència. El justícia ordenà al seu escrivà, el notari Dionís Manyes, que lliuràs el procés a la viuda, però aquest respongué que l'havia passat a Jaume Ferrando, advocat i procurador fiscal del rei. El problema era que aquest oficial afirmava que no tenia el procés i que ni tan sols l'havia vist mai. En definitiva, no sols es trobaven paralitzades les diligències judicials, sinó que havia desaparegut la documentació del procés. Aquest contratemps no era casual. Ja des del moment que Dolça havia presentat la seua denúncia, s'havia posat de relleu com la influència i el temor que inspiraven els Miquel sobre els oficials públics podien entrebancar l'acció judicial. Llavors el justícia havia designat

¹⁹⁰ La decisió de no empresonar els Miquel tenia un clar rerafons classista, ja que contrasta amb el fet que Joan Belsa sí que havia estat, ni que fos un breu temps, en la presó comuna abans de ser capllevat.

Pere Miralles com a advocat de les demandants, però aquest es negà al·legant que no podia actuar contra els denunciats perquè tenia pau i treva signada amb Joan Miquel. El resultat de les pressions d'aquests poderós llinatge havia assegurat la impunitat del "matador e enpetrador de la dita mort", Pere Sanou, que havia pogut fugir a Gandia, i dels propis germans Miquel. Lluny de veure's perjudicats pel crim, la seua carrera política va continuar endavant. En la legislatura següent als fets no figurà cap dels Miquel en el consell, però en 1456-1457 Joan tornava a ocupar una plaça i dos anys després reapareixia Francesc, que fins i tot esdevindria justícia en 1460-1461, és a dir, sis anys després d'haver estat implicat en un homicidi.

Si aquest conflicte posava de relleu els límits que tenia l'aparell judicial quan havia d'enfrontar-se a un dels grans llinatges oligàrquics, allò que no està clar és el motiu de les hostilitats. El fet que els Miquel i Joan Belsa s'inscrivissen en els dos extrems de la jerarquia de la societat política local --i en part també econòmica-- suggereix que el conflicte no devia estar deslligat de les tensions que dominaven la vida municipal a mitjan segle XV. L'enfrontament entre els prohoms més poderosos --mercaders, notaris, juristes i algun llaurador ric-- contra els consellers llauradors i artesans al voltant de la reforma fiscal havia provocat escenes de tensió en les sessions de 1451. I fou precisament Joan Miquel qui encapçalà l'estrat de prohoms més acomodats, contraris a les innovacions que finalment aconseguiren imposar els sectors camperols i menestrals, entre els quals hi havia algun parent de Joan Belsa. És més, en 1452-1453 aquest va coincidir en el consell amb els germans Miquel, i en el moment de

sofrir l'agressió era conseller en actiu. Les ocasions de conflicte vinculat a les divergències polítiques, doncs, no faltaven, i encara podia afegir-se que, des del punt de vista dels seus interessos com a pescador, la tensió degué aguditzar-se quan en 1453-1454 Francesc Miquel arrendà la cisa del peix i va esdevenir així recaptador d'aquest impost municipal.¹⁹¹ En definitiva, fos quina fos l'espurna que encengué el conflicte, és molt probable que les tensions polítiques entre els sectors oligàrquics i la resta dels consellers haurien contribuït al xoc entre Joan Belsa i els germans Miquel. Aquesta perspectiva planteja, doncs, el problema de les relacions entre la política local i la formació dels bàndols.

3.3. Els bàndols i la política local

No hi ha dubte que els bàndols, atesa la nombrosa participació de veïns i el seu reclutament en tots els sectors socials, estaven profundament arrelats en la comunitat veïnal. La qüestió és determinar si les bandositats que dividien la societat civil també tenien incidència en l'activitat política. D'entrada, s'ha de dir que els prohoms que participaven en el consell tenien una actuació destacada en les diverses faccions. Del total de veïns de la vila que s'uniren a algun bàndol, el 28 % pertanyien a la societat política, en la mesura que havien participat --o ho

¹⁹¹ Vegeu el capítol VIII.

farien més tard-- en els diversos càrrecs municipals.¹⁹² Una volta més, entre els membres dels bàndols amb projecció política, el sector que destacava per la seua activitat en les lluites eren els menestrals, que a penes representaven el 15 % dels prohoms, però que pujaven al 25 % dels valedors dels bàndols. En canvi, els llauradors i els burgesos tingueren una participació en les faccions similar a la seua importància sociològica dins del grup polític.¹⁹³

QUADRE 4
PROHOMS INTEGRATS EN BANDOLS

	<u>of. majors</u>	<u>consell</u>	<u>total</u>
llauradors	17	44	61
menestrals	8	20	28
burgesos	15	4	19
nobles		1	1

total	40	69	109

Un altre factor que apunta cap a una vinculació entre el poder formal i les bandositats és que sovint els caps i valedors de les faccions eren prohoms que, en el moment de formar part dels bàndols, ocupaven càrrecs municipals. No es tractava del cas més habitual, ja que en conjunt només es trobaren en aquesta situació 21 prohoms, és a dir, un 5 % dels valedors d'alguna facció, però aquesta minoria esdevé més significativa si es considera que un de cada cinc prohoms enquadrats en un bàndol havia participat en les hostilitats al mateix temps que ocupava

¹⁹² Dels 841 prohoms el 13 % havien participat en bàndols, un percentatge que devia ser un mínim, ja que les dades de les paus provenen que documentació relativa només a 16 anys, mentre que la dels prohoms a quasi un centenar.

¹⁹³ Vegeu el capítol IV.

un càrrec públic. Així, en 1425, Berenguer Castell, un poderós mercader que ocupava un lloc en el consell, va haver de pactar una pau que tancava la lluita que havia sostingut contra el seu col·lega Pere de Reus, amb el qual havia coincidit en l'anterior mandat.¹⁹⁴ Amb tot, durant aquest any continuaren les bandositats entre els prohoms de la vila, de manera que els jurats, incapaços de frenar les violències, hagueren de recórrer a l'autoritat de la corona. Aquestes gestions encara continuaven en abril de 1427, quan s'envià un missatger al rei "per causa de les bandositats que eren en la dita vila".¹⁹⁵ Dos anys després, un cas especialment greu per a les autoritats locals, que amenaçava la vila amb "scàndel e destruccions"-- fou la lluita entre els Capcirs i Galceran de Reus contra Pere Mut i els seus gendres. Prova que les tensions polítiques no es resolien només en les sessions del palau municipal és que la majoria dels valedors dels dos bàndols --i algun cap-- eren consellers en actiu aquell mateix any.¹⁹⁶ Malgrat la política municipal de pressionar els llinatges bel·ligerants per a fer-los acceptar la pau, les amenaces de grans enfrontaments continuaren en 1430 i

¹⁹⁴ AMC, LC (1424-25), 1425/3/3 i 1425/5/26.

¹⁹⁵ AMC, Llibre de Rebudes i Dates (1426-1427).

¹⁹⁶ AMC, CJ (1429-30), 1429/7/17. El consell forçà les dues parts a subscriure una pau i treva, on s'identificaven com a membres d'un bàndol Bonanat, Guillem i Domingo Capcir --aquest darrer conseller en actiu-- i, per l'altre costat, el llaurador Pere Mut, també conseller llavors, com els seus gendres Pasqual Eiximeno, ferrer, i Jaume Gascó --justícia més endavant--, mentre que un altre dels gendres, el llaurador Francesc Agramunt, havia estat conseller dos anys abans. Cal dir que ni aquest enfrontament ni l'anterior no es registraren en els llibres del justícia conservats, i no s'han inclòs en els quadres corresponents.

1431,¹⁹⁷ cosa que posava de relleu els problemes dels oficials locals per a resoldre uns conflictes aguditzats per les dificultats econòmiques de la vila i en els quals sovint es trobaven implicats com a part. De fet, fou la persistència de les bandositats polítiques l'excusa que utilitzà la monarquia, malgrat la resistència dels prohoms, per a imposar el sistema electoral per sorteig en 1446.¹⁹⁸

Aquests enfrontaments "polítics" eren els que més alarmaven les autoritats locals pel perill de desestabilització, però en realitat no deixaven de ser excepcions dins de les nombroses bandositats locals. De fet, la meitat dels enfrontaments es produïren entre forasters i veïns que mai no ocuparen cap càrrec públic. I de les lluites en què participà algun bàndol de prohoms, la gran majoria fou contra faccions que no pertanyien a la societat política. Així, les lluites entre dos bàndols formats per valedors que freqüentaven el consell només eren un 10 % del total de les paus registrades. Això fa pensar que normalment l'origen de les bandositats no seria el trasllat dels conflictes polítics del consell al terreny dels poders informals, que sovint

¹⁹⁷ AMC, LC (1429-30), 1430/2/26 i LC (1431-32), 1431/8/26.

¹⁹⁸ En el preàmbul del privilegi d'insaculació es denunciaven "les distencions e discòrdies dels habitants de aquelles viles, les quals discòrdies principalment se demostren e exerciten en los officis e regiments de les dites ciutats e viles, per ço com cascú se treballa e esforça per enantar e sublimar aquells ab qui té sa affecció e per desantar e derrerar als contraris", segons l'edició de Francisco A. ROCA TRAVER, Ordenaciones municipales de Castellón de la Plana durante la Baja Edad Media, València, Institució Alfons el Magnànim, 1952, p. 124. A partir d'aleshores les amenaces de grans bandositats, tot i que, segons els llibres de consells, hi hagué conflictes en 1470 i 1471, precisament en una època de major tancament de l'espai polític per la designació de consellers vitalicis.

acabaven en episodis de violència de carrer. És més: els enfrontaments directes entre les principals famílies oligàrquiques, a partir de les dades de les paus, eren pràcticament inexistents, i tampoc eren gens freqüents les aliances entre aquests grans llinatges per a constituir bàndols extensos.¹⁹⁹ Durant la primera meitat del segle, només estan documentats a partir de les paus els enfrontaments entre els Feliu i els Pelegrí, els Muts contra els Mas, i els Agramunt contra els Bonet,²⁰⁰ i ja en la dècada dels noranta, els Agramunt contra els Feliu, els Eiximeno contra els Arrufat, i els Miró contra els Castell.²⁰¹ Fins i tot si es consideren solament les lluites en què participava alguna facció amb valedors vinculats al poder municipal, la majoria no es produïen entre magistrats, sinó contra faccions excloses del consell.

QUADRE 5
PAUS ENTRE BANDOLS

	<u>nombre</u>	<u>%</u>
mateix nivell polític	8	3,84
diferent nivell polític	16	7,69
polític/no polític	78	37,50
no cap polític	106	50,96

total	208	

A la llum de les dades disponibles, les bandositats que es

¹⁹⁹ Els únics bàndols en què participaven membres de dues grans famílies oligàrquiques foren els formats per els Joan, Castell, Miró i Ferrer, que en 1467 signaren una pau amb els seus adversaris, membres de les famílies Joan i Martí, AMC, CJ, 1467/9/17.

²⁰⁰ AMC, CJ, 1439/10/16, 1455/9/9 i 1456/9/22.

²⁰¹ AMC, CJ, 1495/7/2, 1495/7/4 i 1495/8/6.

produïen en una vila mitjana com Castelló tenien poc a veure amb les lluites de partits de les grans ciutats. Als principals centres urbans del món mediterrani --des de València o Barcelona fins a Florència-- els enfrontaments eren, sobretot, una lluita entre àmplies faccions fortament jerarquitzades, dirigides per nobles i patricis, que ben sovint s'integraven, encara que fos per motius merament tàctics, en els grans conflictes polítics extralocals. Aquests partits, cohesionats per relacions verticals, amb un nom i simbologia pròpia, protagonitzaven un enfrontament horitzontal entre èlits que condicionava la política local, fins al punt que el bàndol podia servir de plataforma per a un assalt al poder institucional per part de la facció que n'havia restat exclosa. I en el cas d'arribar-se a compromisos, els partits podien aconseguir un reconeixement formal a l'hora de la distribució dels càrrecs polítics entre les faccions del patriciat.²⁰²

L'estructura de les faccions, el tipus d'enfrontament i la seua relació amb la política local tenien unes característiques

²⁰² Sobre aquest model de partit, vegeu de J. HEERS, Les partis et la vie politique..., op. cit. i la síntesi de Denis MENJOT, "La classe dominante des villes de l'Occident méditerranéen au seuil de la Modernité", en 1490. En el umbral de la Modernidad, València, Consell Valencià de Cultura, 1994, pp. 181-203. Per al cas de València, vegeu l'estudi clàssic de Salvador CARRERES ZACARES, Notes per a la història dels bandos de València, València, 1930, i el més recent de Rafael NARBONA VIZCAINO, Malhechores, violencia y justicia ciudadana en Valencia bajomedieval (1360-1399), València, Ajuntament, 1990, pp. 83-123; pel que fa a Barcelona pot veure's de Maria Teresa FERRER I MALLOL, "Lluites de bàndols a Barcelona en temps del rei Martí l'Humà", Estudis d'Història Medieval, 1, 1969, pp. 77-94 i de Carmen BATLLE GALLART, "La oligarquía de Barcelona a fines del siglo XV: el partido de Deztorrent", Acta Mediaevalia, 7-8, 1986-1987, pp. 321-335, i sobre els enfrontaments de faccions a Mallorca, Pablo CATEURA BENNASSER, "El bipartidismo en la Mallorca de comienzos del siglo XV", Bolletí de l'Associació Arqueològica Lul·liana, 1986, pp. 157-170.

ben diferents en les bandositats castellonenques. D'entrada, es tractava de bàndols reduïts. Fins i tot suposant que les paus signades només per dues persones --la immensa majoria-- podien ser un episodi entre valedors de faccions més àmplies, és difícil que superassen el màxim nombre de partidaris documentat: entre sis i deu. Aquest grapat de valedors, d'altra banda, no solia reunir personatges destacats de la vila amb clients de menor relleu social, sinó que normalment formaven un grup d'extracció homogènia i, de fet, en el text de les paus no s'identificava cap dels signants com a dirigent de la facció. A diferència dels partits urbans, els bàndols de la vila, integrats com a màxim per prohoms que es movien en un àmbit local, allunyats dels centres de poder reial o estamental, no s'aliniaven en conflictes exteriors a la pròpia comunitat.²⁰³ La imatge que es desprèn de les paus i de les actes del consell és, doncs, el d'uns bàndols atomitzats, que no quallaven en grans xarxes d'aliances ni tenien la suficient solidesa per a perpetuar-se i adquirir uns senyals d'identitat propis.²⁰⁴ D'aquesta manera, la seua capacitat

²⁰³ Ara bé, durant l'interregne de 1410-1412 degueren aguditzar-se les tensions dins del grup dirigent de la vila, ja que, tot i la seua orientació urgellista, hi ha notícies de dissidències que es manifestaren en l'exili d'alguns prohoms destacats, tal com indica Manuel DUALDE SERRANO, "Reacción de Castellón contra la sentencia de Caspe", BSCC, XXVI, 1950, pp. 1-9. Sobre aquest conflicte i la repressió dels Trastàmara, vegeu el capítol IX.

²⁰⁴ Les bandositats de Castelló s'assemblarien més aviat a les identificades en comunitats rurals, vegeu de Salvador VERCHER LLETÍ, Casa, família i comunitat veïnal a l'Horta de València. Catarroja durant el regnat de Ferran el Catòlic (1479-1516), Catarroja, Ajuntament, 1992, pp. 112-117, i, per a una contextualització antropològica més general d'aquests comportaments violents, pot veure's l'aproximació d'Antoni FURIO i Ferran GARCIA-OLIVER, "Del dia i de la nit. Actituds i comportaments al món rural valencià", Ullal, 9, 1986, pp. 42-52.

d'intervenció en la vida política municipal era més aviat escassa. En primer lloc, només la meitat de les bandositats combatudes per l'autoritat pública implicaven faccions de prohoms que accedien, amb major o menor regularitat, a les institucions municipals. De l'altra meitat, la majoria dels enfrontaments no es donaven entre dos bàndols formats per prohoms, sinó que predominaven els conflictes entre els membres del grup polítics i veïns --de menor nivell social-- exclosos del consell. És a dir, més que una competència horitzontal entre èlits, aquestes bandositats adquirien un caràcter vertical, entre membres de la societat política i veïns que n'estaven al marge. Només en els moments excepcionals que la lluita oposava dues faccions de magistrats locals --sobretot quan hi havia valedors ocupant al mateix temps oficis públics-- podria acostar-se al comportament dels partits urbans. Ara bé, malgrat l'alarma de les autoritats municipals, aquests enfrontaments dins de l'èlit política no arribaven a pol·laritzar la majoria de les grans famílies oligàrquiques al voltant dels bàndols enfrontats. El sistema polític local, sobretot a partir de la insaculació recolzada per la corona, no permetia que cap família destacada de la vila pogués veure bloquejat el seu accés als càrrecs municipals per una facció que monopolitzàs el consell. L'actitud reial, com es va posar de manifest amb el règim de consellers vitalicis, no consistia a afavorir uns llinatges determinats de l'oligarquia, sinó d'assegurar l'estabilitat de la vila amb la incorporació de totes les grans famílies a la societat política local. En aquest context, no hi havia la necessitat d'organitzar bàndols sòlids

com a plataforma per a forçar l'apertura del joc polític a prohoms exclosos o fins i tot descavalcar del poder local una facció hegemònica. La major part de l'oligarquia local, doncs, es mantenia dins dels límits de les institucions i el sector que eventualment formava part de les bandositats acabava cedint a les pressions pacificadores del l'autoritat pública. Bona prova que la dificultat --o inutilitat-- d'agrupar-se en bàndols per a continuar la política "per altres mitjans" és que una facció influent com la dels Miquel podia protegir-se de l'acció del poder públic davant la seua implicació en un crim de connotacions polítiques, però en cap moment aconseguí pressionar el consell des del carrer per a modificar unes decisions que anaven en contra dels interessos personals d'aquests poderosos mercaders i de la resta de l'èlit local. El poder públic, en última instància amb el suport de la corona, podia imposar-se, si es donava el cas, fins i tot a les faccions oligàrquiques dissidents que gosassen d'oposar-s'hi. Si hi havia bandositats estrictament "polítiques" eren minoritàries dins de les lluites de faccions, i ben aïllades al si d'una societat política disciplinada per la solidesa de les institucions municipals i la vigilància de la monarquia.²⁰⁵

4. SOLIDARITAT VEÏNAL I RUPTURES INTERNES

El teixit civil de la vila estava lluny de ser homogeni. Les

²⁰⁵ En aquest sentit, el pes dels llinatges i dels bàndols en la política local estava limitat pel concepte de justícia pública i el principi de legalitat que es veien recolzats pel poder reial, vegeu les reflexions de José María MONSALVO ANTON, "Parentesco y sistema concejil. Observaciones sobre la funcionalidad política de los linajes urbanos en Castilla y León (siglos XIII-XV)", Hispania, LIII, 1993, pp. 936-969.

corporacions professionals, les xarxes de parentiu i els bàndols organitzats eren marcs d'enquadrament de grups de veïns, però al mateix temps línies de fractura que s'afegien a la relativa complexitat professional d'una comunitat veïnal estratificada per les desigualtats econòmiques. Tanmateix, per damunt d'aquestes forces disgregadores, que ben sovint es manifestaven en forma de conflictes violents, s'imposava la solidaritat veïnal. De manera semblant, les tensions que es manifestaven en la política del municipi, en definitiva alimentades per les contradiccions de la societat local, fins i tot en els casos més extrems com eren les bandositats de consellers, no aconseguien anul·lar l'autoritat pública. És a dir, si en el terreny civil els vincles solidaris s'imposaven a les forces disgregadores, en la vida política el pes de les institucions --locals i centrals-- assegurava la cohesió de la universitat davant el fraccionament dels poders informals.

4.1. Una autoritat contestada

El predomini de la legalitat municipal, amb tot, no significava un respecte escrupulós a les institucions públiques, sinó més aviat l'absència de pressions violentes per a mediatitzar, des de fora, l'actuació del consell local. Entre aquests extrems, hi havia tot un ventall de situacions que manifestaven l'oposició dels veïns a l'autoritat de les institucions municipals. L'administració judicial, en la mesura que afectava directament els interessos particulars dels habitants de la vila, esdevenia l'òrgan del poder públic que es

veia més qüestionat.²⁰⁶ Així, no era estrany que la imparcialitat del justícia fos posada en dubte pels litigants durant els judicis. En 1439, Bonanat Capcir protestava contra una decisió de Pere de l'Espasa, que ocupava el càrrec de lloctinent de justícia, i fins i tot arribà a amenaçar-lo "dient que si ell no fos justícia, que ell lo y faria conèixer" per la qual cosa fou multat amb l'enorme quantitat de mil cent sous, que no degué pagar, ja que en la pràctica les sancions per injúries davant el tribunal acabaven deixant-se en una dotzena de sous o menys.²⁰⁷ Normalment les protestes dels veïns que es creïen agraviats no arribaven tan lluny, però deixaven clara l'acusació de parcialitat contra les actuacions del magistrat. Així, en 1441 Antoni Marco digué "que li feye contra justícia" i Nicolau Colomer --que ocupava llavors una plaça de conseller-- va afirmar "que feya injustícia a n Pasqual Miró per ço com lo tenie arrestat". Aquest mateix justícia fou acusat pel notari Bartomeu de Bues --un prohoms que més tard accediria al consell-- de saber "falssies" i dos veïns més es queixaven que els "penyorave injustament".²⁰⁸ El seu successor de 1442 hagué de reprimir crítics semblants, com Guillem Capcir --també futur conseller--, que va sostenir "stant en juhí que ell havia voluntat de

²⁰⁶ Sobre l'abast de l'acció d'aquest magistrat, que a Castelló unia la jurisdicció civil i criminal, pot veure's de José Ramon MAGDALENA NOM DE DÉU, Judíos y cristianos ante la "Cort del Justicia" de Castellón, Castelló, Diputació, 1988, i de Pablo PEREZ GARCIA, El justicia criminal de Valencia (1479-1707). Una magistratura urbana valenciana ante la consolidación del Absolutismo, València, Generalitat, 1991.

²⁰⁷ AMC, CJ, 1439/5/9.

²⁰⁸ AMC, CJ, 1441/5/24, 1441/2/20, 1441/3/1, 1441/3/17 i 1441/5/9.

executar-lo", és a dir, d'embargar-li els béns. El ferrer Pasqual Eiximeno, un prohoms que havia estat jurat en 1438-1439, digué també que "ço que feya justícia era de voler", però les desqualificacions més virulentes vingueren de Joan Miquel, ja que va denigrar el justícia dient que "valie més que ell, dit justícia, ni res del seu, e que ell dit justícia no era bo sinó a fer juhi entre bastaxos e altres paraules injurioses". La protesta arrogant de Joan Miquel, un poderós mercader que havia ocupat aquest ofici en 1439, estava motivada perquè el justícia volia empresonar un cosí germà seu. És probable que darrere d'aquest conflicte s'amagàs una rivalitat de bàndols, perquè precisament durant la primera meitat dels anys quaranta els Miquel havien quedat marginats del poder local.²⁰⁹ La imparcialitat del sabater Pasqual Miró, justícia durant 1445, també fou atacada per Pere Barlaçot, que considerava que "no li feya justícia", i per Berenguer Gatell, que l'exhortà dient-li: "mossèn, no y córregue passió."²¹⁰

La resistència a l'autoritat del justícia, però, no es reduïa a les sessions del tribunal. Alguns veïns, sobretot els més prohoms més importants, s'atrevien a desafiar el poder d'aquest oficial desobeint els seus manaments. Una volta més, en 1442, foren els Miquel els qui s'oposaren a l'autoritat del

²⁰⁹ AMC, CJ, 1442/5/15, 1442/6/9, 1442/6/12.

²¹⁰ AMC, CJ, 1445/4/9 i 1445/2/15. Aquestes protestes també continuaven durant la segona meitat del segle: el sastre Pere Vicent fou multat per dir a l'oficial que "no faria may bé la justícia, si ell rahonava la part axí com la rahonava", 1454/9/13; Pere Bellido, de Borriol, va ser sancionat per dir-li que "no li volia fer justícia", 1456/10/11, i el llaurador Francesc Amiguet digué al magistrat "que no li administrava justícia", 1491/1/24.

justícia. Davant una denúncia presentada per Joan Giner sobre la desaparició de fusta de la seua propietat, el magistrat pretenia escorcollar un forn d'aquesta destacada família i, després d'una "alterquació", ordenà a Llorenç i Guillem Miquel que "obrissen lo dit forn del vidre, e lo dit Lorenç Miquel dix que, com tal manament fos contra fur, que no·y consentia". De res valgueren les amenaces d'enormes penes pecuniàries per a fer-los desistir de la seua actitud.²¹¹ De manera semblant, en 1465 Bernat Reboll, manava al notari Dionís Manyes i al llaurador Joan Cavaller --que llavors ocupava un lloc al consell--, com a recaptadors de la peita en 1462, que estiguessen arrestats en el palau de la vila, segurament per irregularitats en la seua gestió fiscal, però aquests desobeïren l'ordre del justícia.²¹²

Una excusa que trobaven alguns veïns per a defugir les accions del justícia era al·legar que, com a eclesiàstics, escapaven a la seua jurisdicció ordinària. Així, en 1492, a instància d'un creditor, l'escrivà i un saig de la cort es presentaren en casa on habitava Joan Andreu, un prohoms que havia estat jurat anys abans, per a embargar els seus béns, però la sogra del deutor els digué: "No entreu en casa..., car casa és de mon germà, qui és prevere, qui és mossèn Pere Eximeno, e axí, guardau-vos de encórer les penes e anau-vos-ne en bona hora."²¹³ Amb el mateix argument, però de manera violenta, va respondre en 1445 el prevere Bonanat Capcir a l'intent del justícia de

²¹¹ AMC, CJ, 1442/1/28.

²¹² AMC, CJ, 1465/3/13.

²¹³ AMC, CJ, 1492/9/1. Els eclesiàstics estaven sota la jurisdicció del vicari del bisbe, que tenia la seu a Almassora.

confiscar-li alguns béns, després d'haver obtingut permís del vicari del bisbe. El capellà es va encarar amb Domingo Guaita i Pere Sardo, els missatgers que havien acompanyat el magistrat, i "donant-los grans colps per los pits e per la cara llançà-ls de casa". Després li tocà el torn al justícia: "lo dit mossèn Bonanat Capcir giràs a ell e, donant-li pels pits e per la cara grans colzades, ensemps ab sos ezcudés, llançà-l de sa casa dient-li que ab mal se'n hirie ell e sos missatges". Aquesta agressió humiliant i les explícites amenaces, sens dubte, constituïen el cas més greu de resistència contra l'autoritat del justícia, però mossèn Capcir no tingué suficient i encara va exigir al lloctinent de governador, que per cert era el seu cosí germà, que "metès a ell justícia a un plam de cadena", és a dir, que l'empresonàs.²¹⁴

En aquestes circumstàncies l'ofici de saig tenia el seu risc, ja que no sols s'exposaven a la violència dels prohoms arrogants, sinó també de veïns més modestos, fins i tot de les dones. L'esmentat Pere Sardo en 1442 intentà prendre una penyora de les mullers de Salvador Amiguat i d'en Benencasa, ja que havien comès danys en un pou, però la primera dona reaccionà amb indignació: "li havia tolt la penyora e li havia volgut dar ab lo legó al cap".²¹⁵ Menys sort havia tingut Joan Roís, quan actuant com a missatger de la cort en 1495 demanà diners a Guillem Castell, un ric llaurador que havia exercit l'ofici de jurat anteriorment. Tot seguit esclatà un altercat entre ells, i

²¹⁴ AMC, CJ, 1445/11/8. Cal dir que el governador tenia jurisdicció sobre els delictes comesos pels justícies.

²¹⁵ AMC, CJ, 18 d'agost de 1442/8/18.

Bartomeu Gisbert, un paraire que després arribà a conseller, va eixir en defensa del deutor agafant un llistó i donant-li al saig "hun colp, lo qual li donà en lo braç, e creu --ell dit clamant-- haguera donat més colps si no per alguna gent que sobrevingué". La tensió entre els Castells i el personal del justícia no acabà ací, ja que un dia després el justícia hagué de manar a Guillem i a Miquel, el seu fill, que no diguessen paraules injurioses a cap missatger de la seua cort.²¹⁶

Darrere d'aquests altercats subjèia una desconfiança cap a la imparcialitat de la justícia, un ofici pràcticament reservat als prohoms més rics de la vila, que pertanyien als mateixos llinatges que dominaven les altres esferes de la vida política i econòmica local. Per als veïns més modestos, exclosos de qualsevol participació en els afers públics, l'esclat verbal era la única forma de protesta a què tenien accés --i encara els costava diners-- mentre que entre les files dels prohoms la desobediència, i sobretot les conductes arrogants de personatges destacats com els Miquel, suggereixen que el justícia era vist, més que no com l'autoritat pública, com un veí hostil de menor relleu social que aprofitava el poder del seu càrrec per a damnificar-los.

Les mostres de menyspreu dels prohoms que solien ocupar les conselleries, i encara oficis majors, per la legalitat no

²¹⁶ AMC, CJ, 1495/1/16 i 17. Els enfrontaments, però, també es produïen entre el personal que ocupava les places de l'administració de justícia, tal com succeí en el conflicte que en 1495 oposava el missatger Joan Roís i el notari Antoni Valentí, que en l'any anterior havia estat l'escrivà de l'ofici. L'afer va acabar amb l'arrest del missatge en casa seua i el compromís mutu, sota jurament, de no fer-se mal, AMC, CJ, 1495/5/5 i 6.

acabaven en el desacatament a l'autoritat del justícia. Encara que en ple segle XV el concepte de "prohom" tenia més a veure amb la riquesa i l'arrelament local que no amb una bona reputació, també és cert que l'honestedat i el civisme eren virtuts públiques que legitimaven l'exercici del poder polític per part de l'estrat superior del veïnat. Els "millors bons hòmens"²¹⁷ -- com els agradava qualificar-se-- no sempre tenien un comportament ajustat a la moralitat que podia exigir-se d'uns dirigents de la "cosa pública". Un 15 % dels jugadors castigats pel justícia local havien estat --o serien després-- consellers municipals. El mercader Miquel Arrufat, multat en 1444, havia exercit com a justícia només sis anys abans. El seu col·lega Francesc Feliu, també amb experiència en el govern municipal, fou sorprès tres voltes jugant en 1467 i 1477. Al costat del joc, un altre comportament perseguit pel poder públic era la blasfèmia, és a dir, jurar pel "cap de nostre senyor" o al·ludir a les "parts vergonyoses" o "jussanes" d'altres persones sagrades. Així, entre els malparlats locals que foren multats pel justícia, n'hi havia un 20 % que van ocupar en algun moment de la seua vida càrrecs en el consell local i, d'aquests, un de cada quatre ocupà la magistratura de jurat, com el mercader Pere Miquel, que havia estat fins i tot justícia en 1415-1416. Més greu encara era la participació dels veïns que formaven la societat política local en agressions violentes, ja que un 30 % dels 147 atacants que protagonitzaren aquests episodis --des de bàndols a simples bregues aïllades-- foren veïns que participaven, en major o menor

²¹⁷ Vegeu els textos de les ordiancions municipals publicades per F. A. TRAVER, op. cit.

mesura, en la gestió del poder municipal. Això volia dir que els prohoms que solien ocupar les magistratures municipals eren --com a mínim-- tant violents con la resta dels seus conciutadans.²¹⁸

Jugadors, blasfems i, sobretot, violents, pot dir-se que el comportament quotidià d'un ampli sector dels prohoms, especialment dels simples consellers, no mostrava major civisme que la majoria del veïnat. Prohoms eren també molts dels qui desafiaven l'autoritat del justícia o s'oposaven a la política del consell --en definitiva al bé públic-- per a defendre els seus interessos particulars.²¹⁹ Aquestes actituds insolidàries es manifestaven sobretot en la política fiscal. A mitjan Quatrecentos fou la reforma de la base imponible de la peita, en incloure béns immobles com els censals, el fet que motivà les protestes dels principals magistrats, bons representants dels

²¹⁸ Els atacs dels veïns que havien gestionat el poder local, igual que en les lluites de bàndols, no es dirigien preferentment cap als seus col·legues, sinó que les seues víctimes pertanyien a tots els nivells socials: de 23 agredits per prohoms, els edils eren un 30 % dels afectats, a grans trets la mateixa proporció que ocupaven en el conjunt de la vila; Sobre tots aquests comportaments delictius, vegeu l'estudi de Pau VICIANO, Al marge de la llei. Delinqüència i justícia al Castelló del segle XV, en premsa. El patriciat florentí, en canvi, encara tenia uns comportaments més violents, ja que només representava el 4 % de la demografia però protagonitzà un 18 % de les agressions físiques, verbals i sexuals dels segles XIV i XV, segons Guido RUGGIERO, Patrizi e malfattori. La violenza a Venezia nel primo Rinascimento, Bolonya, 1982, pp. 150-151.

²¹⁹ Aquestes actituds no eren una excepció dins dels municipis de l'època; els dirigents venecians, per exemple, arranjaven eleccions corruptes, s'aprofitaven de les finances públiques, agredien, insultaven i exhibien altres comportaments incívics meticulosament catalogats per Donald E. QUELLER, The Venetian patriciate. Reality versus myth, Chicago, University of Illinois Press, 1986.

veïns acomodats que participaven en el negoci del préstec.²²⁰ No es tractava d'un fet aïllat: en els anys vint la reforma d'un important impost municipal --les cises de la mòlta--, necessària per a combatre el frau fiscal, va ser contestada pels rics prohoms que explotaven els forns de la vila, ja que consideraven que aquesta mesura dictada pel poder públic xocava contra els seus interessos privats.²²¹ En altres ocasions, l'ordenament de l'espai urbà es veia bloquejat per les protestes veïnals encapçalades per prohoms destacats, com succeí en disposar el consell que, per motius de seguretat, es traslladàs el bordell a l'interior de les muralles. Era una decisió encertada que no admetia discussió, però alhora ningú volia acceptar --i menys encara els prohoms-- la presència de les prostitutes al seu carrer.²²² Aquestes actituds insolidàries posaven en qüestió el civisme dels dirigents de la vila i podia minar, així, les raons morals que els "millors bons hòmens" --apuntalats pels tractadistes de l'època-- exhibien per a justificar l'exercici del poder i la representació de tota la comunitat.²²³ Ara bé, si aquests comportaments dubtosos podien desgastar la legitimació de la societat política davant els veïns exclosos del poder, les

²²⁰ Vegeu el capítol VIII.

²²¹ Pau VICIANO, "Ingrès i despesa d'una vila valenciana del Quatrecentes. Les finances municipals de Castelló de la Plana (1426-1427)", BSCC, LXVI, 1990, pp. 635-664.

²²² AMC, LC (1478-79), 1479/3/4.

²²³ El respecte de la llei per part dels dirigents tenia un clar caràcter exemplar: "e en servir-la bé vol e requer que los majors la serven primerament e diligentment, e llavors los menors han paor de fer lo contrari e entenen a observar-la quan veen que los majors ho fan", segons afirmava Francesc EIXIMENIS, Lo Crestià, Barcelona, Eds. 62, 1983, p. 199, edició a cura d'Albert Hauf.

protestes que veien des de baix, des d'aquests sectors marginats del joc polític formal, tendien a qüestionar de manera activa del consens sobre el qual s'havia bastit el sistema municipal. En definitiva aquestes actituds rebels posaven de relleu les tensions entre consens i dissidència.

4.2. Entre el consens i la dissidència

Encara que un sector relativament ampli dels castellonencs tenia accés als càrrecs del consell --sobretot en comparació a les grans ciutats--, el règim cooptatiu fins 1446 i les barreres econòmiques que instaurava la insaculació després deixaven la majoria dels veïns fora del joc polític. Els titulars de patrimonis modestes i gran part dels llauradors i artesans que posseïen fortunes mitjanes no sols es veïen exclosos dels càrrecs públics, sinó que tampoc comptaven amb cap mecanisme institucional per a manifestar les seues opinions o contralorar la gestió dels prohoms. Des d'un punt de vista estrictament formal no tenien cap paper actiu en la vida política, que es limitava a les activitats de l'èlit local. Lluny d'aquesta visió reduccionista, els sectors populars de la vila podien fer notar les seues protestes i defensar els seus interessos des del carrer, fins al punt de mediatitzar l'acció política institucional de les minories oligàrquiques. El desacatament a l'autoritat pública, les agressions als agents del justícia o les amenaces d'avalots antifiscals no eren simples esclats motivats per la desesperació o la manca de civisme, sinó, tot al contrari, la defensa d'una legitimitat assumida per la majoria de la gent --en realitat els imperatius d'una veritable "solidaritat veïnal"--

- que es trencava des dalt, des de les institucions controlades pels prohoms més acomodats.²²⁴ Així, l'agressió contra el saig del justícia protagonitzada per les mullers de Salvador Amiguat i de Benencasa era una protesta contra un abús dels arrendataris dels pous, és a dir, una defensa de drets assumits pels veïns. Més significativa, per la seua importància econòmica i política, era la contestació a les exigències fiscals del municipi. En 1441, d'acord amb una taxació efectuada pel poder central entre les viles del regne, Castelló havia de contribuir reunint una quantitat que li corresponia. El municipi, doncs, havia de fer-se càrrec de la recaptació d'aquesta suma, que s'afegia als impostos ordinaris que pagava el veïnat. Les tensions entre les autoritats locals i els contribuents no podien amagar-se. Fins i tot hi hagué veïns --precisament dels exclosos del poder local-- que es negaren a pagar intentant encapçalar una revolta antifiscal de major abast. Així, en febrer d'aquest any, Jaume Rovira animava un grup de veïns que conversaven a la porta de la casa del paraire Pere Valero a secundar el seu exemple -- "si dos o tres heren de sa volentat"-- i no contribuir a l'impost: "Yo, per cap de tal, no·n pagaré jens e yo veuré qui·m executarà".²²⁵ Al dia següent el justícia començava una

²²⁴ En aquest sentit, aquests resistències antifiscals tindrien un contingut "polític" similar al dels "motins de subsistències" de l'antic règim segons la interpretació d'Edward P. THOMPSON, "La economía moral de la multitud", Tradición, revuelta y conciencia de clase. Estudios sobre la crisis de la sociedad preindustrial, Barcelona, Crítica, 1979, pp. 62-134. Sobre les actituds antifiscals durant l'Edat Mitjana, pot veure's l'estudi de Rodney H. HILTON, "Resistance to taxation and to other state impositions in medieval England", en Genése de l'Etat moderne. Prélèvement et redistribution, París, CNRS, 1987, pp. 169-177.

²²⁵ AMC, CJ, 1441/2/27.

investigació contra Bonanat Joan, un llaurador que no sols s'havia negat a pagar l'esmentat impost, sinó que amenaçava el recaptador --"Per lo cap de tal! No·n pagaré jens, e si anau al nostre vehinat, mal hireu"-- i fins i tot havia tractat de provocar un avalot contra l'impost. Segons relatava Nicolau de Reus, un dels prohoms més destacats, els fets s'esdevingueren així:

stant en la plaça de la vila de Castelló lo dia propassat, véu lo dit Bonanat Johan que havie fet gran rotle de gent e que li hoy dir, quasi avalotant: "paguen los logrés que, per cap de tal", que no·n paguarie jens, e que si a casa sua li anaven, que ell farie ço que no voldrie e --dient més-- que tot hom fes axí com ell, que ell començarie.²²⁶

Aquests dos exemples de resistència antifiscal suposaven una ruptura del consens en què es basava el sistema impositiu i, per tant, de la política que duien a terme els prohoms que dominaven el consell. En primer lloc, no es rebutjava la legitimitat del poder central --les corts o la corona-- per a exigir aquesta contribució extraordinària, sinó la manera com les autoritat locals havien distribuït la càrrega entre els veïns. Bonanat Joan, un llaurador que fins aleshores no havia ocupat cap lloc en el consell, es negava a pagar exigint que fossen els llogrers, és a dir, els usurers --probablement com a sinònim de "rics"-- els qui fessen front a la demanda fiscal. Darrere d'aquesta actitud hi havia la consciència --ben ajustada a la realitat-- que la part més feixuga de la càrrega fiscal requeia sobre els sectors mitjans i modestes del veïnat. En efecte, les cises gravaven el consum de productes de primera necessitat i la peita --l'impost directe-- requeia bàsicament sobre la terra, mentre que la

²²⁶ AMC, CJ, 1441/2/28.

riquesa noble --mercaderies, capitals, censals-- restava lliure, de manera que l'esforç fiscal s'exigia sobretot als llauradors i artesans amb terra, mentre que els prohoms burgesos --els oficials més poderosos-- s'escapaven en bona mesura de la pressió fiscal. Així, a la tensió que originava aquest distribució desigual dels impostos ordinaris, la contribució extraordinària sembla que fou una capitació: "vos pagareu dos sous com los altres", li havien dit a Jaume Rovira els veïns que volien dissuadir-lo de la seua negativa a contribuir. De ser així, la recaptació encara esdevenia més insolidària, ja que s'exigia la mateixa quantitat a tothom sense atendre el nivell de les fortunes.

No és d'estranyar així que, a ulls dels veïns modestes, el discurs oficial sobre l'obligació moral de col·laborar en el sosteniment de la "cosa pública" perdia qualsevol credibilitat. De fet, els companys que volien dissuadir Jaume Rovira de la seua desobediència fiscal no el titllaven d'incívic o d'immoral, sinó que li recordaven l'amenaça de la coacció legal: "lo justícia, que execute los altres, executarà vós" i en darrer terme --li pronosticaven-- "via hireu a la cadena". En un moment de crisi financera i d'una elevada pressió fiscal sobre els sectors mitjans i modestes del veïnat, la dissidència guanyava adeptes, fins al punt que era més la "coacció extraeconòmica" que no l'impuls solidari la força que permetia mantenir el pesat canemàs de la fiscalitat municipal. Les protestes, però, no naixien de la negació d'aquests lligams solidaris, sinó del descontent per la gestió duta a terme pels prohoms del consell, que per la seua parcilitat en favor dels veïns més poderosos podia ser denunciada

per la majoria de la gent d'insolidària. Amb una presència poc decisiva als òrgans del poder formal, els sectors populars havien de fer aquesta protesta --plena de significació "política"-- des del carrer, fins a cert punt amb formes insurreccionals. Malgrat que l'amenaça de la repressió --més econòmica que no cruenta-- degué contenir aquests conats de rebel·lia, la pressió dels veïns descontents es feia sentir en el consell. Des de 1437 els peiters es queixaven que hi havia molta gent que no volia pagar aquest impost ordinari i, de fet, el consell no va gosar de posar en marxa una nova col·lecta fins que fou obligat, ja en 1439, pel governador general del regne.²²⁷ Eren les resistències, els avalots i, en última instància, l'amenaça de l'emigració cap altres llocs les armes que els veïns menys afavorits feren servir per a moderar allò que entenien com una política injusta dels prohoms del consell.

Amb tot, les tensions entre la minoria oligàrquica i la majoria del veïnat, entre la política del consell i la contestació popular, no arribaren a provocar enfrontaments capaços de fer trontollar l'estabilitat de la vila: la dissidència, sobretot palesa en els moments de greus dificultats, no va minar la solidesa del consens. Durant tot el segle XV les èlits --polítiques i econòmiques-- de la vila no veieren contestat el seu paper dirigent, tret del parèntesi de conselleries vitalícies, en què des de diversos sectors es va criticar una excessiva concentració del poder. En canvi, durant el primer règim d'insaculació, i fins i tot en l'època de la nova versió modificada en favor dels grups més poderosos, el consell,

²²⁷ AMC, LC (1437-38), 1437/7/7 i LC (1439-40), 1439/6/25.

en lloc d'estar completament monopolitzat pels llinatges oligàrquics, va esdevenir un espai de lluita política entre aquests sectors dominants i els estrats mitjans del veïnat. Aquesta relativa apertura de les institucions municipals, sens dubte, contribuï a la seua legitimació i, en definitiva, a reforçar amb una identitat cívica els lligams solidaris que, amb major o menor relleu, es donaven en tota comunitat veïnal. La coresidència en un espai concentrat, la dependència de la corona, l'oposició a les intromissions de la ciutat de València i les friccions amb altres viles de la comarca, a més de la gestió de diversos serveis col·lectius --infraestructures productives i assistencials-- mantenien vius els lligams solidaris que les autoritats locals --és a dir: els prohoms més destacats-- tractaven de reforçar amb la difusió d'una ideologia municipalista, que anava des de l'organització de festes cívico-religioses a la utilització d'imatges simbòliques. En efecte, els dirigents locals, de cara a la resta del veïnat, remarcaven el caràcter integrador de la vila,²²⁸ mentre que, cap a l'exterior, reafirmaven el pes polític del municipi contra les pretensions de la noblesa heretada a la comarca, en reivindicar per a la universitat una dignitat igual a la dels cavallers, en definitiva tots vassalls i súbdits del monarca.²²⁹

²²⁸ Per exemple, en el text d'una concòrdia entre la universitat i Nicolau de Reus, que tancava un aspre conflicte judicial, la vila és comparada a una mare que perdonava i acollia un fill díscol, AMC, LC (1431-32), 1432/5/7.

²²⁹ En 1459 els senyor de Betxí pressionava els jurats de Castelló per a fer costat al senyor de Borriol, enfrontat a la vila, dient que "destroyr un cavaller és deservir a Déu... car tan bon vassall o millor és hun noble del senyor Rey que vosaltres no sou". La resposta del justícia i jurats de Castelló fou contundent: "coses asats carregouses vós sots stès en la

QUADRE 6
MAJORALS D'INSTITUCIONS ASSINTENCIALS

Hospital

1422	CASTELL, Pere	llaurador?	AMC, <u>CJ</u> , 1422/2/13
1440	MAÇANA, Pere		AMC, <u>CJ</u> , 1440/7/2
1447	AMIGUET, Bernat		AMC, <u>CJ</u> , 1447/10/26
1447	COLL, Berenguer		AMC, <u>CJ</u> , 1447/10/26
1448	COLL, Berenguer		AMC, <u>CJ</u> , 1448/1/11
1448	MAS, Jaume	mercader	AMC, <u>CJ</u> , 1448/7/9
1467	SANGOLA, Pere		AMC, <u>CJ</u> , 1467/12/3
1480	ADSUARA, Joan		AMC, <u>CJ</u> , 1480/3/6
1480	CASTELL, Guillem	llaurador	AMC, <u>CJ</u> , 1480/1/28
1485	AMIGUET, Nicolau	llaurador	AMC, <u>CJ</u> , 1485/3/21
1485	RUBERT, Pere	llaurador	AMC, <u>CJ</u> , 1485/3/21
1491	CATALA, Antoni	botiguer	AMC, <u>CJ</u> , 1491
1491	BAGO, Jordi*	notari	AMC, <u>CJ</u> , 1491/8/2
1492	BAGO, Jordi**	notari	AMC, <u>CJ</u> , 1492/10/1
1495	AMIGUET, Miquel	llaurador	AMC, <u>CJ</u> , 1495/8/11
1499	CATALA, Antoni	botiguer	AMC, <u>CJ</u> , 1499/9/25

* col·lector

** procurador

Almoina de Llorenç Martorell

1430	GRANYANA, Antoni*	barber	AMC, <u>CJ</u> , 1430/1/31
1440	GATELL, Berenguer*	llaurador	AMC, <u>CJ</u> , 1440/4/5
1442	FELIU, Gabriel	mercader	AMC, <u>CJ</u> , 1442/11/3
1447	CANYELLES, Nadal*	teixidor	AMC, <u>CJ</u> , 1447/4/17
1447	EGUAL, Gabriel*	fuster	AMC, <u>CJ</u> , 1447/8/30
1448	FELIU, Gabriel	mercader	AMC, <u>CJ</u> , 1448/8/19
1466	MOLINER, Guillem	notari	AMC, <u>CJ</u> , 1466/1/8
1485	MIRALLES, Mateu	cavaller	AMC, <u>CJ</u> , 1485/1/25
1489	JOVER, Pere		AMC, <u>CJ</u> , 1491/2/28
1491	MOLINER, Llorenç	mercader	AMC, <u>CJ</u> , 1491/8/3
1495	REUS, Nicolau de	cavaller	AMC, <u>CJ</u> , 1495/9/5
1495	EIXIMENO, Joan		AMC, <u>CJ</u> , 1495
1495	JOVER, Pere*		AMC, <u>CJ</u> , 1495

* col·lector

ploma, les quals a parer nostre serien donades a scriure a nostron senyor lo rey, e no a vós, qui sots axí bé vassall seu com nosaltres", segons el text publicat per José SANCHEZ ADELL, "Repoblación de Castellón de la Plana con moros de Borriol en el siglo XV"m IX CHCA (Nàpols, 1973), Saragossa, 1984, v. IV, pp. 177-179.

Almoina de Sant Miquel

1432	MERI, Pere		AMC, <u>CJ</u> , 1432/10/3
1432	MUT, Antoni	llaurador	AMC, <u>CJ</u> , 1432/11/27
1432	MUT, Bernat	llaurador	AMC, <u>CJ</u> , 1432/11/27
1432	ALQUECER, Antoni		AMC, <u>CJ</u> , 1432/11/27
1441	AGRAMUNT, Bartomeu	llaurador	AMC, <u>CJ</u> , 1441/3/16
1484	MAS, Bernat	llaurador	AMC, <u>CJ</u> , 1484/4/27
1484	PELEGRI, Manuel		AMC, <u>CJ</u> , 1484/4/27

CAPITOL VIII

LA FISCALITAT MUNICIPAL: ENTRE LA GESTIO PUBLICA I EL NEGOCI PRIVAT

No hi ha dubte que una de les manifestacions més importants del poder municipal era la fiscalitat. A través de la circulació dels recursos recaptats en forma d'impost es dibuixa la xarxa de dependència política que lligava els veïns de la vila a les institucions locals, i aquestes als aparells centrals de l'estat. Dins d'aquest entramat de poder polític, els grups dirigents locals no sols intervenien com a administradors públics, sinó que en bona mesura la gestió fiscal esdevenia un negoci per a la seua economia privada. Recaptadors assalariats o arrendataris dels impostos, una minoria dels prohoms aconseguïen beneficiar-se dels mecanismes fiscals, però el control del consell permetia al conjunt de l'èlit local definir una política que protegia els seus interessos particulars --molt vinculats les inversions mercantils-- i carregava el pes de l'esforç impositiu sobre els sectors mitjans i modestes de la pagesia.

1. ELS PROBLEMES: UN ENDEUTAMENT ACLAPARADOR

A finals del segle XIV el problema fonamental que havien d'afrontar les autoritats municipals era la difícil situació en què es trobava la hisenda local a causa de la gravetat de l'endeutament. La necessitat d'aconseguir recursos per a fer front a aquesta càrrega s'havia fet tan evident que en 1366, en reintegrar-se reial patrimoni, Castelló va rebre de la corona l'autorització per a establir cises, un impost indirecte sobre el consum i el comerç. Les dificultats financeres de la vila, però, ja venien d'abans, fins al punt que el municipi s'havia vist forçat carregar impostos sense comptar amb l'autorització senyorial. Així, en 1353 la reina Elionor de Castella, la viuda d'Alfons el Benigne, absolia les autoritats municipals de les penes en què havien incorregut per haver imposat "certa gabella" indegudament durant l'època en què va ser senyora de la vila.¹ La concessió del dret d'imposar les cises, en els termes que s'havia efectuat, tampoc arribà a satisfer a mitjan termini les necessitats fiscals de la vila, ja que una dècada després de posar-se en marxa el nou impost el consell decidí ampliar-ne l'abast sense el permís reial. En efecte, en 1376 la corona perdonava la universitat de Castelló, a canvi d'un respectable donatiu de 10.000 sous, per haver exigit imposiciones et sisas

¹ Publicat per José SANCHEZ ADELL, "Castellón de la Plana bajo Pedro el Ceremonioso. 1335-1387. (Aportación de documentos inéditos)", BSCC, LXIII, 1987, pp. 509-539, doc. núm. 10. La senyoria d'Elionor de Castella va començar en 1329 i en 1341 encara ingressava alguns drets sobre la vila, vegeu, del mateix autor, "Señores de Castellón. La reina D^a. Leonor", BSCC, XXIV, 1948, pp. 267-294.

a veïns i forasters ultra formam concessam a dicto domino rege.²

De fet, les cises s'havien cedit als municipis com un recurs fiscal de caràcter extraordinari per a fer front a l'endeutament, i durant els primers anys calia obtenir de la corona la confirmació del permís per a dur a terme les recaptacions.

En 1367 l'endeutament de la vila havia assolit un nivell tan greu que s'havia hagut d'elaborar un pla de sanejament --de deu anys de durada-- per a quitar 40.000 sous de censals i violaris.³ Tanmateix, aquesta iniciativa no arribà dur-se totalment a la pràctica i, entre 1382 i 1392 s'aplicà una nova política d'ajust orientada, una volta més a mitigar un deute públic municipal que s'havia originat durant la guerra de Castella --quan la vila restà temporalment sota la senyoria d'Enric de Trastàmara-- i per les despeses motivades per la reincorporació al reial patrimoni:

los quals censals e violaris foren carregats per los grans càrrechs e oppremiments fets per lo comte adonchs de Trestàmara, e per deffensió encara de furs e de privilegijs que la dita vila no fos separada de la corona real.⁴

Els cicles d'endeutament --lligat a les demandes de la corona-- i els intents sanejadors s'arrossegarien durant tot el Quatrecentes i, de fet, el pas a l'època moderna es faria sota un

² J. SANCHEZ ADELL, "Castellón de la Plana bajo Pedro el Ceremonioso...", cit., doc. núm. 13.

³ AMC, LC (1374-75), 1375/1/3 i 4, prova de les dificultats per a dur a terme el sanejament és el conflicte que enfrontà els prohoms que se n'encarregaven --Domingo Miró i altres-- amb la universitat, i el fet que, abandonassen la seua tasca en aquest exercici, quan encara els faltaven dos anys més de gestió.

⁴ Els capítols d'aquest projecte de sanejament, aprovats pel duc de Girona --el futur Joan I--, han estat publicats per José SANCHEZ ADELL, "Castellón de la Plana bajo Pedro el Ceremonioso. 1335-1387. (Aportación de documentos inéditos)", BSCC, LXIII, 1987, pp. 509-539, doc. núm. 15.

rigorós programa d'ajust iniciat en 1491.⁵ El deute censalista, doncs, no fou un episodi passatger, sinó una realitat estructural que va condicionar de manera indefugible la gestió econòmica del municipi.

1.1. L'estructura de la hisenda local

L'estructura dels ingressos municipals de Castelló durant el segle XV, atenent els llibres de comptes de 1426 i 1499 --els únics conservats--, no difereix molt de la situació de la resta de viles valencianes.⁶ Deixant a banda el recurs excepcional al crèdit censalista, les entrades de caràcter fiscal --la peita i les cises-- constituïen la base fonamental de la hisenda local, ja que el producte de l'explotació dels béns patrimonials de la vila o altres conceptes menors resultava clarament negligible. La peita era un impost directe que gravava sobretot el patrimoni immoble --terres i edificis-- i en menor mesura els béns mobles --ramat i altres inversions-- dels veïns i forasters heretats dins del terme de la vila. Al seu torn, les cises o imposicions

⁵ AMC, Llibre de Rebudes i Dates (1499-1500), no es tracta d'un llibre de claveria ordinari, sinó de la comptabilitat d'aquest quitament, on es recullen els capítols del contracte que vinculava el gestor especial --Cristòfor de Vassurto-- i la universitat.

⁶ Per a una síntesi recent sobre la hisenda municipal valenciana, vegeu d'Antonio José MIRA JODAR, Administración económica y poder local en una comunidad campesina. Las finanzas municipales de Sueca (1505-1560), València, Universitat, 1993, tesi de llicenciatura inèdita. Pel que fa als municipis Principat, amb una situació molt semblant a la valenciana, vegeu l'obra de Max TURULL RUBINAT, La configuració jurídica del municipi baix medieval. Règim municipal i fiscalitat a Cervera entre 1182-1430, Barcelona, Fundació Noguera, 1990, pp. 413-526; les imposicions eren l'equivalent de les cises i la talla de la peita, però a Catalunya aquest impost directe tingué un caràcter extraordinari, i ben aviat els censals i violaris superaren les fonts de finançament fiscal.

constituïen un impost indirecte sobre el consum i la circulació de productes bàsics com la carn, els cereals, els draps i altres mercaderies. En 1426-1427 la peita suposava, amb uns 30.000 sous, més del 40 % dels ingressos de la vila, metre que les cises -- quasi 40.000 sous-- superaven la meitat del total. Ara bé, al llarg del segle XV aquestes proporcions es van modificar sensiblement.⁷ En 1499-1500, els ingressos del municipi havien augmentat en un quart --de 74.000 a 91.000 sous-- gràcies al carregament d'un elevat volum de censals. En efecte, el recurs al crèdit públic, que en 1426-1427 no havia arribat al 2 % de les entrades, al final del segle XV pujava més del 40 % del total. La participació de la peita es mantingué en una proporció semblant --com en els anys vint--, però en canvi els ingressos de les cises a penes superaven la desena part dels recursos econòmics de la vila. Ara bé, si es deixen a banda els censals, que es van carregar de manera extraordinària per a dur a terme la política de sanejament, la tendència dels ingressos fiscals de la vila va ser clarament depressiva. D'aquesta manera, les cises havien reduït la seua participació a menys de la quarta part, mentre que la peita pujava quasi a un 75 %. En termes absoluts, els ingressos ordinaris del municipi havien caigut de més de 73.000 sous en 1426-1427 a només 51.000 en 1499-1500. La responsabilitat d'aquesta davallada corresponia a la reducció -- en més del 70 %-- dels arrendaments de les cises, que a finals del segle XV no arribaven ni als 12.000 sous. Per contra, el municipi havia tractat de compensar aquesta desastrosa tendència

⁷ Pau VICIANO, "Ingrès i despesa d'una vila valenciana del Quatrecentes. Les finances municipals de Castelló de la Plana (1426-1427)", BSCC, LXVI, 1990, pp. 635-664.

forçant la recaptació de la peita --38.000 sous--, que ascendí respecte al volum de 1426-1427 en més del 20 %.

QUADRE 1
ESTRUCTURA DELS INGRESSOS MUNICIPALS (sous)

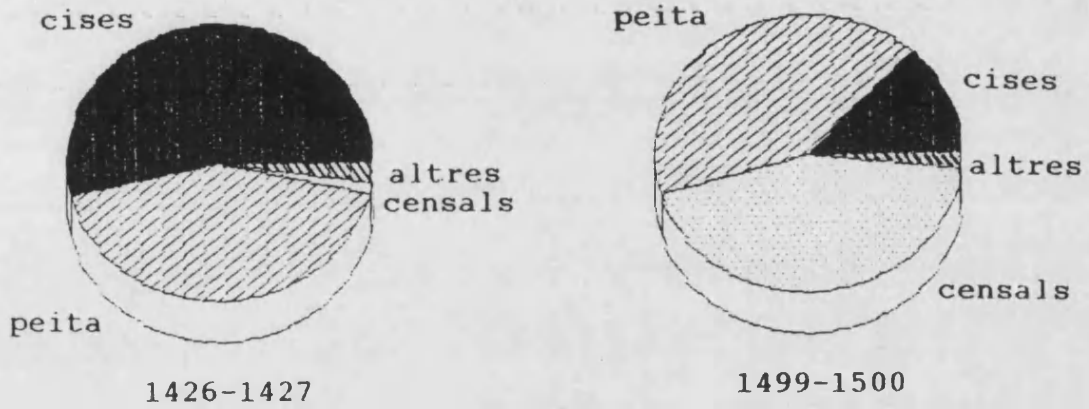
concepte	1426-1427	%	1499-1500	%
cises	39.857/1	53,56	11.940	13,02
peita	31.695/2m	42,59	38.000	41,46
censals	1.100	1,47	40.000	43,64
béns vila	1.095/7	1,46		
altres	655/7m	0,88	1.709/3	1,86
total	74.403/6		91.649/3	

L'evolució dels impostos que es perfila a partir d'aquests dos casos extrems es confirma amb les cates que la documentació permet fer al llarg del segle XV. En absència de quaderns de comptes, els llibres de consells, on es recollien les decisions que prenia el municipi en matèria de gestió hisendística, aporten informació sobre el muntant que assolía l'arrendament de les cises i el cànon que s'aplicava a la peita, de manera que coneixent la riquesa imponible que es gravava en un moment determinat pot avaluar-se --a grans trets-- el volum que assoliria l'impost directe.⁸ D'aquesta manera, es comprova que durant les tres primeres dècades del Quatrecentos els ingressos fiscals degueren ser semblants als de 1426-1427, amb un volum global superior als 70.000 sous que es repartia amb un lleuger avantatge per a les cises. En canvi, al llarg dels anys trenta i quaranta aquestes recaptacions començarien a descendir,

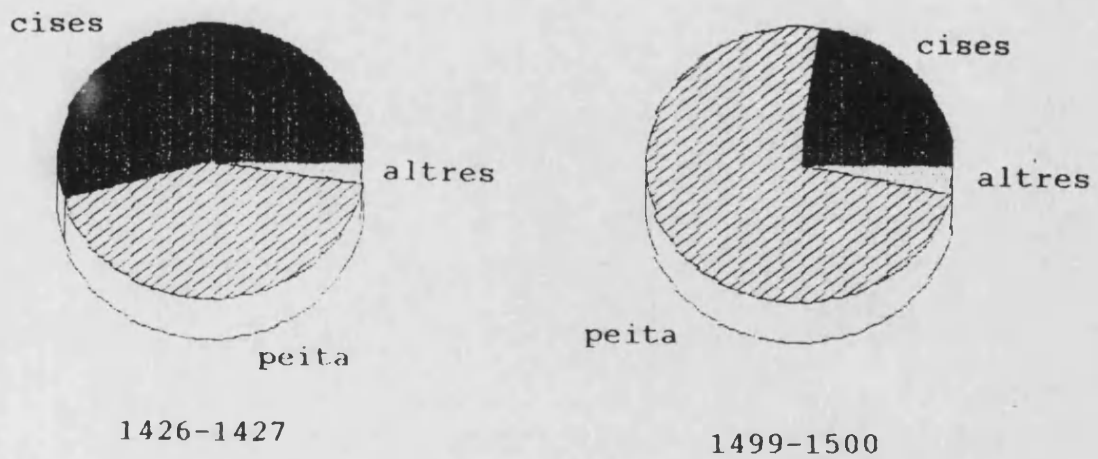
⁸ Per a efectuar les estimacions de la col·lecta de la peita s'han considerat els llibres de vâlues més propers: el de 1398 per a 1405-06, de 1462 per a 1451-52 i de 1479 per a 1475-76, segons la riquesa imposable recollida al quadre 5 i les taxes del 14.

sobretot les cises, que en 1451-1452 no arribaren a valer ni la meitat que en els anys vint. Així, la recaptació dels impostos es quedaria sols en uns 50.000 sous durant la resta del segle XV. En efecte, en 1475-1476 les impositcions encara minvaren a un nivell inferior, fins al punt que no representaven ni la meitat del volum que degué assolir llavors la recaptació de la peita, sempre oscil·lant al voltant dels 30.000 sous. En general, doncs, l'evolució de la fiscalitat municipal durant el segle XV es caracteritzà per una davallada de les recaptacions des de més de 70.000 sous a sols 50.000, a causa d'un afonament dels ingressos de les cises que no pogué compensar-se amb el recurs a augmentar les recaptacions de la peita, que depenia dels cànonns que aplicava el municipi.

GRAFIC 1
INGRESSOS MUNICIPALS

GRAFIC 2
FISCALITAT MUNICIPAL

QUADRE 2
ESTRUCTURA DELS INGRESSOS FISCALS BASICS

	<u>1405-06</u>	<u>1426-27</u>	<u>1451-52</u>	<u>1475-76</u>	<u>1499-00</u>
cises	39.400	39.857/1	18.360	14.780	11.940
peita	33.129*	31.695/2m	28.399*	31.704*	38.000
total	72.529	71.552/3m	46.757	46.484	49.940

* Valor estimat, vegeu la nota 8.

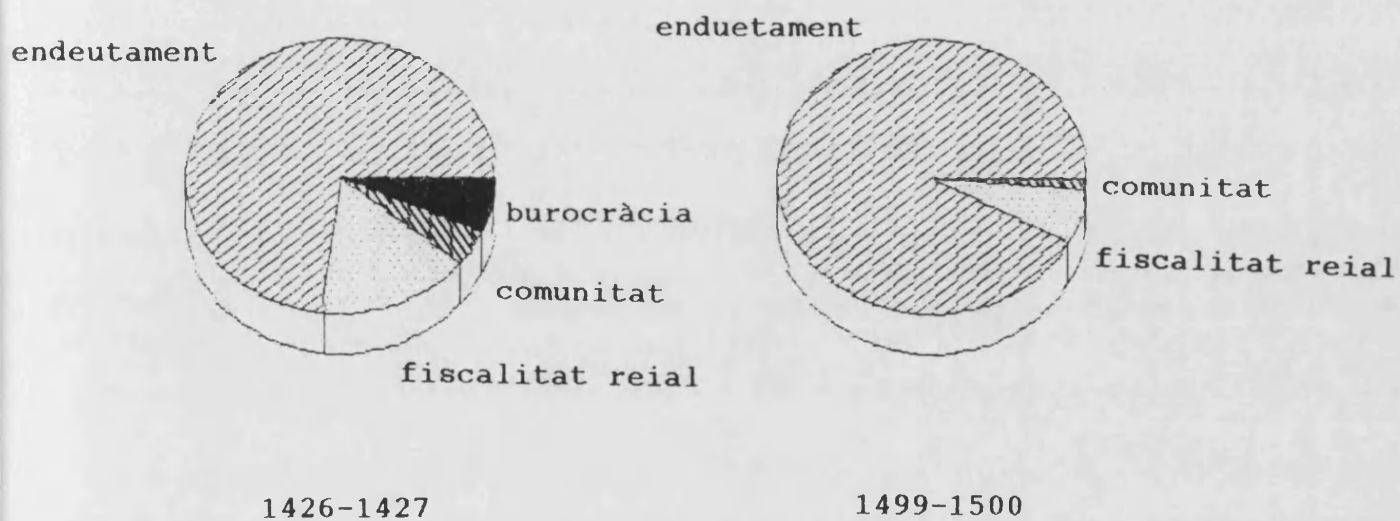
Ara bé, si es consideren tots els recursos que els responsables de la hisenda local manejaren en els dos exercicis extrems, és a dir, incloent-hi també els capitals dels censals contractats, s'observa una tendència cap a l'increment del pes del crèdit com a mecanisme de finançament municipal i una pujada dels ingressos de la vila. Aquesta tendència a l'alça era contradeia l'evolució dels ingressos fiscals, i només s'explica per la necessitat de dur a terme una política de sanejament del pes del deute censalista durant la darrera dècada del segle. En efecte, en 1426-1427, en un moment de gestió rutinària, sols es van ingressar un miler de sous procedents del crèdit censalista, mentre que en 1499-1500 aquests recursos pujaren a 40.000 sous, un volum comparable al de les recaptacions fiscals. Tal com ja havia succeït durant els anys vint i trenta, els nous censals es contractaven per a quitar els que, en unes condicions més oneroses, estava pagant la vila des de temps enrere. Així, els quatre censals de l'any 1500 es carregaren a un interès que oscil·lava entre el 5 i el 5,88 %, mentre que els que es van quitar devien tenir una taxa d'interès superior. Els creditors que havia aconseguit la vila eren, a diferència dels carregaments de la dècada dels anys vint, tots forasters, encara que el

batlle, tot i ser aliè a la comunitat, residia a Castelló.⁹ El civisme que se suposava als prohoms locals o la seua solvència econòmica, doncs, no era suficient perquè deixassen capitals a la vila en les condicions avantatjoses per a desenvolupar el programa de sanejament.

De fet, el principal problema que havia d'encarar la hisenda municipal era el de l'aclaparador endeutament censalista. D'acord amb les dades de 1426-1427, les tres quartes parts dels 73.000 que es van despendre anaren a satisfer les pensions i amortitzacions dels nombrosos censals que havia anat carregant la vila, en part per a satisfer necessitats comunitàries com l'abastiment de cereal en època de males collites, però sobretot per a respondre a les demandes fiscals extraordinàries que venien de la corona o de les corts. En aquest exercici concret, les rendes ordinàries que el municipi pagava col·lectivament a la batllia local --5.000 sous de la peita reial i 1.000 de la cena-- i algunes peticions addicionals van suposar un 16 % de la despesa municipal. Els salaris dels oficials i altres depeses burocràtiques ascendiren al 6 % de les eixides, mentre que les inversions d'interès comunitari --infraestructures, almoines, festes-- no arribaren ni al 5 % de la despesa.

⁹ Guillem Castellar (de Sant Mateu) va prestar 8.000 sous al 5 % d'interés, Joana de Blanes 15.000 al 5,88 %, Antoni Navarro (Atzeneta) 9.000 al 5,55 % i Jaume Pasqual (batlle de Castelló, 8.000 al 5,88 %.

GRAFIC 3
DESPESES MUNICIPALS

QUADRE 3
ESTRUCTURA DE LES DESPESES (1426-1427)

<u>concepte</u>	<u>1426-1427</u>	<u>%</u>	<u>1499-1500</u>	<u>%</u>
comunitat	3.068/5	4,16	1.200	1,30
burocràcia	4.856/6m	6,58		
fiscalitat reial	11.778/8	15,97	6.000	6,54
endeutament	54.034/4	73,27	84.449/3	92,14
-----	-----	-----	-----	-----
total	73.737/11m		91.649/3	

Aquesta situació no va ser excepcional. A mitjan segle XV, segons el llibre de consells de 1450-1451, d'uns ingressos globals que voltarien els 50.000 sous, només hi ha constància que es destinassen dos centenars a despeses comunitàries --sobretot per a incentivar l'arribada d'immigrants--, mentre que la burocràcia sueprava els 2.200 sous i les transferències a la batllia local 6.000. La immensa majoria dels 40.000 sous restants degué despendre's exclusivament en el pagament de pensions censalistes.¹⁰ Aquestes xifres resulten versemblants, ja que en 1461, el consell calculava que --a més dels 6.000 sous de la peita i la cena-- el municipi havia de fer front a 39.000 sous d'interessos que reclamaven els creditors de València i de Castelló.¹¹ D'aquesta manera, a mitjan segle XV, el pes del deute públic sobre les finances locals no s'havia reduït, sinó que ascendiria a un 80 % de la despesa de 1450 i de 1461. Una situació que degué prolongar-se, si atenem la davallada dels ingressos fiscals de la vila, fins que a finals dels anys vuitanta s'iniciaren les gestions per a dur a terme un programa de sanejament censalista, que entrà en vigor a les darreries del

¹⁰ AMC, LC (1450-51).

¹¹ AMC, LC (1461-62), 1461/8/22.

segle XV. I durant aquests anys --si atenem la comptabilitat de 1499-1500-- més del 90 % dels ingressos es destinaren al deute públic --30.000 sous per a satisfer pensions i més de 50.000 per a quitaments--, mentre que el capítol comunitari i burocràtic quedava reduït a un exigü 1 %.¹²

1.2. Una fiscalitat lligada a la depressió econòmica

Si bé la recaptació de la peita pogué mantenir-se relativament estable al voltant dels 30.000 sous durant el segle XV i fins i tot es va incrementar a 38.000 en 1499, el cas de les cises fou tot el contrari. D'un muntant de 40.000 sous que assoliren els arrendaments a cavall de les dues centúries, es baixaria a poc més de 10.000 durant la dècada dels anys noranta, és a dir, el balanç secular dels ingressos indirectes va ser un afonament superior al 70 %. La tendència fonamental estava determinada per l'arrendament de les cises majors --una quinzena de voltes superior a les del peix-- i permet distingir dues fases de duració mitjana: des del 1380-1400 fins el 1450 el descens reduí el valor dels arrendaments inicials a la meitat --uns 20.000 sous-- i a partir d'aquest moment l'evolució tendí a estabilitzar-se en un estancament amb tendència menys acusada a la baixa. És significatiu el paral·lelisme que s'observa entre l'evolució de les cises i la demografia local, ja que, prenent com a base l'any 1424, els focs de la vila van disminuir a la

¹² Aquesta presència insignificant de les despeses que no estaven directament lligades al sanejament censalista s'havia donat també a la vila de Borriana durant 1449-1456, vegeu de Pau VICIANO, "Fiscalitat local i deute públic al País Valencià. L'administració de la vila de Borriana a mitjan segle XV", *AHM*, 22, 1992, pp. 513-533.

meitat durant el segle XV,¹³ mentre que els arrendaments de les impositcions seguiren aquesta tendència depressiva de manera encara més acusada. Fins i tot la lleugera recuperació demogràfica dels anys seixantes es corresponia amb un revifament passatger de les cises. La vinculació dels ingressos de les cises a la conjuntura demogràfica s'explica si tenim en compte que els fluctuacions de la població eren al mateix temps signe i factor de les tendències econòmiques de l'època. És més, un impost que gravava el consum i el petit comerç de productes bàsics depenia forçosament de volum de la població local. Així doncs, la depressió demogràfica i econòmica de la vila, que es manifestava també en la caiguda de la producció agrària-- va provocar l'afonament dels ingressos de les cises.

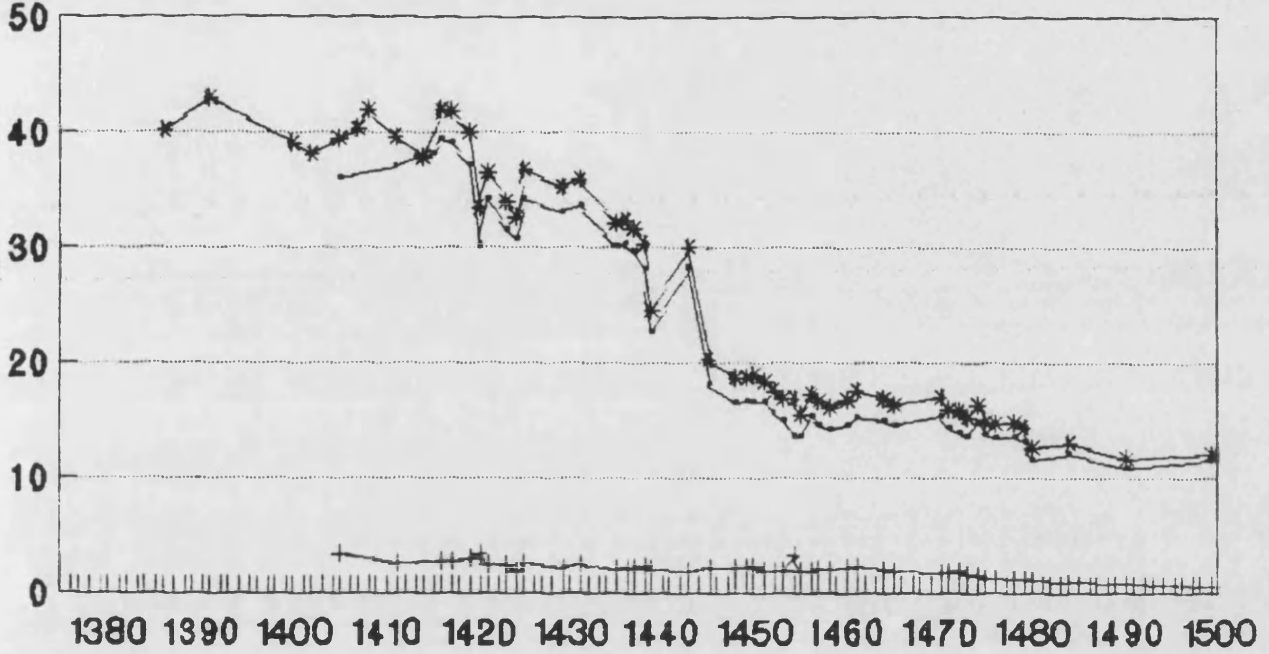
De manera semblant, la riquesa imponible que es registrava als padrons de la peita --sobretot terra i altres immobles-- també va tendir a disminuir des dels anys vint del Quatrecent fins a l'inici dels temps moderns. Així el valor sobre el qual s'aplicava el cànon de la peita es va reduir en més d'un 40 % al llarg del segle XV, de manera paralela a la tendència demogràfica, encara que amb menor intensitat. Una volta més, el descens dels veïns de la vila suposava l'abandó de bona part de les terres cultivades i dels habitatges, de manera que la riquesa imponible global tendia a reduir-se.

¹³ Enric GUINOT, "Demografia medieval del nord del País Valencià", Estudis sobre la població del País Valencià, València, Universitat, 1988, pp. 229-249.

GRAFIC 4

PREU DE L'ARRENDAMENT DE LES CISES

sous (milers)

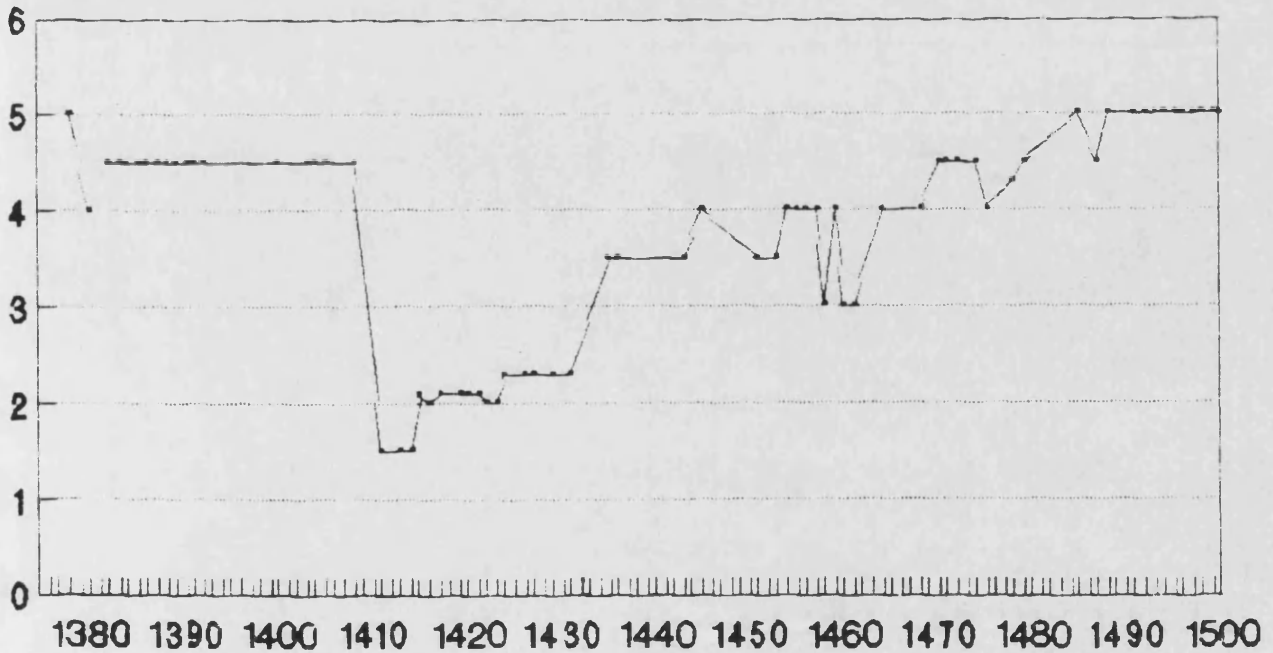

— cises majors + cises del peix * total cises

GRAFIC 5

EVOLUCIO DE LA TAXA DE LA PEITA

sous/lliura

— taxa

QUADRE 5
RIQUESA GRAVADA PER LA PEITA

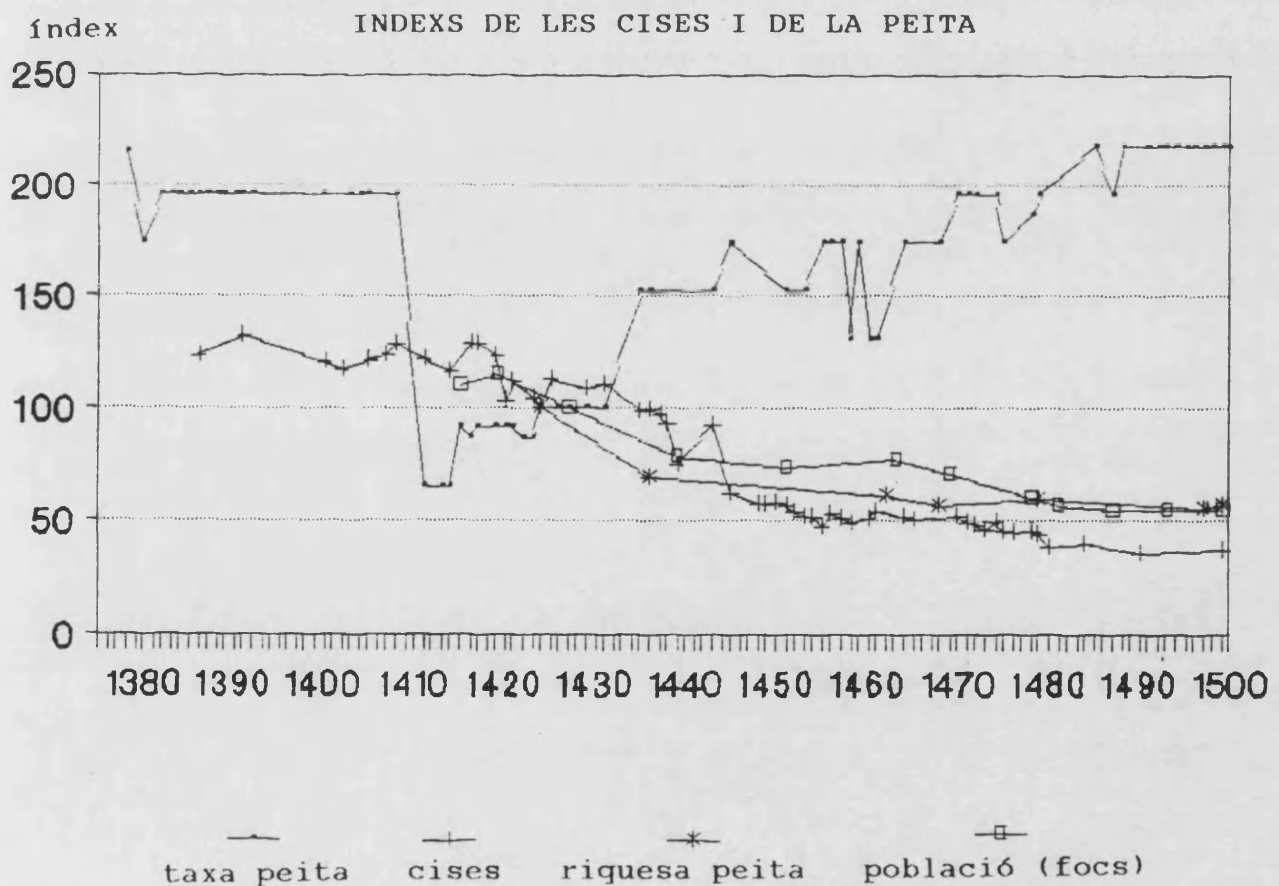
<u>any</u>	<u>riquesa imponible*</u>
1398	73.620
1426	134.000
1436	93.168
1462	81.140
1468	75.610
1479	79.260
1497	74.140
1499	76.000

* En lliures.

Ara bé, malgrat la reducció de la base imponible, les recaptacions de la peita es mantingueren relativament estables i, a finals del Quatrecent, fins i tot s'incrementaren de manera remarcable. Això podia fer-se perquè el consell municipal tenia capacitat per a determinar el cànon que havia d'aplicar-se cada any a la recaptació d'aquest impost directe. Així doncs, les autoritats locals incrementaren la taxa de la peita per a compensar la caiguda de la riquesa imponible i fins i tot per a tractar de paliar els efectes desastrosos de la davallada de les cises. Resulta ben clarificador que, a partir de 1424, l'evolució de la taxa de la peita siga pràcticament simètrica de la trajectòria de les cises: la pressió fiscal directa es va duplicar durant el segle XV al mateix temps que la recaptació de les imposicions indirectes es reduïa a la meitat. En efecte, després dels alts nivells que havia assolit la taxa de la peita en el pas del segle XIV al XV --un moment marcat per un esforç fiscal per a reduir l'endeutament del municipi--, es partia d'un nivell de 2 sous i 4 diners per lliura en els anys vint i trenta, però a partir d'aleshores s'inicià un increment que tocària sostre en la dècada dels noranta amb 5 sous. Les variables que

fluctuaren a remolc de la conjuntura econòmica i demogràfica -- les cises i la riquesa imponible de la peita-- presenten, doncs, una evolució semblant i totalment diferent de la taxa de la peita, que estava en funció de les decisions polítiques que prenia el municipi.

GRAFIC 6

2. LES CISES: UNA TAXA SOBRE EL CONSUM

2.1. Reglamentació i abast

En general, la reglamentació municipal sobre les cises no sols exigia als arrendataris una solvència econòmica per a repatllar la inversió davant el municipi --garantida amb el seu propi patrimoni i el dels seus fiadors-- sinó que establí una sèrie d'incompatibilitats orientades a fomentar la competència entre els licitadors a les subhastes d'aquest impost. En 1405 s'ordenava que una persona no podia arrendar al mateix temps les impositcions generals --del pa, carn, draps i mercaderies-- i les del peix,¹⁴ i de fet el costum predominat al segle XV era traure en subhasta aquests dos blocs per separat. Les principals incompatibilitats, tanmateix, feien referència a l'ocupació de càrrecs polítics municipals o reials. Així, a fi d'evitar abusos de poder que podien distorsionar els mecanismes de l'arrendament, les persones que exercien oficis públics, d'entrada, no podien participar en les subhastes de les cises. Malgrat això, les creixents dificultats per a trobar postors que oferissen les quantitats necessàries van fer reconsiderar aquestes limitacions. Així, en gener de 1393 s'havia acordat que el justícia, el clavari i el mustassaf no podien ser arrendataris, però ben aviat, en no oferir-se un preu suficient en la subhasta de l'impost, es revocà la incompatibilitat:

com fos afermat per algunes persones que ls dits justícia, síndic e clavari e mustaçaf e alguns de aquells hi entenen e pujarien aquelles [impositcions] a molt major for que no

¹⁴ AMC, LC (1405-06), 1405/10/16.

s'i trobave.¹⁵

En definitiva, es tractava d'animar la subhasta de les cises ampliant la nòmina de veïns acomodats que hi tenien dret a intervenir. De manera semblant, en desembre de 1400 s'autoritzava a participar en l'arrendament als jurats i l'escrivà, però es mantenia la incompatibilitat per al justícia, el síndic i el mustassaf. Unes setmanes després, tanmateix, davant l'atonía de la subhasta, es va permetre també que aquests oficials poguessen ser arrendataris de l'impost.¹⁶ No es tractava de decisions aïllades. En 1408 es permetia licitar en la subhasta de les cises al justícia i als jurats, però es reafirmava la prohibició per al mustassaf i el síndic,¹⁷ que eren els oficials més directament relacionats amb el mercat local i la hisenda municipal. En canvi, en 1413, l'impediment es feia extensiu al justícia i en 1415 al clavari i al mustassaf,¹⁸ però pocs anys després, durant els anys vint i trenta, quan va començar a fer-se evident la caiguda dels ingressos de les cises, es va tornar a autoritzar la participació dels oficials municipals en les subhastes.¹⁹ El

¹⁵ AMC, LC (1392-93), 1393/1/14, les puges sols havien assolit 41.510 sous, que es consideraven insuficients per a satisfer les càrregues de la vila.

¹⁶ AMC, LC (1400-01), 1400/12/31 i 1401/1/17.

¹⁷ AMC, LC (1408-09), 1408/10/14.

¹⁸ AMC, LC (1413-14), 1413/10/16, i LC (1415-16), 1415/10/18.

¹⁹ En 1419 sols s'impedia arrendar les cises al justícia, mustassaf i escrivà, i en 1420 als dos primers oficials i al clavari, AMC, LC (1419-20), 1419/10/27, i LC (1420-21), 1420/10/18; en 1423 el justícia podia ser ciser i en 1431 tots els oficials municipals, segons l'estudi de Pau VICIANO, "Ingrès

motiu d'aquesta mesura, tal com es deia en 1422, era afavorir l'increment del muntant de l'arrendament:

com les imposicions de la dita vila foren stades subastades e·s substasen et bonament no muntasen a for condecant, fon del·liberat... que poguessen dir et aquelles traure, per aquells preu o preus que mills poguesen ésser venudes, axí per los honrats justícia, jurats et síndich el mustaçaf de la dita vila, com per altres.²⁰

Ara bé, a la llarga aquestes mesures podien tenir un resultat contrari al que es pretenia. En efecte, la presència dels oficials municipals i reials no sempre suposava un estímul a la concurrència entre els licitadors, sinó tot el contrari: aquests influents personatges podien inhibir els altres postors i, en absència de competidors, aconseguir els arrendaments a canvi d'unes sumes baixes, que beneficiaven el seu negoci privat en detriment dels interessos públics. Això va ser denunciat en 1471, quan el consell considerà que la participació en les subhastes de "los oficials prominents de la vila és dampnós a la vila en moltes coses", ja que

que si los dits oficials entenen en los dits drets, ço és en les sises, alguns que·y entendrien, per no fer-ne enug als dits oficials, no·y gosa o no·y vol dir, de què segueix que la vila no ha dels dits drets lo just preu.²¹

D'altra banda, el fet de tractar-se de prohoms poderosos, aquests cisers podien defugir les seues obligacions de satisfer

i despesa d'una vila valenciana del Quatrecent. Les finances municipals de Castelló de la Plana (1426-1427)", BSCC, LXVI, 1990, pp. 635-664. A finals dels anys trenta Manuel Caixa arrendà la cisa del peix, tot i ser jurat, per falta de licitadors, AMC, LC (1438-39), 1438/10/19. El mustassaf va ser autoritzat a arrendar les cises majors en els anys seixanta, AMC, LC (1463-64), 1463/10/18.

²⁰ AMC, LC (1422-23), 1422/10/18.

²¹ AMC, LC (1471-72), 1471/6/29.

puntualment a la vila els diners de l'arrendament, "per ço com los dits "officials no són prou fàcils de convenir". Davant d'aquestes raons el consell acordà vedar la participació en les subhastes al lloctinent de governador, al seu surrogat, al batlle local i al justícia,²² però implícitament s'acceptava com a cisers els jurats i el mustassaf, mentre que els consellers sembla que sempre havien estat autoritzats a licitar.

Durant les primers anys de la instauració d'aquest impost --al darrer quart del segle XIV--, la col·lecta de les diferents cises solia arrendar-se globalment, de manera que en els anys vuitanta i noranta del Trescents i en les dues primeres dècades del Quatrecent, els "imposadors" assumien la recaptació del conjunt de l'impost. Ara bé, quan les possibilitats d'obtenir beneficis no eren prou atractives per a justificar el risc de l'arrendament --i els ingressos que n'obtenia la vila fluïxaven--, el consell optava per traure a subhasta, per separat, la col·lecta de les diferents cises, una operació que podia afrontar-se amb capitals més reduïts. Això va succeir, encara com a excepció, en 1383 amb les impositcions del pa²³ i en 1405, 1411 i 1413 amb les del peix,²⁴ però no esdevindria una pràctica generalitzada fins 1415.²⁵ Llavors s'arrendaren en un bloc les impositcions del pa, vi, draps, carns i mercaderies,

²² De fet, en aquest any era arrendatari de les cises majors Bartomeu de Bues, el batlle local, AMC, LC (1471-72), 1471/10/18.

²³ ARV, LC (1382-83), 1383/2/1, Ramon Ferrer oferia 16.000 sous per l'arrendament de les impositcions del pa.

²⁴ AMC, LC (1405-06), 1405/10/18; LC (1411-12), 1411/10/19 i 30; LC (1413-14), 1413/10/18.

²⁵ AMC, LC (1415-16), 1415/10/18.

mentre que les del peix es deixaren en un contracte a banda. Des d'aquest any el costum establert fou traure a subhasta la col·lecta de les cises "majors" --les de la mercaderia i altres-- per separat de les impositcions del peix. I no va ser fins la segona meitat del segle XV, quan la depressió econòmica i demogràfica de la vila feia difícil aconseguir arrendataris per a les cises majors en conjunt, que es tornà a subdividir el lot d'impositcions que s'oferia als postors entre les cises de la carn, de la mercaderia i d'altres menors. Així es féu en 1468 i en els anys vuitanta.²⁶ A més a més, en 1485, davant les dificultats per arrendar les impositcions de la mercaderia --"per trobar millor for en les impositcions majors"-- es feren concessions en els terminis de pagament del preu de l'arrendament.²⁷ Finalment, en 1490 es va fer impossible arrendar les impositcions de la carn, per les escasses perspectives de guanys, i el municipi hagué de recórrer a la recaptació directa amb col·lectors assalariats.²⁸ Normalment les impositcions s'arrendaven durant un any, a partir del mes d'octubre, però davant les situacions catastròfiques --sobretot

²⁶ AMC, LC (1468-69), 1468/9/16, finalment, però, les cises majors s'arrendaren en bloc, 1468/10/18; sobre els altres contractes fraccionats, LC (1485-86), 1485/10/18 i 1485/10/23; LC (1486-87), 1487/10/18; LC (1487-88), 1487/10/21; LC (1488-89), 1488/10/18.

²⁷ AMC, LC (1485-86), 1485/10/18 i 1485/10/23; LC (1486-87), 1486/10/18; LC (1487-88), 1487/10/21. El consell oferia als cisers que la primera meitat del preu de l'arrendament el lliurassen en acabar l'any de la col·lecta i la resta sis mesos després.

²⁸ AMC, LC (1490-91), 1490/10/18, es pagaren 75 sous a Nicolau Arrufat i 25 a Antoni Valentí "per regir la sissa de la can de pascha fins huy".

les epidèmies-- que retreien els possibles arrendataris, el consell acordava traure a subhasta la col·lecta de les cises per terminis de temps inferiors. Així, en 1404 només s'aconseguí arrendar l'impost per dos mesos a uns mercaders forasters --cas excepcional-- a causa de la "plagua de mortaldat que és de present en la dita vila".²⁹ De manera semblant, en 1420-1421 -- també "per causa de les morts"-- l'arrendament de les impositcions majors i del peix es fraccionà en dos contractes de mig any.³⁰

En general, les cises requeien sobre tots els habitants de la vila, però el consell podia concedir algunes exempcions per a beneficiar a certs grups en funció de la política demogràfica de la vila, tal com succeí en 1408, quan s'acordà enfranquir de certes cises els immigrants.³¹ Tot al contrari, en la dècada dels anys deu, després d'una època de forta pressió fiscal directa --amb cànon de la peita de 4 sous i mig-- el municipi va desviar aquest esforç cap a les impositcions indirectes, augmentant les cises de la carn, de la mercaderia i de la treta de cereal, al mateix temps que se suprimien les franquícies del vi que havien tingut els jueus locals.³² Durant la segona meitat del Quatrecentès no hi ha notícies sobre la modificació de la taxa

²⁹ AMC, LC (1404-05), 1404/5/12 i 1404/6/15, s'arrendaven les impositcions a Joan Destorrent i Guillem d'Arenys, mercaders d'Alzira, per 5.100 s. Una volta acabat el termini d'aquesta col·lecta, en 1404/7/15 s'acordà arrendar les cises per tres mesos més.

³⁰ AMC, LC (1420-21), 1420/10/20 i 1421/4/14. La mortaldat arribà a ser tan gran que no es trobava lloc al fossar de la vila per a soterrar els cadàvers, 1421/2/23 i 1421/4/13.

³¹ AMC, LC (1408-09), 1408/9/16. Poc després es nomenà una comissió per a revisar els capítols de les cises, 1408/9/28.

³² AMC, LC (1413-14), 1413/10/16 i 1413/10/18.

de les cises i, si n'hi hagué alguna, tindria un relleu moderat, ja que no es va aconseguir aturar la tendència depressiva dels arrendaments al llarg del segle, una caiguda que estava vinculada a la depressió demogràfica i econòmica de la vila. De fet, les dificultats dels arrendataris per a cobrar dels veïns es feren evidents des dels anys quaranta, en afonar-se encara més la conjuntura del muntant de l'impost. Així, la recaptació de les cises de 1442 s'hagué de prorrogar almenys un any, mentre que l'arrendatari de la col·lecta de 1468 no obtingué la definició dels seus comptes fins 1470.³³ L'única mesura que el municipi pogué prendre per a estimular els ingressos de les cises va ser, per una part, afavorir la competència de licitadors permeten participar en les subhastes a prohoms que ocupaven oficis de la vila, i, per una altra, estimular les pugues oferint "eixacs", és a dir primes que gratificaven l'increment de les ofertes en la subhasta. La primera disposició --com s'ha vist-- va resultar molt fluctuant i fins i tot podia provocar efectes contraris als buscats, per les pressions que exercien els oficials sobre els seus competidors. La dels "eixacs", documentada ja amb la caiguda dels preus dels arrendaments en els anys trenta, però generalitzada a partir de l'afonament dels vuitanta.³⁴ A aquestes mesures s'afegí, esporàdicament, el fraccionament de les imposicions majors en capítols que, en assolir preus menors,

³³ AMC, LC (1443-44), 1443/10/20 i LC (1470-71), 1470/10/18.

³⁴ Ja en 1383 i 1415 s'havien hagut d'oferir "eixacs" de manera excepcional, AMC, LC (1382-83), 1383/2/1 i LC (1415-16), 1415/10/18; uns exemples dels anys trenta i vuitanta en LC (1437-38), 1437/10/18 i LC (1488-89), 1488/10/18.

obtenien un ventall més ampli de licitadors.³⁵ Amb tot, aquestes mesures es va mostrar insuficients per a aturar una tendència estructural lligada a la depressió dels grans índexs econòmics i demogràfics.

A banda d'estimular les pugues permetent la participació en les subhastes d'alguns oficials municipals o reials i d'oferir primes --els eixacs--, una solució per a mitigar la caiguda dels arrendaments hauria estat ampliar la llista dels productes imposables o bé augmentar la taxa que es pagava. Aquestes dues possibilitats --com es veurà-- es van prendre en el cas de la gestió de la peita, un impost d'origen reial però ja consolidat en el marc de la fiscalitat municipal. En canvi, la llibertat d'acció del consell en les cises no sembla haver estat tan remarcable. D'entrada, es tractava d'un impost que la corona havia cedit amb caràcter extraordinari, i durant el darrer quart del segle XIV encara calia obtenir la confirmació del permís reial per a poder efectuar les recaptacions.³⁶ De fet, en 1376 el municipi hagué d'afrontar una penalització per haver ampliat l'abast de l'impost sense autorització, i en 1378, davant la morositat de la vila per a satisfer unes demandes extraordinàries, la corona amenaçava la vila amb la possibilitat de recobrar les imposicions.³⁷ Amb tot, fou durant les primeres

³⁵ AMC, LC (1468-69), 1468/9/16, on s'acordà arrendar les per separat la cisa de la mercaderia, la carn, la fleca i la mòlta, encara que en 1468/10/18 s'arrendaren totes globalment, incloent-hi les del peix.

³⁶ AMC, LC (1382-83), 1382/5/26 es fa referència a la confirmació de les "imposicions atorgades a la dita universitat per lo senyor rey".

³⁷ AMC, LC (1378-79), 1378/10/6.

dècades d'aplicació de l'impost quan el consell revisà amb major freqüència les condicions en què es recaptaven les cises.

Allò que movia el consell a revisar les condicions en què es carregaven les cises era la necessitat d'assegurar-se un nivell mínim d'ingressos per a fer front a les despeses públiques, que es concretaven sobretot en el pagament dels interessos censalistes. En novembre de 1382 el consell delegà en mans dels jurats i d'un grup reduït de prohoms l'estudi de com s'aplicaria l'impost.³⁸ La composició social d'aquesta comissió deixa ben clar que no representava la majoria del veïnat, sinó solament l'èlit més acomodada. En efecte, la riquesa mitjana d'aquests nou prohoms --segons el llibre de la peita de 1398-- era sis voltes superior a la del contribuent mitjà, i n'hi havia almenys quatre amb un patrimoni superior als 10.000 sous.³⁹ Els quatre amb una professió coneguda eren de nivell elevat --tres mercaders i un notari-- i dos de cada tres es beneficiaven amb l'explotació de regalies de la batllia local. La familiaritat amb els moviments del mercat i la pràctica burocràtica justificava la tria d'aquests assessors --més encara quan un d'ells, Pere Miquel, havia estat ciser en 1380-1381--, però cal considerar que la gestió fiscal no era un afer merament tècnic sinó polític i,

³⁸ AMC, LC (1382-83), 1382/11/19, on s'acordà "que sien gitades e ordenades impossicions segons la gràcia feta per lo senyor rey a la dita vila en aquelles coses que impossició ja no és ordenada".

³⁹ Es tractava de Joan Alçamora (14.450 s.), el notari Pasqual Ferrando (22.850 s.), el mercader Pere Miquel, Berenguer Miró, el mercader Berenguer Moliner, Pere Moster (15.625 s.), el mercader Pere de Reus (10.525 s.), Andreu Sala (3.700 s.) i Guillem Trullols (5.500 s.).

en aquest sentit, es confiava la reglamentació d'un impost indirecte --que afectava sobretot als sectors populars-- en mans d'una élit social i política que s'identificava amb els recaptadors.⁴⁰ Aquesta situació tornà a plantejar-se en 1391 i, de manera semblant, la revisió dels capítols de les cises, s'encomanà als jurats i un grup de prohoms acomodats on també tenia cabuda algun llaurador benestant.⁴¹ Encara tornaria a repetir-se aquesta revisió de les cises en l'any 1400,⁴² 1405⁴³, 1408⁴⁴ i 1421⁴⁵ a càrrec sobretot de mercaders i notaris situats

⁴⁰ AMC, LC (1382-83), 1383/1/7, el consell acordà "que les impossicions fosen venudes ab los dits afegiments".

⁴¹ AMC, LC (1391-92), 1391/12/22 i 1391/12/26. La comissió estava formada per Domingo Bataller (4.575 s. en 1398), Guillem Català (3.550 s.), el notari Pasqual Ferrando (22.850), Ramon Ferrer (4.650 s.), Miquel Gascó (8.675 s.), Pere Moster (15.625 s.), el llaurador Bernat Mut (13.350 s.), Arnau Peralta, Llorenç Tauhenga i Ramon de Tous (23.200 s.). La mitjana de riquesa era sis voltes superior a la dels contribuents de 1398 i almenys 4 dels prohoms gestionaven la fiscalitat de la batllia reial.

⁴² AMC, LC (1400-01), 1400/12/31. La comissió estava formada pel notari Pasqual Ferrando (22.850 s.), el llaurador Bernat Mut (13.350 s.), Pere Palau (4.500 s.), el notari Joan Tauhenga (5.900 s.), el mercader Berenguer Moliner, el notari Pasqual Bataller (8.425 s.), Arnau Peralta, Bernat Cabeça (6.025 s.), el notari Ramon Joan (6.725 s.) i Bernat Miralles (11.325 s.), amb una mitjana de riquesa cinc voltes superior a la del llibre de la peita de 1398.

⁴³ AMC, LC (1405-06), 1405/10/1, hi havia l'assaonador Arnau Agramunt (8.025 s. en 1398), Bernat Cabeça (6.025 s.), Joan Homdedéu (3.725 s.), Guillem Loreta, el mercader Pere Mercer, Antoni Navarro (4.700 s.).

⁴⁴ AMC, LC (1408-09), 1408/9/16, la comissió estava formada pels notaris Guillem Agramunt, Bernat Colomer (10.850 s.), Rodrigo Sanou, Joan Tauhenga (5.900 s.), i els mercaders Llorenç i Pere Miquel.

⁴⁵ AMC, LC (1421-22), 1421/10/9 la comissió estava formada pel donzell Ponç de Montpalau, els mercaders Pere Sanxis, Llorenç Miquel i Joan Guerau, els llauradors Pere Bonet i Pere Marcó, el pellisser Pere Gargil i Guillem Merí. Els tres mercaders ja havien estat arrendataris de les cises abans i Pere Gargil ho

en els primers llocs de la jerarquia econòmica. El resultat d'aquestes modificacions de l'impost no solen indicar-se en les sessions del consell, però és probable que sovint --tenint en compte les dificultats per a satisfer les pensions censalistes-- suposassen un augment de la pressió fiscal sobre el veïnat. Això, si més no, és el que succeí en 1413, quan s'apujà la taxa de les cises que gravaven la carn, els cereals i les mercaderies.⁴⁶ A partir d'aquesta època, ja ben consolidat el caràcter municipal de l'impost, sembla que no s'introduïren modificacions remarcables en les cises --o almenys no es registraren en els llibres de consells--⁴⁷ malgrat la tendència a la baixa dels preus dels arrendaments.

2.2. Els arrendataris: un negoci de mercaders

El volum considerable dels capitals que havien d'oferir els arrendataris de les cises --al voltant d'uns 30.000 sous entre les majors i les menors-- i les sòlides garanties que els exigia el municipi limitaven la gestió d'aquest impost a la minoria de veïns que disposaven de patrimonis sanejats i de capitals líquids, a més de les relacions que els permetien presentar fiadors solvents. D'altra banda, el coneixement de del

seia aquell mateix any.

⁴⁶ AMC, LC (1413-14), 1413/10/16, un dels augments més remarcables fou el de les mercaderies, que passaren de 2 d. per lliura a 6, a pagar "entre comprador e venedor".

⁴⁷ Val a dir que, davant la magnitud dels fraus, en 1422 el consell substituï la cisa de la mòlta per un impost directe per persona, però l'oposició del sector oligàrquic que explotava els forns de la batllia, perjudicat per aquesta modificació, va fer que en els anys següents tornàs a arrendar-se com una part més de les imposicions majors, vegeu l'article de P. VICIANO, cit., pp. 643-645.

funcionament del mercat local facilitava l'èxit de la inversió en la recaptació de les cises. Així, s'entèn que fossen els mercaders de la vila el sector professional que més sovint aconseguí la col·lecta de l'impost, ja que constituïen un 35 % dels arrendataris i acumularen quasi la meitat dels contractes. Els notaris, també un grup acomodat i amb bon coneixement de la burocràcia fiscal, representaven una desena part dels cisers, però efectuaren el 16 % de les recaptacions. Ara bé, mercaders i notaris compartien els primers llocs de la nòmina de cisers amb els llauradors benestants, que amb patrimonis importants i capitals que provenien de la seua immersió en el mercat local, podien competir amb èxit amb els seus veïns "burgesos" a l'hora d'aconseguir la recaptació del principal impost municipal. Els camperols acomodats suposaven, així, una vintena part dels arrendataris, encara que sols acumularen un 4 % de les recaptacions. Entre la resta d'oficis, els que assolien una presència remarcable eren els pescadors, que s'havien especialitzat en l'arrendament de les cises del peix. Ara bé, si en lloc d'oficis concrets es consideren blocs socio-professionals, el predomini dels sectors "burgesos" --mercaders, botiguers i professions liberals-- resultava aclaparador, ja que suposaven més de la meitat dels cisers i un 70 % dels arrendaments.⁴⁸ Llauradors i pescadors eren una desena part dels col·lectors, tot i que només exerciren un 7 % de les recaptacions.⁴⁹ Al seu torn, els menestrals i petits comerciants

⁴⁸ Hi havia 29 mercaders (67 arrendaments), 2 botiguers (3), un apotecari (1), 8 notaris (24) i un jurista (1), als quals pot afegir-se un cavaller (1) d'origen burgès.

⁴⁹ Eren 4 llauradors (5) i 4 pescadors (5).

--entre els quals predominaven els paraires i carnisseres-- tenien una presència lleugerament superior a la dels llauradors.⁵⁰

QUADRE 6
NIVELL SOCIOPROFESSIONAL DELS CISERS

	<u>persones</u>	<u>%</u>	<u>arrendaments</u>	<u>%</u>
burgesos	44	55	100	69,93
llaurador	8	10	10	6,99
menestral	13	16,25	15	10,48
desconegut	15	18,75	18	12,58

total	80		143	

Una bona part dels veïns que invertien en l'arrendament de les cises no limitaven l'abast dels seus negocis fiscals als impostos de la vila, sinó que també gestionaven rendes de la batllia local. Dels 80 arrendataris de les cises, n'hi havia almenys 33 --més del 40 %-- que explotaven els monopolis reials --molins, forns, carnisseries, escrivanies-- o recaptaven, com a arrendataris, el terç delme. I de fet, pràcticament tots els principals gestors de les cises --els que acumularen més de tres arrendaments-- havien explotat també regalies adscrites a la batllia local. És més, entre aquests imposadors --encapçalant la nòmina amb una desena d'arrendaments-- es trobaven el notari Pere de Begues i el mercader Manuel Caixa, que no sols eren uns dels contribuents més rics de la peita --amb 7.125 i 12.950 sous respectivament-- sinó que també havien estat els responsables de la batllia local. En conjunt, un de cada dotze cisers havia estat el màxim responsable de l'administració reial de Castelló, bé fos

⁵⁰ Hi havia 4 paraires (4), 3 carnisseres (3), un teixidor (1), un blanquer (1), un calafat (1), un corder (1) i un moliner (1).

com a batlle o com a lloctinent.⁵¹ Aquesta relació entre l'èlit econòmica que invertia en els impostos i l'èlit política reial encara es feia molt més evident respecte als dirigents del municipi. En efecte, d'un total de 78 cisers castellonencs, 59 --és a dir les tres quartes parts-- havien participat almenys alguna ocasió en el govern de la vila com a consellers o oficials majors. La dada és significativa, però els arrendataris no sols pertanyien al medi sociològic d'on sorgia l'èlit política municipal, sinó que ben sovint els cisers eren consellers o jurats que estaven en actiu durant el mandat en què arrendaren l'impost. Aquest va ser el cas de 37 imposadors i de 59 arrendaments, és a dir, de quasi la meitat dels cisers i de més del 40 % de les col·lectes. La identificació entre poder polític i poder econòmic a nivell municipal, doncs, no sols es fa palesa perquè els imposadors eren prohoms amb experiència política prèvia o posterior a la seua gestió fiscal, sinó que ben sovint els propis consellers --i en menor mesura els jurats-- eren els que arrendaven les impositcions.

⁵¹ Pere de Begues fou batlle de Castelló entre 1357-1386 i Manuel Caixa va ser lloctinent de batlle en 1438-1462. Hi haugué quatre imposadors més que també regiren la batllia local: Bartomeu de Bues (1466-1483) i Guillem Feliu (1411), com a batlles, i Miquel Arrufat (1463-1465) i Nicolau de Reus (1497-1500), com a lloctinents, vegeu l'estudi de Pau VICIANO, La senyoria reial al País Valencià. Rendes i gestors de la batllia de Castelló (1366-1500), en premsa.

QUADRE 7
ACUMULACIO D'ARRENDAMENTS

<u>arrendaments</u>	<u>arrendataris</u>	<u>total</u>
1	51	51
2	17	34
3	6	18
4	3	12
5	1	5
10	1	10
13	1	13

total	80	143

En general, els arrendaments de les cises es distribuïen entre un nombre relativament ampli de veïns, ja que com a mitjana cada ciser sols acumulà 1,78 contractes. De fet, més del 80 % dels imposadors sols havien efectuat una o dues recaptacions, però només representaven el 60 % dels arrendaments. A l'altre costat de la jerarquia dels imposadors, els pocs que havien efectuat més de tres recaptacions --4 mercaders i 2 notaris que suposaven un 8 % del total d'imposadors-- aconseguiren la col·lecta de més d'una quarta part dels contractes.⁵²

3. LA GESTIO DE LA PEITA

3.1. Un impost sobre la terra

A inicis del segle XV la peita era un impost directe que gravava sobretot els béns immobles dels veïns i dels forasters heretatas al terme de la vila. En el padró de 1398, la terra representava un 65 % de la riquesa imponible i els immobles urbans quasi el 30 %, mentre que la resta --ben esquifida-- es

⁵² Es tractava del mercader Manuel Caixa (13 arrendaments), el notari Pere de Begues (10), el mercader Jaume Miquel (5), el notari Guillem Feliu (4), i els mercaders Llorenç Miquel (4) i Joan Manyes (4), aquest darrer era l'únic que no havia gestionat rendes de la batllia.

repartia entre els ramats, els censos i altres conceptes de "moble".⁵³ En general, els diners líquids i els animals domèstics eren francs, de manera que només s'incloïen en la peita quan s'introduïen el comerç com a capitals i mercaderies. Això quedava clar en 1405, quan el consell manava

que aquell o aquells qui hauran porchs, bèsties, bestiar o algun altre moble o diners dels quals mercadejen et de aquells no paguen peyta, que dins los dits tres dies lo hagen manifestat als dits honrats jurats.⁵⁴

Així doncs, tot i que no s'han conservat padrons de riquesa complets de la primera meitat del segle XV, entre 1413 i 1443, les disposicions del consell sobre la taxació dels béns mobles permeten comprovar que eren gravats per l'impost.⁵⁵

Aquesta situació no degué canviar fins que en 1451 s'acordà ampliar l'abast de la peita a als capitals invertits en censals. La nova mesura responia a les creixents dificultats hisendístiques que experimentava la vila per la reducció dels arrendaments de les cises. Per a compensar aquestes pèrdues, la primera reacció havia estat incrementar la pressió fiscal, que s'havia duplicat entre els anys vint i els quaranta del segle XV. Tanmateix, la gravetat de la situació exigia augmentar també la base imponible de la peita i això volia dir gravar amb l'impost

⁵³ José SANCHEZ ADELL, "Estructura agraria de Castellón de la Plana en 1398", Saitabi, XXIII, 1973, pp. 147-175.

⁵⁴ AMC, LC (1405-06), 1405/6/29. Poc abans, en 1403, també s'havia indicat que els animals de llaurar no eren inclosos en l'impost, AMC, LC (1403-04), 1403/7/1.

⁵⁵ AMC, LC (1413-14), 1413/6/27 i LC (1443-44), 1443/11/14. En els anys trenta, davant el desaveïnament d'algunes famílies, el consell manava sota pena de 1.000 sous que, abans d'anar-se'n, pagassen una suma per a "descarregar" el seu moble de la peita, AMC, LC (1433-34) 1433/10/11 i 1433/10/18.

altres formes de riquesa que fins aleshores n'havien restat al marge.⁵⁶ No pot dir-se amb seguretat quin era el volum de capitals que s'havia invertit en el mercat censalista local, però és probable que triplicàs el valor del moble que s'havia gravat fins aleshores.⁵⁷ Des del punt de vista de la hisenda municipal, doncs, aquesta reforma fiscal estava justificada i podia tenir un resultat apreciable, però políticament xocà amb fortes resistències. En efecte, en agost d'aquest any, el consell havia nomenat una comissió de dotze prohoms --dos per parròquia-- encarregada de determinar la si convenia "metre en peyta los censals de carta de gràcia" i altres tipus de capitals. Es preveia així un augment de la base imponible i, per tant, en lloc de decidir la taxa de l'impost s'acordà esperar fins conèixer quin seria el volum de les "lliures peiteres".⁵⁸ La postura majoritària de la comissió era carregar els censals amb l'impost directe, però aviat sorgiren discrepàncies i es va decidir deixar la decisió final en mans del consell. La divisió també s'havia

⁵⁶ En 1436 el consell acordà que uns immobles com els "alfòndechs de la mar", que fins aleshores no havien estat gravats, lliurassen la peita aquells any i la de tot el temps que han estat sense pagar-la, AMC, LC (1436-37), 1436/7/29.

⁵⁷ A les darreries del segle XV, en el lloc de Sueca cada foc pagava, com a mínim, una pensió mitjana de 63 sous a creditors privats, de manera que extrapolant aquestes dades al Castelló de 1451 --amb una població de 649 focs i una taxa d'interés dominant del 8,33 %--, el volum dels capitals invertits en censals podria estar al voltant dels 300.000 sous, que per les dades disponibles beneficiarien sobretot els creditors locals i, en qualsevol cas, superarien els 70.000 sous a què ascendia el moble en el padró de 1398; vegeu l'estudi col·lectiu d'A. FURIO, J. V. GARCIA, A. J. MIRA, S. VERGER i P. VICIANO, "Endeutament i morositat en una comunitat rural. El censal a Sueca a finals del segle XV", Actes de la V Assemblea d'Història de la Ribera (Almussafes, 1988), Almussafes, 1993, pp. 119-165.

⁵⁸ AMC, LC (1451-52), 1451/8/17.

traslladat al govern municipal, ja que el justícia, un jurat i nou consellers s'oposaven rotundament a l'ampliació de l'abast de l'impost i exigien que "pagassen e peytasen com és acostumat", ja que la decisió presa pel consell --gravar els censals-- entenien "venir contra provisions reals".⁵⁹ Quatre dies després, en una nova sessió municipal, el consell reafirmava la posició presa per majoria i ordenava que

los censals de carta de gràcia e los diners que s menegen, o són preparats per a manejar, e los mobles acostumats que peyten e sien meses en peyta.⁶⁰

Una volta més, s'alçaren les veus de deu consellers que pretenien "que peyten a l'acostumat, e ço que s stat fet sia revocat", però la decisió de la majoria va ser ferma i es dugué endavant la inscripció dels censals en el padró de la peita.

Per a comprendre l'actitud contrària d'aquests prohoms cal considerar els avantatges que havia tingut per a un sector minoritari però influent del veïnat l'exempció dels capitals censalistes. En efecte, en una vila de trets rurals com el Castelló del segle XV, on la majoria dels veïns eren veritables llauradors i la resta també posseïen quasi tots terra, l'impost directe requeïa sobre tothom. Tanmateix, els mercaders, notaris, juristes i altres professionals destacats a més de les seues cases i heretats tenien una part del patrimoni en forma de capitals líquids i d'inversions censalistes que fins aleshores havien restat franques de cap càrrega fiscal. Fins i tot els

⁵⁹ AMC, LC (1451-52), 1451/8/20.

⁶⁰ AMC, LC (1451-52), 1451/8/24. Es manava també que "si algú aprés que aurà fet son manifest esmençarà diners que no aurà manifestat, que aquell dins un mes aprés aurà fet son esmerç sia tengut manifestar", amb l'amenaça de confiscar els diners invertits pels contraventors.

llauradors benestats, amb explotacions que produïen excedents per al mercat, disposaven de diners que col·locaven en l'arrendament d'imposts i en el mercat del crèdit. Amb la tendència alcista de la pressió fiscal sobre la terra no eren pocs els propietaris que havien preferit vendre els camps i invertir en censals, un sector lliure d'imposts i d'una rendabilitat moderada però segura.

Dels 41 membres del consell identificats de l'exercici 1451-1452 --incloent-hi consellers, jurats i justícia-- hi ha constància que 17 --més del 40 %-- es manifestaren obertament en contra de gravar amb la peita els censals. La base sociològica d'aquesta remarcable minoria estava constituïda sobretot pels prohoms de nivell socioprofessional més alt.

QUADRE 8
RESULTATS DE LA VOTACIO DE 1451

<u>professió</u>	<u>en contra</u>	<u>abstenció o a favor</u>	<u>total</u>
mercader	8	1	9
notari	2	2	4
donzell	1		1
llaurador	2	10	12
menestral	1	6	7
desconegut	3	5	8
	--	--	--
total	17	24	41

En efecte, pràcticament tots els mercaders i l'únic donzell s'oposaren a aquesta mesura fiscal, mentre que els notaris restaven dividits, però és ben significatiu que estigueren a favor de la mesura --o almenys no s'hi oposaren-- la immensa majoria dels llauradors i dels menestrals. De fet, els únics llauradors que s'hi oposaren van ser dos veïns que, a banda de tenir una riquesa comparable a la dels "burgesos" locals, tenien

diners invertits en el crèdit censalista.⁶¹

Amb tot, la majoria va ser favorable a l'ampliació de l'abast de la peita als censals, i així va continuar durant els anys següents. En 1453 la comissió encarregada de taxar el moble de la peita estava formada majoritàriament per llauradors i algun menestral, però mercaders, juristes i notaris --incloent-hi algun dels que s'havien oposat a gravar els censals dos anys abans-- també comptaven amb una presència remarcable, de manera que tant els titulars de terra com els de béns mobles es trobaven representats.⁶² Els sectors contraris a imposar els capitals censalistes, però, no s'havien resignat a acceptar la decisió majoritària, i un any rere altre plantejaren la qüestió. Així, en 1454 el consell es reafirmà en la necessitat que els censals "sien meses en peyta",⁶³ però en 1455 aconseguiren aturar una nova ampliació de l'impost a certs tipus d'aquests crèdits que encara no havien estat gravats.⁶⁴ Tanmateix, en 1459 aquesta excepció s'eliminava en ordenar el consell que es "facen metre

⁶¹ Bernat Mut era creditor d'un veí de Vilafamés, i en 1462 era titular --amb 10.525 sous-- d'un dels deu patrimonis més importants de Castelló, AMC, Cort del Justícia, 1456/11/9, i Llibre de Vàlues de la Peita (1462). Francesc Agramunt, al seu torn, era un dels principals inversors en el crèdit privat local, vegeu els capítols VI i IX.

⁶² AMC, LC (1453-54), 1453/8/1, de 12 taxadors, hi havia 5 llauradors, 1 sabater, 2 mercaders --entre ells Joan Miquel, que s'havia oposat al consell en 1451--, un notari, un jurista i 2 prohoms d'ofici desconegut, segurament també llauradors o menestrals.

⁶³ AMC, LC (1454-55), 1454/9/8.

⁶⁴ AMC, LC (1455-56), 1455/7/11, un sector dels consellers havia proposat que "tots los censals de carta de gràcia que són fora de la provisió no compreses per aquella sien meses en peyta", però la majoria rebutjà aquesta ampliació, tot ordenant que es declarassen la resta de censals als taxadors.

tots los censals de carta de gràcia" en la peita. I no deixa de ser significatiu que els taxadors del moble d'aquesta anyada, quan tornaven a predominar els interessos agraris de la majoria de la població sobre la minoria de censalistes, fossen sobretot llauradors, mentre que sols hi havia un mercader.⁶⁵

Durant els anys seixanta la tònica general seria el manteniment dels censals sota l'abast de l'impost directe, ja que en els llibres de la peita de 1462 i de 1468 aquesta modalitat de crèdit s'afegia a les possessions immobles dels contribuents,⁶⁶ i no hi ha referències en les actes dels consells sobre intents de modificació. Això no obstant, els sectors oligàrquics que s'havien resistit a veure gravades les inversions censalistes reorganitzaren les seues forces i en 1461 aconseguiren controlar almenys la meitat de la comissió encarregada de taxar el moble de la peita.⁶⁷ D'aquesta manera, tot i haver-se de sotmetre a la decisió majoritària del consell, podien influir decisivament en la gestió de l'impost, en concret en la fase més important, que era el càlcul de la riquesa imponible que s'assignava a cada contribuent, inclosos els censals.

L'ofensiva per a enfranquir els censals, però, es va reprendre --ara amb èxit-- en la dècada dels anys setanta, quan

⁶⁵ AMC, LC (1459-60), 1459/6/10, dels 12 taxadors hi havia 7 llauradors, un hostaler, un mercader i 3 d'ofici descongut, probablement llauradors o artesans.

⁶⁶ AMC, Llibres de Vàlues de la Peita, 1462 i 1468.

⁶⁷ AMC, LC (1461-62), 1461/7/12, de 10 taxadors identificats, 5 --Bartomeu i Francesc Agramunt, Bernat Mut, Gabriel Feliu i Joan Miquel-- eren els que en 1451 s'havien oposat a gravar els censals, mentre que la resta eren 2 llauradors, un sabater, un botiguer i un sense ofici conegut.

el domini de l'oligarquia "burgesa" es va consolidar amb el règim de conselleries vitalícies. Llavors, tot el poder municipal es concentrà, en la pràctica, en mans de dotze prohoms --6 notaris, 5 mercaders i un jurista-- designats pel rei entre els més rics i amb major experiència política de la vila. No resulta estrany així que els interessos dels prohoms decantats cap a formes de riquesa moble --i en primer lloc els censals-- fossen afavorits per una élit de poder on, fins i tot, s'havien perpetuat alguns destacats veïns hostils a gravar els censals en 1451.⁶⁸ Amb tot, una mesura que beneficiava la minoria més acomodada del veïnat en perjudici de la majoria que tenia la terra i la casa com a únic patrimoni, havia de buscar una justificació que la fes més assimilable per tota la comunitat, i els dirigents locals la van trobar en les mateixos abusos que practicaven els inversors en censals. En efecte, els creditors, argumentant que segons les clàusules del contracte censalista havien de rebre la pensió neta de qualsevol càrrega, forçaven els deutors no sols a pagar els interessos sinó també a satisfer-los el muntant de l'impost que el municipi els reclamava com a prestamistes.⁶⁹ D'aquesta manera s'explica que en 1472 els jurats poguessen presentar davant el consell la exempció fiscals del préstec censalista com una demanda popular:

⁶⁸ Dos d'ells --Bartomeu Agramunt i Guillem Moliner-- eren uns dels que en 1451 s'havien mostrat hostils a la inclusió dels censals en la peita.

⁶⁹ AMC, LC (1476-77), 1476/6/30, "per lo honorable consell fonch vist que los dits censals no devien éser mesos en peyta, e açò per tant com tot lo càrrech de la dita peyta venia al manlevador, per bé que la peyta se imposàs al prestador o senyor del censal, però que a la darrerria per a quella clàusula que s met en los contractes que los prometen donar franchs de tota peyta, etc. a la darrerria tot ho ha a pagar lo manlevador".

los vehins de la dita vila se'n congoxen molt que ultra la pensió que paguen dels dits sensals als senyors dels dits sensals encara han a pagar la peyta axí que u han a molt odiós.

Els jurats i els consellers, en decidir que els censals quedassen francs de la peyta, no sols van poder defensar els seus interessos personals i de grup, sinó que damunt podien presentar-se com a dirigents cívics que promovien el bé comú, en reconèixer que els deutors dels censals

són ya prou carregats de pagar la pensió de aquells, e que encara los fan pagar la peyta, e com axí los facen obligar que ls és cosa molt carregosa, per ço deliberà que los dits sensals de carta de gràcia no sien meşes enpeyta ni als sensalés ni als qui paguen los sensals.⁷⁰

Allò que no podien solventar per decret el grapat de prohoms que exercien el poder vitalici era la difícil situació financera del municipi, fins al punt que en acabar-se de redactar el llibre de la peyta en el mandat següent --sense incloure la riquesa invertida en censals-- la base imponible d'aquest any era 20.000 sous inferior a la de l'anterior exercici fiscal.⁷¹

La persistència de la crisi fiscal i la necessitat de trobar altres formes d'ingressos alternatives a l'increment de la pressió sobre els béns immobles, expliquen que, en eliminar-se el règim de conselleries vitalícies i fer-se més obert el consell amb el retorn a la insaculació --en el sentit de dificultar les aliances oligàrquiques--, es tornàs a plantejar la possibilitat de gravar amb la peyta els censals. És revelador que fos en el

⁷⁰ AMC, LC (1471-72), 1472/3/17.

⁷¹ AMC, LC (1472-73), 1472/5/31, on els jurats informaven que "que lo libre nou era ya clos", i que sumades les lliures peiteres, "fallien més de cent liures que no bastaven al que bastaven segons lo libre pasat".

primer exercici en què els consellers vitalicis perderen el seu poder exclusiu, en 1476-1477, quan va resorgir aquesta qüestió. Amb tot, els elements "burgesos" --sobretot notaris i mercaders-- i els llauradors rics conservaven una estreta majoria el el consell i, amb el seu vot, impediren que la proposta defesa per la resta dels camperols pogués prosperar.⁷² Aquestes contradiccions dins del grup que accedia als càrrecs de govern no sols reflectia una composició sociològica heterogènia, sinó que també les diferències de comportament polític entre els consellers "majors" i "menors". En efecte, els primers, on s'incloïen els prohoms més acomodats i amb major experiència edilícia, votaren aclaparadorament contra la proposta, mentre que els altres --veïns menys destacats-- ho feren a favor.⁷³

Aquesta decisió dels sectors benestants de la societat local de carregar el cost de la crisi fiscal sobre la majoria dels veïns --possessors sobretot de terra-- deixant estàlvies les seues inversions creditícies es va reafirmar en 1478. Llavors, davant les dificultats de la hisenda local --carregada amb un maridatge i amb un deute arrossegat de més de 2.000 sous de pensions censalistes--, alguns consellers propugnaren, "per no afegir a la peyta, que fosen meses los sensals de carta de

⁷² AMC, LC (1476-77), 1476/6/30. Votaren a favor de gravar els censals 13 consellers --9 llauradors, un notari i 3 sense ofici conegut-- i en contra 14 --6 notaris, 5 mercaders, un cirurgià i 2 llauradors rics--, mentre que s'abstingué el jurista Mateu Miralles. Resulta significatiu que el notari favorable a la proposta, Guillem Igual, sols tingués un patrimoni inferior als 4.000 sous, mentre que Bartomeu Giner i Jaume Alquècer, els llauradors contraris, assolissen els 11.000 i 9.600 sous respectivament en el llibre de la peita de 1479.

⁷³ Dels 15 consellers majors que votaren, 12 foren en contra i només 3 a favor, mentre que, dels 12 menors, 10 es pronunciaren pel "sí" i sols 2 pel "no".

gràcia". Una volta més, la resposta de la majoria fou ben clara: preferien la incrementar la pressió fiscal que requeia sobre els béns immobles abans que ampliar la base imponible de l'impost amb les inversions censalistes.⁷⁴ No va ser fins 1479 que, enfrontat amb la realitat d'una situació hisendística que continuava deteriorant-se, un consell amb majoria de llauradors i menestrals aconseguia dur endavant una reforma de l'impost directe que suposava tornar a gravar els censals amb la peita. En aquesta sessió municipal, els llauradors constituïen la meitat del consell, mentre que els artesans suposaven més del 12 %, de manera que aquests sectors de nivell sòcio-professional més baix --i amb patrimonis més vinculats a la terra que no als capitals mobles-- controlaven quasi els dos terços dels vots, i els elements superiors --mercaders, notaris i donzells-- sols retenien el terç restant. Les actes municipals no especifiquen el vot de cada magistrat, però, sens dubte, aquesta correlació de forces desfavorable als interesos dels inversors censalistes és la que explica el canvi d'actitud del consell. Amb tot, els sectors que es beneficiaven del mercat del crèdit aconseguiren bloquejar --per 18 vots en contra i no cap a favor-- la iniciativa d'incloure també en la peita les "cartes de deute amb interés", és a dir, els préstecs a curt termini.

D'aquesta manera, a fi de redactar el llibre de la peita de 1479, tant els creditors com els seus deutors havien de notificar els censals, els primers sota l'amenaça de la confiscació dels

⁷⁴ AMC, LC (1478-79), 1478/8/23. El consell acordà, "havent per millor afegir a la dita peyta que metre los sensals de carta de gràcia en peyta", apujar la taxa dels 4 sous per lliura prevists en un principi a 4 sous i 4 diners.

títols i els segons sota pena de 60 sous. Tanmateix, aquesta reforma no durà gaire temps. En 1480 el consell tornava a fer-se ressò dels arguments coneguts --els deutors havien de pagar la pensió i la peita del censal, cosa que esdevenia "total destrucció del poble"--, i acordà que no es gravassen amb l'impost si no es deduïa de la valoració fiscal de les heretats sobre les quals estaven carregats.⁷⁵ Si es té en compte que la majoria dels consellers d'aquest exercici foren llauradors --14 de 24--, podria pensar-se que aquesta mesura responia als interessos dels propietaris de terra, però també és cert que entre els camperols n'hi havia 4 que tenien més de 9.000 sous de patrimoni --Andreu Jover fins i tot superava els 19.000--, de manera que poden incloure's entre la èlit pagesa assimilable als prohoms més rics.⁷⁶ Així, els elements "burgesos" i els llauradors acomodats podien haver assolit una majoria que permetés enfranquir els censals no tant per afavorir els camperols endeutats, sinó per beneficiar-se com a membres d'un sector que participava en aquest mercat sobretot com a creditors. En qualsevol cas, bé fos controlant el consell o imposant clàusules abusives en els carregaments, els inversors en censals havien aconseguit

⁷⁵ AMC, LC (1480-81), 1480/9/3, els jurats porposaren que "tots aquells que fan sensals ab carta de gràcia fan grans clamós e tenen molta congoxa per ço com ells peyten per éntegre les heretats sobre què fan los sensals, e ultra la pensió que paguen hajen a pagar la peyta, és-los molt odiós que si axí com dels sensals que són ab fadiga e luisme és deduhit lo preu del sensal de la valor de la heretat, se deduhís dels sensals de carta de gràcia encara serie cosa de comportar però que axí com va los par total destrucció del poble, per ço que lo honorable consell hi provehís".

⁷⁶ Es tractava de 14 llauradors --4 amb més de 9.000 sous de patrimoni en 1479--, 2 generosos, 2 mercaders, 2 notaris, un especier i 3 sense ofici conegut.

escamotejar aquesta part de la seua riquesa moble de l'abast de l'impost. No s'acontentaren amb això, sinó que durant les dècades següents encara maldarien per assegurar-se altres formes d'exempció fiscal per a la seua riquesa moble que romania dins de l'abast de la peita, amenaçada per l'increment de la pressió fiscal.

Els béns mobles que s'incloïen en la base imponible de la peita eren les mercaderies destinades al comerç, tant el bestiar com altres productes. L'estratègia dels contribuents que posseïen aquest tipus de riquesa --mercaders, botiguers i altres sectors "burgesos" als quals s'afegien els camperols acomodats-- va ser limitar en un màxim el valor en què es taxaven les mercaderies a efectes fiscals. Així, en 1485 en el consell aprovava que

que qualsevol veyns de la dita vila que negociaran e faran mercaderia ara per terra ara per mar, que no pague més de huyt lliures peyteres..., exceptat de la present ordinació los botiguers e aquells qui tenen bestians, los quals hagen a peytar segons tendran.⁷⁷

Des d'aleshores cada contribuent sols podria ser carregat amb un màxim de 1.600 per les seues propietats destinades al comerç, una suma més aviat moderada per als prohoms més rics de la vila, si es té en compte de podia equivaldre al preu d'una dotzena de cavalls o d'un centenar d'hectòlitres de forment. Aquesta mesura, evidentment, no afavoria a la majoria de la població --llauradors modestos i menestrals--, sinó als que controlaven el mercat local, és a dir, no sols als mercaders sinó també als llauradors benestants, donzells i alguns professionals liberals. I de fet, era aquest sector heterogeni, però ben diferenciat dels camperols i artesans mitjans, el que predominava en la sessió consell on

⁷⁷ AMC, LC (1485-86), 1485/6/26.

es va aprovar aquesta mesura.⁷⁸

El fet de deixar al marge de la franquícia els productes de botiga i el ramat va provocar el descontent d'un sector dels veïns, que pressionaven el consell amenaçant amb desaveïnar-se de la vila per a defugir la càrrega fiscal. Aquesta amenaça era suficientment greu perquè el consell acordàs negociar amb ells "perquè tots sien ben tacçats, car tots fan vila".⁷⁹ Així, en 1490, el desveïnement dels ramaders, que s'assentaven a València, anava fent-se realitat, amb la consegüent pèrdua de riquesa imponible de la peita:

com molts veyns se desveynen per la dita rahó e s fan veyns de València e axí la dita vila pert la dita peyta, que paria al dit consell seria bo que los senyors dels bestiaris no pagassen més de les dites huyt lliures.⁸⁰

El consell es mostrà rebeç a consentir un enfranquiment d'abast tant generós com el de les mercaderies, però hagué de cedir i fixar un màxim de contribució per al ramat de 2.000 sous, un valor que podia equivaldre al preu de venda d'una vintena de cavalls.

Durant la segona meitat del segle XV, doncs, la tendència que va acabar imposant-se fou l'enfranquiment d'una part de la

⁷⁸ D'un total de 29 membres hi havia 4 mercaders, 5 notaris, 2 donzells, un botiguer i un especier, als quals podien afegir-se un parell acomodat --amb més de 10.000 sous de patrimoni en 1479--, i 2 llauradors que superaven els 9.000 sous de riquesa fiscal.

⁷⁹ AMC, LC (1485-86), 1485/9/28, La justificació per a oferir un millor tracte fiscal a aquests veïns era que "los bestiaris e altres mercaderies passen peril de cascun dia, hoc encara serà llevar los dits veyns de cercar altres partits a dany de la dita vila, ço és de desveynar-se e o cercar franquea".

⁸⁰ AMC, LC (1489-90), 1490/2/14.

riquesa moble, amb l'exempció total de l'impost --cas dels censals i altres formes de crèdit-- o establint un màxim en la valoració fiscal --per a les mercaderies i ramats. Cal veure també quin havia estat el tracte que el consell havia tingut cap a els béns immobles, que eren sobretot la terra i els edificis.

En general, la valoració fiscal de la terra de cultiu no va sofrir modificacions remarcables durant la segona meitat del Quatrecentes. Ara bé, el valor de les heretats, tant a efectes impositius com en el mercat, depenia de la qualitat de la terra, la facilitat per al reg i altres consideracions que determinaven el seu rendiment. Per a recollir aquestes diferències, tot el terme es dividia en "quadrelles", és a dir, en districtes dins dels quals totes les heretats tenien assignada una mateixa valoració en els llibres de la peita. En 1472, per exemple, al regadiu, una fanecada de terra podia oscil·lar dels 150 sous de la primera quadrella fins a només els 16 que assolien les heretats de la vuitena, mentre que les marjals sols arribaven a 5 sous per fanecada. Així, el canvi de la valoració fiscal d'una parcel·la podia fer-se canviat el valor de la fanecada o bé modificant els límits de les quadrelles, però els acords del consell no recullen cap d'aquestes iniciatives.

Amb tot, la creixent pressió fiscal sobre les heretats no van deixar de provocar conflictes entre el municipi i els contribuents que es creien taxats injustament. A finals de 1471 els jurats denunciaven els errors que contenia el llibre de la peita vigent,

per ço com moltes heretats hi havie que no eren en lo for rahonable en peyta, segons les quadrelles hon eren, e que havien cerquat lo memorial de les quadrelles, lo qual no han trobat com se digua que l'hajen furtat.⁸¹

De ser cert el robatori d'aquest document bàsic de la burocràcia fiscal, caldria pensar que les prohoms que tenien accés a l'arxiu municipal, a l'hora de protegir els seus interessos, podien recórrer a solucions no gaire cíviques. En qualsevol cas, els consellers no prengueren altra mesura que ordenar als jurats que nomenassen els prohoms "que facen lo memorial de les quadrelles, e que vaja en la manera acostumada", de manera que no s'hi preveia introduir cap modificació. Tres mesos després ja s'havia redactat el document, i l'única innovació respecte als anteriors exercicis fiscals era la major facilitat que s'atorgava als contribuents per a desprendre's de les heretats que resultaven massa oneroses. Aquesta delimitació de quadrelles i de la seua valoració fiscal es mantingué quan, en 1479, es va considerar necessari elaborar un nou llibre de la peita per motius tècnics.⁸² Mig any després, en 1480, sorgiren algunes queixes aïllades per augments de la taxació fiscal de les heretats, però es van rectificar seguint els barems de 1472.⁸³ Uns anys

⁸¹ AMC, LC (1471-72), 1471/11/29.

⁸² AMC, LC (1479-80), 1479/6/6, on es deia que en el darrer consell s'havia deliberat de fer un nou llibre de la peita, molt necessari perquè des de 1472 no se n'havia redactat cap, "e que lo dit libre e lo libre de compres e vendes anaven molt enbaratats e que ya en lo libre de compres e vendes no trobaven en què poguessen scriure".

⁸³ AMC, LC (1480-81), 1480/5/26. Joan Bru, Pere Penyarroja i altres afirmaven que una quadrella taxada a 550 sous el quartó --9 fanecades-- en el llibre de 1472 ha pasat a 900 en el nou, i demanen la reducció als 550, cosa que fou acceptada pel consell, ja que els jurats afirmen que no es volen fer canvis de quadrelles ni de taxació respecte a 1472.

després, en 1487, acabat de redactar un nou llibre de la peita, tornaren a haver-hi protestes --"alguns se clamen que en libre nou de vàlues porten algunes heretats més en peyta que no deuen anar per quadrella"--, però llavors el consell es negà a admetre cap rectificació mentre estigués en vigència aquest padró de riquesa.⁸⁴ Finalment, en 1497 es reconeixia la necessitat de confeccionar un nou llibre de vàlues --el que estava en ús tenia dotze anys--, a fi de facilitar el control fiscal sobre el veïnat i agilitzar una col·lecta que havia esdevingut el pilar bàsic de la hisenda local. En aquest sentit, és significatiu que, per a no permetre que s'abandonassen heretats que contribuïen, el consell ordenà que

jatsia sia stat altre proveyt e ordenat que durant lo quitament negun no puxa fer derencliments de terres sinó de margals e exutals".⁸⁵

3.2. Els recaptadors: del negoci a l'obligació

L'increment continuat de les taxes de la peita --una major pressió fiscal directa que tractava de compensar l'afonament dels ingressos de les cises-- no va deixar de provocar resistències i dificultats a l'hora de dur a terme les recaptacions. Des del segle XIV, el costum era adjudicar la col·lecta a un particular --solvent en el vessant tècnic i econòmic-- que, en una subhasta a la baixa, es comprometia a efectuar-la a canvi d'un salari

⁸⁴ AMC, LC (1487-88), 1487/7/23, el consell considerava que atendre les reclamacions "sia gran revolució e destorb de la col·lecta de peytes majorment e com se fa libre nou se tachen les heretats per jutges tachadors juxta forma de uadelles, fonch del·liberat que quant a tals heretats ara stiguen menys en peyta ara més, no·y sia feyta alguna novitat fins a libre nou".

⁸⁵ AMC, LC (1497-98), 1497/5/30.

menor. La retribució del peiter, doncs, a diferència de l'arrendatari de les cises, no es justificava pel risc d'invertir un capital, sinó per l'eficàcia de la seua gestió. Amb tot, l'operació podia posar en un mal pas el col·lector, ja que si les sumes recaptades eren inferiors a les previstes --per la morositat o l'empobriment dels veïns-- li calia justificar les mancances i, per altra banda, havia d'afrontar els pagaments que li encarregava la vila amb uns ingressos que podien esdevenir insuficients. Al capdavall, el peiter responia de la seua gestió amb el seu patrimoni i el dels seus fiadors, de manera que l'augment dels salaris deixava entreveure com, a mesura que avançava el Quatrecent, es feia més difícil trobar persones que s'arriscassen a recaptar l'impost. De fet, la col·lecta havia de començar a finals de juny --en Sant Joan--, però, a partir de 1445, en més de la meitat dels anys la designació del col·lector havia de retardar-se fins a l'agost o el setembre, mentre que els exercicis en què se solventava durant el mes de juny resultaven excepcionals.⁸⁶ Només una remuneració atractiva podia estimular les ofertes de personal disposat a ocupar el càrrec de peiter. De fet, els salaris d'aquests col·lectors s'havien situat en un nivell molt elevat --superior als 2.000 sous-- durant les darreries del segle XIV, en un moment de gran esforç fiscal motivat pel sanejament censalista, però en les primeres dècades del Quatrecent descendiren al voltant d'un miler de sous. A partir dels anys trenta les retribucions dels peiters superaren aquest nivell i --amb alguna excepció-- es mantindrien així fins

⁸⁶ Per al període que va de 1445-1446 a 1499-1500 es coneix la data de nomenament dels peiters per a 26 anys: 3 en juny, 7 en juliol, 11 en agost i 5 en setembre.

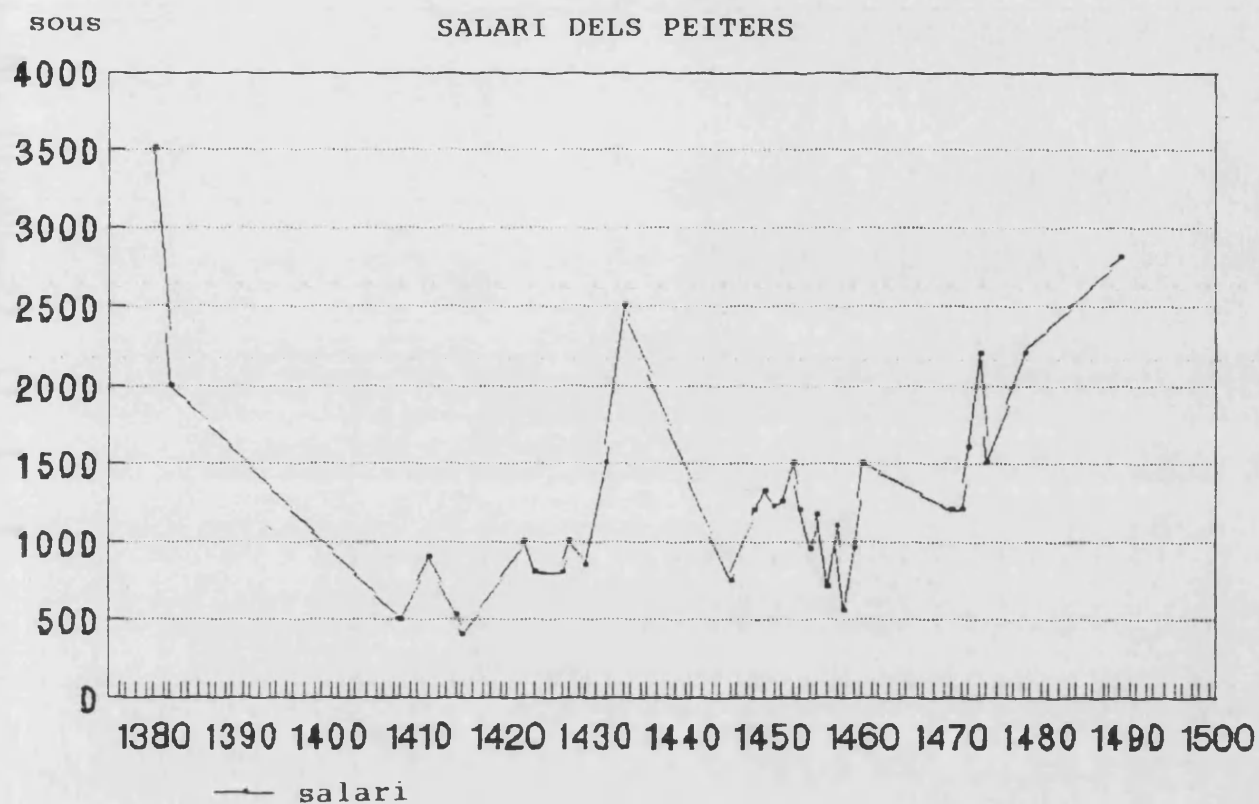

que en la dècada dels setanta arribaren a duplicar-se amb excreix. A grans trets, la tendència ascendent dels salaris coincidia amb l'augment de la taxa de la peita, de manera que es confirma com l'encariment de la gestió anava lligat a les dificultats de dur a terme les recaptacions, en un moment en què la gran pressió fiscal i la depressió econòmica abocarien molts contribuents a la morositat crònica.

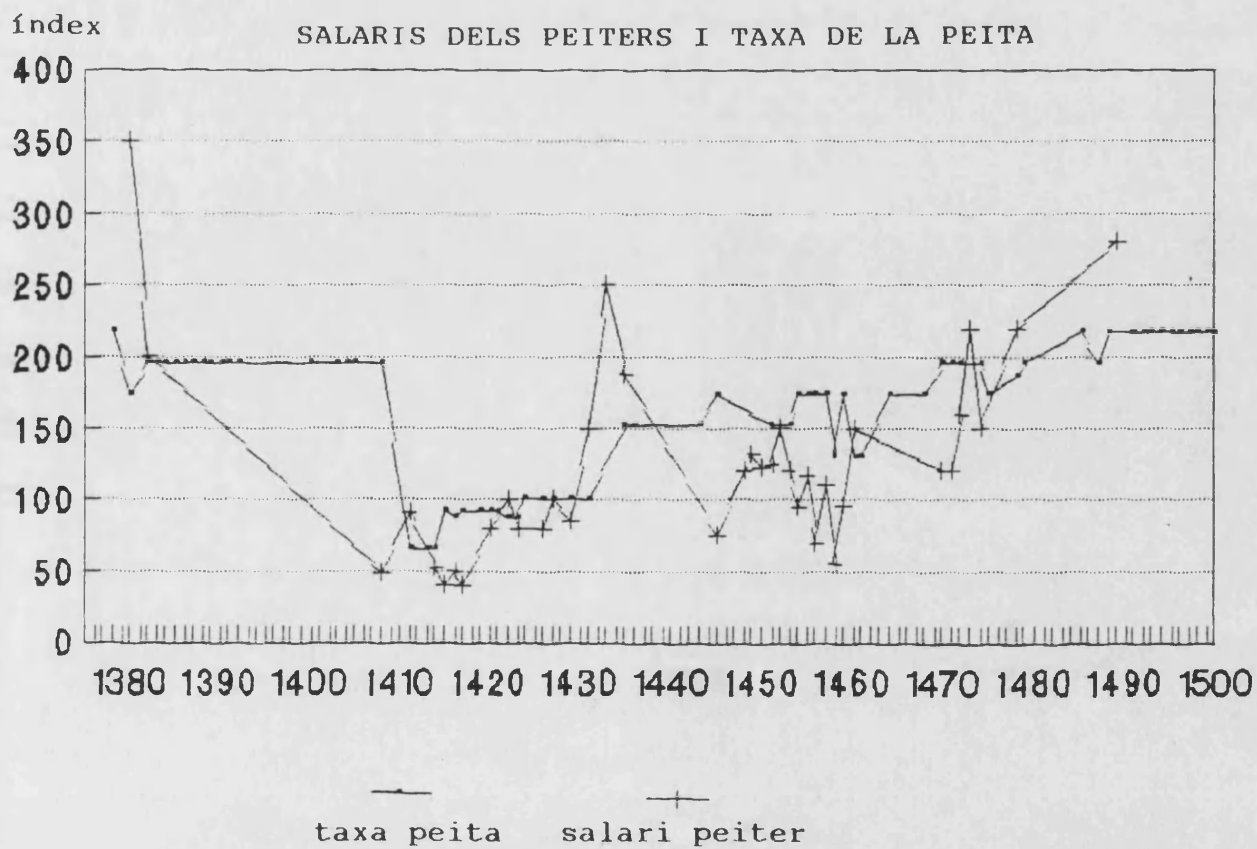
QUADRE 9
SALARI DELS PEITERS (sous)

1380-81	3.500		
1382-83	2.000		
1408-09	490	1454-55	950
1411-12	900	1455-56	1.170
1414-15	520		
1415-16	400		
1422-23	1.000	1456-57	700
1423-24	800	1457-58	1.100
1426-27	800	1458-59	550
1427-28	1.000	1459-60	960
1429-30	850	1460-61	1.500
1431-32	1.500	1470-71	1.200
1433-34	2.500		
1445-46	750	1471-72	1.200
1448-49	1.200	1472-73	1.600
1449-50	1.320	1473-74	2.200
1450-51	1.220	1474-75	1.500
1451-52	1.250	1478-79	2.200
1452-53	1.500	1489-90	2.800
1453-54	1.200		

GRAFIC 7

GRAFIC 8

Aquest encariment de les despeses burocràtiques es feia especialment costós per al municipi en un moment en què, amb uns ingressos a la baixa, no podia fer front a les demandes extraordinàries de la corona i, sobretot, als interessos d'un aclaparador deute censalista. Així, es buscaren altres fòrmules de gestió que facilitassen l'oferiment de persones disposades a recaptar la peita. La fòrmula més simple era fraccionar la col·lecta, que fins aleshores era global, per parròquies, de manera que les sumes a recaptar i el risc que assumia cada peiter eren menors. L'estalvi per a la vila no era massa gran, ja que en els anys cinquanta i setanta el muntant total d'aquests salaris ascendia a uns 1.200-1.500 sous, quan els peiters individuals solien rebre'n uns centenars més, però aquest sistema permetia cobrir les places de col·lector amb major facilitat. En efecte, la recaptació per parròquies es veia sobretot com un sistema alternatiu a l'acostumat, tal com es feia palès en 1391, ja que en no trobar-se ningú disposat a "collir e plegar aquella e pagar los anuals dels censals que li seran liurats ensemps ab los capítols de la dita peyta", es decidí arrendar la recaptació fraccionada.⁸⁷ Així, entre 1435 i 1475 hi hagué almenys nou ocasions en què el consell va optar per recaptar la peita per parròquies.⁸⁸

⁸⁷ AMC, LC (1391-92), 1391/5/29. Posteriorment, a fi de facilitar la contractació d'un peiter, el consell acordà oferir-li un préstec de 4.400 sous, 1391/6/5.

⁸⁸ AMC, LC (1435-36), 1435/8/21, LC (1436-37), 1436/8/10, LC (1448-49), 1448/8/4; LC (1450-51), 1450/8/30; LC (1451-52), 1451/9/8 i 12; LC (1455-56), 1455/7/27; LC (1461-62), 1461/8/30; LC (1471-72), 1471/7/18 i LC (1474-75), 1474/7/7; cal dir que finalment en 1435 s'aconseguí un peiter que es féu càrrec de tota la col·lecta.

A la llarga, però, els salaris que s'havien de pagar als col·lectors forçaren el municipi a buscar altres solucions més austeres, que implicaven de manera obligatòria als prohoms de la vila o a les seues autoritats. En juliol de 1475, segons exposaven els jurats, la universitat es trobava en una situació difícil per les exigències dels creditors de la capital del regne:

com Sent Johan era ya pasat e que los crehedós per lo temps de les morts que són en València congoxen de ses pensions per ço que seria bo que la peita se encantàs e jatsia la vila vaga prou stivada.⁸⁹

La urgència d'encetar la recaptació de l'impost era acceptada, però s'acordà no subhastar el càrrec de peiter, sinó triar per sorteig --a través de la insaculació-- vint veïns que, de manera forçosa, durien a terme la col·lecta per parròquies sense rebre cap salari.⁹⁰ Aquest "servei fiscal" obligatori tornaria a utilitzar-se en 1479 però, bé fos per l'oposició dels veïns o per la seua incompetència, en 1483 s'encarregaren directament els jurats de la col·lecta:

considerat que la provisió en l'any proppassat feta que los jurats fossen peytés e clavaris per experiència s'és mostrat dampnosa a la dita vila e lo dit consell.⁹¹

Aquesta solució, doncs, fou tan negativa que a l'any següent es decidí tornar a subhastar el càrrec encara que s'hagués de pagar un salari. Allò que intentaren les autoritats locals va ser tractar de limitar les retribucions dels peiters a un nivell molt baix. En 1485 s'acordava que el col·lector només havia de cobrar

⁸⁹ AMC, LC (1475-76), 1475/7/25.

⁹⁰ S'havien de traure 4 peiters per cada parròquia, excepte per les de Sant Agustí i Sant Tomàs, que en serien 2, mentre que els adelantats mudèjars i jueus recaptarien l'impost dins de les seues comunitats.

⁹¹ AMC, LC (1484-85), 1484/6/27.

120 sous i, si no se'n trobava cap, els jurats haurien de fer-se càrrec de la recaptació.⁹² Aquesta disposició es mantingué en l'exercici següent, però l'atenció que els jurats havien de dedicar a la col·lecta respercutia en l'abandó de les seues tasques de gestió municipal:

ha portat a la dita vila gran[s] dampnatges axí per ocupació de col·ligir peytes com pagar los crehedós no és stat entès en rominar ni comptar comptes alguns ni ministrar justícia a les gents.

A banda de negligir les seues obligacions, el risc que havien d'assumir els jurats --amb el seu patrimoni privat-- era tan amenaçador, en una època de grans exigències fiscals, que molts prohoms preferien renunciar a ocupar aquest ofici executiu desfent-se de la propietat legal dels seus béns i fins i tot desaveïnant-se de la vila. Així s'exposava l'any 1488 en el consell municipal:

s'és seguit que molts per no col·ligir peytes se són fets veyns de altres parts e han fetes donacions de sos béns e açò era total destrucció de la cosa pública.⁹³

Quan tornà a plantejar-se la impossibilitat de dur a terme la recaptació amb peiters triats per subhasta, la decisió fou encarregar la col·lecta a veïns designats a l'atzar --quatre per parròquia-- que s'haurien de conformar amb una retribució mínima, de mig centenar de sous. La coerció que assegurava el compliment d'aquest servei comunitari era pecuniària, ja que el càrrec només

⁹² En febrer de 1486 es revocava l'ordinació que eprmetia als jurats ser peiters, però en maig es preveia la possibilitat de fer-los col·lectors si el càrrec restava vacant, AMC, LC (1485-86), 1486/2/7 i 1486/5/7.

⁹³ AMC, LC (1487-88), 1488/4/7. Per a poder ser elegit jurat calia ser veï de Castelló i posseir-hi béns valorats en un mínim de 4.000 sous.

podia defugir-se pagant pagant 50 sous al municipi.⁹⁴ Aquesta compensació que s'exigia no era massa onerosa per als prohoms més acomodats, però podia constituir una barrera difícil de franquejar per a la resta del veïnat, de manera que els sectors oligàrquics, a través del control del consell, tractaren de carregar sobre les espatlles dels altres veïns el treball i el risc que comportava recaptació fiscal. Finalment, des de 1491 la col·lecta quedà a càrrec de Cristòfor de Vassurto, el foraster que havia arribat a un acord amb la vila per a gestionar el sanejament censalista durant deu anys.⁹⁵

La complexitat de la recaptació d'un impost com la peita feia impossible que els col·lectors acabassen puntualment la seua gestió, de manera que podien continuar exigint els deutes dels contribuents morosos més enllà del període legal del seu exercici. Aquesta pràctica no deixava de provocar conflictes -- "grans altercacions e dedats"-- entre els peiters i el veïnat, fins al punt que en 1408 el consell limità el termini de les reclamacions a un any després de tancat el període de la col·lecta.⁹⁶ Aquesta disposició, però, difícilment podia

⁹⁴ AMC, LC (1490-91), 1490/9/5, on s'afirmava que, "sobre la imposició de peites en col·lectors, fonch del·liberat e clos que sien fets quèrns, ço és quatre per parròquies e que hajen de salari cascun quèrner cinquanta sous, e si col·ligir no volrà, que donant cinquanta sous a la vila sia exemp de la dita col·lecta".

⁹⁵ AMC, Llibre de Rebudes i Dates (1499-1500).

⁹⁶ AMC, LC (1408-09), 1408/6/29. El motiu dels conflictes era "que per pasament de temps la memòria axí del col·lector com del deutor ere mesa en oblit, axí de les pagues fetes per lo deutor com de les rebudes fetes per lo col·lector", cosa que indica les mancances tècniques de la gestió dels peiters. D'altra banda, la insuficiència de la col·lecta per a fer front als deutes censalistes arribava a enfrontar el peiter amb el consell, tal com succeí en 1404, quan el recaptador demanava que el síndic

complir-se a partir dels anys trenta, quan l'inici de la depressió econòmica de la vila augmentava els problemes dels peiters per a cobrar puntualment l'impost dels veïns. La situació arribà a estar tan deteriorada que en 1439 el mateix consell reconeixia que "lançar la dita peyta al present en la dita vila és totalment destrucció de aquella", més encara quan la peita de 1437 no s'havia pogut acabar de recaptar en dos anys, de manera que posar en marxa una nova col·lecta seria "total destrucció e despoblació de la dita vila".⁹⁷ Aquestes dificultats per a reproduir el cicle fiscal tornarien en 1443, quan davant el consell no va iniciar la recaptació de la peita fins que, ja en el mes d'agost, fou forçat per un comissari enviat per la reina.⁹⁸ En la segona meitat del segle XV no es registraren col·lapses tan greus, però les autoritats locals foren conscients que l'esforç fiscal que s'exigia als veïns havia arribat al límit tolerable. En 1461 el consell decidia rebaixar la taxa acordada en un principi atès que

la dita universitat és constituïda en gran necessitat e pobrea, axí per lo donatiu de la coronació com per la gran... pedra que y ha sobrevingut garroffes, oli,⁹⁹ entèn que les gents pagar no poden per les dites rahons.

La reducció de la riquesa impossible, vinculada sobretot a la disminució constant dels efectius demogràfics, provocava l'enduriment de la pressió fiscal sobre els veïns que restaven.

de la vila i avançàs 1.000 sous, "com les lliures peyteres que ls eren donades no ls bastassen a pagar los censals que a aquells per la dita vila los eren estats assignats", AMC, LC (1403-04), 1404/1/17.

⁹⁷ AMC, LC (1439-40), 1439/6/25.

⁹⁸ AMC, LC (1443-44), 1443/8/27.

⁹⁹ AMC, LC (1461-62), 1461/8/22.

En aquest context les catàstrofes climàtiques i les pestes no feien sinó desestructurar encara més la precària hisenda pública. En abril de 1490 els jurats veien greument amenaça la propera col·lecta de la peita per "aquest infortuni de la mortaldat e pestilència que y és", que havia provocat la fugida i potser l'empobriment de molts veïns:

si plaurà a Déu qu'estes morts seran passades e los qui se'n són anats per les morts seran tornats e tendran de què pagar, car en altra manera la vila és perduda e no és possible pagar, car tothom se'n és anat e no s'i negocia res e totes les portes són tancades.¹⁰⁰

En bona mesura les pitjors previsions s'havien complert, ja que en el mes d'octubre la universitat devia més de 12.000 sous de pensions censalistes i el consell encara no havia pogut iniciar la col·lecta de la peita, i fou per ordre del batlle general que llavors va decidir posar en marxa la recaptació a través de peiters forçosos que es designaren per sorteig.¹⁰¹ En altres ocasions l'epidèmia havia esclatat a l'inici de l'exercici fiscal i llavors no era estrany, com succeí en 1472, que la recaptació quedàs bloquejada per la fugida del mateix peiter.¹⁰² Durant la seona meitat del Quatrecent, doncs, esdevenia defícil que els peiters poguessen obtenir dels contribuents l'impost sense demores o resistències. Així, s'entèn que no arribaren a justificar els seus comptes davant el consell fins uns anys

¹⁰⁰ AMC, LC (1490-91), 1490/4/13.

¹⁰¹ AMC, LC (1490-91), 1490/10/7. L'11 de setembre, davant el deute de pensions, el consell ja havia decidit demanar ajuda a la corona i no recaptar la peita fins obtenir alguna resposta.

¹⁰² AMC, LC (1457-58), 1457/8/20, on s'afirmava que el notari Dionís Manyes havia deixat la vila "per les morts" abandoant així la seua tasca com a peiter.

deprés d'acabat el termini legal de la col·lecta.¹⁰³ Més que la mala gestió dels peiters, aquests retards obeïen als problemes objectius que tenien els veïns per a satisfer l'impost, de manera que en 1498 el consell ampliava el termini durant el qual podien reclamar els col·lectors els deutes dels contribuents morosos d'un a dos anys després de tancar-se l'exercici fiscal.¹⁰⁴

Un factor addicional que entrebancava l'activitat dels peiters era la resistència dels veïns que podien alegar algun tipus d'exempció, com eren els sectors privilegiats: els clergues i la petita noblesa local. Els conflictes amb els capellans i, sobretot, dels frares de Sant Agustí s'aguditzaren durant la segona meitat del segle XV. Ja en 1437 alguns destacats prohoms com el jurista Pere Miralles i els capellans s'oposaren a pagar la peita municipal, un conflicte latent tornaria a manifestar-se en 1472, i en aquesta ocasió no afectava sols als peiters sinó a la resta de col·lectors:

era feta clamor per los peytés e cequiés, çudés e altres que havien haver dinés dels capellans que los dits capellans no volien pagar, provehint en lo dit fet.. que puxen metre en venda de les heretats dels dits preveres.¹⁰⁵

Aquesta amenaça d'embargament es duria a la pràctica en el cas dels frares, ja que en 1485 el municipi va vendre, per impagament

¹⁰³ L'aprovació dels comptes dels peiters de 1459-1460 no tingué lloc fins 1468, mentre que Jaume Rovira aconseguí en 1473 lliurar als jurats una part de les recaptacions de 1467-68 i 1468-69, i encara quedà a deure algunes sumes que li foren prorrogades, AMC, LC (1467-68), 1468/1/17 i LC (1472-73), 1473/3/27.

¹⁰⁴ AMC, LC (1498-99), 1498/9/28.

¹⁰⁵ AMC, LC (1471-72), 1472/4/18.

de la peita, diverses possessions del monestir de Sant Agustí.¹⁰⁶ La fermesa de les autoritats municipals, però, no aconseguia sotmetre la resistència dels eclesiàstics, menys encara en un moment de estretors econòmiques. Per això, es van prendre noves mesures, més indirecte, que anaven dirigides a bloquejar els ingressos dels capellans morosos. En 1486 el consell prohibia "que negun emphiteota no pague lo cens degut a negun beneficiat fins hagen paguat la peyta de sos beneficis als peytés o concordat ab ells".¹⁰⁷ És a dir que pressionant el sector més feble, els veïns que aportaven les rendes de les capellanies, es pretenia forçar aquests clergues a triar entre quear-se sense ingressos o complir amb l'impost.

Els cavallers assentats a la vila --alguns provinents de famílies de mercaders i de jurites ennoblides-- tampoc no estaven disposats a participar amb la resta del veïnat en els sacrificis que imposava la desesperada situació financera del municipi. En 1471 era Joanot de la Serra qui exigia --sense èxit-- que se li respectassen les franquícies oferides anteriorment pel municipi,¹⁰⁸ mentre que en 1486 Pere Miquel demanava l'exempció de l'impost, però el consell --"atesa la necessitat de la vila"-- es negava a acceptar qualsevol enfranquiment que no estigués ja

¹⁰⁶ AMC, LC (1485-86), 1485/10/12 (judiciari). Es tractava de la venda de 16 censals que cobrava el monestir, que en total suposaven una renda de 213 sous i 9 diners.

¹⁰⁷ AMC, LC (1485-86), 1486/4/6.

¹⁰⁸ AMC, LC (1471-72), 1471/9/1. El problema era que en 1467, per a incentivar l'assentament de Joanot Martorell en la vila, dins del context de la política d'atracció de pobladors, el consell li havia concedit franquícia de la meitat de la peita dels béns que hi posseïa llavors, però es negava a fer extensiva aquesta exempció a les heretats que el cavaller havia comprat posteriorment.

reconegut.¹⁰⁹ Els problemes s'agreuarien durant els anys noranta, ara amb una acció col·lectiva dels cavallers que podia acabar als tribunals.¹¹⁰ En efecte, en 1497 el consell reconeixia que "tots volien franquea de peytes e d'açò sia de tots dies differències", per a acordar que aquests nobles "paguen les peytes per éntegre segons és acostumat".¹¹¹ A l'any següent s'insitia en fer-los complir la càrrega fiscal,¹¹² i aquesta seria la postura que mantindria el municipi fins a les darreries del segle,¹¹³ ja que de fet, en 1501, s'ordenava l'embargament sense excepció dels cavallers que es resistien a pagar l'impost.¹¹⁴

No eren sols les minories privilegiades els que tractaven de defugir el pes d'una fiscalitat directa cada volta més feixuga. En 1501 els jurats denunciaven que alguns veïns es desfeien de la titularitat legal dels seus béns per a no pagar l'impost:

lo dan que s segueix a la dita vila per ocasió de les peites axí de alguns que venen, donen e trasporten ses heretats a persones no pagadores per aquelles se vénen a perdre e la vila no pot exhigir les peytes.¹¹⁵

¹⁰⁹ AMC, LC (1485-86), 1486/5/10 i LC (1486-87), 1486/7/26.

¹¹⁰ Cal dir, però, que en el padró de la peita de 1497 sols hi havia 8 petits nobles.

¹¹¹ AMC, LC (1497-98), 1497/6/16 i 1497/7/30.

¹¹² AMC, LC (1498-99), 1498/12/26 i 1499/2/13, on es parlava de la possibilitat d'arribar a un compromís amb els cavallers.

¹¹³ AMC, LC (1499-00), 1499/8/4 i 1499/9/7.

¹¹⁴ AMC, LC (1500-01), 1501/1/31.

¹¹⁵ AMC, LC (1500-01), 1501/3/27.

El consell ratificà una ordinació anterior que obligava a pagar l'impost a qui alienàs les heretats a persones amb franquícia i, si es negaven, havien de ser embargats com si encara tinguessen la possessió d'aquests béns. Al costat d'aquesta estratègia evasiva, es practicava també l'ocultació fiscal de les propietats mobles, que eren les que més difícilment podien ser controlades per les autoritats. Tanmateix, fins i tot quan eren descoberts, hi havia veïns que es resistien a la confiscació dels fruits dels seus camps i se'ls emportaven contra la voluntat dels peiters. Per a acabar amb aquesta resistència, en 1501 consell amenaçava els infractors amb la presó en disposar que els jurats

sien tenguts e obligats pendre los qui los fruyts haurà trets e fet traure e aquells posen en la presó en la qual stiguen tant e tant longament fins los dits fruyts haja restituyts.¹¹⁶

Les actuacions dels peiters contra els deutors de l'impost sovintejaren en els anys cinquanta i, de fet, els embargaments arribaren a ser tan freqüents en les dècades següents que el consell hagué d'intervenir per a regular el lloc i els dies on se subhastaven els béns confiscats. Així, en 1485 va ordenar que "los peytés hagen a vendre les penyores en la plaça dos dies de dilluns a hòmens no forasters".¹¹⁷ Les confiscacions, però, no sempre estaven justificades. El zel dels peiters, que arriscaven els seus propis béns i els dels seus fiadors, podia dur-los a efectuar execucions abusives --tal com

¹¹⁶ AMC, LC (1500-01), 1501/5/29.

¹¹⁷ AMC, LC (1485-86), 1485/11/10. Més que una actitud de solidaritat veïnal, la preocupació de les autoritats locals seria més aviat evitar que els béns immobles anassen a mans de propietaris que escapaven al seu control directe i, per tant, podien defugir amb major facilitat les seues obligacions fiscals.

feia Dionís Manyes en 1491-- i llavors el consell havia d'eixir en defensa dels veïns.¹¹⁸

QUADRE 10
EXTRACCIO PROFESSIONAL DELS PEITERS

	<u>peiters voluntaris</u>		<u>peiters forçosos</u>	
burgesos	21	40,38 %	5	11,90 %
llauradors	12	23,07 %	20	47,61 %
menestrals	9	17,30 %	8	19,04 %
desconegut	10	19,23 %	9	21,42 %

total	52		42	

El càrrec de peiter no estava a l'abast de qualsevol veí. D'entrada, la complexitat de la col·lecta exigia uns mínims coneixements comptables i, d'altra, el candidat havia de veure's avalat pel seu patrimoni i pel dels seus "fermances". En conseqüència, els personatges que entraven en aquest mercat de col·lectors eren els prohoms millor situats en la societat local. Així, un 40 % dels peiters voluntaris foren mercaders i, en menor mesura, notaris, mentre que els llauradors benestants s'acostaven a un quart i els menestrals a una cinquena part.¹¹⁹ El predomini dels sectors "burgesos" es fa encara més evident si es considera que, dels 15 peiters que cobraren un salari igual o superior a 1.000 sous, un 60 % pertanyien al món del comerç i del notariat --7 mercaders, un botiguer i un notari--, i significativament sols

¹¹⁸ AMC, LC (1491-92), 1491/5/30. El consell, davant les proetestes de nombrosos veïns, ordenà al peiter que sols executàs els deutes posteriors a l'any 1488.

¹¹⁹ D'un total de 52 peiters que obtingueren la col·lecta per subhasta, hi havia 13 mercaders, 2 botiguers, 5 notaris i un especier; en el grup dels llauradors s'inclou, a més dels 11 d'aquest ofici, un vaquer; els artesans eren 4 paraires, un teixidor, un blanquer, un pellisser, un fuster, als quals s'afegeix un corredor; els peiters d'ofici desconegut eren 10.

hi havia cap llaurador, mentre que la resta eren un fuster i quatre col·lectors d'ofici desconegut. Els peiters que aconseguien guanyar el contracte de recaptació no sols tenien un nivell professional elevat --i útil per a la gestió burocràtica i comptable--, sinó que pertanyien massivament a l'èlit política local. En efecte, vuit de cada deu havien participat --o participarien després-- en el govern municipal, i un terç del total de peiters havien superat el nivell de simples consellers per a exercir els oficis superiors de jurat, justícia o mustassaf. Mentre el volum del salari compensava el treball i el risc que s'havia d'assumir, el càrrec de peiter estigué controlat per comerciants i notaris, amb una presència remarcable de llauradors acomodats --que s'hi assimilaven en les seues activitats inversores-- i, en general, la col·lecta es confiava a prohoms que exercien el poder local.

QUADRE 11
ACTIVITAT POLITICA DELS PEITERS

	<u>peiters voluntaris</u>		<u>peiters forçosos</u>	
oficials	18	34,61 %	10	23,80 %
consellers	25	48,07 %	12	28,57 %
sense càrrecs	9	17,30 %	20	47,61 %

total	52		42	

Ara bé, en el moment que el municipi no tingué capacitat per a pagar salaris atractius, el mercat de peiters va quedar sense oferta i el consell decidí reclutar de manera forçosa --amb treball gratuït o salaris baixos-- els veïns que havien de fer-se responsables de la recaptació. La meitat d'aquests peiters ja no eren mercaders i notaris, sinó llauradors, seguits per una cinquena part de menestrals, mentre que els "burgesos" es reduïen

a un de cada deu. Al deixar l'elecció a l'atzar, el perfil d'aquests peiters tendia, doncs, a reproduir l'estructura professional de la vila.¹²⁰ Els col·lectors, encara que trets per sorteig, havien de tenir una mínima solvència tècnica i econòmica, però amb el nou sistema s'ampliava significativament la seua base social, ja que pràcticament la meitat es triaven fora del grup que tenia accés als càrrecs municipals, quan entre els peiters voluntaris només hi havia un de cada sis sense experiència política. En definitiva, mentre la recaptació de la peita fou un bon negoci estigué en mans de prohoms influents, però en esdevenir una tasca arriscada i mal retribuïda, sobretot en el darrer quart del segle XV, el consell la carregà sobre les espatlles de veïns més modestos.

* * *

A través del sistema fiscal es posaven de manifest les relacions de dependència política que lligaven la comunitat al poder central --tant a la corona com a les institucions estamentals-- i el conjunt del veïnat als dirigents de la vila. No es tractava simplement de l'organització d'un procés tècnic --la recaptació de l'impost-- sinó d'un complex sistema de dominació. Dins d'aquesta entramat, el paper hegemònic l'exercien els aparells centrals de l'estat, que amb les seues demandes

¹²⁰ AMC, Llibre de Vàlues de la Peita (1479), segons les dades d'aquest padró de riquesa, completades amb les referències a oficis contingudes en la sèrie de la Cort de Justícia, d'un total de 520 homes cristians, eren llauradors el 46,53 %, burgesos el 8,84 %, menestrals el 18,07 % i sense ofici conegut el 22,50 %, encara que la majoria d'aquests serien també llauradors.

fiscals extraordinàries marcaven els marges en què s'havien de moure les finances municipals. Aquesta pressió des de dalt es concretava en un aclaparador endeutament censalista, que, per una banda, permetia respondre a les peticions pecuniàries de la corona o de les corts i, per altra, suposava un negoci rendista per als creditors de València. El grup dirigent local, fins i tot el seu nucli oligàrquic, tenia poca capacitat per a modificar aquesta xarxa de dependència política i econòmica. En canvi, la seua posició dominant dins de la vila els permetia participar, encara que a nivell secundari, en el negoci del deute públic i, sobretot, gestionar l'impost municipal com a peiters i arrendataris de les cises. A més a més, podien orientar la política fiscal de manera que l'esforç impositiu recaigués sobre el consum de productes bàsics i la terra, mentre que els interessos comercials i les inversions creditícies -- monopolitzades per l'èlit local-- es veien pràcticament lliures de càrregues. En una comunitat de petits i mitjans llauradors, això volia dir que els prohoms més influents aconseguien desviar l'esforç fiscal sobre la majoria del veïnat. Sense arribar a constituir-se en un grup formalment privilegiat, l'oligarquia local havia reeixit a protegir-se del rigor d'un sistema fiscal que estava bastint-se al servei de la centralització de l'estat.

QUADRE 12
RELACIO DE PEITERS

<u>exercici</u>	<u>nom</u>	<u>ofici</u>
1458-59	Bartomeu Agramunt	botiguer
1490-91*	Joan Alegre	
1490-91*	Joan Amigué	llaurador
1476-77*	Bernat Anglés	
1490-91*	Pere Aragonés	paraire
1471-72	Joan Arrufat	teixidor
1474-75	Miquel Arrufat	mercader
1479-80	Miquel Arrufat	mercader
1490-91*	Miquel Arrufat	mercader
1476-77*	Jordi Bago	notari
1461-62	Francesc Barrufet	corredor
1471-72	Francesc Barrufet	corredor
1474-75	Francesc Barrufet	corredor
1436-37	Guillem Bellido	
1476-77*	Antoni Bonet	pescador
1490-91*	Vicent Bono	
1414-15	Joan de Bues	
1416-17	Joan de Bues	
1400-01	Vicent de Campos	
1438-39	Manuel Caixa	mercader
1443-44	Manuel Caixa	mercader
1449-50	Manuel Caixa	mercader
1450-51	Miquel Castell	paraire
1436-37	Pere Castell (M)	mercader
1490-91*	Francesc Castellet	llaurador
1479-80	Guillem Cavaller	
1490-91*	Nicolau Celma	
1490-91*	Berenguer Coll	llaurador
1476-77*	Salvador Cortit	teixidor
1476-77*	Andreu Dolç	sabater
1448-49	Gabriel Igual	fuster
1450-51	Gabriel Igual	fuster
1453-54	Gabriel Igual	fuster
1457-58	Gabriel Igual	fuster
1470-71	Gabriel Igual	fuster
1476-77*	Miquel Igual	llaurador
1490-91*	Gaspar Eiximeno	notari
1431-32	Mateu de l'Espasa	
1436-37	Antoni Esteve	paraire
1476-77*	Pere Esteve	llaurador
1391-92	Pere Estrader	
1459-60	Francesc Feliu	mercader
1474-75	Francesc Feliu	mercader
1476-77*	Arnau Ferrer	llaurador
1436-37	Bernat Ferrer	pellisser
1437-38	Bernat Ferrer	pellisser
1468-69	Macià Ferrer	paraire
1420-21	Antoni Ferriols	llaurador
1423-24	Antoni Ferriols	botiguer
1427-28	Antoni Ferriols	botiguer
1448-49	Antoni Ferriols	llaurador

1461-62	Antoni Ferriols	llaurador
1490-91*	Bartomeu Ferriols	
1451-52	Pere Ferriols	llaurador
1490-91*	Andreu Figuerola	
1490-91*	Bartomeu Font	llaurador
1476-77*	Bonanat Font	moliner
1461-62	Berenguer Gatell	llaurador
1471-72	Berenguer Gatell	llaurador
1490-91*	Pere Gisbert	llaurador
1476-77*	Bernat Gomar	
1459-60	Jaume Gombau	especier
1476-77*	Bonanat Granyana	llaurador
1408-09	Joan Guerau	mercader
1417-18	Joan Guerau	mercader
1422-23	Joan Guerau	mercader
1426-27	Joan Guerau	mercader
1448-49	Joan Guerau	mercader
1436-37	Bernat Guimerà	llaurador
1476-77*	Bartomeu Joan	llaurador
1489-90	Miquel Joan	mercader
1451-52	Andreu Jover	llaurador
1455-56	Andreu Jover	llaurador
1476-77*	Jaume Maimó	
1454-55	Dionís Manyes	notari
1456-57	Dionís Manyes	notari
1465-66	Dionís Manyes	notari
1476-77*	Dionís Manyes	notari
1478-79	Dionís Manyes	notari
1482-83	Dionís Manyes	notari
1453-54	Joan Manyes	mercader
1436-37	Miquel Marçal	
1490-91*	Guillem Marco	llaurador
1490-91*	Bernat Martí	llaurador
1490-91*	Joan Martí	paraire
1455-56	Nadal Martí	vaquer
1476-77*	Pere Martí	llaurador
1490-91*	Joan Martorell	llaurador
1476-77*	Bernat Mas	llaurador
1421-22	Pere Mercer	mercader
1452-53	Francesc Miquel	mercader
1472-73	Gaspar Miquel	mercader
1476-77*	Guillem Miquel	llaurador
1491-92	Jaume Miquel	mercader
1490-91*	Joan Miralles	mercader
1391-92	Berenguer Miró	
1450-51	Joan Miró	mercader
1490-91*	Martí Misança	paraire
1476-77*	Gabriel Mulner	
1450-51	Bernat Mut	llaurador
1445-46	Bartomeu Nadalies	llaurador
1490-91*	Berenguer Peris	vaquer
1433-34	Lluís Pineda	notari
1411-12	Joan Prats	
1413-14	Joan Prats	
1415-16	Joan Prats	
1419-20	Joan Prats	

1380-81	Arnau Real	
1460-61	Pere de Reus	mercader
1473-74	Pere de Reus	mercader
1490-91*	Andreu Ribalta	llaurador
1490-91*	Jaume Rovio	llaurador
1470-71	Jaume Rovira	blanquer
1451-52	Pere Rubert	pescador
1471-72	Pere Rubert	llaurador
1403-04	Francesc Sala	notari
1429-30	Joan Sala	notari
1386-87	Pere Sanxis	
1435-36	Francesc Serra	notari
1436-37	Francesc Serra	llaurador
1448-49	Francesc Serra	llaurador
1476-77*	Aries Sorribes	teixidor
1476-77*	Miquel Tripó	llaurador
1490-91*	Miquel Tripó	llaurador
1382-83	Guillem Trullols	
1479-80	Joan Vilarroig	llaurador
1391-92	Jaume Vives	

 * peiters forçosos.

QUADRE 13
ARRENDATARIS DE LES CISES

<u>arrendatari</u>	<u>ofici</u>	<u>majors</u>	
Bartomeu Agramunt	botiguer	1452-53 1460-61	
Jaume Alquècer	llaurador	1458-59	
Joan Aparici	pescador		1429-30
Pere Aragonès	mercader	1499-00	
Guillem d'Arenys	mercader	1404-05	
Miquel Arrufat	mercader	1453-54	1463-64
Nicolau Arrufat	mercader	1489-90	
Pere de Begues	notari	1400-01 1408-09 1413-14 1416-17 1419-20 1420-21 1422-23 1424-25 1425-26	1420-21
Bartomeu de Bues	notari	1468-69	1468-69 1473-74
Manuel Caixa	mercader	1417-18 1421-22 1423-24 1425-26 1445-46 1448-49	1431-32 1435-36 1438-39 1451-52 1455-56 1460-61 1461-62
Nadal Canyelles	teixidor	1438-39	
Nicolau Casalduch	mercader	1499-00	
Berenguer Castell	mercader	1449-50	1448-49 1456-57
Joan Castell	mercader	1464-65	1464-65
Miquel Castell	paraire	1470-71	
Pere Castell (Rod.)	mercader	1415-16	

Bartomeu Cavaller	llaurador	1473-74 1475-76	
Joan Cavaller		1451-52	1471-72
Bernat Cirera	pescador		1450-51
Joan Claret			1437-38 1443-44
Bernat Colomer	notari	1391-92	
Joan Destorrent	mercader	1404-05	
Domingo Dolç	moliner	1416-17	
Miquel Igual	apotecari		1452-53
Berenguer Espàrrec		1400-01	
Antoni Feliu	notari	1479-80	
Gabriel Feliu	mercader	1457-58	1478-79
Guillem Feliu	notari	1391-92 1405-06 1407-08 1414-15	
Ramon Ferrer		1385-86	
Pere Gargil	pellisser	1421-22	
Jaume Gascó	mercader	1487-88	
Llorenç Gascó	notari	1476-77 1487-88	
Jaume Gatell	pescador		1470-71 1475-76
Bartomeu Gisbert	paraire	1499-00	
Jaume Gombau		1436-37	
Joan Guerau	mercader	1417-18	1425-26
Miquel Joan			1439-40
Miquel Joan	mercader	1478-79	1488-89 1489-90
Ramon Joan	notari	1404-05?	

		1407-08 1414-15	
Andreu Jover	llaurador	1472-73	
Pere Jover	llaurador	1474-75	
Joan Manyes	mercader	1454-55 1456-57	1449-50 1454-55
Pere Manyes	mercader		1480-81
Joan Martí	llaurador		1476-77
Bernat Maurell		1404-05?	
Felip Merí	botiguer		1411-12
Bernat Miquel	mercader		1479-80
Francesc Miquel	mercader		1453-54 1457-58 1458-59
Jaume Miquel	mercader	1480-81 1485-86 1486-87 1490-91	1490-91
Joan Miquel	mercader	1461-62	
Llorenç Miquel	mercader	1417-18 1423-24	1424-25 1420-21
Pere Miquel	mercader	1419-20 1437-38	1425-26 1469-70
Joan Miralles	mercader	1484-85	1472-73 1484-85
Mateu Miralles	jurista	1486-87	
Joan Miró	blanquer	1450-51	
Bernat Moliner	mercader	1420-21	
Pere de Monçó	mercader	1422-23	
Bartomeu Mostaro	corder	1435-36	
Pere Moster	notari	1380-81	
Nicolau Orlando		1403-04	
Bartomeu Palacià	especier	1429-30	
Guillem Palau	mercader	1455-56	1474-75

Bernat Passamón	carnisser	1422-23	1423-24
Miquel Pegueroles		1380-81	
Antoni Pelegrí	carnisser	1431-32 1436-37	
Salvador Penyafel			1405-06
Arnau de Peralta		1385-86 1404-05 ? 1385-86	
Roís Peris de Cella			
Arnau Real		1385-86	
Nicolau de Reus	cavaller	1485-86	
Nicolau de Reus	mercader	1439-40 1443-44	
Pere Rubert	pescador		1445-46
Joan Santalínea	paraire		1485-86
Pere Sanxis	mercader	1417-18	
Francesc Serra		1411-12	
Jaume Solà	carnisser		1422-23
Antoni Valentí	notari	1488-89	
Llorenç Valero	calafat		1487-88
Cristòfor Vassurto		1499-00	

QUADRE 14
TAXA DE LA PEITA (sous/diners per lliura)

1378-79	5	214,59		
1391-92	4/6	193,13		
1405-06	4/6	193,13	39.400	121,19
1408-09	4/6	193,13	41.880	128,82
1422-23	2	85,83		
1423-24	2	85,83	33.902	104,28
1424-25	2/4	100,00	32.510	100,00
1426-27	2/4	100,00		
1427-28	2/4	100,00		
1429-30	2/4	100,00	35.200	108,27
1431-32	2/4	100,00	35.900	110,42
1443-44	3/6	150,21	30.000	92,27
1445-46	4	171,67	20.153	61,99
1451-52	3/6	150,21	18.360	56,47
1453-54	3/6	150,21	16.820	51,73
1455-56	4	171,67	15.400	47,37
1456-57	4	171,67	17.200	52,90
1457-58	4	171,67	16.500	50,75
1458-59	3	128,75	16.000	49,21
1459-60	4	171,67		
1460-61	3	128,75	16.650	51,21
1461-62	3/8	157,08	17.450	53,67
1464-65	4	171,67	16.850	51,83
1468-69	4	171,67	16.300	50,13
1470-71	4/6	193,13	16.925	52,06
1471-72	4/6	193,13	15.875	48,83
1472-73	4/6	193,13	15.700	48,29
1474-75	4/6	193,13	16.182	49,77
1475-76	4	171,67	14.780	45,46
1478-79	4/4	185,83	14.680	45,15
1479-80	4/6	193,13	14.300	43,98
1482-83	5	214,59		
1483-84	5	214,59		
1484-85	5	214,59	12.940	39,80
1485-86	5	214,59		
1487-88	4/6	193,13		
1489-90	5			
1490-91	5			
1491-92	5			
1492-93	5			
1493-94	5			
1494-95	5			
1495-96	5			
1496-97	5			
1497-98	5			
1498-99	5			
1498-99	5			
1499-00	5	214,59	11.940	36,72

CAPITOL IX

ITINERARIS FAMILIARS

La complexitat de les estratègies que les famílies dominants bastien per perpetuar-se en el poder es posa de manifest en seguir l'itinerari vital i les activitats quotidianes dels prohoms locals. La biografia dels notables, per bé que escarida i molt marcada per unes fonts que registraven sobretot l'esfera pública, permet acostar-se a les actituds que regien la vida privada i política dels dirigents de la vila. D'aquesta manera, poden recompondre's els diversos aspectes de la realitat social que les necessitats analítiques havien tendit a escindir. És a partir d'aquesta visió integradora que els contorns difusos del grup oligàrquic es concreten en l'experiència viscuda per uns personatges reals. Els llinatges triats per a dur a terme aquesta aproximació han estat els Miquel, en la mesura que fou el més destacat durant el segle XV, i els Agramunt, que sorgiren de les files del camperolat benestant per a introduir-se amb èxit en el món del comerç.

1. ELS MIQUEL: MERCADERS I POLITICS¹

Els Miquel començaren a destacar en la vida política local durant la segona meitat del segle XIV. Ni en 1335 ni en 1341, figurava cap membre d'aquesta família entre els prohoms que havien aprovat les reformes del règim municipal, com, en canvi, havien fet els Agramunt i altres llinatges que també predominarien en el consell durant el segle XV.² Tampoc hi havia cap Miquel en el mig centenar de prohoms que en 1339 acudiren al consell general convocat per a prestar jurament de fidelitat i homenatge a uns delegats reials.³ En tots els casos es tractava d'actes polítics solemnes que, sense dubte, van reunir els personatges més notables de la comunitat, de manera que l'absència dels Miquel només pot indicar que llavors la família no es trobava entre el reduït cercle de prohoms. Tanmateix, en les dècades següents trobarien oportunitats per a millorar la seua situació dins de la societat local. A mitjan Trescents, l'onada de creixement que havia experimentat el país des de l'inici de la colonització feudal s'havia esgotat, i això es

¹ Sobre aquesta família ja hem avançat alguns resultats en l'article "La promoción social de una familia de mercaderes valencianos. Los Miquel de Castellón en el siglo XV", Hispania, LIII, 1993, pp. 971-986.

² Vegeu els documents publicats per Francisco A. ROCA TRAVER, Ordenaciones municipales de Castellón de la Plana en la Edad Media, València, Intitució Alfons el Magnànim, 1952, pp. 89-93 i 99-119.

³ Publicat per José SANCHEZ ADELL, "Señores de Castellón. La Reina Dª Leonor", BSCC, XXIV, 1948, pp. 282-284. Val a dir que tampoc són esmentats els Miquel en les registres dels pergamins referents a la vila datats fins 1350, vegeu, del mateix autor, "Catálogo de pergaminos del Archivo Municipal de Castellón", BSCC, XXVI, 1950, pp. 58-62, 65-87, 216-230 i 311-324.

reflectia en l'estancament de la població de la vila en un màxim de 1.100 focs, és a dir, entre quatre i cinc mil habitants.⁴ Tot i haver-se tancat el cicle expansiu, però, el paisatge social i econòmic de les darreries del Trescents encara ofería bones oportunitats de promoció social i, al capdavant, d'ascens en la vida política. El Castelló medieval no tornaria mai a estar tan ple --de 200 a 275 habitants per Ha. muralles endins--⁵ ni la seua activitat comercial, en bona mesura afavorida per ser un dels ports del rerapaís on els mercaders italians s'abastien de llana, assoliria nivells superiors durant el segle XV, una època que restaria marcada per la depressió demogràfica i l'atonía de la producció agrària.⁶ Sempre identificats com a mercaders, els Miquel trobaren el comerç la clau per a fer-se un lloc entre els prohoms de la vila. En 1378 ja aconseguiren d'introduir-se en els oficis majors, quan Pere Miquel ocupà per primera vegada càrrec de jurat. Des d'aleshores no deixaren d'estar presents en el consell local i, de manera més intermitent, en la juraderia. En concret, Pere destacava com un dels personatges més influents de la vila en 1382, quan fou un dels sis elegits per a gestionar un

⁴ Sobre el volum de població de les comarques del nord, vegeu l'estudi d'Enric, GUINOT RODRIGUEZ, "Demografia medieval del nord del País Valencià", en Estudis sobre la població del País Valencià, València, 1988, pp. 229-249.

⁵ Comptant un coeficient màxim de 5 persones per foc, una població que passà de 1.100 a 500 focs al llarg del segle XV i un espai tancat per les muralles que era de 18,28 Ha, segons José SANCHEZ ADELL, "Paisaje urbano de una villa valenciana bajomedieval. (Notas y datos para una topografía de Castellón de la Plana, s. XIII-XV)", BSCC, LXVI, 1990, pp. 291-332.

⁶ Sobre la conjuntura econòmica de la vila, vegeu el capítol VI i l'estudi de Pau VICIANO, La senyoria reial al País Valencià. Rendes i gestors de la batllia de Castelló (1366-1500), en premsa.

ambició pla de sanejament censalista, dissenyat pel consell i aprovat pel duc de Girona, el futur Joan I.⁷ Aquesta escalada dins de la societat política estava repatlada per una acumulació patrimonial que tenia el seu origen en el comerç. De fet, Guillem Miquel, en el moment de la seua mort, posseïa béns immobles per un valor de 7.900 sous al padró de 1398.⁸ Pere, al seu torn, havia inherit part de la seua fortuna en el deute públic municipal,⁹ i disposava també de capital líquid --i d'un sòlid patrimoni que l'avalava-- per a arrendar en 1395-1396 la col·lecta del terç delme, el principal ingrés de la batllia reial, associat amb uns altres veïns.¹⁰

El gran sotrac polític del Quatrecent, l'interregne i l'entronització dels Trastàmars, malgrat la posició urgellista de la vila,¹¹ no va suposar una renovació de les famílies

⁷ Publicat per José, SANCHEZ ADELL, José, "Castellón de la Plana bajo Pedro el ceremonioso. 1335-1387 (Aportación de documentos inéditos)", BSCC, LXIII, 1987, p. 537.

⁸ Segons el padró de 1371, Guillem Miquel, assentat a la parròquia de Santa Maria, posseïa béns valorats en 2.200 sous i la seua mare, viuda d'un altre Pere Miquel, tenia propietats taxades en 1.400 sous.

⁹ En 1388 havia prestat almeyns un capital de 3.000 sous, en forma de censal, a la vila, que en 1444 posseïa el seu fill Llorenç, AMC, Pagaments de Censals, 1444, f. 80r.

¹⁰ ARV, MR, 2447, es tractava del jurista Bernat Ebrí, Arnau d'Epalça i del mercader Ramon Joan, que arrendaren aquest dret reial per 8.160 sous anuals. D'altra banda, en 1385-86 Pere Miquel administrava la batllia en nom del municipi, ibidem, 2444.

¹¹ Castelló i Alzira foren les úniques viles del regne de València que en un primer moment es negaren a acceptar la proclamació oficial de Ferran I com a rei, una resistència que degué dividir els dirigents locals, ja que hi ha notícies de veïns que havien estat expulsats de Castelló, vegeu l'article de Manuel DUALDE SERRANO, "Reacción de Castellón contra la sentencia de Caspe", BSCC, XXVI, 1950, pp. 1-9. L'abast de la repressió tastamarista degué de ser important, ja que segons Joan Mercader --el nou batlle general--, en 1414 hi havia més de cent

dirigents. I ben arrelats en aquesta èlit local, els fills de Pere exercieren càrrecs importants abans i després del canvi dinàstic. Llorenç fou jurat en 1409-1410 i l'altre Pere, en 1410-1411 i continuaren ocupant llocs destacats en el consell després de 1412. Bona prova de la seua importància dins del grup de prohoms és que tant Pere com Llorenç tingueren un lloc destacat en l'acurada processó cívica que organitzà el consell en 1414 amb ocasió de la primera visita de Ferran I a una vila que se li havia oposat pocs anys abans.¹² Tres anys després Pere, juntament amb Guillem Feliu, era enviat a València per a tractar afers del municipi.¹³ Durant la segona meitat del Quatrecentes el llinatge continuaria consolidant la seua posició dins de societat i la política de la vila. Aquest itinerari ascendent depenia, certament, de l'acumulació riquesa i, sobretot, de la conversió dels beneficis --potser ràpids però també insegurs-- del comerç en sòlids patrimonis immobles. Ara bé, tant importat com les bases econòmiques era la multiplicació de les branques del llinatge i de les aliances entaulades amb altres famílies poderoses a través de les estratègies matrimonials. De la densitat d'aquestes xarxes solidàries, de dins i de fora del llinatge, depenia la seua supervivència en un medi tan competitiu

denunciats i un nombre molt elevat "entre los que són preses, e absents, e fogits", vegeu els documents publicats per Margarida TINTO SALA, Cartas del baile general de Valencia Joan Mercader al rey Fernando de Antequera, València, Institució Alfons el Magnànim, 1979, docs. núm. 30 i 34.

¹² José SANCHEZ ADELL, Castellón de la Plana en la Baja Edad Media, Castelló, SCC, 1982, pp. 169-170.

¹³ AMC, LC (1416-17), 1417/3/20, publicat per J. SANCHEZ ADELL, op. cit., p. 172.

com era la cúspide del poder local. En aquest sentit, la diversificació del llinatge en múltiples famílies nuclears fou ben evident al llarg del segle XV. Al padró de 1398 hi havia cinc contribuents del cognom Miquel, però en 1468 s'havien duplicat.¹⁴ I si es tenen en compte només els homes del llinatge,¹⁵ a finals del segle XIV, sols es trobaven Guillem i Pere, mentre que a les darreries del XV els besnéts d'aquest eren vuit, quatre dels quals ocuparen càrrecs municipals. La diversificació del llinatge en diverses branques, clarament identificable a partir de la descendència de Guillem i de Pere -germans o cosins de la segona generació dels Miquel-- no va suposar un afebliment dels llaços solidaris. En 1442, per exemple, Joan Miquel es va enfrontar a l'autoritat del justícia per a evitar que empresonàs un cosí seu,¹⁶ i ja en 1491 Jaume s'oferia com a fiador del seu cosí Pere en un afer de deutes.¹⁷

Els vincles solidaris es veien reforçats per la residència dels caps de la família en un mateix carrer inclòs dins de la parròquia de Sant Tomàs, que feia de límit entre aquesta i la de Sant Agustí. Aquest carrer, situat a l'est de la vila, creuava el carrer Major i comunicava un portal de la muralla amb la plaça de les carnisseries i amb l'ésglésia de Santa Maria, ben a prop del palau municipal i d'on tenien la seu els principals oficials

¹⁴ José SANCHEZ ADELL, "Onomástica y movilidad de población en la villa de Castellón de la Plana (siglos XIV-XVIII)", Saitabi, XXVIII, 1978, pp. 33-68.

¹⁵ Deixant a banda les viudes, herències i els veïns camperols i menestrals del mateix cognom, però sense un parentiu proper amb el llinatge de mercaders.

¹⁶ AMC, CJ, 12/6/1442.

¹⁷ AMC, CJ, 14/10/1495.

reials --batlle i lloctinent de governador-- i el justícia. En 1468 la majoria dels membres del llinatge ja es trobaven assentats en aquesta zona, tot i que Francesc i el seu fill Gaspar residien en una casa situada a la parròquia de Sant Nicolau, a l'altra banda de la vila. Des de 1479, però, tots els membres del llinatge registrats als padrons de la peita vivien en tres cases del mateix carrer de la parròquia de Sant Tomàs. Dos grans albergs, separats per una casa, havien esdevingut les veritables cases pairals de les dues branques del llinatge. Des de 1468 fins 1497 Pere, el cavaller, fou el titular d'un alberg valorat en la important suma de 1.600 sous, mentre que Bernat en posseïa un altre que, taxat en 1.375 sous, heretaria a la fi de la centúria el seu fill Llorenç. Adosat a aquest edifici, hi havia una casa més modesta --valorada en uns 700 sous-- que des dels anys seixanta pertanyia a Jaume i altres hereus de Guillem, i que en 1497 tenia com a titular Francesc. Aquesta família fou de les poques de la vila que arribà a concentrar-se en un espai tant cohesionat, fins al punt que la identificació entre territori urbà i llinatge quedà associada a la toponímia de la vila. En efecte, aquests albergs es trobaven situats "al carrer appellat dels Miquels" almenys des de 1485, i aquesta denominació perduraria encara durant la segona meitat del segle XVI.¹⁸

Al mateix temps que es ramificava i s'arrelava en el territori urbà, el llinatge enllaçava amb altres famílies

¹⁸ La citació correspon al llibre de la peita de 1485, vegeu José SANCHEZ ADELL, "Paisaje urbano de una villa valenciana bajomedieval. (Notas y datos para una topografía de Castellón de la Plana, s. XIII-XV)", BSCC, LXVI, 1990, pp. 315. En 1559 el carrer encara s'anomenava dels "Miquel" i allí tenien la seua residència Pere i Jeroni Miquel, segons Vicente TRAVER TOMAS, Antigüedades de Castellón de la Plana, Castelló, Armengot, 1959.

destacades en la política local com els Gascó¹⁹ o fins i tot ampliava la seua xarxa de relacions al llarg de la comarca, en unir-se --cap a 1491-- una filla de Llorenç amb Jaume Muntull, batlle de Vila-real.²⁰ El muntant dels dots, entre 3.000 i 10.000 sous, era més aviat modest comparat amb les sumes pactades per les famílies patrícies de València --de 16.000 a 40.000 sous--,²¹ però en el context d'una comunitat on la majoria dels dots no superarien el mig miler,²² les sumes que els Miquel cedien per al matrimoni de les seues filles situaven el llinatge en els llocs més alts de la jerarquia local. La promoció d'un dels seus membres, Pere --fill de Joan-- a la condició de cavaller vers 1479 i les noves relacions entaulades amb altres prohoms ennoblits com Nicolau de Reus, tutor d'una filla de Gaspar Miquel,²³ eren l'evidència de l'escalada social i política que havia protagonitzat el llinatge durant el Quatrecentes. Una carrera iniciada entre llibres de comptes, mercaderies i petites naus de cabotatge.

¹⁹ AMC, Pagament de Censals, 1472, f. 104r., Francesc Miquel assignà un dot de 3.000 sous a la seua filla Gabriela, que vers 1464 es va casar amb Llorenç Gascó, un notari que seria jurat en 1487-1488 i 1492-1493.

²⁰ AMC, Pagament de Censals, 1472, f. 117r., Resplàndia Miquel fou dotada amb 10.000 sous.

²¹ Jacqueline GUIRAL-HADZIIOSSIF, València, puerto mediterráneo en el siglo XV (1410-1525), València, Institució Alfons el Magnànim, 1989, p. 583.

²² Aquest era el muntant dels dots entre les famílies camperoles.

²³ AMC, CJ, 1490/11/24. Nicolau de Reus fou un dels grans prohoms de la vila, ja que ocupà el càrrec de jurate en 1483-1484 i 1494-1495, i el de justícia en 1486-1487 i 1492-1493.

1.1. Uns mercaders de comarques

Ja des de l'inici del segle XV els Miquel apareixen identificats en les fonts com a mercaders. Ara bé, el problema és comprendre què significava ser mercader en una vila de marcats trets rurals com el Castelló del segle XV. En primer lloc, la diferència amb els seus col·legues de la capital del país era de dimensions: vists des de la ciutat de València, els mercaders de Castelló --i no sols els Miquel-- tenien un caire certament modest. De fet, les fortunes immobles que aconseguiren acumular els Miquel se situaven a l'entorn dels 10.000 sous i en els arrendaments d'imposts, les inversions especulatives amb capitals més elevats, n'arriscaven com a màxim uns 15.000. Aquestes sumes, sens dubte, eren importants en una comunitat on la riquesa mitjana a penes superava els 2.000 sous de patrimoni,²⁴ però estaven lluny de les fortunes i els negocis dels influents mercaders assentats a la ciutat de València. Per altra banda, Castelló no era una plaça comercial destacada i així les activitats dels Miquel, sempre arrelades en la vila, tingueren un abast sobretot local i comarcal. En les primeres dècades del segle XV alguns membres d'aquesta família embarcaven en petites naus de cabotatge mercaderies --bàsicament pega i fusta-- destinades a Barcelona i altres ports del Principat, i fins i tot hi hagué alguna expedició cap a Gènova.²⁵ A mitjan centúria, Joan Miquel, associat amb Joan Bru, un altre mercader de la vila,

²⁴ Segons les dades dels padrons de riquesa de l'AMC, Llibres de Vàlues de la Peita, 1462, 1468, 1479 i 1497.

²⁵ Pedro LOPEZ ELUM, "Contribución al estudio de las relaciones comerciales marítimas de Castellón de la Plana durante los años 1412 a 1418 y 1422", EEMCA, IX, 1973, pp. 211-266.

noliejava un llaüd que devia transportar farina i vi des de la platja de Castelló fins a Eivissa.²⁶ En general, tanmateix, els mercaders lcoals, que solien ser una quinzena entre un total de 600 o 700 veïns, es dedicaven a canalitzar cereals, cuir i llana des de les comarques muntanyoses de l'interior cap al mercat castellonenc. Els Miquel, un o dos mesos abans de la sega, compraven anticipadament el cereal als llauradors de la comarca, en petites operacions que no aplegaven a un volumen de dos o tres cafiços de forment o ordi --uns 400-600 litres-- i que voltaven el centenar de sous. Així, en abril i maig de 1448 Joan Miquel va comprar un mínim de 28 cafiços d'ordi-- uns 5.600 litres-- a cinc llauradors de la vila i dos d'Almassora, que en total supondrien un desembosament de mig miler de sous.²⁷ A banda d'aquesta acumulació de petites quantitat de cereal comprades directament als camperols, l'única manera d'introduir en el mercat un volu considerable d'excedentes agraris era a través del arrendament de la rentas i taxes senyorials pagades en espècie. En efecte, donada l'hegemonia de la petita producció pagesa, de base familiar, i l'absència de grans explotacions cerealistes,²⁸

²⁶ APPV, protocol 24.677, 16/8/1458. Prova de les limitacions comercials de Castelló éds que aquests mercaders havien de desplaçar-se a València per a contractar una assegurança marítima per una suma --2.000 sous-- que no era gens desorbitada.

²⁷ Aquestes dades provenen de la sèrie d'"obligacions" legalitzades davant el justícia local, AMC, Cort del Justícia, años 1440, 1442, 1447, 1448, 1455, 1465, 1466, 1484, 1491 y 1499; sobre els aspectes jurídics de les obligacions, pot veure's el llibre de José Ramón MAGDALENA NOM DE DÉU, Judíos y cristianos ante la "Cort del Justícia" de Castellón, Castelló, Diputació, 1988, pp. 39-70.

²⁸ Sobre el predomini de la petita explotació camperola i l'absència de reserves senyorials de grandària significativa, pot veure's la síntesi de Ferran GARCIA-OLIVER, Terra de feudals. El

aconseguir de recaptar i posteriorment comercialitzar els delmes i primícies, tant la part del bisbe como la del rei, era el camí més directe per a aconseguir un gran volum de cereal i vi per a vendre després en el mercado local i en la ciutat de València. A fi de comptes, l'arrendament dels drets decimal era la compra anticipada de la part de la collita, que pertanyia a l'església o a la batllia reial. Així, en 1438-1439 Joan Miquel arrendà el terç delme reial per 5.600 sous per cada any, i el mateix van fer Francesc en 1450-1451, Pere en 1470-1471 i 1495-1496, i Jaume en 1478-1479 i 1480-1481, per unes sumes que estaven a l'entorn dels 6.000 sous anuals.²⁹ És a dir, que a grans trets, una d'aquestes operacions especulatives permetia als mercaders disposar d'una quantitat de productes agrícoles per a la venda deu voltes major que l'obtinguda amb la compra anticipada als camperols.³⁰

A banda del comerç majorista, els Miquel continuaven tenint diverses botigues on els veïns compraven sobretot petites quantitats de forment i de teixits per al consum i algunes matèries primeres per a la producció artesanal. Una part considerbale d'aquestes vendes eren a crèdit i es registraven davant el justícia local sota la forma jurídica d'obligacions. En general, aquests contractes no sols aporten dades sobre les activitats comercials de la família, sinó també informen d'un

País Valencià en la tardor de l'edat Mitjana, Valencia, Edicions Alfons el Magnànim, 1991.

²⁹ Les rendes de la batllia reial han estat estudiades per Pau VICIANO, La senyoria reial al País Valencià. Rendes i gestors de la batllia de Castelló (1366-1500), en premsa.

³⁰ Semblant a l'arrendament del terç delme era el de les primícies, que efectuaren per uns 2.000 sous Joan en 1443 i Pere en 1513, APPV, protocol 24.680, 15/7/1443, i 2.821, 4/8/1513.

ampli ventall d'inversions que anaven des del cobrament de censos emfitèutics fins al préstec a curt termini.

A partir de les obligacions de deu anys disponibles, repartides entre 1440 i 1499,³¹ es pot esbossar una imatge general de les activitats econòmiques d'aquesta família de mercaders. En conjunt, es coneixen 195 contractes en què els Miquel actuaven com a creditors, per un valor global superior als 8.300 ssous. Si es pren com a exemple l'any 1448, pot apreciar-se que les obligacions registrades a favor de Francesc i de Joan Miquel --30 de 470-- suposaven un 6 % del total, mentre que aquests dos mercaderers a penes representaven l'1 % dels veïns de la vila. La seua participació en les vendes a crèdit i altres operacions econòmiques, sempre com a creditors, era doncs significativa. Una mitjana anuals inferior al miler de sous repartits entre dos o tres membres de la família no suposa un volum de negocis destacable, però cal considerar que es tracta sols de les vendes a crèdit legalitzades pel justícia, de manera que s'escapen les obligacions que se subscrivien davant notaris particulars. D'aquesta manera, encara que els quantitats queden subestimades, les obligacions sí que permeten una aproximació als comportaments econòmics de la família Miquel.

³¹ AMC, Cort del Justícia, anys 1440, 1442, 1447, 1448, 1455, 1465, 1466, 1484, 1491 y 1499. Les dades d'aquestes obligacions s'han reunit al quadre 1.

QUADRE 1
OBLIGACIONS A FAVOR DELS MIQUEL

<u>objecte</u>	<u>número</u>	<u>%</u>	<u>valor</u>	<u>%</u>
productes agrícoles	104	53,33	3.337	40,14
animals	28	14,35	2.154	25,91
censos i lluïsmes	17	8,71	289	3,47
matèries primeres	11	5,64	1.217	14,63
préstecs	11	5,64	409	4,92
productes tèxtils	10	5,12	421	5,06
arrendaments	5	2,56	148	1,78
altres	9	4,61	338	4,06

total	195		8.313	

* Font: AMC, Cort del Justícia, anys 1440, 1442, 1447, 1448, 1455, 1465, 1466, 1484, 1491 i 1499.

En primer lloc, cal destacar que més de la meitat de les operacions --i un 40 % del seu valor-- corresponien al comerç de productes agrícoles, sobretot forment i ordi. D'aquest centenar d'obligacions, una quinzena eren compres avançades realitzades pels mercaders, en què els llauradors es comprometien a lliurar el cereal en la festa de Sant Joan, és a dir, en el moment de la sega, però la majoria de les transaccions consistien en vendes de petites quantitats de forment --un cafís o menys-- a una clientela formada per pagesos i algun menestral de la vila i, en menor mesura, de les poblacions properes. Ací els Miquel sabien jugar amb avantatge: els camperols que necessitaven gra per a la sembra el compraven a la tardor i a l'hivern, mentre que en els mesos de soldadura, anteriors a la nova collita, acudien a la botiga de la família per a proveir-se de forment per al consum. El pagament, especificat en diners, havia de fer-se efectiu en la festa de la Mare de Déu d'Agost. En definitiva, els llauradors en dificultats es veien obligats comprar el forment en els moments de carestia i havien de vendre'l per a saldar els deutes

en metàl·lic durant l'època posterior a la sega, quan els preus, els més baixos, els eren desfavorables.

No eran sols els camperols modestes els qui depenien dels mercaders de la vila. Renovar els animals de llaurada era una exigència que es plantejava periòdicament i, en una població d'economia rural, donava lloc a un mercat interessant per als comerciants locals. A banda dels animals que completaven l'explotació agrària --alguns caps de bestiar boví--, els Miquel venien sobretot cavalls de labor, que assolien un preu de 100 a 200 sous. En conjunt, els productes agrícoles i els animals de treball suposaven dues terceres parts de les obligacions i del seu valor pecuniari, de manera que confirmaven el caràcter bàsicament agrari de l'economia de Castelló al segle XV. Amb tot, no faltava un reduït sector artesanal, que s'abastia de matèries primeres --llana, ferro, cuir--- en les botigues d'aquests mercaders.

L'interés per les activitats manufactureres no s'esgotava en la provisió de materials, sinó que alguns membres de la família posseïen i explotaven instal·lacions on es duia a terme una part del procés de treball, sobretot dels dos sectors més destacats: el tèxtil i el del cuir. Així, Guillem Miquel era propietari d'una adoberia valorada en 800 sous que normalment devia d'explotar a través d'arrendataris de l'ofici com succeïa en 1442 i en 1445, quan fou cedida per una suma de mig centenar de sous anuals. Al seu torn, Bernat Miquel tenia un tint, amb una valoració fiscal de 1.100 sous, que segurament gestionaria a

través de tintorers d'ofici.³²

A part de les activitats artesanals, la família també controlava algunes instal·lacions relacionades amb la transformació i distribució d'aliments. En general, es tractava de monopolis reials, adscrits a la batllia local, que estaven cedides als Miquel i a altres destacats veïns en emfiteusi, de manera que a canvi d'uns censos perpetus de poc de valor, podien beneficiar-se de les taxes que pagaven els veïns per l'ús dels molins i forns, i dels guanys de les carnisseries. En 1454 Bernat Miquel s'introduïa en aquest negoci en comprar per 1.000 sous un molí fariner que explotaria fins 1475, i en 1468 aquest mercader adquirí també una carnisseria per 200 sous, un preu molt inferior al seu valor fiscal, que en 1479 superava el miler. El sector de l'abastiment de carn resultava interessant per a una família dedicada també al comerç ramader, i així durant la segona meitat de la dècada dels seixanta Joan Miquel va aconseguir la possessió d'una altra carnisseria, que havia estat embargada pel justícia local. El preu pagat pel comprador, uns 900 sous, era molt inferior als 2.700 que havia assolit en 1417. De fet, la decadència demogràfica i del volum de consum de la vila durant la segona meitat del segle XV tendia a reduir els beneficis de la venda de carn, fins al punt que els Miquel reconsideraren les seues inversions i abandonaren la possessió de les carnisseries abans de 1480. Al seu torn, Pere Miquel explotava un molí d'oli en 1479, valorat en 2.000 sous, i ja en 1492 Jaume Miquel, associat amb el mercader Nicolau Casalduc, compraria un forn per

³² AMC, Llibres de Vàlues de la Peita, anys 1462 i 1479, sobre els arrendaments, Cort del Justícia, 23/1/1442 i 20/5/1455.

2.200 sous.

La conjuntura depressiva de les comarques del nord del País Valencià durant la segona meitat del Quatrecentes no era favorable a la gestió dels monopolis que lligaven la seua rendabilitat a la producció agrària i a la fluctuació demogràfica. Tanmateix, aquestes diferències podien encaixar-se durant un temps si es considera que, a canvi de la seua explotació els Miquel sols lliuraven a la batllia reial uns censos fixos que no superaven el mig centenar de sous, quan un molí o una carnisseria podia arrendar-se per centenars de sous. En definitiva, la gestió dels monopolis reials era una activitat menys especulativa que el comerç i els arrendaments d'imposts però també tenia un marge de risc considerable. la inversió segura --en termes econòmics i socials-- estava en la terra.

1.2. La terra i els censals

Els Miquel, com la majoria de l'èlit local, eren tant comerciants com veritables terratinents, entenen aquest terme en el marc d'una comunitat de llauradors on predominava la petita explotació atomitzada. En 1398 l'extensió mitjana de les terres posseïdes pels veïns de Castelló era de 3,5 Ha i en 1468 ascendiria a 4,3, però en realitat la majoria no aplegaven a tenir ni la meitat d'aquesta superfície agrícola,³³ i en general, a les comarques centrals del país més de la meitat de

³³ José SANCHEZ ADELL, "Estructura agraria de Castellón de la Plana en 1398", Saitabi (Valencia), XXIII, 1973, pp. 147-175, i Concepción DOMINGO PEREZ, "La agricultura de Csatellón de la Plana en 1468", Saitabi, XXVII, 1977, pp. 221-238.

les explotacions se situaven per sota de les 5 Ha a finals del segle XV.³⁴ En aquest context, el patrimoni agrícola de la família Miquel, que oscil·lava de 10 Ha que posseïen els hereus de Guillem en 1462 a unes 20 pertanyents a Pere en 1479, pot considerar-se dels més importants de la vila, ja que era de dos a quatre voltes superior a la mitjana. A més a més, es tractava de les terres més productives, que assolien una valoració fiscal que normalment duplicava els 2.000 sous que eren la riquesa mitjana dels contribuents, fins arribar a ultrapassar amb escreix la barrera dels 10.000 sous en el cas de Bernat Miquel.

QUADRE 2
PATRIMONI AGRARI DELS MIQUEL

<u>titular</u>	<u>superfície*</u>	<u>valor**</u>	<u>any</u>
Bernat	15,5	13.700	1479
Gaspar	13	4.400	1473
Guillem***	10	4.000	1462
Jaume	--	1.725	1479
Joan	15,5	7.025	1462
Pere	19,2	8.650	1479

* Ha. ** sous *** hereus
Font: AMC, Llibres de Vàlues de la Peita.

En general, el valor elevat de les terres de la família Miquel es devia al fet que sobretot eren parcel·les de regadiu, normalment situades en les partides properes al nucli de població. A diferència de la massa de llauradors, que tenien les seues explotacions fragmentades en petites parcel·les disseminades per tot el terme municipal, i entre les quals predominava el secà, aquests mercaders havien adquirit camps

³⁴ Antoni FURIO, "Tierra, familia y transmisión de la propiedad en el País Valenciano durante la Baja Edad Media", en Reyna PASTOR (comp.), Relaciones de poder, de producción y parentesco en la Edad Media. Aproximación a su estudio, Madrid, CSIC, 1990, pp. 305-328.

irrigats de dimensions més extenses. Així, la mitjana de els parcel·les a Cstelló era de 0,5 Ha al regadiu i de poc més d'1 Ha al secà, però els camps dels Miquel ocupaven una mitjana que podia oscil·lar d'1 a 1,5 Ha respectivament. A més a més, el patrimoni d'aquests mercaders incloïa explotacions integrades a l'entorn d'una casa de llaurança, denominada "alqueria" a l'horta i "mas" al secà.

El predomini de els parcel·les regades, entre un 60-80 % de la superfície i una proporció encara més elvada del sue valor, indica que les inversions en terra d'aquesta família se centraren en les millors zones de l'espai cultivat, on predominava àmpliament el secà. La distribució dels cultius també diferia en part de la practicada per la majoria dels llauradors, ja que les parcel·les de sembra cerealista, predominants en les explotacions pageses, no sempre ho eren en les propietats dels Miquel, sinó que aquests destinaven uan part i qual o superior a cultius arbustius i i arboris de fàcil comercialització. Així, Bernat dedicava en 1479 un 40 % de la seua explotació a la sembra, però una part semblant estava plantada de vinya i la resta d'olivera i garrofer. Un repartiment semblant, però amb major dedicació a aquesta lleguminosa, era el de l'heretat que Pere posseïa en 1479, mentre que Joan sols havia reservat una cinquena part de les seues terres al cereal, i la majoria, un 40 %, l'havia destinada a la producció vinícola.

El patrimoni conegut dels Miquel feia referència a les terres que explotaven, entre les quals predominaven les franques, encara que també posseïen en emfiteusi algunes parcel·les --més de la quarta part en el cas de Pere-- per les quals pagaven uns

reduïts censos en metàl·lic a propietaris eclesiàstics. Per la seua banda, els Miquel també tenien cedit alguns camps en emfiteusi a camperols de la vila, però en general explotaven directament, amb mètodes més flexibles, les seues terres franques i censals. Més que el treball assalariat, que es limitaria a les èpoques de sembra i recol·lecció, aquests mercaders recorrien a algun mosso permanent i, sobretot, a arrendataris i parcers.³⁵ Més interessant que l'ingrés en metàl·lic, era la parceria, ja que permetia reservar-se la meitat de la reproducció agrària no sols per a l'abstiment domèstic, sinó, tenint en compte que eren unes de les majoris explotacions del terme, per a destinar els productes al mercat. Lluny d'actituds rendistes, els Miquel, supervisaven estretament l'activitat dels seus mitgers i inclús arribaven a denunciar-los davant el justícia si el treball resultava negligent,³⁶ la qual cosa prova, per alta banda, el coneixement que aquests mercaders de comarques tenien de les tasques agrícoles.

Els inversors que buscaven més que una alta taxa de beneficis uns ingressos segurs i regulars podien optar també pel crèdit censalista.³⁷ Aquest mercat havia estat molt actiu, per

³⁵ Sobre terres cedides pels Miquel en arrendament anual, AMC, Cort del Justícia, 23/8/1442 i 27/1/1491.

³⁶ Joan Miquel va denunciar el seu mitger Bernat Bot pels danys causats en el cultiu pel rieg inadequat, AMC, Cort del Justícia, 4/10/1456.

³⁷ El censal havia esdevingut un mercat rendista alternatiu a la compra de terras per a un ampli sector de la burgesia valenciana, segons Antoni FURIO, "Crédito y endeudamiento: el censal en la sociedad rural valenciana (siglos XIV-XV)", en Esteban SARASA i Eliseo SERRANO (eds.), Señorío y feudalismo en la Península Ibérica (siglos XII-XIX) (Saragossa, 1989), Saragossa, Institució Fernando el Católico, 1993, pp. 501-534.

a finançar les hisendes municipals, des de finals del segle XIV, però en arribar els anys vint i trenta de la següent centúria la insolvència crònica dels municipi castellonenc restava atractiu a aquest sector inversor.³⁸ De fet, en 1422 i 1424 un Llorenç Miquel encara havia prestat 20.000 sous a la vila, però les dificultats que experimentaren els censalistes per a cobrar les seues pensions i les reduccions dels interessos que es veïren forçats a encaixar no jugaven a favor d'aquest mercat. Probablement els Miquel de la segona meitat del Quatrecentès heretarien els títols del deute públic censalista adquirits pels seus antecessors, però al padró de riquesa de 1479, quan s'inclogué aquest tipus de propietats, tots els censals eren préstecs a deutors privats, concretament a petits camperols locals, que reberen capitals d'un a dos centenars de sous. Així, Jaume Miquel posseïa tres censals per un capital global de 600 sous, Pere tenia nou deutors als quals havia prestat en conjunt 1.375 sous i Bernat cobrava les pensions de dos censals que sumaven 1.525 sous de capital. En definitiva, poca cosa comparat amb el valor de les seues inversions immobles, encara que és possible que existissen altres préstecs concedits a camperols forasters i a municipis de la comarca que no estaven sotmesos a l'impost i que, per tant, no figuraven als padrons de riquesa.

³⁸ Sobre les dificultats de la hisenda local, Pau VICIANO, "Ingrès i despesa d'una vila valenciana del Quatrecentès. Les finances municipals de Castelló de la Plana (1426-1427)", Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura, LXVI, 1990, pp. 635-664.

1.3. El poder polític local

Malgrat l'intervencionisme creixent de la monarquia, els municipis valencians del segle XV conservaven una autonomia que els permetia prendre decisions --sobretot de política fiscal-- que afectaven directament els interessos econòmics del veïnat, especialment en una època en què devia decidir-se quin sector social pagaria els costos de la crisi financera que sofria la vila. Més que mai, doncs, les famílies influents com els Miquel lluitarien per controlar --o almenys no restar marginades-- dels llocs on es prenen les decisions polítiques, és a dir, per ocupar els principals càrrecs de l'administració municipal. La vigència d'un sistema electoral cooptatiu afavoria la perpetuació de les xarxes oligàrquiques i l'exclusió d'aquelles famílies que quedaven momentàniament derrotades.³⁹ Aquest fou el cas dels Miquel durant els anys quaranta del segle XV, quan es veieren descancats dels càrrecs de conseller, jurat i justícia que, tanmateix, havien exercit en les primeres dècades del segle.⁴⁰ Prova que aquesta absència no era casual o voluntària és la resistència i els conflictes que els Miquel protagonitzaren contra les autoritats de la villa entre 1441 i 1448.⁴¹ Amb l'adopció del sistema de sorteig per a elegir els càrrecs en 1446, acceptat a contracor per les faccions que controlaven el

³⁹ Els sistemes de provisió dels càrrecs han estat estudiats per Francisco A. ROCA TRAYER, Ordenaciones municipales de Castellón de la Plana durante la Baja Edad Media, Valencia, Institució Alfons el Magnanim, 1952.

⁴⁰ Totes les dades sobre la presència de la família Miquel en el municipi provenen de l'AMC, Llibres de Consells.

⁴¹ AMC, Cort del Justícia, 27/1/1441, 12/6/1442 i 10/6/1448.

municipi davant la insistència de la corona i les dificultats financeres de la vila, els Miquel pogueren tornar a participar en la gestió pública. En l'exercici de 1447-1448 ja foren consellers Guillem, Joan i Francesc, de manera que des d'aleshores fis als anys seixanta sempre hi hauria com a mínim un membre de la família en el consell --en vuit ocasions més d'un-- i fins tot accedirien als càrrecs superiors de jurat i justícia. A partir de la dècada dels seixanta, segurament per a seua avançada edat, Guillem, Joan i Francesc van desaparèixer de l'escena pública. En concret, Guillem ja havia mort en 1462 i Joan moriria en 1466. Bernat, el germà de Guillem, probablement més jove, s'incorporà al consell local en 1454 i seria l'únic representant dels interessos de la família en el municipi, fins que en els anys setanta facilitaria l'accès als càrrecs de govern a la generació dels seus nebots.

Amb l'inici de la sublevació del Principat contra Joan II la corona va tractar d'assegurar-se la docilitat d'una vila que no sols havia de contribuir a l'esforç bèl·lic, sinó que es trobava relativament a prop de l'escenari de les hostilitats. D'aquesta manera, en 1467 la corona aprovà un nou règim municipal que suposava un pacte amb l'èlit dels prohoms que participaven en els càrrecs.⁴² De fet, els govern de la vila quedava en mans de dotze consellers vitalicis de designació reial, que incloïen sense cap dubte los "millors bons hòmens e més abonats de la dita vila" --és a dir els més rics-- i entre aquests es trobava Bernat Miquel, que havia anat augmentant el patrimoni des dels 7.900 sous de 1462 als 11.500 de 1468. I una volta instalat en

⁴² Vegeu el capítol II.

el grup adicte als rei, les oportunitat d'introduir els seus joves nebots en el consell no podien faltar. Així, en 1472 Gaspar va entrar com a substitut d'un dels dotze edils vitalicis que aquest any ocupà el càrrec de jurat, mentre que Pere fou un dels dos consellers elegits per la parròquia de Sant Tomàs. La mateixa jugada es repetiria en 1474, però aquesta volta Bernat aconseguiria l'ofici de justícia.

El règim de consellers vitalicis no podia deixar de provocar tensions amb els prohoms que s'havien vist apartats del poder efectiu, de manera que en 1475, un cop resolta la guerra civil catalana, la monarquia va fer marxa enrere i tornà a instaurar el sistema insaculatori. Tanmateix, els veïns més rics es veieren afavorits per una innovació: la meitat de les places del consell es reservaven per als que tenien els majors patrimonis i que ja havien adquirit experiència de govern. La nòmina d'aquests candidatos a "conseller major" era la meitat d'àmplia que la dels menors, de manera que inclús si el sorteig s'efectuava sense enganys, l'èlit política tenia facilitats per a perpetuar-se en el poder. I de fet, a partir de 1476 --el primer exercici de la nova insaculació-- va entrar en les files del consell Jaume Miquel i, més tard, en 1494, va començar la seua carrera política Francesc. En conjunt, des de 1475 a 1500 hi hagué pocs anys --sis durant un quart de segle-- en què no participà algun membre de la família en el municipi.

El càrrec de justícia, que fou ocupat per quasi tots els Miquel durant el Quatrecent, els permetia d'exercir com a jutges reials ordinaris, amb capacitat per a condemnar inclús a la pena de mort a la resta dels veïns de la vila, de manera que el

prestigi i el poder de la família es veien reforçats. Accedir a l'ofici de conseller i sobretot al de jurat, per altra banda, era la manera més directa d'assegurar-se que les decisions públiques afavoririen els seus interessos privats. Així, en 1451 Joan Miquel com a justícia i Francesc amb el càrrec de jurat tractaren d'impedir, amb el concurs, d'altres consellers que havien invertit en el crèdit i en mercaderies, que els censals i altres béns immobles fossen gravats per l'impost directe --la peita-- que fins aleshores sols havia recaigut en la pràctica sobre les cases i la terra.⁴³ El cost de la crisi financera de la vila es carregava així sobre les espatlles de la majoria de llauradors, que sols posseïen immobles, mentre que els Miquel i altres prohoms havien de pagar pels seus camps, però no pels capitals comercials i crediticis que suposaven una part bàsica del seu patrimoni, i el mateix faria Jaume en 1476 davant un nou intent dels consellers camperols per modificar la base de l'impost.⁴⁴ A més a més, la família es va introduir també en les comissions encarregades d'avaluar els béns mobles dels contribuents, tal com va fer Joan en 1453 i en 1461.⁴⁵

El municipi també podia ser una font d'ingressos per als prohoms que es guanyaven la confiança del consell a través de l'exercici de càrrecs fiscals ben retribuïts. Així, en 1468 Gaspar Miquel fou elegit clavari, és a dir, tresorer extraordinari per a gestionar el deute públic amb un salari de

⁴³ AMC, LC (1451-52), 1451/8/20 i 1451/8/24.

⁴⁴ AMC, LC (1476-77), 1476/8/30. Sobre les tensions generades per la política fiscal, vegeu el capítol VIII.

⁴⁵ AMC, LC (1453-54), 1454/8/1 i LC (1461-62), 1461/1/7.

600 sous anuals,⁴⁶ i quatre anys després seria nomenat col·lector de la peita a canvi d'una retribució de 1.600 sous.⁴⁷ En 1476 Pere administrà també les finances municipals,⁴⁸ i el mateix va fer Jaume en 1491, però amb la responsabilitat especial d'executar el pla de sanejament censalista de la vila.⁴⁹ Tanmateix, la manera més directa de beneficiar-se dels recursos municipals, a banda de l'adquisició de rendes censals públiques, era l'arrendament dels impostos indirectes que gravaven el consum del veïnat. En els anys cinquanta Francesc Miquel arrendà en tres ocasions la cisa del peix per uns 2.000 sous,⁵⁰ i el mateix negoci realitzaren Pere en 1469⁵¹ i Bernat, ja per la meitat d'aquesta suma, en 1479.⁵² El negoci de major abast, però, l'oferien les cises majors, que incloïen les de les mercaderies, carn, cereals i teixits. Joan Miquel arrendava en 1461 aquest impost per 15.000 sous i Jaume ho va fer en 1480 per 11.500,⁵³ i encara repetiria cinc anys després en recaptar la cisa de la carn per uns 6.600 sous.⁵⁴ El risc que assumien els arrendataris

⁴⁶ AMC, LC (1468-69), 1468/7/12.

⁴⁷ AMC, LC (1472-73), 1473/3/27.

⁴⁸ La seua gestió fou aprovada pel consell en 1479, AMC, LC (1478-79), 1479/3/21.

⁴⁹ AMC, LC (1491-92), 1491/5/30.

⁵⁰ AMC, LC (1453-54), 1453/10/21; LC (1457-58), 1457/10/18, i LC (1458-59), 1458/10/18.

⁵¹ AMC, LC (1471-72), 1472/5/5, on s'indica l'absolució de comptes.

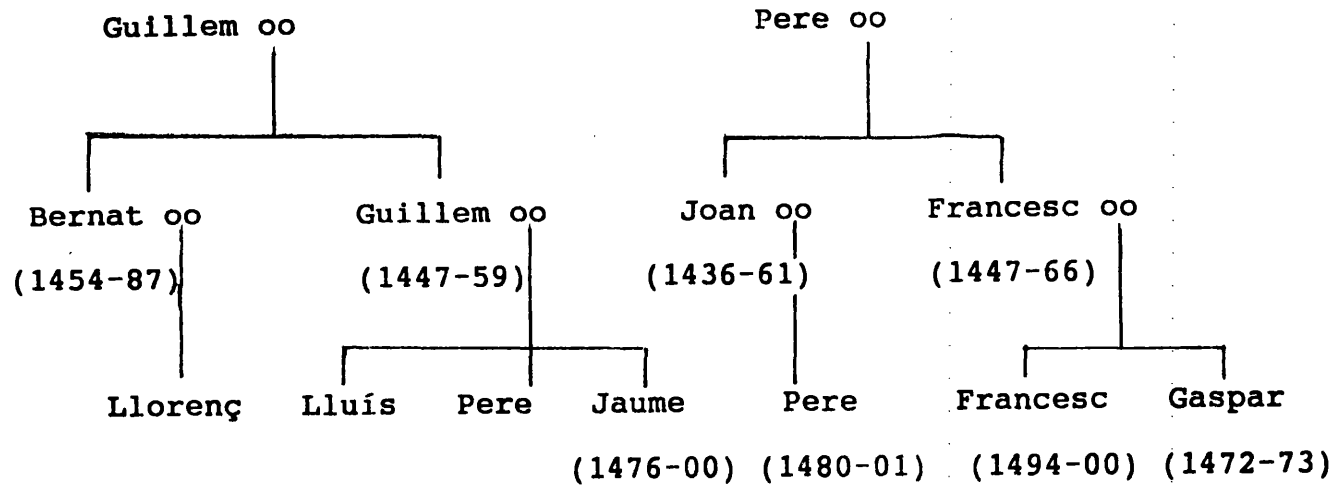
⁵² AMC, LC (1479-80), 1479/10/18.

⁵³ AMC, LC (1461-62), 1461/10/18 i LC (1480-81), 1480/10/18.

⁵⁴ AMC, LC (1485-86), 1485/10/18.

era elevat, ja que les sumes dels contractes podien equivaldre al valor fiscal de tot el seu patrimoni immoble. Així doncs, no era suficient disposar de capitals líquids per a avançar el primer pagament --normalment un terç del total-- sinó que es necessitaven fiadors solvents i, al cap i a la fi, la presència de familiars i partidaris en el consell tendia a afavorir la concessió del contracte. En aquest sentit, és significatiu que normalment les concessions dels arrendaments a favor dels Miquel --excepte les de 1469 i 1479-- van coincidir amb l'ocupació del càrrec de conseller per algun membre de la família, i en 1480 no sols figurava Bernat com a justícia, sinó que Jaume, el mateix arrendatari, exercia en aquesta legislatura com a jurat, una situació que solia ser incompatible. Els Miquel, doncs, foren una de les escasses famílies de la vila que pogueren promocionar-se fins a l'estament cavalleresc i consolidar la seua hegemonia sobre el veïnat, gràcies a una presència permanent en el consell locals, en sintonia amb els interessos d'una corona cada volta més intervencionista.

FAMILIA MIQUEL

(Les dates entre paréntesi corresponen als períodes d'activitat política)

2. ELS AGRAMUNT: DE LA TERRA AL MERCAT

A diferència dels Miquel, els Agramunt ja jugaven un paper important en la vila des de l'inici del segle XIV. En 1304 comença a aparèixer el notari Arnau Agramunt en la documentació, i en 1324 un veí del mateix nom esdevindria jurat.⁵⁵ Aquest Arnau es trobava entre els "prohoms de consell" que en 1335 aprovaren la reforma del règim municipal,⁵⁶ encara que, potser per haver mort, ja no figurà entre els destacats veïns que efectuaren el jurament de fidelitat als delegats reials en 1339 ni en la redacció de les noves ordinacions de 1341.⁵⁷ De qualsevol manera, un altre Arnau Agramunt i el seu fill Bartomeu constaven com a contribuents en el padró de 1398 amb uns dels patrimonis més elevats, de 8.000 i 4.000 sous respectivament. Arnau sovintejava el consell des dels anys vuitanta del Trescents i arribaria a la juraderia en 1406, un moment en què el seus fills, el llaurador Bartomeu i el notari Guillem, començaven a introduir-se en la vida política com a consellers. Ben aviat aquests joves prohoms assoliren un protagonisme destacat en un moment de forta tensió com fou l'interregne, ja que tant Bartomeu com Guillem foren consellers en 1411-1412, i aquest darrer fins i tot apareix entre els partidaris de Jaume d'Urgell

⁵⁵ J. SANCHEZ ADELL, "Catálogo de pergaminos...", cit.

⁵⁶ F. A. ROCA, Ordenaciones municipales..., op. cit., 93.

⁵⁷ J. SANCHEZ ADELL, "Señores de Castellón. La reina Dª Leonor", cit., i F. A. ROCA, Ordenaciones municipales..., op. cit., pp. 99-100 i 118-119.

desplaçats fins a Balaguer.⁵⁸ La militància urgellista dels Agramunt, una volta instaurada la dinastia Trastàmara, posà en dificultats la seua continuïtat en l'èlit política local. En efecte, cap dels dos Agramunt, no figurava en els actes cívics organitzats en 1414 pels prohoms de la vila per a honorar Ferran I, i de fet no tornarien a entrar al consell local abans de 1420. A partir d'aleshores la família quedà rehabilitada i en 1429 un Guillem Agramunt, potser el germà de Bartomeu, arribava a la dignitat de jurat.

L'afiançament del llinatge en la societat política local depenia, com en el cas de les altres grans famílies, de la solidesa dels patrimonis i la multiplicació dels prohoms vinculats pels lligams solidaris del parentiu. Arnau Agramunt tingué una descendència prolífica --almenys cinc fills i dues filles--, però no arribaren a consolidar-se diverses rames del llinatge amb presència en la vida municipal.⁵⁹ Dos dels fills, Lluís i Joan, es destinaren a l'església i un altre, Francesc, morí abans de poder accedir a cap càrrec públic. Només Bartomeu i Guillem tingueren descendència, encara que la branca d'aquest darrer s'estroncà, almenys pel que feia a l'activitat política, en el seu fill Francesc, també notari, que morí a mitjan segle XV després d'una curta participació en el consell local.⁶⁰ D'aquesta manera, els

⁵⁸ Próspero de BOFARULL, Colección de Documentos Inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón, Barcelona, 1847, v. I.

⁵⁹ AMC, CJ, 1422/10/20 i 1462/3/4, vegeu el quadre genealògic.

⁶⁰ AMC, CJ, 1441/1/8, 1442/4/19 i 1453/3/8.

descendents de Bartomeu van constituir l'únic tronc del llinatge durant la segona meitat del Quatrecent. La solidaritat entre les generacions era, sens dubte, un factor que reforçava l'hegemonia de la família dins la comunitat local. Així, en 1441 Bartomeu Agramunt capllevà els béns de la casa del seu avi, del mateix nom, que estaven embargats a instància d'un creditor,⁶¹ i en els anys quaranta i cinquanta actuava com a procurador del seu pare, Francesc, en la reclamació diversos deutes.⁶² Les vinculacions entre les diferents rames de la família també foren estretes. Els Agramunt aconseguien l'ajut dels seus germans, cosins o nebots a l'hora de dur a terme actuacions relacionades amb les seues inversions rendistes. Bartomeu, el llaurador, fou procurador del seu germà Joan, un dels preveres de la família, per a exigir als deutors el pagament de pensions censalistas,⁶³ i el mateix feren els seus besnéts, Guillem i Jaume, com a representants de la seua tia Ursula. Dins d'una mateixa generació, el llaurador Francesc Agramunt havia acudit al seu cosí, anomenat també Francesc, notari de professió, perquè fos el seu procurador en afers censalistas⁶⁴ i en la tutela del fill de Guillem Sanç.⁶⁵

Ara bé, les solidaritats no sols es buscaven a l'interior del

⁶¹ AMC, CJ, 1441/3/7.

⁶² AMC, CJ, 1445/9/24 (cens), 1448/2/13, 1455/3/3 i 1456/5/13 (censals).

⁶³ AMC, CJ, 1453/1/8.

⁶⁴ AMC, CJ, 1439/2/5, 1439/4/27 i 1439/7/6.

⁶⁵ AMC, CJ, 1439/10/22.

llinatges, entre els prohoms del mateix cognom, sinó mitjançant les aliances matrimonials amb altres grans famílies de la societat política local. Arnau Agramunt havia reforçat la seua posició social i política en casar les seues filles --Jaumeta i Saurina-- amb prohoms de llinatges destacats com Domingo Gascó i el mercader Pere Castell.⁶⁶ D'aquesta manera, Arnau no sols podia comptar amb el recolzament dels dos fills sinó també dels seus influents gendres. Així, en la legislatura de 1409-1410 Arnau, Bartomeu i Guillem Agramunt ocuparen llocs al consell juntament amb Domingo Gascó i Pere Castell. Probablement aquest Bartomeu era el que s'havia casat amb una filla del llinatge Mut,⁶⁷ una de les principals famílies camperoles de la vila, i ell mateix uniria la seua filla Dolça amb Andreu Jover i Elionor amb Jaume Alquècer,⁶⁸ tots dos membres igualment dels sectors benestants de la pagesia local. Francesc també va bastir la seua estratègia. L'enllaç de la seua filla Ursula amb Miquel Castell,⁶⁹ un paraire acomodat que accedí a diversos càrrecs municipals, podia ser una clau que obrís noves portes als Agramunt en el moment en què començaven a eixir dels medis camperols per a instal·lar-se en el món del comerç. Tanmateix, les estratègies matrimonials no sempre reeixien i de fet en 1467

feia aigües el matrimoni d'Ursula i, amb ell, l'aliança amb els

⁶⁶ AMC, CJ, 1422/10/1.

⁶⁷ AMC, CJ, 1448/12/7.

⁶⁸ AMC, CJ, 1466/3/4 i 1466/2/3.

⁶⁹ AMC, CJ, 1467/11/28.

Castell, una altra família destacada de la vila.

D'Ursula Agramunt, no se'n sap res fins el moment de la seua ruptura matrimonial. Les dones comptaven poc en la vida pública i per tant deixen un rastre documental ben escàs. El dia 28 de novembre de 1467, Ursula, en companyia dels seu pare i d'altres parents, comparegué davant el justícia i "quasi plorosa" relatà que aquell vespre, en tornar del forn a la seua casa, "trobà que son marit havia tancades les portes a part de dins e tant no·l cridà que nuncha volch obrir". Ni la presència dels seus propis parents va convèncer Miquel Castell de canviar d'actitud. Per a la dona no hi havia dubte que el seu marit estava "molt desbaratat e inconstant", fins al punt que temia "la fúria e sevícia de aquell". La por d'Ursula a la bogeria del seu espòs estava ben justificada. Tal com ella mateixa va declarar, feia pocs dies que "li havia trencat lo braç, e après, ab lo coltell arrancat, li havia fet hun bony en lo cap, del qual la havien curada dos celurgians", per la qual cosa, "tement que una nit no la matàs, dix que no volia habitar ni viure ab aquell" i s'acollí a la protecció del justícia. Una volta comprovada personalment i per testimonis la "inconstància e demència" de Miquel Castell i els seus "actes cruels", aquest oficial encomanà la custòdia d'Ursula al seu pare, però deixant-la en casa del germà Bartomeu. La tràgica ruptura matrimonial no venia de nou, ja que el 30 de setembre del mateix any, després d'un fort altercat, el marit havia hagut de jurar no "batre" la seua

esposa.⁷⁰ De poc va servir, i arran la denúncia de les agressions, Miquel Castell fou arrestat en el seu domicili. La manifesta bogeria del marit i el prestigi dels Agramunt havien facilitat aquesta solució favorable a la dona, però els maltractaments inflingits pels marits a les mullers estaven tolerats i fins i tot es justificaven en les obres dels moralistes.

L'ancià Francesc encara havia exercit com a cap del llinatge que oferia protecció a una de les seues dones, però en la pràctica fou el fill, en plena maduresa, qui s'ocupà dels delicats tràmits de la separació. Així, Bartomeu va acollir la germana en la seua casa, i en desembre de 1467 actuava com a procurador seu en el nomenament d'un representant per a negociar la partició dels béns matrimonials.⁷¹ Aquest afer es va resoldre amb rapidesa, ja que en el padró de la peita de 1468 figurava la "muller de Miquel Castell" com a contribuent independent del seu marit. La dona posseïa un respectable patrimoni rústic, avaluat en més de 1.200 sous, però no disposava de casa pròpia i continuaria residint amb el germà, la cunyada i els seus joves nebots.

En 1480 Ursula ja havia enviudat i, significativament, tornava a identificar-se en els documents amb el cognom familiar.⁷² Llavors era més lliure que mai, però amb tot una dona necessitava la tutela masculina per a encarar-se als afers públics. Per aquestes dates

⁷⁰ Aquestes actuacions estan registrades en els llibres corresponents de la Cort del Justicia.

⁷¹ AMC, CJ, 1467/12/7.

⁷² AMC, CJ, 1480/2/26, s'esmenta com a creditora censalista Ursula Agramunt, viuda de Miquel Castell.

ella i el seu germà ja devien trobar-se al llindar de la vellesa. Cada volta més, el cap efectiu del llinatge era Jaume, el fill major de Bartomeu, i de fet durant els anys vuitanta ell i el seu germà Guillem esdevindrien procuradors d'Ursula per a reclamar pensions censalistes impagades.⁷³ Sens dubte, els anys de convivència dels fills de Bartomeu amb la seua tia devien haver reforçat els lligams solidaris del llinatge. En 1497, ja mort el seu germà, Ursula havia abandonat la residència de la cunyada per a traslladar-se a un "alberch" propi, que juntament amb dues parcel·les de terra constituïen un patrimoni valorat en més d'un miler de sous.⁷⁴ La viuda, però, com tantes altres, vivia sobretot del rendisme censalista, ja que durant la dècada dels vuitanta ingressava cada any més de 300 sous, en concepte de pensions que li produïen els 4.500 sous que tenia invertits en diversos préstecs.⁷⁵ No es tracta d'un cas únic dins del llinatge, sinó que, de fet, els Agramunt partírien d'unes bases econòmiques agràries per a introduir-se en el comerç i en el préstec censalista.

⁷³ AMC, CJ, 1480/3/4 (Jaume) i CJ, 1488/6/16 (Guillem). De manera semblant, el seu germà Lluís, prevere, també exercí com a procurador de llur mare, viuda de Bartomeu, a l'hora de reclamar les pensions censalistes als deutors morosos, CJ, 1488/8/23.

⁷⁴ AMC, Llibre de Vàlues de la Peita (1497).

⁷⁵ Les reclamacions registrades en els llibres de la Cort del Justícia de 1480 (3) i de 1488 (6), permeten identificar un mínim de 9 censals diferents que sumaven unes pensions de 300 sous en préstecs a deutors privats, als quals s'afegien els 69 que li feia la universitat d'Almedíxer, de manera que comptant els censals privats als 8,33 % i els públics al 6,66 % el capital global seria d'uns 4.500 sous.

2.1. Les bases econòmiques

Al Castelló del segle XV ésser ric vol dir tenir terra. La majoria de la població, veritables llauradors titulars d'explotacions petites i mitjanes, viuen de les seues heretats, encara que els menys afortunats havien de combinar el treball dels seus trossos amb els jornals que els ofereixen els veïns benestants. La terra també és un complement de l'economia de nombrosos artesans i sectors passius com viudes i capellans, però són els professionals liberals --notaris, juristes-- i mercaders enriquits els qui, al costat dels camperols acomodats, acumulaven els patrimonis més extensos. Els Agramunt, pagesos esdevinguts mercaders, havien de tenir en la terra una de les bases més sòlides de la seua riquesa. Llaurador com el seu pare, Francesc potser havia conreat amb el seu treball alguna de les heretats de la família, però un propietari acomodat necessitava llogar braços, bé fossen mossos permanents o jornalers eventuals, sobretot en les explotacions cerealistes, que estacionalment, com en l'època de la sembra i de la sega, reclamaven una gran aportació de mà d'obra.⁷⁶ Francesc Agramunt, com els seus veïns, no havia d'anar lluny per a trobar els homes que necessitava. Per la plaça de la vila, als peus

⁷⁶ En 1499 el consell ordenava que "d'ací avant no puxen ésser logats forastés alguns a fer fahena en la dita vila e terme de aquella, ans tots aquells qui loguar volran hagen a logar veyns e habitants de la dita vila, perquè hagen lo profit que forastés porien haver per pagar llurs càrrechs", però es remarcava que "d'açò sia exceptat en lo temps del sembrar e seguar cascun any", atesa la necessitat de recórrer a bracers forasters, AMC, LC (1498-99), 1499/2/26.

de l'església, vagarejaven el llauradors pobres i els fadrins dels propietaris modests esperant que algú acudís a llogar-los. Vistos amb desconfiança pels veïns benestants, constituïen un grup indisciplinat que calia tenir entretingut i fixat en un lloc, encara que fos permetent-los el vici de jugar en la plaça.⁷⁷

Francesc i els altres patrons disposaven d'armes legals per a estimular la productivitat dels seus bracers. Les Ordinacions de la vila, un veritable codi normatiu elaborat pels prohoms locals, reglamentaven l'inici de la jornada de treball --al "sonar la esquella de missa major"-- i castigaven l'absentisme laboral amb major duresa que no l'incompliment del contracte per part dels amos. Al costat del treball assalariat, no sempre satisfactori i cada volta més costós en unes comarques en declivi demogràfic i, per tant, amb menys gent a llogar, els propietaris destacats --i ací no hi havia distinció entre burgesos i llauradors rics-- optaven per cedir les seues terres a parcers, que normalment havien de lliurar al propietari la meitat de la collita.⁷⁸ En 1445 Francesc havia deixat l'explotació d'una vinya en mans de Bartomeu Joan, un modest llaurador del veïnat, com a "mitjer o agricultor".⁷⁹ Aquestes fòrmules de conducció de la terra flexibles i a curt termini eren les preferides pels sectors acomodats de la

⁷⁷ Vegeu la disposició del consell de 1404 publicada per Lluís REVEST CORZO (ed.), Libre de Ordinacions de la vila de Castelló de la Plana, Castelló, SCC, 1957, pp. 196-198.

⁷⁸ Sobre l'explotació de la terra amb jornalers i parcers, vegeu el capítol VI.

⁷⁹ AMC, CJ, 1445/9/1.

vila, ja que encara que havien de compartir inversions i riscos amb el parcer, podien controlar el procés productiu i fer-se amb excedents agraris per al consum o el comerç. Els Agramunt no cedien les seues terres en emfiteusi, sinó que, tot al contrari, explotaven algunes parcel·les a canvi de censos insignificants que pagaven a institucions religioses com el monestir dels Agustins i a certs beneficis eclesiàstics.⁸⁰

QUADRE 3
PATRIMONI AGRARI DELS AGRAMUNT

<u>titular</u>	<u>superfície*</u>	<u>valor**</u>	<u>any</u>
Francesc	2	1.650	1462
Bartomeu	11,7	6.575	1479
Jaume	9,5	3.600	1497
Guillem	7,5	3.750	1497

* Ha ** sous
font: AMC, Llibres de Vâlues de la Peita

En 1462 Francesc Agramunt posseïa 24 fanecades (2 Ha.) de terra valorades en poc més d'un miler i mig de sous. Per a un llaurador ben situat en la societat local aquesta extensió era realment exigua, si considerem que per aquests anys la possessió mitjana oscil·lava a l'entorn de les 4 Ha, i només la meitat eren terres de gran qualitat, valorades per damunt d'un centenar de sous per fanecada. S'ha de considerar, però, que el patrimoni d'un llaurador es modificava al llarg del seu cicle vital. Francesc,

⁸⁰ Al padró de la peita de 1462, Bartomeu Agramunt tenia registrada una parcel·la de 2 fanecades i mitja de terra, valorada en 75 sous, que feia 2 sous i 6 diners de cens als frares de Sant Agustí, mentre que aquest mateix pagava, segons el padró de la peita de 1473, 6 diners al benefici de Sant Martí per un quartó de garroferal i eriàs taxat en 100 sous.

nascut a inicis del segle XV, en 1462 ja es trobava al final de la seua vida i la major part del seu patrimoni immoble ja l'havia anat cedint al seu fill Bartomeu a través de donacions inter vivos. En efecte, en el mateix any Bartomeu Agramunt, amb una quarantena d'anys, detentava el doble de terra que el seu pare, de manera que en conjunt el patrimoni familiar ascendia a 72 fanecades (6 Ha.), una extensió que, amb tot, només podria situar-se entre les mitjanes. En 1467 morí Francesc Agramunt i deixà les poques terres que encara conservava al seu fill Bartomeu. La filla, Ursula, també rebé una quantitat simbòlica, que no arribava a la desena part de l'herència. De fet, la terra passava als fills barons, normalment a parts iguals, ja que les filles rebien la seua part del patrimoni familiar en metàl·lic com a dot en el moment de casar-se i deixar la casa paterna.

L'interés per la terra continuaria ben palés en les orientacions inversores del botiguer Bartomeu Agramunt. Així, en 1468 havia acumulat un patrimoni fundiari de 76 fanecades (6,3 Ha.) que estava valorat en la important suma de 5.400 sous. La meitat d'aquestes heretats eren les mateixes que posseïa sis anys abans, mentre que l'increment es va deure a parts iguals a l'herència paterna i a les pròpies adquisicions. Una explotació agrària que superàs les 5 Ha. ja podia mantenir de manera autosuficient una família camperola i per a un propietari que disposava d'altres ingressos les collites podien suposar excedents comercialitzables. Una dècada després aquest remarcable patrimoni s'havia duplicat fins assolir una extensió de més de 140 fanecades (11,7 Ha.), que

s'avaluava a efectes fiscals en més de sis mil sous. Això era clarament una gran propietat que situava el botiguer entre la reduïda nòmina dels veïns --una desena part-- que gestionaven explotacions no sols autosuficients sinó capaces d'aportar excedents al mercat.

Els dos fills de Bartomeu Agramunt des de l'inici de la seua vida pública ja apareixen vinculats al món del comerç, però també des del primer moment figuraven en els padrons de riquesa com a propietaris destacats de terra. En 1479, encara en vida del seu pare, el jove Jaume Agramunt posseïa un centenar de fanecades (8,5 Ha.), que encara incrementà al morir Bartomeu vers 1486. Amb tot, la major part del patrimoni rústic d'aquest fou heretat per Guillem, el fill menor, que rebé la meitat de la terra, mentre que el seu germà Jaume sols n'aconseguí una quarta part. Es tractava a més dels camps més valuosos, les parcel·les d'horta. Per a Aldonça, la viuda, va quedar el secà, un quint del patrimoni del seu marit, que probablement cal incloure en concepte de devolució de la dot. La divisió de l'herència entre els fills no implica el trencament del principi igualitari, ja que és probable que el fill major, Jaume, hagués rebut anticipadament una bona part del patrimoni patern, cosa que explicaria la remarcable extensió de les seues terres des de l'inici de la seua vida independent.

Aquests mercaders tenien possessions rústiques, però cada volta pesava més l'herència que no la inversió en la compra de parcel·les. De fet, més de la meitat del patrimoni que Guillem Agramunt detentava en 1497, una dècada després de la mort del seu

pare, provenia encara de l'herència i representava el 80 % del valor de les seues terres. L'increment de les possessions agràries del llinatge, sobretot per l'activitat de Bartomeu Agramunt, va culminar en 1479 amb un total de 240 fanecades (20 Ha.) que posseïen ell i Jaume, i durant la resta del segle es va mantenir estabilitzat però dividit entre els dos fills --un centenar de fanecades cadascun-- i la viuda. El mercat de la terra no deixava de ser actiu, ja que si bé es mantenia l'extensió global del patrimoni, es compraven i venien algunes parcel·les, però era el nucli més valuós del patrimoni el que passava de pares a fills.

Sens dubte, tan important o més que les dimensions dels patrimonis era la qualitat de la terra. En general, més de la meitat de les heretats dels Agramunt estaven constituïdes per trossos d'horta, bàsicament "terra" de sembra destinada als cereals. Eren aquests camps, situats en les partides pròximes al nucli de població, regats i ben comunicats els més valuosos del terme, que assolien una taxació fiscal que oscil·lava a l'entorn dels 100 sous per fanecada, mentre que les parcel·les del secà --sobretot vinya i garrofera-- només arribaven a valorar-se entre els 20 i 30 sous. Així, s'entén que amb només la meitat de la superfície, els trossos de "terra" representassen un 75 % del valor fundiari del llinatge i, sens dubte, les que aportaven majors ingressos. Aquesta distribució dels tipus de cultiu és semblant a la general de tot el terme i només cap a l'any 1500 es detectava una reducció de la terra de sembra en favor de la vinya i dels

cultius arboris, però amb un evident replegament cap als camps més productius, ja que amb només un cinquè de la superfície, les parcel·les de "terra" representaven el 60 % de la taxació.

El valor d'aquestes heretats era considerable. Les relativament escasses fanecades que Francesc conservava a la fi de la seua vida, en 1462, superaven la respectable suma de miler i mig de sous i les del seu futur hereu ja s'acostaven als tres mil. Disset anys després, en la seua vellesa, Bartomeu havia acumulat un patrimoni fundiari valorat en uns 6.500 sous i el del seu fill Jaume ascendia als 4.500. En 1497 aquest i el seu germà Guillem tenien unes heretats estimades en 3.500 sous. La importància d'aquestes possessions es fa palesa si considerem que en la segona meitat del segle XV no arribaven a la meitat els veïns que tenien patrimonis que, incloent-hi a més de la terra els altres béns gravats per la peita, superaven els dos milers de sous i només un de cada deu passaven dels quatre, que eren els límits establerts per a poder accedir als càrrecs de conseller i jurat respectivament.

QUADRE 4
OBLIGACIONS A FAVOR DELS AGRAMUNT

<u>objecte</u>	<u>número</u>	<u>%</u>	<u>valor</u>	<u>%</u>
productes agrícoles	23	34,84	978/5	25,26
animals	3	4,54	171/4	4,41
censos	1	1,51	12	18,18
matèries primeres	5	7,57	273/10	7,05
préstecs	16	24,24	2.003	51,74
productes tèxtils	10	15,15	168	4,33
joies	3	4,54	162	4,18
altres	5	7,57	103/4	2,66

total	66		3.871/11	

Vers 1450 l'explotació agrària de Francesc Agramunt devia tenir les dimensions suficients per a produir excedents comercialitzables. Això permetia a aquest llaurador d'introduir-se en el mercat per a col·locar productes agrícoles --forment i vi sobretot-- en petites quantitats que en general assolien preus inferiors al mig centenar de sous. Els compradors eren camperols modestos del veïnat que, havent consumit les seues escasses reserves de gra, havien d'aconseguir cereal per a llavor i fins i tot per al consum. Els llauradors rics com Francesc, de la mateixa manera que els mercaders com els Miquel, tenien totes les bases en les seues mans. Acumulaven els excedents en el moment de preus més baixos --l'època de la collita-- i els treïen al mercat en la tardor i especialment a l'hivern, quan la demanda dels seus veïns més pobres --una volta esgotades les seues provisions de blat-- feia pujar els preus. I era freqüent que la compra no es pagàs al comptat, sinó que el pagament restàs ajornat fins a Sant Joan de juny o Santa Maria d'agost, és a dir, l'època propera a la sega, quan els petits llauradors disposaven encara de cereal per a vendre. Aquest era el moment de major oferta i, per tant, de preus més baixos, de manera que els petits camperols es veïen forçats a adquirir el gra en la temporada de carestia i a vendre la seua collita per a pagar el deute en els mesos més desfavorables. Així, en 1447 Francesc va vendre a crèdit forment per valor de dos centenars de sous.⁸¹ Aquesta activitat també era realitzada pel seu

⁸¹ Totes les dades provenen de les "obligacions" registrades als llibres de la Cort del Justícia de l'any indicat.

fill Bartomeu, que en el mateix any va vendre també a crèdit productes agraris --forment, ordi i garrofes-- per un valor global d'un centenar i mig de sous a llauradors de la vila i de llogarets dels voltants. Ara bé, a diferència del seu pare, Bartomeu s'introduí en el comerç d'altres productes com a botiguer primer i mercader més avant. D'aquesta manera, entre 1447 i 1466 el trobem venent a crèdit objectes manufacturats com joies i sobretot productes tèxtils: calces, caputxos, màrfegues, roba de casa, que esdevenien béns bàsics per a una clientela formada no sols per camperols locals sinó també per llauradors de llocs propers com Almassora, Borriol, Cabanes i Les Useres. Però a més d'objectes de consum, la xarxa comercial incloïa a artesans que depenien del botiguer per a fornir-se de matèries primeres. Bartomeu Agramunt venia cuir a sabaters, tintes a pilaters, draps a paraires i oli a saboners que exercien el seu ofici en la vila de Castelló. El volum d'aquests intercanvis té poc a veure amb el comerç dels mercaders majoristes, però tenint en compte que sols coneixem les vendes fetes a crèdit cal dir que en un any com 1448 superaven els 300 sous, una suma que igualava el salari del batlle reial.⁸²

Els fills del botiguer, Jaume i Guillem, deixaren aquest comerç menor per a dedicar-se al tràfic cerealista i ramader. Jaume Agramunt continuà així efectuant petites vendes de forment a crèdit a llauradors pobres de la vila i dels pobles veïns, que en 1499, per exemple, assolien un valor pròxim als 200 sous, però també

⁸² Sobre els salaris del personal burocràtic de la batllia, vegeu l'estudi de Pau VICIANO, La senyoria reial al País Valencià. Rendes i gestors de la batllia de Castelló de la Plana, en premsa.

s'introduí en negocis de major volada. En 1488 arriscava en solitari 5.600 sous en l'arrendament del terç delme.⁸³ Gràcies a aquest contracte podia recaptar una vintena part de la producció agrària del terme --sobretot cerealista i vinícola-- i comercialitzar-la no sols en el reduït mercat local sinó també en la populosa ciutat de València, amb volum de venda que havia de superar el preu de l'arrendament.

La producció ramadera d'aquests mercaders, a diferència del grapat de porcs que criava la majoria dels llauradors, estava orientat al mercat. D'entrada, la vintena de caps porcins que Jaume Agramunt posseïa segons el padró de la peita de 1497 superaven amb escreix les necessitats de l'autoconsum, però el caràcter comercial d'aquestes inversions es palesava millor en el bestiar llanar i cabrum destinat a l'escorxador. Els ramats es deixaven a la cura de pastors assalariats que, sovint, també eren pagats amb una part dels caps. Ja en 1448 el llaurador Bartomeu Agramunt --el pare de Francesc-- tenia ramats de cabres a mitges amb pastors de Les Useres,⁸⁴ però les dades sobre l'activitat ramadera sovintegen a les darreries del segle XV. En 1492 Ferrando Garcia reclamava els 400 sous --resta de salari i de moltons-- que Jaume Agramunt li devia pel pastoreig del seu bestiar.⁸⁵ En altres ocasions, el mercader adquiria els ramats per a destinar-los a l'abastiment de les carnisseries de la vila, tal com succeïa en 1495 amb la compra

⁸³ ARV, MR, 2476.

⁸⁴ AMC, CJ, 1448/8/22.

⁸⁵ AMC, CJ, 1492/6/20.

de 130 cabrons.⁸⁶ El seu germà Guillem intervenia també en el comerç ramader i, segons el padró de 1479, posseïa un centenar de cabrons i mig d'ovelles. I bona prova de l'abast de la dedicació ramadera és la venda de 42 egües que feu en 1491,⁸⁷ que en conjunt --tenint en compte que en les obligacions de 1484 cada cap valia de 100 a 170 sous-- degué assolir un preu entre els quatre i els set milers de sous. I en qualsevol cas aquest capital invertit en el comerç de bestiar superava clarament els 3.700 sous en què s'avaluava el seu patrimoni de terra en 1497. La terra continuava essent una opció inversora que oferia seguretat i prestigi, però la tercera generació dels Agramunt ja es trobava més decantada cap a el comerç.

2.2. El mercat del crèdit

A banda del ramat i dels productes agrícoles, el comerç dels diners, el préstec en les seues diverses modalitats, era un negoci en el que participaven com a creditors els camperols rics i la resta de grups dominants. I els Agramunt no eren menys: un llaurador acomodat com Francesc ja des de la seua maduresa, quan encara es dedicava a la gestió de la seua empresa agrària, no sols comerciava amb cereals i vi, sinó que prestava petits capitals --de

⁸⁶ AMC, CJ, 1495/2/10. Aquestes activitats ramaderes eren una font de conflictes amb els veïns de la vila pels danys que causaven els animals en els cultius, vegeu les protestes contra un pastor de Jaume Agramunt, ibidem, 1495/5/25.

⁸⁷ AMC, CJ, 1491/2/28.

100 a 200 sous-- a camperols en dificultats. A les sèries d'"obligacions" del justícia on es registraven --al costat de les vendes a crèdit-- aquestes operacions s'encobrien sota l'eufemisme de "préstech graciós", és a dir sense interés, però en realitat eren un negoci lucratiu que sovint era denunciad pels moralistes com a pràctica usurària. Es tractava de crèdits a curt termini, ja que solien véncer abans d'un any. Tal com succeïa amb els cereals, els deutors demanaven els crèdits a la tardor i a l'hivern, mentre que es comprometien a tornar-los entre juny i agost, quan encara els restava cereal de la collita, tot i que haguessen de vendre'l a preus baixos per a poder tornar el préstec. Així, durant els anys trenta i quaranta del segle XV Francesc Agramunt aparteix en els registres del justícia sobretot com a prestamista, ja que les tres quartes del valor de les obligacions corresponien a capitals cedits a curt termini, mentre que el preu dels productes agraris venuts a crèdit sols representaven el quart restant. L'any de major activitat fou 1447, quan es registraren un total de d'11 operacions per un valor d'un miler de sous, de les quals 6 eren préstecs que en conjunt representaven uns 700 sous. Es tractava d'un mercat creditici eminentment local i, com a molt, comarcal. Més de la meitat dels deutors eren llauradors modestos de la vila --significativament de llinatges exclosos del poder local com els Adsuara, Amiguet, Ballester, Barlaçot, Roures o Viciano-- i la resta es repartia entre els petits llocs senyorials que envoltaven la plana al·luvial de Castelló --Borriol, Artesa, Vilafamés--, que aportaven la major part de la nòmina de mudèjars.

Aquesta modalitat de préstec a la llarga, a mesura que s'introduïen en el món mercantil, va anar perdent interès per als Agramunt. En efecte, Bartomeu, el botiguer, apareix tan sovint com el seu pare en els registres d'obligacions entre 1447 i 1466, però com a venedor a crèdit de productes agraris i sobretot d'objectes manufacturats i matèries primeres per als artesans. Els préstecs no arriben a sumar ni la desena part del valor de les obligacions conegudes i, de fet, resulta ben significatiu que en 1447-1448, els anys de major activitat, d'un total de 20 registres, amb un valor global de 700 sous, només apareix un préstec, que assolí un muntant d'un centenar de sous. Aquesta reducció dels préstecs a curt termini en les inversions dels Agramunt es confirma en la tercera generació: ni Jaume ni Guillem, decantats cap a activitats comercials de major volada, no figuren en els registres del justícia deixant petites sumes de diners als seus veïns en dificultats. Això, però, no volia dir que haguessen deixat d'interessar-se pel crèdit. Tot al contrari, hi havia altres modalitats que, com els censals, no deixaren d'ésser practicades per aquests mercaders.

Una volta més, al principi de l'acumulació de capitals destinats al crèdit trobem l'activitat agrària. Fou l'avi Francesc el qui començà la inversió censalista des dels anys trenta del segle XV. Entre 1430 i 1459 aquest llaurador carregà un mínim de 33 censals que en conjunt suposaven unes pensions per damunt dels 900

sous.⁸⁸ Tenint en compte que la taxa d'interés d'aquests préstecs solia ésser del 8,33 % en el cas de tractar-se de deutors privats i del 6,66 % quan els diners es cedien a municipis, el muntant global dels capitals esmerçats per Francesc Agramunt superaria els 11.500 sous. No pot assegurar-se que tots aquests censals estiguessen vigents encara vers 1460, ja que podien haver estat quitats o més freqüentment alienats a tercers, però també és cert que es tracta de dades parcials --els casos reclamats per la morositat dels deutors en pagar les pensions-- i, per tant, el patrimoni censalista de Francesc devia ésser bastant més substanciós. I encara hi havia altres carregaments. A banda dels contractes que estipulaven el pagament dels interessos en metàl·lic n'hi havia 16, redactats entre 1441-1460, que ho feien en forment, de manera que als 900 sous de pensions calia afegir un total de 15 cafissos de cereal (uns 3.000 litres), que podien valorar-se en mig miler de sous.

Aquestes inversions es concentraren sobretot en la dècada dels quaranta, ja que fou entre 1440-1449 quan s'efectuaren 19 préstecs en metàl·lic, uns 60 % dels censals que suposaren la meitat dels capitals invertits --més de 5.000 sous-- i de les pensions que reportaven. I fou també entre 1441-1446 quan es carregaren més de la meitat dels censals en forment. Sens dubte, l'any de major activitat creditícia fou el 1447, quan Francesc Agramunt invertí 1.100 sous en tres censals i efectuà un mínim de 6 préstecs a curt

⁸⁸ Aquestes dades provenen de les reclamacions contra els deutors morosos registrades en els llibres de la Cort del Justícia, vegeu el quadre 21 del capítol VI.

termini per un muntant global de 700 sous. Els capitals destinats al crèdit en un sol any, doncs, superaven el valor fiscal de les terres que aquest llaurador encara posseïa en 1462.

No es tractava, però, de grans operacions com les destinades al finançament d'institucions públiques. De fet, només coneixem dos censals carregats per municipis --llocs senyorials propers com Almassora i La Serra-- que en conjunt assoliren uns 3.600 sous, que representaven un terç de les inversions creditícies de Francesc Agramunt. Aquestes operacions es realitzaren en una època tardana, vers 1460, mentre que el gros dels carregaments, concentrat en la dècada dels quaranta, estava constituït per petites sumes --la majoria de 200 a 300 sous-- cedides a llauradors modestos.

El que cal destacar és que cap a 1440 prestar diners al municipi de Castelló no era un negoci gens clar. Des dels anys vint la vila ja oscil·lava en el llindar de la insolvència i no era estrany que els seus censalistes es quedassen sense cobrar alguna anualitat, fins que a inicis dels anys quaranta la hisenda local féu fallida.⁸⁹ Els creditors només van poder tornar a ingressar les pensions després d'un acord amb el municipi que els obligava a reduir els interessos. Amb aquestes circumstàncies tan poc atractives, no és sorprenent que alguns sectors acomodats es decantassen cap al crèdit privat, un mercat alternatiu que coincidïa amb el de l'endeutament a curt termini. Els mateixos creditors col·locaven capitals de volum molt semblant a uns deutors que, en ambdós casos, es reclutaven entre les files dels

⁸⁹ Vegeu el capítol VIII.

llauradors pobres de la vila i dels seus voltants. En el cas de Francesc Agramunt, la geografia dels seus deutors censalistes encara és més comarcal que la del crèdit sota la forma d'obligacions, ja que només 2 dels 33 censalers eren de Castelló, mentre que dos terços, que aportaven més de la meitat de els pensions, residien a Borriol (14) i Almassora (9) i la resta es repartia entre La Pobla (3), l'Alcora (2), Vila-real, Borriana i Cabanes, és a dir, viles reials de la plana al·luvial i llogarets senyorials de les muntanyes que l'envoltaven. I els 19 deutors que pagaven en cereal eren tots forasters, quasi tots de Vilafamés (16) i altres de La Pobla (2) i Cabanes.

Els camperols en dificultats que acudien a Francesc Agramunt per a sol·licitar un préstec censalista, doncs, es trobaven prèviament immersos dins d'una xarxa de dependència que lligava econòmicament els petits pobles a la capital de la comarca. I ben sovint no era la primera volta que acudien a Castelló per a efectuar compres a crèdit: l'almassorí Pere Gaçó, que havia carregat un censal de 240 sous en 1444⁹⁰ el trobem quatre anys després endeutant-se amb Miquel Castell per a l'adquisició de garrofes.⁹¹ Aquesta dependència del mercat castellonenc era més acusada en el cas de Borriol, una petita població de cristians i musulmans, on vivia Francesc Peris, que en 1447 deixava a deure al botiguer Bartomeu Agramunt 86 sous per una compra de cereal i al

⁹⁰ En 1448 aquest deutor, juntament amb Francesc Gaçó i Mateu Todrà, pagaven una pensió de 20 sous a Francesc Agramunt, AMC, CJ, 1448/10/23.

⁹¹ AMC, CJ, 1448/1/15.

mateix temps pagava a Francesc les pensions d'un censal de 300 sous.⁹² No debades en 1459 les autoritats locals remarcaven que al mercat de Castelló "hi vénen moltes gents de Borriol, axí christians com moros e mores ab lurs fills, e quasi tenen a la dita vila com a maestra e manera de ciutat."⁹³

La inversió en el crèdit censalista era una opció alternativa a la possessió de la terra. Des del segon terç del segle XV, la vila de Castelló es trobava en una fase de recessió demogràfica i econòmica que tingué com a conseqüència la reducció del seus ingressos fiscals i la insolvència per a satisfer els interessos d'un deute públic que afavoria sobretot censalistes assentats a València. Per a incrementar els ingressos de la vila, les autoritats optaren per augmentar la pressió fiscal sobre el patrimoni a través de la peita, que gravava sobretot la terra i les cases. Si durant els anys vint per cada lliura imponible es pagaven 2 sous, a partir dels quaranta aquest cànon es duplicà. Això volia dir que el pes de l'esforç fiscal requeia sobre aquells veïns --la immensa majoria formada per llauradors petits i mitjans-- que només posseïen les seues cases i heretats, mentre que els sectors acomodats podien eludir de l'impost una bona part de la seua riquesa formada per bestiar i sobretot per capital invertit en el comerç i en el crèdit.⁹⁴ Francesc Agramunt, un llaurador que devia

⁹² AMC, CJ, 1448/1/10, amb una pensió de 25 sous, el censal fou carregat originalment en 1430.

⁹³ Publicat per José SANCHEZ ADELL, Castellón de la Plana en la Baja Edad Media, Castelló, SCC, 1982, p. 127.

⁹⁴ Vegeu el capítol VIII.

posseir un patrimoni immoble destacat, va decidir estalviar-se la càrrega impositiva transferint la seua riquesa del sector agrari al del crèdit censalista. No va ésser l'únic. En 1450 s'alçaven veus en el consell local denunciant que nombrosos prohoms defugien les seues obligacions fiscals alienant terres per a adquirir censals. Durant les dues dècades següents estigué obert un aferrissat debat entre els partidaris de gravar aquests crèdits amb la peita i els qui pretenien deixar-los francs. Segons la correlació de forces s'imposaven uns o altres, però el cert és que cap a 1450 Francesc Agramunt ja havia acumulat la majoria dels seus censals i en 1462 havia esdevingut un rendista del crèdit, ja que el valor fiscal de les seues terres només era de 1.650 sous quan els capitals invertits en censals ascendien a uns 11.500.

Els descendents de Francesc continuaren invertint en censals, però tornaren a decantar-se també cap a l'adquisició de terres. En la segona meitat del Quatrecentès hi hagué moments en què els censals foren gravats per la peita i, al mateix temps, els ingressos agraris es veieren estimulats per una revifada econòmica --i dels preus agraris-- durant els anys seixanta. Fou durant aquesta època quan Bartomeu començà a incrementar el seu patrimoni fundiari, fins assolir un valor d'uns 6.600 sous vers 1480, mentre que llavors el capital dels seus censals --14 carregats sobretot per llauradors de la vila-- se situava a l'entorn dels 5.500.⁹⁵ Si

⁹⁵ Al llibre de la peita de 1479 constaven 10 censals (124 sous de pensions) avaluats en 2.475 sous, que s'afeien als 4 (uns 240 sous) que consten en les reclamacions del llibre de la Cort del Justícia de 1480; si aquests darrers es compten al 8,33 % d'interés, el capital global ascendiria a uns 3.000 sous.

considerem que també cobrava 5 pensions en espècie --provinents sobretot de Vilafamés-- per un volum total de 7 cafissos de forment (1.400 litres), pot afirmar-se que les inversions d'aquest botiguer es repartien de manera equilibrada entre la terra i el crèdit.⁹⁶ Aquesta estratègia seria continuada pel seu fill Jaume, que cap a 1488 posseïa 10 censals que suposaven un capital global de 3.900 sous,⁹⁷ mentre que el valor de les seues terres ascendí a 4.500 en 1479 i a 3.600 en 1497. Més de la meitat dels diners s'havien prestat també a petits llauradors d'Almassora, però cal remarcar que un 40 % corresponia a un sol préstec --1.500 sous a un interès del 6,66 %-- efectuat al municipi de Castelló.⁹⁸ En canvi, en la mateixa època, el seu germà Guillem es trobava més decantat cap a la terra, ja que en padró de 1497 en posseïa per un valor d'uns 3.700 sous, quan les seues escasses inversions en censals --3 contractats amb deutors privats dels voltants de la Plana-- no arribaven al miler de sous.⁹⁹

⁹⁶ D'acord amb els preus registrats en les "obligacions" de l'època, els 7 cafissos de forment podien valorar-se en 200 sous, de manera que el capital --al 8,33 %-- superaria els 2.000 sous.

⁹⁷ Les reclamacions dels llibres de la Cort del Justícia de 1480 (7 censals), 1485 (1) i 1488 (2), permeten identificar la percepció de s'uns 200 sous en pensions de deutors privats i 100 de la vila de Castelló, de manera que, amb un interès respectiu del 8,33 i del 6,66 %, els capitals globals ascendirien a 2.400 i 1.500 sous. A més, encara s'afegia una pensió de mig cafís de "seixa" que podia valdre 15 sous, AMC, CJ, 1488/2/4.

⁹⁸ AMC, CJ, 1488/2/11.

⁹⁹ Hi havia una reclamació al llibre de la Cort del Justícia de 1480 i dues al de 1488, que sumaven 58 sous de pensions, és a dir, un capital d'uns 700, si es compta un interès del 8,33 %.

2.3. L'activitat política

Els Agramunt a mitjan segle XV no eren un llinatge desconegut en les files del govern municipal. Sense anar més enrere, el llaurador Bartomeu, el pare de Francesc, havia ocupat el lloc de conseller en una dotzena d'ocasions durant la primera meitat del segle XV i fou elegit jurat en 1436-1437. Tanmateix, des d'aleshores cap membre del llinatge assoliria una de les magistratures superiors --jurat, justícia o mustassaf-- fins ben entrats els anys seixanta. Francesc Agramunt encara que accedí a 13 mandats mai no passà de conseller. Fou el seu fill Bartomeu qui protagonitzà l'ascens polític del llinatge, ja que no sols ocupà el lloc de conseller 21 vegades, sinó que també fou elegit jurat en 4 ocasions, justícia en 3 i mustassaf en una. Els seus fills van heretar i consolidar aquesta posició dominant i així Jaume, a banda d'exercir 13 mandats com a conseller, fou jurat 2 anys, justícia en 3 i mustassaf en una, mentre que el seu germà Guillem el trobem 3 anys com a jurat i 10 ocupant la magistratura de conseller. I l'activitat dels germans encara va continuar durant les primeres dècades del Cinccents.

Aquest període de promoció política va coincidir amb una transformació dels sistemes electorals que posaven de relleu un creixent intervencionisme de la monarquia i, paral·lelament, beneficiaven un sector restringit de l'èlit política. Durant la primera meitat del Quatrecentes la provisió dels càrrecs s'havia efectuat a través d'una normativa --les ordinacions de 1341-- que

definia un sistema cooptatiu: eren els oficials ixents els qui, en definitiva, controlaven el nomenament dels seus successors. Aquesta autonomia de la vila --dels seus llinatges dominants-- obria la porta a una lluita oberta o soterrada pel poder municipal entre les diverses faccions polítiques. Els Agramunt estaven immersos en aquestes xarxes, ja que durant els anys trenta i quaranta ja apareixien Francesc i Bartomeu com a consellers. I fou durant aquestes dècades, marcades per una profunda depressió econòmica que posà la vila al llindar de la insolvència, quan s'hagueren de prendre decisions conflictives per a fer front al col·lapse de la hisenda local. En aquest context, el recrudiment de les lluites entre els bàndols donà a la monarquia --a través de l'infant Joan de Navarra-- l'excusa per a una intervenció, que es veié afavorida per la precària posició en què es trobava el municipi a causa de l'endeutament. En 1446, després de diversos intents resistits per la vila, la corona aconseguí introduir l'elecció dels oficis municipals per "regiment de sach", és a dir, per sorteig. Es tractava d'una solució autoritària per a garantir, segons el preàmbul de l'ordinació, no sols la pau de la vila, sinó també el pagament puntual del deute públic als poderosos creditors de València, que havien fet gestions a favor del nou sistema en la cort de l'infant "per lo gran interés que·ls va en lo bon avenir de la dita vila".

La insaculació no suposava un desbancament dels sectors que controlaven el poder local, ja que pràcticament tots els prohoms que havien sovintejat en el consell hi continuren presents durant

les dècades següents. D'altra banda, l'accès als càrrecs continuava vetat als sectors populars a causa dels mínims de riquesa que s'establiren --2.000 sous per a ser conseller i el doble per a jurat i justícia-- i, finalment, l'admissió dels nous candidats que complien aquesta exigència, oberta només cada dos anys, estava controlada pels consellers en actiu. En conseqüència, el nou regiment no modificava les bases sociològiques de l'èlit política, sinó que substituïa la lluita de faccions per una rotació aleatòria dins d'un grup reduït de veïns benestants sota l'arbitratge de la corona.

Tant Francesc com Bartomeu s'introduïren en les llistes de candidats i, de fet, durant dos terços del període de vigència del nou sistema electiu figurà algun dels dos Agramunt en el consell. Es més, malgrat la normativa contrària, en 3 ocasions coincidiren en el mateix any pare i fill. De moment no havien passat de consellers, però a finals dels anys seixanta Bartomeu esdevingué justícia i jurat. Aquest ascens dins del govern local coincidí amb una altra modificació de la normativa de les eleccions.

Des dels anys cinquanta el consell de la vila havia maldat per aconseguir una revocació de la insaculació --acceptada en un principi com a provisional--, però la corona es va negar, fins que en 1467 Joan II acceptà les queixes dels prohoms i suprimí el sistema de 1446. Malgrat el control que els sectors instal·lats en el poder local en l'admissió de nous membres, el sorteig havia permès la infiltració de consellers que discrepaven de la línia dels grups dominants. A ulls de la veritable oligarquia local,

aquests nouvinguts eren "gents il·letrades e de poca intel·ligència" que duïen la vila "molts perills e inconvenients". Els prohoms que s'adreçaren al rei no aconseguiren la reinstauració del règim cooptatiu, però la monarquia, en una conjuntura tan delicada com la guerra del Principat, hagué d'efectuar concessions que assegurassen la docilitat dels dirigents d'una vila que havia de contribuir a l'esforç bèl·lic. El resultat d'aquest pacte entre la corona i un reduït grup l'oligarquia local foren les ordinacions de 1467, que deixaven el control del municipi en mans dotze consellers vitalicis elegits pel rei. Aquest nucli oligàrquic es renovava per cooptació i elegia cada any --amb els nous jurats trets per sorteig-- els altre dotze membres del consell. En la pràctica, tot el poder municipal residia en els dotze consellers perpetus, els "millors bons hòmens e més abonats de la dita vila", entre els quals figurava des del primer moment Bartomeu Agramunt. El botiguer veia confirmat així un ascens polític respallat per l'acumulació d'un important patrimoni agrari.

Des de 1470-1471 --el primer any en què entra en vigor el reglament de 1467-- fins a l'exercici de 1475-1476 Bartomeu Agramunt no sols figurà com a conseller vitalici, sinó que fou elegit justícia en una ocasió i jurat en dues. Des d'aquesta posició privilegiada introduí el seu fill Jaume en el cercle del poder. Així, en 1374, en ser elegit Bartomeu justícia, aconseguí que Jaume el substituís en la plaça vacant de conseller i el nomenà lloctinent del seu nou ofici.

El monopoli del poder per un nucli tan restringit de prohoms

no deixà de suscitar la protesta de la resta del sector dominant de la vila. En 1475 les autoritats municipals reconeixien que la "perpetuació de conselleria aparega al consell e a molts de la dita vila odiosa e dampnosa, per la dita rahó sia sdevenguda discòrdia e dissensió" i, després d'un intent fallit, aconseguiren de la corona el permís per a elaborar un nou regim més obert. Entre els membres de la comissió redactora s'incloïen Bartomeu Agramunt com a jurat i el seu fill Jaume en qualitat de justícia. El resultat fou un nou sistema d'insaculació --vigent durant la resta del segle-- que dividia els candidats a consellers en dues llistes: els "majors", format pels prohoms més rics i amb experiència en el govern local, i els "menors", on s'inclourien la resta de veïns que tinguessen un patrimoni mínim de 2.000 sous. El nombre d'insaculats era tancat, de manera que només quan quedava vacant algun lloc podien haver-hi noves incorporacions, sempre controlades pel consell local.

La presència dels dos tipus de consellers era paritària --dotze de cada grup--, però en realitat els majors es trobaven privilegiats, ja que la seua nòmina d'insaculables era la meitat d'extensa que la dels menors i, en conseqüència, cadascun dels seus candidats tenia el doble de probabilitats de ser elegit. S'havien eliminat les conselleries vitalícies, però un grup d'unes trenta persones --entre ells Bartomeu i els seus dos fills-- veien afavorida així la seua perpetuació en el govern local com a consellers majors. I de fet, des de 1476 fins 1500, no hi hauria cap any en què no figuràs en el govern local algun dels Agramunt.

Prova de la freqüència amb que accedien als càrrecs és que en 10 d'aquests mandats coincidiren dos membres de la família i en un d'ells --en 1485-1486-- trobem Jaume com a justícia i el seu pare i Guillem en el càrrec de consellers.

2.4. El poder, per fer què?

El servei a la "república de la vila" justificava la participació dels sectors acomodats del veïnat en la gestió del poder polític. Tanmateix, més enllà d'aquesta motivació cívica, els prohoms locals trobaven en l'exercici dels seus càrrecs oportunitats --més o menys legals-- de traure beneficis particulars del maneig d'importants sumes de diners i dels contactes amb els representants del poder reial. Bartomeu Agramunt exercí en diverses ocasions l'ofici de síndic --tresorer-- de la vila i, com també el seu fill Jaume, va gestionar els programes de sanejament del deute públic com a clavari dels censals.¹⁰⁰ Però a banda de l'administració fiscal ordinària, els Agramunt participaren en la col·lecta dels nombrosos donatius que demanava la corona: en 1455 Bartomeu s'encarregava de reunir i equipar ballesters per a

¹⁰⁰ Bartomeu fou síndic en les legislatures de 1450-1451 i 1463-1464 i 1470-1472, segons pot veure's en els respectius llibres de consells, i clavari del quitament en 1464, AMC, LC (1464-65), 1464/8/29, val a dir que, per discrepàncies amb la vila, dimití aquell mateix any i fou nomenat en lloc seu Francesc Miquel. Jaume Agramunt fou clavari del quitament en 1488, AMC, LC (1488-89), 1488/6/1, i abans havia estat jutge comptador, LC (1479-80), 1479/6/13.

l'exèrcit reial,¹⁰¹ i quatre anys després ell i el seu pare formaven part d'una comissió per a celebrar el pas del sobirà per la vila, de camí cap a València, amb festes, donatius "e altres coses degudes de vassalls a senyors".¹⁰² Amb el conflicte del Principat i les tensions --més locals-- amb la senyoria d'Arenós, les necessitats militars de la corona s'aguditzaren i, així, en 1461 Francesc i Bartomeu Agramunt s'integraven en una comissió que devia organitzar el reclutament d'un centenar d'homes per al rei que, sota el comandament del governador del regne, havien de formar l'host per a marxar contra Vilaformosa i la baronia d'Arenós.¹⁰³ Pocs dies després, Francesc era elegit per a "adeenar la vila" i reunir les armes que el governador reclamava per al servei del rei a causa de les "novitats" de Catalunya.¹⁰⁴

La provisió d'aliments per a la vila oferia també un camp d'acció als prohoms locals, que podien beneficiar-se amb la remuneració dels seus serveis com a agents públics o mitjançant els negocis privats. En 1452 Francesc i altres consellers, reberen l'encàrrec d'abastir de forment la vila,¹⁰⁵ i dues dècades després, el seu fill Bartomeu es comprometia a vendre al municipi cereal a

¹⁰¹ AMC, LC (1455-56), 1455/10/18.

¹⁰² AMC, LC (1458-59), 1459/1/17.

¹⁰³ AMC, LC (1460-61), 1461/1/31, la comissió estava formada per dotze prohoms elegits per cada parròquia.

¹⁰⁴ AMC, LC (1460-61), 1461/2/17.

¹⁰⁵ AMC, LC (1452-53), 1452/10/28.

un preu subvencionat, que representava un 15 % més del preu vigent.¹⁰⁶ De la mateixa manera, en 1461 Bartomeu assegurava a les autoritats locals el ramat necessari per a proveir diverses taules de carnisseria de la vila.¹⁰⁷ Salaris també atractius eren els de peiter --més de mig miler de sous-- que ingressà Bartomeu en 1458.¹⁰⁸ Els arrendaments de les cises efectuats també per aquest botiguer --a l'entorn dels 15.000 sous-- oferien un bon negoci als veïns no sols acomodats sinó amb influències en l'esfera política.¹⁰⁹ D'altra banda, ser elegit com a representant de la vila per a tractar amb la corona no sols significava uns salaris generosos sinó la possibilitat de contactar amb els representants del poder reial. Jaume Agramunt fou enviat a Barcelona, a la cort del rei, en 1478 on s'entrevistà amb el batlle general.¹¹⁰ Dos anys després tornava a ser designat per a una missió semblant¹¹¹ i en 1492 anava a València com a síndic, juntament amb el jurat Llorenç

¹⁰⁶ AMC, LC (1473-74), 1473/9/12, Bartomeu assegurà l'adquisició per a la vila de 20 cafissos (4.000 litres) de forment a 38 sous per cafís, un preu que incloïa 5 sous d'ajuda.

¹⁰⁷ AMC, LC (1460-61), 1461/3/27, Bartomeu Agramunt, conseller en aquella legislatura, assegurà l'abstinent de carn per a dues taules de moltó i dues de cabró --fins a un màxim 300 caps-- des de pasqua de resurrecció a carnestoltes, a 12 diners i 10 diners per lliura respectivament.

¹⁰⁸ AMC, LC (1458-59), 1458/7/2.

¹⁰⁹ AMC, LC (1452-53), 1452/10/18 i LC (1460-61), 1460/10/18, el muntant fou de 15.600 i 14.500 sous respectivament.

¹¹⁰ AMC, LC (1478-79), 1478/6/7, Jaume Agramunt fou enviat per a tractar un ajornament del maridatge que s'exigia a la vila, una tasca que li reportà una retribució de 100 sous.

¹¹¹ AMC, LC (1480-81), 1480/5/29.

Gascó, per a tractar d'aconseguir que els jueus de la vila pagassen els tributs i censos que devien abans de ser expulsats.¹¹²

A banda de negocis i salaris, la presència en el consell municipal permetia als prohoms destacats gestionar els afers públics de la manera més favorable als seus interessos privats o de grup. Durant la segona meitat del segle XV, sens dubte, la preocupació fonamental de les autoritats era redreçar la hisenda pública amb programes de sanejament per a reduir el pes del deute censalista. Per a això calien augmentar els recursos fiscals, no sols incrementant la taxa de la peita sinó també gravant formes de riquesa moble que fins aleshores havien restat pràcticament franques.¹¹³ Bona prova de la magnitud d'aquests propietats submergides la trobem en les inversions dels propis Agramunt. El muntant del patrimoni de Francesc havia declarat en el padró de la peita de 1462 era quatre voltes inferior al capital dels seus préstecs censalistes, que restaven estalvis de l'impost. De la mateixa manera, els diners arriscats en l'arrendament de les cises per Bartomeu en aquesta època duplicaven el valor del seu patrimoni sotmès a la peita i el comerç de bestiar efectuat pel seu fill Guillem superava amb escreix la riquesa que tenia assignada en el padró.

Amb un impost com la peita que requeia bàsicament sobre la terra, els propietaris agraris, com els llauradors més modestos, es

¹¹² José Ramón MAGDALENA NOM DÉU, La aljama hebrea de Castellón de l Plana en la Baja Edad Media, Castelló, SCC, 1978, pp. 176-178.

¹¹³ Vegeu el capítol VIII.

veieren afectats per l'increment de la pressió fiscal. La diferència era que els més rics podien reorientar les seues inversions cap a formes de riquesa immoble que escapaven del rigor de les contribucions. Ja vers 1450 s'havia denunciat com molts veïns acomodats --entre ells Francesc Agramunt-- es desfeien de la terra i adquirien censals per a defugir el pagament de la peita. En 1451 el consell acordà per majoria gravar las propietat dels censals amb aquest impost, a pesar de l'oposició aferrissada de Francesc Agramunt i d'altres prohoms que participaven decididament en el crèdit.¹¹⁴ Pocs dies després, el seu fill Bartomeu protestava aquesta decisió "dient que peyten a l'acostumat e ço que s stat fet sia revocat".¹¹⁵ La inquietud dels Agramunt estava ben justificada, ja que el capital dels censals que posseïa Francesc en 1450 estava a l'entorn dels 7.000 sous, una suma que devia superar el valor de la seua terra, que en 1462 no arribava als 2.000. Tanmateix, a l'inici dels anys setanta, en el moment d'entrar en vigor el regiment dels consellers vitalicis --on a més de Bartomeu Agramunt hi havia altres prohoms amb interessos censalistes-- tornaren a enfranquir-se aquestes inversions de l'abast de la peita i, a grans trets, romandrien així fins al segle XVI, ja que l'intent de tornar a gravar-los recolzat pels consellers menors en 1476 no tingué èxit davant la compacta oposició dels majors, que representaven el sector més ric de l'èlit política.¹¹⁶ Altres

¹¹⁴ AMC, LC (1451-52), 1451/8/20.

¹¹⁵ AMC, LC (1451-52), 1451/8/24.

¹¹⁶ AMC, LC (1471-72), 1472/3/17 i LC (1476-77), 1476/6/30.

formes de riquesa immoble com les mercaderies i la possessió de bestiar, davant l'acuciant necessitat d'ingressos públics, s'inclogueren de manera més decidida en l'abast de la peita a finals del segle, però amb un sostre màxim relativament moderat, més enllà del qual aquesta forma de riquesa romania franca.¹¹⁷ Els capitals atresorats sempre quedaren al marge de l'impost tot i que representaven una bona part del patrimoni de l'oligarquia local. Sense anar més lluny, el matrimoni format per Ursula, la filla de Francesc, i Miquel Castell guardava en la seua casa una suma de diners en metàl·lic que igualava el valor fiscal dels seus immobles.

En qualsevol cas, els Agramunt apareixien sovint en les comissions encarregades d'avaluar la riquesa dels veïns per a redactar els padrons de riquesa per a la col·lecta de la peita. En 1461 Francesc i Bartomeu són elegits com a taxadors dels béns mobles i aquest darrer intervingué també en la redacció de nous padrons en 1472 i 1479. Però fou en 1484 quan major influència tingué aquest llinatge, ja que a més de ser elegits com a taxadors Bartomeu i Jaume, s'hi incloïa igualment Guillem en qualitat de jurat. I encara en 1497 es trobava aquest darrer entre els prohoms encarregats de la confecció d'un nou llibre de la peita.

L'exercici del poder públic, doncs, era un factor decisiu per a reafirmar l'hegemonia dels prohoms com els Agramunt sobre la resta de la comunitat. La riquesa agrària i el control del mercat

¹¹⁷ AMC, LC (1489-90), 1490/2/14, s'ordenava que per les mercaderies no es podien taxar en més de 8 lliures i el bestiar no podia gravar-se en més de 10.

local suposaven un domini econòmic que s'arrodonia amb la possibilitat d'utilitzar en benefici privat els càrrecs públics. De fet, els veïns no pagaven els seus impostos --cises i peita-- una institució abstracta, sinó que s'havien d'encarar amb col·lectors com els Agramunt, de la mateixa manera que per a resoldre els seus plets s'havien de posar sota la jurisdicció de tribunals presidits, com a justícies, pels seus poderosos conciutadans. És més, Bartomeu i Jaume Agramunt també gestionaren una renda reial que, com el terç delme,¹¹⁸ gravava la producció agrària de tot el terme i, aquest darrer, com a surrogat del governador en 1495 esdevenia agent de la corona amb competències judicials.¹¹⁹

* * *

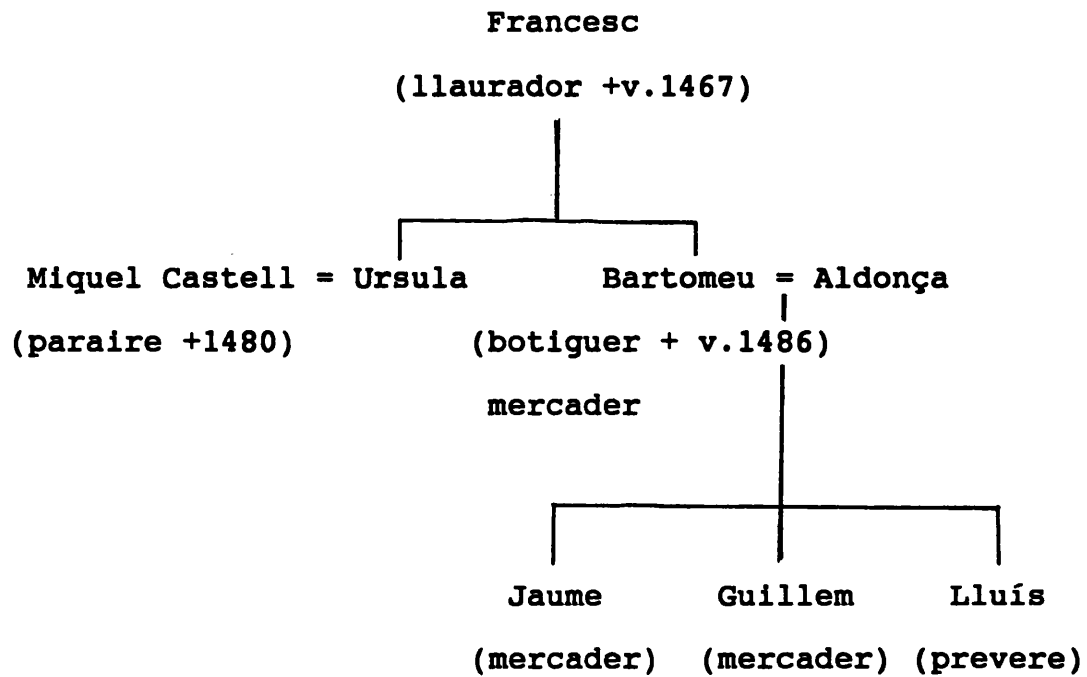
El comportament dels Miquel i dels Agramunt posava de relleu les estratègies que els principals famílies locals feien servir per a mantenir-se en el poder i fins i tot acreïxer la seua presència en el consell. A diferència dels llinatges nobiliaris, que adoptaven restriccions al matrimoni dels fadrísters, els llinatges castellanencs --com els patricis de les ciutats-- tractaven de multiplicar les seues branques. Més que preservar la integritat d'un patrimoni comú, que de fet no existia, l'interés d'un llinatge era agrupar nombrosos parents per a acumular el major nombre de càrrecs del consell. El suport econòmic, però, resultava

¹¹⁸ Bartomeu arrendà el terç delme per 6.100 sous anuals en 1478-1479 associat amb Jaume Miquel i els jueus Samuel Legem i Isac Xemblell, mentre que Jaume ho féu en 1488 per un preu de 5.500 sous, ARV, MR, 2469 i 2476.

¹¹⁹ ARV, MR, 9491.

imprescindible per a aconseguir una presència política destacada. Arribats a cert un nivell d'acumulació de terra, sense que hi hagués una millora sensible dels sistemes productius, les inversions agràries difícilment podien multiplicar els diners. Era el mercat era lloc on es feien les fortunes, fins al punt que els mercaders més poderosos podien esdevenir cavallers o donzells, mentre que els camperols benestats s'hi submergien i, en ocasions, els seus descendents podien esdevenir veritables mercaders. Es definia així una èlit capaç de projectar les seues activitats econòmiques més enllà del marc local, però des del punt de vista polític els llinatges castellanencs estaven ancorats al seu espai municipal. Com a molt alguns prohoms destacats aconseguien ocupar les places locals de la burocràcia reial, però la seua activitat pública --i en bona mesura la privada-- es trobava desconnectada de la capital del regne i de les noves institucions del poder central.

LLINATGE AGRAMUNT

CONCLUSIONS

Grup polític i oligarquia local

Arribar a seure en els bancs del consell de la vila de Castelló no era un privilegi reservat a una minoria de notables locals. A diferència de les grans ciutats, on només una reduïda èlit podia aspirar als càrrecs de govern, un ampli sector del veïnat castellanenc veia reconegut el seu dret a participar en la vida política local. De fet, el requisit fonamental per a optar a la conselleria era tenir un patrimoni igual a la riquesa mitjana, i el doble per a exercir els oficis majors. És cert que en la pràctica els qui resultaven elegits tenien un patrimoni mitjà molt superior al mínim legal, però malgrat tot el consell de la vila es trobava obert a un ampli sector de la comunitat. Un de cada quatre o cinc veïns havia estat conseller en alguna ocasió i tampoc pot dir-se que els oficis majors --jurat, justícia, mustassaf-- haguessen estat monopolitzats per un grupat de prohoms. La nòmina del personal polític era tan llarga que no pot identificar-se el simple accés al consell amb la pertinença a l'èlit política local. Aquesta definició ha de reservar-se per als prohoms que es mantingueren de manera quasi permanent en el govern de la vila, i sobretot per a les famílies que acaparen un major nombre de càrrecs i, a pesar dels canvis polítics i socials, aconseguiren enquistar-se en el consell durant tot el segle XV.

El caràcter relativament obert de les institucions municipals es posava de relleu en la sociologia dels veïns que accedien als càrrecs. Als grans centres urbans el govern de la

"cosa pública" estava controlat per ciutadans rendistes, mercaders, banquers i, cada volta més, per cavallers i professionals de les lleis.¹ La immensa majoria de la població --com a molt a excepció d'alguns empresaris manufacturadors-- restava al marge de la política formal, de manera que la distribució socioprofessional dels dirigents urbans era radicalment diferent a la del conjunt de la ciutat, on predominava la menestralia i els petits comerciants. En una vila com Castelló la distància entre la societat política i la civil s'acurtava sensiblement. Així, la majoria del personal polític eren veritables llauradors, mentre que els burgesos --sobretot mercaders i notaris-- a penes arribaven a un terç i els artesans assolien una presència molt secundària. L'aclaparadora presència dels camperols acomodats entre els consellers reflectia el marcat caràcter agrari de la societat local.

Amb un miler de focs a finals del Trescents i la meitat un segle després, Castelló era una de les principals viles del País Valencià. Tanmateix, a diferència d'altres de majors dimensions com Alzira, Xàtiva o Oriola, que tenien un caràcter plenament urbà, la capital de la Plana conservava una tonalitat més rural. Per les dimensions demogràfiques es trobava al llindar de les petites ciutats, però la seua sociologia revela un decantament aclaparador cap a les activitats agràries. Castelló era, abans

¹ Una síntesi recent sobre les oligarquies urbanes en Denis, MENJOT, "La classe dominante des villes de l'Occident méditerranéen au seuil de la Modernité", en José HINOJOSA i Jesús PRADELLS, (eds.), 1490. En el umbral de la Modernidad. El Mediterráneo europeo y las ciudades en el tránsito de los siglos XV-XVI, València, Consell Valencià de Cultura, 1994, v. I, pp. 181-203.

que res, una comunitat de llauradors on residien una minoria de mercaders, botiguers i notaris, mentre que els artesans, tot i no tenir una presència negligible, estaven lluny de fer de la vila un centre manufacturer. Això no obstant, la població exercia unes remarcables funcions urbanes sobre el territori que l'envoltava. Els burgesos, i també els llauradors benestants, projectaven la seua influència econòmica fora del marc estrictament local. Camperols cristians i mudèjars de petits llocs senyorials, sobretot de les muntanyes que envoltaven el terme castellanenc pel nord, acudien a la vila per a comprar --i probablement vendre-- productes agraris i manufacturats, animals de treball i, sobretot, per a endeutar-se. Els mercaders locals canalitzaven cap a Castelló cereal de l'interior de la comarca, bestiar per a l'escorxador i cuiram per a la manufactura. Fins i tot hi hagué moments a cavall

dels segles XIV i XV que aquests comerciants noliejaven barques de cabotatge per a traure matèries primeres cap a Barcelona i, excepcionalment, destinades a Eivissa i Gènova. Amb tot, a mesura que avançava el Quatrecent el radi d'acció del comerç centrat a Castelló tendia a reduir-se. Cap al nord la penetració era fàcil fins que xocava contra l'àrea d'influència de Sant Mateu, una població del Maestrat de Montesa que havia prosperat gràcies al comerç llaner estimulat pels italians, i de Morella, la principal vila reial del nord del país. En canvi, al sud del riu Millars l'expansió dels negocis dels castellanencs es trobava pràcticament bloquejada. Vila-real, Borriana i Onda eren viles destacades --les dues primeres reials-- que comptaven amb capitals i iniciatives propis, mentre que més al sud ja es faria

sentir el pes de Morvedre, una ciutat major que Castelló i amb uns trets més urbans. D'aquesta manera, la vila estava lluny d'exercir una clara capitalitat sobre el conjunt de la comarca de la Plana, però tendia a articular un espai econòmic que, sobretot en el mercat del crèdit, incloïa els llocs senyoriais del nord muntanyós i de la comarca veïna de l'Alcalatén.

Aquesta influència econòmica, però, no es corresponia amb el domini polític o jurídic. Tots els llocs i petites comunitats rurals que basculaven cap a Castelló eren municipis independents i pertanyents a distintes senyories. De fet, dins del seu terme municipal no hi havia cap nucli de poblament subordinat, sinó que els veïns vivien concentrats dins de les muralles. Això diferenciava la vila del model de poblament característic de les ciutats, on els habitants dedicats a activitats artesanals i comercials i els cavallers s'agrupaven en el nucli urbà, mentre que la majoria dels pagesos residien en les aldees situades dins del terme municipal. Aquest era el cas de ciutats com Xàtiva, Morella o Alzira, i fins i tot en viles mitjanes com Vila-real i Borriana hi havia petites alqueries que pertanyien a cavallers assentats en el nucli urbà. Aquesta distribució del poblament ben sovint tenia repercussions polítiques, ja que els habitants dels llogarrets es trobaven en una posició jurídica subordinada respecte als de dins de les muralles. En efecte, la majoria de les conselleries i els oficis majors solien reservar-se als ciutadans, mentre que els camperols de les aldees tenien una menor representació en el govern municipal. El cas d'Alzira resulta ben aclaridor: el poder local es trobava en mans de notaris i cavallers de la vila, mentre que els llauradors

acomodats que residien en els nuclis rurals del terme veien entrebancada la seua promoció política. Tot al contrari, a Castelló el major pes demogràfic de la pagesia local i, sobretot, el fet de residir dins de la vila amb els mateixos drets cívics que els pocs burgesos i cavallers, permetien a pagesia local de reflectir el predomini que tenien en la comunitat dins del palau municipal.

Si des del punt de vista sociològic no és abusiu considerar que Castelló s'assemblava a una gran comunitat camperola, és més dubtós que puga qualificar-se de "república de llauradors". És cert que aquests ocupaven la majoria de les conselleries, però també cal considerar que tendien a veure's apartats dels oficis de major responsabilitat. Els camperols acomodats podien aspirar a ser elegits jurats, encara que com a molt només exerciren un terç de les places, però es trobaven desbancats dels oficis de justícia i de mustassaf pels burgesos de la vila i, en part, pels escassos cavallers. D'aquesta manera mercaders i notaris eren els qui controlaven els oficis majors i, esdevenien així, el grup social que predominava en el nucli del poder local. Amb tot, la presència remarcable dels llauradors en aquests càrrecs principals --molt superior a la dels menestrals-- atorgava al municipi castellanenc una tonalitat rural que difenciava aquesta vila no sols de València i d'altres grans ciutats, sinó també d'altres poblacions del país de grandària similar però de sociologia més urbana. A Castelló, encara que no era freqüent, podia trobar-se un ric llaurador exercint de jutge reial amb autoritat sobre tots els seus veïns, inclosos els acabalats mercaders i els influents notaris, cosa impossible d'imaginar en

els medis plenament urbans.

La separació entre consellers i oficials majors responia a una divisió tècnica de l'activitat política, però sobretot reflectia una clara jerarquització dins de l'ampli grup de magistrats i, en definitiva, dins de la societat local. D'entrada, només una minoria dels veïns que accedien al consell podien prosseguir la seua carrera ascendint a la juraderia i, encara menys, al justiciat. Es definien així dos circuits de reclutament dels càrrecs. Un estava format majoritàriament per pagesos i alguns artesans que passaven esporàdicament pel consell. L'altre, on predominaven els sectors burgesos i, en part, alguns llauradors benestants, incloïa els veïns que no es quedaven en el nivell de simples consellers, sinó que ocupaven també els oficis majors. Entre aquests, una estreta èlit de prohoms, ja restringida als burgesos, aconseguia recórrer tota l'escala de càrrecs --jurat, mustassaf, justícia-- alternant els oficis majors amb les conselleries. Darrere d'aquesta distribució socioprofessional hi havia també unes marcades diferències de riquesa. El patrimoni mitjà dels oficials majors podia arribar a duplicar el dels simples consellers i, al mateix temps, el càrrec de justícia solia reservar-se a prohoms més acabats que els jurats o mustassafs. De fet, els burgesos eren els veïns que solien tenir un patrimoni més sòlid, mentre que els llauradors --tot i que n'hi havia alguns de riquesa similar-- no superaven la mitjana general dels padrons fiscals.

Els sistema polític no sols reflectia la realitat socioprofessional de la vila, per bé que amb una distorsió favorable als sectors burgesos, sinó que encara reproduïa amb

major fidelitat la jerarquia econòmica del veïnat. Així, els prohoms més rics coincidien amb els que ocuparen un major nombre de càrrecs i, d'altra banda, pràcticament no hi havia cap veí amb un nivell de patrimoni considerable que hagués quedat fora de les institucions. El règim municipal, doncs, era suficientment obert per a integrar en la societat política tots els veïns que destacaven en la societat civil i traduir la jerarquia econòmica en jerarquia política. Si els burgesos predominaven, no era tant per la qualificació professional o per tenir un estatut privilegiat --cosa que no succeïa--, sinó perquè solien ser els veïns més rics. Sens dubte, aquesta obertura als sectors superiors i fins i tot mitjans de la comunitat local assegurava l'estabilitat del municipi i afavoria el consens social que necessitava el grup dirigent. Així, és significatiu que els enfrontaments violents al voltant de la definició del marc institucional es donaren a mitjan segle XIV i que a partir d'aleshores, una volta ampliada la representativitat del consell, les posteriors modificacions del règim municipal respongueren més a la intervenció exterior de la corona que no a tensions internes entre la comunitat i els seus dirigents.

Adaptar-se a les noves regles del joc polític

Fins a mitjan segle XV la provisió dels càrrecs municipals es feia a través del sistema de cooptació indirecta aprovat en 1341 que, en la pràctica, deixava el poder en mans de les famílies dominants. Des del punt de vista quantitatiu, un nombre elevat de veïns accedien al consell, encara que fos de manera

fugaç, però en la pràctica ho feien com a clients o subordinats dels principals llinatges. El joc polític afavoria la competència entre les faccions rivals dins i fora de les institucions, fins al punt que els conflictes que es produïen en les eleccions motivaren la intervenció del poder reial. Val a dir que aquesta actuació no obeïa tant a la gravetat dels desordres de Castelló com a una veritable estratègia d'enfortiment del poder monàrquic que tenia un dels seus fronts en la domesticació de les oligarquies locals. D'aquesta manera, la insaculació, amb l'elecció per sorteig i la supervisió reial de la nòmina de candidats, era promoguda pels agents de la corona com una reforma necessària per a pacificar la vida política local. Aquestes raons no convencien al grup dirigent de la vila, ja que no sols suposava una retallada de l'autonomia municipal sinó, sobretot, alterar els equilibris polítics interns entre els diferents llinatges i fins i tot el qüestionament de la pròpia hegemonia de les èlits locals. Així doncs, malgrat les bones paraules del privilegi d'insaculació, el canvi de sistema electoral fou imposat als dirigents de la vila per la pressió reial, aprofitant la feblesa del municipi causada per la fallida hisendística. En efecte, a canvi de sotmetre's al règim de sorteig, els prohoms obtingueren el suport de la corona per a arrancar als creditors censalistes de València un acord que permetia posar en marxa un pla de sanejament. De fet, l'influent patriciat de la capital del regne havia sumat la seua pressió a la dels aparells reials per a imposar una solució d'ordre que, segons creïen, facilitaria el redreç de la vila i, per tant, la percepció de les seues rendes censals. D'aquesta manera, la difusió del sistema insaculador,

que tingué en Castelló una de les primeres fites, no s'ha de reduir a la relació política entre la corona i els municipis, sinó que, en bona mesura, la pressió reial s'ha de veure com una defensa dels interessos rendistes del patriciat de València i, en definitiva, com un intent d'assegurar la credibilitat del mercat del crèdit censalista sobre el qual reposava l'eficàcia de la nova maquinària fiscal. Els interessos privats del patriciat de València i els de l'estat central confluen en el reforçament del domini polític de la corona sobre els municipis i de l'hegemonia econòmica de la capital sobre la resta de ciutats i viles del regne.²

En aquest context desfavorable, els dirigents de Castelló cediren a les exigències de la corona, però mai arribaren a trobar-se còmodes en el nou sistema electoral. Els llistats negociats amb els agents reials no excloïen cap família destacada, sinó que les integrava totes en un intent d'establir un mecanisme de rotació, més o menys regida per l'atzar, entre tots els llinatges de l'èlit local. Ara bé, la facilitat amb què un sector relativament ampli de la resta del veïnat --els qui superaven la riquesa mitjana-- podien accedir a les bosses impedia un tancament oligàrquic del municipi. Les antigues famílies dirigents veien entrebancades les seues maniobres i, damunt, podien veure's obligades a compartir parcel·les de poder amb d'altres nouvingudes. La insaculació assegurava la presència de les grans famílies en el consell, però no la seua hegemonia.

² Sobre la col·laboració de les ciutats en la construcció de l'estat centralitzat, vegeu de Bernard CHEVALIER, "L'État et les bonnes villes en France au temps de leur accord parfait (1450-1550)", en La ville, la bourgeoisie et la genèse de l'État moderne (XIIIe-XVIIIe siècles), París, CNRS, 1988, pp. 71-85.

Això explica el rebuig persistent de l'èlit local cap a aquest sistema i les reiterades peticions de la seua abolició en favor de la cooptació.

No fou fins 1467, en un moment de dificultats de la corona per la guerra civil catalana, que els principals prohoms de la vila aconseguiren del monarca un nou règim municipal que afavoria les dues parts: deixar el poder local en mans d'uns consellers vitalicis de designació reial. En la pràctica, la corona s'assegurà la docilitat d'una vila important i propera a l'escenari bèl·lic i, per la seua banda, una estreta èlit local es constituïa en un nucli oligàrquic que dominà la política local. La naturalesa abusiva d'aquest règim, però, era tan evident que en 1476, després d'acabada la guerra, hagué de ser suprimit. Tanmateix, els antics consellers reials aconseguiren reservar-se una posició privilegiada en el nou sistema d'insaculació com a consellers "majors", fins al punt que veieren assegurada la seua elecció amb major freqüència que la resta de prohoms menors. La insaculació modificada, doncs, permetia a les famílies principals recuperar, gràcies a la complicitat de la corona, una bona part de la influència que havien tingut durant el règim de cooptació.

Al llarg del segle XV, doncs, se succeïren diversos règims municipals que oferien un marge més o menys favorable a la perpetuació de les grans famílies locals. Tanmateix, la tendència dominant fou la reducció constant de les dimensions del grup polític respecte al conjunt de la població de la vila, és a dir, es va produir un tancament progressiu del municipi. Paral·lelament, els prohoms que exercien el poder local tendien

a acumular un major nombre de càrrecs i, en alguns casos, aconseguien una presència continuada en les institucions alternant els oficis majors i les conselleries. Ara bé, al mateix temps que es reduïa el grup polític, tant si es consideren els magistrats aïllats com els cognoms, aquest tendia a fer-se més homogeni. Durant l'època de cooptació coexistien al costat dels grans llinatges polítics una àmplia nòmina de clients --els qui no passaven de consellers-- però des de mitjan segle XV aquestes famílies menors tendiren a desaparèixer sense ser substituïdes per altres de semblants. En canvi, els llinatges més poderosos --els que acaparaven els oficis majors-- aconseguien mantenir-se en l'escena política i augmentar així el seu pes relatiu.

Darrere d'aquesta transformació del grup polític hi havia la crisi demogràfica i econòmica que sofria la vila i la substitució del règim cooptatiu per la insaculació. D'entrada, la disminució en termes absoluts dels veïns que accedien al consell depenia sobretot de la baixada de la població local, però, de fet, la disminució dels magistrats respecte a la demografia començà en els anys cinquanta, en entrar en vigor el règim d'insaculació. No hi ha dubte que la confecció de les llistes d'insaculables va marginar les famílies de clients, que s'havien fet innecessaris amb les noves regles de joc. Per altra banda, el sorteig no sols trencava els lligams entre els llinatges dominants i els seus subordinats, sinó que afavoria una distribució més igualitària dels càrrecs a l'interior d'un grup polític que anava minvant.

La depressió econòmica de la primera meitat del Quatrecentes també tingué altres repercussions en la configuració del grup

polític. Durant aquestes primeres dècades la presència dels burgesos en el consell i en els oficis majors tendí a disminuir com a conseqüència de l'emigració selectiva que afectava la vila. No sols tendien a marxar cap a València els veïns més dèbils, sinó també les èlits locals --sobretot els notaris--, fins al punt d'anar perdent protagonisme en la política local. La instauració de la insaculació, ja quan la crisi havia tocat fons, en eliminar les famílies polítiques menors --sobretot de menestrals i de llauradors-- i reduir les dimensions del consell, va afavorir la represa dels prohoms burgesos en la vida municipal. Amb tot, en les conselleries l'hegemonia continuava sent dels llauradors i fins i tot aprofitaren la relativa apertura de la insaculació per a superar per única volta els burgesos en els oficis majors. El règim de consellers vitalicis --pràcticament tots mercaders, notaris i juristes-- va permetre als prohoms burgesos recuperar l'hegemonia en els càrrecs principals i fins i tot desplaçar, momentàniament, els llauradors de la majoria del consell. Una volta suprimit aquest règim privilegiat, mercaders i notaris hagueren de cedir part del seua influència a la cavalleria local --en bona mesura d'origen burgès-- i a un nou artesanat constituït sobretot per paraires enriquits que anaven fent-se un espai en la societat civil. Les fluctuacions de la influència dels burgesos en les institucions municipals, tanmateix, no eren contradictòries amb la progressiva concentració del poder local. De fet, els llinatges oligàrquics no estaven integrats exclusivament per mercaders, botiguers i notaris, sinó que n'hi havia alguns exclusivament camperols, però normalment incloïen tant parents de professió burgesa com

agrària. A la llarga, però, tendiren a predominar les famílies que apostaven pel món del comerç, i com a prova del seu èxit social algunes d'elles fins i tot aconseguiren ennoblir els seus membres de major riquesa.

De les bandositats a les solidaritats corporatives

Malgrat totes aquestes transformacions de la societat local i dels règims polítics, una vintena de llinatges aconseguiren perpetuar-se en els millors càrrecs del municipi durant tot el segle XV. Aquest èxit polític, però, havia exigut un canvi de les estratègies per a adaptar-se a les noves regles imposades pel poder reial. Durant la primera meitat del Quatrecent, el sistema de cooptació permetia que aquest nucli de famílies pogués exercir la seua hegemonia sobre la vida pública a través de la formació de faccions de parents i clients que es disputaven les parcel·les del poder local. La nebulosa de prohoms menors que entraven i eixien amb rapidesa de l'escena política o que s'eternitzaven en el consell sense arribar mai als càrrecs majors es trobaven subordinats a les estratègies dels llinatges més poderosos. El grup polític era així ampli i heterogeni, ja que els prohoms més rics i de major projecció política s'asseien al costat dels seus protegits, menys acomodats i de vida política curta. El control que una facció podia exercir sobre el consell o, més probablement, la reciprocitat i els difícils equilibris que es teixien entre els caps de les famílies influents, asseguraven una relativa estabilitat de portes endins de la casa de la vila. Les resolucions, lluny de provocar incòmodes discussions, solien

pendre's per consens, sense haver de recórrer a votacions. En realitat, darrera d'aquesta forçosa unanimitat s'amagava el domini del consell per part dels prohoms que exercien els oficis majors. Així ho denunciaven alguns veïns dissidents 1441, afirmant que "lo justícia e jurats forçaven als consellers de fer ço que lo justícia e jurats volien". D'aquesta manera, la conflictivitat es desviava sobretot cap al moment en què es triaven els successors dels oficials ixents. La retòrica del privilegi d'insaculació, per bé que interessada, reflectia aquest clima de "discòrdies" que sorgien "en los officis e regiments de les dites ciutats e viles, per ço com cascú se treballa e esforça per anantar e sublimar aquells ab qui té sa afecció". La competència entre faccions difícils de conciliar o el desbancament momentani d'alguna família poderosa de les institucions municipals donaven lloc a la formació de bàndols hostils que arribaven a la violència armada. D'aquesta manera, durant els anys vint i trenta, quan començà el declivi econòmic de Castelló, els carrers de la vila foren escenari de durs enfrontaments entre algunes de les principals famílies locals. El bàndol mobilitzava, en primer lloc els membres del llinatges i els parents afins i reclutava, a través de les solidaritats verticals, una nòmina més àmplia de clients. Amb tot, la vida municipal no sembla haver girat al voltant de l'enfrontament de grans partits polítics consolidats, com de fet succeïa a València, Barcelona o a les ciutats italianes.³ Les faccions d'una vila com Castelló, on el poder es trobava atomitzat en un

³ Jacques HEERS, Les partis et la vie politique dans l'Occident médiéval, París, PUF, 1981.

nombre relativament ampli de famílies que no aconseguien imposar la seua hegemonia unes a altres, sense nuclis poderosos comparables als patriciat o a la noblesa urbana, eren d'abast més reduït i d'una composició interna més simple. No obstant això, la implicació en les bandositats de prohoms que ocupaven alhora càrrecs municipals suposava un risc elevat de desestabilització de la vida política i fins i tot un exemple contrari a la ideologia cívica que justificava el poder dels notables davant la resta de la comunitat. Les autoritats municipals, tot i que no es veien arrossegades majoritàriament pels bàndols, tampoc tenien poder efectiu per a fer cessar les hostilitats i havien de demanar la intervenció autoritària de la corona.

Durant la segona meitat del segle XV el panorama polític local canvià de manera remarcable. La imposició del règim insaculador no va mitigar la crisi demogràfica, econòmica i hisendística que sofria Castelló --desdient així els auguris dels agents reials aliats amb el patriciat de València-- però no pot negar-se que el nou sistema electiu afeblia la conflictivitat política. Tot i que, tal com s'havia argumentat en contra de la insaculació, les dissensions podien traslladar-se al moment de redactar la llista de veïns aptes per al sorteig, també és cert podien evitar-se tenint en compte que les noves ordinacions marcaven uns criteris objectius que es veien respallats per la vigilància de la corona. Més important era que la provisió dels càrrecs per sorteig trencava les estratègies d'aliança que fins aleshores havien fet servir les grans famílies entre elles i amb les seues clientele. Una volta doblegada la resistència dels principals prohoms, aquests negociaren amb els agents reials

encarregats a redactar la llista d'insaculables una dràstica reducció del personal polític. La perpetuació de l'oligarquia local en el poder sols podia assegurar-se restringint al màxim els veïns aptes per a entrar en el sorteig. D'aquesta manera, els llinatges dominants es desferen dels seus clients sobrers, però el perill estava latent, ja que els mínims de riquesa exigits per a entrar al consell eren molt inferiors a la mitjana dels magistrats. Les maniobres dels notables, en aquest sentit, tingueren èxit: el règim d'insaculació no anà acompanyat d'una entrada significativa de noves famílies a les institucions municipals. Ara bé, el problema no era de quantitat sinó d'autonomia política. Els consellers i els oficials majors --bé fossen nouvinguts, antics clients o fins i tot membres de les grans famílies-- no devien els seus càrrecs als arranjaments entre els caps de les faccions, de manera que podien exercir una acció pública més independent. Això introduïa la dissensió dins del consell i, en conseqüència, les decisions hagueren de prendre's per majoria. El problema per a l'èlit de notables era que el vot d'un conseller valia tant com el d'un oficial major.

El perill que aquest canvi en la presa de decisions tenia per al domini oligàrquic es va fer palès en 1451. Davant la necessitat d'empendre una reforma fiscal que permetés sanejar la hisenda pública, sorgí un dur enfrontament entre els partidaris de carregar l'esforç impositiu sobre la propietat de la terra i els qui preferien gravar les inversions censalistes, que fins aleshores havien estat al marge de l'impost. La primera opció, la més continuista, carregava el cost del redreç sobre la majoria del veïnat, inclosos els sectors més febles que només tenien

alguns trossos de terra com a únic patrimoni. En canvi, tot i ser destacats terratinents, els burgesos --i alguns llauradors rics-- havien invertit bona part del seu capital en el mercat del crèdit, de manera que els interessava mantenir aquesta forma de riquesa moble fora de l'abast de la peita.⁴ Malgrat la perplexitat i la indignació d'aquests prohoms més rics, els que formaven el cercle dels notables locals i havien exercit els principals oficis, els consellers d'extracció menys acomodada, sobretot llauradors i alguns artesans, aconseguiren imposar els interessos agraris a través de la votació. Així, per primera volta l'oligarquia local era derrotada políticament dins del consell per uns prohoms menors que defenien uns interessos similars als de la majoria del veïnat. La clau no havia estat la promoció de noves famílies d'extracció popular al terreny polític, sinó la major autonomia dels antics clients, i fins i tot la dissidència entre les files dels principals llinatges camperols. D'aquesta manera, la insaculació, en lloc de convertir els polítics en buròcrates, havia permès desbloquejar les institucions municipals i convertir-les en un terreny per al debat i la confrontació política.⁵ Les decisions preses per

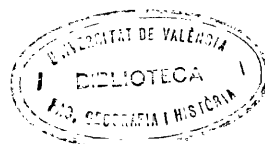
⁴ Al contrari del que succeïa en grans ciutats com Florència, on els únics terratinents pertanyien a l'èlit urbana i, per tant, havien aconseguit mantenir lliure de càrregues aquestes propietats, a Castelló --una comunitat de llauradors-- la terra era l'única riquesa de la majoria dels contribuents, vegeu de David HERLIHY i Christiane KLAPISCH-ZUBER, Les Toscans et leurs familles. Une étude du catasto florentin du 1427, París, EHESS, 1978.

⁵ Així, les conseqüències de la insaculació en un municipi mitjà com Castelló haurien estat molt diferents a les que tingué a Barcelona, on significà el bloqueig de la política local en favor de la mera burocratització, segons Jaume VICENS VIVES, Els Trastàmars, Barcelona, 1983 (1a. ed. 1956), p. 229. La

majoria continuaren durant la resta del segle XV i resulta ben significatiu que els consellers de nivell més modest fossen els qui defenien la votació secreta, contra l'opinió dels més acomodats, en un intent d'assegurar-se una acció independent davant les pressions dels notables.

Els mercaders, notaris i juristes que veieren perdre el control de les institucions no van oblidar la lliçó. Als seus ulls, el nou sistema electoral havia estat causa de "molts perills e inconvenients" en facilitar que la vila fos regida per "gents il·letrades e de poca intel·ligència". La resposta a la retallada de la seua hegemonia no va ser, tanmateix, la formació de bàndols per a oposar-se des de fora, i amb el recurs a la violència organitzada, a la política del consell. El poder públic, en última instància respallat per l'aparell reial, s'imposava sobre el descontent de la minoria més acomodada. L'estratègia d'aquesta èlit fou sol·licitar a la corona la tornada al règim de cooptació. Això no ho aconseguirien mai, però els notables locals tingueren suficient capacitat de negociació amb el poder reial per a refer la seua hegemonia en el consell. El curt però decisiu període de les conselleries perpètues i, posteriorment, la reforma de la insaculació en un sentit que assegurava una quota de participació estable als consellers

insaculació no significava necessàriament un règim favorable als interessos oligàrquics, com sí que sembla haver estat el cas d'altres ciutats i viles valencianes, segons David BERNABÉ GIL, "Las oligarquías urbanas del reino de Valencia en el tránsito a la Edad Moderna", en José HINOJOSA i Jesús PRADELLS (eds.), 1490, en el umbral de la modernidad. El mediterráneo europeo y las ciudades en el tránsito de los siglos XV-XVI, València, Consell Valencià de Cultura, 1994, v. II, pp. 205-231.

"majors" va significar la recuperació de la iniciativa política per part del grup oligàrquic. Així es posava de manifest en la sociologia del consell --més burgesa i aristocràtica-- i en la seua política fiscal, orientada a protegir els interessos mercantils i rendistes en detriment de la majoria camperola.

La terra i el mercat: unes bases econòmiques insuficients

Castelló distava molt de ser una comunitat igualitària, però la seua riquesa --sobretot la terra-- no estava tan concentrada en poques mans com succeïa en les principals ciutats. En efecte, des de la Toscana a Castella, al voltant dels grans centres urbans la propietat pagesa tendia a desaparèixer en favor dels patrimonis burgesos, aristocràtics o eclesiàstics. Els escassos camperols assentats en la ciutat eren treballadors agrícoles dependents i també els vilatjans de les aldees properes esdevenien parcers o jornalers dels propietaris ciutadans. Aquesta expropiació del camperolat, amb una incidència més reduïda, es donava a València i, en menor mesura, en ciutats mitjanes com Xàtiva, Oriola i Alzira. En una vila de sociologia més rural com era Castelló, l'avanç dels propietaris burgesos i cavallerescs encara fou de menor abast. Com a molt arribaren a posseir una quarta part del terme útil, de manera que la immensa majoria de la terra estava en mans de llauradors independents. Aquests eren sobretot propietaris, encara que podien tenir alguna parcel·la lliurada a cens pels seus veïns més acomodats o per institucions religioses. Al contrari del que succeïa en les terres de la noblesa, els camperols no eren emfiteutes de la

senyoria, és a dir, del rei, sinó que els únics drets agraris que tenia la batllia sobre les heretats dels veïns eren el terç delme i la peita, encara que la col·lecta d'aquesta renda s'havia cedit al municipi a canvi d'un pagament fix.

Els prohoms, incloent-hi des dels veïns amb una presència fugissera en el consell als principals magistrats, controlaven un terç de l'espai agrícola.⁶ Els patrimonis dels consellers menors, sobretot durant l'època de la cooptació, es diferenciaven ben poc dels de la resta del veïnat. Ara bé, amb unes propietats que solien triplicar l'extensió mitjana --per sota de les cinc hectàrees-- i una clara orientació cap al mercat, els notables de la vila destacaven entre una pagesia mitjana i una majoria mal dotada amb heretats d'autosuficiència precària. Els prohoms camperols no gestionaven la seua terra amb uns criteris molt diferents dels que guiaven els llauradors mitjans, tot i que necessitaven recórrer al treball extrafamiliar, de vegades llogant jornalers i, sobretot, a través de mossos permanents. En canvi, els seus companys burgesos, sense mà d'obra domèstica, havien contractat més sovint assalariats, però l'estratègia més usual era cedir la terra a veritables llauradors en parceria --a mitges-- i en arrendament a curt termini. Aquestes formes de conducció de la terra eren més avançades que l'emfiteusi, però no suposaven una transformació profunda de les estructures productives. L'arrendament --i fins i tot la parceria-- es limitava a trossos solts, no a grans explotacions integrades.

⁶ Sobre l'adquisició de propietats agràries per les èlits urbanes, vegeu de Giuliano PINTO, "Honour" and "profit": landed property and trade in medieval Siena", en Trevor DEAN i Chris WICKHAM (eds.), City and countryside in late medieval and renaissance Italy, Londres, The Hambledon Press, 1990, pp. 81-91.

D'altra banda, els mitgers i la majoria dels jornalers no eren camperols desposseïts, sinó petits productors autònoms que arrodonien el seu patrimoni amb les parcel·les cedides pels veïns acomodats. De manera similar, el treball assalariat permetia als camperols modestos aconseguir uns ingressos que compensaven la precarietat de les seues heretats. Les grans explotacions dels prohoms no erosionaven la propietat pagesa, sinó que, tot al contrari, el mercat de treball que creaven afavoria la supervivència de les explotacions deficitàries. En aquestes condicions, l'acumulació de terra tenia un límit, més enllà del qual, en absència d'un mercat de treball favorable i d'innovacions tècniques, deixava de ser rendible.⁷ De fet, les úniques millores que permetien una agricultura més intensiva eren el reg i els cultius especialitzats, però lluny de ser monopolitzades per l'èlit local, la majoria del camperolat també hi tenia accés, encara que en termes globals continuà predominant una agricultura mediterrània, basada en el cereal, la vinya i la garrofera. És més: el caràcter comunitari de l'organització del sistema de reg dificultava les iniciatives privades dels prohoms i, de manera similar, l'orientació cap al comerç no era exclusiva de les grans explotacions, sinó que tot el ventall de la pagesia hi participava en major o menor mesura. Els llauradors mitjans s'hi integraven des de la lògica de l'autosuficiència --diferent

⁷ Tot i que per a una època més tardan, vegeu els límits que tenia l'acumulació de terra entre els llauradors rics castellans en Francis BRUMONT, "Société rurale et production agricole (XVIe-XVIIe s.)", en Esteban SARASA SANCHEZ i Eliseo SERRANO MARTIN (eds.), Señorío y feudalismo en la península Ibérica, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1993, v. I, pp. 357-371.

de l'autoconsum-- i fins i tot la pagesia més pobra havia de recórrer a la comercialització forçosa per a obtenir moneda per a pagar rendes i impostos i adquirir aquells béns que no produïa.⁸ El mercat, doncs, en lloc de ser un factor de transformació de les estructures productives les reforçava. Això volia dir hegemonia de la petita explotació camperola i, en definitiva, que els prohoms eren els primers en una societat de productors autònoms, però no aconseguien subordinar el sistema agrari en favor de les necessitats de la gran propietat.⁹

Els prohoms de la vila també tenien dificultats per a imposar-se en el mercat local de productes agrícoles. Les seues explotacions, fossen burgesos o camperols rics, no eren les que aportaven el major volum d'excedents al mercat. Probablement tenien les taxes més altes de comercialització, però la major part del cereal que es venia la produïen els llauradors mitjans, titulars d'explotacions autosuficients. Hi havia, però, un terreny de la comercialització on els prohoms podien exercir el seu domini. La possibilitat d'emmagatzemar els excedents propis i els adquirits dels llauradors de la vila o mitjançant l'arrendament del terç delme, permetia a l'èlit local practicar un comerç altament especulatiu. Aprofitant les dificultats dels

⁸ Vegeu unes útils reflexions i una abundant bibliografia en Paulino IRADIEL, "Economía y sociedad feudo-señorial: cuestiones de método y de historiografía medieval", en E. SARASA i E. SERRANO (eds.), Señorío y feudalismo..., op, cit., v. I, pp. 17-50.

⁹ En aquest sentit, l'expansió del mercat no afavoria la "modernització", entesa com a transformació de les estructures productives, on continuava predominant la petita explotació camperola; vegeu sobre les insuficiències de les teories de la modernització la síntesi d'Ubaldo MARTINEZ VEIGA, Antropología económica. Conceptos, teorías, debates, Barcelona, Icaria, 1990.

camperols modestos, que necessitaven comprar cereal per a la sembra i per al consum, durant les èpoques de carestia aquests prohoms prestaven o venien a crèdit forment i ordi de les seues reserves i obligaven els petits llauradors a satisfer en metàl·lic el deute en l'època de la sega, quan els preus eren més baixos. Els veïns acomodats venien en època de preus alts, mentre que els camperols, per a saldar els deutes, havien de vendre -- als seus creditors o a altres prohoms-- quan les condicions de l'intercanvi els eren més desfavorables. Els magistrats burgesos fins i tot aprofitaven la manca de liquesa dels llauradors per a aconseguir treball per a les seues propietats, ja que podien forçar-los a satisfer el deute en jornals, retallant així l'autonomia de la petita explotació.

El pes de l'èlit local encara es feia sentir més en el mercat del crèdit censalista. La reproducció de l'explotació pagesa i de les famílies mateix exigia inversions regulars en animals de treball, en l'adquisició d'alguna parcel·la de terra o bé d'habitatges i la constitució de dots per a formar noves cèl·lules conjugals.¹⁰ Per a finançar aquestes inversions, els llauradors locals, molts amb uns ingressos precaris i sempre mancats de liquidesa, havien de recórrer al préstec censalista. A canvi dels modestos capitals que necessitaven, els camperols satisfien als creditors una renda --la pensió del censal-- de

¹⁰ Sobre la immersió de la petita explotació pagesa en el mercat, vegeu les aportacions de Guy BOIS, "Un assaig sobre el naixement i el desenvolupament de l'economia de mercat al si de la societat feudal", en Els espais del mercat, València, Diputació, 1993, pp. 77-90, i de Maurice AYMARD, "Mercats i economies camperoles a l'Europa mediterrània (segles XIV-XVIII)", ibidem, pp. 101-110.

manera indefinida fins que no cancellessen el deute. En la pràctica, a causa de la seua insolvència crònica, la capa inferior de la pagesia quedava a mercè dels censalistes, que podien optar per encaixar la morositat o aplicar amb rigor les penes pecuniàries estipulades en el contracte i embargar fins i tot els béns del deutor. Ara bé, a diferència dels burgesos toscans,¹¹ els prohoms de la vila --com la resta de censalistes-- no feien servir el crèdit com una via d'expropiació de les terres dels camperols, sinó que normalment sols arribaven a vendre's els béns mobles dels morosos. En qualsevol cas, la xarxa de l'endeutament privat posava una àmplia capa dels llauradors en una situació de dependència econòmica respecte als notables de la vila. És més, els creditors aconseguien controlar el mercat del crèdit local, de manera que la afluença de capitals des de la ciutat de València era insignificant en aquest sector. En canvi, a l'hora de finançar el municipi, els prohoms de la vila es veien arraconats pels censalistes de la capital del regne. Els creditors de Castelló havien de contentar-se amb un paper de segona fila, i a col·locar uns capitals menors en els petits municipis rurals que envoltaven el terme de la vila. D'aquesta manera el mercat del crèdit públic es trobava jerarquitzat al voltant de València. El patriciat d'aquest gran centre urbà exercia la seua hegemonia, a través de l'endeutament, sobre les principals viles del país, mentre que, al seu torn, aquestes poblacions secundàries projectaven la seua influència sobre els municipis menors del seu entorn rural. En el cas de Castelló

¹¹ Pot veure's de Giuliano PINTO, "Aspetti dell'indebitamento e della crisi della proprietà contadina" en La Toscana nel Tardo Medio Evo, Florència, 1976, pp. 207-223.

aquesta injecció de capitals cap als llocs de la comarca no es reduïa a l'esfera pública, sinó que eren nombrosos els camperols dels voltants que acudien a la vila per endeutar-se a títol particular. La geografia de la penetració dels censalistes castellanencs coincidia amb la de les vendes a crèdit, que atreïen els camperols dels voltants cap a les botigues de la vila a la recerca de forment i de productes tèxtils.

A través del mercat censalista una reduïda èlit del grup dominant aconseguia un cert control sobre l'estrat inferior de la pagesia local i comarcal. Tanmateix, els pocs llauradors acomodats que no formaven part del grup polític i la pagesia mitjana escapaven a aquesta dependència econòmica. D'altra banda, la posició que ocupaven els mercaders locals --i els altres prohoms que comerciaven amb productes agraris-- en la xarxa jerarquitzada dels intercanvis regionals tampoc no assegurava la seua hegemonia econòmica sobre el veïnat. Sobretot a finals del segle XIV i a l'inici del XV, la demanda italiana de llana que dinamitzava les comarques del nord degué permetre als mercaders de Castelló d'integrar-se, de manera subordinada, en el gran comerç mediterrani. En aquesta època també sovintejaven les exportacions de matèries primeres cap a Barcelona que els comerciants castellanencs embarcaven en petites naus de cabotatge. Tanmateix, una volta acabada aquesta prosperitat efímera, el radi d'acció dels mercaders locals es reduí sobretot a un espai local i comarcal. En aquests condicions, sense haver aconseguit l'hegemonia en la producció agrària --on predominaven les petites explotacions autònomes-- i amb un monopoli del mercat que es reduïa a l'esfera del crèdit, els prohoms de la vila no

podien condicionar el conjunt de l'economia local en funció dels seus interessos. L'acumulació de terra i de capital en mans de l'èlit local no arribava en un nivell capaç d'assegurar el seu domini econòmic sobre la resta del veïnat. Així doncs, la participació en la vida política local, el prestigi i els negocis que podien derivar-se'n esdevenien uns factors clau per a la reproducció de l'hegemonia dels notables en la societat local.¹²

Els monopolis de la batllia reial --molins, forns i carnisseries-- eren una plataforma que els prohoms podien fer servir per a ampliar el seua influència sobre la resta dels veïns. A canvi dels insignificants censos que pagaven a la corona, l'èlit política aconseguia beneficiar-se de les taxes de la moltura i d'altres drets reials. Tanmateix, algunes d'aquestes instal·lacions escapaven al control dels prohoms, i de fet eren explotades per famílies alienes a la política local. Era en l'arrendament del terç delme on el predomini dels notables --sobretot mercaders-- esdevenia aclaparador, de manera que aconseguien controlar la comercialització d'una part significativa de la producció agrària. Amb tot, l'espai on es movien amb major facilitat era l'entramat municipal. L'exercici

¹² No es tractaria, però, de notables que basaven el seu poder exclusivament en la capacitat de mediació entre la comunitat i el món exterior --més que no en la terra--, com succeïa en el cas estudiat per Giovanni LEVI, La herència immaterial. La història de un exorcista piemontés del siglo XVII, Madrid, Nerea, 1990, pp. 119-141. Els únics notables de Castelló que estaven en condicions de realitzar aquest paper de mitjancers entre el poder central i la vila eren els batlles locals, però aquests coincidien amb els veïns titulars de grans patrimonis agraris i altres fonts de riquesa, vegeu de Pau VICIANO, "La burocràcia fiscal de la corona en el amrc local valencià: els batlles de Castelló de la Plana (1366-1500)", comunicació al XV Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, Jaca, 1993.

dels càrrecs edilicis comportava uns salaris gens menyspreables, però durant les polítiques d'ajust tendiren a reduir-se. Més interès tenien les retribucions per missatgeries i altres treballs encarregats pel consell als prohoms més destacats. Ara bé, els negocis més lucratius eren la recaptació de la peita --a canvi d'un salari-- i l'arrendament de les cises, els principals impostos municipals. Una volta més, eren sobretot els mercaders i notaris del grup polític --fins i tot els oficials en actiu durant una legislatura-- es qui aconseguien l'adjudicació de la col·lecta. En fer d'intermediaris fiscals, aquesta èlit no sols feia uns negocis d'un volum difícil de trobar en la societat civil, sinó que aconseguien quotes de poder sobre la resta del veïnat. Els llauradors petits i mitjans podien explotar les seues terres amb una certa autonomia econòmica respecte als prohoms, però a l'hora de pagar la renda a la batllia o l'impost al municipi havien d'encarar-se amb els seus veïns més poderosos. Certament, aquest poder era de naturalesa pública, però el seu monopoli per part de l'èlit local li donava unes marcades connotacions classistes. Tanmateix, era en la definició de la política fiscal del municipi on es feien més palesa la defensa dels interessos col·lectius dels notables.

El fet que els consell no fos un mer instrument en mans d'una minoria oligàrquica,¹³ sinó que estigués relativament

¹³ Les institucions municipals encara que, en última instància exercien una política favorable als interessos oligàrquics, no eren un instrument d'aquest sector, sinó un espai obert a la confrontació política amb els altres sectors de la població, vegeu les reflexions José María MONSALVO ANTON, "Poder político y aparatos de estado en la Castilla bajomedieval. Consideraciones sobre su problemática", Studia Historica. Historia Medieval, IV, 1986, pp. 100-167.

obert a altres grups socials, entre els quals s'incloïen camperols i menestrals, suposava un risc constant per als notables locals. Sobretot a partir de la crisi fiscal iniciada en la primera meitat del Quatrecent, ja que la fallida de la hisenda municipal feia inajornable una reforma en profunditat d'un sistema impositiu que fins aleshores havia deixat lliure d'impost les inversions comercials i creditícies. El pes de l'esforç impositiu requeria així sobre la terra, és a dir, sobre el patrimoni de la majoria de la població, formada per llauradors. Els burgesos i els cavallers assentats en la vila eren també terratinents, però una part considerable de la seua fortuna --a voltes la major-- es trobava en els capitals comercials i censalistes. Des de mitjan segle XV, doncs, amb les fissures que la insaculació va obrir en l'hegemonia política de les faccions de notables, aquesta situació de desigualtat tendí a corregir-se en favor dels interessos agraris del veïnat. La momentània derrota dels sectors oligàrquics no va fer altra cosa que confirmar-los la necessitat de controlar el municipi per a protegir la seua situació hegemònica que difícilment podien consolidar només en la societat civil. Des de 1450 el consell deixava de ser l'escenari de la competència interna entre faccions jerarquitzades, totes solidàries a l'hora de defensar l'status col·lectiu dels notables, per a convertir-se cada volta més en un espai de lluita política entre aquesta èlit i els llauradors i menestrals que qüestionaven els seus privilegis. Més que mai la participació en les institucions locals esdevenia una prioritat del grup dominant de la vila. L'èxit de les estratègies del nucli de grans llinatges oligàrquics fou, en efecte, la

confirmació --amb escasses concessions-- del sistema fiscal que limitava la pressió directa sobre la riquesa moble, i la desviava cap a la terra i el consum de productes bàsics.

Lligams familiars amb lectura política

La importància que tenia mantenir el control de les institucions públiques no sols posava de relleu la feblesa del poder privat dels notables, sinó que explica també el teixit dels seus lligams solidaris i la tipologia conflictes que els enfrontaven. Els patricis de les grans ciutats italianes es concentraven en un barri concret, on tenien una espessa trama de lligams de patronatge que els servien per a oposar-se al poder comunal o per a recolzar-hi la seua intervenció.¹⁴ La parròquia --és a dir, el districte administratiu-- no constituïa una plataforma per a la projecció política dels prohoms. De fet, no existia cap cos electoral parroquial, de manera que els prohoms no necessitaven tenir un especial recolzament dels veïns del barri per a dur endavant la seua carrera política. Tampoc hi havia confraries o cap altra associació professional que, a diferència dels oficis de la ciutat de València, facilitassen una participació corporativa en el consell. De fet, formalment els

¹⁴ Era el cas de Gènova i Florència, però no de Venècia, on el poder d'un llinatge no depenia de les xarxes de patronatge que es bastien en l'enclau familiar sinó de l'exercici dels càrrecs públics amb independència de l'adscripció territorial. Salvant les distàncies, els prohoms de Castelló tenien una actitud que recorda la dels venecians, ja que tots vivien dispersos pel territori urbà, vegeu de Dennis ROMANO, Dennis, Patrizi e popolani. La società veneziana nel Trecento, Bolonya, Il Mulino, 1993, pp. 182-193.

poder local es trobava en mans d'un grup atomitzat de prohoms que accedien als càrrecs a títol individual. Les agrupacions que, de fet, articulaven els diferents subjectes polítics eren, en primer lloc, els lligams de parentiu. El llinatge, tot i no gaudir de cap reconeixement jurídic, esdevenia el nucli al voltant del qual es construïa una facció o partit polític. No es tractava de llinatges "dinàstics" com els de la noblesa, sinó de grups de descendència patrilinials identificats amb un cognom, que exercien una acció solidària més enllà de l'estricta marc domèstic.¹⁵ Tanmateix, ni el sistema d'herència ni els ideals familiars diferenciaven els grans llinatges dels seus veïns. Des dels mercaders més rics als llauradors modestos, la pràctica habitual era dotar les filles amb béns mobles --roba de casa, diners o censals, en el cas dels pares més acomodats-- i excloure-les de l'herència de la terra, que es dividia a parts iguals entre els fills barons.¹⁶ Aquest costum successori, que dificultava l'autosuficiència de les explotacions camperoles, també entrebancava l'acumulació de grans propietats en mans dels prohoms burgesos. De manera semblant, l'acció del llinatge patern a l'hora d'exercir tuteles era més freqüent entre les grans famílies polítiques que no entre la resta de la comunitat. Més que una diferència de mentalitat, però, es tractava de realitats demogràfiques: els únics llinatges amb un nombre destacat de

¹⁵ Sobre aquesta definició del llinatge, Carol LANSING, The florentine magnates. Lineage and faction in a medieval commune, Princenton, Princenton University Press, 1991, pp. 29-45.

¹⁶ Sobre els sistemes d'herència i la família valenciana, hi ha la síntesi de Ferran GARCIA-OLIVER, Terra de feudals. El País Valencià en la tardor de l'edat Mitjana, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1991, pp. 101-105.

nuclis conjugals --d'homes adults del mateix cognom que el pare-- eren els més arrelats en la vila, en definitiva els que es trobaven amb patrimonis que els ancoraven sòlidament a la comunitat. D'aquest medi era d'on sorgien els dirigents polítics de la vila, fins al punt que la seua projecció política a vegades no es basava en una riquesa individual elevada sinó en l'amplitud del ventall de parents patrilinials i en la densitat de la xarxa d'aliances matrimonials. La correlació entre la grandària del llinatge, l'arrelament en el temps i la presència política era, doncs, molt elevada. De fet, la vintena de grans llinatges que anaren constituint-se com a nucli oligàrquic al llarg del Quatrecentes eren els més nombrosos i els que perdurarien en l'època moderna. Com a molt, la massa de veïns mitjans i modestos, que es renovava sovint per l'emigració, aportaven al consell algun prohoms de segona fila i de carrera política curta.

La substitució del règim cooptatiu per la insaculació va suposar una amenaça per l'hegemonia dels llinatges de notables. Aquest canvi institucional no sols afectà les regles del joc polític, sinó que provocà una readaptació de les estratègies matrimonials i de les aliances polítiques. En efecte, des de mitjan segle XV s'observa un replegament dels grans llinatges sobre ells mateixos, mentre que tenien menor freqüència els enllaços amb famílies secundàries de prohoms i pràcticament no hi havia matrimonis amb forasters o veïns de fora del grup polític. És més: normalment es preferia casar les filles amb joves d'altres famílies poderoses, mentre que els escassos matrimonis en sentit descendents es reservaven als fills barons. Això volia dir que l'interés no era tant vincular famílies menors

a través del parentiu --cedint una dona al llinatge inferior--, sinó aconseguir gendres destacats dins de la política local per a unir les seues forces a les dels fills propis.¹⁷ A través de les estratègies matrimoniales, es tractava de bastir solidaritats horitzontals, més que no reforçar les faccions jerarquitzades característiques del règim de cooptació. Durant aquesta època, tot i que la documentació no és tan sòlida, devien haver estat més freqüents els enllaços verticals --la cessió cap avall de filles-- i els conflictes horitzontals entre faccions de significació social similar. En canvi, amb el nou règim municipal, l'oligarquia sembla aïllar-se dels llinatges secundaris --els antics clients-- alhora que els enfrontaments polítics es feien més verticals, entre els notables amb interessos comercials i els llauradors mitjans que, en certa manera, representaven els interessos de la majoria del veïnat. Les bandositats deixaren de ser una forma d'acció política i els bàndols que les autoritats tractaven de dissoldre, en realitat, responien a un model d'enfrontament deslligat d'unes faccions polítiques que havien estat desmantellades per la insaculació. Ara bé, fins i tot en els moments de major virulència, els bàndols-partit no havien arribat a pol·laritzar la vida política local. N'hi havia realitats que jugaven en contra del poder de les faccions, en definitiva contra la política basada en els

¹⁷ La cessió de dones als llinatges d'inferior posició social era un mecanisme de la noblesa catalana per a reforçar els lligams de solidaritats verticals, vegeu el llibre de J. E., RUIZ-DOMENEC, L'estructura feudal. Sistema de parentiu i teoria de l'aliança en la societat catalana (c. 980-1220), Barcelona, Edicions del Mall, 1985.

l·ligams de parentiu.¹⁸

D'entrada, hi havia la complexitat del grup oligàrquic, format per una vintena de llinatges, sense que cap d'ells assolís un lideratge capaç d'articular grans sistemes d'aliances. Aquesta feble jerarquitització entre l'èlit local s'explica pel fet que no hi havia cap llinatge que pogués enfortir el seu pes distribuïnt algun recurs econòmic o favors polítics que no estiguessen a l'abast de la resta de les grans famílies. En aquestes condicions, era difícil que un llinatge pogués imposar els seus interessos familiars per damunt dels col·lectius del tot el grup oligàrquic. D'altra banda, la pèrdua de funcionalitat dels lligams de patronatge i de reciprocitat en la vida política, en substituir-se la cooptació pel sorteig, afeblia el relleu de les faccions organitzades. Fins i tot la mateixa heterogeneïtat interna dels grans llinatges --la majoria incloïen burgesos al costat de llauradors benestants i membres de diferent nivell de riquesa-- creava problemes als seus caps per a mantenir la cohesió interna i, de fet, durant la segona meitat del Quatrecentès hi hagué casos en què prohoms del mateix cognom s'enfrontaven en les votacions del consell. Cada volta més, les línies de ruptura¹⁸ separaven els grans llinatges no eren tant les aliances de faccions, bastides en bona mesura a través del parentiu, sinó la defensa dels interessos econòmics amenaçats per

¹⁸ El principi de legalitat, l'autoritarisme reial, el corporativisme patrici i la solidaritat comunitària eren factors que limitaven el paper del parentiu en la política local, vegeu de José María MONSALVO ANTON, "Parentesco y sistema concejil. Observaciones sobre la funcionalidad política de los linajes urbanos en Castilla y León (siglos XIII-XV)", Hispania, LIII, 1993, pp. 936-969.

la pressió fiscal. Així, dins de les principals famílies eren les de notaris i mercaders --alguns ennoblits-- les que tendien a tancar-se com a nucli oligàrquic, mentre que els llinatges de llauradors benestants tendien a identificar-se amb les posicions dels prohoms menors --camperols i menestrals-- a l'hora de reclamar una política fiscal més solidària.

Entre la subordinació al poder central i l'hegemonia local

A aquestes contradiccions internes de l'èlit dominant s'afegien les limitacions que els venien des de sota i des de dalt. Els prohoms de famílies secundàries, que en alguns moments arribaren a qüestionar l'hegemonia dels notables dins del consell, feien valdre el principi de legalitat contra les possibles maniobres de la veritable èlit política. És més: fins i tot la majoria de veïns exclosos dels càrrecs públics exercien una acció política informal però efectiva. L'amenaça d'avalots antifiscals i, com a últim recurs, l'emigració cap a València, eren actituds que posaven barreres a l'exercici oligàrquic del poder quan, a ulls dels sectors mitjans i inferiors del veïnat, aquests notables vulneraven les exigències de la solidaritat comunitària.¹⁹ A això s'afegia la vigilància dels òrgans

¹⁹ L'amenaça d'avalots era molt sovint l'única forma d'acció política que tenien a l'abast els sectors exclosos de les institucions municipals; sobre el pes dels plantejaments comunitaris en aquestes protestes dels sectors populars, vegeu d'Edward P. THOMPSON, "La economia moral de la multitud", Tradición, revuelta y conciencia de clase. Estudios sobre la crisis de la sociedad preindustrial, Barcelona, Crítica, 1979, pp. 62-134, i Michael MULLET, La cultura popular en la Baja Edad Media, Barcelona, Crítica, 1990 [1987].

centrals de l'estat, que garantien el poder públic per damunt dels interessos de les faccions. És cert que a finals del segle XV la corona afavorí la instauració transitòria d'un règim més oligàrquic, en la mesura que convenia als seus interessos, però el control reial sobre el joc polític impedia que els sectors dominants aconseguissin reinstaurar un règim cooptatiu més favorable als seus arranjaments i, sobretot, els forçava a mantenir-se dins dels límits de la legalitat.

La perpetuació dels grups oligàrquics dins de les institucions municipals no era un fenomen que estigués donat d'una vegada per sempre, ni la història del poder local pot reduir-se a un procés linial de consolidació d'aquests sectors dirigents.²⁰ De fet, la posició dominant de l'èlit política no es mantenia per inèrcia, sinó que calia bastir unes estratègies canviants en funció de la modificació del marc institucional i de les transformacions de la societat local. El consell de la vila no era un instrument que l'oligarquia monopolitzava com a prolongació natural del seu domini sobre la societat civil. Tot al contrari, la presència en el municipi era central per a garantir a una èlit acomodada, però que estava lluny de dominar l'economia local, la seua hegemonia sobre la comunitat. Davant la relativa feblesa del seu poder econòmic es revaloritzava el paper de l'esfera de dominació política. Tanmateix, això no volia dir que els notables locals aconseguissin el monopoli dels

²⁰ La visió de l'oligarquia urbana com un grup en perpètua consolidació des del segle XIII fins als XVII ha rebut una pertinent crítica de Pablo SANCHEZ LEON, "Aspectos de una teoría de la competencia señorial: organización patrimonial, redistribución de recursos y cambio social", *Hispania*, LIII, 1993, pp. 885-905.

càrrecs públics. El consell, sobretot a partir de la supressió del sistema cooptatiu, esdevenia un espai polític suficientment obert per a permetre la manifestació dels conflictes d'econòmics que enfrotaven la comunitat. És cert que la majoria dels veïns no tenien veu en les institucions públiques, però en bona mesura es veien representats pels llauradors mitjans i els artesans que aconseguien entrar al consell. A la llarga la resolució dels enfrontaments al voltant de la reforma fiscal posava de relleu els recursos que el grup oligàrquic havia fet servir per a recuperar l'hegemonia. La política del consell, malgrat la seua pluralitat sociològica, tenia així una marcada naturalesa de "classe". Amb tot, els prohoms secundaris --i fins i tot la majoria dels veïns exclosos de la política formal-- imposaven uns eficaços límits a l'hegemonia dels notables, i de fet el grup oligàrquic mai no aconseguí cristal·litzar en un estament jurídicament privilegiat i exempt de les obligacions fiscals.

L'oligarquia local es movia en un marc polític que, d'altra banda, tampoc podia definir de manera autònoma. La posició subordinada dels municipis dins del sistema estatal que s'estava construint deixaven la decisió dels règims electorals en mans de la corona. És més: era també la fiscalitat centralitzada --les peticions extraordinàries del monarca o de les corts-- el factor que marcava el ritme de les finances locals. L'endeutament censalista que havien provocat aquestes demandes era el problema polític més greu que hagueren d'afrontar els dirigents municipals durant el segle XV. Gràcies a la reconstrucció de la seua hegemonia, el grup de notables aconseguia carregar el cost del

sanejament cap a la resta dels contribuents,²¹ però no pot dir-se que participàs en els beneficis de la nova fiscalitat.²² Eren la corona, a través de la coerció política, i els rendistes de València, amb el control dels grans capitals censalistes, els sectors que es veien afavorits amb l'impost centralitzat.²³ Dins d'aquesta jerarquizada xarxa política i econòmica, les viles mitjanes ocupaven un lloc subordinat respecte al centre, però al mateix temps projectaven la seua influència --més aviat reduïda a l'esfera econòmica-- cap l'entorn rural més immediat. En aquest context, l'oligarquia de Castelló s'afirmava com un grup autònom respecte als ciutadans de la capital del regne, però amb una esfera d'acció política reduïda al municipi i, com a molt, a les institucions locals de la corona. Els notables de la vila podien

²¹ El mateix feien les oligarquies dels Països Baixos, però amb impostos que gravaven el consum de l'artesanat, Wim BLOCKMANS, "Finances publiques et inégalité sociale dans les Pays-Bas aux XIVE-XVIIe siècles", en Genèse de l'État moderne (XIIe-XVIIIe siècles), París, 1988, pp. 77-90. La situació de l'oligarquia de les viles respecte a la corona era similar a la de les ciutats conquistades per Venècia: el patriciat venecià dominava les oligarquies locals, però al mateix temps garantia l'hegemonia d'aquest grup sobre les altres capes socials més baixes, vegeu de Jean-Claude HOCQUET, "Venise, les villes et les campagnes de la terrferme (XVe-XVIIe siècles)", ibidem, pp. 211-227.

²² Sobre la imbricació entre la fiscalitat de la corona i la municipal, pot veure's de Bernard CHEVALIER, "Fiscalité municipale et fiscalité d'Etat en France du XIVE a la fin du XVIIe siècle. Deux systèmes liés et concurrents", en Genèse de l'Etat moderne. Prélèvement et redistribution, París, CNRS, 1987, pp. 137-151, encara que en viles tan endeutades com Castelló la "ruptura de l'equilibri" entre els dos sistemes sistemes fiscals ja s'havia produït abans del segle XVI.

²³ Sobre la relació entre poder polític i finançament en la contrucció dels estats centralitzats, vegeu l'assaig teòric de Charles TILLY, Coerción, capital y los Estados europeos, 990-1990, Madrid, Alianza, 1992.

culminar la seua carrera accedint a l'ofici de batlle local, però no solien promocionar-se cap als òrgans centrals de l'estat. Els burgesos calculadors que aportaven els capitals i capacitats de gestió als prínceps conqueridors²⁴ calia buscar-los en viles de major entitat urbana i, sobretot, en la poderosa ciutat de València, que es reafirmava --al costat de la corona-- com el centre polític i econòmic indiscutible del país.

²⁴ Wim BLOCKMANS, "Princes conquérants et bourgeois calculateurs. Le poids des réseaux urbains dans la formation des états", en La ville, la bourgeoisie et la genèse de l'État moderne (XIIe-XVIIIe siècles, Paris, CNRS, 1987, pp. 167-181.

FONTS I BIBLIOGRAFIA

FONTS ARXIVISTIQUES

Arxiu Municipal de Castelló de la Plana (AMC)

<u>Llibres de Consell</u> (1375-1501)	92 llibres
<u>Cort del Justícia</u> (1416-1499)	38 llibres
<u>Llibres de Vàlues de la Peita</u>	1371, 1398, 1430, 1462, 1479, 1497.
<u>Pagaments de Censals</u>	1444, 1472.
<u>Llibres de Rebudes i Dates</u>	1426-1427, 1499-1500.
<u>Protocols Notarials</u>	Gaspar Conill (1519).

Arxiu del Regne de València (ARV)

<u>Batllia</u>	apèndix 61.
<u>Mestre Racional</u>	10.879, 10.873 (morabatí). 2.447, 2.456, 2.461, 2.462, 2.463, 2.465 (batllia local).
<u>Reial Cancelleria</u>	269.

Arxiu de Protocols del Col·legi del Patriarca de València (APPV)

<u>Protocols Notarials</u>	24.677 (Joan Erau) 24.680 (Joan Erau) 16.133 (Miquel Valero)
----------------------------	--

Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA)

<u>Registres de Cancelleria</u>	216, 217, 218, 219.
---------------------------------	---------------------

FONTS PUBLICADES

ALBEROLA ROMA, Armando i PATERNINA, María Jesús, Ordenanzas municipales. Alicante, 1459-1669, Alacant, Ajuntament, 1989.

BOFARULL, Próspero de, Colección de Documentos Inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón, Barcelona, 1847, v.I.

EIXIMENIS, Francesc, Lo Crestià, Barcelona, Edicions 62, 1983.

EIXIMENIS, Francesc, Dotzè llibre del Crestià, Girona, Col·legi Unversitari i Diputació, 1986, a cura de Curt Wittlin et alii.

GUINOT RODRIGUEZ, Enric, Cartes de poblament medievals valencianes, València, Generalitat, 1991.

MARTINEZ FERRANDO, Jesús E., Catálogo de la documentación relativa al antiguo reino de Valencia contenida en los registros de la Cancillería Real, Madrid, Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos , 1934

REVEST CORZO, Lluís, Libre de ordinacions de la vila de Castelló de la Plana, Castelló, SCC, 1957.

ROCA TRAVER, Francisco A., Ordenaciones municipales de Castellón de la Plana durante la Baja Edad Media, València, Instituto Alfonso el Magnánimo, 1952.

ROCA TRAVER, Francisco A., El Mustaçaf de Castelló y el "Libre de la Musataçaffia", Castelló de la Plana, SCC, 1973.

SANCHEZ ADELL, José, "Catálogo de pergaminos del Archivo Municipal de Castellón", BSCC, XXVI, 1950, pp. 58-62, 65-87, 216-230 i 311-324.

SANCHEZ ADELL, José, El llibre de privilegis de Castelló de la Plana (1245-1470), Castelló, Ajuntament, 1993.

TARAÇONA, Pere Jeroni, Institucions dels furs i privilegis del regne de València, València, 1580.

TINTO SALA, Margarida, Cartas del baile general de Valencia Joan Mercader al rey Fernando de Antequera, València, Insitució Alfons el Magnànim, 1979.

BIBLIOGRAFIA

Actes de la V Assemblea d'Història de la Ribera (Almussafes, 1988), Almussafes, Ajuntament, 1993.

ALBEROLA ROMA, Armando, "Els municipis reialencs valencians durant l'època foral moderna: estructura política i funcionament", en Congrès d'administració valenciana. De la història a la modernitat, València, Generalitat, 1992.

ALBEROLA ROMA, Armando i HINOJOSA MONTALVO, José, "La instauración del sistema insaculatorio en los territorios meridionales del País Valenciano: Alicante, 1459", en Lluís de Santàngel i el seu temps. Congrès internacional (València, 1987), València, Ajuntament-Generalitat, 1992, pp. 477-484.

Anàlisi local i història comarcal. La Ribera del Xúquer (segles XIV-XX), València, Diputació, 1990

ANDERSON, Perry, El Estado absolutista, Madrid, Siglo XXI, 1979.

ARROYAS SERRANO, Magín, El consell de Castellón en el siglo XVII, Castelló, Diputació, 1989.

AYMARD, Maurice, "Mercats i economies camperoles a l'Europa mediterrània (segles XIV-XVIII)", Els espais del mercat, València, Diputació, 1993, pp. 101-110.

BARCELO CRESPI, Maria, "Aspectes agraris d'un nucli urbà (Ciutat de Mallorca a la Baixa Edat Mitjana)", Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana, 44, 1988, pp. 195-202.

BAREL, Yves, La ciudad medieval. Sistema social-sistema urbano, Madrid, 1981 [1977].

BARRIO BARRIO, Juan Antonio, "La organización municipal de Alicante. SS. XIV-XV", Historia Medieval. Anales de la Universidad de Alicante, 7, 1988-89, pp. 137-158.

BARRIO BARRIO, Juan Antonio, "La introducción de la insaculación en el antiguo reino de Valencia. Xàtiva, 1427", en I Congrès d'administració valenciana. De la història a la modernitat, València, Generalitat, 1992, pp. 499-503.

BARRIO BARRIO, Juan Antonio, "La mecánica electoral en la villa de Orihuela (1308-1326)" en José HINOJOSA i Jesús PRADELLS (eds.), 1490, en el umbral de la modernidad. El mediterráneo europeo y las ciudades en el tránsito de los siglos XV-XVI, València, Consell Valencià de Cultura, 1994, v. II, pp. 3-12.

BATLLE GALLART, Carmen, "La oligarquía de Barcelona a fines del siglo XV: el partido de Deztorrent", Acta Mediaevalia, 7-8, 1986-1987, pp. 321-335.

BELDA SOLER, María Angeles, El régimen matrimonial de bienes en los "Furs de Valencia". Contribución al estudio de las instituciones del derecho histórico valenciano, València, 1965.

BELENGUER CEBRIA, Ernest, "Importación de trigo por ayuda en Valencia durante el último cuarto del siglo XV (1475-1500)", Estudis, 2, 1973, pp. 79-95.

BELENGUER CEBRIA, Ernest, "El problema cerealista durante la época del rey Católico (1480-1490)", Cuadernos de Historia, 1975, pp. 168-213.

BELENGUER CEBRIA, Ernest, València en la crisi del segle XV, Barcelona, Edicions 62, 1976.

BELENGUER, CEBRIA Ernest, "Els trets institucionals", en Història del País Valencià. De la conquesta a la federació hispànica, Barcelona, Edicions 62, 1989, v. II, pp. 325-376.

BERIAC, Fr., "Petites villes ou bourgs? Le cas du Gers", en POUSSOU, J.-P. i LOUPES, Ph. (eds.), Les petites villes du Moyen-Age a nous jours, París, CNRS, 1978, pp. 29-40.

BERNABÉ GIL, David, "Las oligarquías urbanas del reino de Valencia en el tránsito a la Edad Moderna", en José HINOJOSA i Jesús PRADELLS (eds.), 1490, en el umbral de la modernidad. El mediterráneo europeo y las ciudades en el tránsito de los siglos XV-XVI, València, Consell Valencià de Cultura, 1994, v. II, pp. 205-231.

BLOCKMANS, Wim, "Princes conquérants et bourgeois calculateurs. Le poids des réseaux urbains dans la formation des états", en La ville, la bourgeoisie et la genèse de l'État moderne (XIIe-XVIIIe siècles), París, CNRS, 1988, pp. 167-181.

BLOCKMANS, Wim, "Finances publiques et inégalité sociale dans les Pays-Bas aux XIVE-XVIIe siècles", en Genèse de l'État moderne (XIIe-XVIIIe siècles), París, CNRS, 1987, pp. 77-90.

BOIS, Guy, Crise du féodalisme. Economie rurale et démographie en Normandie orientale du début du 14e siècle au milieu du 16e siècle, París, EHESS, 1976.

BOIS, Guy, "Un assaig sobre el naixement i el desenvolupament de l'economia de mercat al si de la societat feudal", en Els espais del mercat, València, Diputació, 1993, pp. 77-90.

BONACHIA HERNANDO, J. A., El concejo de Burgos en la Baja Edad Media (1345-1426), Valladolid, 1978.

BONNASSIE, Pierre i GUICHARD, Pierre, "Les communautés villageoises en Catalogne et dans le pays valencien (IXe-milieu XIVE siècle)", en Les commuautés villageoises en Europe occidentatale du Moyen Age aux Temps Modernes (Flaran, 1982), Auch, 1984, pp. 79-115.

BOURIN, Monique i DURAND, Robert, Vivre au village au Moyen Age. Les solidarités paysannes du 11e au 13e siècles, París, Messidor, 1984.

CABANTOUS, A., "Les petites villes dans le réseau urbain de la façade littorale du Nord-Est de la France (XVIIe-XVIIIe siècles): analyse d'une évolution", en J.-P. POUSSOU i Ph. LOUPES (eds.), Les petites villes du Moyen-Age a nous jours, París, CNRS, 1978, pp. 401-420.

CABELLO PEREZ, Felicitas, "La participación de los diferentes estamentos en el régimen de Sac e de Sort en la segunda mitad del siglo XV (1468-1478)", Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana, 48, 1992, pp. 67-73.

CAINZOS LOPEZ, Miguel A., "Clases, intereses y actores sociales: un debate posmarxista", Reis, 46, 1989, pp. 81-99.

CARRASCO, Pedro, "La jerarquía cívico-religiosa en las comunidades de mesoamérica: antecedentes precolombinos y desarrollo colonial", en José R. LLOBERA (Comp.), Antropología política, Barcelona, Anagrama, 1985, pp. 323-340.

CARRERE, C., Barcelona 1380-1462, un centre econòmic en època de crisi, Barcelona, 1977.

CARRERES ZACARÉS, Salvador, Notes per a la història dels bandos de València, València, 1930.

CASADO ALONSO, Hilario, Señores, mercaderes y campesinos. La comarca de Burgos a fines de la Edad Media, Valladolid, Junta de Castilla y León, 1987.

CASTAÑEDA-ALCOVER, Vicente, "Organización familiar en el derecho valenciano", Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos, XVIII, 1908, pp. 257-282.

CATUERA BENASSER, Pablo, "El bipartidismo en la Mallorca de comienzos del siglo XV", Bolletí de l'Associació Arqueològica Lul·liana, 1986, pp. 157-170.

CATEURA BENASSER, Pablo, Sociedad, jerarquía y poder en la mallorca medieval, Ciutat de Mallorca, 1988.

CHACON JIMENEZ, Francisco, "La familia en España: una historia por hacer", en La familia en la España mediterránea, Barcelona, 1987, pp. 13-35.

CHACON JIMENEZ, Francisco i MONTOJO MONTOJO, Vicente, "Señoríos y poder monárquico en Murcia (siglos XVI-XVII)", en Esteban SARASA SANCHEZ i Eliseo SERRANO MARTIN (eds.), Señorío y feudalismo en la península Ibérica, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1993, v. II, pp. 445-456.

CHERUBINI, Giovanni, Signori, contadini, borghesi. Ricerche sulla società italiana del Basso Medioevo, Florència, La Nuova Italia, 1977.

CHEVALIER, Bernard, "Les petites villes à l'époque médiévale", en J.-P. POUSSOU i Ph. LOUPES (eds.), Les petites villes du Moyen-Age a nous jours, París, CNRS, 1978, pp. 483-494.

CHEVALIER, Bernard, Les bonnes villes de France du XIVE au XVIIe siècle, París, Aubier, 1982.

CHEVALIER, Bernard, "Fiscalité municipale et fiscalité d'Etat en France du XIVE a la fin du XVIIe siècle. Deux systèmes liés et concurrents", en Genèse de l'Etat moderne. Prélèvement et redistribution, París, CNRS, 1987, pp. 137-151

CHEVALIER, Bernard, "L'État et les bonnes villes en France au temps de leur accord parfait (1450-1550)", en La ville, la bourgeoisie et la genèse de l'État moderne (XIIe-XVIIIe siècles), París, CNRS, 1988, pp. 71-85.

La ciudad hispánica durante los siglos XIII al XVI, Madrid, Universidad Complutense, 1987.

Concejos y ciudades en la Edad Media Hispánica, León, Fundación Sánchez-Albornoz, 1990.

CORRAL LAFUENTE, José Luis, "Aldeas contra villas: señoríos y comunidades en Aragón (siglos XII-XIV)", en Esteban SARASA SANCHEZ i Eliseo SERRANO MARTIN (eds.), Señorío y feudalismo en la península Ibérica, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1993, v. I, pp. 487-499.

CORTES, Josepa, "Les actes del mustassaf de Sueca (1571-1578)", en Anàlisi local i història comarcal. La Ribera del Xúquer (segles XIV-XX), València, Diputació, 1990, pp. 33-52.

COULET, Noël, "Quartiers et communauté urbaine en Provence (XIIIe-XVe siècles)", en Villes, bonnes villes, cités et capitales. Études d'histoire urbaine (XIIe-XVIIIe siècle) offertes à Bernard Chevalier, Caen, Paradigme, 1993, pp. 351-361.

COULET, Noël i STOUFF, Louis, Le village de Provence au Bas Moyen Age, Ais de Provença, Universitat de Provença, 1987.

COULET, Noël, Aix au bas Moyen Age. Espace et relations d'une capitale (milieu XIVE siècle-milieu XVe siècle), Ais de Provença, Universitat de Provença, 1988.

La crisi degli ordinamenti comunali e le origini dello stato del Rinascimento, Bolonya, Il Mulino, 1979.

La ciudad Hispánica durante los siglos XIII al XVI, Madrid, Universidad Complutense, 1985.

DEAN, Trevor i WICKHAM, Chris (eds.), City and countryside in

late medieval and renaissance Italy, Londres, The Hambledon Press, 1990.

DIAZ DE RABAGO HERNANDEZ, Carmen, Estructura de una aljama musulmana valenciana en la Baja Edad Media: Castellón de la Plana, 1462-1527, Castelló, Ajuntament, 1993.

DOMINGO PEREZ, Concepción, "La agricultura de Castellón de la Plana en 1468", Saitabi, XXVII, 1977, pp. 221-238.

DOMINGO PEREZ, Concepción, La Plana de Castellón. Formación de un paisaje agrario mediterráneo, Castelló, Caixa d'Estalvis, 1983.

DONTENWILL, S., "Micro-villes ou villages-centres? Recherche sur quelques localités du Mâconnais-Brionnais au XVIIIe siècle", en POUSSOU, J.-F. i LOUPES, Ph. (eds.), Les petites villes du Moyen-Age a nous jours, París, CNRS, 1978, pp. 255-282.

DUALDE SERRANO, Manuel, "Reacción de Castellón contra la sentencia de Caspe", BSCC, XXVI, 1950, pp. 1-9.

DUBY, Georges, Hombres y estructuras de la Edad Media, Madrid, Siglo XXI, 1973.

DUBY, Georges i LE GOFF, Jacques (eds.), Famille et parenté dans l'Occident médiéval, Roma, École Française de Rome, 1977.

DUFOURQ, Charles-Emmanuel, "'Honrats", "mercaders" et autres dans le Conseil des Cent au XIVè siècle", La ciudad Hispánica durante los siglos XIII al XVI, Madrid, Universidad Complutense, 1985, t. II, pp. 1.361-1.395.

DYER, Christopher, Niveles de vida en la Baja Edad Media. Cambios sociales en Inglaterra, c. 1200-1520, Barcelona, Crítica, 1991 [Cambridge, 1989].

ESCARTI, Vicent J., La Mustassafia a la Ribera. (Estudi i edició del llibre del mustassaf d'Albalat, segle XVI), Universitat de València, 1988, tesi de llicenciatura inèdita.

L'escenari històric del Xúquer. Actes de la IV Assemblea d'història de la Ribera (L'Alcúdia, 1986), L'Alcúdia, Ajuntament, 1988.

ESTEPA DIEZ, Carlos, "El alfoz y las relaciones campo-ciudad en Castilla y León durante los siglos XII y XIII", Studia Historica. Historia Medieval, II, 1984, pp. 7-26.

FERRER I MALLOL, Maria Teresa, "Lluites de bàndols a Barcelona en temps del rei Martí l'Humà", Estudis d'Història Medieval, 1, 1969, pp. 77-94.

FERRER NAVARRO, Ramón, "Los puertos del reino de Valencia durante el s. XIV", Saitabi, XXX, 1975, pp. 103-117.

FERRER NAVARRO, Ramón, "La Plana: su estructura demogràfica en el siglo XV", Cuadernos de Historia, 5, 1975, pp. 67-91.

FERRER NAVARRO, Ramón, "Las ciudades en el Reino de Valencia durante la Baja Edad Media", Concejos y ciudades en la Edad Media hispànica, 1990, pp.177-198.

FONT I RIUS, Josep Maria, "Orígenes del régimen municipal de Cataluña", Anuario de Historia del Derecho Español, XVI, 1945, pp. 389-529, i XVII, 1947, pp. 229-585.

FONT I RIUS, Josep Maria, "Génesis y manifestaciones iniciales del régimen municipal en Catalunya", Miscellanea Barchinonensia, XVI, 1967, pp. 67-91, pp. 577-597.

FONT I RIUS, Josep Maria, "Valencia y Barcelona en los orígenes de su régimen municipal", Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval, Barcelona, 1985, pp. 639-658.

FOSSIER, Robert, Historia del campesinado en el occidente medieval, Barcelona, Crítica, 1985.

FRADEJAS, F. Carlos i GARCIA LLAMAZARES, Piedad, "El régimen municipal en Onda a mediados del siglo XV", Butlletí del Centre d'Estudis d'Onda, 2, 1989, pp. 9-87.

FURIO, Antoni, Camperols del País Valencià. Sueca, una comunitat rural a la tardor de l'Edat Mitjana, València, Alfons el Magnànim, 1982.

FURIO, Antoni (ed.), València, un mercat medieval, València, Diputació, 1985

FURIO, Antoni, El camperolat valencià en l'Edat Mitjana: demografia i economia rural en la Ribera (segles XIII-XVI), Universitat de València, 1986, tesi doctoral inèdita

FURIO, Antoni, "Tierra, familia y transmisión de la propiedad en el País Valenciano durante la Baja Edad Media", en Reyna PASTOR (ed.), Relaciones de poder, de producción y parentesco en la Edad Media y Moderna, Madrid, CSIC, 1990, pp. 305-328.

FURIO, Antoni, "Les comunitats rurals de l'Horta-Sud de l'Edat Mitjana als temps moderns", Afers, 11-12, 1991, pp. 31-55.

FURIO, Antoni, "Crédito y enduedamiento: el censal en la sociedad rural valenciana (siglos XIV-XV)", en Esteban SARASA i Eliseo SERRANO (eds.), Señorío y feudalismo en la península ibérica (ss.XII-XIX), Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1993.

FURIO, Antoni, GARCIA MARSILLA, Juan V., MIRA, Antonio J., VERCHER, Salvador i VICIANO, Pau, "Endeutament i morositat en una comunitat rural. El censal a Sueca a finals del segle XV", en Actes de la V Assemblea d'Història de la Ribera (Almussafes, 1988), Almussafes, Ajuntament, 1993, pp. 119-165.

FURIO, Antoni i GARCIA, Ferran, "La economía municipal de Alzira a fines del siglo XIV según un libro de cuentas de 1380-1381", La ciudad hispánica durante los siglos XIII al XVI, Madrid, Universidad Complutense, 1985, t. II, pp. 1.611-1.633.

FURIO, Antoni i GARCIA, Ferran, "Dificultats agràries en la formació i consolidació del feudalisme al País Valencià", Estudi General, 5-6, 1985-1986, pp. 291-310

FURIO, Antoni i GARCIA, Ferran, "Del dia i de la nit. Actituds i comportaments al món rural valencià", Ullal, 9, 1986, pp. 42-52

GARCIA-OLIVER, Ferran, Terra de feudals. El País Valencià en la tardor de l'edat Mitjana, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1991

GARCIA CARCEL, Ricardo, "El censo de 1510 y la población valenciana de la primera mitad del siglo XVI", Saitabi, XXVI, 1976, pp. 171-188.

GARCIA I ESPUCHE, Albert i GUARDIA I BASSOLS, Manuel, Espai i societat a la Barcelona pre-industrial, Barcelona, La Magrana-Ajuntament, 1986.

GARCIA GARCIA, Honori, "El exovar o exovar", BSCC, III, 1922, pp. 237-238.

GARCIA GARCIA, Honori, "De los bienes de la mujer", BSCC, V, 1924, pp. 324-326.

GARCIA GARCIA, Honori, "Personas a quienes se ha de restituir el exovar", BSCC, XX, 1944, pp. 177-182.

GARCIA GARCIA, Honori, "La Germania", IX, 1928, pp. 170-173; BSCC, X, 1929, pp. 76-79 i BSCC, XXI, 1945, pp. 23-30.

GARCIA MARSILLA, Juan Vicente, La jerarquia de la mesa. Los sistemas alimentarios en la Valencia medieval, València, Diputació, 1993.

GARCIA I SANZ, Arcadi, "Mudéjares y moriscos en Castellón", BSCC, XXVIII, 1952, pp. 94-114.

GARCIA I SANZ, Arcadi, "Formació del regne de València dins de l'àrea nacional catalana", en Els valencians davant la qüestió nacional, València, E. Climent, 1983, pp. 109-141.

GENÉE, Bernard, Occidente durante los siglos XIV y XV. Los Estados, Barcelona, Labor, 1973.

La genèse de l'Etat moderne. Prélèvement et redistribution, París, CNRS, 1987.

GENET, Jean-Philippe, "Féodalisme et naissance de l'État moderne: à propos des thèses de Charles Tilly", Villes, bonnes villes,

cités et capitales. Études d'histoire urbaine (XIIe-XVIIIe siècle) offertes à Bernard Chevalier, Caen, Paradigme, 1993, pp. 239-246.

GENICOT, Léolpold, Comunidades rurales en el Occidente medieval, Barcelona, Crítica, 1993 [1990].

GINATEMPO, Maria i SANDRI, Lucia, L'Italia delle città. Il popolamento urbano tra Medioevo e Rinascimento (secoli XIII-XVI), Florència, La Lettere, 1990.

GOODY, Jack, The development of the family and marriage in Europe, Cambridge, 1983.

GUERREAU-JALABERT, Anita, "Sobre las estructuras de parentesco en la Europa medieval", en Amor, familia, sexualidad, Barcelona, Argot, 1984, pp. 59-89

GUERRERO NAVARRETE, Yolanda, "Fórmulas de transmisión del poder en el sistema oligárquico burgalés del siglo XV", en La ciudad de Burgos. Actas del Congreso de Historia de Burgos (1984), Valladolid, Junta de Castilla y León, 1985, pp. 173-183.

GUICHARD, Pierre, "La société rurale valencienne à l'époque musulmane", Estudis d'Història Agrària, 3, 1979, pp. 41-52.

GUICHARD, Pierre, "Las transformaciones sociales y económicas", en Nuestra historia, València, Mas Ivars, 1980.

GUICHARD, Pierre, "Les structures feudales en la València musulmana", Debats, 5, 1983, pp. 22-32.

GUICHARD, Pierre i SANCHEZ ADELL, José, "La carta puebla de Benimahomet y el poblamiento de Castellón en el siglo XIII", BSCC, LX, 1984, pp. 352-370.

GUILLERÉ, Christian, "Aspectes de la societat gironina a finals del segle XIV (Aproximació topogràfica i professional a través de la Talla de 1388)", en Diner, poder i societat a la Girona del segle XIV, Girona, Ajuntament, 1984, pp. 121-152.

GUINOT RODRIGUEZ, Enric, "La gestió dels llocs de reialenc: les rendes de la batlia de Corbera (1432-1465)", Economia agrària i història local. I Assemblea d'Història de la Ribera, València, Institució alfons el Magnànim, 1981, pp. 291-306.

GUINOT RODRIGUEZ, Enric, "Demografia medieval del nord del País Valencià", en Estudis sobre la població del País Valencià, València, 1988, pp. 229-249.

GUIRAL-HADZIIOSSIF, Jacqueline, València, puerto mediterráneo en el siglo XV (1410-1525), València, Institució Alfons el Magnànim, 1989.

HEERS, Jacques, El clan familiar en la Edad Media, Barcelona,

Labor, 1978 [1974].

HEERS, Jacques, Les partis et la vie politique dans l'Occident médiéval, París, PUF, 1981.

HEERS, Jacques, Esclavos y sirvientes en las sociedades mediterráneas durante la Edad Media, València, Alfons el Magnànim, 1989

HERLIHY, David i KLAPISCH-ZUBER, Christiane, Les Toscans et leurs familles. Une étude du catasto florentin du 1427, París, EHESS, 1978.

HILTON, Rodney H., Siervos liberados. Los movimientos campesinos medievales y el levantamiento inglés de 1381, Madrid, Siglo XXI, 1978.

HILTON, Rodney H., "Resistance to taxation and to other state impositions in medieval England", en Genèse de l'Etat moderne. Prélèvement et redistribution, París, CNRS, 1987, pp. 169-177.

HILTON, Rodney H., Les ciutats medievals, Barcelona, L'Avenç i SCEH, 1989.

HILTON, R. H., "Small town society in England before the black death", en Richard HOLT, i Gervase ROSSER (eds.), The English medieval town. A reader in English urban history, 1200-1540, Londres, Longman, 1990, pp. 71-96.

HINOJOSA MONTALVO, José, "La instauración del sistema insaculatorio en los territorios meridionales del País Valenciano: Alicante, 1459", en Lluís de Santàngel i el seu temps. Congrès internacional (València, 1987), València, Ajuntament-Generalitat, 1992, pp. 477-484.

HINOJOSA, José i PRADELLS, Jesús (eds.), 1490, en el umbral de la modernidad. El mediterráneo europeo y las ciudades en el tránsito de los siglos XV-XVI, València, Consell Valencià de Cultura, 1994

HOCQUET, Jean-Claude, "Venise, les villes et les campagnes de la terrferme (XVe-XVIe siècles)", Genèse de l'État moderne (XIIe-XVIIIe siècles), París, CNRS, 1988, pp. 211-227.

HOLT, Richard i ROSSER, Gervase (eds.), The English medieval town. A reader in English urban history, 1200-1540, Londres, Longman, 1990, pp. 184-215.

HUGHES, Diane, "From brideprice to dowry in mediterranean Europe", Journal of Family History, 3, 1978, pp. 262-296.

IGLESIA FERREIROS, Aquilino, "Concejo y ciudades en Cataluña (Edad Media)", en Concejos y ciudades en la Edad Media Hispánica, León, Fundación Sánchez-Albornoz, 1990, pp. 123-146.

IGLÉSIES, Josep, "El poblament de Catalunya durant els segles XIV

i XV", VI CHCA (Sardenya, 1957), Madrid, 1959, pp. 247-

IRADIEL MURUGARREN, Paulino, "Familia y función económica de la mujer en actividades no agrarias", en La condición de la mujer en la Edad Media, Madrid, Universidad Complutense, 1986, pp. 223-259.

IRADIEL MURUGARREN, Paulino, "Cristianos feudales en Valencia. Aspectos sobre la formación del territorio y la sociedad", en España. Al-Andalus. Sefarad: síntesis y nuevas perspectivas, Salamanca, 1989, pp. 49-67.

IRADIEL MURUGARREN, Paulino, "L'evolució econòmica", en Ernest BELENGUER (ed.), Història del País Valencià. De la conquesta a la federació hispànica, Barcelona, Edicions 62, 1989.

IRADIEL MURUGARREN, Paulino, "Corporaciones de oficio, acción política y sociedad civil en València", en Cofradías, gremios, solidaridades en la Europa Medieval, Pamplona, 1993, pp. 253-284.
 IRADIEL MURUGARREN, Paulino, "Economía y sociedad feudo-señorial: cuestiones de método y de historiografía medieval", en Esteban SARASA SANCHEZ i Eliseo SERRANO MARTIN (eds.), Señorío y feudalismo en la península Ibérica, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1993, v. I, pp. 17-50.

IRADIEL, Paulino, IGUAL, David, NAVARRO, Germán i APARICI, Joaquim, Oficios artesanales y comercio en Castelló de la Plana (1371-1527), Castelló, Fundación Benéfica Dávalos-Fletcher, en prensa.

JONES, Philip J., "Comuni a signorie: la città-stato nell'Italia del tardo Medioevo", en La crisi degli ordinamenti comunali e le origini dello stato del Rinascimento, Bolonya, Il Mulino, 1979, pp. 104-106.

JONES, Philip J., Economia e società nell'Italia medievale, Torí, Einaudi, 1980.

JORIS, André, "La notion de "ville"", Villes, affaires, mentalités. Autour du pays mosan, Brussel·les, De Boeck, 1993, pp. 39-52.

KERMODE, Jennifer I., "Obvious observations on the formation of oligarchies in late medieval English towns", en John A. F. THOMSON (ed.), Towns and townspeople in the fifteenth century, Gloucester, A. Sutton, 1988, pp. 87-106.

KLAPISCH-ZUBER, Christiane, "Les généalogies florentines du XIVE et du XVe siècle", en Le modèle familial Européen. Normes, déviances, contrôle du pouvoir, Roma, École Française de Rome, 1986, pp. 101-131.

KLAPISCH-ZUBER, Christiane, "Ruptures de parenté et changements d'identité chez les magnats florentins du XIV siècle", Annales E.S.C., 43, 1988, 1.205-1240.

- KLAPISCH-ZUBER, Christiane, "La "madre crudele". Maternità, vedovanza e dote nella Firenze dei secoli XIV e XV", La famiglia e le donne nel Rinascimento a Firenze, Bari, Laterza, 1988, pp. 285-304.
- KOWALESKI, Maryanne, "The commercial dominance of a medieval provincial oligarchy: Exeter in the late fourteenth century", en Richard HOLT i Gervase ROSSER (eds.), The English medieval town. A reader in English urban history, 1200-1540, Londres, Longman, 1990, pp. 184-215.
- LALINDE ABADIA, Jesús, La Gobernación general en la Corona de Aragón, Saragossa, Instituto Jerónimo Zurita-Institución Fernando el Católico, 1963.
- LANSING, Carol, The florentine magnates. Lineage and faction in a medieval commune, Princenton, Princenton University Press, 1991.
- LE GOFF, Jacques, "Ordres mendiants et urbanisation dans la France médiévale. Etat de l'enquête", Annales ESC, 1970, pp. 924-946.
- LE GOFF, Jacques (dir.), L'Etat et les pouvoirs, París, 1989.
- LEVI, Ezio, "I fiorentini nel Maestrazgo al tramonto del Medio Evo", BSCC, X, 1929, pp. 17-29.
- LEVI, Ezio, "Pittori e mercanti in terra de pastori", BSCC, XIII, 1932, pp. 39-48.
- LEVI, Giovanni, La herencia inmaterial. La historia de un exorcista piamontés del siglo XVII, Madrid, Nerea, 1990 [Torí, 1985].
- LEVI, Giovanni, "Sobre la microhistoria", Taller d'Història (València), 1, 1993, pp. 3-12.
- LLOBERA, José R. (Comp.), Antropología política, Barcelona, Anagrama, 1985.
- LOPEZ ELUM, Pedro, "Contribución al estudio de las relaciones comerciales marítimas de Castellón de la Plana durante los años 1412 a 1418 i 1422", EEMCA, IX, 1973, pp. 211-266.
- Lluís de Santàngel i el seu temps. Congrès internacional (València, 1987), València, Ajuntament-Generalitat, 1992
- MAGDALENA NOM DE DÉU, José Ramón, La aljama hebrea de Castellón de la Plana en la Baja Edad Media, Castelló, SCC, 1978.
- MAGDALENA NOM DE DÉU, José Ramón, Judíos y cristianos ante la "Cort del Justicia" de Castellón, Castelló, Diputació, 1988.

MARIA, Ramón de, "Donación del castillo y lugar de Castellón llamado el viejo del Sas a Jaime de Trulló, por Jaime II a 11 de noviembre de 1320", BSCC, XIV, 1933, pp. 201-202.

MARTIN CEA, Juan Carlos, El mundo rural castellano a fines de la Edad Media. El ejemplo de Paredes de Nava en el siglo XV, Valladolid, Junta de Castilla y León, 1991.

MARTINEZ VEIGA, Ubaldo, Antropología económica. Conceptos, teorías, debates, Barcelona, Icaria, 1990.

MAZZI, Maria Serena, "Gli inventari dei beni. Storia di oggetti e storia di uomini", Società e Storia, 7, 1980, pp. 239-250.

MAZZI, Maria Serena, "Arredi e masserizie della casa rurale nelle campagne fiorentine del XV secolo", Archeologia Medievale, VII, 1980, pp. 137-152.

MELIS, Federigo, "La llana de l'Espanya mediterrània i de la Bereberia occidental en els segles XIV-XV", en Antoni FURIO (ed.), València, un mercat medieval, València, Diputació, 1985 pp. 61-80.

MENJOT, Denis, Fiscalidad y sociedad. Los murcianos y el impuesto en la Baja Edad Media, Murcia, Academia Alfonso X el Sabio, 1986.

MENJOT, Denis, "L'élite de pouvoir à Murcie au Bas Moyen-Age", en La ciudad hispánica durante los siglos XIII al XVI, Madrid, Universidad Complutense, 1987, pp. 535-566.

MENJOT, Denis, "La classe dominante des villes de l'Occident méditerranéen au seuil de la Modernité", en José HINOJOSA i Jesús PRADELLS, (eds.), 1490. En el umbral de la Modernidad. El Mediterráneo europeo y las ciudades en el tránsito de los siglos XV-XVI, València, Consell Valencià de Cultura, 1994, v. I, pp. 181-203.

MIRA JODAR, Antonio J., "Els diners dels jueus. Activitats econòmiques d'una família hebrea al món rural valencià", Revista d'Història Medieval, 4, 1993, pp. 101-126.

MIRA JODAR, Antonio J., Administración económica y poder local en una comunidad campesina. Las finanzas municipales de Sueca (1505-1560), Universitat de València, 1993, tesi de llicenciatura inèdita.

MONSALVO ANTON, José María, "Poder político y aparatos de estado en la Castilla bajomedieval. Consideraciones sobre su problemática", Studia Historica. Historia Medieval, IV, 1986, pp. 100-167.

MONSALVO ANTON, José María, "El reclutamiento del personal político concejil. La designación de corregidores, alcaldes y alguaciles en un concejo del siglo XV", Studia Historica. Historia Medieval, V, 1987, pp. 173-195.

- MONSALVO ANTON, José María, El sistema político concejil. El ejemplo del señorío medieval de Alba de Tormes y su concejo de villa y tierra, Salamanca, Universidad de Salamanca, 1988.
- MONSALVO ANTON, José María, "Parentesco y sistema concejil. Observaciones sobre la funcionalidad política de los linajes urbanos en Castilla y León (siglos XIII-XV)", Hispania, LIII, 1993, pp. 936-969.
- MULLET, Michael, La cultura popular en la Baja Edad Media, Barcelona, Crítica, 1990 [1987].
- NARBONA VIZCAINO, Rafael, "El justicia criminal. Una corte medieval valenciana, un procedimiento judicial", Estudis Castellonencs, 3, 1986, pp. 287-370.
- NARBONA VIZCAINO, Rafael, Gobierno patricio y luchas sociales. Estrategias de poder del patriciado urbano. La ciudad de Valencia (1356-1419), Universitat de València, 1988, tesi doctoral, en premsa.
- NARBONA VIZCAINO, Rafael, "Inicios de la organización político-institucional en los municipios valencianos del siglo XIII", III Congrès d'Estudis de la Marina Alta, Alacant, 1990, pp. 199-207.
- NARBONA VIZCAINO, Rafael, Malhechores, violencia y justicia ciudadana en Valencia bajomedieval (1360-1399), València, Ajuntament, 1990.
- NARBONA VIZCAINO, Rafael, Pueblo, poder y sexo. Valencia medieval (1306-1420), València, Diputació, 1992.
- NARBONA VIZCAINO, Rafael, "Gobierno político y luchas sociales: patricios y malhechores. Siglos XIV y XV", Lluís de Santàngel i el seu temps (València, 1987), València, Ajuntament, 1992, pp. 229-240.
- NARBONA VIZCAINO, Rafael, "Familias y poder municipal en Valencia", en José HINOJOSA i Jesús PRADELLS, (eds.), 1490. En el umbral de la Modernidad. El Mediterráneo europeo y las ciudades en el tránsito de los siglos XV-XV, València, Consell Valencià de Cultura, 1994, v. II, pp. 13-24.
- OTIS, Leah Lydia, Prostitution in medieval society. The history of an urban institution in Languedoc, Chicago, Universitat, 1985.
- PASTOR, Reyna (ed.), Relaciones de poder, de producción y parentesco en la Edad Media y Moderna, Madrid, CSIC, 1990.
- PASTOR ZAPATA, José Luis, Gandia en la Baixa Edat Mitjana: la vila i el senyoriu dels Borja, Gandia, CEIC Alfons el Vell, 1992.
- PEREZ GARCIA, Pablo, El justicia criminal de Valencia (1479-1707). Una magistratura urbana valenciana ante la consolidación del Absolutismo, València, Generalitat, 1991.

PERIS ALBENTOSA, Tomàs, "Censos i censals a la Ribera del Xúquer, segles XIV-XVI: entitat, distribució i funció socio-econòmica", Actes de la V Assemblea d'Història de la Ribera (Almussafes, 1988), Almussafes, Ajuntament, 1993, pp. 209-229.

PILES ROS, Leopoldo, "Estudio documental sobre el bayle general de Valencia, su autoridad y jurisdicción", València, Institución Alfonso el Magnánimo, 1970.

PINTO, Giuliano, "Aspetti dell'indebitamento e della crisi della proprietà contadina" en La Toscana nel Tardo medioevo. Ambiente, economia rurale, società, Florència, 1982, pp. 207-223.

PINTO, Giuliano, "'Honour" and "profit": landed property and trade in medieval Siena", en Trevor DEAN i Chris WICKHAM (eds.), City and countryside in late medieval and renaissance Italy, Londres, The Hambledon Press, 1990, pp. 81-91.

POUNDS, Norman J. G., Historia econòmica de la Europa medieval, Barcelona, Crítica, 1981.

POUSSOU, Jean-Pierre i LOUPES, Philippe (eds.), Les petites villes du Moyen-Age a nos jours, París, CNRS, 1987.

PUIGVERT I GURT, Xavier, "Control senyorial i producció de manufactures. Notes sobre la indústria olotina en els segles XIV i XV", Vitrina (Girona), 4, 1989, pp. 37-44.

QUELLER, Donald E., The Venetian patriciate. Reality versus myth, Chicago, University of Illinois Press, 1986.

RABASSA VAQUER, Carles, Riquesa de siti i riquesa de moble. Culla segles XV-XVI. Conjuntura i societat, Universitat de València, 1986, tesi de llicenciatura inèdita.

REGLA, Joan, "Notas sobre política de Fernando el Católico en la corona de Aragón", en Homenaje a Jaume Vicens Vives, Barcelona, 1967, pp. 521-532.

REYNOLDS, Susan, "Medieval urban history and the history of political thought", Urban history yearbook, 1982, pp. 14-23.

RIBALTA, Jaume i TURULL, Max, Alguns aspectes del règim municipal de Tàrrrega i Cervera al segle XIV, Tàrrrega, Grup de Recerques de les Terres de Ponent, 1987.

RIGAUDIÈRE, Albert, Saint-Flour, ville d'Auvergne au Bas Moyen Age. Etude d'histoire administrative et financière, París, PUF, 1982.

RIGBY, Stephen, "Urban "oligarchy" in late medieval England", en J. A. F. THOMSON (ed.), Towns and townspeople in the fifteenth century, Gloucester, A. Sutton, 1988, pp. 62-86.

ROCA TRAVER, Francisco A., "Cuestiones de demografía medieval", Hispania, XIII, 1953, pp. 3-32.

- ROCA TRAVER, Francisco A., El justicia de Valencia, 1238-1321, València, 1970.
- RODRIGUEZ LLOPIS, Miguel, Señoríos y feudalismo en el reino de Murcia. Los dominios de la Orden de Santiago entre 1440 y 1515, Múrcia, Universidad de Murcia, s. a.
- RODRIGUEZ LLOPIS, Miguel, "La propiedad de la tierra en el reino de Murcia durante la Baja Edad Media", pp. 315-335.
- ROMANO, Dennis, Patrizi e popolani. La società veneziana nel Trecento, Bolonya, Il Mulino, 1993 [1987].
- ROMEU ALFARO, Sylvia, Les corts valencianes, València, E. Climent, 1985.
- RÖSENER, Werner, Los campesinos en la Edad Media, Barcelona, Crítica, 1990 [1985].
- RUIZ-DOMENEC, J. E., L'estructura feudal. Sistema de parentiu i teoria de l'aliança en la societat catalana (c. 980-1220), Barcelona, Edicions del Mall, 1985.
- RUBIO VELA, Agustín, "Sobre la población de Valencia en el Cuatrocientos. (Nota demográfica)", BSSC, LVI, 1980, pp.185-170
- RUBIO VELA, Agustín, "Ideología buregesa i progrés material a la València del Tres-cents", L'Espill, 9, 1981, pp. 11-38.
- RUBIO VELA, Agustín, "El abastecimiento cerealista de una gran urbe bajomedieval. Aproximación al problema campo-ciudad en el País Valenciano", L'escenari històric del Xúquer. Actes de la IV Assemblea d'història de la Ribera (l'Alcúdia, 1986), l'Alcúdia, ajuntament, 1988, pp. 55-68.
- RUBIO VELA, Agustín, "Infancia y marginación. En torno a las instituciones trecentistas valencianas para el socorro de los huérfanos", Revista d'Història Medieval, 1, 1990, pp. 111-153.
- RUGGIERO, Guido, Patrizi e malfattori. La violenza a Venezia nel primo Rinascimento, Bolonya, 1982.
- RUZAFÀ GARCIA, Manuel, "Problemas impositivos entre Alzira y algunos señoríos colindantes (1457-1460)", Anàlisi local i història comarcal. La Ribera del Xúquer (ss. XIV-XX), València, Diputació, 1990, pp. 25-32.
- SAIZ, Jorge, "Sobre el Estado y los poderes", Taller d'Història, 1, 1993, pp. 86-90.
- SAMARKIN, V., Geografía histórica de Europa Occidental en la Edad Media, Madrid, Akal, 1980.
- SANCHEZ ADELL, José, "Señores de Castellón. La reina doña Leonor", BSCC, XXIV, 1948, pp. 267-294.

- SANCHEZ ADELL, José, "Las murallas medievales de Castellón", BSCC, XXVIII, 1952, pp. 44-77.
- SANCHEZ ADELL, "La pesca en el Castellón medieval", BSCC, XXXIII, 1965, pp. 264-271.
- SANCHEZ ADELL, José, "La gobernación de la Plana. Aportación al estudio de la gobernación foral del reino de Valencia", IV CHCA (Mallorca, 1955), Barcelona, 1970, v. II, pp. 251-269.
- SANCHEZ ADELL, José, "La ganadería transhumante de Castellón en la Baja Edad Media", en I Congrés d'Història del País Valencià, València, 1976
- SANCHEZ ADELL, José, "Un patricio castellonense del trescientos", BSCC, XLVII, 1971, pp. 246-263.
- SANCHEZ ADELL, José, "Estructura agraria de Castellón de la Plana en 1398", Saitabi, XXIII, 1973, pp. 147-175.
- SANCHEZ ADELL, José, "Onomástica y movilidad de población en la villa de Castellón de la Plana (siglos XIV-XVIII)", Saitabi, XXVIII, 1978, pp. 33-68.
- SANCHEZ ADELL, José, Castellón de la Plana en la Baja Edad Media, Castelló, SCC, 1982.
- SANCHEZ ADELL, José, "Repoblación de Castellón de la Plana con moros de Borriol en el siglo XV"m IX CHCA (Nàpols, 1973), Saragossa, 1984, v. IV, pp. 177-179.
- SANCHEZ ADELL, José, "Castellón de la Plana bajo Pedro el ceremonioso. 1335-1387 (Aportación de documentos inéditos)", BSCC, LXIII, 1987, pp. 509-539.
- SANCHEZ ADELL, José, "Paisaje urbano de una villa valenciana bajomedieval. (Notas y datos para una topografía de Castellón de la Plana, s. XIII-XV)", BSCC, LXVI, 1990, pp. 291-332.
- SANCHEZ LEON, Pablo, "La lógica del estado: autonomía política y naturaleza social", Zona Abierta, 61/62, 1992, pp. 29-79.
- SANCHEZ LEON, Pablo, "Aspectos de una teoría de la competencia señorial: organización patrimonial, redistribución de recursos y cambio social", Hispania, LIII, 1993, pp. 885-905.
- SANCHO COMINS, José, La utilización agrícola del suelo en la provincia de Castellón de la Plana, Castelló, Caixa d'Estalvis de Castelló, 1979.
- SANTAMARIA, Alvaro, "Estructura del consell de Valencia en el tránsito a la modernidad", Lluís de Santàngel i el seu temps (València, 1987), València, Ajuntament, 1992, pp. 241-258.
- SARASA SANCHEZ, Esteban i SERRANO MARTIN, Eliseo (eds.), Señorío y feudalismo en la península Ibérica, Saragossa, Institución

Fernando el Católico, 1993.

SEVILLANO COLOM, Francisco, Valencia urbana a través del oficio de Mustaçaf, València, 1957.

SOBREQUES I VIDAL, Santiago, "Població i societat a la Girona de la Baixa Edat Mitjana", en Societat i estructura política de la Girona medieval, Barcelona, Curial, 1975, pp. 12-74.

SOLANO RUIZ, Emma, "El control de la gestión concejil en el señorío castellano de la Orden de Calatrava a fines de la Edad Media", en Esteban SARASA SANCHEZ i Eliseo SERRANO MARTIN (eds.), Señorío y feudalismo en la península Ibérica, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1993, v.I, pp. 615-629.

SOURIAC, R., "Les petites villes au XVIIe siècle", en J.-P., POUSSOU i Ph. LOUPES, Les petites ville du Moyen-Age a nous jours, París, CNRS, 1978, pp. 65-80.

STOUFF, Louis, Ravitaillement et alimentation en Provence aux XIVE et XVE siècles, París i La Haia, 1970.

STOUFF, Louis, Arles a la fin du Moyen-Age, Ais de Provença, Universitat de Provença, 1986.

THOMSON, John A. F. (ed.), Towns and townspeople in the fifteenth century, Gloucester, A. Sutton, 1988.

THOMPSON, Edward P. "La economía moral de la multitud", Tradición, revuelta y conciencia de clase. Estudios sobre la crisis de la sociedad preindustrial, Barcelona, Crítica, 1979, pp. 62-134.

TILLY, Charles, Coerción, capital y los Estados europeos, 990-1990, Madrid, Alianza, 1992.

TORRAS I RIBÉ, Josep Maria, Els municipis catalans de l'Antic Règim (1453-1808), Barcelona, Curial, 1983.

TORRAS I RIBÉ, Josep Maria, "El intervencionismo monárquico en los municipios de la corona de Aragón (1427-1714)", Acta curiarum regni Sardiniae. Istituzioni rappresentative nella Sardegna medievale e moderna (Atti del Seminario di Studi, Cagliari, 1984), Càller, Consiglio Regionale della Sardegna, pp. 285-29.

TORRAS I RIBÉ, Josep Maria, "El procedimiento insaculatorio en los municipios de los reinos de la corona de Aragón, entre la renovación institucional y el sometimiento a la monarquía (1427-1717)", en Jerónimo Zurita. Su época y su escuela, Saragossa, 1986, pp. 341-352.

TORRO, Josep, Poblament i espai rural. Transformacions històriques, València, Alfons el Magnànim, 1990.

TORRO, Josep, La formació d'un espai feudal. Alcoi de 1245 a 1305, València, Diputació, 1992.

TRAVER TOMAS, Vicente, Antigüedades de Castellón de la Plana, Castelló, Armengot, 1959.

Urbanismo medieval del País Valenciano, Madrid, Polifemo, 1993

TURULL I RUBINAT, Max, La configuració jurídica del municipi baix-medieval. Règim municipal i fiscalitat a Cervera entre 1182-1430, Barcelona, Fundació Noguera, 1990.

VERCHER LLETÍ, Salvador, Casa, família i comunitat veïnal a l'Horta de València. Catarroja durant el regnat de Ferran el Catòlic (1479-1516), Catarroja, Ajuntament, 1992.

VERLINDEN, Charles, "Aspects quantitatifs de l'esclavage méditerranéen au Bas Moyen Age", Anuario de Estudios Medievales, 10, 1980, pp. 769-789.

VICENS VIVES, Jaume, Els Trastàmars, Barcelona, 1983 (1a. ed. 1956).

VICIANO, Pau, Catarroja: una senyoria de l'Horta de València en l'època tardomedieval, Catarroja, Ajuntament, 1989.

VICIANO, Pau, "Ingrès i despesa d'una vila valenciana del Quatrecent. Les finances municipals de Castelló de la Plana (1426-1427)", BSCC, LXVI, 1990, pp. 635-664.

VICIANO, Pau, "La gestió econòmica d'un monestir cistercenc femení: La Saïdia de València a finals del segle XV", Revista d'Història Medieval, 1991, pp. 111-132.

VICIANO, Pau, "Fiscalitat local i deute públic al País Valencià. L'administració de la vila de Borriana a mitjan segle XV", Anuario de Estudios Medievales, 22, 1992, pp. 513-533.

VICIANO, Pau, La senyoria reial al País Valencià. Rendes i gestors de la batllia de Castelló (1366-1500), en premsa.

VICIANO, Pau, Al marge de la llei. Delinqüència i justícia al Castelló del segle XV, en premsa.

VICIANO, Pau, "La burocràcia fiscal de la corona en el amrc local valencià: els batlles de Castelló de la Plana (1366-1500)", comunicació al XV Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, Jaca, 1993.

VICIANO, Pau, "La promoción social de una familia de mercaderes valencianos. Los Miquel de Castellón en el siglo XV", Hispania, LIII, 1993, pp. 971-986.

La ville, la bourgeoisie et la genèse de l'État moderne (XIIe-XVIIIe siècles), Paris, 1988.

Villes, bonnes villes, cités et capitales. Études d'histoire urbaine (XIIe-XVIIIe siècle) offertes à Bernard Chevalier. Caen, Paradigme, 1993.

VOVELLE, Michel, Ideologías y mentalidades, Barcelona, Ariel, 1984 [1982].

WICKHAM, Chris, "Comprendere il quotidiano: antropologia sociale e storia sociale", Quaderni Storici, 60, 1985, pp. 839-857.

WOLFF, Philippe, Consul des riches et consuls des pauvres à Castres au Moyen Age", Regards sur le Midi Médiéval, Tolosa, Privat, 1978, pp. 385-392.

WOLFF, Philippe, "Montesquieu-Volvestre en 1405. Notes de démographie et d'histoire sociale", Regards sur le Midi Médiéval, Tolosa, Privat, 1978, pp. 419-424.

